

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Bitlis Eren
University
Journal of
the Institute
of Social Sciences

**Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi**

**Bitlis Eren University Social Science Institute
Journals**

Yıl/Year: 2018 – Cilt/Volume: 7 – Sayı/Number: 1

(BEU.SBE.Derg.)

ISSN: 2147-5962

Yazışma Adresi:

BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 13000,
Merkez, Bitlis/ TÜRKİYE

Tel: 0 (434) 222 0072 Fax: 0 (434) 222 0101

sbedergi @beu.edu.tr <http://sbe.beu.edu.tr>

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Institute Journals

ISSN	:	2147-5962
e-ISSN	:	2147-5598
Basım Tarihi	:	28 Haziran 2018
Yayın Sezonu	:	Haziran 2018
Cilt	:	7
Sayı	:	1
İlk Yayın Tarihi	:	2012
Yayın Yeri	:	Bitlis
Yayın Dili	:	Türkçe ve İngilizcedir; ancak her sayıda derginin sayfa sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere yaygın dillerdeki yazılara da yer verilebilir.
Adres	:	BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 13000, Merkez, Bitlis/ TÜRKİYE
e-posta	:	sbedergi@beu.edu.tr
URL	:	http://dergipark.gov.tr/bitlissos

BEU.SBE.Derg

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yıl/Year: 2018 • Cilt/Volume: 7 • Sayı/Number: 1

Yayın Kurulu • Editorial Board

Bitlis Eren Üniversitesi Adına
Sahibi/Owner

Baş Editör / Editor-in-Chief

Editörler / Editors

Yayın Kurulu Üyeleri / Editorial Board Members

Prof. Dr. Erdal Necip YARDIM

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Erdem KARACA

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şahin KIZILTAŞ

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Veysel ERAT

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÖZDİL

Bitlis Eren Üniversitesi

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ

Bitlis Eren Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ALKAN

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Ufuk EGE UYGUR

Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet TANYILDIZ

Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. Bülent AKOT

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT

Celal Bayar Üniversitesi

Doç. Dr. İbrahim ARAP

Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Ömer Okan FETTAHLIOĞLU

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Dr. Adem ARSLAN

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Canser KARDAŞ

Muş Alparslan Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Eyüp AKTÜRK

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fatih GENCER

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mansur TEYFUR

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Dr. Metin IŞIK

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Murat PARLAKPINAR

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yahya DEMİRKANOĞLU

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÇINAR

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zülfiye KOÇAK

Bitlis Eren Üniversitesi

Arş. Gör. Dilek ALMA SAVAŞ

Bitlis Eren Üniversitesi

Okt. İhsan KONAK

Bitlis Eren Üniversitesi

Yazı İşleri Sorumlusu/Editorial Officer

İngilizce Editörü/English Language Editor

BEU.SBE.Derg

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yıl/Year: 2018 • Cilt/Volume: 7 • Sayı/Number: 1

BITLİS EREN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından "Hakemli Dergi" statüsüne uygun yılda iki sayı olmak üzere yayımlanır. Dergi içeriği, tüm kullanıcılara açık, ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayımcıdan ve yazar/yazarlardan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir. Bu dergide yayımlanan makalelerin ilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir. Fikirlerden Enstitümüz ve Üniversitemiz sorumlu tutulamaz. Makalelerde belirtilen görüşler, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin görüşünü yansıtmaz.

Dergide yayımlanan makalelerin tüm yayın hakları Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisine aittir. Makalesi dergimizde yayımlanmış olan yazarlar makalenin Özet kısmının veya tamamının PDF olarak dijital ortamda yayımlanmasını kabul etmiş sayılırlar. Dergi yazım kurallarına uymayan makaleler değerlendirmeye alınmaz. Basılmama kararı verilen yazılar varsa hakem raporuyla birlikte yazarına iade edilir. Yayın için kabul edilen yazıların yayın hakkı, yayımlanan yazıların da her türlü telif hakları dergiye aittir. Yazara herhangi bir telif hakkı ödenmez.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından geliştirilen yayın etiği ilkelerini ve tavsiyelerini gözetir. Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayımlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir. Olası bilimsel etik dışı davranışlar ve etik yayın ihlali durumunda, COPE Ethics Flowcharts dikkate alınır. Detaylı inceleme yapmak için dergi internet sayfasına bakınız.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, aşağıdaki indekslerce taranmaktadır:

- Acarindex (Akademik Araştırmalar İndeksi)
- ASOS (Academia Social Science Index)
- COSMOS (Cosmos Impact Factor)
- CiteFactor
- Directory of Research Journals Indexing
- ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
- Index Copernicus (ICI World of Journals)
- Infobase Index
- International Innovative Journal Impact Factor
- ISAM (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
- İdealonline
- JIF (The Journals Impact Factor)
- ResearchBib (Academic Resource Index)
- Rootindexing (Root Society for Indexing and Impact Factor Service)
- SIS (Scientific Indexing Service)
- SOBIAD (Sosyal Bilimler Atf Dizini)
- Sparc Indexing

BEU.SBE.Derg

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yıl/Year: 2018 • Cilt/Volume: 7 • Sayı/Number: 1

Danışma Kurulu • Advisory Board

Prof. Dr. A. Nuri YURDUSEV Ortadoğu Teknik Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. İlhami DURMUŞ Gazi Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. A. Emel KEFELİ Marmara Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Kadir ARDIÇ Gaziosmanpaşa Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Abdulhalik BAKIR Bilecik Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Kemal YILDIRIM Anadolu Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI Erciyes Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Mahir FİSUNOĞLU Çukurova Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Adem ÖĞÜT Selçuk Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Mehmet KALPAKLI Bilkent Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Adem GÜNEŞ Gazi Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK Atatürk Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ İnönü Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Mesut ŞEN Marmara Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Asaf Savaş AKAT Bilgi Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Meyda YEĞENOĞLU Ortadoğu Teknik Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Aytül KASAPOĞLU Ankara Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Muhammed Beşir AŞAN Fırat Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Birol AKGÜN Selçuk Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Muhittin ATAMAN Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ Karadeniz Teknik Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Mustafa OFLAZ Mardin Artuklu Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Cemalettin ÇOGUROĞLU Fırat Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK Fırat Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Çağlar KEYDER Boğaziçi Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Mustafa UÇAR Dicle Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Çetin PEKACAR Gazi Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Mustafa UĞURLU Yakındoğu Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Enver ÇAKAR Fırat Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Nazan ÖZENÇ UÇAK Hacettepe Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Fatih KARCIOĞLU Atatürk Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ Ardahan Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Gülden YÜKSEKAYA Marmara Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Sait KINGİR Siirt Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Halis ALBAYRAK Ankara Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Suat GEZGİN İstanbul Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. H. Beril DEDEOĞLU Galatasaray Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Ufuk EGE UYGUR Ankara Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Halil SEYĞDOĞLU Doğuş Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Vecdi BİLGİN Uludağ Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. İbrahim KAVAZ Fırat Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Yusuf Ş. HAKYEMEZ Karadeniz Teknik Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK Fırat Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Zahir KIZMAZ Fırat Üniversitesi-Türkiye

BEU.SBE.Derg

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yıl/Year: 2018• Cilt/Volume: 7 • Sayı/Number:1

Dergimizin bu sayısındaki makalelerin değerlendirilmesinde hakem olarak katkı sunan değerli öğretim üyelerine teşekkürlerimizi sunarız.

Yayın Kurulu

BU SAYIDAKİ HAKEM KURULU / REVIEWERS OF THISISSUE

Prof. Dr. Ali ÇOŞKUN-Marmara Ü.
Prof. Dr. Recai KARAHAN- Van Yüzüncü Yıl Ü.
Doç. Dr. Arzu ORGAN- Pamukkale Ü.
Doç. Dr. Eyüp AKTÜRK- Van Yüzüncü Yıl Ü.
Doç. Dr. Fatih BEKTAŞ-Kilis 7 Aralık Ü.
Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR-İnönü Ü.
Doç. Dr. İbrahim ARAP-Dokuz Eylül Ü.
Doç. Dr. İmam Bakır KANLI- Marmara Ü.
Doç. Dr. Mustafa KOCAOĞLU- Ahi Evren Ü.
Doç. Dr. Mustafa LAMBA- Mehmet Akif Ersoy Ü.
Doç. Dr. Yunus Emre ÖZER-Dokuz Eylül Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Abdulghafoor ALSAYDY- Mardin Artuklu Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Adem ARSLAN-Harran Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAYINTU- Bingöl Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Nur BUYRUK AKBABA- Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Berat ÇİÇEK- Muş Alparslan Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz EKİZ-Abant İzzet Baysal Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Çağatay ORÇUN- Dokuz Eylül Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Emin KOÇ- Dokuz Eylül Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Erdem KARACA- Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Fevzi KAÇER-Bingöl Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Habib DEMİRHAN- Hakkâri Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Hasan ÖZKET-Kırklareli Ü.

Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN- Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Can DEMİRTAŞ- Kırıkkale Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DAĞ- Siirt Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KULAZ- Van Yüzüncü Yıl Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Mensur TEYFUR-Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Metin IŞIK- Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Oktay KIZILKAYA-Ahi Evran Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Pakize Ç. KARABULUT-Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Rabia Şenay ŞİŞMAN- Muş Alparslan Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Raşit KOÇ- Van Yüzüncü Yıl Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Samer KATEA- Mardin Artuklu Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Selim DEMEZ- Hakkâri Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Servet ŞENGÜL- Muş Alparslan Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Şahin KIZILTAŞ-Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Veysel ERAT- Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AYDOĞDU-Bingöl Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ÇAM- Muş Alparslan Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Zeki UÇAR- Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Zülfıye KOÇAK- Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Zülfü GENÇ- Fırat Ü.
Dr. Hasan GÜL-Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Nazmiye Ülkü Pekkan
Dr. Nurcan AZGIN-Bitlis Eren Üniversitesi

BEU.SBE.Derg

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yıl/Year: 2018 • Cilt/Volume: 7 • Sayı/Number:1

Araştırma Makaleleri / Research Articles

-
- Ufuk EGE UYGUR 1-12
RÖNESANS DÖNEMİ İNGİLİZ VE İTALYAN KAYIT, DUA VE SEYAHATNAMELERİNDE TÜRK İMAJINA EPİSTEMOLOJİK BAKIŞ
An Epistemological Outlook to Turkish Image in British and Italian Records, Psalters and Travel Works During the Renaissance Era
-
- Cengiz EKİZ 13-31
DİSTOPİK DEVLETİN BİYOPOLİTİKASI
Biopolitics of Dystopic State
-
- Gökhan DÖNMEZ 32-50
SİYASAL KATILIM BAĞLAMINDA HOLLANDA'DA YERLEŞİK YABANCILARIN YEREL SEÇİMLERDE OY KULLANMA VE SEÇİLME HAKLARI
Voting And Election Rights In Local Elections Of Foreign Residents In The Netherlands For Political Participation
-
- Mehmet MECEK 51-77
AZERBAYCAN'IN DEVLET YAPISI VE TAŞRA YÖNETİMİNDE MERKEZ - YEREL İLİŞKİLERİ
Azerbaijan's Public Administrational Structure And Center - Local Relations In Provincial Management
-
- Süleyman AKDEMİR 78-109
FAİZİN YARATTIĞI TOPLUMSAL SORUNLARA ALTERNATİF ARAYIŞLAR: PARA PEŞİN MAL VADELİ SELEM SÖZLEŞMELERİNE YENİLİKÇİ BİR YAKLAŞIM
Seeking an Alternative Solution for The Social Problems That is Created by The Interest: An Innovative Approach to Advanced Payment (Salam) Contracts
-
- Mehmet ARI 110-122
AMAÇ-ARAÇ KARŞITLIĞINDA İNSAN YAŞAMI: ADAM ŞENEL ÜTOPYALARI
The Human Life In Contrast Purpose- Instrument: Adam Şenel Utopias
-
- Nazan Güngör KARYAĞDI 123-142
BÜTÇELEME VE PARA YÖNETİMİNE İLİŞKİN KREDİ KARTI KULLANIM ANLAYIŞININ ÖĞRENCİLER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK BİR ÇALIŞMA: BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER MYO ÖRNEĞİ
A Study on the Evaluation of the Credit Card Usage Approach for Budgeting and Money Management in the eyes of Students: The sample of Bitlis Eren University Vocational School of Social Sciences
-
- Özgür KIZILTOPRAK 143-157
VERGİ REKABETİNDE HEDEF DEĞİŞKEN VE MODERN REKABETİ TEKNİKLERİ
Target Variable in Tax Competition and Modern Competition Techniques
-
- İrfan ERTUĞRUL, Gözde DENİZ 158-170
4.0 DÜNYASI: PAZARLAMA 4.0 VE ENDÜSTRİ 4.0
4.0 World: Marketing 4.0 and Industry 4.0
-

- Gökhan ULUDAĞ 171-193
ÖRGÜTSEL BAĞLILIK İLE İŞGÖREN PERFORMANSI İLİŞKİSİNİ İNCELEMeye YÖNELİK BİR ALAN ARAŞTIRMASI
A Field Research For Examining The Relationship Between Organizational Commitment and Employee Performance
-
- Ali GÖÇER 194-210
TÜRKÇE ÖĞRETMENİ ÖZEL ALAN YETERLİKLERİNİN ÖLÇME DEĞERLENDİRME BİLEŞENLERİ VE PERFORMANS GÖSTERGELERİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ
Investigation in the Context of Measurement and Evaluation Components and Performance Indicators of Turkish Teacher Special Field Qualifications
-
- Nazım ÇOĞALTAY, Zehra Nur ARAS 211-230
ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖĞRETMEN ATAMALARINDA KULLANILAN SÖZLÜ SINAVA İLİŞKİN ALGILARI: METAFOR ANALİZİ ÖRNEĞİ
Preservice Teachers' Perceptions of Interview Examination Which Used to Teacher Selection: An Example of Metaphor Analysis
-
- Ali BALTACI 231-274
NİTEL ARAŞTIRMALARDA ÖRNEKLEME YÖNTEMLERİ VE ÖRNEK HACMİ SORUNSAI ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR İNCELEME
A Conceptual Review of Sampling Methods and Sample Size Problems in Qualitative Research
-
- Mahir KARACAR 275-285
CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA HİNDUİZM: HİNT YILDIZI VE MİHRACENİN İNTİKAMI ÖRNEĞİ
Hinduism In Republic Era In Turkish Literature: The Example Of Hint Yıldızı And Mıhracenin İntikamı
-
- Zafer CÖMERT, Özge CÖMERT 286-297
A STUDY OF TECHNOLOGIES USED IN LEARNING MANAGEMENT SYSTEMS AND EVALUATION OF NEW TREND ALGORITHMS
Öğrenme Yönetim Sistemlerinde Kullanılan Teknolojiler Üzerine Bir İnceleme ve Yeni Algoritmaların Değerlendirilmesi
-
- Ahmet GEMİ, Mahmoud SHOUSH 298-319
المرأة في شعر نزار قباني
Woman In The Poem's Of Nizār Qabbānī
Nizār Kabbānī'nin Şiirlerinde Kadın
-
- İsmail EKİNCİ 320-337
SEKÜLERLEŞME VE DİN
Secularization and Religion
-
- Edip YILMAZ 338-357
ÖDEMİŞ MEZAR TAŞLARINDAKİ KİTABE ÖZELLİKLERİ VE İÇERİKLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
An Assessment on the Inscriptions and Contents of the Odemis Tombstones
-
- Özlem ÖZDEMİR 358-378
KURUMSAL İLETİŞİM AÇISINDAN TÜRKİYE İŞ BANKASI'NIN KURUMSAL REKLAMLARI: 1924-1928
Corporate Advertising of The İşBank's in Terms of Corporate Communication: 1924-1928
-
- Neşe COŞKUN 379-391
SİVAS DEVLET YILLIKLARINA GÖRE XIX. ASIRDA TUZ MADENLERİ
Sivas Saltmarches According To The State Annuals In The XIX. Century
-

Rönesans Dönemi İngiliz ve İtalyan Kayıt, Dua ve Seyahatnamelerinde Türk İmajına Epistemolojik Bakış

Ufuk EGE UYGUR

Prof. Dr.

Ankara University, Department of Western Languages and Literatures

ORCID: 0000-0000-6832-455X

uege@ankara.edu.tr

Öz

Bu çalışmanın amacı, Britanya ve İtalyan kayıtları, dua kitapları ve seyahatnameler yoluyla Rönesans Dönemi Türk imajını incelemektir. Sanat bilgilerini artırmak ve akıllarını geliştirmek için Britanyalı öğrenciler, İtalya'ya gittiğinden, bu makale için İtalyan yapıtları büyük önem arz etmektedir. Bu zaman diliminde Avrupa'ya olan bölgesel Osmanlı istilâları başlamıştır ve milli gurur ve vatanseverlik duygularına sahip Osmanlılara karşı, gittikçe artan bir korku vardır. Osmanlıların eşsiz yüceliği Avrupalılar tarafından tahrip edici olarak görülmüştür. Aylar içinde Avrupa'nın bazı nüfusları yitirilmiş ve bakımsız alanlar, terkedilmiş çocuklar ve nüfusları azalmış birçok kasabalar yer almıştır. Bu Türklerin gücünü arttırmış ve Osmanlılar için "güç temsili aslan", "dehşet verici", "kâfir" ve "kaçınılmaz savaşçılar" gibi lakaplar kullanılır olmuştur. İngilizler Osmanlılara seyahatnameler ve istilâlar yoluyla aşına olmuşlar ve Türkler de Osmanlıların dünya ticaret rotalarının kontrolü ve fetihleri aracılığıyla, Avrupa tarafından, İslam ayaklanması, Hristiyanlığa tehdit, şaşkınlık, korku ve tedirginlik kaynağı olarak değerlendirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Türk İmajı, Rönesans, Tarih, İngiliz ve İtalyan yapıtları.

An Epistemological Outlook to Turkish Image in British and Italian Records, Psalters and Travel Works During the Renaissance Era

Abstract

The aim of this study is to investigate the Turkish images through British and Italian Records, Psalters and Travel works during the Renaissance era. Because British students went to Italy in order to broaden their knowledge of arts, and to quicken their mind, Italian works attach a great importance to this article. During this time the territorial expansion of the Ottomans to Europe began and there was a mounting awe of the Ottomans who had national pride and patriotism. The unprecedented glory of the Ottomans was thought to be devastating by Europeans. Some population of Europe perished within months and untended areas, abandoned children, and even many villages depopulated took place. This accelerated the power of the Turks and the epithets, “lion of power”, “violent”, “heathen”, and “inevitable warriors” were accorded to the Ottomans. The English became familiar with the Ottomans through travel works and invasions and the Turks were seen as the source of bewilderment, fear, restlessness, revolt of Islam and threat for Christianity by the route control of the world trade and conquests of the Ottomans.

Keywords: Turkish Image, Renaissance, History, English and Italian Works.

Bu çalışmanın amacı Rönesans (1500 – 1660) dönemi İngiltere’indeki Türk imajını başta Courtauld Institute (1988 – 1994 koleksiyonu) olmak üzere Türkiye – İngiltere kayıtlarından incelemektir. Türkler, bu kayıt ve tutanakların yazıldığı dönemin İngiltere’inde seyahatname, kayıt, vaaz ve dualarda başarılı, hâkim, tuttuğunu koparan, cesur, dehşet verici ve yetkin olarak görülür. Bununla beraber Osmanlı’nın her an İngiltere’ye saldıracığı korkusuyla İngiltere Türklerle karşı emperyalist ve kıskanç duygular beslemekte ve oryantal olmasından dolayı da kaygı duyar. Bu bağlamda Türk imajı, yukarıda bahsedilen kaynaklar, görgü tanıkları ve gözlem bağlamında incelenecektir. Çalışma daha çok kayıt, dua ve seyahatnamelerle sınırlı tutulduğundan Türk imajını içeren kurgu odaklı oyunlara girilmeyecektir. Bu kaynaklarda Türkler tam anlamıyla dışlanmazken, zaman zaman öteki ve hâkimiyet algısıyla çeşitli Türk karşıtı söylemlerin geliştirildiği iddia edilebilir. İngilizler, Türklerle ticaret yapabilmek için çok çaba harcarlar. Belgelerde görülen bu durum, güçlü, savaşçı ve Hristiyanlığa tehdit olarak görülen Türkler karşısında yenilgi kaygısını oluşturur. Bu zafer kazanamayan İngilizler için Türkler, kâfir ve dehşet saçan İslam güçleri gibi iddialarla betimlenir.

Daha önceki yüzyıllarda İngilizlerin ve İtalyanların Türklerle ilişkileri Haçlı Seferleri, beyler için paralı askerlik, İstanbul ve Saray Aşkı ve buraları ziyaret edip gezme üzerine kuruludur. 14. ve 15. yüzyıllarda ise daha çok Bizanslılarla ilişki kurulur; ancak, 16. ve 17. yüzyıllarda Türk İngiliz ilişkileri resmileşir. Bununla beraber Türkler Bizanslılardan sonra, Venedikliler, Cenevizliler ve Raguzalılarla ilişkiye geçerler ve bundan dolayı 15. ve 16. yüzyılda Türk tarihini ele alanlar çoğu zaman Venedikliler ve İtalyanlar olur. Paola Giovio’ya göre Türkler cesurdur, bir coğrafyayı yeniden düzenleyecek güce sahiptirler ve fantastik kültürleri, askeri güçleri, gittikleri yerlere canlılık kazandırmaları ve şiddetle savaşmalarıyla korku uyandırırılar (Giovius, 1505: 60). Cesur, istediği kadını ve adamı kendinin yapan ve gerektiğinde aşağılayan stratejik güce sahip Türkler, Marini Barletto tarafından anlatılır (1520: 64). Machiavelli de Türk zekâsından böyle bahseder. *Othello*’da da Shakespeare’in (2003: 78) yarattığı senatörlerden biri Türklerin stratejik uzmanlığını ve Rodos yerine muhtemelen Kıbrıs’ı hedef aldıklarını vurgular. Shakespeare, çapkın Türk imajını bilir. Fakat, Machiavelli gibi Türk askeri gücüne hayrandır. Öte yandan G. T. Minadoi (1587: 111) Türklerle karşı duyulan korku ve hayranlık dikotomisinden bahsederken, Marcus Antonius Sansovino (1546: 82), G. A. Menavino (1548: 64) ve Francesco Sansovino (1599: 23) “kâfir” Türk’ün; bilinçli, büyük İslam gücü barındıran, dehşet uyandıran ve eşsiz entrikaları bilen cesur, gururlu insan olduğunu vurgular. Bununla beraber, Rönesans akımının kaynağı olan İtalya’ya, İngiltere’den bir öğrenci akımı olur ve İtalyan üniversitelerinde okuyan İngilizler, öğrendikleri bilgileri memleketlerine taşırlar. İtalyanlar tarafından Türklerle ilgili yazılan incelemeler ve tarihsel yapıtlar, İtalyanca öğrenen bu İngiliz öğrenciler tarafından, İngilizceye çevrilir. Dolayısıyla İngiliz yazımına Türklerin girmesi bir bakıma bu şekilde olur.

1453’de İstanbul’un fethi ile 1699 Karlofça antlaşması arasındaki zamanda Osmanlı İmparatorluğu hızla ilerler. Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520 – 1566) İmparatorluk Viyana kapılarına dayanır ve Hristiyan Avrupa, Müslüman Osmanlıyla karşılaşır. Kanuni 1521’de Belgrad’ı ve ertesi yıl Rodos’u eline geçirir. Macaristan’ı kuşatır. Perslerle savaşır, Erzurum çevresini Osmanlı topraklarına katar. Kanuni’nin amirali Barbarossa (Hızır Hayrettin Paşa) Venedik ve İspanya donanmasına karşı zafer kazanır. Bu döneme dek Osmanlılar sırf Venedik ve Fransa’yla ticaret yaparken, bir fermanla İngilizler serbest ticarete katılırlar (Roll 23) ve tüccar Anthony Jenkinson buna önyak olur (Hakluyt, 1904: 109). Jenkinson’a göre Büyük Türk Kanuni 4 Kasım 1533’de Halep’e cesur süvari birliği, kalabalık Tatar askerleri ve onikibin askeri olan dört sancak beyi ile girer. (Jenkinson,1561:1) Yeniçeriler de padişahın köleleridir (Hakluyt, 1904: 106). Görkemle gelen Büyük Türk Kanuni’nin hal ve duruşu eşine rastlanmayan bir ihtişamı yansıtır (Hakluyt, 1904: 107). Katolik İspanya ve Fransa’ya karşı yalnız kalan Protestan İngiltere, yün, kurşun, çelik ve kalayı Türklere satmak ister. Kiliseden afroz edilen Kraliçe Elizabeth Türklere yaklaşır ve top sanayisinde kullanılan maddeleri satar (Hakluyt, 1904: 53). Öte yandan Nazan Aksoy’un (1990: 13) Louis Wann’dan alındığı kırk yedi Elizabeth dönemi oyununda, otuz bir Türk’ün ve beş Tatar’ın bulunması, Doğuya olan ilginin boyutunu gözler önüne serer.

Seyyah Andrew Borde 1542 tarihli *Bilgiye Giriş* adlı eserinde Osmanlı’nın işgal ettiği yerleri barış ve huzurla idare etmesini betimler. Kanuni’nin bu toprakları, silahla olduğu kadar, siyaset ve tatlılıkla elinde tuttuğunu vurgular (1542: 12). Richard Grafton’ın 1544’de Fransızcadan çevirdiği *Büyük Türk Sarayının Düzeni, Savaş Uslubu, Tüm Fetihleri ve Muhammet’in Öğretileri* adlı yapıtı Fransız Antoine Geuffroy’a aittir. Bu çalışma hem Türkler aleyhine hem de onları takdir edicidir. Elizabeth dönemi tiyatrolarında olduğu gibi Türklerin gaddar, kana susamış, entrikacı ve kâfir olduğu iddia edilir. Ancak Türklerin askeri disiplini ve profesyonel ordusu övülür. Avrupa’nın bu dönemde daimi bir ordusu yoktur. Fakat şanlı Türk ordusu yoğun bir korku ve hayranlık uyandırır.

Peter Ashton’ın İtalyan Paolo Giovio’nun yapıtından çevirdiği “Türk Vakayinameleri üzerine kısa bir Bilimsel Kitap” çalışması Beyazıt’a karşı bir nefret sergiler ve Hristiyan devletlerin cesaretle Osmanlı ülkelerini fethetmelerinin gerekliliğini vurgular yoksa Osmanlı bu diyarları ele geçirecektir. Hristiyanlara, işledikleri günahlar dolayısıyla Türkler yollanmıştır. Hristiyanlığın kötü yaşam tarzının düzeltilmesi için Türk tarihi okunmalıdır. Kötü ve iyi olan ayrılmalıdır (Ashton: 1546: 30-41).

Sebastian Munster *Acayip ve Hatırda Kalınacak* adlı eserinde Türkleri över. Onların hızlı hareket eden, tehlikeli zamanlarda sebat gösteren, İmparatorluklarına sadakat gösteren, derin suları geçen, dağları aşan, hayatlarını hiçe sayan, açlığa susuzluğa dayanıklı, geçimli, isyan çıkarmayan insanlar olduğunu vurgular (Munster, 1572: 19-26).

William Lithgow (1572: 31), “Nadir Maceralar” adlı seyahatnamesinde, Türklerin ağız kavgaları yaptıklarını fakat el kaldırmadıklarını söyler. Elizabeth devrinde çok okunan “Seyyahın Özetleri” adlı çalışma Giovanni Botero’nun yapıtından çevrilmiştir. Osmanlı’nın büyümesi, Türk Ordusunun yetkinliği ve başarılı padişahlar anlatılır. Padişahlarının çok adamları, yıkılmaz bir askeri disiplini ve engin bir levazımatı vardır. Açlığa alışmış askerler, sebat gösterirler. Türkler ölümden korkmazlar ve alın yazısına inanırlar (Botero, 1601: 8-11); sonsuz gelir kaynaklarıyla başarılıdırlar. Bu fikirler Abraham Hartwell’in, 1600 – 1604 yılları arasında İstanbul Venedik konsolosu olarak görev yapan Thomas G. Minaldo’nun *Türkler ve Persler* yapıtına atıf yapılarak da anlatılır. Türklerin yenilmez, dev gibi bir devleti ve ordusu vardır ve dünyanın yarısında söz sahibidirler. Batı’nın tamamını da ele geçirebilirler (Hartwell, 1602: 3). Osmanlı İmparatorluğunun yükselişi durdurulmak istenmektedir. Abraham Hartwell, Lazaro Goranzo’nun *Osmanlılar* yapıtını (1598), 1603’de çevirir. Türklerin Hristiyanlara karşı savaşmaları betimlendikten sonra, Osmanlıların askeri güçle değil, ilimle ve Kuran’da safsatalar olduğunu iddia eden Arapça kitaplar yazdırmak suretiyle onlardaki İslam duygusunun zayıflatılması ile mağlup edilmesi hedeflenir. (Hartwell, 1598: 21). Elde edilen bilgilerde İngiliz ajanların da katkısı olabilir. Osmanlı İmparatorluğunu gözlemlemek ve ulusal ticaret haklarıyla Venedik ve Fransızların aracılarını devreden çıkarmak için ticaret kisvesi altında ajan yollarını (Skilliter, 1977: 23). Sultan III. Murad’ın yazdığı bir mektupta da, Kraliçe Elizabeth’e ulaşınca Elizabeth yüceliğiyle, kutsallığıyla ve soyluluğuyla övülür (Skilliter, 1977: 51-52). Osmanlı İmparatorluğuna atanan ilk İngiliz elçisi olan William Harbourne, Sultan III. Murad’ın kudretli, ittifak ve dostluk yanlısı başarılı bir yönetici olduğunu vurgular ve İmparatorlukla iyi diplomatik ilişkiler kurulabileceğini ifade eder (Skilliter, 1977: 25). 1603’de Richard Knolles’in *Türklerin Genel Tarihi* adlı yapıtı gündeme gelir ve bu yapıt 1610 yılında genişletilir. Fakat kitapta Türklük ve İslam aleyhine bir bakış açısı vardır. Kitapta Kanuni’nin sarayındaki Hürrem Sultan’ın dillere destan bir güzelliğe ve hitabete sahip olduğundan bahsedilir (Knolles, 1610: 7-52).

Réné de Lucinge’nin, Sir John Finett tarafından çevrilen *Toplumsal Tabakaların Başlangıcı, Devamlılığı ve Düşüşü* yapıtında Türklerin zekâlarını hep savaşa yordukları iddia edilir. Türklerin disiplinli bir orduya sahip oldukları ve komutanların savaşlarda ani baskın ve saldırılarla başarılı oldukları öne sürülür. Ancak Türklerin Perslerle olan savaşlarında Perslere kaybetmeye başlamaları, Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşünü de hazırlamıştır. Bu, Hristiyan devletleri ümitlendirmiş ve Hristiyanlar denizlerde daha güçlü biçimde boy göstermeye başlamışlardır. Hristiyan devletler bir yandan Yeniçeriler ve Türklerin hüküm sürdüğü topraklarda yaşayan halklar arasında isyan çıkarıp, Türkleri yenme planları yaparken bir yandan da Türk memurlara ve subaylara rüşvet teklif edip, onların Padişaha olan sadakatlerini zayıflatmaya çalışmışlardır. Bunlara ek olarak tıpkı Soranzo gibi Lucinge de Kuran’ı eleştirerek Osmanlı’nın yıkılabileceğini iddia eder (Finett (Çev), 1655: 30-78). Benzer şekilde Sanderson da Osmanlı

devlet kadrolarında rüşvetin olduğuna yönelik iddialar ortaya atar (Aksoy, 1990: 53).

Francis Osborne *Türk Hükümeti Üzerine Görüşler* adlı yapıtında Türklerin şarap içmedikleri için zaafa düşmediklerini, aksine sade ve tutumlu olan Türkleri, bu gibi özelliklerinin savaşa hazırladığını ileri sürer. Bununla beraber evlenmelerine izin verilmeyen Yeniçerilerin Avrupa’da aşkı için savaşan askerlere nazaran daha iyi savaştıklarını savunur. Osborne, ayrıca Türklerin kadere inandıklarını ve cesurca ellerinden geleni yaptıklarını da söyler (Osborne, 1656: 82-89).

Kraliçe Elizabeth, Sultan III. Murad’a yazdığı bir mektupta Türklere yaranabilmek için İngiliz halkının en iyi ve en büyük Allah’a ibadet ettiğini ve Allah’ın adını sahtece zikredenlere düşman olduklarını ifade eder (Skilliter, 1977:35). William Harborne’nun elçiliğine vekâleten bakan yardımcısı Edward Barton da benzer bir dürtüyle Sultan III. Murad’dan, İspanyol donanmasına karşı savaşmak için yüz kadar kalyon ister (Barton ve Pears, 1893: 460). Bu kez de Türk donanması daha güçlü görülür; ancak, 1571 İnebahtı Deniz Savaşı’nda Türk donanması İspanyol donanmasına yenilir. Sultan donanma sözü verse de bu gerçekleşmez. Bununla beraber, İngilizlere göre Türkler, yün boyamacılığında da kusursuzdur (Hakluyt, 1904: 233) ve İngilizler bir tür endüstriyel casuslukla, giysi yapımını ve boyamayı Türklerden öğrenir. Kaynaklarda İngiltere’yi ziyaret eden sözde ilk resmi Türk olan Çavuş Mustafa İngilizlerde iyi bir intiba bırakmaz, zira İngiliz elçilik kayıtlarına göre uydurma bir görev adıyla ülkeye gelmiştir. Bundan dolayı, Çavuş lakabı hilekâr, kurnaz ve sahtekâr (“chiasus”, “chouse”) anlamlarını ve iddialarını içerir (Courtauld Institute, Record, 1608: 2). Türkiye’ye gelen ikinci İngiliz elçisi, Sultan III. Murad’ın ölümüne çok üzülür. Kanuni ile iyi geçinen ve hatta onunla Macaristan seferine dahi çıkan bu elçi genç yaşta ölür.

Bu dönemin vaaz ve dualarında da Türk imgesi vardır. Protestan papaz Henry Smith’in 1580 – 1581 yıllarında verdiği vaazda, şükür etmeyen, Tanrı’ya inanmayan, ona güvenmeyen ve onu ismini yüceltmeyen cemaat Türklerden de kötüdür (Smith, 1867: 241). Başka kaynaklarda Türklerin çok daha kötü bir şekilde resmedildiğine de tanıklık ederiz. Örneğin George Gifford, *Vahiy Kitabı Üzerine Hutbeler* (1596) adlı kitabında, İncil’deki kötü meleklerin Türk olduğunu iddia eder. Gifford’a göre Türkler, dünya nüfusunun üçte birini katletmişlerdir. Tanrı kötü melekler olan Türkleri, günahkâr Katolıklere yollamıştır (Gifford, 1596: 170-184). Bu yapıt Thomas Crammer’in *İlk Hutbeler* yapıtından etkilenmiştir. Buna göre Türkler, Yahudileri, kâfirleri, hatta tüm vahşi yaratıkları bile dost edinip, onları severler. Bu kötü melekler her ne kadar tuttuğunu koparan varlıklar olsa da iddiaya göre gaddar ve barbardırlar (Crammer, 1547 – 1599: 53). Bu yapıtta Türkler, hırsızlar, zina işleyenler, katil ve kötü niyetli kişilerle bir tutulup ötekileştirilmişlerdir. Zina yapan insanların taşlanarak öldürüldüğünden bahsedilirken Türklerin bunu hâlâ yapmaya devam ettiği iddia edilir. Ayrıca Osmanlının Avrupa’ya ilerlemesiyle İngiltere’yi yok edecek birincil düşmanlar arasında Türkler gösterilir (Crammer, 1547: 1599: 99) ve İslam dininin

yayılmıştı kaygı duyulur. İddiaya göre Türk zulmüyle her yer işgal edilmiş ve harabeye dönmüştür. İngilizler, Osmanlı İmparatorluğu'nun Macaristan ve Malta fethiyle beraber Hristiyan dünyasının Türklerin eline geçeceği ve İslam dininin hâkim olacağı korkusuyla Türklerden korkarlar (Easton, 1505: 7-11). Tanrı'nın, Türklere ve kâfirlere merhamet etmesi ve Hristiyanlıktan haberi dahi olmayan katı kalpli Türklerin ıslâh edilmesi önerilir. Dinsiz olanlar, zalim diye adlandırılan Türklerin eline esir düşmüştür. Türklere karşı zafer kazanmanın yegâne yolu olarak Protestanlığın yaygınlaştırılması öngörülmüştür. İddiaya göre kan içen Türkler, vahşi ve deccaldır. Yozlaşmış Katolik doktrinlerinden dolayı, Tanrı Türkleri yollar (Brown, 1660: 20-27). Görüldüğü gibi, insanlara ulaşan vaazlarda Türk imajı kötü olarak tasvir edilmiştir.

Sir Edward Barton'dan sonra, Henry Lello İngiliz elçisi olur. Lello, güçlü III. Mehmed'in, Kraliçe Elizabeth'i memnun ettiğini söyler (Courtauld Institute, Roll 4, 1597: 1). Osmanlı ile ticaret yapan İngilizler, Türklerin çok iyi dokumacı ve tarım ustaları olduğunu vurgulayıp eşsiz Türk halılarını, ipek kumaşlarını, tarçın, biber, safran, susam, zeytin ve üzümünü överler. Türk gemileri dünyayı titretir, Türklerden pasaport almadan Doğu'ya gitmek imkânsızdır (Hakluyt, 1904: 22, 30). Osmanlı ve Doğu'yu gezen İngiliz seyyahı Anthony Jenkinson, 1546'da deniz ticareti ustası olan Türklerle tanışır. Kanuni Sultan Süleyman ona Türk Limanlarında serbest dolaşım ayrıcalığı tanı ve o da deniz ticaretini bu yolla öğrenir (Jenkinson, 1561: 36). Jenkinson'ın kervanları, Türkmenlerin Urgenç şehrinde haydut saldırısına uğrayınca, kervanbaşı, kervanın Türk olduğu yalanına başvurur ve haydutlar saygıyla karışık bir korkuyla kaçarlar. (Jenkinson, 1561: 33). Jenkinson önce İran'daki Dağıstan bölgesine sonra da Şirvan'a gider. Yirmi gün boyunca her gün, Şirvan'ın Türk hükümdarı Abdullah Han'ın huzuruna çıkar. Onun kendisine iyi davranmasından dolayı, Jenkinson, olumlu bir Türk imajı edinir. Abdullah Han, Jenkinson'a İslam dini hakkında soru sorar. Jenkinson dinin hızla yayıldığını ve Türk istilalarının korku yarattığını vurgular. Abdullah Han, İngilizlerle Türkler arasında bir dostluğun olup olmadığını sorunca, Jenkinson bunun hiç olmadığını iddia eder. O zaman İran'la Venedik'liler arasındaki ticaret Türklerin elindedir. İngilizlerde bu pastadan pay almak isterler. Jenkinson, Abdullah Han'ı misafirperver ve cömert bulur. Öte yandan İran Şahı Tahmasp da Jenkinson'a dinini sorar. Hristiyan olduğunu öğrenince kâfirlere dostluğuna gereksinimleri olmadığını iddia eder (Jenkinson, 1561: 40-53). Türk zaferleri Avrupa'da büyük bir korku yaratır; Osmanlı'ya mağlup olan Orta Avrupa devletleri İngiltere'ye daimi elçiler gönderir ve Türklere karşı Haçlı Seferi düzenlemek isterler (Ali Reis, 1896: 71).

Thomas Dallam'ın Kraliçeye hediye ettiği org, Türklere verilir ve hediyeği Kraliçeye takdim eden Thomas Dallam orgu kurmak için İstanbul'a gider. 1599'da bu orgun çalınma şeklini öğreten Dallam, 1600'de *Büyük Senyöre Getirilen Orgun Kayıtları ve Başka İlginç Olaylar* adlı kapsamlı bir seyahatname yazar. Dallam, güzellik konusunda dünyanın hiçbir yerinin Osmanlı topraklarıyla

kıyaslanamayacağını vurgular. Elçi Lello, Dallam'a bu hediyenin alelade bir hükümdara değil, dünyanın güçlü bir devlet liderine verileceğini anlatır. Dallam, bu orgun ilâhiler çalan bir Hristiyan hükümdar için daha anlamlı olduğunu vurgular. Dallam'a göre padişah bir Hristiyan düşmanıdır. Dallam, İskenderun, Halep, Rodos yoluyla, Sakız adasını ziyaret eder ve buradaki kadınları çok beğenir. Mücevherli, zincirli ve küpeli kadınların çok güzel giyindiklerini, hoş kurdeleler taktıklarını ve güzel ve temiz yüzlü olduklarını yazar. Ona göre dünyanın hiçbir yeri bu kadar güzel değildir. Dallam, Çanakkale Boğazı'ndan geçerken Truva'ya da uğradıklarından bahseder ve sur ve yapılara hayran kalır ve çekici ile harabeden bir mermer kırar. Antika eser kaçakçılığı bariz bir şekilde anlatılmıştır. Bu toprakların çok değerli olduğunu düşünen İngiliz elçisi Dallam, İstanbul'a varınca, Padişah'ın getirilen hediyelerin bir vazife, korku ve lütuf nedeniyle getirildiğini düşündüğünü ifade eder ve hiçbir Hristiyana ödül vermediğini iddia eder. Padişaha bir kez bile sırt dönülmemesi gerektiğini, aksi takdirde böyle davranan kişinin başının kesileceğini öne sürer. Elçi, Dallam'a Padişahı memnun ettiği takdirde, İngiliz tüccarlarının ona minnettar kalacağını söyler. Fakat Padişahın orgu beğenmemesi ya da orgun beklenen performansı yerine getirmemesi durumunda orgun padişah tarafından söktürüleceği ve parçalanacağı iddia edilir. Görüldüğü gibi Batı için padişah dehşet ve korku unsurudur. 24 Eylül 1599'da padişaha sunulan orgdaki ardıç kuşu süslerinin kanatlarını çırpmasına ve müzikal ötmesine Padişah hayranlık ve hayretle bakar. Padişah Dallam'ın orgu tuşlarla çalmasını emreder. Fakat Dallam, orgun önüne oturursa padişaha arkasını döneceğini ve padişahın kaftanına dokunacağını düşünüp saygısızlık yapmaktan korkar. Ancak Padişah ona yol verir. Orgu çalan Dallam, ayağa kalktığında heyecandan padişaha çarpar ve korkudan bir an padişahın kafasını kılıçla doğramak için hamle yaptığını zanneder. Fakat Padişah ona bir kese altın verir (Dallam, 1600).

Sonuç olarak İtalyan ve İngiliz kayıtlarında Türkler; zenginlik, farklılık, ihtişam, lüks ve korku unsurları olarak görülmüştür. Ayrıca Türk gücünün büyüklüğü, dehşet ve kıskançlık uyandırdığından İngiliz Elizabeth dönemi edebiyatı, Osmanlı'ya düşmanca bir yaklaşım sergilemiştir. Yüce gönüllü ve misafirperver Türkler'in yiğitlikleri Avrupa'yı dehşete düşürür, önyargılar oluşabilir ve olumlu ve olumsuz yaklaşımlar bir arada bulunur. İngiliz resmi yazışmaları genellikle olumlu bir yaklaşımı yansıtırken, Osmanlı Hristiyanlık için tehdit, korku, dehşet, şaşırtıcı ülke, tahribat ve tehdit, başkaldırış olarak da görülmüştür. Doğu, Batı dikotomisi her zaman vardır. Osmanlı güçlü bir İslam gücüdür.

KAYNAKLAR

- Aksoy, N. (1990). *Rönesans İngiltere'sinde Türkler*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Ali Reis (1806). *The Travels and Adventures of Turkish Admiral Ali Reis in India, Afghanistan, Central Asia, and Persia during the Years 1553-1556*. (A. Vambery çev.) London: Luzak and Co.
- Allinson, R. (2012). *A Monarchy of Letters: Letters Full of Marvels, Sultan Murad III of the Ottoman Empire, 1579-1592*. New York: Macmillan.
- Antonius, Marcus, Sabellico (1546). *Du Pugna inter Venetos et Turça*. (O. Horner çev.)¹ London: Courtauld Institute.
- Ashton, P. (1546). *A Short Treatise upon the Turkes Chronicles*. London: Courtauld Institute.
- Aydın, K. (1999). *Images of Turkey in Western Literature*. Cambridge: Eothen.
- Balkış, L. B. (2010). Defining the Turk: Construction of Meaning in Operatic Orientalism. *I.R.A.S.*, 41(2), 185-193.
- Barletto, M. (1520). *De Vitis et gestis Scasderbagi*. London: Courtauld Institute Records.
- Barton, E. & Pears E. (1893). The Spanish Armada and the Ottoman Porte. *The English Historical Review*, 831, 439-466.
- Borde, A. (1542). *Introduction of Knowledge*. London: Courtauld Institute Records.
- Botero, G. (1601). *Traveller's Breviat*. London: Courtauld Institute Records.
- Brown, D.(1660). *Hymns and Homilies*. London: Courtauld Institute Records.
- Burian, O. (1951). Türk – İngiliz Münasebetlerinin İlk Yılları. *D.T.C.F. Dergisi*, 9(1-2), 1-49.
- Cannon, G.(2000). Turkish and Persian Loans in English Literature. *Neophilologus*, 84, 286-307.
- Chew, S. C. (1937). *The Crescent and the Rose*. New York: N.P.
- Crammer, T. (1547 – 1599). *The Book of Homilies*. London: Courtauld Institute Records.
- Çevik, M. (Ed). (2015). *Doğu Edebiyatında Batı, Batı Edebiyatında Doğu*. Ankara: Yunus Emre Enstitüsü, Instytut Orientalistuki Uniwersytetu, K.I.B.A.T.C.K.

¹ İtalyanca ve Latince Courtauld Institute kayıtlarının hepsi, 1993'de Olga Horner tarafından İngilizceye çevrilmiştir.

- Dallam, T. (1600). *State Papers of the Diary of Thomas Dallam*. London: Courtauld Institute Records.
- Dereli, H. (1951). *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler*. İstanbul: Anl.
- Detter, R. (1940). *Liturgical Life in the Elizabethan Era*. London: H.M.'s Press.
- Doran, S. (2000). *Elizabeth I and Foreign Policy, 1558 – 1603*. Florence: Routledge.
- Dawney, F. (1929). *The Grande Turke Suleyman the Magnificent, Sultan of the Ottomans*. New York: Balch and Co.
- Easton, T. (1605). *Homilies*. London: Courtauld Institute Records.
- Finett, J. (çev.) (1655). *Rènè de Lucinge's Beginning, Continuance and Decay of Estates*. London: Courtauld Institute Records.
- Fodden, R. (1952). *English Travellers in the Near East*. London: Longman.
- Gifford, G. (1595). *Sermons upon the Whole Books of Revelation*. London: R. Field and F. Kingston.
- Giovius, P. (1505). *Commentrati delle cose de Turchi*. London: Turcicorum Rerum Commentarius, Courtauld Institute Records.
- Hakluyt, R. (1904). *The Principal Navigations, Voyages, Traffiquet and Discoveries of the English Nation*. Glasgow: Maclegose and Sons.
- Harold, B. (2011). *Türkiye Hakkında İngiliz Tetkikleri*. (O. Burian çev.) Ankara: T.D.K.
- Hartwell, A. (1602). *Epistles on Politics*. London: Courtauld Institute Records.
- Hartwell, A. (1603). *Ottomans*. London: Courtauld Institute Records.
- Horniker, A. L. (1942). William Harborne and the Beginning of Anglo-Turkish Diplomatic and Commercial Relations. *The Journal of Modern History*, 14(3), 289- 316.
- Hourani, A. H. (1991). *Islam – European Thought*. Cambridge: Cambrid University.
- İnalçık, H. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300 – 1600)*. İstanbul: Y.K.Y.
- Jenkinson, A.(1561). *The Voyage of Jenkinson*. London: Courtauld Institute Records.
- Knolles, R. (1610). *The General History of the Turks*. London: Courtauld Institute Records.

- Kurat, A. N. (1949). İngiliz Devlet Arşivlerinde ve Kütüphanelerinde Türkiye Tarihine Ait Bazı Malzemeye Dair Belgeler”, *D.T.C.F. Dergisi*, 7(1), 1-18.
- Lewis, R. (2004). *Rethinking Orientalism: Women, Travel and the Ottoman Harem*. New Jersey: Rutgers.
- Lithgow, W. (1587). *Rare Adventures*. London: Courtauld Institute Records.
- MacFie, A. L. (Ed.) (2000). *Orientalism: A Reader*. New York: New York University.
- Menavino, G. A. (1548). *Trattato et Vitae de Turchi*. Fienze: Courtauld Institute Records.
- Minadoi, G. T. (1541). *Historia della Guerra fra Turchi a Persiani*. London: Courtauld Institute Records.
- Moran, B. (1964). *Türklerle İlgili İngilizce Yayınlar Bibliyografyası, Onbeşinci Yüzyıldan, Onsekizinci Yüzyıla Kadar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Munster, S. (1572). *Strange and Memorable Things*. London: Courtauld Institute.
- Nash, G. P. (2005). *From Empire to the Middle East: Travellers to the Middle East*. London: Tauris.
- Osborne, F. (1656). *Reflection upon the Government of Turks*. London: Courtauld Institute Records.
- Refik, A.(1932). Türkler ve Kraliçe Elizabeth. *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 8(5), 3-29.
- Rosodale, H.G. (1904). *Queen Elizabeth and the Levant Company*. London: H.M.’s Press.
- Said, E. (2017). *Orientalism*. London: Penguin.
- Sanderson, J. (1931). *The Travels of John Sanderson in the Levant, 1584 – 1602*. London: Hakluyt Society.
- Sansovino, F. (1599). *Dell’ Historia Univarsaledall’ origine et Imperio de Turchi* Venice: Courtauld Institute Records.
- Shakespeare, W. (2003). *Othello*. (N. Sanders ed.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Skilliter, S. A. (1977). *William Harborne and the Trade with Turkey, 1578 – 1582. A Documentary Study of the First Anglo – Ottoman Relations*. London: Oxford University.
- Smith, H. (1867). *The Works of Henry Smith*. Edinburgh: James Nichol.
- Uygur, E. U. (2016). *623 Sayfada Realizm*. Ankara: Ufuk Üniversitesi.

Uygur, U. E. (2018). Rönesans Dönemi İngiliz ve İtalyan Kayıt, Dua ve Seyahatnamelerinde Türk İmajına Epistemolojik Bakış. *BE  SBE Derg.*,7(1), 1-12.

Uzunçarşılı, İ. H. (1943). *İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümüne Kadar Osmanlı Tarihi II*. Ankara: T.T.K.

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / *Received*: 01.01.2018• Kabul Tarihi / *Accepted*:10.01.2018

Distopik Devletin Biyopolitikası*

Cengiz EKİZ

Dr. Öğr. Üyesi

Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, Bolu-Türkiye

ORCID: 0000-0001-9649-089X

ekiz.cengiz@gmail.com

“Kişinin uğrayacağı gerçek felaket ruhunun çürümesidir”

Sokrates

Öz

Değişen siyasal ve toplumsal koşullar, güvenlik politikalarının daha da öne çıkmasına neden olmuştur. Bu da “kamu güvenliği” kavramını otoriter yönetim modelinin temeli haline getirmiştir. Dolayısıyla siyasal alanda demokratik meşrulaştırıcı zemin de değişmiştir. Güvenlik devleti retoriğinin yükselişi, iç güvenlik unsurları üzerine inşa edilen bir kamu politikası modelinin geliştirilmesine dayanmaktadır. Kontrol toplumunun kalıcı olması için istisna halinin veya olağanüstü halin süreklileştirilmesi stratejisi, bir kamu politikasına dönüşmüştür. Günümüzde tartışılan husus, kamu güvenlik politikalarının, istisna halini normalleştirilmesi ve kalıcılaştırmasıdır. Hatta bu politikaları yaygınlaştırma aracı haline gelmesidir.

Distopyalar, hayal edilen veya arzulanan toplum modellerinin eleştirisi niteliğindedir. Ayrıca mevcut toplumsal, siyasal sistemin dolaylı ve metaforik yollarla büyü bozumlarıdır. Distopya literatüründe yönetim tarzı ve toplumsal düzen temsili karakterler yoluyla anlatılmaktadır. Bu literatürde mekânsal kurgu, emek süreci ve ideoloji inşası gibi faktörler ayrıntılı olarak betimlenmektedir. Modern yönetim pratikleri hukuk söylemi içinde aynı zamanda disipline edici bir niteliğe sahiptir. Nüfusun, hayatın (bios) tüm sorunları, kolektif niteliği gereği iktidarın müdahale alanına çekilmektedir; bu anlamda da biyopolitik niteliktedir. Bu yüzden kamu güvenlik politikaları, modern yönetimin ayrılmaz unsurları olarak öne çıkmaktadır. Öyle ki, güvenlik devleti istisna halini meşrulaştırma ve yaygınlaştırmaktadır. Yönetim kendi mekanizmalarını geliştirdikçe, distopik kurguların bir mecazına dönüşmektedir. Kullanılan dilde, çalışma düzeninde, yaşamın her alanında kâbus sıradanlaşır, olağanlaşır ve kabul edilir. Bu çalışmada, söz edilen süreç, güvenlik devleti modelinde nüfusun ve gündelik yaşamın yeniden üretim mekanizmaları, birbirinden farklı kurgulara sahip üç modern ütopya/distopya çerçevesinde incelenmektedir. Bu bağlamda Bindokuzyüzseksendört (1984) (George Orwell), Cesur Yeni Dünya (Aldous Huxley), Fahrenheit 451 (Ray Bradbury) çerçevesinde tartışılacaktır.

Anahtar Kavramlar: Distopya, Biyo-Politika/İktidar, Güvenlik Devleti, Kamu/İç Güvenlik Politikası, İstisna Hali.

* Bu çalışma, 30 Kasım 2017 tarihinde 15. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan “Ütopyadan Distopyaya Güvenlik Devletinin Biyopolitiği” adlı bildiri metninden yararlanılarak hazırlanmıştır. Katkı, öneri ve eleştirilerinden dolayı Veysel Erat, Aydın Ördök, Selime Güzelsarı, Gülenay Baş Dinar, ve Fatih Yaşlı’ya şükranlarımı sunarım.

Biopolitics of Dystopic State

Abstract

Changing political and social conditions have caused the security policies become more prominent. This, in turn, has transformed the “public security” concept into the basis for the authoritarian administration model. Hence the democratic legitimizing ground in the political sphere has changed too. The rise of security state rhetoric is based on the development of a public policy model that is constructed on the components of internal security. The perpetuation strategy of the state of exception and the state of emergency for sustaining the control society has become a public policy. What is being discussed today is that the public security policies normalize and maintain the state of exception. As a matter fact they have become the extensification apparatus for these policies.

Dystopias are critiques of the imagined and desired society models. Moreover they are the demystifications of present social and political systems by the indirect and metaphorical ways. The administration practices and social order are narrated by the representative characters in the dystopia literature. Factors such as the spatial setup, labor process and ideological construction are described in detail in this literature. Modern administration practices function in a disciplinary mood in the law rhetoric. All problems of population, of life (bios) are drawn to the interference sphere of power because of its collective nature. Therefore the public security policies come to fore as the integral parts of the modern administration. Indeed the security state legitimizes and extends the state of exception. As the administration improves its own mechanisms, it becomes a metaphor of dystopic setups. The nightmare in all levels of life, in the language used, in the work order, etc. becomes ordinary, usual and at last it is appropriated. In this study, the process in question, the reproduction mechanisms of population and everyday life within the context of the security state model are discussed in the framework of three modern utopias/dystopias that have different setups, namely 1984 (George Orwell), Brave New World (Aldous Huxley), Fahrenheit 451 (Ray Bradbury).

Keywords: Dystopia, Bio-politics, Bio-power, Security State, Public Security Policy, Internal Security Policy, State of Exception

GİRİŞ

Değişen siyasal ve toplumsal koşullar son yıllarda devletin unsurları üzerine yapılan tartışmalarda, (dış/iç) güvenlik politikalarının öne çıkmasına neden olmuştur. Kamu politikalarının güvenlik boyutu genellikle dış güvenlik ve uluslararası ilişkiler bağlamında değerlendirilmiş, doğal olarak da bu disiplinin bilgisiyyle sınırlı kalmıştır. Bu çalışmamıza bir varsayımda bulunarak başlayabiliriz: Güvenliğe ilişkin tartışmalar, “kamu güvenliği/iç” güvenlik” ve/veya “kamu düzeni” gibi kavramlarla yapılan ama daha çok da nüfus, emek süreci vb. gibi biyopolitik süreçlerin yaşandığı bir sorunsal içinde yer almaktadır. Bu sorunsal aynı zamanda o ülkedeki güvenlik tartışmasının kaynağıdır da. Günümüzde, toplumsal düzen veya kamu düzeni iç güvenlik ölçütlerine indirgenmiş, bununla tanımlanır olmuştur. Burada kavramsal düzeyde iki temel çerçevenin referans alınması gerekir: Güvenlik devleti ve [kamu] biyopolitikası. Bunu irdelemek için de, yer yer genelleme düzeyinde kalan, bu iki kavramın daha somutta belirlediği üç farklı distopya örneği yer alacak. Aslında amaçlanan şey, (iç) güvenlik, asayiş, toplumsal düzen, nüfus, emek süreci vb. gibi kavramlarla karşımıza çıkan dünya tasarımlarının biyopolitik analizi ve bu analizin araçlarının yaratılmasının imkânlarının olup olmadığının araştırılmasıdır.

İç güvenlik/kamu güvenliği kavramının giderek daha fazla “otoriter” yönetim modellerini anımsatmasının sonucunda, “demokratik” iktidarlar da “meşru” şiddet araçlarını, kamu özgürlüklerini daha çok kısıtlayan bir zemine doğru kaydırmışlardır. Devletin güvenlik unsurlarını daha da öne çıkaran retoriğin yükselişiyle tanık olunan şey şudur: Modernitenin erken dönemlerinde topluma dışsal, toplumun ıslahı üzerine kurulu olan disiplin düşüncesi yerini, mevcut kısıtları içselleştiren denetim/kontrol toplumuna bırakmıştır. Haliyle bu geçiş üzerindeki tartışmaları da epey genişletmiştir. Modern dönemde ise denetimin kalıcı hale getirilmesi için de farklı türde savaş halinin (istisna halinin veya olağanüstü halin) süreklileştirilmesi stratejisi bir tür kamu politikası olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuçta, hukuk devletinin demokratik hakları koruduğu toplumsal düzenin, farklı gerekçeler ve usullerle askıya alındığı “istisna halleri” ortaya çıkmaktadır. Distopya literatüründe yönetim tarzı, kamu/toplum düzeni vb. temsili karakterler yoluyla anlatılmaktadır. Mekânsal kurgu, emek süreci (çalışma hayatı), ideoloji inşası gibi unsurlar ise ayrıntılı olarak betimlenmektedir. Üretici güçlerin gelişmesine bağlı olarak nüfusa gömülü emek stokunun ve emeğin yeniden üretiminin kontrolü/denetimi aynı zamanda sözünü ettiğimiz bu biyopolitik bir zeminde gerçekleşmektedir. Bu yüzden yönetim, distopik kurguların bir mecazına dönüşmektedir. Mecaz, farklı örneklerde yer yer gerçekliğin saptırılmış yüzeyi ama bir o kadar da gerçeğin kendisi haline gelir. Baskı ve yalanla yoğurulmuş otorite içselleştirilir; “olmayan şey/yer” (*utopos*), artık olduğuna inanılan “yeni gerçek” haline gelir.

Bu geniş tartışma literatürü doğal olarak kalabalık ve dağınık bir malzemenin ayıklanmasını, bunlar arasında gerekli olanların filtre edilmesini gerektirmektedir.

Distopik evren, dünya, ülke vb. tasarımlarında yer alan ortak öğeler güvenlik kavramsallaştırmasına yönelik biyopolitik kavramları içeren bir analize tabi tutulabilir. Distopyalar, hayal edilen, arzulanan, hedeflenen toplum modellerinin eleştirisi ve mevcut toplumsal, siyasal sistemlerin dolaylı, temsili ve metaforik yollarla yapı/büyü bozumlarıdır. Ters-ütopya, karşı-ütopya, kara-ütopya olarak da adlandırılan bu literatürde yönetim tarzı, kamu/toplum düzeni vb. temsili karakterler, kurumlar ve ilişkiler yoluyla anlatılmakta, mekânsal kurgu, maddi hayat, çalışma hayatı ve ideoloji oluşturma gibi faktörler ayrıntılı olarak betimlenmektedir (Bloch, 2007; Jameson, 2009).

Modern yönetim pratiklerinde “hukuk devleti” söylemi, demokratik güvenlik unsuru olarak kabul edilmekle birlikte aynı zamanda disipline edici bir niteliğe de sahiptir. Hatta bu söylem, disiplin tanımının ötesine geçerek toplumun başta emek gücü olmak üzere her süreçte denetlenmesi (kontrol) için biyopolitik nitelikte bir tahakküm ilişkisi kurmaktadır. Bu yolla, belirsiz ve köksüz bir iktidar tanımından ziyade, toplumsal düzenin her kanalına sızabilen, çatlakları tutan bir güvenlik anlayışı egemen olmaktadır. Bu da toplumun kültürel, maddi, değerler vb. bağlamındaki tüm üretim-tüketim-yeniden üretim döngüsünde denetlenebildiği biyo-iktidar unsurlarını daha da belirginleştirmektedir¹. Üretimin düzeni ve toplumsal hayat arasındaki bağ, hayatın bütün alanlarına, bireye (bedene) üretim-tüketim döngüsünün bileşenlerinin nüfuz etmesiyle kurulmaktadır (Hardt & Negri, 2001: 371; 2004). Biyopolitik analiz, hem tarihsel unsurların hem de günümüz modern egemenlik, tahakküm biçimlerinin anlaşılmasını kolaylaştırma imkânını verir. Tarihsel anlamda kader, mitoloji, efsane, kahramanlık vb.; biyolojik olarak genetik, sağlık-hastalık vb.; politik olarak da jeopolitik, üstün millet-ırk, yayılmacılık vb. gibi sayısız kavramlarla genişleyen ve güvenlik sorunsalının tam ortasına oturtulan toplumsal düzen tasarımları, karşımıza yüklü ve kalabalık bir inceleme malzemesi çıkarmaktadır. Distopyalar, bu sorunsala yaklaşma çabalarından bir tanesi olarak da değerlendirilebilir. Distopyalar hegemonik düzlemden ziyade, zorun hem arzulanan hem de arzu ettirilen düzeylerinin bileşkesini temsil ederler. Bir yanı sıra da modern toplumsal hakikatin nevrotik kavranışı veya takdimidirler. Çözümsüz gibi görünen her sorun, distopik dünyada büyük bir kâbusun, bunu inşa eden bir yönetsel tertibatın kurucu nedenidir aynı zamanda. Her ütopyik/distopik kurgu aslında *a priori* biyopolitiktir. Temel argümanlar, karakterler, mekân ve araçlar, o kurguda toplumsal olarak tanımlanan her ne ise onun terbiyesi, tedibi ve tadilatı üzerine kuruludur; ya da en azından bu arzulananmaktadır. Hedeflenen "cennet" veya dışlanan "cehennem" motifleri, arzulanan veya bastırılanın biyopolitik takdimidirler. Antikiteden beri hayatı (*bios*) politikleştiren şey, toplumsal hatların belirmesi ve bunun karşıt

¹ Biyo-iktidar kavramının çok tartışıldığı günümüzde tanım günden güne genişlemekte ve farklı yorumlarla değişmektedir. Ancak yine de çalışmamızda temel aldığımız tanım kısaca şöyle özetlenebilir: “biyo-iktidar, eşit oranda kafa ve kol emeği içeren hayatın üretici kapasitelerinin adıdır. Üretici güçler aslında günümüzde bütünüyle biyopolitiktir. Üretici güçler yalnızca üretim değil, aynı zamanda bütün yeniden üretim alanı boyunca işler ve bunları doğrudan kurar” (Hardt & Negri, 2001: 370; 2004).

unsurlarının da zamanla belirginleşmesidir. Modern anlamda aranan "cennet" gittikçe denetlenemez bir kâbusa dönüşmekte, hayal edilen her şey bu kâbusa sürüklenmektedir. Açıklanması gereken tam da budur: Cenneti tasarlamak değildir marifet, zor olan cehennemi öngörebilmektir. Bunun tek bir biçimi olmadığından asıl iş, cehennemin katlarını, cezalarını ayrıntılandırarak, cehennemin içinden onu yazabilmektir.

Biyopolitika, canlı, yaşayan varlık olarak nüfusun tüm sorunlarını, kolektif niteliği gereği iktidarın müdahale alanına çekmektedir. Distopik evren aslında modern dünyanın biyopolitik kurguları, modelleri gibidir. Bedene, üretici güçlere, üretim ilişkilerine ve nüfusa egemen olma durumu, iktidarın biyo-politikleşme zeminini, teknolojik yeniliklerin de yardımıyla oldukça genişletmektedir. Dolayısıyla, toplumsal düzenin güvenliğine ilişkin kamu politikalarının her öne çıktığı durumda da kaçınılmaz olarak bir istisna hali (olağanüstü hal) tartışması gündeme gelmektedir.² Günümüzde ise kamu güvenlik politikalarının bir sonucu olarak söz konusu istisna hali, süreklileşmekte, yaygınlaşmaktadır. Bu çalışmada, kamu güvenlik politikalarının inşa sürecinde rastlanan biyopolitik unsurlar, açmazlar (özgürlüğün ve güvenliğin sağlanması vb.), birbirinden farklı kurgulara, bağlamlara sahip üç distopya *Bindokuzyüzseksendört (1984)* (George Orwell), *Cesur Yeni Dünya (CYD)* (Aldous Huxley), *Fahrenheit 451 (F451)* (Ray Bradbury) çerçevesinde tartışılacaktır.

Buraya kadar ortaya konulardan hareketle temel iddiamız şöyle özetlenebilir: Siyasal sistem içinde tanımlanan demokratik haklar ve özgürlükler kendinden menkul kavramlar sayılamaz. Hak ve özgürlükler ancak toplumun farklı kesimlerinin çıkarlarıyla tanımlanırlar. Bu yüzden kamu güvenliğinin veya iç güvenliğin ve kamu düzeninin sağlanması için sarf edilen söylemlerin ve uygulamaların, hak ve özgürlükler alanına dışarıdan yapılan bir müdahale niteliğinde olduğu düşünülmemelidir. Seçme, seçilme özgürlüğü veya mülkiyet hakkı üzerine kurulan liberal kamu/toplum düzeninin temel zemini, kamu güvenlik politikalarının üzerinde yükselmiştir (Neocleous, 2014a). İç güvenlik politikalarının inşasını, formüle edilmesini, uygulanmasını içeren tüm kamu politikası süreçleri, en başta mülkiyet hakkının korunmasının garantisi üzerine kuruludur. Kamu özgürlüklerinin sağlanmasının birinci koşulu hakkın mülkiyet üzerinden tanımının netleştirilmesidir. Distopyalar, bu durumu alegorik, sembolik ve biyopolitik mecazlar ve anlatılar yoluyla ifade etmektedirler. Bu çalışma kapsamında distopya örnekleriyle göstermeye çalışacağı şey şudur: Kamu/iç güvenlik politikaları, zorun/şiddetin rolünü öne çıkararak, sadece demokratik hak ve özgürlüklerin altını oymamakta, aynı zamanda demokratik bünyeye içkin olan

² Agamben'in Carl Schmitt'ten beri çok tartışılan bu hali/durumu seçikleştirdiğini görüyoruz. Ancak bir o kadar da müphem kıldığı da açık: "...bu önlemler, hukuk düzleminde anlaşılmayan hukuki önlemler gibi paradoksal bir durumda konumlanırlar ve istisna hali, yasal biçim, olamayan şeyin yasal biçimi halini alır" (Agamben, 2006: 10).

otoriterliği farklı modellerle ve farklı koşullarda sağlamlaştırmakta ve yeniden üretmektedir.

BİR KAVRAMSALLAŞTIRMA OLASILIĞI: KAMU BİYOPOLİTİKASI

Öncelikle şunu sormak gerekir: Bu alanı araştırmak için bir “kamu biyopolitiği” kavramından söz edilebilir mi? Nüfusun planlanması, beden, emeğin, üretici güçlerin, üretim ilişkilerinin, kültürel alanın ve bir bütün olarak da hayatın (*bios*) denetim biçimleri, biyopolitik mekanizmalar olarak kavranabilir mi? Kamu güvenlik politikalarının tasarlandığı, uygulandığı kamu düzeni/toplumsal düzen içinde yer alan birçok unsur ve araç biyopolitik açıdan da değerlendirilebilir mi? Bu sorulara bazı varsayımlarla açıklık getirebiliriz. Öncelikle biyopolitika kavramının tek başına kullanıldığında çok da açıklayıcı olmadığını belirtmemiz gerekir. Ancak, “kamu düzeni” retoriği ile toplumsal düzenin ıslahı üzerine kurulu (kamu/iç) güvenlik politikaları yeni bir “kamu biyopolitikası”nı işaret etmektedir. Kamu politikaları analizinde kullanılan belirli inceleme aşamaları, biyopolitik unsurlara da uygulanabilir. Güvenlik politikalarına ilişkin sorunun tanımlanması; gündemin oluşturulması; çözüm aşamalarının formüle edilmesi; bunların uygulanması; uygulamaya ilişkin ilk ürün/çıktıların alınması ve sonuçların etki alanlarının değerlendirilmesi vb. bu politikaların analizindeki temel aşamalardır.³ Burada önemli olan husus, politikanın taraflarının, oyuncularının ve bunların yaslandığı çıkarların, ağların tanımlanmasıdır. Kamu biyopolitikası bu unsurların berraklaşmasına yardımcı olacak alt katmanları açığa çıkarabilir. Burada toplumun disipline edilmesi hususları devlet ve onunla ilişkili kurum, aygıt ve organlar yoluyla irdelenebilir. Birey toplumla bütünleşik bir bedenin parçası olarak ele alındığında distopyalarda sıkça rastladığımız disiplin, baskı, otorite gibi unsurlar daha rahat açıklanabilir. Böylece politika döngüsündeki hatlar distopya örnekleriyle belirginleştirilmiş olur. Distopyalarda biyopolitikleşen sürecin kamu politikası döngüsü eşliğinde kavranması denemesi, “kamu biyopolitiği” olarak adlandırılabilir. Üretimin en önemli unsuru olan emek sürecini, bu süreçte onu belirleyen bedeni ve zihni, büyük bir kontrol/denetim toplumunun parçası olarak kurgulayan distopya örneklerimiz, kamu politikası analizi araçlarıyla daha somut bir biçimde kavranabilir (bkz. Tablo-1).

³ Kamu politikası analizinde kullanılan bir yöntem olarak aşamaların tanımı ve sıralamaları için bkz. Parsons, 1995; Hill, 2005; Akdoğan, 2012; Yıldız ve Sobacı, 2013. Ayrıca bu analizin distopya örnekleri değerlendirilerek biyopolitika döngüsüne uygulanmış hali için yukarıda bulunan Tablo-1’i inceleyiniz.

Tablo 1. [Kamu] Biyopolitika Döngüsünün Kuruluşu

	<i>CYD</i>	<i>1984</i>	<i>F-451</i>
Sorunun Tanımı/Zaptetme: Eski-Yeni Toplum dikotomisi/ayrımı	İstikrar-Komünite-Özdeşlik; Dünya Devleti; Dünya Denetçileri-Alfa Artı Seçkinler	Çift-Düşün ilkelerine göre düşüncenin denetimi	Mutluluk ve Toplumsal düzenin sağlanması
Gündem/İdeoloji Oluşturma/Meşruiyet: İç-Dış Tehditlere Karşı Toplumun Sağlam Duruşu	Nüfusun devamının sağlanması; toplumsal sınıf farklılıklarının titizlikle korunması	Düşünce Suçunun engellenmesi; Medyanın denetimi	Kitap okuma, saklama, yaymanın yasaklanması
Formülasyon/Yeni Toplum Modelinin İnşası	Duyguların, arzuların denetlenmesi, yönlendirilmesi; özel hayatın ve özel alanın kısıtlanması; yapay dölleme ile nüfusun ve farklı sosyal sınıfların varlığının denetim altında tutulması: İstikrar!	Haber ve enformasyon akışının sıkı denetimi; düşünce suçlarının takibi	Tüketim yoluyla arzuların denetimi; kitap bulunduranların cezalandırılması ve kitapların yakılması
Uygulama/Yeni Düzenin İşleyişi	Bokanovski Süreci	Dezenformasyon yoluyla toplumun yönlendirilmesi; Parti'nin düzen yanlısı inanç inşası	İtfaiye teşkilatının her türlü güvenliğin garantörü olması
Çıktılar/Sonuçlar	Katı olarak sınıflara ayrılmış, farklılaşmış toplumsal düzen	Parti seçkinleri dışında tüm üretici güçlerin iç ve dış düşmana karşı teyakkuzda olması	Sistemin yönettiği üretim tüketim döngüsüne uygun, itaatkâr bireylerin yaşamı

Kaynak: Huxley, 1999; Orwell, 1985, 2015; Bradbury, 2012 kaynaklarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Güvenlik politikalarında kullanılan biyopolitika kavramı ile kastedilen şeyin daha anlaşılır olması gerekir. Şöyle söylenebilir; beden (vücut), mekân ve nüfus üzerinden güvenlik politikalarının inşası, modern toplumsal düzenin sınırlarının da belirlenmesi anlamına gelmektedir. Devletin bedeni, tarihsel olarak yurttaş/uyruk kimliğinde cisimleşerek yasalar/rejimler yoluyla hayat bulmuştur (Neocleous, 2014b). Devletin bir varlık biçimi olarak sürekliliğinin sağlanması ancak ve ancak toplumsal ve maddi ilişkiler düzeyinde gerçekleşecektir. Bunun biricik yolu üretim ilişkileri başta olmak üzere tüm emek biçimlerinin denetlenmesi, tüketim döngüsünün yönlendirilmesi, alışkanlıkların, arzuların ve ideolojik kanaatlerin inşa edilmesidir. Devlet için sadece beden olarak insanın/toplumun denetimi değil, aynı zamanda onun biyolojik varlığından

(devletin biyolojisinin) ayrılmaz parçası olan zihninin, düşüncelerinin denetimi gereklidir (Çankaya, 2013).

Özetle denilebilir ki devlet “birey ötesi/üstü” bir varlıktır; [devlet] kendi bedeni ve ruhu üzerinde hüküm süren kolektif bir özne olarak kavranmaktadır (Lemke, 2013: 26-27; 2002; 2010; Neocleous, 2014b; Özkazanç, 2007). Biyo-iktidar, teknolojik gelişmenin büyümesinde, emek gücünün ve onun üretici kapasitesinin üzerinde yükselir. Üretici güçlerin bu anlamdaki biyopolitik niteliği toplumun tüm alanlarının ve değerlerinin yeniden üretimini sağlayacaktır (Hardt ve Negri, 2001: 370). Bunun sonucunda hayatın üretim düzeniyle olan ilişkisi artık farklılaşmıştır. Öyle ki, üretimin hayata değil de hayatın üretime nüfuz etmeye başladığı adeta distopik bir evren tasarımı karşımıza çıkar: Bir bütün olarak hayat iktidarın nesnesi haline gelmiştir. İktidar hayatı kuşatmakta, iktisadi/toplumsal yeniden-üretim döngüsünü sağlamaktadır. Böylece eski “disiplin toplumu”nun statik/durağan ilişki ağı, biyopolitikleşmiş iktidarın (biyo-iktidar) toplumun tümünü iktidarın merkezine yerleştirilmesiyle “denetim/kontrol toplumu” haline dönüşür (Foucault, 1993; 2000; Hardt & Negri, 2001: 48-49; 2004). Biyo-iktidar unsurları siyasal pratikler yoluyla kültürel, hukuki, estetik vb. hayatın birçok alanına yerleşir ve kamu politikalarını yapılandırır. Tarihsel olarak dönemlerin koşulları ile temsil edilen devlet akli, şimdi bir “biyo-akıl” gibi çalışır.⁴

İnsanın toplumsal hayattaki yeri sanki siyasal alanın dışındaymış gibi düşünüldüğünden, “istisna hali”, devlet ve toplum bağlantısının kopuk olduğunun varsayılmasının sonucunda yaratılmaktadır. O alana girmenin yegâne koşulu ise öldürme/yaşatma yetkisinin egemene tanınmasıyla sağlanabilir; o meşhur Schmitt ifadesiyle “egemen istisna haline karar verendir”. Bu da kaçınılmaz olarak [kutsal] insanın siyasal alana girdiği anda “çıplak hayatı” (*bios*) kabul ettiği anlamına gelir. Sonuçta, siyasal/politik alan doğal olarak çıplaklığı varsayar (Agamben, 2001: 122-123; Agamben, 2006; Baştürk, 2014).

Güvenlik, (iktisadi ve siyasi) istikrarın, asayişin sağlanması, nüfusun ve emeğin kontrolü açısından “çıplak hayat” kavramsallaştırmasının içinde düşünüldüğünde basbayağı biyopolitik bir sorunsal haline gelir. Devletin egemenlik gücü belirli bir toprağın üzerinde vücut bulurken, disiplin bireylerin bedenlerini hedef alır. Dolayısıyla güvenlik politikaların muhatabı bu bedenlerin yarattığı kitle, kalabalıklardır (nüfus). Güvenlik/asayiş, hukukun sağlanmasında önemli bir rol oynar; başka bir deyişle “yasayı hakikat değil, güvenlik yapar” (Yılmaz, 2012: 8-9). Güvenlik, “emniyetsizlik” ile ilişkilendirildiği için emniyetin sağlanması kendiliğinden biricik öncelik haline gelmeye başlamıştır (Haspolat, 2012). Bu anlamda “güvenlikleştirme”⁵ en önemli kamu politikası uygulaması haline gelir.

⁴ Bu konuda açıklayıcı bir metin için bkz. “Güvenlik eksenli biyo-akıl ve biyo-politika, yaşamın yüceltimi üzerinden siyaseti insan varlığının sürdürülebilmesine demirler. Neo-liberal dönemde insan hayatını güvenlik altına almak adına savaş ve onun ayrılmaz bir parçası olan olağanüstü hal artık her yerde ve dolayısıyla ‘hiçbir yerde’dir” (Yılmaz, 2012: 13).

⁵ Bkz. (Haspolat, 2013: 32-33; Neocleous, 2014a).

Güvenikleştirmenin özü şudur: Özgürlük ancak ve ancak güvenlikle garanti edilebilir. Bunun sonucunda toplumsal düzen, hegemoniklik ve otoriterlik sarkacında sallanıp durur. Özgürlük-güvenlik ikilemi de buradan türetilmektedir. İlk dönem liberal düşünürlerin tartışmaları daha naif olarak mülkiyet haklarının korunması, iktisadi düzende yeniden üretimin koşullarının sağlanmasına dayanırken, zamanla bu tartışmalar geniş boyutlu bir siyasal haklar literatürüne dönüşmüştür (Neocleous, 2014a). Tarihsel olarak yurttaş hakları mülkiyet haklarının korunmasının bir dolayımı olarak biçimlenmiş, modern toplumsal sınıflardan bağımsız hale getirilmiştir. Özgürlük ise [sınıfsız] yurttaş haklarının içinde eritilerek, piyasa normları yoluyla tüm topluma yayılmıştır. Böylece başta eşitsiz olarak kurulan oyun (toplumsal/siyasal düzen), herkes için olduğu varsayımıyla bir fırsat rekabetine (piyasa mekanizması) indirgenecektir. Güvenlik politikalarının asıl dayanağı olan şey tam da budur: Serbest piyasa rekabetinin güvencesi! Sermayenin yeniden üretim döngüsünü garanti eden ve emeğin yeniden üretimini sağlayan nüfus politikaları kamu/iç güvenlik politikalarının özünü oluşturmaktadır: “Kamu biyopolitikası”.

Bununla birlikte güvenlik politikalarına ilişkin literatürde tek bir güvenlik tanımı bulunmamaktadır; bunları kısaca sıralarsak (Neocleous, 2014a):

- Mülkiyet rejiminin ve piyasa koşullarının devamını sağlayan **iktisadi/ekonomik güvenlik**;
- Emek gücünün denetimini, sermayenin yeniden üretimini sağlayan ve sermaye aleyhindeki baskıları yumuşatan **sosyal güvenlik**;
- Kurumsal ve toplumsal mekanizmalarının yürütülmesini ve sağlıklı işlenmesini garanti eden devlet varlığının (kamu düzeni) meşruiyetini sağlayan **kamu güvenliği**;
- Devletin diğer dıştaki unsurlara karşı güvenliği anlamında **ulusal güvenlik**.

Aslında kamu güvenlik politikaları anti-politika unsurlarını körüklemektedir. Böylece savaş şiddetle, şiddet de anti-politikayla birleşir. Bir anlamda sivil toplum her zaman savaş halinde kabul edilebilir.⁶ Savaşın önemli bir kısmı askeri olmaktan çok sermayenin yeniden üretimi için dünyanın biçimlendirilmesi üzerine kurulmaktadır. Hayat ve politika eski dolayım ilişkilerinin tersine doğrudan çatışma alanı haline gelmiş, bir nevi biyopolitikleşmiştir. Dilde/söylemde, birikim ve bölüşüm mekanizmalarında tüm toplum sermayeleşmiştir (Hardt & Negri, 2001: 54-57). Artık güvenlik, toplumsal yaşamı en genel düzeyde dönüştürmeyle görevli bir biyo-iktidar biçimi olmuştur (Hardt & Negri, 2004: 38). Güvenlik olağanüstülüğünü ve vazgeçilmezliğini

⁶ Yılmaz (2012) anti-politika vurgusunu şöyle açıklamaktadır: “Güvenlik eksenli politikalar, eşitlik istemlerini ve siyasal ihtilafları siyasetten arındıran bir anti-siyaset pratiği olarak işlev görmektedir”.

süreklileştirmek için “emniyetsizlik” tarafından şekillendirilmekte, dolayısıyla (burjuva) kamusal alanın emniyetini garanti etmektedir (Haspolat, 2012: 33).⁷

Buradan çıkarılan sonucu kısaca özetleyecek olursak; sürekli savaş halinin yarattığı sonuçlar, modern siyasi süreçlerde, hukuk devleti kurumlarıyla, kamu politikalarıyla aşılamayan bir sorunsala dönüşmüştür.⁸ Çünkü demokratik hakları içeren liberal toplumsal düzende “olağan” halin “istisna hali” aracılığıyla geçici olarak askıya alındığını varsayılmaktadır. Devlet, klasik tanımıyla “meşru şiddet tekeli” konumunu hukuk kurucusu niteliğiyle sağlamaktadır. Şiddet, hukuku sağlamaktan çok, hukuk kurma hakkını korumaya yöneliktir. Şiddet tekeli birdenbire topluma adaleti sunma değil de adaletin ne olduğunu (her tarihsel koşula göre değişen nitelikte) belirleme tekeline dönüşmüştür (Buck-Morss, 2004: 18-20; Akkanat, 2014). Devletin güvenliği sağlama aracı olarak kullandığı meşru şiddet, farklı gerekçelerle belirli toplum kesimlerine yöneldiğinde, liberal-demokratik açmaz (özgürlük-güvenlik) bir kez daha karşımıza çıkarır. Kaynağını toplumun garantörü olmaktan alan bir güç, yine toplumun belirli kesimlerine, meşru şiddet tekel hakkıyla müdahale etmektedir. Egemen bir varlık olarak devletin savaş açma gücü, yasal bir varlık olması niteliğini aşar. Bu da devletin meşruiyet alanının gittikçe daralmasıyla sonuçlanır. Distopik dünya tasarımları, meşruiyetin kuruluş ve bozulduğu süreçlerine ilişkin kamu politikalarını analiz etmemizde yararlı modeller olabilir.

DİSTOPYALARDA KAMU BİYOPOLİTİKASI

Çalışmamıza örnek oluşturan üç distopyanın biyo-akıl/biyo-iktidar unsurlarıyla irdelenmesi, kamu biyopolitiğiyle kastedilen şeyi biraz da olsa berraklaştırabilir. Daha önce de belirtildiği gibi nüfusun denetlenmesi aynı zamanda emek gücünün, üretici güçlerin sınırlarının belirlenmesi anlamına geleceğinden, teknolojik gelişmelerin sağladığı verimlilik artışları, yönetim unsurlarını, araçlarını dolaylı olarak etkilemektedir. Hayat, üretim ve distopik evrende iktidar için çalışmak, üretim de hayat için çalışmak haline gelir (Kumar, 2005; 2006; Hardt & Negri, 2001: 57). Distopyalar elbette yazıldıkları dönemin (*CYD-1932; 1984-1949; F-451-1953*) teknolojik olanaklarını yansıtacaktır. Genellikle ihmal edilen şey ise teknik/teknolojik gelişmeler değil, toplumsal/siyasal koşullardır. Distopik kurgu-evreninde karşımıza çıkan öğeler, hakikatin ve/veya olgusal gerçekliğin kırılmış, bozulmuş, biçim değiştirmiş veya metaforik hali olmaktadır (Kumar, 2006; Tandaçgüneş, 2013; Jameson, 2009). Bloch’tan (2007) esinlenerek şunlar sorulabilir: Ütopya/distopyalar neyi çağırır? Sonra da şunlar: Geleceği öngörmenin bilgisi, “bugün”de veya “şimdi”de mi gömülüdür? Geçmişten geleceğe yürümenin zorunlu uğrağı bugün müdür? Yoksa asıl açıklanmak istenen

⁷ Carl Schmitt koruma ilişkisini şu şekilde açıklar; “Koruma-itaat ilişkisi olmaksızın bir hâkimiyet ya da tabiyet, mantıklı bir meşruiyet ya da yasallık durumu da mümkün değildir. ‘Koruyorum o halde kendime bağlıyorum’ cümlesi, devletin *cogito ergo sum* ilkesidir” (akt. Haspolat, 2012: 34; Agamben, 2006).

⁸ George Orwell’in belirttiği gibi “savaş gerekli yıkımı sağlamakta kalmaz, aynı zamanda bu yıkımı psikolojik bakımdan kabul edilebilir bir biçimde sağlar” (Orwell, 2015).

“bugün” müdür? Şimdinin veya bugünün geçmişe çağrısı ve geleceği öngörmesinin (geleceğe öngörüsü mü demeli acaba?) bileşkesinde mi durur ütopya fikri/ütopyacı düşünce? Ütopya döneminin toplumsal koşullarına yönelik bir karşı duruş, isyan hali de yansıtır mı? Yoksa bir tür onay mekanizması, modern anlamda hegemonyanın farklı biçimi mi? Birikmiş enerjinin boşalımı mıdır? Ütopyayı distopikleştiren unsurlar nelerdir? Bir tür dönemin toplumsal, maddi koşullarının dolayımı olan metaforlardan söz edilebilir mi? Şimdiyi yaşa(ya)mayan, bugünden kaçan bir dün veya yarın mı? Bu bağlamda ütopyanın/distopyanın zamanı doğrusal mı döngüsel (spiral) mi? Öyle görünüyor ki zamanın ilerlemesi onun döngüsellliğini daha çok düşünmemizi gerektiriyor. Eğer farklı zaman dilimleri arasında sıçrama mümkün olsaydı, geçmiş hayali bugünü yeniden yaratabilirdi.

Devlet biçimi/aygıtı distopyalarda çoğunlukla komite-kurul-parti-fraksiyon-seçkinler grubu-kast tarzına dönüşmekte, önderlik ve liderliği biricikleşmektedir. Bu tekil iktidar durumu kimi zaman 1984’te olduğu soyutlama düzeyinde kendisini gösterir. Büyük birader (ağabey) toplumun üzerinde tartışmasız bir baskı gücü, denetleyici ana unsuru, mutlak hâkimi olmasının yanısıra aynı zamanda bir metaforudur. Bu metafor, bireyin içine işlemiş meşru şiddet kapasitesini farklı yollarla açığa çıkarmasını anlatmaktadır. Örneğin, birey, muhbirliği kendisini onurlandırıcı bir paye olarak düşünür ve metafor da bu düzeyi temsil eder. Bu anlamda somuttur; ama biricikleştirme tek bir bireyle olmayabilir. Bireyleri diğerlerine nazaran değerlendirmek ister. Bu ölçüt, onların birbirlerini karşılaştırmaları yoluyla cezalandırılmalarını sağlar. Sonuçta, birey tek başına bir ceza nesnesi olarak neredeyse değersizdir. Örneğin *CYD*’de Dünya Denetçileri toplumsal düzene ilişkin her şey adına en yetkili kurul olarak görünür. Bu anlamda merkezîyet bu distopyaların tek koşulu olarak düşünülmemelidir; öyle ki bireyin içine işlemiş (biyo)iktidar unsurları zaten her bireyde kendini yeniden kurmaktadır. Örneğin “parti” ve onun daha da karanlık sureti olan “iç parti”, 1984’te tüm topluma yayılmış, her bireyde ideolojisi, sloganı ve yaşam tarzıyla cisimleşmiş, vücut bulmuştur (bkz. Tablo-2).

Üç distopya birbirine yakın ama üç farklı tarihsel kırılma dönemini temsil eder. Bunu farklı metaforlarla gerçekleştirir. Örneğin *CYD* 1932 yılında yazılmıştır ki bu tarih malum ve meşum bir altüst oluşu bize hatırlatır: 1929 Büyük Dünya Bunalımı! *CYD*’de bunalımın etkileri açık bir biçimde görülmektedir. 1910’larla birlikte Taylorist katı işbölümü Fordizmle vücut bulmuş ve montaj hattının üretim hızına, teknolojik ilerlemeye olan inancı güçlendirmiştir. Kuluçka ve şartlandırma merkezi, acımasız Fordist montaj hattının yarattığı işbölümünü temsil eder. *CYD*’de kuluçka ve şartlandırma merkezlerinde gerçekleştirilen “Bokanovski” sürecinin temel amacı nüfusun ve emek gücünün denetlenmesidir. İnsanların tüplerde yani yapay rahimlerde ve uygun sınıflara ait nitelikte üretilmeleri, sanki montaj hattının travmalarını yansıtmaktadır. Ötekileri veya vahşi ayrı bölge sayılmazsa Dünya Devleti’nin tüm nüfusu denetlediği, sayısını ihtiyaca göre ve

sosyal sınıflara, üretim sürecindeki işlevlerine ayırarak yaptığını görürüz (Huxley, 1999; bkz. Tablo-2).

Tablo 2. Distopiyaların Benzerlikleri ve Farklılıkları

	<i>HUXLEY-CYD-(1932)</i>	<i>ORWELL-1984-(1949)</i>	<i>BRADBURY-F-451-(1953)</i>
Ana Karakter	Bernard Marx	Winston Smith	Guy Montag
Genel Eleştiri Unsuru	Fordist Montaj Hattı; Teknolojik Gelişme; İşbölümü	Totaliter Rejim; Kurumlar; Toplumsal Düzen; Aile	Totaliter rejimler; Tüketim Toplumu, Konforlu, Lüks Yaşam Standartları
Kurumlar ve Baskı Unsurları	Dünya Devleti; Dünya Denetçileri; Kuluçka ve Şartlandırma Merkezi;	Parti; İç Parti; Büyük Birader; Gerçek Bakanlığı; Barış Bakanlığı; Sevgi Bakanlığı; Bolluk/Varlık Bakanlığı; Düşünce Polisi; Muhbirler; Aile	İtfaiye Teşkilatı; Aile; Muhbirler
Kavramlar	Komünite, İstikrar, Özdeşlik	Düşünce Suçu; Yüz Suçu	Mutluluk; Aile; Tüketim
Biyopolitik Unsur	Nüfusun denetlenmesi (yapay dölleme; Malthus Kemerli); istikrar; iktisadi gelişme; dış düşmanla savaş hali	Ağır Emek, Enformasyon ve medya denetimi; disiplin; dış düşmanla savaş hali	Tüketim döngüsünü garanti edecek ailenin varlığı; zorunlu mutluluk hali; dış düşmanla savaş hali
Araçlar ve Süreçler	Bokanovski/Yapay Dölleme/Şartlandırma/ Hipnopedik Öğrenme/Soma Hapları; Toplu Eğlenme/Ayin	Tele-Ekran; Medya Denetimi; Sansür; Dezenformasyon; Zafer Cini ve Sigarası; Tütün; İki Dakikalık Nefret ve Nefret Haftası	Eğitimde basitleştirme; Okumanın yasaklanması ⁹ ; Dev ekranlı konforlu evler
Zaman	Ford Öncesi/Ford Sonrası	Büyük termo-nükleer savaş sonrası dünya	İki nükleer savaş sonrasında kültürel değerlerin ve yasaklandığı dönem

Kaynak: Huxley, 1999; Orwell, 1985, 2015; Bradbury, 2012 kaynaklarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

⁹ *F-451*'de Yüzbaşı Beatty ana karakter Montag'a eski düzeni anlatır: "Okullar kısaltılmış, disiplin gevşedi, felsefe, tarih, dil dersleri kalktı... Yaşam dolaysız, iş az, eğlence çalışmaktan hemen sonra geliyor, düğmelere basmaktan, anahtarları döndürmekten, somunları ve civataları sıkmaktan başka bir şeyi öğrenmeye ne gerek var?" (Bradbury, 2012: 91-92; ayrıca bkz. 95-96).

Üç distopya için geçerli olan ana unsur otoritenin ve ona kasteden düşmanların tartışılmaz varlığıdır. Bu yüzden (sürekli) “savaş” üçü için de ana temalardan biridir. Öyle ki 1984’te toplumun Okyanusya’nın savaşta olduğuna ikna edebilmesi için devletin belirli aralıklarla şehrin bazı yerlerine küçük çaplı ses bombaları atması, böylece savaş halinin (olağanüstü halin) canlı kalmasını sağlanmaktadır (Orwell, 1985; 2015; bkz. Tablo-2). Burada kahramanlar önce beden sonra da zihinsel denetime tabi bir süreçle karşımıza çıkmaktadır. Biyo-iktidar unsurları 1984’te kendini öncelikle bireylerin zihninde inşa eder. Onların bedenleri, Büyük Birader’in tele-ekrandaki görüntüsüne, Parti’nin ilkelerine hayat vermiştir. Biricik otorite sayılan Parti’nin ve Büyük Birader’in himayesinde kalmak tüm kötülöklere karşı bireyin kendini korumasını garanti eder, aksi düşünülemez bile. Herkes bir gün onun iradesine teslim olacaktır (belki de Winston Smith bile...). Sonuçta paradoksal görünse de distopik kurguyla tutarlı ilkeler çıkar ortaya: *Özgürlük köleliktir; savaş barıştır; cehalet kuvvettir!* Bradbury’nin *F-451*’inde ise bu durum tüketimden, konforlu yaşamdan sağlanan mutluluk olarak resmedilir. Bireyler mutlu/memnun olmaları zorunludur. Bunun temel koşulu ise geçmişi asla hatırlamamak, onu hatırlatacak herhangi bir şeyi bulundurmamaktır. Bunların başında kitaplar gelir; itfaiyeciler bunun için vardır. Kitaplar geçmişin, yaşanan acıların en büyük suçlusudur, insanları zehirlemektedir. Yönetim insanlara ekranlardan, konforlu evlerden ulaşır ve her imkânı tanır. Geçmişi hatırlamanın hiçbir faydası yoktur. Birey herşeyiyle teslim olmalı ve mutlu hayatın keyfini sürdürmelidir. Guy Montag bu tuhaflığı ilk keşfeden kişi değildir elbette; ancak buna cesaret eden ilk itfaiyeci sayılabilir (Bradbury, 2012; bkz. Tablo-2). *CYD*’de ise tüm toplum, düzenli kullanması zorunlu *soma*¹⁰ adlı uyuşturucu maddeyi alıp mutlu olur. Kısaca özetlersek, ilerleme, gelişme ve bu uğurda her şeyi feda etme fikri üç distopyanın ortak yönlerinden biridir.

Distopik tasarımın en önemli parçası bir milat fikri veya “tarih-öncesi” inşa etmektir. Aslında distopik metinler zamanlararası tarih yapan/yazan içerikler çıkarırlar önümüze. Kendisinden önce olanın verebileceği tüm ayrıntıları ona göre en uygun (çoğunlukla saptırılmış) bir bileşimde sunulduğundan, belirlenen milat, anlatıyı, kurguyu belirleyen en önemli husus haline gelir. Buna mukabil miladın öncesinde mutlaka bir felaket, kargaşa ya da büyük bir savaş yaşanmıştır. Bu distopik metinlerde rastladığımız bir genel çerçevedir. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi distopik metinlerdeki yönetim modeli, uyruğuna ya da yurttaşına dışsal faktörlerle değil, ona işlemiş (nüfuz etmiş), içsel bir iktidar yaratarak içselleşmiştir. Örneğin 1984’te ana karakterler başta olmak üzere herkes, rejimin saldıdığı korkudan, onun gözetiminde nasibini almaktadır. Ancak birey bir süre sonra, rejimin sınırları dışında da bir “bedeni” olduğunu gösteren planlara dahil

¹⁰ *CYD*’de toplum uykuda şartlandırma (hipnopedi) yoluyla bebeklik döneminde itibaren birçok slogan öğrenerek yetişkin hale gelir. Yetişkin olduklarında bunları asla unutmazlar. Bunlardan bir tanesi de *soma* adlı maddeyle ilgilidir “*bir gramı bin musibet savuşturur*” (Huxley, 1999)

olur. Distopik metinler bu bağlamda büyük açmazlar yaratırlar. Karakterler ütöpik/distopik kurguların hemen hemen hepsinde olduğu gibi doğrusal bir gelişim çizgisi sergilemezler. Her kurgunun veya karakterin bir karşıtı/değil'i mevcuttur. Her olayın karanlıkta kalmış bir yüzü; bütün bir yaşamın aslında çok büyük bir yalan, yanılsama üzerine kurulmuştur. Birey bunu fark ettiğinde ise kurtuluş için artık çok geçtir.

Bireyin varlığı, topluma malolmuş bedeninin resmi gibidir. Bu çoğunlukla emek süreci/işgücüne indirgenmiş birim olarak çıkar karşımıza ve farklı dünya biçim ve kurguları bunu değiştirmez. Örneğin *CYD*'de toplum farklı sınıflara ayrılmış emek gücü ve bunun üretim hattına koşulması olarak tasarlanırken, *F-451*'de toplum içindeki kabul, prestij/saygınlık gibi öğelerin bir meslekte cisimleştiği itfaiyecilikle temsil edilir. Toplum, *1984*'te olduğu gibi ailelerin içinde yer etmiş otoritenin değer yargılarıyla büyük bir baskı altındadır. O yüzden tüketim alışkanlıkları, gündelik ihtiyaçlar bu genel kanaatlerin etkisinde ve hatta denetimindedir.

Yönetim ister merkezi ister adem-i merkezi parçalarla hakimiyet yaratıyor olsun, bireylerde temsil edilmez. Birey görünmeyen muktedirin sadece basit bir parçası veya temsili resmidir. Bireyin içine giren iktidar uzantıları, araçları (apparatus) aslında onu çoktan istila etmiş, tüm hücrelerini (düşüncelerini) ele geçirmiştir. İktidar her bireyde kendini kopyalayarak çoğalır: Aslında Foucault'nun meşhur ifadesiyle *iktidar her yerdedir* (Foucault, 1993; 2000). Böylece topluma hâkim olma sorunu ortadan kalkmış olur; daha önce de belirttiğimiz gibi iktidar bireye içkin, ona gömülüdür. Her beden iktidarın gizli veya açık bir suretidir; suretin de ötesinde iktidar o bedendir artık. Bu da başlı başına biyopolitiktir ve yarattığı sonuçlar genellikle aynıdır. Örneğin, *1984*'te bir ailenin, babanın kendilerini ihbar etmeye hazır, kurnaz çocuklarıyla övünmesi bundandır. İhanet eden kendisi bile olsa gözünü kırpmadan ailesinin tüm bireylerini ihbar etmelidir; korkunç olan ise bu gurur verici olarak kabul edilmesidir (Orwell, 1985; 2015). Birey kendisi değildir artık; her şeyi kendisine katmış bir iktidar uzvudur o. Kayıp cennet, hayal/rüya alemi, düşsel varlıklar, diyarlar ile bezeli ütöpik dünya somuta yükselmiş, iktidarın kendisinde tecessüm etmiş bir kutsaldır bundan böyle.

Ütopyanın cenneti, dehşeti ve azametiyle kendini bambaşka bir yere koyan, bireyi içine alan bir gerçeklikle yer değiştirmiştir. Başka bir dünya ya da öte(ki) bir dünya değil, bizzat bu dünya, bu acı, bu cehennem, bu zorbalıktan mürekkep gerçekliktir. Hayallerin suya düşmesi değil, gerçeğin, hayali bir kutsala dönüşmesidir. Eskinin nefretle çağrıldığı ve bitmeyen savaşlarla her saati teyakkuzda, nöbetleşe yaşayan ve belirlenen sınırlarda eğlenen, boşalan kitlelerin tahayyülüdür bu metinler.¹¹

¹¹ *CYD*'de doğum kontrol önlemlerinin trafik kuralları gibi uygulandığı serbest cinsel yaşam ve bunun toplu bir ayın gibi kutsanması (poplu seks), uyuşturucu soma maddesi ile toplumun yatıştırıcı madde bağımlısı haline getirilmesi buna örnek oluşturabilir. *1984*'te ise her gün yapılan geçmişe yönelik toplu küfür boşaltma

Distopyalar ölümü reddeden yaşam modelleri olarak da okunabilirler. Bu kurgular içinde yaşam her zaman ya haz ya hız ya da kendi kendini hep bir üst mertebede kutsallaştıran, biricikleştiren tazelik olduğundan, ölüm sahnenin hiçbir yerinde yer almaz. Hep gizlenir, mahrem kılınır; çünkü yaşlılık ve yaşlanma yaşam ve yaşayanlar için utanç vericidir; çünkü yaşamın bittiği yerde artık ne haz vardır ne de hız. Ölüm, bütün kurguyu bozan, oyunu bitiren kalles bir komlodur. Her şey yaşam içindir, her şey yaşatılmalıdır ama istenilen sınırlarda, ölçütlerde/ölçülerde; sonra sessizce, hem de daha önce hiç yaşamamış, yaşatılmamış gibi çekip gitmelidir. Yaşlanmak yasaktır; yaşlıları toplumdan defederek ama çok gizli biçimde ortadan kaldırmak gerekir. *CYD*'de çocuklar hastane, ölüm evi özdeşliğinde yaşlıları ziyaret ederek yaşlılıktan ve yaşlanmaktan tiksindirilir. O yaşta yaşamının hem toplumsal bir ayıp hem de suç olduğuna yönelik güçlü bir inanç kurulmuştur çocukluktan beri.¹² Yaşam/ömür biyolojik olarak değil, biyopolitik olarak sınırlandırılmıştır. Nasıl ki aile hayatı, tüketim alışkanlıkları, duygulanım dünyası, cinsel temas sınırlıysa bunlar da hep kamunun ölüm politikası (nekro-politika) tarafından belirlenmektedir (Mbembe, 2014; Çalkıvık, 2011). Ölüm/yaşam döngüsünün belirlenmesi önemli bir kamu (biyo) politikası aracıdır.

1984'te sessizce kaybolan (kaybedilen) insanlar aslında mahremiyetin bir ifadesidir. İki insanın (hele ki iki ayrı cinsiyette) yan yana duruşu [bile] yasaklanmış, duygusal bağ oluşturmaları engellenmiştir. Tersinden düşünüldüğünde diğer distopyalara göre 1984'te bu durum duyguların hala hayat bulabileceğine olan inancın ve her şeye rağmen yaşadığının ifadesidir. Baskı çok yoğundur ama insan tümüyle fethedilmemiştir: Her şey çok kötüdür ama bir çıkış mutlaka vardır!¹³ Oysa *CYD*'de Linda karakteri vahşi bölgede kalmış ve "yapay dölleme" politikasının (Kuluçka ve Şartlandırma Merkezleri) uygulandığı bir dünyada büyük bir suç anlamına gelen gerçek doğum yapmıştır. Her ne kadar da hayatı acı içinde geçmiş ve sonlanmış olsa da, Linda kurtuluşun bir tür anahtarı, yordamı gibidir; ama onun açtığı yol da hâkim fikirler açısından boşunadır. Arzularına yenilen insan, tüm kurtuluş umutlarını berhava eder. Belki *F-451* (daha yeni olması vesilesiyle) daha ümitkâr görünür: Kurtuluşu bulmak mümkün ama gerçekleştirmek her zaman mümkün değildir.

Yeni dünyaya umutla bakan ütopyalar, yaşama kafa tutan insan aklı bilimle ilerledikçe distopikleşir, kapkara bir dünyaya dönüşür. Her distopya kara mıdır, bu tartışılır ama her kitlesel ütopya kimilerine göre hep karanlığı çağırır, insanlığın

seansı niteliğindeki "iki dakikalık nefret" saatleri ve "nefret haftası etkinlikleri" bir başka örnektir. *F-451*'de, geçmişin asla hatırlanmaması için kitapların ve belirli yönergeler dışında yazılı materyallerin yasaklanması, bunların büyük bir özenle yakılması ve toplumun buna olan sarsılmaz inancının sonucunda en itibarlı mesleğin itfaiyecilik olmuştur (bkz. Tablo-2).

¹² *CYD*'de çocuklar eğitim aşamalarının bir parçası olarak yaşlıların kapatıldığı ve bir süre sonra öldürüldüğü hastane/huzurevi benzeri yerlerde gezdirilirler. Bu, onlarda belirli bir yaştan sonra öldürülmenin meşruiyeti fikrini güçlendirir (Huxley, 1999).

¹³ Bu ifade 1984 için pek geçerli olmaz; kurgunun sonu hiç de temenni edildiği gibi bitmez.

ufkuna bir karanlık gibi çöker. Şiddet ve savaş mevcut dünya düzeninin mütemmim cüzü iken, modernleşen, dolayısıyla kitleselleşen toplumun da felaketi çağırması, dünyayı distopikleştirmemesi neredeyse imkânsız görünmektedir. Kitleselleşme ve kalabalıklar modernleşmenin, ilerlemenin bir parçası olduğuna göre kapitalist dünyadaki tüm teknolojik ataklar felaketi mutlaka çağıracaktır. Fakat bunun dışında bir dünya mümkün değil mi? Distopyaların birçoğu önce iyi ve mutlu yaşamı gösterir sonra da o yaşam uğruna inşa edilen karanlık gerçeği yüzümüze faş eder; hayal edilenleri buna kurban eder. Yaşamın kendisiyle başlayan bitişi, hem kontrollü hem de kontrolsüz olarak ondadır, kendi içindedir. Yani neden olduğu şey zaten kendi sonucudur; kim bilir sonucu da nelere neden olur? Kesintiler, sarsıntılar, kopmalar, şoklar, ani ataklar olsa da bu böyle sürüp gider.

SONUÇ

Güvenlik devleti kavramsallaştırmasında esas olan baskı süreci, sözüm ona özgürlük sağlamak için, toplumun yüksek standartlarda güvenlik altında tutulmasıyla sonuçlanır. Kamu güvenlik politikaları birey üzerinden vücut bulmakta, cisimleşmekte, ete kemiğe bürünmekte, birey devletin bedenine dönüşmektedir (Neocleous, 2014b; Foucault, 2013b). En önemli unsur nüfusun istikrarlı yaşamı, toplumsal sınıfların sağlamlştırılması, tüm bu kamu düzeninin denetlenmesi ve korunmasıdır. Distopik yönetim mekanizmaları aynı zamanda bir güvenlik devleti tasarımıdır. Toplumsal düzen adına alınan önlemler bireylerin mutluluğunu ve özgürlüklerini sağlamak içindir.¹⁴ Aksi takdirde tüm toplum kargaşaya sürüklenecek ve düzeni sağlamak güçleşecektir. Buna örnek olarak 20. yüzyıldaki hukuk devleti söylemi verilebilir. Hukuk, beden olarak insanla ilgili görünmemektedir. Nüfusla ilgili kolektif unsurların iktidarın müdahale alanına girmesi ölçüsünde insanla ilgilenmektedir (Özkazanç, 2007). Aslında bu dehşet vericidir; insansızlaşmış bir yönetim modeli, insana dair her kararı biçimlendiren bir biyo-iktidar tasarımı.

Her modern ütopyik kurgunun bir "yönetme" sorunsalına oturması, onu zorunlu olarak güvenlik veya denetim sorununa sürükler. Bu da kaçınılmaz olarak teknik, teknolojik, gelişmelerin biyopolitikleşmesi sonucunu doğurur. Biyopolitik unsur biyoteknolojik alanı daha fazla irdeler görünür. Daha çok distopik kurgular düzeyinde bunu net olarak görebiliriz. Hayat, politikanın altında değil, politika artık teknolojikleşmiş hayatın içine gömülmektedir (Agamben, 2001; Lemke, 2013; Çankaya, 2013). Bu kurgularda tüketim, üretim, cinsellik, boş zaman vb. tüm politik döngü, yeniden üretimin saf bir unsuru gibi değil de, onu diğerlerine içkin ve de teknolojikleşmiş yüzüyle sunulur. Böylece güvenlik, toplumsal düzenin asli unsuru olmanın yanında, hayat (*bios*) tanımını yeniden üreten, bozan, tüketen bir biyolojik varlığa (*zoe*) dönüşür ve tekno-politik bir organizmayı inşa

¹⁴ *F-451*'de önemli karakterlerden biri olan Yüzbaşı Beatty bir yangın operasyonuna giderken Montag'a şunları söyler "...işte dünyanın mutluluğunu korumak için gidiyoruz Montag" (Bradbury, 2012: 165).

eder. İtaat eden unsurların bir kısmı yaban, bir kısmı da evcil niteliktedir. Bir "öteki", "yaban" vb. olmaksızın beriki veya evcil tanımlanamaz ve ayrıcalıklı kılınmaz. Daha iyi yaşam ve daha kötü yaşam ancak böylelikle belirginleştirilebilir. Her üç distopya metni de kendi ötekisini inşa ederek kaçınılmaz olanı, yani hayata hükmeden gücü tanımlar. Gücü merkezileştiren ve onun niteliklerini tanımlayan her şey distopik metinde otoriterleşir. Üstelik bunu hem totaliter hem de "bio-meşruiyet" sınırları içinde yapar.¹⁵

Daha önce de tartıştığımız gibi distopyalarda daima bir milat vardır. Öyle ki bu kurguların hemen hemen tümünde mutlaka bir savaş veya yok oluş, alt-üst oluşlar, tarihsel kırılma, kopma yaşanmış ve sonrasında barışı ve özgürlüğü sağlayan yüksek-güvenlikçi bir rejim ortaya çıkmıştır. Aslında sorunun tanımı basittir: Her alanda istikrarın, her ne pahasına olursa olsun, sağlanması! Her üçünde de bir kurtarıcı, düzeni, gidişatı sorgulayıcı bir ana karakter mevcut olduğundan, politika döngüsü kahramanın serüvenlerinden, yaşadıklarından öğrendiğimiz kadarıyladır (bkz. Tablo-2). Karakterler biyopolitik mekanizmayı anlamamızı sağlarken aynı zamanda bu mekanizmaların aykırı yönlerini görmemizi kolaylaştırmaktadırlar. İdeal toplum düzenine ulaşmanın tek yolu, nüfusun disipline edilmesi ve otoriter bir çalışma/emek rejiminin, katı sansürün, hayatın her alanında yoğun izleme ve denetimin sürdürülmesidir. Distopik evrende ve zamanda bireyler, bütün bu düzenlemeleri ve kendi üzerindeki tasarrufları asla sorgulamazlar. Kendisine aykırı gelse (ki bu normal bireyler için mümkün olamaz) bile bireyin düzen karşıtı olması hayal bile edilemez. Zaten ana karakterleri farklı kılan da budur: Kuşku duymak ve dehşetle korkmak. Sorunlar ancak otoriteye sadakatle aşılabileceğinden, herhangi bir bireyin toplumun temel hedeflerinden sapması bütün herkesi ilgilendirir (kamu güvenliği). Bu yüzden "insan insanın kurdudur", yani distopya dilinde artık "herkes herkesin muhbiridir". Toplumun güvenliği artık güvensizlik haline gelecektir. Birey otoriteye itaat ettiğinde bile kendinden emin olamayacağından, öz-güvenini yitirir; tedavi edilemez biçimde sisteme bağımlı hale gelir.¹⁶ Distopik evren ve zaman tasarımı her türlü teknolojik gelişmenin de yardımıyla insanı ve bütün bir toplumu fethetmiştir artık. [Kamu] güvenlik politikasının özü tam da budur: Güvensiz güvenlik ya da güvenilmez güvenlik!

KAYNAKLAR

Agamben, G. (2001). *Kutsal İnsan*. (İ. Türkmen çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Agamben, G. (2006). *İstisna Hali*, (K. Atakay çev.) İstanbul: Otonom Yayıncılık.

¹⁵ Kavramın daha geniş bir açıklaması için bkz. (Lemke, 2013).

¹⁶ Bunun en iyi örneği 1984'tür. Smith daha önce kendinden emin bir kararlıkla direndiği Parti'ye ve Büyük Birader'e, maruz kaldığı ağır sorgudan sonra teslim olacak ve hatta sevmeye bile başlayacaktır (Orwell, 1985; 2015).

- Akdoğan, A. (2012). Aydınlanmadan Neoliberalizme Kamu Politikasının Sarsıl(a)mayan Egemenliği. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(4), 1-24.
- Akkanat, S. (2014). Güvenlik Siyasetini Aşmak: İstisna ve Hukuk İlişkisi Üzerine Bir Tartışma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69(2), 279-307.
- Baştürk, E. (2013). Bir Kavram İki Düşünce: Foucault'dan Agamben'e Biyopolitikanın Dönüşümü. *Alternatif Politika*, 5(3), 242-265.
- Bloch, E. (2007). *Umut İlkesi*. (T. Bora çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bradbury, R. (2012). *Fahrenheit 451*. (Z. Kayalıoğlu & K. Kayalıoğlu çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Çalkıvık, A. (2011). Ölümüne Yaşatmak: Güvenlik Sorunu Olarak 'Yaşam'. *Toplum ve Bilim*, 122, 19-36.
- Çankaya, H. (2013). *Devlet ve Tabiat: Biyoteknoloji Çağında İnsan Hakları*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. (M. A. Kılıçbay çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (1993). *Cinselliğin Tarihi*. (H. Tufan çev.) İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Foucault, M. (2000). *Entelektüelin Siyasal İşlevi*. (I. Ergüden, O. Akınhay ve F. Keskin çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2013a). *Toplumunu Savunmak Gerekir*. (Ş. Aktaş çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Foucault, M. (2013b). *Güvenlik, Toprak, Nüfus*. (F. Taylan çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hardt, M. & Negri, A. (2001). *İmparatorluk*. (A. Yılmaz çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hardt, M. & Negri, A. (2004). *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*. (B. Yıldırım çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hardt, M. & Negri, A. (2011). *Ortak Zenginlik*. (E. Yıldırım çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Haspolat, E. (2012). *Neoliberalizm ve Baskı Aygıtının Dönüşümü*. Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Hill, M. (2005). *The Public Policy Process*. London: Longman-Pearson.
- Huxley, A. (1999). *Cesur Yeni Dünya*. (Ü. Tosun çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Jameson, F. (2009). *Ütopya Denen Arzu*. (F. Burak Aydar çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Kartal, O. (Ed.) (2016a). *Biyopolitika: Platon'dan Arendt'e Biyopolitikanın Felsefi Kökenleri 1*. Ankara: Nota Bene Yayıncılık.
- Kartal, O. (Ed.) (2016b). *Biyopolitika: Foucault'dan Günümüze Biyopolitikanın İzdüşümleri 2*. Nota Bene Yayınları, Ankara.

- Kumar, K. (2005). *Ütopyacılık*. (A. Somel çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Kumar, K. (2006). *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı-Ütopya*. (A. Galip çev.) İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Lemke, T. (2002). Foucault, Governmentality, and Critique. *Rethinking Marxism*, 14(3), 49-64.
- Lemke, T. (2010). From State Biology to the Government of Life: Historical Dimensions and Contemporary Perspectives of 'Biopolitics'. *Journal of Classical Sociology*, 10(4), 421-438.
- Lemke, T. (2013). *Biyopolitika*, (U. Özmakas çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mbembe, A. (2014). *Nekro-Siyaset*. (A. Aydın çev.) 10.2017 tarihinde Ayrıntı: <http://ayrintidergi.com.tr/nekro-siyaset/> adresinden alındı.
- Neocleous, M. (2013). *Sivil Toplumunu Yönetmek: Devlet İktidarı Kuramına Doğru*. (B. Ahıska çev.) Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Neocleous, M. (2014a). *Güvenliğin Eleştirisi*. (T. Ok çev.) Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Neocleous, M. (2014b). *Devleti Tahayyül Etmek*. (A.Sarı çev.) Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Neocleous, M. (2012). *Güvenlik, Şiddet ve Savaş*. (E. Embel ve G. Çorbacıoğlu çev.) Ankara: Dipnot Yayınları.
- Orwell, G. (1985). *Bindokuzyüzsensendört*, Haldun Derin (Çev.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Orwell, G. (2015). *1984*. (C. Üster çev.) İstanbul: Can Yayınları.
- Özkazanç, A. (2007). Biyo-politik çağda Suç ve Cezalandırma: Denetim Toplumunda Neo-Liberal Yönetimsellik. *Toplum ve Bilim*, 108, 15-51.
- Paker, E. B. (2009). Güvenlik Endüstrisi ve Güven(siz)liğin İnşası: Bir Toplumsal Paranoyayı Anlamak. *Toplum ve Bilim*, 115, 204-225.
- Parsons, W. (1995), *Public Policy: An Introduction to the Theory and Practice of Policy Analysis*, Aldershot: Edward Elgar.
- Tandaçgüneş, N. (2013), *Ütopya: Antikçağ'dan Günümüze "Mutluluk Vaadi"*. Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Yıldız, M.& Sobacı, Z. (Ed.) (2013). *Kamu Politikası: Kuram ve Uygulama*, Ankara: Adres Yayınları.
- Yılmaz, Z. (2012). Bir Sürekli Savaş Hali ve Anti-Siyaset Pratiği Olarak Güvenlik Politikalarının Eleştirisi. Neocleous, M., içinde *Güvenlik, Şiddet ve Savaş* (s. 7-14), Ankara: Dipnot Yayınları.

Araştırma Makale / Research Article

Geliş Tarihi / *Received*: 30.03.2018• Kabul Tarihi / *Accepted*:06.05.2018

Siyasal Katılım Bağlamında Hollanda'da Yerleşik Yabancıların Yerel Seçimlerde Oy Kullanma ve Seçilme Hakları

Gökhan DÖNMEZ

Dr. Öğr. Üyesi

Bitlis Eren Üniversitesi-Kamu Yönetimi Bölümü-Bitlis-Türkiye

ORCID: 0000-0002-3332-2634

gdonmez@beu.edu.tr

Öz

Yerleşik yabancıların özellikle yerel düzeyde oy kullanma ve seçilme hakkı konusu üzerine çok sayıda uluslararası yayın bulunmaktadır. Hollanda'daki yerleşik yabancıların yerel düzeyde oy kullanma ve seçilme hakkını ortaya koymayı amaçlayan bu makalede, öncelikle yabancı yerleşiklerin yerel düzeyde oy kullanma ve seçilme hakkının kullanılmasında ülke uygulamalarının sınıflandırılması yapılmış, sonrasında konu Hollanda özelinde ele alınmıştır. Hollanda idari yapısı, Anayasası ve Seçim Kanunu incelenerek, Göçmen Entegrasyon Politikası İndeksine göre, Hollanda'daki yerleşik yabancıların yerel seçimlerde oy verme ve aday olma hakkı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yerleşik yabancı, Göçmen, Oy kullanma ve seçilme hakkı.

Voting And Election Rights In Local Elections Of Foreign Residents In The Netherlands For Political Participation

Abstract

There are many international publications on the subject of right to vote and stand for elections of foreign residents. In this article which aims to present the rights of foreign residents to vote and stand for elections, firstly, classification of several country applications of the rights of foreign residents to vote and stand for elections in local level done, and the subject is examined particularly in Netherlands. Administrative structure, constitution and election law of Netherlands is analyzed and the right to vote and stand for elections of foreign residents in Netherlands is examined in accordance with immigrant integration policy index.

Keywords: Foreign resident, Immigrant, Right to vote and stand for elections.

GİRİŞ

Yerleşik yabancılar yerel siyasetten etkilenmekte ancak yerel siyasetin biçimlenmesinde karar alıcı olamamaktadırlar. Bu noktada yerleşik yabancıların yerelde siyasete katılmaları hem onlar açısından hem de o ülkede yaşayan vatandaşlar açısından beraber yaşamayı kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi’nde yerleşik yabancılar ile ilgili düzenlemeler olsa da yerleşik yabancıların yerelde siyasete katılımı ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir (Yontar, 2011: 57).

Avrupa Konseyi’nin 1992 yılında almış olduğu Kararı’nda¹ az sayıda Avrupa devletinin yerleşik yabancılar yerel düzeyde oy kullanma ve seçilme hakkını tanıyarak siyasete katılma imkânı verdiği belirtilmektedir. Ayrıca Karar’a göre, Avrupa ülkelerinin bazıları, Avrupa’ya eski kolonilerinden göçmen olarak gelenlere vatandaşlık verirken kolaylık sağlamakta, bazı ülkeler ise vatandaşlık konusunda Avrupa’ya gelen göçmenlere zorluk çıkarmaktadır (Yontar, 2011: 57).

Bazı ülkeler, demokrasinin bir gereği olarak uzun süredir ikamet eden yerleşik yabancılar, yerel düzeyde seçimlerde oy kullanma ve seçilme hakkı vermektedir. Hollanda bu hakkın tanındığı ülkelerden birisidir. Bu çalışmada öncelikle yerleşik yabancıların yerel seçimlerde oy kullanma ve seçilme hakkı konusu açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra sırasıyla yabancılar siyasî hakların tanınmasında ülke uygulamalarının sınıflandırılması yapılmıştır. Hollanda’nın yönetim yapısı, Hollanda mevzuatına göre göçmenlerin yerel düzeyde seçme seçilme hakları Anayasanın yanı sıra Hollanda seçim kanunu da temel alınarak incelenmiş ve son olarak Göçmen Entegrasyon Politikası İndeksine (MIPEX) göre Hollanda’nın konu özelinde değerlendirilerek sonuç bölümüne ulaşılmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın konu özelinde daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle yabancı, yerleşik yabancı, göçmen, mülteci ve sığınmacı kavramları açıklanacaktır.

Yerleşik Yabancı

Yabancı kavramı ve yerleşik yabancı kavramları arasında farklılık vardır. Sözlük anlamı olarak “*başka bir ülkeden, başka bir ulustan olan (kimse) ya da başka bir ülkeyle, başka bir ulusla ilgili, ona özgü olan (şey).*” tanımlanan yabancı (TDK, 2018) kavramına karşın yerleşik yabancı Avrupa Konseyi’nin Yabancıların Yerel Düzeyde Kamusal Yaşama Katılımına Dair Sözleşmesi’nde “*devletin uyruğunda olmayan ve bu devletin topraklarında yasal olarak ikamet eden kişi*” olarak tanımlanmıştır (Yontar, 211: 11; Erat, 2013: 280). Yerleşik yabancıları;² “*daha önce o ülkede ikamet etmemiş ve o ülkenin vatandaşı olmadığı halde, hayatının*

¹ Avrupa Konseyinin 1992 tarih ve 236 sayılı Avrupa Çok Kültürlü Entegrasyon için Yeni Bir Belediye Politikası ve Frankfurt Deklarasyonu’na İlişkin Kararı.

² Bu tanım yapılırken, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu’nun, Yerleşik Yabancıların Türk Toplumuna Entegrasyonu, isimli yayınının yaptığı tanım göz önüne bulundurulmuştur.

belli bir dönemde o ülkeye yerleşen, mal-mülk edinen veya uzun süreliğine kiralayan ve yılın en azından yarısından fazlasını o ülkede geçiren kimse” olarak da tanımlanabilir (USAK, 2008; Özgürel, Avcıkurt, 2018: 199).

Göçmen

Göçmen, Türk Dil Kurumu sözlüğünde, “*kendi ülkesinden ayrılarak yerleşmek için başka ülkeye giden (kimse, aile veya topluluk)*” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2018). Ancak göçmen kelimesinin hukukta kullanımı farklıdır. 5543 sayılı İskân Kanunu’nun 3. maddesinin d. fıkrasına göre göçmen, “*Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye’ye gelip bu Kanun gereğince kabul olunanlardır*” şeklinde tanımlanmaktadır.

Mülteci ve Sığınmacı

İltica etmek kökünden gelen mülteci kelimesi, sözlük anlamıyla sığınmacı kelimesiyle aynı anlamda kullanılmaktadır (TDK, 2018). İki kavram arasındaki farkın kapsamda olduğu belirtilmektedir. Çeşitli sebeplerle ülkesini terke etmek zorunda kalan ve sığınma isteyen kişi henüz ikamet izni verilmesi için kendinden istenen kıstasları sağlayamamışsa, Hollanda sığınma prosedürüne göre sığınmacı veya sığınma arayan statüsündedir. Diğer taraftan, ikamet için gerekli kıstasları sağlamışsa mülteci statüsündedir (Koca, 2002: 10; Yontar, 2011: 9). Buna göre, iki kavram arasındaki en temel fark, “*mülteci durumundaki yabancının sığındığı ülkede resmen bu statüde kabul edilmesine ve kendisine imkânlar sağlanmasına karşılık, sığınma arayanlarda henüz böyle bir kabul ve buna bağlı olarak kendisine imkân sağlanması durumu bulunduğu*” düşüncesidir (Yontar, 2011: 9).

YERLEŞİK YABANCILARIN YEREL SEÇİMLERDE OY KULLANMA VE SEÇİLME HAKKI

Bir görüşe göre dar anlamıyla siyasî hak, sadece seçme ve seçilme hakkıdır (Borchard, 1914: 63; Öztürk, 2013: 128). Diğer bir görüşe göre de, ilk ve en önemli insan hakkı, siyasî haklar olarak da nitelendirilebileceğimiz seçme ve seçilme hakkı ile kamu hizmetinde çalışma hakkıdır (Tiburcio, 2001: 177-178; Öztürk, 2013: 129). Siyasî haklar ya da katılma haklarına aynı zamanda vatandaşlık hakları da denmektedir (Gözler, 2015: 112). Dolayısıyla kural olarak sadece vatandaşlara tanınmış ve ülke içinde yaşayan yabancılara verilmemiştir. Milletlerarası düzenlemelere (Tiburcio, 2001: 180) bakıldığında da siyasî hak ve siyasî faaliyet kavramlarının ayrımını yapmak güç olduğundan dolayı, siyasî hakkın kapsamı seçme-seçilme hakkı ile kamu hizmetlerinden yararlanma hakkı ile sınırlı tutulmuştur (Tiburcio, 2001: 182; Öztürk, 2013: 130). Örneğin, İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi “*Herkes,...., ülkesinin yönetimine katılma faaliyetine katılma hakkına sahiptir*” diyerek konuyu vatandaşlıkla sınırlandırmıştır (md. 21). Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nde de yasa yapma hakkını sadece vatandaş olanlara tanımıştır (md. 6). 20 Şubat 1928 tarihli

Yabancıların Hukukî Durumuna Dair 1928 Havana Sözleşmesinde de, siyasî faaliyette bulunma hakkı sadece ülke vatandaşlarına tanınmış, ülke içinde yaşayan yerleşik yabancıların siyasî faaliyetlerde bulunmasının yasaklandığı belirtilmiştir (md. 7). Her ne kadar Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin yürürlüğe girmesiyle oy kullanma hakkının genişletilmesi konusunda birçok ülkenin görüşlerini daha açık bir şekilde ifade etmeye başladığı belirtilmişse de (Groenendijk, 2008: 6; Öztürk, 2013: 132)³, AİHS’in yabancıların siyasal etkinliklerinin kısıtlanması başlıklı 16. maddesine göre, ifade özgürlüğünün ifade edildiği 10. maddesi, toplantı ve dernek kurma özgürlüğünün ifade edildiği 11. maddesi ve son olarak ayrımcılık yasağının ifade edildiği 14. maddelerinin hiçbir hükmü yabancıların siyasî etkinliklerinin kısıtlamayacağı anlamını taşımamaktadır. Diğer taraftan, Kişisel ve Siyasî Haklar Uluslararası Sözleşmesi de; “*Her vatandaş, makul olmayan sınırlamalara tabi tutulmaksızın doğrudan veya seçilmiş temsilciler aracılığıyla kamu hizmetlerine katılma; ... hakkına haizdir*” hükmü ile bu hakları, sadece vatandaşlarla sınırlandırmaktadır (Öztürk, 2013: 133).

Konumuzla ilgili olarak en çok önem arz eden uluslararası düzenleme ise Yabancıların Yerel Düzeyde Kamu Hayatına Katılma Sözleşmesi’dir. Sözleşme Strazburg’da, Avrupa Konseyi’ne üye olan ve olmayan devletler için 5 Şubat 1992 tarihinde imzaya açılmıştır. Ancak Sözleşme’nin yürürlüğe girebilmesi için en az 4 üye devletin onaylaması koşulu bulunmaktaydı. Sözleşmeyle ilgili bu koşul, 1 Mayıs 1997 tarihinde yerine getirilmiş ve bu tarih itibariyle yürürlüğe girmiştir. Sözleşme yerleşik yabancıyı, “*Devletin vatandaşı olmayan ve o devlet sınırları içerisinde yasal olarak bulunan... mukim yabancı (yerleşik yabancı)...*” olarak tanımlamıştır. Sözleşme’nin, “*Yerel Seçimlerde Oy Hakkı*” başlığını taşıyan C kısmının 6. maddesinde, sözleşmeye taraf devletlerde yaşayan bütün yerleşik yabancılara, sözleşmeye taraf ülke vatandaşlarının tabi olduğu yasal koşulları yerine getirmek kaydı ve ilgili devlette 5 yıl süreyle ikamet koşulunu sağlaması şartı ile yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkını diğer bir ifadeyle yerel seçimlerde oy kullanma ve seçimlerde aday olabilme hakkını taahhüt etmektedir.

YABANCILARA SİYASÎ HAKLARIN TANINMASINDA ÜLKE UYGULAMALARININ SINIFLANDIRILMASI

Yabancılara siyasî hakların tanınmasıyla kastedilen dar anlamda siyasî hak tanınmasıdır. Dar anlamda siyasî hakkı, yukarıda sadece seçme ve seçilme hakkı olarak tanımlamıştık. Yoksa burada vatandaşlık, dilekçe, siyasî partiye katılma gibi bütün siyasî hakları içine alan bir hak tanıma kastedilmemektedir.

Yabancılara siyasî haklar tanınması ile ilgili olarak çeşitli sınıflandırmalar bulunmaktadır. Bu sınıflandırmalar üç kategoride toplanmaktadır. Birinci kategoriye göre, yerleşik yabancıların bulunduğu ülke, yabancıya hem yerel

³ Kişisel ve Siyasî Haklar Uluslararası Sözleşmesi 16 Aralık 1966 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilmiş ve 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

seçimlerde hem de genel seçimlerde oy kullanma ve aday olma hakkı tanırken, ikinci kategoriye dâhil ülkelerde yalnızca yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkını tanınmaktadır. Üçüncü kategoriye dâhil olan ülkelerde ise, yabancıların siyasî haklar verilmemektedir.

Earnest bu sınıflandırmayı; “*yabancıya hiç siyasî hak tanınmaması, sadece yerel seçimlerde seçme hakkı tanınması, yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı tanınması, yabancıya hem yerel hem genel seçimlerde seçme hakkının tanınması, tüm yerleşik yabancılara hem yerel hem genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı tanınması*” şeklinde yapmaktadır (Earnest, 2008: 21; Öztürk, 2013: 135).

Diğer taraftan bu sınıflandırmaların yanında, yerleşik yabancılara yerel seçimlerde oy kullanma hakkını savunan görüş ve gerekçeleri ile oy kullanma hakkı tanınmasına karşı olan görüş ve gerekçelerini de incelemek gereklidir.

Birinci tip görüşe göre; demokrasilerde siyasî kararlara katılmanın en tesirli yönteminin yapılacak seçimlerde oy kullanmak ya da aday olarak iştirak etmek olduğu inancıdır. Çünkü hiç kimse uzun süre siyasî kararlara katılmaktan yoksun bırakılmamalıdır (Waldrauch, 3; Öztürk, 2013: 136). Bu görüşü savunanların dayanak noktası ise (Rosberg, 1978-1979: 91 vd.); yabancıların vatandaşlar ile aynı yükümlülükleri yerine getirmek zorunda olmaları, diğer bir ifadeyle eşit yükümlülük ilkesi (Öztürk, 2013: 136) ve toplumda yaşayan yabancı nüfusunun artışının, onları karar verme sürecinden uzak tutmayı zorlaştıracağı ve bundan dolayı vatandaşlar ile yabancılar arasındaki ayrımın zamanla ortadan kalkacağı ve devletlerin yabancı ile vatandaşa eşit davranmak zorunda kalacağı iddiasıdır (Groenendijk, 2008: 5; Öztürk, 2013: 137). Ayrıca, yabancılara oy hakkının verilmesinin onların siyasete katılımını teşvik edeceği ve yaşadıkları toplumla bütünleşme sağlayacağı yönündeki inanç ise bir diğer gerekçedir (Groenendijk, 2008: 5; Öztürk, 2013: 137). Waldrauch da, yabancıların oy kullanmasını demokrasinin bir gereği olarak yansıtmakta ve bu hususun yabancılara oy kullanma hakkının tanınmasının temel dayanaklarından biri olduğunu belirtmektedir (Waldrauch, 3; Öztürk, 2013: 137). Ayrıca yabancılara oy hakkının verilmesiyle toplumun yerleşik yabancıları benimsemesi sağlanır. Vatandaşlığın yetkili makam kararı ile kazanılmasını cesaretlendireceği için yabancılara oy hakkının sağlanması bir diğer dayanak noktasını teşkil etmektedir (Groenendijk, 2008: 5; Öztürk, 2013: 138).

İkinci tip görüş yani yabancılara yerel seçimlerde oy hakkı tanınmasına karşı olan görüşe göre, yabancılar oy kullanma ve seçilme hakkını vatandaşlığı kazandıktan sonra kullanılmalıdır. Şayet vatandaşlık kazanılırsa artık yabancılardan da söz edilemeyecek dolayısıyla bir yabancıya siyasal hakkın verilir verilmemesinin de bir önemi kalmayacaktır (Hayduk, 2006: 72; Öztürk, 2013: 138). Ancak bu hususla ilgili olarak vatandaşlığın kazanılmasının ne kadar zor ya da kolay olduğuna bakılması gerekmektedir. Kaldı ki vatandaşlığın kazanılması kolay olsa bile bu her zaman yeterli olmayacaktır. Zira vatandaşlığı kazanan birey daha

önceki vatandaşlığını kaybederse ciddi bir şekilde kimlik kırılması yaşayabilecektir. Dolayısıyla yabancıları devamlı olarak karar almaktan dışlamak siyaseten gerçekçi bir hareket tarzı değildir (Hayduk, 2006: 81).

Yabancılara oy kullanma hakkının tanınmaması görüşünün diğer bir gerekçesi, yabancıların bu konuyla ilgili yeterli bilgiye sahip olmadığı savıdır (Rosberg, 1978, 1979: 104; Hayduk, 2006: 78; Öztürk, 2013: 141). Bu savı da yeterli dil bilgisine sahip olmadıkları gerekçesiyle desteklemektedirler (Rosberg, 1978, 1979: 106; Öztürk, 2013: 141). Ancak yabancılar pek tabii seçimleri kendi dillerinde takip edebilir (Öztürk, 2013: 141) ve çevresindeki o ülke vatandaşlarından bilgi alabilirler.

Yabancılara oy hakkının tanınması ile ilgili olarak ülkeden ülkeye çeşitli farklılıklar olduğunu belirtmiştik. Yukarıda yapılan sınıflandırmalardan farklı olarak bazı ülkeler, ülkenin belli bölgelerinde yerleşik yabancılara oy kullanma haklarını verdiği bazıların da bu hakları yalnızca belli ülke vatandaşlarına tanıdığı belirtilmektedir (Yontar, 2011: 60). Bu söylediklerimizin yanında Malavi, Uruguay, Şili ve Yeni Zelanda, genel seçimler de dâhil olmak üzere, vatandaş-yerleşik yabancı ayırımı yapmaksızın hem yerel seçimlerde hem de genel seçimlerde oy hakkı tanımaktadırlar (Earnest, 2008: 32). Ayrıca kendi topraklarındaki bütün yerleşik yabancılara yerel düzeyde seçme ve seçilme hakkı tanıyan ülkeler bulunmaktadır (Yontar, 2011: 61).⁴ Bu ülkelerin bazılarında yerel düzeyde seçme ve seçilme hakları farklı ikamet süresi koşullarına bağlıdır. Örneğin, Yeni Zelanda'da en az altı ay, Malavi'de yedi yıl, Uruguay'da on beş yıl, Şili'de beş yıl, (Earnest, 2008: 32; Öztürk, 2013: 149) konumuz olan Hollanda'da da en az beş yıl ikamet etmek gerekmektedir (Yontar, 2011: 61).

Yukarıda belirtilenlere göre her ülke kendi tarihsel, kültürel, siyasal, coğrafi koşullarından hareketle, yerleşik yabancılara yerel düzeyde sadece oy kullanma ve seçilmeyi de içine alacak şekilde bu siyasî hakları tanıyıp tanınamasıyla birbirinden farklılaştırmaktadır (Yontar, 2011: 61).

Avrupa Konseyi'nin Yabancıların Yerel Düzeyde Kamusal Yasama Katılımına Dair Sözleşmesi'ni imzalayan on üç üye bulunmaktadır. Ancak bunu onaylayarak yürürlüğe sadece dokuz üye (Council of Europe, 2018)⁵ sokmuştur. Sözleşmeyi imzalayarak yürürlüğe sokan dokuz devletin deklarasyonu (Council of Europe, 2018) pozisyonlarının netleşmesi bakımından önemlidir. Bizim konumuz olan Hollanda da Sözleşmeyi hem imzalamış hem de yürürlüğe sokmuştur (Yontar, 2011: 62).

⁴ Bu ülkelere örnek olarak, Finlandiya, Danimarka, Belçika, İrlanda, Lüksemburg, Hollanda, İsveç, Estonya, Macaristan, Litvanya, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, İzlanda, Norveç ve Yeni Zelanda verilebilir.

⁵ Bu ülkeler, Arnavutluk, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, İzlanda, İtalya, Hollanda, Norveç ve İsveç'tir.

Tablo 1: Yabancıların Yerel Düzeyde Oy Kullanma ve Seçilme Hakları: Hollanda Açısından Genel Ulusal Düzenlemeler

ÜLKE	Düzenleme	Temsil Kurumu	Oy Verme Hakkı: Koşullar			Kayıt: Başvuru gerekiyor mu?	Yerleşik Yabancı Seçilebilir mi?
			Tüm Ülke Vatandaşları için	Minimum yerleşiklik	Diğer Koşullar		
Hollanda	2002 tarihli Hollanda Krallığı Anayasası, 1989 tarihli Seçim Yasası	Belediye Meclisi	Evet	5 Yıl	Kesintiye uğramamış yasal yerleşiklik (1997'den öncesi için yasal yerleşiklik)	Hayır, Otomatik	Evet

Kaynak: (Yontar, 2011: 63-69.)

HOLLANDA'NIN YÖNETİM YAPISI

Hollanda Krallığı parlamenter hükümet sistemini uygulayan Anayasal bir monarşidir. Ülkenin başında Kral Willem-Alexander bulunmaktadır. Kral yürütme görevini Bakanlar Kurulu ile birlikte yerine getirmekte ve yürütmenin sorumsuz kanadını teşkil etmektedir (Önder, 2005: 38). Bakanlar ise sorumlu kanadını teşkil etmekte ve çalışmalarından dolayı parlamentoya karşı sorumluluk taşımaktadır. Bakanlar Kurulu üyeleri parlamento üyesi değildir. Hollanda Krallığı Anayasası'nın 81. maddesine göre hükümet ve parlamento kanunları birlikte yapmaktadırlar. Parlamento, Temsilciler Meclisi ve Senato'dan oluşan iki meclisli bir yapıdadır (IPU, 2018). Temsilciler Meclisi, 150 üyeden oluşmaktadır. Temsilciler Meclisi üyeleri halk tarafından dört yıllığına seçilir (IPU, 2018). Hollanda Parlamentosu'nun ikinci kanadını oluşturan Senato 75 üyeden oluşur ve il meclislerince dört yıllığına seçilir (IPU, 2018). Kanun tasarıları Temsilciler Meclisi tarafından teklif edilir. Senato ise kanunlarda değişiklik yapma hakkına sahiptir. Senato, kanun tasarılarını ya kabul eder ya da reddeder (Statistical Yearbook of the Netherlands 2004: 381).

Hem Temsilciler Meclisi (IPU, 2018) üyeleri hem de Senato (IPU, 2018) üyelerinin Hollanda vatandaşı olmaları gerekmektedir. Adaylık şartlarını yerine getirmeleri, 18 yaşını doldurmuş olmaları ise diğer gereklilerdir. Hollanda'da genel oy hakkı ise 1919'da yasalaşmışsa da oy kullanma zorunluluğu 1970 yılında kaldırılmıştır (Statistical Yearbook of the Netherlands, 2004: 381).

HOLLANDA MEVZUATINA GÖRE GÖÇMENLERİN YEREL DÜZEYDE OY KULLANMA VE SEÇİLME HAKLARI

Demokrasinin bir gereği olarak belirli bir süredir ikamet eden yerleşik yabancılara, yerel düzeyde seçimlerde oy kullanma ve seçilme hakkı verilmektedir. Hollanda, bu hakkın yerleşik yabancılara tanındığı ülkelerden birisidir. Bu hak Hollanda Anayasası'nın 130. maddesinde açık bir şekilde belirtilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde Hollanda'daki yerleşik yabancıların oy kullanma ve seçilme hakkının daha iyi anlaşılabilmesi için Hollanda Kraliyet Anayasa'sının yanı sıra Hollanda Seçim Kanunu bağlantılı olarak incelenmiştir.

Hollanda Kraliyet Anayasası'nda Oy Kullanma ve Seçilme Hakkı

1848 tarihli Hollanda Kraliyet Anayasası, son olarak 3 Temmuz 1987 tarihli Devlet Kanunuyla, 3 Temmuz 1987 tarih ve 271 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak değiştirilmiştir. Hollanda Kraliyet Statüsü ve Hollanda Kraliyet Anayasası ve olmak üzere iki kısımdır. Anayasa kısmı 8 bölüm, 142 maddeden oluşmaktadır. Hollanda Kraliyet Anayasası'nın birinci kısmının 54. maddenin 1. kısmına göre; *"Hollanda'da ikamet etmeyen Hollandalılara ilişkin düzenlemeler saklı kalmak koşuluyla, İkinci Meclis'in (Millet Meclisi) üyeleri (milletvekilleri), on sekiz yaşını dolduran Hollandalılar tarafından doğrudan seçilir."* hükmü mevcuttur. 56. maddede ise *"Eyalet milletvekili olmak için, Hollandalı olmak, on sekiz yaşını doldurmuş olmak, seçme ve seçilme hakkı elinden alınmamış olmak gereklidir."* hükmü mevcuttur. 56. maddede belirtilen *"...Hollandalı olmak,..."* hükmüyle de, parlamento seçimlerinde ve referandumlarda oy kullanma hakkını yalnızca Hollanda vatandaşlarına tanımıştır. Hollanda Anayasası'nın bu ifadesinden, yerleşik yabancıların parlamento seçimlerinde ve referandumlarda oy kullanamayacağı açıkça görülmektedir. Ancak yerleşik yabancıların siyasi partilerin temsilcilerini seçilebilme hakkı olduğu belirtilmektedir (Yontar ve Savut, 2016: 268-269).

Hollanda'da yerel seçimlerle ilgili hükümlere bakıldığında, ulusal düzeyde oy kullanmanın aksine yerleşik yabancılara bu hakkın verildiği görülmektedir. Hollanda Kraliyet Anayasası'nın birinci kısmının 130. maddesi Hollanda'da yaşayan yerleşik yabancılar ile ilgilidir. Maddeye göre; *"Hollanda'da ikamet eden yabancılar, aynen Hollanda vatandaşları için geçerli olan koşulları yerine getirdikleri takdirde, belediye meclisi seçimlerinde, seçme ve seçilme haklarını kullanabilirler."* Zira demokratik değerlere sahip ve insan haklarına saygılı bir ülkenin anayasasında yerleşik yabancılara ilgili böyle bir hükmün olması (Yontar, 2011: s. 98), takdirle karşılanması gereken bir husustur.

Hollanda Seçim Kanunu'nda Oy Kullanma ve Seçilme Hakkı

Hollanda Seçim Kanunu'na göre, yerleşik yabancıların yerel düzeyde oy kullanma ve seçilme haklarına ilişkin hükümler Hollanda Kraliyet Anayasa'sıyla paraleldir. Kanunun Belediye Meclisi (Municipal council) bölümüne göre;

Hollanda'da, belediye meclisi seçimleri dört yılda bir gerçekleşir. Hollanda'da 400'ün üzerinde belediye bulunmaktadır ve belediyeler seçimlerin düzenlenmesinden sorumludur. Ayrıca bir belediye meclisinin büyüklüğü belediyenin nüfus sayısına bağlıdır. Belediye meclis üye sayısı sürekli tek sayıdadır. Belediye Meclisi Seçimlerinde bireylerin oy kullanabilmesi için Hollanda vatandaşı olması gerekmektedir. Ayrıca Hollanda'da ikamet, Avrupa Birliği'nin diğer üye devletlerin vatandaşları da oy verme ve seçimler de aday olma ile ilgili olarak Hollanda vatandaşları ile aynı haklara sahiptir. Avrupa Birliği dışındaki ülkelerin vatandaşlarının ise oy kullanabilmek ve seçimlerde aday olabilmek için yasal olarak Hollanda'da beş yıl ikamet etmiş olması gerekmektedir (<http://www.kiesraad.nl>, Erişim tarihi: 20.02.2018).

GÖÇMEN ENTEGRASYON POLİTİKASI İNDEKSİNE (MİPEX- MİGRANT INTEGRATION POLİCY INDEX) GÖRE HOLLANDA'NIN KONU ÖZELİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Göçmen Entegrasyon Politikası İndeksi (Migrant Integration Policy Index-MIPEX), göçmenleri tüm AB Üye Devletleri, Avustralya, Kanada, İzlanda, Japonya, Güney Kore, Yeni Zelanda, Norveç, İsviçre, Türkiye ve ABD'ye entegre etmeye yönelik politikaları ölçen benzersiz bir araçtır. Bu değerlendirme öncesinde MIPEX'in ne olduğuna ve neyi amaçladığına kısaca değinmekte yarar bulunmaktadır.

MIPEX Nedir?

Göçmen Entegrasyon Politikası Dizini (MIPEX) ilk olarak 2004'te ikinci olarak 2007'de daha sonra 2010'da ve son olarak da 2014'te tamamlanmıştır (<http://www.mipex.eu/what-is-mipex>, Erişim tarihi: 20.03.2018). 2015 itibariyle MIPEX verileri, yukarıda belirtilen ülkelerle birlikte 38 ülkeyi kapsamaktadır (Yontar ve Savut, 2016: 264). 2018 yılı itibariyle ise 38 ülkede, 8 politika alanı ve 167 politika göstergesi (MIPEX, 2018) kullanılmaktadır. MIPEX, kilit politika aktörlerini entegrasyon yönetişimi ve politika etkinliğini iyileştirmek için göstergelerin nasıl kullanılacağı konusunda kullanıcılarını bilgilendirmektedir. Bu amaçla, proje politika etkililiğini etkileyebilecek entegrasyon sonuçlarını, entegrasyon politikalarını ve diğer bağlamsal faktörleri belirler ve ölçer, politikaların gerçek ve potansiyel faydalanıcılarını açıklar, entegrasyon politikası etkilerinin yüksek kaliteli değerlendirmelerini toplar ve analiz eder.

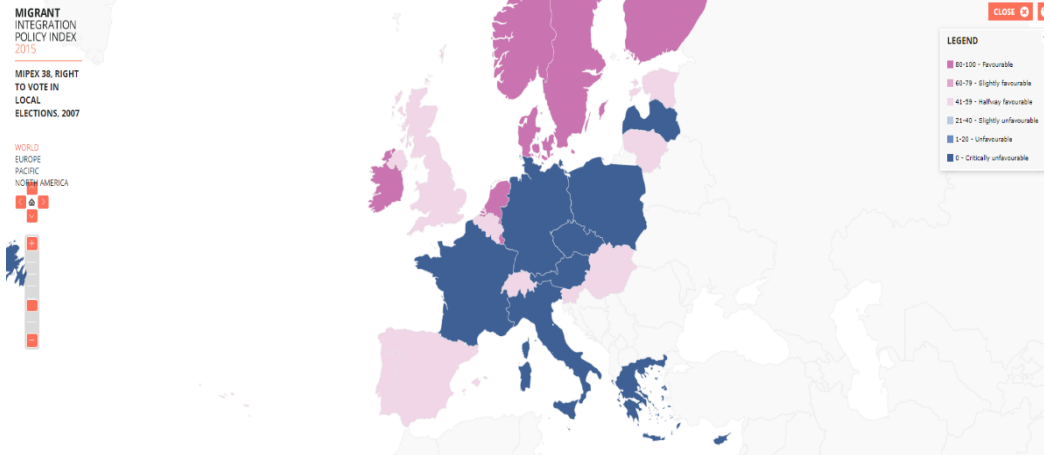
MIPEX, işgücü piyasasına erişim, yeniden aile birliğini sağlama, uzun dönemli yerleşim, eğitim, sağlık, siyasal katılım, vatandaşlığa giriş ve ayrımcılık karşıtlığı olarak tanımlanan 8 politika alanını kapsamaktadır. MIPEX, bu politika alanlarıyla Avrupa'da göçmenlerin entegrasyonu amaçlamaktadır (MIPEX, 2018). Bu çalışmada 8 politika alanından bir tanesi olan siyasal katılımın alt dalı olarak nitelendirilebileceğimiz seçim haklarından yerel düzeyde oy kullanma ve aday olma hakkına odaklanılacaktır.

Hollanda'da Yerel Seçimlerde Oy Kullanma Hakkı

Daha önceden de belirtildiği üzere Hollanda Kraliyet Anayasası'nın birinci kısmının 130. maddesi Hollanda'da yaşayan yerleşik yabancıların, aynen Hollanda vatandaşları için geçerli olan koşulları yerine getirdikleri takdirde, Belediye Meclisi seçimlerinde, seçme ve seçilme haklarını kullanabileceğini belirtmektedir. Yine aynı şekilde Hollanda seçim kanununa göre de, yerleşik yabancıların yerel düzeyde seçme ve seçilme haklarına ilişkin hükümler Hollanda Kraliyet Anayasa'sıyla paraleldir.

2014 yılında tamamlanan MİPEX IV çalışması tüm AB Üye Devletleri, Avustralya, Kanada, İzlanda, Japonya, Güney Kore, Yeni Zelanda, Norveç, İsviçre, Türkiye ve ABD ile birlikte 38 ülkeyi kapsamaktadır. Aşağıda MİPEX'in 2007, 2010 ve 2014 yıllarındaki çalışmaları kapsamında Hollanda özelinde değerlendirilen haritalar sunulmuştur. Haritaların Avrupa'yı kapsaması, Avrupa ülkelerinin göçmenlerin oy verme hakkıyla ilgili olarak mevcut pozisyonlarını topluca göstermesi ve Hollanda ile karşılaştırabilmemiz açısından önemlidir. 2014 tarihli MİPEX IV'den Avrupa ülkelerinin ve Hollanda'nın yerel seçimlerinde yerleşik yabancıların oy verme hakkının karşılaştırılması sonucu elde edilen sonuçlar aşağıdaki haritada renkli ölçek kullanılarak verilmiştir.

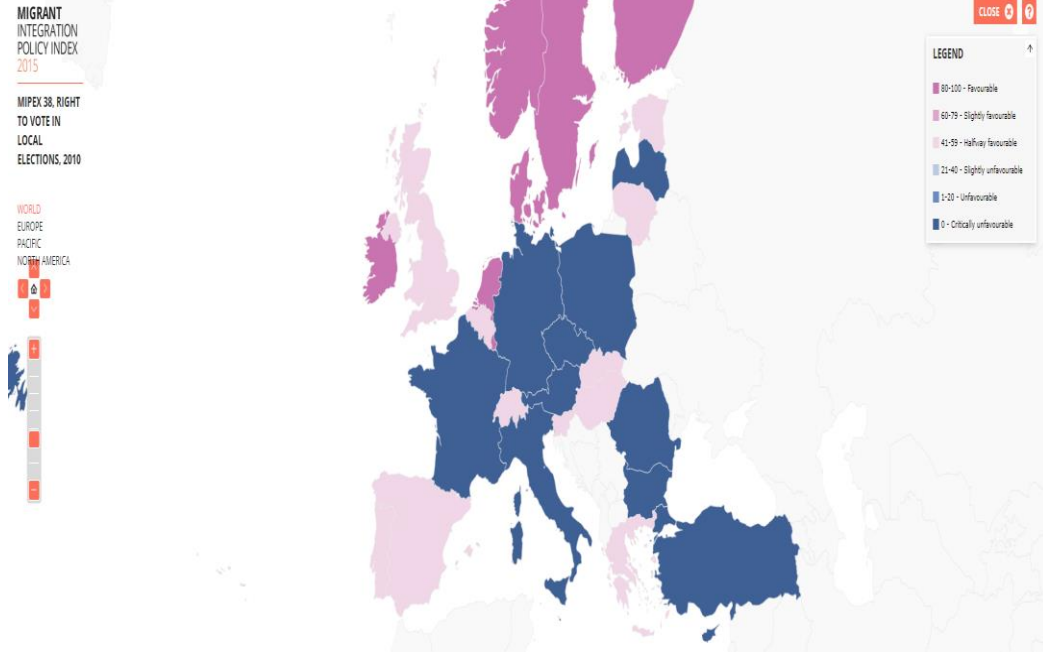
Şekil 1: 2007 İtibariyle Yerel Seçimlerde Oy Kullanma Hakkı Bakımından Hollanda

Kaynak: (MİPEX, 2018).

2007 yılı itibariyle MİPEX haritasına baktığımızda yerel seçimlerde oy kullanma hakkının Hollanda'da mevcut olduğu gözükmemektedir. Aşağıdaki 2010 yılı itibariyle yerel seçimlerde oy kullanma hakkını gösteren haritada hem Hollanda hem diğer ülkeler açısından bir kıyaslama olanağı olması Avrupa'daki yerel seçimlerde oy kullanma hakkının hangi ülkeler tarafından verildiğinin görülmesi adına önem arz etmektedir. Hollanda'nın derecesinin olumlu (80-100) seviyede bulunduğu görülmektedir.

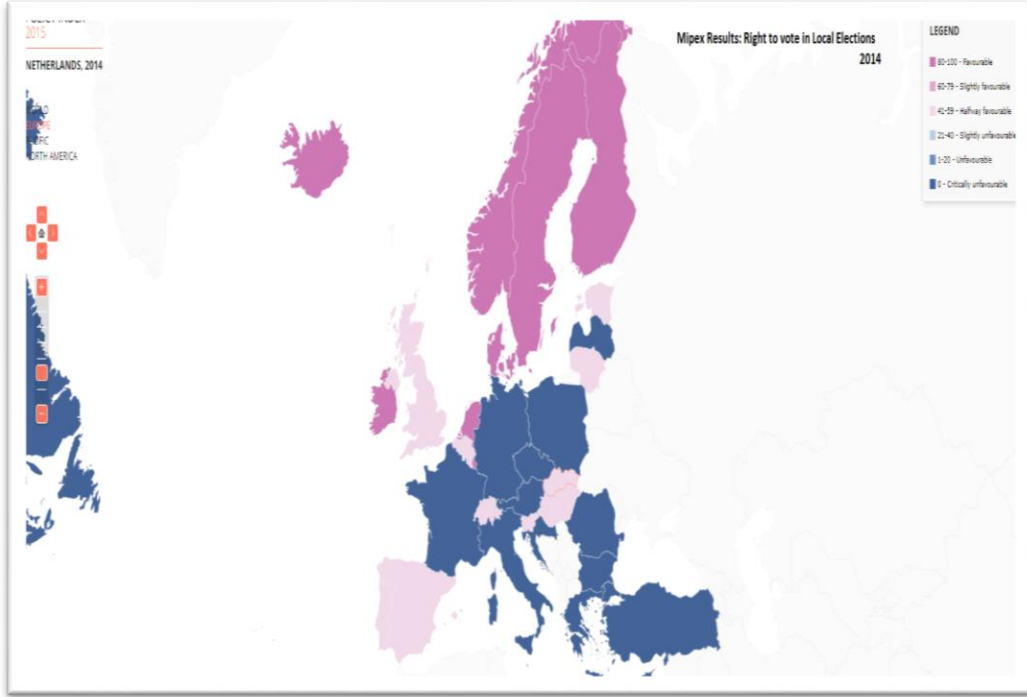
Şekil 2: 2010 İtibariyle Yerel Seçimlerde Oy Kullanma Hakkı Bakımından Hollanda

Kaynak: (MIPEX, 2018).

2010 yılı MIPEX ülkeleri oy kullanma haritasına baktığımızda 2007 yılı haritasında çok olumsuz düzeyde olan Yunanistan'ın (0), orta düzeyde (41-59) olumlu dereceye yükseldiğini ve dolayısıyla renginin de değiştiğini görmekteyiz. Ancak konumuzu teşkil eden Hollanda'da ise hem 2007 yılındaki haritada hem 2010 yılındaki haritada herhangi bir renk değişikliği olmadığı, ölçeğin olumlu (80-100) seviyede bulunduğu görülmektedir. Diğer ülkelerde ise herhangi bir değişiklik bulunmamaktadır.

Şekil 3: 2014 İtibariyle Yerel Seçimlerde Oy Kullanma Hakkı Bakımından Hollanda

Kaynak: (MIPEx, 2018).

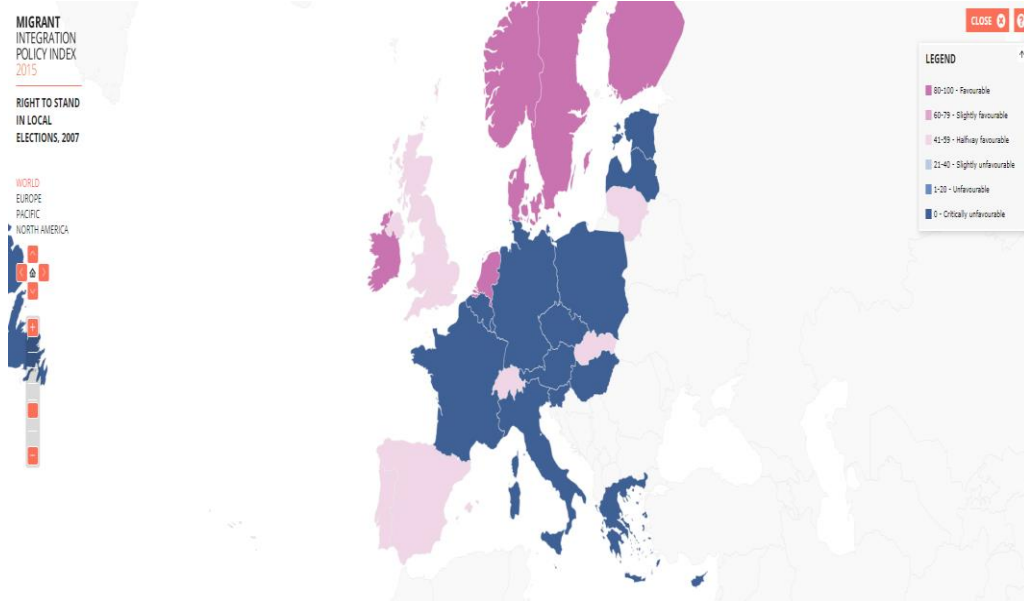
2014 yılı MIPEx ülkeleri oy kullanma haritasına baktığımızda 2010 yılı haritasında orta düzeyde (41-59) olumlu dereceye yükselmiş olan Yunanistan'ın tekrardan çok olumsuz seviyeye (0) indiği görülmektedir. Ancak konumuzu teşkil eden Hollanda'da ise hem 2007 yılındaki haritada hem 2010 yılındaki haritada hem de 2014 yılına ait haritada ölçeğinin olumlu (80-100) seviyede bulunduğu görülmektedir. Diğer ülkelerde ise herhangi bir değişiklik bulunmamaktadır.

Hollanda'da Yerel Seçimlerde Aday Olma Hakkı

Yerleşik yabancıların Hollanda Kraliyet Anayasasına göre, yerel seçimlerde oy kullanmanın yanı sıra aday olma hakları da bulunmaktadır (md. 130). Yine Hollanda Seçim Kanunu'na göre de, yerleşik yabancılar yerel düzeyde oy kullanma hakkına sahip olduğu gibi seçilme hakkına da sahiptir. Hollanda Seçim Kanunundaki bu hükümler Hollanda Kraliyet Anayasa'sıyla paralellik göstermektedir.

Yerleşik yabancıların yerel seçimlerde aday olma hakkının gösterildiği haritaların değerlendirilmesi de oy kullanma hakkı bölümündeki haritaların değerlendirildiği şekilde yapılmıştır. Sırasıyla önce 2007, 2010 ve daha sonra 2014 sonuçları değerlendirilmiştir.

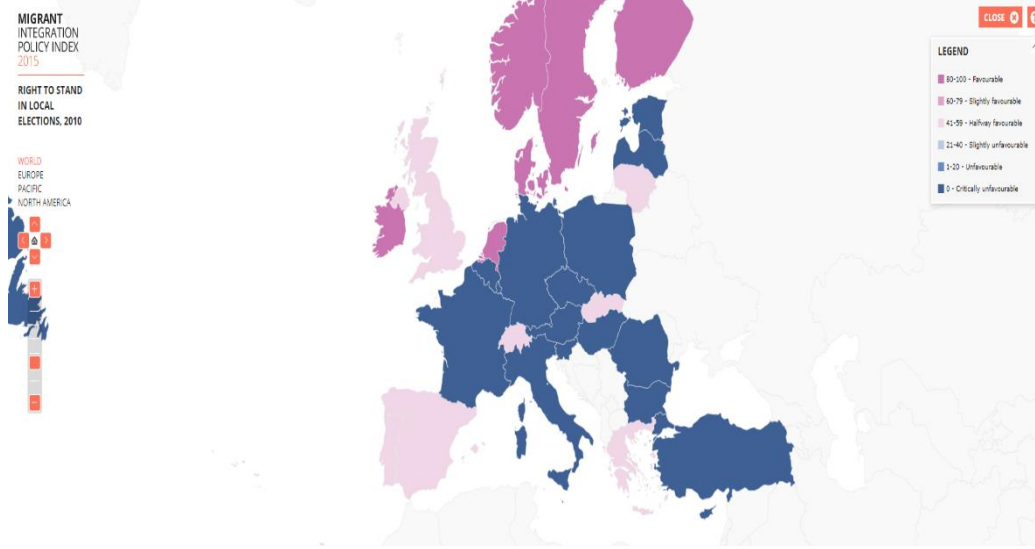
Şekil 4: 2007 İtibariyle Yerel Seçimlerde Aday Olma Hakkı Bakımında Hollanda

Kaynak: (MIPEX, 2018).

2007 yılı itibariyle MİPEX haritasına baktığımızda yerel seçimlerde aday olma hakkı Hollanda'da olumlu (80-100) seviyesinde olduğu görülmektedir. Hollanda'nın yanı sıra İsveç, Norveç, Finlandiya, İrlanda'da olumlu (80-100) sevedir. Yerleşik yabancılara aday olma hakkı verilmeyen ülkeler koyu lacivert renkleriyle gösterilmiştir. Yine aşağıda 2010 yılı itibariyle yerel seçimlerde aday olma hakkını gösteren haritada hem Hollanda hem diğer ülkeler açısından bir kıyaslama olanağı olması Avrupa'daki yerel seçimlerde aday olma hakkının hangi ülkeler tarafından verildiğinin görülmesi adına önem arz etmektedir.

Şekil 5: 2010 İtibariyle Yerel Seçimlerde Aday Olma Hakkı Bakımından Hollanda

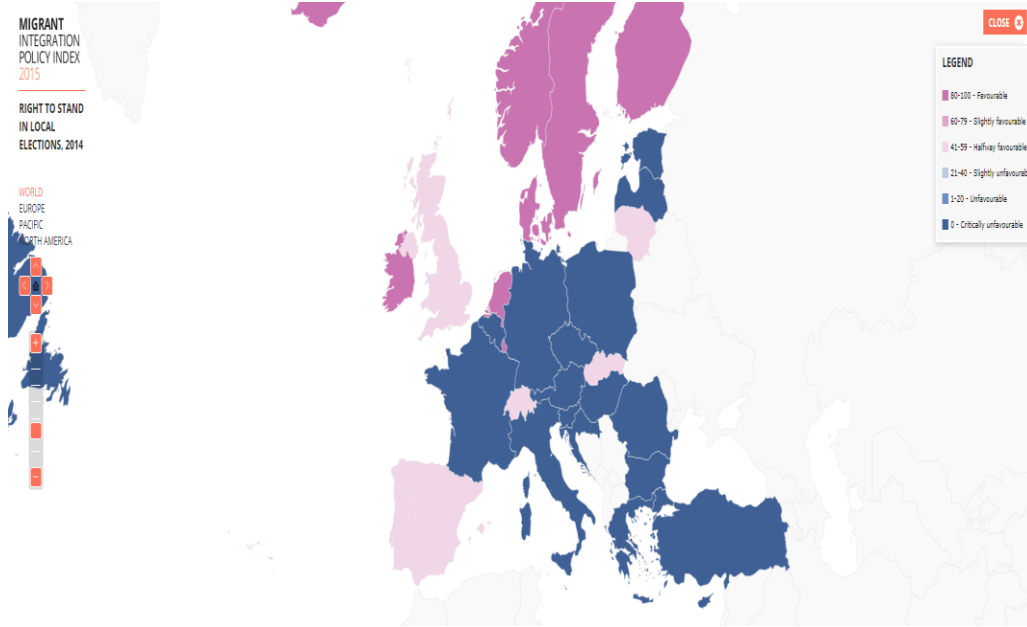
Kaynak: (MIPEX, 2018)

2010 yılı MIPEX ülkeleri aday olma haritasına baktığımızda Yunanistan'ın olumsuz (0) seviyeden orta düzey (41-59) seviyesine çıktığını görmekteyiz. Hollanda'nın ise hem 2007 yılı haritasında hem 2010 yılı haritasında olumlu (80-100) seviyede olduğu görülmektedir. Hollanda'nın yanı sıra İsveç, Norveç, Finlandiya, İrlanda'da da olumlu (80-100) seviyede olduğu görülmektedir.

Hollanda açısından yerleşik yabancılarla hem yerel seçimlerde oy verme hem yerel seçimlerde aday olma bakımından 2007 ve 2010 yılları MIPEX haritaları daha öncesinde konuyu ele aldığımız mevzuat çerçevesinde tutarlılık göstermektedir. Haritalara baktığımızda yerel seçimlerde oy kullanma ve aday olma hakkı verilmeyen ülkeler koyu renkli olarak gösterilmiştir. Hollanda'nın ise haritalardaki rengi olumlu olduğunu gösteren açık renklerle belirtilmiştir.

Diğer taraftan Hollanda açısından bu iki çalışma aralığında 2007 yılında olduğu gibi 2010 yılında da yerleşik yabancılarla hem yerel seçimlerde oy kullanma hem de aday olma hakkı verildiğinden şekillerde sütun yükseklikleri de 100 puan seviyesinde oluşmuştur.

Şekil 6: 2014 İtibariyle Yerel Seçimlerde Aday Olma Hakkı Bakımından Hollanda

Kaynak: (MIPEX, 2018)

2014 Yılı MIPEX ülkeleri haritasına baktığımızda Yunanistan’ın orta düzeydeki durumunu (41-59) koruduğunu görmekteyiz. Hollanda’nın ise hem 2007 yılı haritasında hem 2010 yılı hem de 2014 haritasında olumlu (80-100) seviyede olduğu görülmektedir. Hollanda’nın yanı sıra İsveç, Norveç, Finlandiya, İrlanda’da da olumlu (80-100) seviyede durumunu koruduğu görülmektedir.

Hollanda açısından yerleşik yabancılara hem yerel seçimlerde oy verme hem yerel seçimlerde aday olma bakımından 2007, 2010, 2014 yılları MIPEX haritaları daha öncesinde konuyu ele aldığımız mevzuat çerçevesinde tutarlılık göstermektedir. Haritalara baktığımızda yerel seçimlerde oy kullanma ve aday olma hakkı verilmeyen ülkeler koyu renkli olarak gösterilmiştir. Hollanda’nın ise haritalardaki rengi olumlu olduğunu gösteren açık renklerle belirtilmiştir.

Diğer taraftan Hollanda açısından bu iki çalışma aralığında 2007 ve 2010 yılında olduğu gibi 2014 yılında da yerleşik yabancılara hem yerel seçimlerde oy kullanma hem de aday olma hakkı verildiğinden şekillerde sütun yükseklikleri de 100 puan seviyesinde oluşmuştur.

SONUÇ

Demokratik yaşam kalitesi yönüyle öne çıkan etik katılım anlayışı, yerleşik yabancıların vergi ödeme ve iş alanı oluşturma gibi fonksiyonları yerine getirmesi nedeniyle vatandaşa tanınan hakların aynısına sahip olmalarını haklı görmektedir. Bu sebeple yerleşik yabancılara oy kullanma ve seçilme hakkı tanıma sorunu uluslararası akademik çalışmaların ve Avrupa Konseyi kararlarının ilgi odağı haline gelmiştir. Bu konu uzun süredir tartışılmaktadır. Kanaatimizce yerleşik yabancıların en azından yerel düzeyde oy kullanma ve seçilme hakkına sahip olması demokrasi ve insan hakları açısından önemli bir gelişmedir. Zira oy kullanma ve aday olabilme vatandaşlara tanınan bir ayrıcalıktan ziyade bir insan hakkı olduğu gerçeğini göz ardı etmemek gerekmektedir.

AB ve Avrupa Konseyi üyesi olan Hollanda çalışmada detaylı bir şekilde incelenerek şu sonuçlara varılmıştır: Hollanda'nın topraklarında uzun süredir bulunan yerleşik yabancılara yerel düzeyde oy kullanma ve seçilme hakkını tanıdığı görülmektedir. Yerleşik yabancılara bu hakların tanınmasını etkileyen faktörler tarihsel ve sosyolojik arka plan ile alınan göç ve ulus bilincinin oluşum sürecidir. Hollanda'nın, topraklarında ikamet eden yerleşik yabancılara yerel düzeyde oy kullanma ve seçilme hakkını tanıması yerel demokrasinin kalitesi bakımından olumlu olarak değerlendirilebilir.

Bu hakların tanınması için belirli bir süre ikamet etme şartının aranması genel kabul gören bir muameledir. Hollanda mevzuatındaki, beş yıllık ikamet sonrasında yerel düzeyde oy kullanma ve seçilme hakkı tanınması uygun görülebilir. Hollanda temel alınarak yaptığımız bu çalışmada belirtilen tüm bu hususlardan sonra yerleşik yabancıların ikamet ettikleri ülkenin vatandaşları gibi hareket etmeleri gerektiğinin farkına varmaları ve bu sorumluluğun bilincinde olmaları gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Borchard, E. M. (1914). *The Diplomatic Protection of Citizens Abroad, or the Law of International Claims*. New York: The Banks Law Publishing Co.

Council of Europe (2018). Conventions. 26.03.2018 tarihinde coe.int: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=144&CM=8&DF=18/10/2009&CL=ENG> adresinden alındı.

Earnest, D. C. (2008). *Old Nations New Voters- Nationalism, Transnationalism and Democracy in the Era of Global Migration*. Albany: State University of New York Press.

- Erat, V. (2013). Yerleşik Yabancıların Yerel Düzeyde Kamusal Hayata Katılımlarında Bir Araç Olarak: Bilgi Edinme ve Dernek Hakkı. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (2), 277-290.
- Gözler K. (2015). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Groenendijk, K. (2008). *Local Voting Rights for Non-Nationals in Europe: What We Know and What We Need to Learn*. Washington, DC: Migration Policy Institute.
- Hayduk, R. (2006). *Democracy for All: Restoring Immigrant Voting Rights in the United States*. New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- IPU. (2018). *Inter-Parliamentary Union*, 09.05.2018 <http://archive.ipu.org/english/home.htm> adresinden alındı.
- TAM, (2007). *Hollanda ve Avrupa Birliği'ndeki Türk Nüfus, Hane Verileri ve Girişimcilerin Ekonomik Gücü*. Essen: Türkiye Araştırmalar Merkezi.
- Koca M. (2002). AB Ülkelerinde Göç, Mülteciler ve Yabancı Uyrukluların İstihdamı. *Türk İdare Dergisi*, 436, 97-133.
- MIPEX. (2018). Access to Nationality. 20.03.2018 tarihinde Migrant Integration Policy: <http://www.mipex.eu> adresinden alındı.
- Önder, Ö. (2005). Hollanda Yerel Yönetimleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 14(2), 35-63.
- Özgürel G. & Avcıkurt C. (2018). Yerleşik Yabancıların Türkiye Turizmine Etkileri: Marmaris İlçesi Örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15 (1), 195-225.
- Öztürk, N. (2013). Yabancıların Yerel Seçimlerde Oy Kullanma Hakkı, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 33(1), 125-168.
- Rosberg, G. M. (1978-1979) Aliens and Equal Protection: Why Not the Right to Vote?. *Immigration and Nationality Law Review*, 75(5/6), 1092-1136.
- Statistics Netherlands (2018). Population Counter. 26.03.2018 tarihinde <http://www.cbs.nl/nlNL/menu/themas/bevolking/cijfers/extra/bevolkingsteller.htm> adresinden alındı.
- Statistical Yearbook of the Netherlands (2011). 26.03.2018 tarihinde Statistics Netherlands: <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/D4D0493E-8A94-4509-A0F1-310ADD8E7614/0/2011A3pub.pdf> adresinden alındı.
- Statistical Yearbook of the Netherlands (2014). 26.03.2018 tarihinde Statistics Netherlands: <https://www.cbs.nl/en-gb/publication/2014/29/statistical-yearbook-of-the-netherlands-2014> adresinden alındı.

TDK. (2018). *Türk Dil Kurumu*. 09.05.2018 tarihinde <http://www.tdk.gov.tr> adresinden alındı.

Tiburcio, C. (2001). *The Human Rights of Aliens Under International And Comparative Law*. London: The Hague.

Toprak Z.& Karakurt, A. (2009). Türkiye'de Yabancı Mezarlıkları ve Stratejik Yaklaşımlar. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 73-99.

USAK. (2008). *Yerleşik Yabancıların Türk Toplumuna Entegrasyonu*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Ankara,.

Üstünışık, B. (1992). *Bazı Ülkelerde Yerel Yönetim Modelleri*. Ankara: DPT Sosyal Planlama Gn. Müdürlüğü Planlama Dairesi.

Waldrauch, H. *Electoral Rights for Foreign Nationals: A Comparative Overview of Regulations in 36 Countries*. Vienna: European Centre for Social Welfare Policy and Research.

Yontar, İ. G. (2011). *Avrupa Konseyi Kararlarında Yerleşik Yabancıların Yerel Düzeyde Seçme ve Seçilme Hakları*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Yontar, İ. G. & Savut, E. (2016). Seçilmiş Avrupa Ülkeleri ve Türkiye'de Göçmenlerin Siyasal Katılımı. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 251-288.

20.02.2018 tarihinde

http://www.bekircebeci.com/index.php?option=com_content&task=view&id=45&Itemid=59 adresinden alındı.

20.02.2018 tarihinde

http://www.kiesraad.nl/nl/Overige_Content/Bestanden/Engelse_website/Elections_and_the_election_law.pdf, 20.02.2018 adresinden alındı.

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / *Received*: 10.04.2018 • Kabul Tarihi / *Accepted*:10.05.2018

Azerbaycan'ın Devlet Yapısı ve Taşra Yönetiminde Merkez - Yerel İlişkileri

Mehmet MECEK

Öğretim Görevlisi

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon MYO, Afyon.

ORCID: 0000-0001-7173-8254

Mail: meceklife@gmail.com

Öz

Orta Asya Türk Devletleri arasında en eski devlet kültürüne ve hali hazırda en iyi ekonomiye sahip olan Azerbaycan, birçok noktada bölge devletleri için rol model konumundadır. Güçlü bir devletin güçlü bir ekonomiye ve güçlü bir devlet teşkilatına sahip olması gerekmektedir. Ancak toprak bütünlüğü içerisinde kara sınırı olmayan özerk bir bölgesinin olması ve bir kısım toprakları işgal altında bulunması Azerbaycan'ın bu konuda adımlarını oldukça güçleştirmektedir. 1920 - 1991 yılları arasında Sovyet yönetim sistemi içerisinde asimilasyon tehdidiyle varlığını sürdüren devlet, yeniden var olma mücadelesi vermektedir. Çalışmamızda Türkiye dolayısıyla da Fransız yönetim sistemini kendisine örnek alan, ancak halen Sovyet yönetim sisteminin etkileri altında bulunan Azerbaycan yönetim sistemi yürürlükteki mevzuat hükümlerine göre ele alınmıştır. Aşırı merkezi olan, ancak yerel demokrasinin geliştirilmesi için büyük çaba gösteren Azerbaycan taşra yönetimi üzerinde daha detaylı bir şekilde durulmaktadır. Özellikle merkezi idarenin taşra birimleri ile yerel yönetim birimlerinin görev ve sorumluluklarına detaylı olarak değinilmiştir. Çalışmamıza kaynak olan hukuk normları orijinal metinleri (Azerbaycan Türkçesi) üzerinden incelenmiş olup, Türkiye Türkçesi ve İngilizce çevirileri ile de kıyaslanmıştır. Bu kapsamda literatürde mevcut olan bazı çalışmalarda merkezi idarenin taşra birimleri ile bilgilerin hatalı çevrildiği tespit edilmiştir. Yerel yönetim birimi olan belediyelerin ileri demokrasi düzeyine ulaşamaması önündeki nedenler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan devlet teşkilatı, Azerbaycan'da Yerel Yönetimler, Azerbaycan Cumhuriyeti, Yerel Yönetimler, Azerbaycan.

Azerbaijan's Public Administrational Structure And Center - Local Relations İn Provincial Management

Abstract

Azerbaijan, which has the oldest state culture among the Central Asian Turkic States and the best economy, is a role model for regional states in many points. A strong state must have a strong economy and a strong state organization. However, the fact that Azerbaijan has an autonomous territory with no land boundaries and that some lands are occupied by the territorial integrity makes the steps of Azerbaijan difficult. Between 1920 and 1991, the state sustained its existence under the threat of assimilation within the Soviet management system, giving rise to re-existence struggle. In our study, Azerbaijan management system, which adopts Turkey and therefore French management systems, but still under the effects of Soviet management system is handled according to the provisions of the current legislation. The Azerbaijani provincial government, which is overly central but has made great efforts for the development of local democracy, is being dealt with in more detail. In particular, the duties and responsibilities of the provincial units of the central government and of the local government units are mentioned in detail. Norms of law, which is the source of our study, were investigated from the original text (Azerbaijan Turkish) and it has been compared with Turkish and English translations. In this context, it has been determined that information with the provincial units of the central government at some studies in the literature translated wrongly. The reasons why the municipalities, which are the local government unit, can not reach the level of advanced democracy are discussed.

Keywords: Azerbaijan Public Organization, Local Governments in Azerbaijan, Republic of Azerbaijan, Local Governments, Azerbaijan.

GİRİŞ

Avrasya'nın Kafkaslar bölgesinde (38° - 41° kuzey enlemleri ile 44° - 50° doğu boylamları arasında) bulunan, 86,600 km²'lik bir yüzölçümüne ve 9.898,1 milyon nüfusa sahip olan Azerbaycan'ın başkenti Bakü'dür. Ülke toprakları; kuzeyde Rusya Federasyonu (Dağıstan Özerk Cumhuriyeti), kuzeybatısında Gürcistan, güneyde İran, doğuda hazar denizi, batıda da Ermenistan ile çevrilidir. Kara sınırı bulunmamakla birlikte Azerbaycan'a bağlı özerk devlet olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ise; kuzey ve doğusunda Ermenistan, güney ve batısında İran, kuzeybatısında ise Türkiye ile sınır komşusudur. Azerbaycan'ın güneybatısındaki Dağlık Karabağ bölgesi 1991 yılında Rusya destekli Ermeni güçlerince işgal edilerek sözde bağımsızlık ilan etmiştir. Ancak hiçbir ülke tarafından bu bağımsızlık resmi olarak tanınmamakta ve uluslararası hukuk açısından bu coğrafya Azerbaycan'ın bir parçası olarak kabul edilmektedir (DEİK, 2013:2). Azerbaycan'a ait bu topraklar hukuksuz bir şekilde Rusya destekli Ermenistan tarafından işgaline devam edilmektedir.

Uzun yıllar (1828-1918) Rus çarlığının işgal ve baskısı altında kaldıktan sonra bağımsızlıklarını elde ederek, 28.05.1918 tarihinde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Kurulmuştur. Ancak bu devlet 28.04.1920 tarihinde Sovyet işgaliyle sona ermiştir. 1920 - 1991 yılları arasında SSCB'ye bağlı Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak varlığını devam ettirmiştir.

SSCB içerisinde Türk nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu ülke Azerbaycan'dı (Devlet, 1989: 120). 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ı tanıyan ilk ülke Türkiye'dir. Ülke topraklarının %55'i tarım topraklarından oluşurken, şehirler ülke arazisinin %2,5'ini kaplamaktadır. Ülkenin önemli bir kesimi yeraltı kaynakları üzerinde bulunmaktadır. Genel olarak ülke; %54,9 tarıma elverişli topraklardan, %12 ormanlardan, %1,7 su havzasından ve %31,4 diğer alanlardan oluşmaktadır (www.azerbaijan.az; DEİK, 2013:2). Dünyada mevcut olan 11 iklim türünün 9'unun temel özellikleri taşıyan ülke, orta yükseklikte (ortalama yüksekliği 657 m.), olup; kuzey ve güneyinden sıradağlar uzanmaktadır (Parlak & Caner, 2009: 398-399).

Azerbaycan'ın resmi dili Azerbaycan Türkçesidir. Ayrıca İngilizce, Ermenice ve diğer milli azınlık dilleri de ülke içerisinde konuşulmaktadır. Ülke içerisinde özellikle de orta yaş ve üzerindeki kişilerden Rusça konuşanlar da vardır. Ülkede yaşayanların %92,5 Türkçe, %1,4'ü Rusça, %1,4'ü Ermenice ve %4,7'si diğer dilleri konuşmaktadırlar. Azerbaycan'da yaşayanların %91,6'sı Azerbaycanlı, %2 Lezgi, %1,3 Rus, %1,3 Ermeni, %1,3 Talış, %0,6 Avar, %0,4 Türkiye Türk'ü, %0,3 Tatar, %0,3 Tat, %0,3 Ukraynalı, %0,1 Sahur, %0,1 Gürcü, %0,1 Kürt, %0,2 Diğer etnik kökenlerdendir (www.mfa.gov.tr, www.cia.gov).

Ülke nüfusunun %96,9'si Müslüman; %3'ü Hıristiyan (Rus, Gürcü ve Ermeni Ortodokslar) ve %0,1'i diğer inançlara mensuptur (www.cia.gov). Dünya

genelinde Şii nüfusun fazla olduğu üç ülkeden (diğerleri Irak ve İran) birisidir. Nüfusun %70'i Şii'dir (Rehimli vd., 2013: 111).

Azerbaycan nüfusunun %54.1'i şehirlerde, %45.9'u da kırsal alanda yaşamaktadır. Ülke genelinde ortalama yıllık doğum oranı %0,19; ortalama yıllık ölüm oranı ise %0,07'dir. Cinsiyet olarak erkeklerin ortalama yaşam süresi 72,8 yıl iken, kadınların ki ortalama 77,6 yıldır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) standartlarına göre ülkede 0-14 yaş grubunun oranı %22,7; 15-64 yaş grubunun oranı %70,4; 65 yaş ve üstü yaş grubunun oranı da %6,9'dir. Nüfusun %99'u okuma yazma bilmektedir (www.cia.gov; <https://www.stat.gov.az/>). Ülkedeki nüfus yoğunluğu 113 km² olup; komşu ülkelere göre daha düşük seviyededir. Bakü nüfusu 2,5 milyona yaklaşmıştır. Bu haliyle ülkedeki yaklaşık her dört kişiden birisi başkentte yaşamaktadır (<https://www.stat.gov.az/>; <https://www.president.az/>).

2016 yılı istatistiklerine göre ülke ekonomisi %61,1 sanayi, %31,8 hizmet ve %6,4 tarım sektörlerinden oluşmaktadır (www.cia.gov; <https://www.stat.gov.az/>). 2016 öncesi istatistikleri dikkate alındığında tarım sektöründe %0,2 bir genişleme bandı görülürken, sanayi sektöründen hizmet sektörüne doğru %2,2 düzeyinde bir kayma olduğu görülmektedir. Ancak her haliyle Azerbaycan'da yer altı kaynaklarının çıkartılması ve işlenmesiyle ilgili olarak sanayi sektörünün ağırlığı hizmet sektöründen çok daha fazladır. Sektörler arasındaki bu ilişki gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde istisnai olarak görünen bir durumdur. Azerbaycan, ihracatı ithalatından daha fazla olan az sayıdaki ülkelerden birisidir.

Yabancı sermaye için her geçen gün daha fazla ümit vaat eden ve büyük bir pazar niteliği kazanan (Zengin, 2009: 335) Azerbaycan ekonomisinin, iktisadi merkezi başkent Bakü'dür. Petrol, doğal gaz, çinko, bakır, kurşun, barit, demir cevheri, alümit, kobalt, arsenik, mermer, kireç taşı, maden tuzu ve kaya tuzu gibi yeraltı kaynaklarına sahip ülkede, üzüm, pamuk, çay ve tütün ile muhtelif sebze ve meyve yetiştirilmektedir. Ülkedeki en önemli sanayi dalları; petrol araştırma, sondaj makinaları üretimi, petro-kimyasallar, tekstil, elektronik, metal işleme, yiyecek ve içecek üretimidir (Hasanoğlu, 2014: 149).

Çalışmamızda bazı tarihi ve sosyo-ekonomik bilgiler ile az sayıdaki öznel yorumlar dışında tüm bilgiler Azerbaycan Cumhuriyetinde halen yürürlükte olan ve de kaynakçada gösterilen mevzuat hükümlerinin orijinal ve güncel metinlerinden elde edilmiştir.

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NİN YÖNETİM YAPISI VE SİYASİ KÜLTÜRÜ

Yürürlükteki anayasa devlet başkanının ön plana çıkarıldığı ve diğer erklerle göre orantısız güce (örneğin ferman yetkisi) sahip olduğu bir lider anayasasıdır (Özkuş, 2012: 105). Azerbaycan, bağımsızlık öncesi uzun yıllar Sovyetler Birliğine bağlı

aşırı merkeziyetçi, totaliter, federe bir devlet konumunda olduğu için demokratik ve liberal geleneklere uzak kalmıştır (Rehimli, 2009: 377).

Otoriter rejimlerden demokrasiye geçilmesiyle ilgili dünyada bazı örnekler mevcutken, 1991 yılında Sovyetlerin dağılmasıyla ilk kez totaliter rejimlerden demokrasiye geçiş süreci yaşanmıştır. Daha doğrusu totaliter bir devlet, savaş olmadan dağılarak demokrasiye dönüşme süreci ilk defa gerçekleşmekteydi (Abdullayev, 2001: 109). Azerbaycan'da süreklilik arz etmemesine ve istenilen başarıya ulaşamamasına rağmen hem merkezî hem de yerel idarelerin geliştirilmesi için reform çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Hasanoğlu, 2008: 82). Ancak SSCB'ye karşı bağımsızlık için birleşmeyi başaran önemli siyasî gruplar, aynı birlik ve beraberliği demokrasiye geçiş süreci ve ertesinde sağlayamamışlardır. Başka bir ifadeyle Azerbaycan, SSCB'den bağımsızlığını kazandıktan sonra, darbe, ayaklanma ve savaşlarla dolu oldukça sıkıntılı bir dönem geçirmiştir (Gönenç, 1998: 186,193). Bu durumda zaten aşırı merkeziyetçi olan devlet yapısını daha da merkeziyetçi yaparak, yerel yönetimlerin gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir.

Azerbaycan; devlet yönetiminde (merkezî idarenin teşkilatlanmasında) büyük ölçüde Türkiye, dolayısıyla da Fransa modelini (kara Avrupası yönetim modelini) örnek almıştır. Demokratik kazanımlarını daha ileriye götürme çabası içerisine örnek aldığı model ile Sovyet etkisiyle var olan aşırı merkeziyetçi gelenek ve kurumlarını uyumlu hale getirmeye çalışan devlet, yönetim sisteminde kuvvetler ayrılığı ilkesini benimsemiştir.

Ottaway (2003: 52), Azerbaycan yönetim yapısını "yarı otoriter" bir rejim olarak nitelerken; Guliyev (2005: 395), "yarı otoriter rejim ile sultanlık tipi rejim" in bir arada olduğu bir yönetim modeli olarak tanımlamaktadır (Doğan, 2015: 137). Azerbaycan hükümet sisteminin "yarı başkanlık sistemi" ya da "başkanlık sistemi" olduğu doğrultusunda farklı görüşler bulunmaktadır¹ Ancak her iki sistemin de asli unsurlarını² tam olarak taşımayan Azerbaycan hükümet sistemi başkanlığa daha yakın, melez bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ülkede otoriter bir yapı olmasına rağmen, doğal kaynaklardan elde edilen yüksek gelirler ve iktidar-iş dünyası arasındaki uyum sonucu ülkedeki refah seviyesi sürekli olarak artmaktadır. Ekonomik alandaki bu başarı, otoriter yönetimin benimsenmesine büyük oranda katkı sağlayan, başka bir deyişle Azerbaycan

1 Özellikle yürütme organı içerisinde bakanlar kurulunun da bulunması sistemi "yarı başkanlık" olarak değerlendirmeye neden olmuştur. Ancak bakanlar kurulunun doğrudan cumhurbaşkanına/başkana bağlı/sorumlu olması ve siyasi sorumluluğunun bulunmaması, meclisin başkanı azletme yetkisinin bulunmaması, cumhurbaşkanın tek başına işlem ve düzenleme yapma yetkisinin bulunması gibi özellikler "başkanlık sistemini" ön plana çıkartıyor (Doğan, 2015: 137-138).

2 Başkanlık sisteminin asli unsurları; yürütme organının tek kişi olması, başkanın halk tarafından seçilmesi ve başkanın yasamanın güvenine dayanmamasıdır. Yarı başkanlık sistemi, başkanın halk tarafından seçildiği parlamenter sistemlerdir. Dolayısıyla parlamenter sistemin aynen uygulandığı, sadece yürütmenin başının doğrudan halk tarafından seçildiği sistemdir (Gözler, 571-573, 585-586).

siyasal rejiminin şekillenmesine katkı sağlayan en önemli dinamiklerden birisi olmaktadır (Alkan, 2010:78).

Azerbaycan Yasama Organı ve İşleyişi

Azerbaycan yasama organı olan Milli Meclisi; çoğunluk seçim sistemine uygun olarak, genel, eşit ve doğrudan seçim esasına göre serbest, şahsi (kişisel) ve gizli oyla seçilen (An.md.83) 125 üyeden (An.md.82) oluşmaktadır. Meclis seçimleri 5 yılda bir Kasım ayının ilk pazar günü yapılmaktadır. İstisnai olarak ülkenin "savaş" durumunda olması halinde, ilgili devlet organının talebi ve Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla seçimler savaş durumunun sona ermesine bırakılabilmektedir (An.md.84).

Meclis üyelerinin görev süresi, meclisin görev süresiyle sınırlıdır. Üyeliğin sona ermesi durumunda seçim yapılması halinde yeni üyenin görev süresi, eski üyenin kalan görev süresidir (An.md.84). Milletvekilliği için en az 25 yaşında olmak, vatandaşlığı bulunmak, başka ülke vatandaşlığı (çifte vatandaşlık) bulunmamak, yürütme ve yargı organlarında görevli olmamak, temyiz kudretine (fiil ehliyetine) sahip olmak, din görevlisi ya da ücretli çalışan (bilimsel ve eğitsel faaliyetler hariç) olmamak, ağır ceza gerektiren bir konuda hüküm giymemiş olmak, konusu ne olursa olsun infaz kurumlarında tutuklu olmamak şartları aranmaktadır (An.md.85). Vekilliği sona erenlerin yerine yeniden üye seçimi gerçekleştirilir. Ancak genel seçimlere 120 gün ya da daha az süre kalmışsa yeniden seçim yapılmaz, genel seçimin yapılması beklenir (An.md.87).

Seçimlerde oyların yanlış sayıldığıının anlaşılması halinde, vatandaşlıktan çıkartılma, başka ülke vatandaşlığına geçme, işlenen bir suç nedeniyle hakkında kesin mahkumiyet hükmü oluşursa, devletin diğer organlarında görev alırsa (kamu personeli olursa), bilimsel - eğitsel faaliyetler haricinde ücretli bir iş yapmaya başlarsa, din görevlisi olursa, istifa ederse, yetkilerini sürekli olarak yerine getiremez duruma gelirse ya da getirmekten kaçınırsa ve kanunla öngörülen diğer bazı durumlarda, yine kanunla öngörülen usullerle üyelik sıfatlarını kaybederler (An.md.89).

Milletvekillerinin "*yasama dokunulmazlığı*" ve "*yasama sorumsuzluğu*" hakları vardır (An.md.90). Üyelerin oylarını bizzat kendileri kullanmaları zorunludur (An.md.93). Yani vekaleten oy kullanılamaz. Meclisin göreve başlaması için en az 83 üyenin yetkilerinin (vekil olmasının) onaylanması gerekmektedir. Meclis çalışmaları her yıl ilkbahar ve sonbahar olmak üzere iki dönem (oturum) şeklinde gerçekleştirilir³. Meclis toplantıları kamuoyuna açıktır. Ancak 83 üyenin ya da cumhurbaşkanının talebiyle kapalı (gizli) oturum yapılabilir (An.md.87). Meclis tarafından yargı ve yürütme organına talimat ve emir içeren kararlar alınamaz (An.md.93).

3 İlkbahar dönemi: 01 Mart - 31 Mayıs tarihleri arasını kapsamaktadır. Sonbahar dönemi ise; 30 Eylül - 30 Aralık tarihleri arasındadır (Rehimli, 2009:3 80).

Azerbaycan'da kanun önerisinde bulunabilme hakkı; her bir milletvekiline, Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Azerbaycan Cumhuriyeti Ali Mahkemesine, seçim hakkı olan 40.000 vatandaşa, Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcılığına, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Ali Meclisine tanınmıştır. Milletvekili önerileri dışındaki diğer kanun önerileri, olduğu gibi görüşülerek, en geç 2 ay içerisinde oylanmaktadır. Yani öneri metni üzerinde, öneri sahibinin rızası olmadan değişiklikler yapılamamaktadır. Milletvekilleri ve vatandaş önerileri dışındaki diğer önerilerin acil görüşülmesi talebi halinde ilgili süre 20 gündür. Kabul edilen kanun önerileri 14 gün içinde cumhurbaşkanının onayına sunulmaktadır. Ancak acil nitelikli olanlar için bu süre 24 saattir. Meclis tarafından bir konuda karar alınabilmesi için aranan kabul oy yeter sayısı 63'tür. Ancak cumhurbaşkanının seçilmesi, referandum, milletvekili seçimleri ve vekillerin statüsü ile ilgili konularda karar yeter sayısı 83 oy çokluğudur. Cumhurbaşkanı kendisine gelen kanun değişikliklerini 56 gün içinde imzalamak zorundadır. Ancak cumhurbaşkanının beğenmediği kanunları "güçleştirici veto" etme yetkisi bulunmaktadır. Meclisi 83 oy çokluğu ile kabul edilen kanunları 95 oyla, 63 oyla kabul ettiği kanunları ise 83 oyla tekrar kabul ederse, bu kanunlar tekrar oylamadan sonra yürürlüğe girecektir. Cumhurbaşkanıca onaylanan kanun değişiklikleri aksi belirtilmedikçe yayımlandıkları gün yürürlüğe girmektedirler (An.md.96-98).

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası metninde değişiklikler sadece referandumla kabul edilebilir. Değişiklik talebi önceden Anayasa Mahkemesinin görüşü alınarak meclis (63 üye) ya da cumhurbaşkanı tarafından gerçekleştirilebilir. Değişiklikle ilgili görüşmeler 2 defada yapılmaktadır ve görüşmeler arasında 6 aylık serinleme süresi öngörülmüştür. Her iki görüşme sonunda da ayrı ayrı oylama yapılarak, alınan karar cumhurbaşkanının imzasına sunulmaktadır (An.md.156).

Cumhurbaşkanı, Milli Meclis Başkanı ve 42 üyenin talebiyle meclis olağanüstü toplantıya çağrılabilir. Toplantı gündemini toplantı talebinde bulunan/bulunanlar belirler. Olağanüstü toplantıya konu gündem dışında başka herhangi bir konuda görüşme yapılamaz (An.md.88).

Azerbaycan Yargı Organı ve İşleyişi

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası (md.125) ile 10.06.1997 tarih ve 310 sayılı "Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu" hükümlerine göre Azerbaycan'da yargı fonksiyonu bağımsız mahkemeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Azerbaycan'da mahkemeler ilk derece mahkemeler, istinaf mahkemeleri ve yüksek (âli) mahkemeler olmak üzere üç dereceli bir yapıya sahiptir. Azerbaycan'da her sahar rayonunda ve kendine bağlı sahar rayonu bulunmayan sahar'larda birer tane ilk derece "rayon (sahar) mahkemeleri" bulunmaktadır. Ceza davalarının görüldüğü "ağır suçlar (ceza-cinayetler) mahkemesi" ile "idari-ekonomik mahkemeler" ve "askerî

mahkeme"ler de Azerbaycan'daki diğer ilk derece mahkemelerdir. Nahçıvan'da ceza hukuku davalarına "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Ağır Suçlar Mahkemesi" bakmaktadır.

Genel ve özel (ihtisas) nitelikli birinci derece mahkemelerin kararlarına karşı itiraz mercii olan "istinaf mahkemeleri" ve "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Ali (Yüksek) Mahkemesi" bölgesel nitelikte yani "orta düzey" mahkemelerdir. "Anayasa Mahkemesi" ve "Yüksek (Ali) Mahkeme" de üst düzey (yüksek) mahkemelerdir.

Azerbaycan anayasasına göre (md.95) cumhurbaşkanı, cumhuriyet başsavcısı ya da istediği herhangi bir hakimin görevden uzaklaştırılmasını milli meclisten (yasamadan) isteme hakkı bulunmaktadır. Başkanın gücü ve kontrolü altındaki meclisin bu yetkisi hakimlerin bağımsızlık ve dokunulmazlık teminatı açısından son derece olumsuzdur (Doğan, 2015: 158). Bu durum yürütme faaliyetlerinin yargı organlarınca denetlenme şansını da büyük oranda fiiliyatta kaldırmaktadır. Bu durum hukuk devleti ilkesi, idarenin eylemlerinin hukukiliği gibi evrensel ilkeler açısından ciddi bir risk unsuru oluşturmaktadır.

Azerbaycan Yürütme Organı ve İşleyişi

Yürütme erkinin başında genel, eşit ve doğrudan seçim esasına göre serbest, şahsi (kişisel) ve gizli oy ile 7 yıllığına seçilmiş (seçime katılanların salt çoğunluğunun oyunu almış) cumhurbaşkanı bulunmaktadır. İlk turda salt çoğunluğun sağlanamaması halinde; bir sonraki pazar günü ikinci tur seçim yapılır. En çok oy alan iki adaydan çoğunluk oyunu alan seçimi kazanmış sayılmaktadır (An.md.101). Cumhurbaşkanlığı adaylığı için; 35 yaşını doldurmuş olma, Azerbaycan vatandaşı olma, 10 yıldan fazla Azerbaycan sınırları içerisinde ikamet etme, seçilme yeterliliğine sahip olma, ağır cezayı gerektiren bir suçtan mahkum olmama, çifte vatandaşlığı ya da başka bir devletle bağımlılığı bulunmama ve yükseköğrenim yapmış olma şartları (An.md.100) aranmaktadır.

Seçim gününden sonra 14 gün içinde kesin sonuçlar anayasa mahkemesi tarafından ilan edilmektedir (An.md.102). Cumhurbaşkanı seçildikten sonra 3 gün içinde yemin ederek görevine başlar (An.md.103). Dokunulmazlığa sahip olan cumhurbaşkanının şeref ve onuru kanunla korunmaktadır (An.md.106). Cumhurbaşkanı ve ailesinin güvenliğini özel güvenlik hizmetleri sağlamaktadır (An.md.108). Cumhurbaşkanının düzenleyici idari işlemler (ferman) yapma yetkisi bulunmaktadır (An.md.111-112).

Azerbaycan'da cumhurbaşkanının sağlık nedeniyle görevlerini yerine getirememesi durumunda ya da istifa etmesi halinde konuyla ilgili karar Anayasa Mahkemesi tarafından verilmektedir (An.md.104). Karar tarihinden itibaren 60 gün içinde yeni cumhurbaşkanı seçimi yapılır. Cumhurbaşkanı görevine başlayıncaya kadar cumhurbaşkanlığı makamına Cumhurbaşkanı birinci başkan yardımcısı vekalet etmektedir. Birinci başkan yardımcısı görevini kullanmaz/kullanmaz ise yerine başbakan; başbakanın istifa etmesi ya da görevini yerine getirememesi hallerinde

de cumhurbaşkanlığına meclis başkanı vekalet eder. Meclis başkanı ile ilgili benzeri durumların vuku bulması ihtimalinde ise milli meclis tarafından cumhurbaşkanlığına vekalet için seçim yapılmaktadır (An.md.105).

Cumhurbaşkanının ağır suç işlemesi halinde Anayasa Mahkemesinin girişimiyle 30 gün içinde Ali Mahkemenin görüşü ile durum meclise intikal ettirilir. Meclisçe en çok 2 ay içinde ve en az 95 milletvekilinin oyu ile görevinden uzaklaştırılabilir. Ancak bu kararın geçerlilik kazanabilmesi Anayasa Mahkemesi Başkanının onayıyla mümkündür. Mahkeme tarafından 1 hafta içinde söz kararın imzalanmaması halinde karar yürürlüğe giremez (An.md.107).

Cumhurbaşkanının yürütme görevini ifa etmesinde kendisine yardım eden, yüksek yürütme organı konumundaki Bakanlar Kurulu tesis edilmiştir. Cumhurbaşkanına bağlı olan ve ona karşı sorumluluğu bulunan bakanlar kurulunun çalışma esasları cumhurbaşkanınca belirlenmektedir (An.md.114). Bakanlar kurulu; başbakan ve yardımcıları ile bakanlar ve diğer merkezi yürütme organı başkanlarından oluşmaktadır (An.md.115). Bakanlar kurulunun görev süresi, cumhurbaşkanının görev süresiyle sınırlıdır. Yeni Cumhurbaşkanının göreve gelmesiyle toplu olarak istifalarını sunarlar (An.md.116). Bakanlar kuruluna başbakan başkanlık etmektedir (An.md.117).

Başbakan, meclisin rızası ile cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır (An.md.118). Başbakanın 30 yaşını doldurmuş olma, seçilme yeterliliğine sahip olma, yüksek öğrenim yapmış olma, hiçbir devlete karşı yükümlülüğü bulunmama ve Azerbaycan vatandaşı olma şartlarını taşıması gerekmektedir. Bakanlar Kurulunun diğer üyeleri için aranan yaş şartı 25'tir. Bakanlar kurulu üyeleri görevleri dışında hiçbir seçimli ya da atamalı işi kabul edemezler. Ayrıca eğitsel, bilimsel ve sanatsal faaliyetler dışında hiçbir ticari faaliyette bulunamazlar ve ücretler elde edemezler (An.md.121-122). Suçüstü yakalanma haricinde şahsi dokunulmazlığa sahip olan başbakanın bu dokunulmazlığı sadece Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcısının talebi üzerine, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından iptal edilebilir (An.md.123).

AZERBAYCAN TAŞRASINDA MERKEZİ - YEREL İDARE İLİŞKİLERİ

Azerbaycan yürütme erki merkezden yönetim anlayışının yoğun bir yansımasını göstermektedir. Kamu hizmetlerin büyük bir kısmı merkezi idare ve taşra birimleri tarafından sürdürülmektedir. Bu durum, merkezi idare tarafından yerel yönetimlere mümkün olduğunca az yetki devredilmesine neden olmaktadır (Hasanoğlu, 2008: 81; Mehmetoğlu, 2010: 121-122). Az yetki devrinin esasında merkeziyetçi siyasi-kültürel geleneğin yanı sıra, yerel idarelere duyulan güvensizlik de mevcuttur (Kocaoğlu, 2015b: 137).

Azerbaycan Anayasasına göre yerel yönetimlerin (belediyelerin) almış oldukları kararlar cumhurbaşkanının fermanlarına ve bakanlar kurulu kararlarına uygun olmak zorundadır (md.150). Belediyelerin başta anayasa ve kanunlar olmak üzere

mevzuat hükümlerine uygun kararlar alması evrensel bir uygulamadır. Ancak belediyelerin kendilerine tanınan hukuki alan içerisindeki hareketleri (yönetimsel takdirleri) mevzuat dışında, hükümet tasarrufları ile de sınırlandırılmaktadır. Bu durum Azerbaycan'da yerel yönetimleri anayasa ile sınırı çizilmiş, özerk bir statüye değil; merkezi idarenin güdümünde ve emrinde bir alt birim haline dönüştürmektedir.

Tarihsel süreçte Rus çarlığı ve SSCB dönemlerinde yerelin (Azerbaycan'da dahil) idari, mali ve askeri sorunlarını çözmek ve çar'ı mutlak bir şekilde temsil etmesi için merkezi idare tarafından "guberniya" ve "Uyezd" adında yerel yönetim birimleri kurulmuştur (Güler, 1992: 87-88). Ancak bu yapılar halk temsili, seçim, yerel hizmetler gibi bazı özellikleriyle günümüz yerel idarelere benzetilseler de aslında merkezi idarenin taşradaki uzantıları şeklinde hayat bulan yönetimsel birimler olmaktan öteye gidememişlerdir.

Günümüz açısından Azerbaycan'da yerel yönetimler 1995 anayasasında düzenlenmiş olmasına ve iki yıl içinde hayata geçirilmesine hükmedilmesine rağmen, ilk seçimler 1999 yılında yapılmış olup; 2000 yılı itibariyle faaliyetlerine başlamışlardır. Yerel yönetimlerle ilgili 1999 yılında yapılan ilk seçimlerle birlikte Azerbaycan devlet teşkilatı yeniden şekillenmeye başlamıştır. Yerel yönetimlerin varlığı elbette ki yerel demokrasi ve "yerel-ortak" ihtiyaçların daha etkin bir şekilde karşılanmasına katkı sağlamaktadır. Ancak Azerbaycan yerel yönetim birimi olan belediyeler, modern ülkelerdeki türevlerine göre etkinliği daha azdır. Elma (2013: 164), bu durumu; devletin bağımsızlığını yakın zamanda kazanması nedeniyle gerek ulus-devlet inşası ve gerekse kaynaklarını daha etkin kullanmak için merkezi idarenin güçlendirilmesi düşüncesine, uzun yıllardır var olan Rus/Sovyet istilasını nedeniyle yerel idare düşüncesinden uzak olunmaya, baskıcı/aşırı merkezi Sovyet yönetim kültürünün⁴ etkilerinin sona ermemesine, yerel yönetim birimlerinin çok yakın zamanlı hayata geçmesi nedeniyle henüz daha gelişme aşamasında olmasına bağlamaktadır.

Ülke içerisinde arazi kuruluşunun dengeli bölünmemesi ve halkın demokrasi kültürünün istenilen düzeyde olmamasının taşrada, merkez-yerel arasındaki görev/yetki paylaşımının merkez lehine olmasına katkı sağlamıştır. Ancak ülkenin bağımsızlığının yakın tarihteki kazanılması ve ülke topraklarının %20'sinin işgal altında (savaş durumunda) olması da dikkate alınırsa yerel yönetimler (belediyeçilik) alanında önemli gelişmeler kaydedildiği de aşıkardır (Aslanov, 1998: 128).

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Azerbaycan tarafından 2001 yılında onaylanmış olup; 2002 yılı itibariyle yürürlüğe girmiştir. Azerbaycan ve bağımsızlığını kazanan diğer devletlerde yerel yönetimlerle ilgili mevzuatın çoğu

4 Roskin (2009: 321), bugün bile Rusların büyük çoğunun ancak güçlü ve acımasız bir liderin varlığıyla ulusal kalkınmanın olacağına inandığını belirtmektedir. Dolayısıyla bu hakim kültür ve inancın uzun yıllar etkisi altında kalan Azerbaycan'ın bu atmosferden etkilenmemesi beklenemez.

zaman ülkenin yönetici elitleri tarafından, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartına uyumlu bir şekilde hazırlanmıştır (Güner, 1998: 93). Mevcut yöneticilerin çoğunluğunun SSCB zamanında da bu görevlerde olması sebebiyle eski sistemin ağırlığı varlığını devam ettirmiştir (Zengin, 2000: 3). Nitekim, kamu yönetiminde merkezi idare ile yerel idareler arasındaki ilişkileri ortaya koyan sitemler o ülkenin tarihsel süreci içerisindeki siyasi, idari, sosyal ve ekonomik yapısının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Parlak, 2014: 8-9; Kocaoğlu, 2015a: 33).

Azerbaycan'da mevcut olan hukuki düzenlemeler halkın demokratik katılımının bütün yönlerini kapsamaktadır (Öztaş & Zengin, 2008: 52-53). Örneğin belediyelerinin tüzel kişiliğe sahip olması, varlığının anayasal güvenceye dayanması, karar organlarının seçimle işbaşına gelmesi, halkın doğrudan demokrasi yansıması olan bazı demokratik araçlara sahip olması, ayrı bütçe ve personele sahip olmaları modern bir yerel yönetim birimi olmalarını ortaya koymaktadır.

Azerbaycan'da Merkezi İdarenin Taşra Birimleri (Yerlerde İcra Hakimiyeti)

Azerbaycan Anayasasında "özerk/muhtar birim" olan "Nahçıvan Cumhuriyeti" hariç (134-141 md.) merkezi idarenin taşra birimlerine ad ve içerik olarak değinilmemiştir. Bu birimlerin kurulması konusunda cumhurbaşkanı görevlendirilmiştir (md.109/7)⁵. Bununla birlikte merkezi idarenin taşra birimlerinin, yerli icra hakimiyetleri başçılarınca (başkanlarınca) yönetebileceği, bu kişilerin de cumhurbaşkanı tarafından atanabileceği ve yine cumhurbaşkanı tarafından görevden alınabileceği ile bu birimlerin yetkilerinin cumhurbaşkanınca tayin edileceği anayasada (md.124) hüküm altına alınmıştır.

Merkezi idarenin taşra birimlerinin faaliyet alanı, görev, yetki ve sorumlulukları ile teşkilat/organizasyon yapısını belirlemek amacıyla 16.06.1999 tarihli 138 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararnamesi (fermanı) yayımlanarak yürürlüğe girmiştir⁶. İlgili kararnamelere göre Azerbaycan içerisinde oluşturulan taşra birimlerinin başkanları doğrudan cumhurbaşkanınca atanır ya da görevden alınmaktadır. Ancak Nahçıvan içerisinde oluşturulan taşra birimleri başkanlarının atanması, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Ali Meclis Sadrı'nın (başkanının) önerisi üzerine Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Taşra birimi yöneticileri görevleriyle ilgili olarak cumhurbaşkanına karşı sorumludurlar. İcra hakimiyeti başkanlarının harcamaları (giderleri) kanunlarla öngörülen bazı gelirlerden ve merkezde devlet genel bütçesinden, Nahçıvanda ise Nahçıvan özerk bütçesinden karşılanmaktadır. Merkezi idarenin taşra birimlerine Azerbaycan

5 109/7.madde: Cumhurbaşkanı; Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesinde yürütme hakimiyeti için ayrılmış harcamalar çerçevesinde merkezi ve yerel yürütme organları kurar.

6 "Azerbaycan Cumhuriyetinin rayon, sahar ve sahar rayonu başkanlarının teşkilat, idari daire ve idari alanları ile idari temsilciliklerinin örnek yapısı ve personel birimlerinin sayısı" hakkında 06.06.2012 tarihinde, 648 sayılı yeni Cumhurbaşkanlığı Fermanı (Kararnamesi) daha yürürlüğe konmuştur. Ancak bu yeni kararname 1999 tarihli kararnameyi açıkça ilga etmemiş olup; diğerinin tamamlayıcısı nitelikte olduğu görülmektedir. Birçok maddesi de tekrar niteliği taşımaktadır.

Cumhuriyeti Anayasası, kanunları, kararnameleri ve bakanlar kurulu kararlarına aykırı olmayan düzenleme (yönetmelik, vb.) yapma yetkisi verilmiştir.

Başkanlar görev sahalarında kamu düzeninin sağlanması, temel hak ve özgürlüklerin korunması, mülkiyet hakkının korunması, görev sahalarındaki diğer kurum, kuruluş ve yerel yönetim birimleriyle ilişkiler kurulması, tüzel kişiliğin temsil edilmesi, kendilerine bağlı personelin atanması, alt birimlerin tesis edilmesi, devlet bilgi ve arşiv güvenliğinin sağlanması, merkezi idarenin emir ve talimatlarının yerine getirilmesi, cumhurbaşkanının görevleri kapsamında temsil edilmesi ve direktiflerinin yerine getirilmesinin sağlanması gibi genel görevlerinin yanı sıra birtakım özel nitelikli görevleri de bulunmaktadır. 16.06.1999 tarih ve 138 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (Fermanı) esas alındığında özel nitelikli bu görevler aşağıdaki ana başlıklar halinde sıralanmaktadır;

- Bağlı bulunan arazilerin ekonomik ve sosyo-kültürel gelişiminin sağlanması
- Tarımın yaygınlaştırılması ve daha etkin hale getirilmesi
- Bütçe, vergi ve finans ile ilgili devlet politikalarının hayata geçirilmesi
- Pazar ve girişimciliğin geliştirilmesiyle ilgili politikaları hayata geçirmek
- Sosyal güvenlik ve cinsiyet eşitliğiyle ilgili politikalarının hayata geçirilmesi
- Çevre ve insan sağlığının korunması
- Emegın korunması ve istihdamın sağlanması ile ilgili politikalarının hayata geçirilmesi
- Kentsel alt yapı ve üst yapının geliştirilmesi ile kentin güzelleştirilmesi ve korunması; imar işleri ve konut politikalarının hayata geçirilmesi
- Kentsel planlamanın hayata geçirilmesi hususundaki politikaları hayata geçirmek
- Devletin eğitim politikalarına katkı sağlayıcı önerilerde bulunmak; zorunlu eğitim kurumlarının faaliyetlerini gerçekleştirmek ve denetimini sağlamak, eğitim kurumlarının amirlerini atamak; eğitim ve kültür hizmetlerinin gerçekleştirilmesi ve geliştirilmesiyle ilgili diğer görevleri yerine getirmek
- Çocuk ve gençlerin beden terbiyesi ve spor faaliyetleri ile turizmin geliştirilmesi
- Medya, siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları ve dini kuruluşlar ile işbirliği yapmak

- Hukuk düzeni ve genel güvenliğin sağlanması ile asayiş ve sivil savunmanın gerçekleştirilmesi⁷
- Kadastro çalışmalarının yapılması⁸, devlet mallarının yönetilmesi⁹ ve korunması
- Azerbaycan Cumhurbaşkanının belirlediği diğer görevleri yerine getirmek.

Azerbaycan'da merkezi idarenin taşra birimlerinin isimlendirilmesi konusunda gerek Azerbaycan'lı ve gerekse de Türkiye'deki akademisyenler arasında "eyalet", "bölge", "il", "ilçe", "kasaba", "köy", "rayon", "şehir rayonu", "sahar", "şehir", "cumhuriyete bağlı şehir", "bağımsız şehir", "kent", "kırsal alan", vd. gibi birbirinden farklı yönetsel terimlerin kullanıldığı görülmüştür. Kanaatimizce bu durumun temel nedenlerinden birisi, bu birimlerin doğrudan anayasada ayrıca ve açıkça belirtilmemiş olmasıdır. Ayrıca eski bir devlet geleneğine sahip olmakla birlikte işgal ve savaş süresince mevcut olan yönetsel birimlerin hukuken değişime uğramalarına rağmen, halk arasındaki pratik kullanımının devam etmesi ile devletin teşkilat yapısı ve yönetsel politikalarının dönüşümünün devam etmesi de bu olumsuz durumun yaşanmasına katkı sağlamaktadır. Elbette ki Azerbaycan anayasası ve diğer hukuki normlarının tercümesi esnasında yaşanan hatalarda bu farklılığın oluşmasına neden olmaktadır. Özellikle rayon ve şehir rayonlarının birbiriyle karıştırılmasına sıklıkla şahit olunmaktadır. Azerbaycan devlet teşkilatının sağlıklı bir şekilde ortaya konabilmesi açısından anayasa ve diğer hukuk normlarında geçen hukuki terimlerin orijinal hallerine bağlı kalınarak tasnif ve açıklamalar yapılacaktır.

1999 tarihli kararnameye (md.2/3) göre¹⁰ icra hakimiyeti yani merkezi idarenin taşra birimleri "rayon", "sahar" ve "sahar rayonları" olmak üzere 3 (üç) adet olup; bunlar Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından teşekkül ettirilmektedir.

1999 tarihli kararnamenin son (VI.) kısmında¹¹ yer alan 36'ncı maddede; "bölge tabelalı şehirlerde" yani "şehir rayonlarında", "**kasaba**" ve "**kent**lerde" rayon, sahar ve şehir rayonu birimlerinin temsilciliklerinin bulunduğu ifade edilmektedir. İlgili maddede¹² ortaya konulan unsur şehir rayonları içerisinde "kasaba" ve "kent" adı altında alt idari temsilciliklerin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu

7 Toplanma özgürlüğü konusunda Azerbaycan Kanunları ölçüsünde karar verme yetkisi sadece Sahar Başkanlarına verilmiştir. Rayon ve Sahar Rayonu icra hakimiyetleri bu yetkiye sahip değildiler.

8 Sahar ve alt birimlerinde devlet kadastro yapmak sadece sahar icra hakimiyetinin yetkisindedir. Rayon ve Sahar Rayonu icra hakimiyetleri bu yetkiye sahip değildiler.

9 Devlet topraklarının kiralanması yetkisi sadece sahar yönetimlerine verilmiştir. Ancak sahar rayonları içerisinde-deki kiralamalarda ilgili sahar rayonunun da uygun görüşü aranmaktadır.

10 Maddenin orijinal metni: "İcra hakimiyəti rayonlarda, şəhərlərdə və şəhər rayonlarında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təşkil edilir".

11 Kısım/ bölüm adının orijinal hali: "RAYON TABELİ ŞƏHƏRLƏRDƏ, QƏSƏBƏLƏRDƏ VƏ KƏNDLƏRDƏ İCRA HAKİMİYYƏTLƏRİ"

12 Maddenin orijinal metni: Rayon tabeli şəhərlərdə, qəsəbələrdə və kəndlərdə rayon, şəhər, şəhərdə rayon icra hakimiyəti başçılarının nümayəndəliyi

birimlerle ilgili anayasa ya da adı geçen fermana/kararnamede ayrıca ve açıkça bir düzenlemeye yer verilmemektedir. Ancak rayon, sahar ve sahar rayonu gibi merkezi idarenin taşradaki bir alt birimi olmaktan ziyade şehir/sahar rayonu içerisinde mevcut olan ve Türkiye'deki mahalle muhtarlıklarının karşılığı sayılabilecek bir idari yapılanmaları ortaya koymaktadır. Bu temsilcilerin temel görevleri şunlardır;

- Görev bölgelerinde rayon, sahar ve sahar rayonu başkanlarının görevlerini yerine getirmelerine yardım etmek, bu konuda kendisine tevdi edilen görevleri ifa etmek ve görevi kapsamında üst birimlere önerilerde bulunmak,
- Vatandaşların şikayet, öneri ve başvurularını kabul ederek, bunlarla ilgili değerlendirmeleri yapmak ve gerekli tedbirleri almak,
- Mevzuat ile kendisine verilen nüfus ve vatandaşlık işleri ile noterlik işlemlerini yerine getirmek,
- Anayasa, kanun ve diğer hukuk normları ile belirtilen işleri yapmak.

Azerbaycan'da merkezi idarenin taşra birimleri olan rayon, sahar ve sahar rayonu hakkında ayrı ayrı bilgi vermeden önce mükerrerliği ortadan kaldırmak amacıyla bu birimler ve birim başkanları (başçıları) ile ilgili ortak hukuki düzenlemelerden bahsedilmesi uygun görülmektedir.

İcra hakimiyetlerinin başkanlarının yükseköğretim (üniversite) mezunu olmaları zorunludur. Bu kişilerin görevleri süresince eğitsel, bilimsel ve sanatsal faaliyetleri dışında hiçbir seçimli veya atamalı başka bir görevi yerine getiremezler; hiçbir özel teşebbüs, ticari ve diğer ücretli faaliyetle meşgul olamazlar. Görevleri karşılığında kendilerine ödenen maaşları ile eğitim, bilim ve sanat faaliyetlerinden dolayı aldığı/alabileceği ücretten başka hiçbir ücret alamazlar. Başçıların aynı zamanda din görevlisi olması yasaktır. Bununla birlikte çifte vatandaşlık hakları yoktur. Bu bağlamda başka devletler karşısında sorumlu olabilme durumları da yoktur. Yani başka devletler adına görev alamaz, onların temsilciliklerini yapamazlar.

Merkezi idarenin taşra birimlerinde başkan yardımcılıkları (icra hakimiyeti başçısı muavinleri) da ihdas edilmiştir. Başkan yardımcıları merkezde Cumhurbaşkanlığı Rehberinin, Nahçıvanda ise Nahçıvan Yüksek (Ali) Meclisi Başkanının uygun görüşüyle doğrudan ilgili taşra birim başkanı tarafından göreve atanmakta ya da görevden alınmaktadır. İstisna olarak Bakü Şehri (Saharı) başkan yardımcılarının göreve atanması ya da görevden alınması doğrudan doğruya Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından gerçekleştirilmektedir. İlgili yardımcılar yönetim faaliyetlerinin bir parçası olup; başçının görevini ifa edemediği durumlarda atanmalarında mevcut olan makamların ortak işlemiyle başkan adına görevleri devam ettirirler.

Merkezi idarenin taşra birimlerinin organizasyon (teşkilat) yapısı "aparat" olarak adlandırılmaktadır. Aparatların yapısı, içerisindeki alt idari birimleri, görev sahası içerisindeki alt temsilcilikleri ve aparat içerisinde tesis edilen diğer kuruluşlar ile buralarda görev yapacak personel sayıları (üst limitleri) Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından belirlenmektedir. Ancak Başkana bağlı olmakla birlikte ayrı bir tüzel kişiliğe sahip olan ticari işletmeler ve diğer tüzel kişiliklerin oluşturulması ve buralarda çalıştırılacak işçilerin sayıları Cumhurbaşkanının uygun görüşünü almak şartıyla bakanlar kurulu tarafından belirlenmektedir.

Rayon, sahar ve sahar rayonu başkanları görev sahaları içerisindeki ekonomik, sosyo-kültürel ve diğer yerel meselelerin çözümlenmesi ile ilgili çalışmalar yapması ve teklifler sunması için başkanlığa bağlı bir danışma organı olan konsey (şura) teşekkül ettirmektedirler. Tesis edilen konseyin üye sayısı Bakü Saharı'nda 25 kişi, diğer rayon ve saharlarda ise 15 kişidir. İlgili taşra birimi başkanı ve başkan yardımcıları konsey üyeleri arasında yer almaktadır. İstisnai olarak Bakü ve Gence Sahar Konseylerinde kendilerine bağlı olan sahar rayonları başkanları da doğal üye olarak konseyde yer almaktadırlar. Konseyin doğal üyeleri dışındaki diğer üyeleri başkan tarafından, "aparat" içerisinde yer alan müdürlerden, başkanlığa bağlı kurum amirlerinden, merkezi idarenin ilgili idari yerleşim yerlerindeki temsilcilerinden (rehberlerinden), alt idari temsilciliklerin başkanlarından seçilmektedir. Konsey ayda en az 2 (iki) defa olmak üzere, üye tam sayısının salt çoğunluğunun sağlanmasıyla, başkan ya da görevlendirdiği yardımcısının başkanlığında toplanmaktadır. Alınan kararlar hukuken tavsiye niteliği taşımaktadır.

Rayon, sahar ve sahar rayonuna bağlı birimler, kurum ve diğer idari yapılarda görev alan personel Azerbaycan Devlet Hizmeti (Kulluğu) Hakkındaki Kanun hükümlerine uygun olarak, ilgili birim yöneticilerin teklifi üzerine başkan (başçı) tarafından atanmaktadır. Ancak taşra birimlerine (başkana) bağlı olmakla birlikte ayrı tüzel/hukuki kişiliğe sahip olan kurumların personeli ilgili kurum amiri (rehberi) tarafından atanmakta ya da görevden alınmaktadır.

Rayon (Bölge - İktisadi Rayon)

Azerbaycan'ın bölge düzeyindeki merkezi idarenin taşra yönetim birimidir. Akademik yazında ve halk dilinde rayon denilince ilk akla gelen "sahar rayonları"dır. Ancak anayasada geçen "rayon" lafzı "bölge iktisadi rayonları"nı ifade etmektedir. Bu nedenle akademik ve gündelik kullanımda mevcut olan iki rayon birimlerinin karıştırılmasına sıklıkla rastlanılmaktadır.

Rayon (ing. Region), Sovyetler Birliği döneminde gerçekleştirilen idari reformlar (1923-1929) sonrası uygulanmış bir idari organizasyondur. Başta Azerbaycan olmak üzere SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan devletlerin büyük bir çoğunluğunda halen varlıklarını devam ettirmektedirler (Zaman, 2014: 7).

Rayon başçıları (başkanları) doğrudan cumhurbaşkanı tarafından atanmakta ve görevinden alınmaktadır. Azerbaycan'da; Abşeron - Bakü Rayonu, Aran Rayonu, Gence - Kazak Rayonu (batı bölgesi), Lenkeran Rayonu (güney bölgesi), Şeki (Seki) - Zakatala Rayonu, Küba - Kaçmaz (Haçmaz) Rayonu, Yukarı Karabağ Rayonu, Dağlık Şirvan Rayonu, Kelbecer - Laçın Rayonu ve Nahçıvan Rayonu olmak üzere toplam 10 adet bölgesel rayon bulunmaktadır. Nahçıvan Rayonu, Nahçıvan özerk bölgesinin tamamını oluşturmaktadır. Sahip olduğu özerklik nedeniyle "özerk bölge" olarak ayrı bir yönetim birimi olarak ele alınacaktır.

Sahar (Şeher - Şehir)

Sahar, Türkiye'deki il (büyükşehir olan) yönetimlerine benzer bir taşra yönetim birimidir. Azerbaycan'da; Bakü, Sumgeyit, Gence, Naftalan, Şeki (Seki), Lenkeran, Yevlaks, Mingeçevir, Şirvan, Hankendi ve Nahçıvan olmak üzere toplam 11 adet sahar (şehir) bulunmaktadır. Başkent Bakü'nün içinde yer aldığı "Bakü Saharı" diğer saharlardan farklı bazı özelliklere sahiptirler. Bu nedenle Bakü kentini "Abşeron Rayonu" dışında ayrı bir yapı (doğrudan cumhuriyete bağlı şehir/sahar) olarak tasnif edilmesi de söz konusudur.

Sahar başkanlarına aynı zamanda "Merkh" de denilmektedir (Parlak & Caner, 2009: 416). Diğer icra hakimiyeti başçılarıyla (başkanlarıyla) birlikte daha önce belirttiğimiz ortak nitelikteki birçok görev ve yetkiye sahiptir. Bu yetkilere ek olarak sahar başkanları genel bütçe kapsamında ekonomik, sosyal gelişme ve çevre programlarının projelerinin hazırlanması sırasında kendilerine bağlı sahar rayonu başkanlarından uygun teklifler alma yetkisine de sahiptirler. Sahar'ın idari hizmet sunumunda birbirine uyumlu, monist (tekli-bütüncül) bir yapı olması ve tüm kısımlarının ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan geliştirilmesi amacıyla sahar başkanları, kendilerine bağlı sahar rayonlarının faaliyetlerini koordine etme yetkisine sahiptirler. Sahar başkanının, kendisine bağlı sahar rayonuna ait olan ve Azerbaycan Anayasasına aykırı olan işlem ve kararları iptal etme yetkisi bulunmaktadır.

Sahar Rayonu (Şehir Rayonu - Şehir/Sahar Bölgesi)

Sahar içerisinde yer alan merkezi idarenin en alt taşra yönetim birimidir. Azerbaycan'da 77 adet sahar rayonu bulunmaktadır. Bunların 7 tanesi Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde yer almaktadır. Sahar başkanlarının ortak görevlerine ilave olarak sahar rayonu başkanının, "sahar başkanının emir ve talimatlarını yerine getirme görevi" de bulunmaktadır. Sahar rayonları geliştikçe saharlara dönüşmektedirler. Dağlık Şirvan Rayonu (bölgesi), Küba - Kaçmaz Rayonu (bölgesi) ve Kelbecer - Laçın Rayonu (bölgesi) sınırları içerisinde hiç "sahar" bulunmayıp, sadece "sahar rayonları" bulunmaktadır.

Nahçıvan Özerk Bölgesi (Cumhuriyeti)

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti esasında Azerbaycan'ın özel nitelikli bir iktisadi rayon yönetimidir. Ancak ayrı bir anayasaya sahip olması ve özerkliğinin

bulunması nedeniyle ayrı (dördüncü) bir taşra yönetim birimi olarak ele alınmaktadır. 16.03.1921 tarihli Moskova Antlaşmasıyla birlikte "Nahçıvan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" adını alan Nahçıvan, sırasıyla 1923 yılında "Nahçıvan Beldesi" ve 1924 yılında "Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" adını/statüsünü almıştır. Son olarak 17.11.1990 tarihinde "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti" adını alarak Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlı özerk (muhtar) bir devlet olarak varlığını devam ettirmektedir. Azerbaycan'ın kara sınırı bulunmayan tek toprak parçasıdır.

Türkiye'nin sınır komşusu olan Nahçıvan ile Azerbaycan arasında Ermenistan toprakları bulunmaktadır. Azerbaycan ile kuş uçuşu 26 km mesafede olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti bir Türk yurdu¹³ olmakla birlikte, Ermenistan'ın Karabağ'da olduğu gibi Nahçıvan toprakları üzerinde de işgali bulunmaktadır. 19-20 Ocak 1990 tarihinden bu yana Kerki (Nahçıvan) toprağı Ermenilerin işgali altındadır (Zaman, 2014: 5).

Özerk bölge bir bütün olarak bir "ekonomik bölge" yani "rayon" konumundadır. Nahçıvan Rayonu (özerk bölge)" içerisinde Nahçıvan Saharı ve 7 adet "sahar rayonu" bulunmaktadır. Nahçıvan saharı özerk bölgenin (cumhuriyetin) başkentidir. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Âli (Yüksek) Meclis Sadr'ı (Başkanı), muhtariyetin en üst düzey devlet görevlisidir. Sadr'ın yasama ve yürütme alanında muhtelif yetkileri bulunmaktadır.

Nahçıvan'da hem Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve kanunları, hem de Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Anayasası ve kanunları birlikte uygulanmaktadır. Devlet yönetimi kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanmaktadır. Bu kapsamda yasama yetkisi "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Âli (Yüksek) Meclisi" tarafından; yürütme yetkisi "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu" tarafından; yargı yetkisi ise "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Mahkemeleri" tarafından kullanılmaktadır.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi; çoğunluk sistemine göre, genel, eşit ve doğrudan seçim esasına göre, serbest, şahsi ve gizli oylama yolu ile seçilen 45 milletvekilinden oluşmaktadır. Seçimler 5 yılda bir Kasım ayının ilk pazar günü yapılmaktadır. Görev süresi bitmeden ayrılan üyelerin yerine kalan süreyi tamamlaması için yeni milletvekili seçilebilir. Üyelerin "yasama dokunulmazlığı" ve "yasama sorumsuzluğu" bulunmaktadır. Milletvekilliği adaylığı için ülkede sürekli ikamet etme, vatandaşlık, 25 yaşını doldurma, mümeyyiz olma ve ağır suçlardan hüküm giymeme şartları aranmaktadır. Ayrıca ceza infaz kurumlarında yatmakta olanlar, çifte vatandaşlığı bulunanlar, başka ülkelerin temsilciliğini yapanlar, din görevlisi olanlar, yürütme ve yargı organı mensubu olanlar da milletvekili olamazlar.

13 1870'li yıllarda Azerbaycan'da petrolün keşfedilmesi sonrasında, bölgeyi işgal eden Ruslar tarafından günümüz Ermenistan'ın başkenti olan Erivan ve işgal etmeye devam ettikleri Karabağ başta olmak üzere bu bölgeye hızla Ermeni nüfusu yerleştirilmeye başlanmıştır (Gömeç, 2011: 56). Dolayısıyla Ermeniler bu toprakların asli (gerçek) sahipleri değil, azınlık topluluklarıdır.

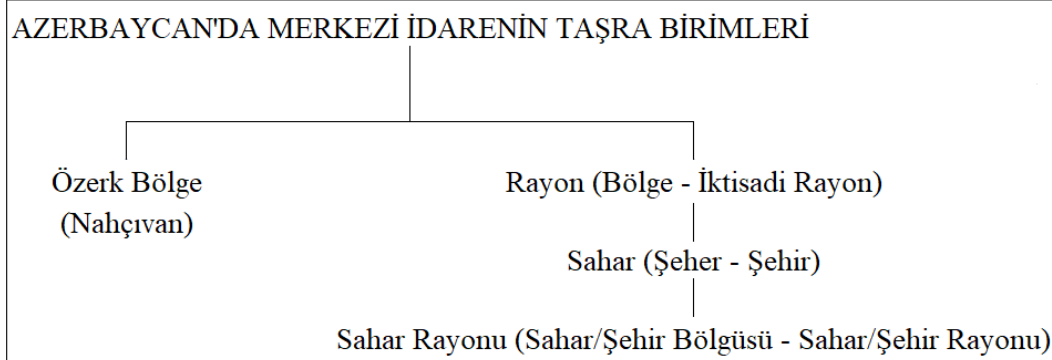
Yasama organının başında "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Sadr'ı" bulunmaktadır. Meclis, her yıl 2 (iki) olağan oturum gerçekleştirmektedir. Ancak Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Azerbaycan Milli Meclisi, Nahçıvan Yüksek Meclisi (en az 16 milletvekili) ve Nahçıvan Yüksek Meclisi Sadrı (Başkanı) tarafından meclisin olağanüstü oturum yapması talep edilebilir. Kanun teklif etme yetkisi; milletvekillerine, Nahçıvan Başbakanına, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesine ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Savcılığına verilmiştir. Anayasa değişiklikleri için öncelikle Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisinin en az 35 milletvekilinin oyuyla kabul kararı alması gerekmektedir. Bu kararın alınmasında 2 kez görüşme yapılmakta ve görüşmeler arasında 3 aylık bir serinleme süresi öngörülmektedir. Her iki görüşme de kanun görüşmelerindeki aynı usullerle yapılmaktadır. Kabul edilen anayasa değişikliğinin resmîyet kazanabilmesi için Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi tarafından da onaylanması gerekmektedir.

Yürütme organı, meclise karşı sorumlu olan bakanlar kurulundan oluşmaktadır. Bakanlar kurulu; başbakan, başbakan yardımcıları, bakanlar ve diğer merkezi idare birimi başkanlarından oluşmaktadır. Başbakan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın önerisi üzerine Nahçıvan Yüksek Meclisi'nin onayıyla atanmaktadır. Bakanlar kurulu ise, Başbakanın önerisi ve Nahçıvan Yüksek Meclisinin kararıyla göreve gelmektedir. Başbakanlık için Azerbaycan vatandaşı olma, 30 yaşını doldurmuş olma, yükseköğrenim yapma, başka devletlere karşı yükümlülüğü bulunmama ve seçilme yeterliliğine sahip olma şartları aranmaktadır. Bakanlar Kurulu'nun diğer üyeleri için de aynı şartlar aranmaktadır. Sadece yaş sınırı 25 yaşını doldurma şeklindedir.

Savunma Bakanlığı dışında Azerbaycan'da bulunan tüm bakanlıkların Nahçıvan'da bakanlık düzeyinde örgütlenmiş temsilcilikleri bulunmaktadır (Rehimli, 2009: 382). Bakanlar kurulu üyeleri görevleri haricinde başka hiçbir seçimli ya da atamalı görev üstlenemezler, başka hiçbir ticari - ücretli faaliyetlerde bulunamazlar ve ücret alamazlar.

Yargı organı, gerçeğin ortaya çıkartılması (adaletin sağlanması) amacıyla bağımsız mahkemeler tarafından kullanılmaktadır. Kanunilik ilkesinin esas olduğu ülkede "olağanüstü yargılama" yani olağanüstü olaylar sonrası kurulmuş mahkemeler aracılığıyla olağandışı yeni mahkemeler kurularak yargılama yapılması yasaktır. Mahkeme türleri, Azerbaycan yargı sisteminde belirtildiği üzeredir.

Şekil 1. Azerbaycan'da Merkezi İdarenin Taşra Birimleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Azerbaycan'da Yerel Yönetimler

Azerbaycan yerel yönetimler (*yerel özünilidareetme*), "belediyeler" aracılığıyla gerçekleştirilmektedir (An.md.142). Anayasa ve kanunla kendilerine verilen yetkileri kullanma yetkisine sahip tüzel kişiler olan belediyelerin karar organları; yerel yönetimlerin varlık amacına uygun olarak seçimle göreve gelmektedirler. Belediyelerin statüsü ve çalışma esasları Anayasanın 142/III maddesine uygun olarak 02.07.1998 tarihinde kabul edilen 698-IQ sayılı "*Belediyelerin Statüsü Hakkında Kanun*" hükümleri ile belirlenmiştir.

Belediyeler, anayasa (md.144/II) ve kanuna uygun olarak, kendisine verilen yetki çerçevesinde, yerel nitelikli sorunları bağımsız ve serbest bir şekilde çözme hakkına sahiptirler. Bu kapsamda idari birimler oluşturma, personel istihdam etme, mülk edinme, serbest bütçeye sahip olma, vb. gibi hakları bulunmaktadır.

Azerbaycan belediyelerin kurulması, başka belediyelerle birleştirilmesi, sınırlarının değiştirilmesi, lağvedilmesi yerli halkın görüşü ve diğer yerel özellikler dikkate alınarak Azerbaycan Milli Meclisi tarafından gerçekleştirilmektedir. Söz konusu değişiklik durumunu gösteren bir sertifika (belge) ilgili belediye tüzel kişiliğine verilmektedir (698 s.Kanun md.13-13.1). Azerbaycan'da her vatandaşın belediye hizmetlerini alma hakkı vardır. Bu nedenle herhangi bir yerleşim yerinin nüfus azlığı nedeniyle belediye olması engellenemez (698 s.Kanun md.12). Yani tüm ülke topraklarında belediye tüzel kişiliği bulunmaktadır.

Halkın belediye hizmetlerinden yararlanması (belediye kurulması) hakkı sadece anayasanın ve devletin korunması ile devlet güvenliğinin tesis edilebilmesi için, kanunda öngörülen şartlarda ve sürelerde engellenebilmektedir (698 s.Kanun md.47). Ancak bir belediyenin faaliyetleri açısından yetersiz olduğu iddiasının (başvurunun) olması halinde; Azerbaycan Milli Meclisi bu konuda ilgili belediyenin savunmasını (raporunu) da alarak belediye faaliyetlerin süresinden

önce sona erdirilmesi konusunda karar alabilmektedir. Bu konuda son karar verme yetkilisi (merci) Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Seçim Komisyonudur (698 s.Kanun md.22-2). Komisyon kararı sonrası yeniden seçim yapılır.

Belediyeler faaliyetlerini koordine etmek, hak ve menfaatlerini daha iyi gerçekleştirebilmek için kanunlara uygun olarak ittifaklar (birlikler) kurabilirler. Ancak görev ve yetkilerini yapacakları bu ittifakla bir başka tüzel kişiliğe devredemezler. Belediyeler ve belediye birlikleri görevleriyle ilgili başka ülkelerin yerel yönetimleri ile iş birliği anlaşmaları yapabilir, ihtisas kuruluşlarına üye olabilirler (698 s.Kanun md.10).

Belediyelerin karar organları belediye meclisleridir. Meclisin başında başkan (sadr) bulunmaktadır. Belediye meclisi üyeleri seçimle iş başına gelmektedirler. Süresi dolmadan meclis üyeliği sona erenler yerine tekrar seçim yapılır. Üyeler, meclis çalışmalarında görüşlerini ileri sürme, soru yöneltme gibi genel haklarının yanı sıra kamu görevine atananlar ya da kamu görevinden alınanlara soru sorma hakkına da sahiptirler (698 s.Kanun md.15.1). Belediye üyeleri 6 ayda bir defadan az olmamak üzere seçmenlerine belediye çalışmaları hakkında rapor (bilgi) vermektedirler. Belediye seçimleri 5 yılda bir yapılmaktadır.

Meclis üyeleri için, belediyeler birer işyeri olarak kabul edilir. Bu nedenle de sürekli hizmetine ihtiyaç duyulan meclis üyelerinin aylık (ücret alma) hakkı bulunmaktadır. Sosyal güvenliğe sahip bu üyelerin bilimsel, sanatsal ve eğitsel faaliyetler dışında başka bir sürekli iş yapması yasaklanmıştır. Başkan ve yardımcıları da dahil olmak üzere belediye meclisi toplam üye sayısına göre ücretli ve daimi çalışacak üye sayısı kanunla belirlenmiştir. 5 - 7 üyeli belediyelerde 2 üye; 9-11 üyeli belediyelerde 3 üye; 13-15 üyeli belediyelerde 4 üye ve 17-19 üyeli belediyelerde toplam 5 üye aylık alma hakkına sahiptir (698 s.Kanun md.15).

Meclis üyelerinin aynı zamanda belediye çalışanı olması da yasaktır. Bir belediye personelinin meclis üyeliğine seçilmesi halinde 3 gün içinde dilekçesine uygun olarak belediye personeliğinden ilişkisi kesilmektedir (698 s.Kanun md.15). Meclis üyesinin ölmesi, hakkında ölüm ilamı çıkartılması, gaipliğine karar verilmesi, fiil ehliyetini kaybetmesi, vatandaşlıktan çıkartılması, başka bir ülke vatandaşlığına geçmesi (çifte vatandaşlık), sağlık durumunun görevini yerine getirmesine engel olduğuna karar verilmesi ya da mahkeme kararıyla üyeliği sona ermektedir (698 s.Kanun md.21).

Belediye seçimine ait oyların doğru sayılmadığının tespit edilmesi halinde, üyenin istifa etmesi durumunda, üyelik için aranan şartların taşınmadığının tespit edilmesi halinde, yasama-yargı ya da belediye çalışanı olmaya devam ettiğinin tespit edilmesi durumunda, 6 aydan fazla görevini yapmaya engel bir sağlık durumunun tespit edilmesi halinde, ardı ardına 3 kez ya da bir yılda yapılan tüm toplantıların yarısından fazlasına katılmadığının tespit edilmesi halinde ilgili üyenin görev ve yetkisi sona ermektedir. Meclis üyeliğinin sona ermesiyle ilgili

mahkeme kararları ve ölüm haricindeki diğer durumlarda meclis tarafından karar alınması gerekmektedir. Karar yetersayısı, toplantıya katılan üyelerin salt (basit) çoğunluğudur (698 s.Kanun md.22).

Belediye meclisi ayda bir defadan az olmamak kaydıyla, belediye başkanının çağrısıyla toplanmaktadır. Olağan toplantı zamanı ve gündemi toplantıdan en az beş gün önce üyelere tebliğ edilmektedir. Meclis üye tamsayısının salt çoğunluğu toplantı yeter sayısını oluşturmaktadır. Meclis toplantısı belediyenin başkanı, başkanın yokluğunda ise onun yardımcısı tarafından yönetilir. Toplantı gündemi belediye başkanı tarafından belirlenmektedir. Toplantılar kayıt altına alınır. Bu nedenle alınan kararların yazımı için bir meclis üyesi katip (sekreter) olarak seçilir. Toplantı sonrası kayıt altına alınan tutanaklara üyelerin şerh düşme hakları bulunmaktadır. Karar yeter sayısı da toplantıya katılanların salt çoğunluğudur. Ancak mahalli vergi ve resimlerle ilgili meclis kararlarında üçte iki çoğunluk aranmaktadır (698 s.Kanun md.16). Hekimoğlu (2013: 55), genel olarak karar yeter sayısı için basit (salt) çoğunluk aranmasının nedenini; belediyelerin faaliyetlerini rahatça yapabilmeleri amacıyla önlerini açmak ve işlerini kolaylaştırmak olarak değerlendirmektedir.

Belediye seçmeninin belediyelerle ilgili önemli konularda yönetime katılma yani talepte bulunma hakları tanınmıştır. Alınan bazı kararların yeniden düzenlenmesi, belirli bir konuda karar alınması ya da uygulama yapılması konusunda talepte bulunabilmektedirler. Bu kapsamda gerçekleştirilen kamu hizmetlerinin finansmanı için belediye, halktan bir defalığına mahsus olmak üzere "gönüllü - katılım bedeli" talep edebilmektedir. Halk toplantılarının gerçekleştirilmesinde seçim yolu ile oluşturulan "teşebbüs grubu" görevlendirilmiştir.

Belediye sınırları içerisinde yaşayan seçmenin en az %25'inin talebiyle ya da belediye meclisinin en az üçte birinin talebiyle meclis olağanüstü toplantıya çağrılabilir. Seçmen talebiyle yapılan meclis toplantılarının gündemini, seçmenin talepleri oluşturmaktadır. Meclis üyelerinin talebiyle gerçekleştirilen olağanüstü toplantıların gündemi ise talep esas alınarak meclisçe belirleniyor. Olağanüstü meclis toplantılarının başkan ya da görevlendirdiği yardımcısı tarafından ecri edilmemesi halinde, talep sahiplerinin toplantının hayata geçirilmesini isteme ya da mahkemeye başvuruda bulunma hakları mevcuttur. Olağanüstü toplantılarda başkan ya da yardımcısının toplantıyı yönetmekten kaçınması halinde meclis üyeleri arasından toplantıyı yönetecek bir geçici başkan (toplantı başkanı) seçilir (698 s.Kanun md.16).

Azerbaycan'da nüfusu 500 kişiden az olan belediyelerde; belediyelerin yerel konulardaki kararını öğrenmek, önerilerde bulunmak ve değişiklik talepleri hazırlamak amacıyla halkın da toplantı yapması söz konusu olabilmektedir. 18 yaşını dolduran ve seçme hakkı bulunan herkesin iştirak edebileceği toplantıların hayata geçirilmesi için ihtiyaç duyulan toplantı yeter sayısı tüm seçmenin en az %25'inin toplantıya iştirakidir. Bu toplantılarda belediye tüzükleri ve kararlarının

değiştirilmesi ya da yürürlükten kaldırılması söz konusudur. Ayrıca ek maddeler de ihdas edilebilmektedir. Belediyelerin birleştirilmesi ya da ayrılması meselelerinin görüşülmesi konusunda nüfusu 500 üzeri olan belediyeler de toplantı yaparak kararlar alabilirler (698 s.Kanun md.28).

Belediye kendi yetkisine ait meselelerin önceden gözden geçirilmesi ve karar projelerinin hazırlanması ile belediyenin kararlarının uygulanmasına yardım etmeleri, belediyeye bağlı işletme, idare ve kuruluşların faaliyetlerini izlemek için daimi ve diğer komisyonlar oluşturabilmektedirler. Komisyonlar, faaliyetleri çerçevesinde uzman kişilerden yararlanabilmektedirler. Komisyonlar, kendilerini seçmiş olan belediye meclisine karşı sorumlu olup; meclise hesap vermektedirler (698 s.Kanun md.17).

Belediyenin yürütme (icra) organı "*belediye aparatı*"dır. Bir başka ifadeyle alınan kararları hayata geçiren idari yapılanmadır. İcra aparatının içerisinde kanunla ve diğer mevzuat hükümlerince öngörülen alt birimler de bulunabilmektedir. Türkiye'de icra organı olan "encümen" seçilmiş bazı meclis üyeleri ile bazı atanmış belediye birim amirlerinden oluşurken; Azerbaycan'da meclisin kararı doğrultusunda atanan belediye birim amirlerinden oluşmaktadır. İcra organının (aparatının) başında belediye başkanı bulunmaktadır. Başkanın emir ve talimatları doğrultusunda icra faaliyetleri gerçekleştirilmektedir (698 s.Kanun md.18). Meclisçe alınan kararlar en geç 15 gün içinde icra organına bildirilir (698 s.Kanun md.48/1).

Belediye başkanı doğrudan halk tarafından seçilmemektedir. Halk belediye meclis üyelerini seçmektedirler. Seçim sonrasında yapılan ilk toplantıda meclis üyeleri, kendi aralarında yapacakları "açık ya da gizli oyla" bir başkan seçmektedirler. Seçim için öngörülen karar yeter sayısı üye tamsayısı salt (basit) çoğunluğudur. İhtiyaç duyulması halinde meclis kendi üyeleri arasından, aynı usulle belediye başkan yardımcısı/yardımcıları da seçebilmektedir. Belediye başkanının "*serencam*" yani "*kararname-düzenleyici işlem yapma*" yetkisi bulunmaktadır (698 s.Kanun md.19).

Belediye başkanı ya da yardımcılarının istifa hakları bulunmaktadır. Bununla birlikte meclise ait herhangi bir görev ya da yetkiyi tek başına kullanırsa; alınan meclis kararlarını kanuna aykırı bir şekilde icra etmekten kaçınırsa; aralıksız olarak 6 aydan fazla görevini ifa edemezse; mevzuatta öngörülen görevlerini 3 ay içinde yerine getirmekten kaçınırsa; belediye bütçesinin tartışılarak oluşturulmasını gerçekleştirmezse (bütçenin yapılmaması) ve mevzuatta bu konuda öngörülmüş diğer durumlarda görevlerinden alınırlar. görevi sona eren başkan ve yardımcıları faaliyetleriyle ilgili tüm belge ve bilgileri 10 gün içinde yeni belediye başkanına teslim etmek zorundadırlar (698 s.Kanun md.19).

Belediye çalışanlarının görev süresi, meclis üyelerinin görev süresiyle ilişkili değildir. Yani meclis üyelerinin görev sürelerinin sona ermesi, belediye personelinin görev süresini sona erdirmez (Mehdiyev, 2008: 422). Belediye

organlarında çalışan idari personel "işçi" statüsündedirler. İlgili kişiler görev ve faaliyetleri doğrultusunda hizmet sunma ve verilen görevleri ifa etmekle mükelleftirler (698 s.Kanun md.25). Belediyenin görev ve sorumluluklarıyla ilgili olarak belediye halkının bireysel ve kolektif başvuruda bulunma hakları vardır. Belediye görevlileri 1 ay içerisinde başvuruya cevap vermek zorundadırlar. Ancak arsa talebiyle ilgili başvuruların 10 gün içinde, yerel vergi ve ücret borçlarıyla ilgili başvuruların da 5 gün içinde cevaplanması gerekmektedir. Bu süreler içinde başvuruya karşı gerekli cevabın verilmemesi ya da işlemin gerçekleştirilmemesi durumunda ilgili kişilerin hukuki sorumlulukları bulunmaktadır. Belediyelerin diğer gerçek ve tüzel kişilere yapmış olduğu başvuruların da 1 ay içerisinde cevaplandırılması gerekmektedir (698 s.Kanun md.30).

Merkezi idarenin belediye ve bağlı birimleri üzerinde idari denetim yapma yetkisi bulunmaktadır. Yine belediye komisyonlarının ve halkında belediye faaliyetleri üzerinde denetim yetkisi bulunmaktadır. Belediye kanun hükmü (md.52-2) gereğince belirli konularda milli meclise rapor vermekle de yükümlüdür.

Azerbaycan'da belediyelerin temel gelir kaynakları vergiler ve vergi dışı harçlardır. Temel vergiler; toprak, inşaat, emlak ve işletme vergileridir. Vergi dışı gelirler ise; reklam, otopark ve turizm hizmetleri harçlarıdır (Elekberov, 2007: 350). Yerel vergiler Azerbaycan anayasa ve vergi kanunlarına göre belediyeler tarafından ihdas edilmektedir. Vergilerin banka ya da posta hizmetleri aracılığıyla tahsil edilmekte olup; elden nakit olarak vergi tahsilatının yapılması yasaktır. Mevzuat sınırları içerisinde belediyelerin mali konularda indirim yapma, belirli bir yerel amaca yönelik proje kapsamında gerçekleştirilen hizmetler için gönüllü ödemeler kabul etme gibi yerel vergiler ve ödemeleri ile alakalı kararlar alabilmektedirler. Söz konusu mali kararlar belediye meclisinin üçte iki çoğunluğuyla hayata geçirilebilmektedir (698 s.Kanun md.43). Belediyelerin mevzuata uygun olarak fonlar oluşturabilir, üçüncü şahıslardan krediler temin edebilirler (698 s.Kanun md.43).

SONUÇ

Azerbaycan Devletinin uzun bir süre Sovyet/Rus siyasi atmosferinin etkisinde kalmıştır. Dolayısıyla Rus/Sovyet siyasi geleneğinde yerleşmiş aşırı sert ve yerel demokrasiye uzak bir merkezîyetçiliğin varlığı söz konusudur. 1828 yılından 1991 yılına kadar bu kültürün baskısı altında asimilasyona maruz kalmış Azerbaycan'ın bir anda ileri yerel demokrasi örneği göstermesi beklenemez. 1991 yılı itibarıyla bağımsızlığını kazanmasına rağmen, halen ülke topraklarının %20'si işgal altında olan ve savaş hali devam eden bir ülkeye göre ekonomisini ve dolayısıyla genel refah seviyesini yükselttiği görülmektedir. Yerel yönetimler alanında çok az uzmana sahip olan ülkenin şu anki durumu büyük bir gelişme ve dönüşümün yaşandığının göstergesidir. Elbette ki ileri seviye yerel demokrasiye sahip olması için atması gereken adımlar da oldukça fazladır.

Ülkenin her toprağına yayılmış belediyeler; hukuki kişilikleri, çalışma düzenleri, görev ve yetkileri ile modern yerel yönetimlerin en temel argümanlarına sahip olarak yerel yönetimlerin dolayısıyla da yerel demokrasinin geliştirilmesinde en önemli katalizör görevini görmektedirler. Azerbaycan taşra yönetiminde merkez - yerel ekseninde görev ve yetki açısından en önemli aktör merkezi idarenin taşra birimleri olsa da, her geçen gün yerel yönetimlerin etkinlik ve güçleri artmaya devam etmektedir. Ancak ülkenin yönetsel yapısında ciddi reformlar/dönüşümler yapma ihtiyacının olduğu da yadsınamaz bir gerçektir.

Azerbaycan ekonomisinin yer altı zenginliklerinden elde edilen gelir dolayısıyla sürekli artış göstermesi ülke yönetiminde genel bir istikrarı ortaya koymaktadır. Azerbaycan'da 2003 yılında Haydar ALİYEV'den sonra cumhurbaşkanı olan İlham ALİYEV 2018 Nisan ayı içerisinde yapılan seçim ile dördüncü kez cumhurbaşkanı olmuştur. Ülke seçmeninin 3/4'ünün katıldığı seçimlerin %85 civarında oyuyla görevine devam etmiştir. Henüz 56 yaşında olan Aliyev iktidarının daha devam etmesi beklenmektedir. Bu nedenle de ülke yerel yönetim politikalarında radikal bir dönüşümün olması beklenilmemektedir. Halk tarafından yerel idarelerin güçlendirilmesi noktasında yoğun bir kamuoyunun olmaması da bu düşünceyi güçlendirmektedir.

Azerbaycan'ın ekonomik gelişmelere eşdeğer olarak refah seviyesinin artması, halkın dünya ile eklemlenmesine hız kazandırabilecektir. Karabağ probleminin çözülme olasılığı da ülkedeki olağanüstü halin (savaş durumunun) etkisini yitirmesine katkı sağlayabilecektir. Bu durum halkın ülke yönetimine katılım isteğini arttırabilecektir. Dolayısıyla demokrasi düşüncesi ve uygulamalarının daha çok ön plana çıkması gerçekleşebilecektir. Bu durum öncelikle birçok görev, yetki ve sorumluluğun merkezi idarenin taşra birimlerinden yerel yönetimlere (belediyelere) aktarılmasına yol açabilecektir. Ayrıca kamu kurum ve idarelerin yapısı ile kamu hizmetlerinin sunumu ile ilgili temel düzenlemelerin devlet başkanının "ferman" ve "serencam" gibi tek başına tesis ettiği normlar (hukuk kuralları) yerine meclis tarafından "kanun" yoluyla yapılması da söz konusu demokrasi kültürünün gelişmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Abdullayev, C. (2001). Azerbaycan'da Anayasalaşma Süreci ve Benimsenen Sistemin Niteliği. *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 109-131.
- Alkan, H. (2010). *Azerbaycan Paradoksu Azerbaycan'ın İç ve Dış Politikası*. Ankara: USAK Yayınları.
- Aslanov, E. İ. (1998). Azerbaycan'da Yerel Yönetimler. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 7(3), 112-129.

- DEİK - Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (2013). *Azerbaycan Ülke Bülteni*. İstanbul: DEİK Yayınları.
- Devlet, N. (1989). *Çağdaş Türk Dünyası*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Doğan, M. (2015). Devlet Başkanı Ekseninde Anayasal Sistem: Azerbaycan Başkanlık Sistemi. Havvana Yapıcı Kaya içinde *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri Başkanlık Sistemi* (s. 137-174) Ankara: TBMM Araştırma Merkezi Yayınları.
- Elekberov, E. (2007), *Sosyal - İktisadi İnkışafın Maliye - Bütçe Parametrelerinin Tenzimlenmesi*. Bakü: Elm Yayınları.
- Elma, F. (2013). Azerbaycan'da Yerel Yönetişim ve Belediye: Bakü ve Yakın Havzası Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18(2), 163-186.
- Gömeç, S. (2011). *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gönenç, L. (1998). Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 47(1-4), 185-220.
- Gözler, K. (2011), *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Guliyev, F. (2005). Post-Soviet Azerbaijan: Transition to Sultanistic Semiauthoritarianism? An Attempt at Conceptualization. *Demokratizatsiya The Journal of Post-Soviet Democratization*, 13(3), 393-435.
- Güler, B. A. (1992). *Yerel Yönetimler*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Güner, A. (1998). *Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Yönetimler Arası Mali İlişkiler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Hasanoğlu, M. (2008). Azerbaycan Cumhuriyetinde Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi Çabaları. *Sayıştay Dergisi*. 69, 73-89.
- Hasanoğlu, M. (2014), Azerbaycan. Aykaç, B & Altınok, H. içinde *Yönetişel Yapı İncelemeleri* (s. 49-72). Ankara: Nobel Yayınları.
- Hekimoğlu, M. M. (2013). Mahalli İdarelerin Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarındaki Düzenlenişine Karşılaştırmalı Bir Bakış. *Bilgi Dergisi*, 67, 49-72.
- Kocaoğlu, M. (2015a). A Comparative Analysis within the Context of Central Government – Local Government Relationships in Local Governments at

- Turkey And Azerbaijan. *International Journal of Business and Management Invention*, 4(4), 32-37.
- Kocaoğlu, M. (2015b). Reform Studies in Local Governments at Turkey And Azerbaijan: A Comparative Analysis Within The Context of Central Government - Local Government Relationships. *The Fourth International Congress on Social Sciences and Humanities*, (133-138). Vienna.
- Mehdiyev, F. (2008). *İnzibati İdareetme Hukuku*. Bakü: Kafkas Üniversitesi Yayınları.
- Mehmetoğlu, E. (2010). *Azerbaycan Anayasasında Yürütme Erki*. (Yüksek Lisans Tezi) İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ottaway, M. (2003). *Democracy Challenged: The Rise of Semi-Authoritarianism*, Washington DC (USA): Carnegie Endowment for International Peace.
- Özkul, F. (2012), Başkanlık Sistemi Üzerine Amerika Birleşik Devletleri ve Azerbaycan Modeli Karşılaştırması. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 103, 85-110.
- Öztaş, C. ve Zengin, E. (2008). Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Azerbaycan. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 17(2), 45-69.
- Parlak, B. (2014). Avrupa Birliği Perspektifinden Merkezi Yönetim - Yerel Yönetim İlişkileri. *Tesam Akademi Dergisi*, 1(1), 7-40.
- Parlak, B. & Caner, C. (2009). *Karşılaştırmalı Siyasal ve Yönetimsel Yapılar*, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.
- Rehimli, R. (2009). Azerbaycan Yönetim Sistemi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(9), 377-386.
- Rehimli, R., Negiz, N. & Akman, E. (2013), Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yerel Yönetimler, Okçu, M & Özgür, H. içinde *Dünyada Yerel Yönetimler Örnekler - Uygulamalar* (109-141). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Roskin, M. G. (2009). *Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset - Coğrafya – Kültür*. Ankara: Adres Yayınları - Liberte Yayıncılık.
- Zaman, S. (2014). *Siyasi Coğrafya Açısından Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Zengin, E. (2000). Azerbaycan'da Yerel Demokrasinin Yasal Boyutları. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 9(4), 3-23.
- Zengin, E. (2009). *Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- 10.06.1997 tarih ve 310 sayılı Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu.

02.07.1999 tarih ve 698 sayılı Belediyelerin Statüsü Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu.

16.06.1999 tarih ve 138 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (Fermanı).

21.10.2000 tarih ve 405 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (Fermanı).

06.06.2012 tarih ve 648 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (Fermanı).

14.04.2000 tarih ve 859-IQ sayılı (onaylı) Belediyelerin Daimi ve Diğer Komisyonları Hakkında Tüzük.

Faizin Yarattığı Toplumsal Sorunlara Alternatif Arayışlar: Para Peşin Mal Vadeli Selem Sözleşmelerine Yenilikçi Bir Yaklaşım

Süleyman AKDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul Türkiye

ORCID ID: 0000-0003-4837-4979

av.akdemir52@gmail.com

Öz

Ekonomi; toprak/tesis, sermaye, emek, hizmet/kamu unsurları arasında oluşan bir dengeye dayanır. Günümüzde bu denge sosyalist sistemde kamu/devlet, kapitalist sistemde ise sermaye/kapital lehine olmak üzere bozulmuştur. Bu gelişmelerin sonucunda devlet ve sermaye tekelleri oluşmuş, sosyalist uygulamaların çökmesi ile birlikte dünya sermaye tarafından yönetilir hale gelmiştir; sonunda devletleri de güdümüne alan sermaye emek faktörünü ciddi kayıplara uğratmıştır. Bu durum OXFAM Raporunda “Çalışmayı Ödüllendir, Zenginliği Değil/Reward Work, Not Wealth” başlığı ile ifade edilmiş, dünya servetinin yüzde 82’sinin en zengin yüzde 1’in eline geçtiği vurgulanmıştır. Faizli ekonomi uygulamalarının ortaya çıkardığı gelir dağılımında adaletsizlik, sömürü ve benzeri ağır ekonomik sonuçlar artık gizlenememektedir. Sermayenin bu denli büyümesinin temelinde faiz gerçeği önemli bir yer tutmaktadır. O nedenle günümüzde faizsiz sistem arayışları ile ilgili çalışmalar yeniden gündeme alınmış, faizsiz sistemle ilgili çalışmalar hız kazanmıştır. Bu çalışmada faizin sağladığı fayda ve imkânlarla zararlarına işaret edilmiş, faize çatma yerine onun zararlarını giderici ve iyileştirici unsurlara yer vererek alternatif oluşturma yöntemi seçilmiştir. Bu bağlamda tarihte uygulaması olan günümüzde parça parça uygulanan selem akdi ele alınmış ve güncellenerek yenilikçi bir yaklaşımla alternatif olarak sunulmuştur. Bu maksatla önce kredi kavramı ele alınmış, daha sonra faiz kavramı tanımlanmıştır. Faiz ile kâr, kira ve selem arasındaki farklar ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kredi, Faiz, Selem, Tekel, Piyasa.

Seeking an Alternative Solution for The Social Problems That is Created by The Interest: An Innovative Approach to Advanced Payment (Salam) Contracts

Abstract

The Economy is based on a balance between the service elements i.e Capital, Labor, Real Estates Possessor/Land Possessor and individual/public services. Today this balance in public/state socialist system were corrupted in the capital/capital in favor with the capitalist system. As a result of these developments, the State and the collapse of the Socialist capital monopolies formed, together with the application is governed by the world has become the capital; at the end of the State to the capital labor factor of field guidance serious losses. This OXFAM Report expressed with the title as "Reward to Work / Not Wealth,". The richest 1 percent of the hands have 82 percent of world wealth -Interest in income distributions arising from the application of economic injustice, exploitation and similar heavy economic results are no longer hidden. Based on the fact that such growth of capital interest. That is why nowadays interest-free system of studies was taken up again, interest-free systems. That is why nowadays interest-free system of studies was taken up to interest-free system-related studies again. In this study, the benefits of the interest and damage of it have been pointed out and relieving the losses instead of venting to interest and giving room for alternative healing method to create elements. In this context, the date of implementation of the nowadays are discussed and applied in pieces of information and innovative approach to contractual "SALAM/ADVANCED PAYMENT AGREEMENT" narrated as an alternative. Prior to this purpose are discussed, then the concept of interest defined concept. Interest and profit, with the differences between the rent.

Keywords: Credit, Interest, Advanced Payment, Monopoly, Market.

GİRİŞ

Çağımızda faize dayalı uygulamalar; sermaye lehine, emek aleyhine aşırı ve yıkıcı denebilecek sonuçlar ortaya çıkarmış, gelir dağılımında dengesizliklere neden olmuştur. Finansal değerlere sahip olanlar, faiz mekanizması yoluyla emek sarf etmeden ve rizikoya katılmadan hasıladan pay almışlar, ekonominin temel kuralı olan “*kâr rizikoya katlananların payıdır*” ilkesini ortadan kaldırmışlardır. Diğer taraftan yasal düzenlemelerle faiz güvence altına alınmış, faize dayalı haksızlıklara karşı hukuka ve yargıya başvurma yolları da kapanmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda sermaye tekelleri oluşmuş, dünya sermaye tarafından yönetilir hale gelmiştir. Bu durum 48’inci Dünya Ekonomik Forumu Davos’a yansımış, dünya servetinin yüzde 82’si en zengin yüzde 1’in eline geçtiği vurgulanmıştır. “*Çalışmayı Ödüllendir, Zenginliği Değil/Reward Work, Not Wealth*” başlığı ile yayımlanan rapor, dünyadaki en zengin yüzde 1’lik kesimin geçen yıl yaratılan küresel servetin yüzde 82’sine sahip olduğunu ortaya koymuş, milyarder artışında rekor kırılmıştır. Mart 2016 ile Mart 2017 arasında her iki günde bir yeni bir milyarder ortaya çıkmıştır. En zenginler servetlerine servet katarken dünya nüfusunun en yoksul yüzde 50’sini oluşturan 3.7 milyar kişinin ise geçen yılki küresel servet artışından hiçbir pay almadığına dikkat çekilmiştir (OXFAM - OXFAM International Report). Bu durum ve gelişmeler tekelleşmelere ve egemenliğe dayalı ekonomik, siyasal ve sosyal sorunları ortaya çıkarmış, çıkan bu sorunlar da çatışmalara neden olmuştur. Bu ve benzeri durumlar, günümüzde faizsiz sistem arayışları ile ilgili çalışmaların yeniden gündeme alınmasını gerektirmiş, faizsiz sistem ile ilgili çalışmalar hız kazanmıştır. Çağımızda karşılaşılan iktisadi sorunlar faizsiz ekonomiyle finansını dünya gündemine getirmiş, bu konularla ilgili çalışmaların yoğunlaşmasına ortam hazırlamıştır (BDDK Faizsiz Finans Taslağı gerekçesi, (Akdemir, 2017: 163). Faizli ekonomi uygulamalarının ortaya çıkardığı gelir dağılımında adaletsizlik, sömürü ve benzeri ağır iktisadi sonuçlar artık gizlenemez hale gelmiştir.

Sermayenin kazançtan hiçbir payı olmadığını iddia eden sosyalistlerin yanında, sermayenin riziko taşımadan da hak sahibi olacağını iddia eden kapitalistlerin görüşleri; bütün eski çağların din adamları ve düşünürleri tarafından reddedilmiştir. Faiz, sermaye terakümüne hizmet ediyor diye son iki-üç asır içinde meşru sayılmaya başlanmıştır. Faiz sermaye terakümüne hizmet etmiş ise de sosyal dengeyi bozduğu için çağımız bir ihtilaller ve isyanlar çağı olmuştur (Karagülle, 1993; 11).

Ekonomi eşyanın faydasını arttırmaktır. Toplumsal yapı içinde ekonomi kurumu eşyanın insana sağladığı faydaları konu alır. İlk bakışta konusu sadece eşya imiş gibi görünür. Ancak konusu sadece eşya olmayıp, aynı zamanda eşyadan sağlanan faydadır. Bazı kimseler eşyanın dışında insanlardan sağlanan faydayı da ekonominin konusu yaparlarsa da bunlar daha ziyade sosyal haklarla ilgili kabul edilir ve ekonomik hakların içine girmez. İnsan emeğinin ekonomik haklar içinde yer alması, eşyanın faydasını arttırıcı bir faktör olması sebebiyledir. Eşyanın faydası eşya üzerinde yapılan değişikliklerle, eşyanın yeri değişmekle, eşyanın malikinin değişmesiyle ve eşyanın kullanma zamanının değişmesiyle ortaya çıkar. Birçok halde eşyanın faydası, onu kullanma süresi ile de ilgilidir. Özellikle taşınmazlarda fayda süreye bağlıdır.

Ekonomide borçlanma zorunludur. Toplum içinde yapılan işlemlerin zamana ve malike göre en faydalı bir şekilde değerlendirilebilmesi için borçlanmaların olması zorunludur. Ancak bu durum bazı rizikolar taşır. Bireylerin bu rizikoyu güven altına almaları mümkün değildir. O nedenle bunun toplum tarafından güven altına alınması zarureti vardır. Kredileşme bu sayede mümkün olabilir. Bundan dolayıdır ki kredileşmeden doğan rantın da topluma ait olması gerekir (Tekir, 1987: 81-82). Kredileşme, verimi arttırmasının yanında büyük bir rantın doğmasına da sebep olur. Bu rant kredinin miktarı ile beraber zamanla da orantılıdır.

Bu çalışmada ekonomide önemli bir yer tutan kredi ile kredi karşılığı alınan faiz üzerinde durulacaktır. Kredinin ekonomiye sağladığı imkânlar ile faizin birtakım faydaları olmasına rağmen ekonomide meydana getirdiği toplumsal dengeyi bozucu zararları üzerinde durulacaktır. Sistemin yararlı yönleri göz önünde tutularak zararlı yönlerini gidermeyi sağlayacak kurumlara işaret edilecektir. Bu kurumlardan bir olan ön ödemeli sipariş sistemi (selem) alternatif olarak ele alınacaktır. Selem sistemi SWOT (GZFT) analizi ile değerlendirilecektir.

KREDİ

Kavram ve Tanım

Arapça karz (kaf, ra, dat harfleri) kökünden gelen bu kelime diğer dillere kredi olarak geçmiş olup borç verme anlamına gelir. Etimolojik bakımdan Kaf harfi sınır ve kemeri, Ra harfi tekrarı ifade eder. Dat harfinin ise arttırmak veya eksiltmek ile katlanmak veya zayıflamak olmak üzere iki manası vardır. Bu şekliye borç miktarının sınırı, borcun tekrarlanabilir özelliği ve borcun artması veya azalması ile katlanması veya zayıflaması manalarını taşır. Kredi kelimesinin etimolojik bakımdan Latince'deki credere kökü ile de alakası vardır. Bu takdirde

inanma, itimat etme ve güvenme manası öne çıkar (Orman, 2015: 66). Günlük dilde de güven, itibar, saygınlık, itimat, emniyet gibi anlamlarda sık sık kullanılır. Bir iktisat terimi olarak kredi ise, “*Belirli bir miktardaki satın alma gücünün, bir geri ödeme vaadine dayanılarak belirli bir bedel karşılığında belirli bir süre için başka şahısların emrine verilmesi*” anlamına gelmektedir. Burada “belirli bir bedel karşılığı” ifadesinin faiz dışında nasıl olabileceği tartışması da ayrı bir önem taşımaktadır. Krediyi kısaca zaman içinde mübadele diye tanımlayan iktisatçılar da vardır (Orman, 2015: 66).

Yasal düzenlemeler bakımından Borçlar Kanunu ile Türk Ticaret Kanunu ve Bankacılık Kanunu önemli bir yer tutar. Karz kelimesi eski Borçlar Kanunu m.306’da “*Karz, bir akittir ki onunla ödünç veren, bir miktar paranın yahut diğer bir misli şeyin mülkiyetini ödünç alan kimseye nakil ve bu kimse dahi buna karşı miktar ve vasıfta müsavi aynı neviden şeyleri geri vermekle mükellef olur.*” şeklinde tanımlanmıştır. Yeni Borçlar Kanunu’nda “**karz**” kelimesi kullanılmamış yerine “**ödünç sözleşmeleri**” adıyla BK.m.379-392 arasında “**kullanım ödücüsü**” ve “**tüketim ödücüsü**” olmak üzere iki ayırımda düzenlenmiştir. Kullanım ödücüsü m.379’da “*Kullanım ödücüsü sözleşmesi, ödünç verenin bir şeyin karşılıksız olarak kullanılmasını ödünç alana bırakmayı ve ödünç alanın da o şeyi kullandıktan sonra geri vermeyi üstlendiği sözleşmedir.*” şeklinde tanımlanırken, tüketim ödücüsü m.386’da “*Tüketim ödücüsü sözleşmesi, ödünç verenin, bir miktar parayı ya da tüketilebilen bir şeyi ödünç alana devretmeyi, ödünç alanın da aynı nitelik ve miktarda şeyi geri vermeyi üstlendiği sözleşmedir.*” şeklinde tanımlanmıştır. Buna karşılık kredi kelimesi ise BK.m.515-519 arasında “kredi mektubu ve kredi emri” olarak vekalet sözleşmesi içinde bir ayırım olarak yer almıştır. Türk Ticaret Kanunu’nda “Ödünç” sözcüğü 13 defa “kredi” sözcüğü 22 defa geçmektedir. Bankacılık Kanununda ise ödünç sözcüğü 6 defa buna karşılık kredi sözcüğü ise 151 defa yer almaktadır. Kredi konusu büyük ölçüde Bankacılık Kanunu ile düzenlenmiş gözükmektedir. Kredi alanının bankaların tekeline girdiği söylenebilir.

Kredinin kapsamını belirlemek için özelliklerine de işaret etmek gerekir. Bir bedel karşılığı veya bedelsiz olarak verilir. Kâğıt paranın icadından önce; bir mal veya gümüş ve altın gibi kıymetli maden şeklinde verildiğinden bedel istenmesi reel faizi ifade ederken, kâğıt paranın keşfinden sonra bedel olarak verilen karşılık yine kâğıt olduğundan, karşılık sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Özellikle enflasyon ortamlarında istenen faiz bazı durumlarda anlamını yitirmiştir. Kapitalist sistemde “faiz” sermayenin bir kirası olarak karşımıza çıkar. Geri dönmeme ihtimaline dayalı olarak teminatlara dayandırılır. Aynı zamanda geri

dönmemeye riskine karşı hukuki bir karşılık olarak telakki edilir. Faizi yasaklayan sistemlerde ve bu arada İslam iktisat sisteminde faiz yerine “karşılıklı kredileşme/tekaruz” sistemi kabul edilir (Karagülle, 1993:71) Kredi kullanan kullandığı kredi kadar kredi kullandıran kredi açmış olur. Bir başka deyişle krediyi kullanan kullandığı süre kadar karşı tarafa kredi verme sorumluluğu altına girer. Karz-ı hasen ifadesi kamunun vermiş olduğu kredileri ifade eder. Ancak bu ifadeyi faizsiz veya karşılıksız borç verme şeklinde anlayanlar da vardır (Orman, 2015: 68).

Tarihçe

Borç verme/karz ve borç alma/deyn bir paranın iki yüzü gibidir. İnsan diğer bütün canlılardan farklı olarak borç verebilen ve borçlanabilen tek canlıdır. Arılar ayrı ayrı üretirler, ürettiklerini kovana getirerek ihtiyaçları nispetinde birlikte tüketirler. İnsan ise arıların tersine işbölümü yaparak birlikte üretir ve ürettiğini üleşerek payını alır ve bireysel olarak veya kendi ailesi içinde tüketir. Payını kullandığı veya tükettiği gibi tasarruf ederek biriktire de bilir. Bu birikimler zamanla birikmiş mal ve emek olan sermayeye dönüşür. Elindeki bu tasarrufları başkalarına devredebileceği gibi borç/karz olarak da verebilir. O halde ilk borç ilişkisi tüketim mallarında mülkiyetin başlaması ile birlikte ortaya çıkmıştır, denilebilir.

Ayrıca canlılar doğal olarak varlıklarını sürdürmek isterler. Her canlı doğma, büyüme, yaşlanma ve ölme sürecini yaşar. O nedenle canlılar varlıklarını nesilleri aracılığıyla sürdürürler. Bu da ilişki kurma yükümlülüğü/külfeti, doğum külfeti, bakım külfeti, canlılığı sürdürme külfeti şeklinde karşımıza çıkar. Doğal külfet adını verebileceğimiz bu durum insan için bazı yönleriyle diğer canlılardan ayrılır. Bu külfet insan için çok daha zordur. Öncelikle doğal koruma sistemi ve doğaya uyum bakımından diğer canlılar kısa süre içinde intibak ettikleri halde insan için bu durum çok daha uzun ve meşakkatlidir. Hamilelik süresi uzun olduğu gibi doğan çocuğun doğaya uyumu da diğer canlılara kıyasla çok daha fazladır. Çocuğun ebeveyni tarafından bakılması ona verilen bir nevi kredidir; borçtur. Bu borç zamanla aynı süreç içinde çocuk için kendi çocuklarını yetiştirme ve büyütme şeklinde karşımıza çıktığı gibi ebeveynlerinin yaşlandıklarında bakılması şeklinde de tezahür edebilir, eder. İnsan dışı canlılarda bu süreç biyolojik kodlar şeklindedir. Kendi doğal yasaları içinde yürür. İnsan için söz konusu doğal yasalar benzer özellikler taşımakla beraber özellikle irade, bilinç ve hafıza yönüyle ayrılır. İnsan yeryüzünde hissi, fikri, iradesi ve ünsiyeti ile de diğer canlılara göre farklılıklar gösterir. Bu farklılıklar toplum halinde yaşamının bir

sonucu olarak kurumlaşma olgusunu beraberinde getirir. İnsan diğer canlılardan farklı olarak kurumlar oluşturabilen bir varlık şeklinde de karşımıza çıkar (Akdemir, 2017: 218-219). Borçlanma ilişkisi kişiler arasında olduğu gibi topluma karşı da gerçekleşir. Özetle borç alacak ilişkisi ve buna bağlı kredileşme keyfiyeti insanla birlikte başlar.

Olaya iktisadi açıdan bakıldığında kredinin mübadele ile başladığı söylenebilir. Başlangıçta kredileşme olgusu toplayıcılık döneminde semen olarak kuru yemişlerle, avcılık döneminde hayvan derileriyle, çobanlık döneminde ehli hayvanlarla, tarım döneminde tahılla gerçekleşmiştir. Pazar döneminde bazı madenler semen kabul edilmiş, sanayi ve işçilik döneminde ise insanlar kâğıt para sistemi ile tanışmıştır (Ersoy, 1986: 82-85). Başlangıçta kredi işlemleri aynı olarak gerçekleştiğinden fark koyma veya fazlasını isteme söz konusu olmamıştır. Ancak yerleşik hayata geçiş ve uygarlıkların başlaması kamu alanını belirli ve belli mekân haline getirmiş ve uygarlıkların ilk dönemlerinde mabetler artı değerlerin ve semen kabul edilen malların toplanma yeri olmuştur. Örneğin Babil'deki uygulamalardan hareketle ilk tapınaklar banka, ilk bankacıların da din adamları olduğu ifade edilmiştir (Orman, 2015; 67). Böylece bir emanet işleminden başlayarak karşılıksız borç verme ve sonrasında faizli borç aşamalarından geçen ilişkiler, aşağı yukarı günümüzde rastlanan türdeki kredi işlemleri aşamasına varmıştır.

Faiz yasağının kaldırılarak serbest hale gelmesiyle Avrupa'da sermaye birikiminin önü açılmıştır. Bu birikim beraberinde sanayi inkılabını getirmiş ve kapitalist piyasa ekonomisini doğurmuştur. Bu dönemde kredi işlemlerinin yaygınlığı ve oynadığı hayati rol, bu ekonomilere kredi ekonomileri ve bunların yer aldığı toplumlara kredi toplumları demeyi haklı çıkaracak bir manzara arz etmiştir. Kredi sistemi ve kredi kurumları, bu toplumların ekonomik sistemlerinin ayrılmaz bir parçası hatta karakteristik özelliği olmuştur. Öyle ki bu unsurun çekip alınması halinde bu ekonomik sistemin ayakta durabileceği hayli şüphelidir (Orman, 2015: 71). Kapitalist piyasa ekonomilerinde kredili işlemlerde görülen büyük gelişme sadece bir hacim büyümesi değildir. Bu işlemlerin yapısında ve çeşitlerinde de büyük değişimler olmuştur. Kredi konusundaki bu gelişmeler zamanla kredi hukukunu üretmiş, bankaları ve bankacılığı çağın en önemli kurumları haline gelmesine neden olmuştur.

Kredi Çeşitleri ve Kurumları

Krediler çeşitli kriterle göre tasnif edilir. Kendi işlemine konu olan satın alma gücünün cinsine göre *aynı kredi, ticari kredi veya nakdi kredi*; vadelerine göre

Kısa, orta ve uzun vadeli krediler; kullanım alanlarına göre, üretim kredisi, pazarlama kredisi ve tüketim kredisi; kullanılan sektöre göre, ticari kredi, tarım kredisi, sınai kredi, inşaat ve konut kredisi, ithalat veya ihracat kredisi, teminat durumlarına göre, açık krediler veya teminatlı krediler; alanlarına göre, özel krediler, kamu kredileri şekillerinde karşımıza çıkar.

Bu kurumlar kredi arz ve talebini kredi piyasalarında buluşmasını sağlayan finansal aracı kurumlardır. Bunlar, Merkez bankaları, Hazine, Belediye ve Kooperatif bankaları, ticaret veya mevduat bankaları, yatırım ve kalkınma bankaları, kredi birlikleri, tasarruf sandıkları, yatırım ortaklıkları ve kulüpleri özel sigortalar, sosyal sigortalar ve diğer sosyal güvenlik kurumları bankerlik kuruluşları ve benzerleridir. Kısmi faaliyet gösterenler de bu kapsamda sayılır.

Kredinin İktisadi Hayattaki Önemi ve Kullanma Şekline Dayalı Sonuçları

Kredinin önce olumlu yanlarını saymak istiyoruz.

- Âtıl kaynaklar kredi yoluyla müteşebbislere aktarılarak mobil hale gelmiş olur. Bir başka deyişle kredi müteşebbisleri işletmeleri için gerekli sermayeyi kendi tasarrufları ile biriktirmek, bunun için de uzun bir zaman geçmesini beklemek külfetinden kurtarır (Tekir, 1987: 81)
- Kredi küçük tasarrufların birikimini sağlar ve söz konusu birikimlerle büyük yatırımlar yapılabilir duruma gelir.
- Kredinin iktisadi faktörlerden emeğe verilmesi halinde işgücünü harekete geçirir; istihdam yaratır. Tekelleşmeleri önler.
- Kredi, karşılıklı kredileşme ilkesi ile yapılırsa serbest piyasayı dengeler. Bu şekilde kredi toplumsal yapıyı düzenler, faizsiz şekilde kullanılırsa rekabet ortamına ve piyasaya olumlu etki eder.
- Kredinin sermayeye özellikle belli alanlarda verilmesi halinde bu alanlarda tekeller oluşturur.
- Krediler faiz karşılığı verilmesi halinde uzun dönemde gelir dağılımında adaletsizliklere neden olur.
- Buna karşılık faiz karşılığı verilirse enflasyona neden olduğu gibi uzun dönemde tekelleşmeleri beraberinde getirir.
- Günümüzde ve özellikle kapitalist ekonomilerde faiz, belirli bir sistem çerçevesindeki kredi uygulamalarının bir türevi kabul edilir.

Görülüyor ki kredi ve kredileşme insanı diğer canlılardan ayırır. Bütün gelişmelerin temelinde kredi yer alır. Kredi kurumu ve kredileşme doğru ve yerinde kullanılarak karşılıklı olması veya emeğe verilmesi hallerinde olumlu etkiler doğurur. Faizli kullanılması halinde ise tekelleşmelere yol açtığı gibi gelir dağılımında dengesizliklerin de kaynağını teşkil eder.

FAİZ

Faizin önce etimolojisi verilecek, yasal düzenlemelere işaret edilecek, tanımı yapılacaktır. Faizin rizikosuz bir kazanç olduğu, zamanla artan borcu ifade ettiği, misliyyattan alınan kiraya karşılık geldiği ve emeksiz bir kazanç olarak karşımıza çıktığı üzerinde durulacaktır.

Faiz Kavramı

Faiz kelimesi Arapçadır. Araplar faiz kelimesi yerine riba kelimesini kullanırlar. Etimolojide riba, artmak, ziyadeleşmek, fazlalaşmak manasına mastardır. Faiz adıyla "artık değer" in ismi olmuştur. İslam fıkında, karşılıklı faydaya yönelik bir sözleşmede karşılıksız kalan herhangi bir fazlalık demektir. Faiz; semen kabul edilen değerlerin mübadele aracı olarak kullanılması ile birlikte ortaya çıkmıştır. Yazılı metinler arasında yer alan Tevrat'ta faize ilişkin hükümler bulunur. Yahudiler arasında yasaklanmasına rağmen Yahudi olmayanlara faiz karşılığı borç verilebileceği şeklinde hükümler yer alır. Aynı şekilde Tevrat'ta da faiz yasağına yer verilir. Ancak bu yasak Museviler arasında olup dışa karşı serbesttir. "Eğer kavminden birine ödünç verirsen ona faiz koymayacaksın. Komşundan bir şey alırsan onu güneş batmadan geri vereceksin (Tevrat, Çıkış Bab:22/25-26)". "Para faizi olsun zahire faizi olsun veya ödünç verilen şey olsun kardeşinden faiz almayacaksın. Yabancıya faizle ödünç vereceksin (Tevrat, Tesniye, Bab:23/19)".

Karz kelimesi ödünç verme olarak yukarıda açıklandığı üzere en kapsamlı şekilde Borçlar Kanunu, Türk Ticaret Kanunu ile Bankacılık Kanunu'nda yer alır. Kredi konusu büyük ölçüde Bankacılık Kanunu ile düzenlenmiş gözükmektedir. Kredi alanının bankaların tekeline girdiği söylenebilir.

Borca karşılık en genel faiz düzenlemeleri BK.m.88 "Faiz ödeme borcunda uygulanacak yıllık faiz oranı, sözleşmede kararlaştırılmamışsa faiz borcunun doğduğu tarihte yürürlükte olan mevzuat hükümlerine göre belirlenir. Sözleşme ile kararlaştırılacak yıllık faiz oranı, birinci fıkra uyarınca belirlenen yıllık faiz oranının yüzde elli fazlasını aşamaz." ile TTK.m.8-10 arasında yer alır. MADDE 8- (1) Ticari işlerde faiz oranı serbestçe belirlenir. (2) Üç aydan aşağı olmamak üzere, faizin anaparaya eklenerek birlikte tekrar faiz yürütülmesi şartı, yalnız cari hesaplarla her iki taraf bakımından da ticari iş niteliğinde olan ödünç

sözleşmelerinde geçerlidir. Şu şartla ki, bu fıkra, sözleşenleri tacir olmayanlara uygulanmaz.

Faizin kapsamını belirleme ve tanımını yapma önemli bir yer tutar. Gerek tarihsel yönü (Sayı, 1987: 22-28; Zeytinoğlu, 2015: 145-155) gerek İslam hukukundaki tanımlar (Zeytinoğlu, 2015: 156-168; Bayındır, 2015: 173-192) gerekse günümüz uygulamaları (Orman, 2015: 77-83) bakımından değişik çeşitleri ve tanımları da yapılır. İslamiyet diğer birçok dinde olduğu gibi faizi dinen haram veya günah kabul eder. Ancak faizin dinen haram ve günah olması başka bir şey, buna karşılık ekonomik kriterlerle değerlendirilerek yasak olması farklı bir şeydir. Bu yasaklamanın iktisadi kriterlere göre yerinde olup olmadığının tartışılması gerekir. O halde hem dinî hem de iktisadî olan ve dinî veçhesi en az iktisadî veçhesi kadar, iktisadî veçhesi en az dini veçhesi kadar önem taşıyan riba/faiz müessesesini iktisadi veçhesini ihmal ederek yalnızca dini veçhesini ele almak suretiyle değerlendirmek yeterli olmadığı gibi dini veçhesini ihmal ederek yalnızca iktisadî veçhesini ele almak suretiyle değerlendirmek de bir çözüm olarak kabul edilemez (Zeytinoğlu, 2015: 170). Faizin toplumsal dengeyi ekonomi kurallarına aykırı olarak bozup bozmadığı sorunu bu çalışmada ele alınacaktır. Şimdi faiz kavramı üzerinde yapılan tespitlerle tanımları ele almak istiyoruz

Rizikosuz Kazanç

Toplumsal yapıyı belirleyen dört temel kurumdan biri olan ekonomi, toplum içinde dini, ilmi ve siyasi kurumlardan işlevleri bakımından ayrılır. Dini faaliyetleri değerlendirmede kullanılan kriter iyi/kötü, ilmi faaliyetlerde doğru/yanlış, siyasi faaliyetlerde adalet/zulüm iken ekonominin kriteri kâr/zarardır (Ersoy, 1986:156; Karagülle, 1993:71; Akdemir,1991:46). Malın fiyatı arz talep kanunuyla oluşur. Piyasa olmadan neyin kârlı neyin zararlı olduğu anlaşılabilir. Faiz rizikoya girmeyen kazancı ifade eder. Böylesi kazançlar uzun dönemde tekelleşmeleri oluşturur. Bu durum ekonominin esasıyla çatışır. Hz. Muhammet, “*Zımanın (rizikonun) olmadığı yerde ribh (kâr) yoktur.*” sözü ile bu durumu belirtir. Kâr bir varlığın miktarında, niteliğinde veya değerinde meydana gelen artmadır. Zarar ise bir varlığın miktarında, niteliğinde veya değerinde meydana gelen eksilmedir, azalmadır (Sayı, 1987: 32). Bir varlıkta meydana gelen kâr veya zarar, artma veya eksilme faiz bakımından ele alındığında tereddütsüz ve tartışmasız kârlar ve artmalar sermayedara/alacaklıya/faize, buna karşılık zararlar ve eksilmeler borçluya aittir. Bu durum ekonominin sürdürülebilirliğine aykırılık teşkil eder. Riziko karşımıza bazen hukuki bazen de iktisadi riziko olarak çıkar. Her hâlükârda faiz rizikoyu sevmez.

Zamanla Artan Borç

Faizin en eski ve en çok bilinen tanımı zamanla artan borçtur. İslam öncesi Araplarda iki türlü faiz öne çıkmıştır. Birincisine “*faizi fazl*” denilmiş, verilen semen karşılığında bir defaya mahsus fark alınmıştır. Örneğin 100 kile buğdaya karşı vade sonunda 110 kile buğday istenmiştir. Buradaki 10 kile faiz farkı hiçbir surette zaman içinde artmamıştır. Diğer faiz şekli “*nesie ribası*” adını almış ve zamanla artan borcu karşılık kullanılmıştır. Bu faiz çeşidi Mezopotamya’ya kadar gitmektedir. Bu faiz çeşidinde veresiye (borç) ile zaman fiyatlandırılmaktadır (Sayı, 1987:28-29).

Yeri gelmişken cins/standart mallar ile nakit kabul edilen altın ile gümüşe kısaca işaret etmek istiyoruz. İslam fıkında altın veya gümüş ile yapılacak mübadelelerin peşin yapılması şartı bulunur. Bedellerin birinin ödenmesinde meydana gelecek bir miktar gecikme faiz sayılır (Bayındır, 2015: 182). Keza buğday, arpa, hurma ve tuz gibi tartılabilir, sayılabilir veya ölçülebilir standart mallar kendi cinsleri ile mübadele edildikleri vakit bedellerin eşit hacimde ve mübadelenin peşin olması şarttır. Ekonomik açıdan veresiyeler ve buna bağlı taksitlendirmeler tüketimi artırır.

Misliyattan Alınan Kira

Misliyat sözcüğü, aynen iadesi mümkün olmayan fakat birbirinin yerine ödenebilen aynı cins şeylerdir. Ödünç alınan buğday, arpa ve benzeri cins mallar geriye ödenirken aynen verilmeyip benzeri/misli iade edilir. Altınla gümüş ve benzeri madenler de böyledir. Özellikle tüketime konu olan mallar aynen ödenmeleri mümkün olmadığından misliyattan kabul edilir. Kira ise tüketimi birden olmayan dayanıklı mallarda meydana gelen aşınma ve yıpranma karşılığı alınan karşılıktır (Sayı, 1987:34). Demek ki gerek tüketilen mallar gerekse altın ve gümüş gibi nakit karşılığı kullanılan şeylerin ve bu arada paranın kiralanması karşımıza “faiz” olarak çıkar. Bu durum faiz paranın kirasıdır şeklinde ifade edilir. Buna göre faiz parayı muvakkat bir zaman içinde kullanmanın bedeli anlamına gelir (Orman, 2015: 78).

Emeksiz Kazanç

Esasen sermaye biriken emekten başka bir şey değildir. O nedenle bir hak olduğu açıktır. Emek karşılığı olan bu servetin emeksiz kazanca dönüşmesi onun doğasına aykırıdır. Faiz, insanları doğal olarak üretime yöneltme yerine çalışmamaya yönlendirir. Gizli işsizliğe neden olur. Faiz, geliri olanlar için görünürde işi var gibi gözükmesine rağmen reel ekonomide üretim yapılmadığı

için gizli işsizlik kabul edilir. Reel ekonomide asıl olan emek olduğundan faiz emek dışı kazanç olarak karşımıza çıkar.

Şekil 1. Faiz kavramı

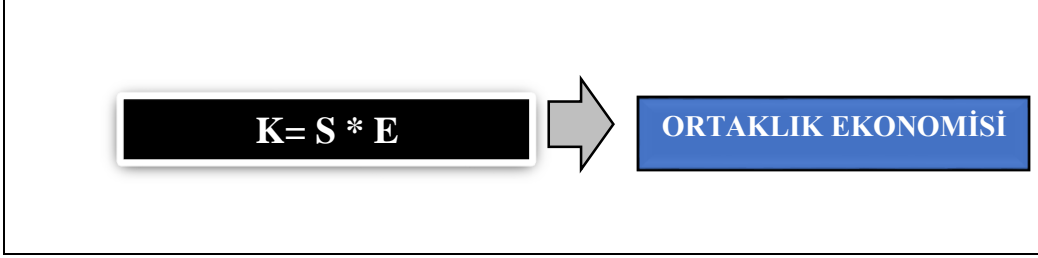
Kazanç, sermaye ile emeğin toplamına eşit kabul edilir. Çeşitli değer ve ölçülere göre belirlenir. Örneğin kapitalistlerde, kazancın tamamı sermayenin hakkıdır. Emeğin ise sadece bir canlı olarak doyma hakkı vardır, kazanma hakkı sadece ücretten ibarettir. Son yayınlanan OXFAM Raporu emek aleyhine sermaye lehine meydana gelen bu farka işaret etmek için “*Çalışmayı Ödüllendir, Zenginliği Değil/Reward Work, Not Wealth*” başlığına yer vermiştir.

Marksistlere göre ise kazancın tamamı emeğe ait kabul edilir. Sermaye ancak bakım masrafları alabilir. Bu sistemde sermayeye bir kâr hakkı verilemez.

Karma sistemlerde kazanç kârın ve sermayenin toplamı olarak kabul edilir.

Bize göre sermaye ve emek arasında ilişki “toplama/toplam” ile ifade edilmemelidir, edilemez. Bu iki ekonomik faktörün dengeli olarak yer alabilmesi toplam değil “çarpma/çarpım” ile ifade edilebilir. O halde kazancı sermaye ile emeğin çarpımı şeklinde ifade edebiliriz. $Kazanç = Sermaye * Emek$.

Şekil.2. Ortaklık ekonomisi

Formül bu şekilde kabul edildiğinde sermayesiz emek, emeksiz sermaye kazanç temin edemez. Ayrıca sermaye veya emekten biri diğerine göre azsa, az olanın değeri artar. Bir başka deyişle az olan daha kıymetli hale gelir. En kazançlı çalışma ve optimum denge, sermaye ile emeğin eşit miktarda olması olarak kabul edilmelidir. Bu kabul bizleri en doğal ekonomik bir sisteme götürür. Kazanç, eşya ile olur ve insan kazanır. O halde sermayesiz veya emeksiz kazanç düşünmek dahi mümkün değildir. Sonuç olarak bize göre Şekil.1’de gösterildiği gibi $K = S \times E$ (Kazanç = Sermaye x Emek) formülü esas kabul edilir. Bu formül emek sermaye birlikteliğini gerektirir ve birinin diğeri aleyhine olmasının önüne geçer.

Faizin Benzer Kurumlardan Farkları

Faizi iyi tanıyabilmek için onu benzer kurumlardan ayırmak gerekir. Burada faize benzeyen ticaret ve kâr, kirayla selem üzerinde durulacaktır.

Faizin Ticaret/Kârdan Farkı

Faizi meşrulaştırmak isteyenler, faizle ticaretin aynı şey olduğunu, bu sebeple ticaretin meşru olması gibi faizin de meşru olması gerektiğini ileri sürerler. Sadece faizi yasaklamanın bir açıklaması olmadığını iddia ederler. Hâlbuki faizle ticaret arasında farklar bulunur (Tablo.1).

- Ticarete alışveriş üç kişi arasında ve iki işlemle gerçekleşir. Faizse iki kişi arasında ve bir işlemle olur. Bu durum risk ihtimalini artırır.
- Ticarete rizikodan dolayı bunu karşılayacak kâr denilen bir pay konulur. Zarar ihtimaline karşıdır. Kredide riziko sermayedara değil borçluya aittir.
- Ticarete alan ve satan imkân ve varlık sahibidir. Değiştirmek suretiyle iki tarafın da rantı artar. Kredide ise biri varlıklı diğeri ihtiyaç sahibidir. Eşit şartlarda pazarlık imkânından söz açılmaz. Ticarete olduğu gibi serbestlik tanınmaz. Nitekim her ülkede faize yasal sınırlar konulur.

- Ticaret malda artışı sağlar. Tüccar satar ve elde ettikleriyle daha fazla mal alır. Bu suretle mağazasındaki stoku arttırır. Üreticilere yarar sağlar. Faiz ise nakdi çoğaltır. Nakit doğrudan üretilebilen bir şey olmadığından ancak başkalarının nakdini azaltmakla çoğaltılabilir. Sonunda enflasyonu doğurur.
- Ticarete mal artışı söz konusu olduğundan hayali artışlarla hayali kazançlar olmaz. Halbuki kredide reel olarak paranın varlığına bile ihtiyaç duyulmadan zimmette borç artırılabilir. Dolayısıyla faiz de arttırılabilir. Böylece hayali sermaye ile hayali kârlar sağlanır. Bileşik faiz bunun tipik örneğidir. Bu durum reel nakdi de sorunlu (muallle) hale getirir.
- Ticaret iki taraf için rantı arttırır. Faizli kredide ilk anda rant artmış görünür ama sonunda faizden dolayı rantı düşük olan tarafa yığma yapar. Nakit, onu kullanamayan, dolayısıyla rantı düşük olan bir yerden, onu kullanabilen dolayısıyla rantı yüksek olan bir yere gitmesi gerekirken faiz dolayısıyla tersi olur. Halbuki ticarete mal ve nakit rantı yüksek olan yerlere gider.
- Faizli sistem gelir vergisi sistemi esasına dayanır. Günümüzde vergiler nakit olarak ve kârdan alınır. Bu vergi çeşidiyle sermaye uzun dönemde tekelleşir. Buna karşılık ticarete uygulanacak sermaye vergisiyle azalan verimler kanununun bir gereği olarak tekelleşme önlenir. Böylece serbest rekabet sistemi korunmuş olur. Faiz vergiden büyük tutulursa sistem çalışmaz, küçük tutulursa tekelin önüne geçilemez. Faizli sistem tekele gider ve denge bozulur.
- Mallarda doyma ve sınır söz konusu olduğundan arz ve talep kanunları işler. Fiyat, üreticiyle tüketici arasında bir şifre hizmetini görür. Buna karşılık insan ihtiyaçlarında ise doyma olmaz; toplam ihtiyaç sonsuz kabul edilir. Parayla mal arasındaki fark burada da kendini gösterir. Para malın aksine bütün ihtiyaçlara cevap verme özelliğine sahip olduğundan onda doyma olmaz. Bu nedenle faiz ile bir denge kurulması zorlaşır.
- Kâr üretici ile tüketici arasını bulur, o nedenle hem üreticilere hem de tüketicilere fayda sağlar, ekonomiyi canlı tutar. Faiz ise faizsiz krediyi önlediği için karşılıklı kredileşmenin önüne geçer. Nakdi olanların ihtiyaçları üstü miktarlarını kefalet ile kredi vermelerinde bir zararı olmaz. Faizi beklemiyorsa kullandırır. Faiz umudu varsa daha yüksek faizin gelmesini bekler. Bu durum sirkülasyonu azaltır veya yavaşlatır.
- Faiz veresiye satışları teşvik eder. Bu, üretmeden tüketme anlamına gelir ki “*yoktan bir şeyi var edememe kuralı*”na aykırıdır. Ticaret ise malların

tüccar nezdinde depolanması anlamına gelir ve tüketimi erteleme manasını taşır. Bu da ülkede yedek stoku sağlar. Görülüyor ki faizle ticaret birbirlerinden tamamen farklı iki süreçtir. Bunların aynı olduğu iddiaları kabul edilemez.

Görülüyor ki faiz, ticaretten farklıdır. Çünkü ticarete riziko kime aitse kazanç da o kişiye aittir. Sermayeye kâr tanınması muhtemel rizikoların karşılanmasını sağlayabilmek içindir. Gerçekte sermayenin sahibi malın mutlak maliki değildir. Tacir sermaye olan mallarını toplum adına yöneten bir görevli kabul edilir. Esasen toplum adına alır ve toplum adına satar. Sermayesini toplum yararına kullanır. Bu şekliye alıcı, satıcı ve kamu arasında çıkar paralelliği sağlanır. Serbest rekabetle makroda denge kurulur. Kendi mülkü imiş gibi tasarruf yetkisi olmakla veya verilmekle mikroda denge de sağlanır (Karagülle, 1993).

Tablo 1. Faiz ve Ticaret Farkı

PARAMETRELER	FAİZ	KÂR (TİCARET)
RİSK	Yok	Var
PİYASA	Tekel	Serbest
ÜRETİM	Düşer	Artar
TÜKETİM	Artar	Düşer
SATIŞLAR	Veresiye	Peşin
MARJİNAL FAYDA	Azalı	Artar
EKONOMİ	Sanal	Reel
ENFLASYON	Artar	Düşer
VERGİ	Gelir Vergisi	Sermaye Vergisi
PARA MAL DENGESİ	Nakit Miktarı Artar	Mal Miktarı Artar
KAZANÇ	Paradan	Maldan

Faizin Kiradan Farkı

Faiz ticaretten çok kiraya benzetilir. Taşınmaz bir malın başkasına kullandırılması sonunda alınan kira gibi, taşınır bir paranın kullandırılmasından alınan faize benzer görünür. Bu nedenle her ikisinin meşru veya gayri meşru olduğu tartışılır. Ancak doğada iyi şeylerle kötü şeyler ilk bakışta birbirine benzer gözükürler. Örneğin şırayla şarap birbirine benzer ama kısa bir analizle fayda ve zararları birbirinden ayrılır. Faizle kira aşağıda sayılan nedenlerle birbirinden farklıdır (Tablo.2):

Tablo 2. Faiz Kira Farkı

PARAMETRELER	FAİZ	KİRA
HAK EDİŞ NEDENİ	Kredi	Yıpranma
MENFAAT NAKLİ	Muhtemel	Muhakkak
İSTİSMAR	Var	Yok
REEL EKONOMİ	Soyut Artış Var	Soyut Artış Yok
MARJİNAL FAYDA	Düşer	Artar
TALEP	Nakde Doyma Yok	Mala Doyma Var
SONUÇLAR	İsrafa Neden Olur	Yatırıma Neden Olur
HASARLAR	Borçluya Ait	Kiralayana Ait
ZARARLAR	Katlanmaz	Dengelenbilir

- Kirada verilen aynen geri alınır da yıpranır. Faizde ise verilen mislen geri alınır ve dolayısıyla yıpranma yoktur.
- Kirada şartlar eşittir. Halbuki faizde borçlu muhtaç durumdadır. Zira kiraya veren de gayrimenkulün giderlerini karşılayabilmek için kiralamak zorundadır.
- Kiralamada gerçekleşmiş bir menfaatin nakli vardır. Faizde ise muhtemel bir kazancın sağlanması söz konusudur. Hatta faizle para alanın zarar etmesi ihtimali de vardır.

- Kirada kiralanmış bulunan taşınmazda meydana gelmiş bulunan hasar ve koruma masrafları mal sahibine aittir. Dolayısıyla bu rizikodan dolayı kirayı istihkak eder. Halbuki, faizde hasar ve koruma külfeti borçluya aittir. Faizin istihkak sebebi yoktur.
- Kiralanan şey reeldir, hayalen çoğaltılamaz. Ayn'a müteallik eden bir haklıdır. Kredi zimmete taalluk eder, hayalen çoğaltılabilir.
- Kira ilişkisinde iki taraf da yararlanır. Birinde eksiltme yerine ikisinde de artma vardır. Ancak bu kiralamanın da faize doğru dönüşmemesi için kiralama tüketim araçlarından çok üretim araçlarında olabilir ve kira hasılaya iştirak şeklinde alınabilir. Bu takdirde daha de dengeli hale gelir.
- Kiralanacak şeylerin kullanılmasında doyma vardır. Nakitte doyma olmaz.
- Uzun dönemde taşınmazlarda belli tedbirler alınarak denge kurulabilir. Faiz ise dengesizlik esasına dayandığı için kendisinde denge kurulamaz.
- Faizin zararlarının giderilmesi zordur. Kiranın zararları hasıladan kirayı takdir etmek ve faizsiz mesken kredisini tanımak suretiyle giderilebilir.
- Faiz rantı azaltıcı bir harekete sahiptir. Kira rantı arttırıcıdır.

Faiz ve Selem Farkı

Faizin zaman içinde artmayıp bir işlemde sağlanan belli bir rizikosuz kazanç olma durumu söz konusu olabilir. Böyle bir faizin ticarete benzediği ileri sürülebilir. İslam fıkıhçıları buna "*faizi fazl*" demişlerdir. Bu tür zamanla artmayan fazlalıkları meşru gören az sayıda da olsa fıkıhçı vardır. Buradaki bu fazlalığın veresiye satışından olup olmadığı tartışmalıdır. Benzer durum selem adı verilen sipariş anlaşmalarında da ortaya çıkar. Bir başka deyişle geç ödemenin maldan dolayı mı yoksa paranın geç ödenmesinden dolayı mı olduğu hususu İslâm fıkında önemli bir ayırıcı faktör kabul edilir. Ödemede gecikme (veresiye) halinde fazlalık faiz sayılırken, malın teslimindeki gecikme halinde fiyat indirimi veya malın fazlalığı meşru kabul edilir. Buna "selem akıtları" denilir ve selemde fark veya menfi faiz meşru sayılır.

- Faizle selemi birbirinden ayırt edebilme kriteri, "*Faiz önce malı teslim edip paranın geç alınmasından dolayı bedele ilave edilen fark iken selem ise paranın önce verilip malın geç alınmasından dolayı bedelde yapılan indirimdir.*" Görülüyor ki selem fiyatları düşürür, faiz ise fiyatları yükseltir. Bu, selemle faiz arasındaki önemli farklardan biridir.

Tablo 3. Faiz ve Selem Farkı

PARAMETRELER	FAİZ	SELEM
Akit Şekli	Mal Peşin Ödeme Vadeli	Ödeme Peşin Mal Vadeli
Kriter	Pozitif Fark	Negatif Fark
Fiyat Dengesi	Arttırır	Düşürür
Üretim	Düşer	Artar
Tüketim	Veresiye ile Artar	Tasarruf ile Geciktirir
Nakit Külfeti	Çoğalır	Azalı
Belge	Nakit Senedi (para)	Mal Senedi (Semen)
Karşılık	Karşılıksız Para	Karşılıklı Para
Hesaplama (Fizibilite)	Müspet Faiz Farkı	Menfi Faiz Farkı
Fiyatlar/Enflasyon	Pahalılık	Ucuzluk

- Selemde alıcının malı geç teslim alması tasarrufu teşvik eder. Yani nakit sahibi parayı peşin kullanırken ortak mallarda harcama yapmaktan şimdilik feragat etmiş olur. Buna karşılık ileride elde edeceği paraya mukabil şimdi malı satın alır. Selem böylece toplum içinde daha çok üretime yardım eder, özendirir. Faizde ise kişi ileride elde edeceği paraya mukabil şimdi malı alıp tüketir, bir kısım malı tüketmekten feragat eder. Üretimin azalmasına sebep olur. Üretmeden tüketme çelişkisi doğar.
- Selem senetleri (sipariş senetleri) toplum tarafından teminat altına alındığı takdirde likidite kazanır. Böylece senet bir mal gibi alınıp satılır. Ticarete olduğu gibi selem farkı iki kişi arasında değil üç kişi arasında doğar. Böylece selem farkı alan kimse onun rizikosunu da yüklenmiş bulunur. Şöyle ki kamu/devlet vadeli buğday senedi çıkarır, çiftçilere bunu kredi olarak verir. Çiftçi bu senedi borsada satar. Tüccar bu senedi borsadan satın alır, un değirmenine satar. Hasat mevsimi sonunda çiftçi buğdayı devlet ofisine teslim eder. Değirmen sahibi de senetle bu ofisten buğdayı çeker. Görülüyor ki burada nakit kredi yerine buğday senedi kredisi verildiği için herhangi bir enflasyona sebebiyet verilmez. Diğer taraftan senet piyasada ucuz veya pahalı satılmak suretiyle rantı ve rizikosu birlikte

paylaşılır. Serbest rekabet ortamı doğar. Faizli kredi, piyasaya karşılıksız paranın sürülmesi şeklinde gerçekleştiğinden enflasyonu da beraberinde getirir.

- Selem senedine dayanmayan mallarda malikin değişmesi mallardaki fizikî yerin de değişmesini gerektirir. Mal satıcının ambarından alıcının ambarına taşınır. Selem senetleri sayesinde mal fizikî statüsünü değiştirmeden hukukî statüsünü rahatça değiştirebilir.
- Selem de faiz de hacme dayandığı için fonksiyon bakımından ikisi arasında hiçbir fark yoktur. Faizsiz sistemde faiz yerine selem farkı ikame edilir. Fizibilite hesaplarıyla değerlendirmeler ikisinde de yapılabilir.

Görülüyor ki faiz; olaya sermaye açısından bakıldığında garanti kâr sebebiyle müspet bir anlam taşır. Ayrıca sermaye ihtiyacı olan için de elde edilme yönüyle müspet gözüktür. Verilen kredilerin dönmeme ihtimaline bağlı olarak hukuki rizikoyu karşılamak üzere faiz talep edilir. Faizin en çok savunulan yönü sermaye birikimini sağlaması olarak karşımıza çıkar. Sermaye birikimine bağlı olarak büyük yatırımlara imkân verir. Büyük sermayeyle tekelleşmelere imkân sağlayarak kârı maksimize eder. Kredi ve faiz ekonomik akışı sağlama aracı olarak da kabul edilir. Birlikte üretimi ve tüketimi harekete geçirir. Sermayesi olmayanlara iş yapma imkânı sağlar. Kredi veren açısından ekonomik bir risk taşımaz. Kredi açan risklere karşı her tedbiri alır, borçluyu garanti vermeye kolaylıkla zorlar. Gelirlerin artmasına ve büyümesine bağlı olarak faizle kredi verenler kurumlaşır. Kredileşme kurumları (bankalar) günümüzde etkin kurumlar olarak karşımıza çıkar. Ekonomik faaliyetler için buna ihtiyaç vardır. Bu durum fiilen gerçekleşmiştir. Geçmişte yasaklanan faiz günümüzde devletler tarafından yasal hale getirilmiştir.

Faizin söz konusu müspet yönleri olmakla beraber birçok menfi sonuçlara da neden olur. Faizi esas alan kapitalist sistemde ortaya çıkan önemli bir sorun işletme düzeyinde sabit girdilerde kendisini gösterir. Kira, işçi ücretleri, faiz ve gelir vergisi işletmeler için sabit giderler kabul edilir. Bu da uzun dönemde a- Küçük işletmeleri ortadan kaldırır. Sabit giderlerin karşılanabilmesi için işin büyümesi ve maliyetlere az yansımaları gerekir. Bu da küçük işletmeleri tasfiye eder. b- Tekelleşmeye sebep olur. Küçük işletmelerin kalkmasıyla işler önce orta boy sonra da büyük işletmelerine eline adım adım geçer. Bu da tekellerin oluşmasına neden olur.

Faiz, işçilik, kira ve gelir vergisi sabit giderlerdir. Maliyet fiyatları üretim arttıkça düşer. Maliyet fiyatı piyasa fiyatından daha az olan yerlerde çalışma olmaz.

Küçük işletmeler elenir veya kurulmaz. Büyük sermaye daima daha çok kâr eder. Böylece küçük sermayeler devamlı elenir. Küçük firmalar azalır, büyük firmalar büyümeye devam ederler. Uzun dönemde veya sonunda sermaye tekeli oluşur.

Faizin bir diğer özelliği ve olumsuz yönü piyasadan parayı çekmesidir. Bu da çalışanların satın alma gücünü azaltır. Bu durum periyodik krizlere neden olur. Diğer taraftan faiz başkasının zararına kazanca da neden olur. Ekonomik bölüşümde dengesizlik ve haksızlık oluşturur. Sınıflaşmaları beraberinde getirir. Bir tarafta sefaletler yaşanırken diğer tarafta sefahatler sınır tanımaz hale gelir (OXFAM, 2018). Tekelleşmeler nedeniyle ekonomik durgunluğa sebep olur. Bunun tipik örneği 1929 ekonomik bunalımıdır.

Ekonomi kurumu kâr-zarar kriterini esas alır. Faiz bu kritere uymaz. Ekonomik kararları almada tek yönlü hareket eder. Buna bağlı ekonomik bakımdan hatalı karar almaların önünü açar. Büyük yatırımlarda yapılan hatalı yanlar ve yanlış kararlar ekonomi sistemini çöküntüye götürebilir. Sermaye açısından risk unsurunu ortadan kaldırır. Buna karşılık faiz tüketicisinin zararını hiçbir zaman hesaba katmaz. Bu nedenle tek taraflı hareket eder ve ekonomik dengenin bozulmasına neden olur. Çıkar paralelliğine dayanmadığından sermaye karşısında kredi kullananı zayıf duruma sokar. Bu da akit serbestliğinin esasını teşkil eden irade ve rızaya dayalı sözleşme sistemini bozar. Zarara katılmadığından daima kazanır ve uzun dönemde sermayeyi tekelleştirir. Tekelleşmeye bağlı olarak üretimin düşmesine neden olur. Faizle elde edilen gelirin emek karşılığı olmaması sebebiyle elde eden açısından israfa yol açar. Uzun dönemde gelir dağılımı olumsuz etkilenir. Sermaye ile emek arasında uçurumlara sebep olur. Gelir dağılımı adaletsizliklerine bağlı olarak çatışmalarla isyanlara neden olur. Küresel sermaye faiz gelirini kaybetmemek için çatışmalar çıkarır. Savaşları göze alır. Bu endişelere bağlı hukuk ve insanlık dışı yollara başvurur (OXFAM, 2018). Enflasyona neden olur. Buna bağlı olarak işsizliğe sebep olur. Gelirler düşer. Açlık ve sefaleti beraberinde getirir.

SELEM

Selem bir akit şeklidir. Ancak bu akit şekline yeni Borçlar Kanunu'nda yer verilmemiştir. Bize göre bu akdin güncellenmesi ve hem Türk Ticaret Kanunu hem Bankacılık Kanunu hem de Merkez Bankası Kanunlarında yer verilmesi gerekir. Bu ayırmda tanımı yapılacak, İslam fıkhdındaki yer alış şekli belirlenecektir.

Kavram ve Tanım

Selem akdi Osmanlı döneminde yasalaşan Mecellede kapsamlı bir şekilde düzenlenirse de Cumhuriyet döneminde çıkarılan Borçlar Kanunu içindeki akit örnekleri arasında doğrudan yer almaz. Siparişlerle ilgili pazarlamacılık sözleşmesi içinde komisyon yönü ile az da olsa bazı hükümler bulunur (Borçlar Kanun m.450, 460). Genel hükümlerde kabul edilmiş sözleşme serbestliği kapsamında böyle bir akdin yapılmasında herhangi bir engel bulunmaz. Alışverişin yani satış akdinin bir çeşidi olarak karşımıza çıkar. Selem akdi, peşin parayı misli (standart) bir malla vâdeli olarak mübadele etme anlamına gelir. Paranın değil de malın veresiye olmasıyla selem yapılmış olur. Para peşin verilir, mal ise en az bir ay sonra teslim edilir. Bir aydan az bir vade ile yapılan satışlar peşin sayılır. Selemin konusu olan mal; vasıfları tam olarak belirlenebilen ve zimmet borcu olabilen standart şeylerdir. Geçmişte daha çok ziraatçılarla zirai mal satan tüccarlar arasında caridir. Çiftçi hasat mevsiminde malı teslim etmek üzere satış yapar, bedelini alır. Selemde her iki taraf için de karşılıklı menfaat vardır. Satan kimse, malı elinde olmadığı halde bedelini alıp işini görürken satın alan ise bir miktar ucuz almak suretiyle kârını artırır.

İslam Fıkında Dayanakları

İslam fıkında selem akdi konusunda Mezhep imamlarının icmaı bulunmaktadır. Bunun anlamı menfi faizi bünyesinde taşımasına rağmen bu akit meşru görülmüş demektir. Kur'an'da *“Ey iman edenler, belirlenmiş bir süre için birbirinize bir borçla borçlandığınız zaman onu yazınız* (Kur'an, Bakara: 282).” Tedayün ayeti ile seleme açık bir şekilde yer verilmiştir (Özket, 2018: 143). Abdullah bin Abbas, selem akdinin Kitap ile helâl kılındığını söylemiş ve bu ayeti zikretmiştir. Hz. Muhammet, ölçü, tartı ve teslim zamanı belirlenerek selem yapılmasını isterken belli bir tarla veya ağaçtaki mahsul yerine, ad ve miktarı belli olan mahsul üzerine akit yapılmasını ifade etmiştir. Çünkü muayyen bir tarla veya ağacın, peşin satılan mahsulü verip vermeyeceği belli değildir. Yine Abdullah bin Abbas'tan rivayet edildiğine göre, *“Allah'ın resulü Medine'ye hicret ettiğinde Medineliler hurmalara bir, iki hatta üç yıllığına selem yapıyorlardı.”* Allah'ın resulü onlara; *“İleride teslim edilecek bir malı, parasını peşin vermek suretiyle alacak olan kimse, ölçü tartı ve vadesini pazarlık edip öyle alsın. (Bir rivayette) ölçüsünü ve vadesini belirtip alsın.”* demiştir (Buhârî. Tecrîd-i Sarîh: 1023). Bu Hadis selem akdinin câiz olduğunu ve selem usulü ile alınan malın ölçü, tartı veya başka şekillerle miktarınca bilinmesinin şart olduğunu gösterir. Başka bir Hadis'te, *“Kim bir yiyecek veya başka şeyde selem akdi yapmışsa, bu malı fiilen teslim*

almadıkça bir başkasına satmasın.” denilmiştir (Ebu Dâvud: 3468). Bu Hadis’ten anlaşılan o dönemde senet sistemi kurulmadığından selem usulüyle mal satın alan kimse, malı teslim almadan önce başkasına satamaz, hibe edemez, devredemez. Bu malı başka bir mal olarak da alamaz, sonradan malın cinsini değiştiremez.

Selem akdi Osmanlı döneminde tedvin edilen Mecelle m. 123’te “Müecceli muaccele satmak” şeklinde tanımlanır. Selemin icap ve kabul olmak üzere iki unsuru vardır. Satım akdi icap ve kabul ile meydana geldiği gibi, selem de icap ve kabul ile meydana gelir. Örneğin alıcı satıcıya “*Yüz kile şu cins buğdayı üç ayın sonunda filan yerde bana teslim etmek üzere şu kadar peşin para ile selem yapmak istiyorum.*” dese, satıcı bu teklifi kabul edince akit meydana gelmiş olur. Selem akdinin geçerli olması için bazı şartlar vardır. Buğday ve arpa gibi malın cinsini, kır veya sulak arazi mahsulü olup olmadığını, miktarını, vadesini yani malın teslim zamanını, peşin olarak verilecek para miktarını, malın teslim yerini kararlaştırmak şarttır. (Yazman, 1964: 282)

Günümüzde Selem

Selem akdi hem tarihte hem de günümüzde uygulama alanı bulmuştur. Ancak bu akdin güncellenmesi ve kapsamının genişletilmesi gerekir (Özket, 2018: 143). O nedenle bu ayırımda bu akdin nasıl güncelleneceği ve etkin hale getirileceği üzerinde durulacaktır.

Selem Sözleşmesinin Güncellenmesini Gerektiren Nedenler

Günümüzde tüketim ekonomisi revaçtadır. Veresiye ve taksitli satışlar ciddi bir toplumsal sorun olarak karşımıza çıkar. Kredi kartları bu sorunu daha da artırır. Bütün bu alışverişler vade farklarına dayanır, vade farksız denilen satışların içinde vade farkı önceden konulur. Kişiler limitlerinin üzerinde borçlandıklarından tasarruf etmeleri hayal olur. Bu durum kapitalist faizli ekonominin doğal sonucudur. Çok sayıda tüketiciyi intihar noktasına getirir ve birçok ülke ekonomisi için ciddi manada çöküşler yaşanır (OXFAM, 2018). Çalışmanın bu bölümünde bir paradigma değişikliğine gidilerek veresiye ve taksitli satışların yerine önceden ödemeli sonradan mal teslim alma sistemi olan “selem/ para peşin mal veresiye” üzerinde durulacaktır.

Selemin Dayandığı İlkeler

Selem ile ilgili açıklamalara geçmeden bu sistemin kurulabilmesi için birtakım alt sistemlere ve anlayış değişikliklerine ihtiyaç vardır. Bu maksatla öncelikle selem sisteminin dayandığı ilkeleri belirlemek gerekir.

- Selem sistemi faizsiz ortaklık sistemlerinin geliştirdiği bir sözleşme türüdür. Ancak faizli ekonomilerde de uygulanabilir. Ön ödemeli siparişe ilişkin sözleşmeler, taşınmaz satışlarındaki tanıtım ve reklam niteliğindeki lansman satışları ve buna dair fiyat indirimleri bu kapsamda geniş uygulama alanı bulan anlaşmalardır.
- Bununla birlikte selem bütünü standart mallara yaygınlaştırılması için ilk adım olarak selem akitlerinin güncellenmesi ve şartlarının ona göre belirlenmesi gerekir. Bu çalışma bu konuda bir adım atılması olarak değerlendirilebilir. Seleme dayalı çıkarılacak mal senetleri sistemi (Yavuzer, 1987: 103) kurulacağından bu senetleri alıp satan veya nakde dönüştüren selem senetleri borsası adıyla bir birimin de oluşturulması gerekir. Bu birim mahalle veya semt kooperatifleri içinde oluşturulabilir (Kanlı, 2016: 25). Katılım bankalarının doğrudan konusu olması gerektiği gibi konvansiyonel bankalar da faizsiz uygulamalara pencere açmak suretiyle selem senedine dayalı anlaşmaları bünyesine katabilir. Sistem büyüdüğünde Mal Senetleri Borsası şeklinde teşkilatlanabilir.
- İkinci olarak, selem sisteminde üreticiye ödeme peşin yapılır ürün vadeli alınır. Ürünün teminatlı ve standart olması (Tekelioğlu, 1987: 145), teslim edildiğinde hıyarı rüyet dediğimiz görülünce reddedilecek mallardan olmaması gerekir. Bütün üreticiler buna göre programlanmalı ve eğitilmelidir.
- Dayanışma ortaklıkları tesis edilmelidir. Bu konu doktora tezimizde ele alınmıştır (Akdemir, 1988). Sosyal grup teminatı adını verdiğimiz bu dayanışma şeklinde aynı veya benzer nitelikteki üreticiler birlikte hareket ederler ve birbirleriyle taahhüt esasına göre anlaşılır ve bağlanırlar. Bir zarar veya beklenmedik bir durum olması halinde kendi aralarında dayanışarak bu zararı giderirler. Bir nevi kefalete dayalı sigortayla birbirlerini güvence altına alırlar. Dayanışma ortaklığının günümüzdeki sigortalardan farkı baştan prim ödeme mecburiyetinin olmamasıdır. Taahhüt yeterlidir ve ancak bir zarar olunca ödeme yapılır. Bu dayanışma şekli malların zamanında teslim edilmemeye dayalı zararın ödenmesi sorununu ortadan kaldırır.
- Bu sistemin işleyebilmesi için ortak ambarların semt, ilçe, bölge, uluslararası serbest bölge düzeylerinde kurulması gerekir. Ayrıca mal teslimlerinde yine ortaklık sistemine göre pay alan kontrol sistemlerinin de oluşturulması şarttır. Kontrol ederek malı teslim alan kontrol grubu

artık o maldaki kusurlardan sorumlu hale gelir. Zarar varsa kontrolörün dayanışması tarafından karşılanır.

- Ambara teslim edilen malların nakliyesi için de sistem kurulması gerekir. Teslim edilen mallar partiler halinde ilgili yerlere nakledilir. Nakliye ücreti bir defa mal teslim edilirken pay şeklinde belirlenir artık nakliye ücreti konuşulmaz ve ülkenin her yerine nakledilebilir hale gelir. Zamanla bu ambarlar uluslararası anlaşmalar yoluyla uluslararası nakliye sorununu ortadan kaldırırlar. Üretilip bir semt ambarına teslim edilen mallar kurulacak ağ sistemiyle tüm dünya pazarına girmiş olur.
- Sistemin sağlıklı yürüyebilmesi için her kademede bulunan kişilerin “sabit giderleri esas alan işçilik sistemi”ne göre değil, “*sabit giderleri minimuma indiren ortaklık ekonomi sistemi*”ne göre hareket etmeleri gerekir (Demir, 2017: 32). Bu takdirde paylaşım ortaklık sözleşmelerine göre yapılacağından irade ve rızalara uygun olarak gerçekleşir. Ancak ortaklığa göre paylaşımın kolay olması için ürünü temsil eden mal senetleri sisteminin de kurulması gerekir. Esasen tarihi uygulamalarda olmayan husus burada kendisini gösterir. Günümüzde artık senet sistemi herkes tarafından kabul edilerek uygulanmaktadır. Ancak senetler üzerinde en önemli sorun miktara bir sınır getirilmemesi ve ürünlerin de yer almamasıdır. Bahse konu selem senetleri bu sorunu da çözecek şekilde geliştirilmelidir. Örneğin mal senedi üzerinde 100 kg buğday, 1/100 adet Arçelik A Plus buzdolabı, 1/1000 A marka ve özellikleri olan otomobil ve benzeri vasıf kısmı daha da detaylanabilecek şekilde olmalıdır. Bu sayede senet sahibi neyi alacağını, ne kadar senet toplarsa depodan çekebileceğini ve ne zaman eline geçeceğini görmüş olur. Selem mal senetleri üzerinde kimin alacaklı olduğu yazılmayacağından hamili sahibi olur, borçlusunun teslim edeceği ambar ile teslim tarihi belli olacağından piyasada serbestçe alınıp satılabilir.
- İlkel ekonomilerde vergiler mal olarak alınır. Böyle bir tahsil şekli üretici için hem kolay hem de avantajlıdır. Buna karşılık kamu için sıkıntılıdır. Gelişmiş ekonomilerde vergi mallar üzerinden değil değerler (nakit) üzerinden alınır. Devlet için kolay ve yararlı olan bu tahsil şekli üretici ve imalatçıyı sıkıntıya sokar. Burada önerilen mal senetleri üzerinden verginin pay olarak alınması halinde hem üreticinin hem de kamunun sıkıntıları ortadan kalkar. Görülüyor ki mal senetleri sisteminin geliştirilmesi halinde vergilendirme işi kolaylaşır ve kayıt dışı ekonomi ortadan kalkar. Devletin alacağı pay, mallar teslim edilirken yüzde pay

şeklinde ayrılır. Böylece vergi kaynağında aynî olarak senet şeklinde alınmış olduğu gibi hem üreticiler hem çalışanlar hem tüccarlar hem de devlet ortaklık paylaşım sözleşmelerine göre kolaylıkla payını elde etmiş olur.

- Selem senetleri fiyatlarda piyasaya göre daha ucuz veya indirimli olduğundan kısa zamanda cazip hale gelir, tüketim ekonomisi adım adım üretim ekonomisine dönüşür. Fiyatlar peşin ödendiğinden enflasyon sorunu ortadan kalkar (Karagülle, H. 1987:155).

Görülüyor ki geçmişte daha çok tarım ürünlerinde kullanılan selem akidi günümüzde standardize edilebilen her türlü mallar için kullanılabilir. Özellikle halkın ihtiyaçlarını gidermeye yönelik modellerin geliştirilmesi gerekir. Bunun için halka “sipariş kredisi” adı altında bir kredi geliştirilebilir, geliştirilmelidir. Halk bu kredilerle tüccarlara malın çeşidine göre her hafta veya her ay parti parti almak üzere yıllık ihtiyaçlarını sipariş vermeli, parasını sipariş veren tüccara peşin olarak ödemeli, tüccarlar bu siparişleri peşin ödemeler yaparak selem akitleriyle üreticilere vermelidirler. Üreticiler işçilere ve hammaddeye peşin ödemeler yaparlar ve günü gelince ürünleri en yakın ambarlara teslim ederler. Ambarlar nakliyecilere, nakliyeciler bakkallara teslim ederler. Halk bakkallardan sipariş ettiği malları hafta hafta teslim alır.

Bu sistemde tüccarlar kârı paradan değil ürünlerden pay olarak alırlar. Aynı şekilde ortaklık ekonomisi gereği ambarlarla nakliyeciler de ürünlerden paylarını alırlar. Kiralar ve ücretler de hep pay şeklinde tahakkuk eder. Para yolda artmaz eksilmez sadece dolanır, mal üretir. Üretime katılanlar sabit ücret değil, üründen pay alırlar.

SELEM SİSTEMİNİN SWOT ANALİZİ DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu çalışmada selem sisteminin sağlıklı olup olmadığı SWOT analizi yöntemiyle ele alınacaktır. Selemle ilgili tüm veriler SWOT (*Strengths- Weakness- Opportunity- Threats*) analizi yöntemi ile değerlendirilecektir. Bu yöntem, bir sorunun çözümü amacıyla, bir sistemin, kurumun veya durumun güçlü yanlarını belirleyerek bunları en uygun fırsatlarla eşleştiren, zayıf ve tehdit edici yönleri azaltmayı hedefleyen sistematik stratejik bir planlama, bu yönüyle de bir karar verme aracı kabul edilir (Gable vd., 2007: 140; Beloborodkoa vd., 2015:165; Glass vd., 2015:156; Chen vd., 2014:320; Aslan vd., 2014:234; Kanlı, 2016:6-7).

Tablo 4. Güçlü ve Zayıf Yönler

Güçlü yönler	Zayıf Yönler
<p>G1. Üretici malını peşin olarak önceden satmış olur.</p> <p>G2. Sipariş veren malı ucuza almış olur.</p> <p>G3. Mallarda standardizasyona gidilir.</p> <p>G4. Merkezi depolama ve ambalajlama sistemleri geliştirilir. Bu tür maliyetleri düşer.</p> <p>G5. Mallar özellikleriyle senede bağlanır.</p> <p>G6. Mal senetleri hamiline düzenlenir.</p> <p>G7. Devir, temlik ve pazarlama kolaylaşır.</p> <p>G8. Malın depoya teslimine kadar Mal senedi ticareti gelişir: Mal senetleri borsası çalışır.</p> <p>G9. Ticaret hız kazanır ve tüccar sayısı artar.</p> <p>G10. Mevsimlik, yıllık sipariş sistemleri kurulur, ekonomideki belirsizlikler ortadan kalkar.</p>	<p>Z1. Çok az ihtimalle mal teslim edilmeyebilir.</p> <p>Z2. Mal geç teslim edilebilir.</p> <p>Z3. Hamiline mal senedi kaybolabilir.</p> <p>Z4. Sistemin yeni olması ve uygulamanın bilinmemesi gelişmeleri geciktirebilir.</p> <p>Z5. Beklenmedik veya olağan dışı bir durum ortaya çıkabilir.</p> <p>Z6. Mevzuat, uygulama ve yargılama sürecinin uzunluğuna bağlı sorunlar oluşabilir.</p> <p>Zayıf Yönleri İyileştirici Unsurlar Z1, Z2, Z4, Z6</p> <ul style="list-style-type: none">• Dayanışma ortaklıklarının kefaleti,• Sözleşmelerin geliştirilmesi,• Standardizasyonun gelişmesi,• Ambar sisteminin kurulması,• Yeminli bilirkişilerin malları kontrolü, kontrolün teminatlı olması,• İhtilaflarda arabulucu ve tahkim sistemlerinin kabul edilmesi,• Yasal düzenlemeler:<ul style="list-style-type: none">- Borçlar Kanunu'nun akitler kısmına selem akdinin eklenmesi,- Türk Ticaret Kanunu'nun kıymetli evrak arasında yer alan ve içeriğinde daha çok nakitleri esas alan bono senetleri arasına selem mal senetlerinin eklenmesi, <p>Mal senetlerine likidite kazandırma bakımından Merkez bankası ile ilgili yasaya hükümler konulması.</p>

Tablo 5. Fırsatlar ve Tehditler

Fırsatlar	Tehditler
<i>F1. Serbest piyasa ortamı oluşur.</i> <i>F2. Tüccarlar arası iş hızı artar.</i> <i>F3. Defalarca mal nakli masrafının önüne geçilir.</i> <i>F4. Malların devir ve temlik kolaylaşır.</i> <i>F5. Standart mal üretimi ihtilafları azalır.</i> <i>F6. Üretim mevsimlik ve yıllık planlı hale gelir.</i> <i>F7. Ödemeler peşin ve üretim öncesi gerçekleşir.</i> <i>F8. Enflasyon sorunu biter.</i>	<i>T1. Sermayen gücünü kaybedeceği endişesi ile çeşitli tuzak ve algılarla karşı koyar.</i> <i>T2. Tüketicilerin borç sarmalı içinde olması peşin alışverişleri zorlayabilir.</i> <i>T3. Senet sahtekarlığı veya kaybı oluşabilir.</i> <i>T4. Küresel sermaye faiz gelirini kaybetme endişesi yaşar. Bu endişeye dayalı hukuk ve insanlık dışı yollara başvurabilir.</i> <i>T5. Kurulu düzende gelirleri faizle olanlar değişiklik ve yeniliklere karşı çıkabilir.</i>

Görülüyor ki tarihi kökleri olan selem akdi güçlü yönler olan G1-G10 olarak sayılan nedenlerle günümüz şartlarında geliştirilmesi gereken bir akit türü olarak karşımızda durur. Sistemin Z1-Z6 arasındaki zayıf yönler için mevzuatta değişiklikler yapılmalıdır. Zayıf yönler giderildiğinde Selem sisteminin sağladığı faydalar olan F1-F8 arasındaki fırsatlar çok önemlidir ve enflasyondan arındırılmış, tasarrufu öne çıkaran ve planlanmış bir ekonomi ile mal senetlerine dayalı yeni bir ekonomik düzen kurulabilir. Faizin ortaya çıkardığı sorunlardan önemli bir kısmı ortaklıklar, ticaret yoluyla giderilebilirse de kredi kurumunun sermaye lehine kullanılması toplumsal yapıda ciddi sorunları beraberinde getirir. Faizin fiyatları artırması veresiye, taksitli vadeli satışlara neden olması, tasarrufu azaltması, enflasyonu tetiklemesi ve benzeri sonuçları uzun dönemde toplumsal dengeyi bozar. Faize dayalı işçilik sistemi sabit giderlere neden olur, bu uygulamalar beraberinde küçük firmaların elenmesine ve büyük firmaların tekelleşmesine ortam hazırlar. Zarara katılmayan faizin uzun dönemde büyük sayılar kanunu gereği firmaların tekelleşmesini artırır. Tekel üretimin yarıya fiyatların iki katına çıkması demektir.

Önerilen selem sistemi günümüz şartlarında yeniden bir akit şekli olarak geliştirilir, nakit senetler yerine mal senetleri sistemine dönüştürülür ve bu senetlere likidite kazandırılırsa, ekonomi planlandığı gibi, emek sömürüsü sona

erer ve hamiline mal senetleri borsası yoluyla serbest piyasa sistemi irade ve rızalarla kurulmuş olur. Selem sistemi ve ortaklık ekonomisi sayesinde emek üretime bir pay olarak katılır ve hakkını tam olarak artık ürünün sahibi haline gelir. T1-T5 arasındaki tehditler yukarıda zayıf yönler kısmında sayılan iyileştirici düzenleme ve uygulamalarla ortadan kalkar

SONUÇ

Bu çalışmada faizli ekonomilere bağlı ciddi toplumsal sorunların ekonominin sürdürülebilir niteliğine hanel getirecek bir yöne gittiği tespit edilmiş, alternatif kurumlardan selem akdi üzerinde durulmuştur. Selem sadece üretici ile tüketici arasında sıradan basit bir anlaşma olmaktan çıkarılmış ve toplumsal sorunlar olan enflasyon, tüketim ekonomisi yerine üretim ekonomisi, veresiye yerine peşin alışverişleri, israf yerine tasarrufu ve benzeri birçok faydayı beraberinde getiren yenilikçi bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Bu kapsamda selem mallarda standardizasyonu getirmesi, sermaye yerine emek ve üreticiyi öne çıkartması, kaliteyi yükseltmesi, ortak ve dayanışmaya dayalı hareket etme bilincinin gelişmesini sağlaması, karşılığı olan mal senedi sistemine dayanması, bu senedin hamiline düzenlenerek likidite kazandırılması, menfi faiz olarak fizibilite analizlerinde kullanılabilmesi yenilikçi düşünceler olarak önerilmiştir.

Selem yöntemiyle ortak çıkarlar doğrultusunda insanların üretimi planlayabilir. Ortak ambarlar oluşturulmasını beraberinde getirir. Ambara teslim edilen mallar ekspertiz kontrolünden geçirilir ve teminat altına alınır. Nakli bakımından ileri bir adım atılır. Mallar senetlerle tanımlanarak mal senedi sistemi kurulur, bir bakıma karşılıklı senet üretiminin yolu ve yöntemi de açılmış olur. Bu bağlamda; selem aslında yepyeni sürdürülebilir bir ekonomik yapı oluşturmaya katkı sağladığı söylenebilir. Aslında bu durum en küçük işletmeler için de geçerlidir.

Ekonominin geleceği işletmelerde sabit giderleri minimize etmek ve ortadan kaldırmaktan geçer. Bu çalışmada, sürdürülebilir gelişmeyi sağlayarak yaşana bilirliliği arttırmak için, gerekli ekonomik sistemi bir bütün olarak değerlendiren ve uygulanabilir bir kavram olarak “selem senetleri” önerilmektedir. “Selem senetlerinin” temel fonksiyonları halkın ekonomiye doğrudan katılmasının yanında ortaklık ekonomisi, dayanışma (sigorta), toplumsal düzeni koruma ve zararlı kurumlardan arındırma olarak özetlenebilir. Bu anlamda “selem kurumu”nun sürdürülebilir ekonomik gelişme bağlamında şu temel faydaları sağlayabileceği düşünülmektedir:

Ekonomik Bağlamda

- Üretimde etkinlik ve verimlilik sağlanır, ekonomi planlanır hale geldiğinden kaynak israfının önüne geçilir. Böylece kaynak kullanımında optimizasyon sağlanabilir.
- Mallarda standardizasyona gidilir ve ürün kalitesi artar.
- Rekabet ortamı oluşarak piyasa işler hale gelir.
- Kapsamı genişledikçe piyasaları etkin bir şekilde düzenler.
- Küçük işletmeler çalışır hale gelir. Rekabet içinde daha büyük ve güçlü ekonomik yapıların oluşumuna ortam hazırlanır. Aynı zamanda küçük sermayelerin ekonomik kararlara katılımı da gerçekleşeceğinden sermaye birikimi sağlanabilir.
- Küçük ölçekli işletmelerin bir araya gelmesi ile ekonomik işbirliğini artırır.
- Ürünlerin ambarlara konulması ile ürün arzı kolay koordine edilir hale gelir.
- Semt, ilçe, bölge ve uluslararası serbest bölgeler arasında kurulacak ağ ile mallar arasındaki fiyat farklılıkları minimuma iner.
- Yerel piyasalar için avantajlar sağlar sadece yerel ihtiyacı karşılamakla kalmaz aynı zamanda kendi bölgesinde ya da ilgili sektörde ekonomik faaliyeti canlandırabilir.
- Üretim artar, verimlilik yükselir ve böylece kârlılık oranı yükselir.
- İstihdam artışı sağlar, makro düzeydeki işsizlik düzeylerini aşağıya çeker.
- Teknolojinin gelişmesine katkı sağlayabilir.

Sosyal Dayanışma Bağlamında

- Üreticiler arasında sosyal gruplaşmaya yönelik kurulacak dayanışma ortaklıkları yoluyla malların sigortalanması konusunda maliyetleri düşürür. Aynı grup içinde zarar sonrası ödeme taahhüdü nedeniyle grup içi sosyal kontrolü sağlar. Ekonominin her kademesinde kurulacak dayanışma ortaklıklarıyla hem kişiler hem de ortaklıklar teminatlı hale gelir.

- Sosyal dayanışma, yardımlaşma ve iş birliği konusunda toplumsal bilinç düzeyinin gelişmesine katkı sağlar. Birlik olma, birlikte yaşama, aynı mekânı paylaşma bilincini toplum tabanında yayar. Dostluk ve kardeşlik ortamı sağlanır.
- Üretici, tüccar, tüketici ve kamunun çıkarları paralel hale geldiğinden çatışmalar ortadan kalkar ve toplumsal denge ile adil bölüşüm sağlanır.
- Güvenli mallar sayesinde toplumsal sorunlar azalır.
- Arabuluculuk ve tahkim sistemiyle çıkan sorunlar kısa sürede sonlandırılır.

KAYNAKLAR

- Akdemir, S. (1987). *Faizsiz Bankanın Kuruluşu Teşkilatlanması ve Yönetim Şekli, Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli*, İstanbul: İslami Bilimler Araştırma Vakfı Yayınları.
- Akdemir, S. (1988). *Ceza Hukukunda Mağdurun Korunması*, (Doktora Tezi) İzmir: Akevler Akdeniz Bilimsel Araştırma Merkezi Yayınları.
- Akdemir, S. (1990), İşçi-İşveren İlişkileri, Mukayeseli Sistem Analizi. *Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi İşveren Münasebetleri, İlmî Toplantılar Dizisi*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları.
- Akdemir, S. (2017). *İnsanlık Anayasası Kavramı*. Ankara: Atlas yayınları.
- Akdemir, S. (2017). Hak Merkezli Yenilikçi Hukuk Düşüncesi Çerçevesinde İnsanlık Anayasası Kavramı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 207-224.
- Akdemir, S. (2017). Faizsiz Finans Kanun Taslağına Yönelik Eleştiri ve Öneriler: İslam İktisadı İlkelerine Göre Bir Değerlendirme. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 3(2), 161-186.
- Aslan, I., Çınar, O., & Özenç, Ü. (2014). Developing Strategies for the Future of Healthcare in Turkey by Benchmarking and SWOT Analysis. *10th International Strategic Management Conference, Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 150, September, 230-240.
- Bayındır, A. (2015). İslâm'da Faiz Mefhumu ve Unsurları. *Para Faiz ve İslam, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*. İstanbul: İslami Bilimler Araştırma Vakfı Yayınları
- Beloborodkoa, A., Romagnolia, F., Rosaa, M., DisantoB, C., Salımbenib, R., Karlsenc, E. N., Reimec, M., Schwabd, T., Mortensen E, J., Ibarraf, M., &

- Blumberga, D. (2015). SWOT Analysis Approach for Advancement of Waste-to-Energy Cluster in Latvia. *International Scientific Conference Environmental and Climate Technologies, Energy Procedia*, 72, 163-169.
- Bilmen, Ö.N. (1967). *İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Chen, W.M., Kim, H., & Yamaguchi, H. (2014). Renewable Energy In Eastern Asia: Renewable Energy Policy Review and Comparative SWOT Analysis for Promoting Renewable Energy in Japan, South Korea, and Taiwan. *Energy Policy*, 74, 319-329.
- Demir, B. (2017). *Faizsiz Ekonomide Ortaklık Sistemi*. İstanbul: Medhal Yayınları.
- Ersoy, A. (1986). *İktisadi Müessesleşme Tarihi İktisadi Kalkınmanın Tarihi Seyri* (Doçentlik Tezi). İzmir: Akevler Akdeniz Bilimsel Araştırma Merkezi Yayınları.
- Ersoy, A. & Altundere M. B. (2017). The Market Institution and The State in Islamic Economics: From Past to Present and Future. *International Journal of Management and Accounting*, 25, 253-284.
- Ersoy, A. (2017). İslam Coğrafyasının İktisadi Sorunları ve İslam İktisadının Vadettikleri: Sorun Üreten Tekelci Kapitalizmden Ortaklık İktisadına Geçiş. *21. Yüzyılda İslam Dünyasına Stratejik Bakış Uluslararası Kongresi: Fırsatlar, İmkânlar, Gelişmeler, Sorunlar, Çözüm Önerileri* (10-14 Mayıs), Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Gable, G. G., Lee, J.-N., Kwahk, K.Y., & Green, P. (2007). Administrative Placement of the Information Systems Academic Discipline: A Comparative SWOT Analysis. *Communications of the Association for Information Systems*, 21(8), 137-165.
- Glass, J. R., Kruse, G. H., & Miller, S. A. (2015). Socioeconomic Considerations of the Commercial Weathervane Scallop Fishery Off Alaska Using SWOT Analysis. *Ocean & Coastal Management*, 105, 154-165.
- Kanlı, İ. B. (2016). Sürdürülebilir Gelişmeyi Sağlamada Stratejik Bir Araç: Mahalle Kooperatifleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 25(3), 1-34.
- Karagülle, S. (2014). *Adil Düzen 'de Genel Hizmetler*. İstanbul: Medhal Yay.
- Karagülle, S. (1969). *İslamiyet ve Ekonomik Doktrinler*. İzmir: Kaynak Yayınları.
- Karagülle, S. (1993). *Alternatif Faizsiz Banka Selem ve Kredileşme*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karagülle, H. (1987). Senetlerin Tedavülü ve Fiyatlandırılması. *Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli. Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*. İstanbul: İslami Bilimler Araştırma Vakfı Yayınları.

- Orman, S. (2015). Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi Faiz. *Para Faiz ve İslam*. (Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi). İstanbul: İslami Bilimler Araştırma Vakfı Yayınları.
- OXFAM (2018). *Donate*. 20.06.2018 tarihinde <https://www.oxfam.org/en/pressroom/pressreleases/2018-01-22/richest-1-percent-bagged-82-percent-wealth-created-last-year> adresinden alındı.
- Özket, H. (2018), “Tedayün” Ayeti Bağlamında İslam Ekonomisinde Özgün Muhasebe İhtiyacı, 01.06.2018 tarihinde <http://www.icomep.com/uploads/icompep18spring/ICOMEPEP'18-SpringAbstractBook.pdf> adresinden alındı.
- Sayı, A. (1987). Faiz ve Faizin Tarihi Gelişimi. *Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli*. (Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi). İstanbul: İslami Bilimler Araştırma Vakfı Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2015) İslâm'da ve Para Politikası Hakkında Bir Deneme. *Para Faiz ve İslam*. (Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi). İstanbul: İslami Bilimler Araştırma Vakfı Yayınları.
- Tekir, S. (1987). Faizsiz Sistemde Kredileşme ve Kredi Müessesesi. *Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli*. (Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi). İstanbul: İslami Bilimler Araştırma Vakfı Yayınları.
- Yavuzer, M. S. (1987). Yeni Bir Faizsiz Banka Modelinde Senet Çıkarılması ve Çeşitleri. *Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli*. (Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi). İstanbul: İslami Bilimler Araştırma Vakfı Yayınları.
- Yazman, İ. (1964). Mecelle Hukukunda Selem Akdi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 1(21), 281-307.
- Zeytinoğlu, E. (2015). İslâm'da ve Diğer Sistemlerde Faiz. *Para Faiz ve İslam*. (Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi). İstanbul: İslami Bilimler Araştırma Vakfı Yayınları.

Amaç-Araç Karşıtlığında İnsan Yaşamı: Adam Şenel Ütopyaları*

Mehmet ARI

Dr. Öğr. Üyesi

Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü

ORCID: 0000-0002-4511-6811

mehmetari2002@gmail.com

Öz

Sınıflı toplumların ortaya çıktığı günden bu yana, iktidarın uygulanmasına tabi olan birey ve topluluklar, iktidarla karşı karşıya gelen “yönetilenler” kategorisini oluşturur. Bu çerçevede yönetilenlerin rızasını kazanmak iktidarın meşruiyet zemini olarak ortaya çıkar. İktidarın meşruiyetinin yeniden üretiminin temeli olarak aile/evlilik kurumunun sorgulandığı *Teleandrogenos Ütopyasında Evlilik Hayatı* eseri ile insan-doğa, insan-insan ve sınıf ilişkilerinin ele alındığı *Ozmos Kronos* ütopyaları örneklerinde “yönetim ve yaşamın otorite karşısındaki anlamı” değerlendirilecektir. *Teleandrogenos Ütopyasında Evlilik Hayatı* eserinde “erkeğin konuştuğu yerde kadın susar, cinslerarası savaş, kadınların ayaklanması” gibi paragraflar üzerinden bu ilişkiler ortaya konacaktır. *Ozmos Kronos* adlı eserde ise “biyoteknolojik devrim, kadın erkek ilişkileri ve efendi-köle ilişkileri” gibi kavramlaştırmalar değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ütopya, Aile, Meşruiyet, İktidar.

* 30 Kasım 2017 tarihinde 15. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresinde sunulmuş tebliğin geliştirilmiş biçimidir.

The Human Life In Contrast Purpose- Instrument: Adam Şenel Utopias

Abstract

Since the class society appeared in human history, the individual and communities that have been subjected to the exercise of power have formed the category of "the ruled". In this connection, to get the consent of the ruled has been an essential factor for the ruling class to gain legitimacy. This essay analyses Teleandrogenos Ütopyasında Evlilik Hayatı, an utopia which explores the role of marriage as a social institution in the reproduction of the legitimacy of the ruling class, and Ozmos Kronos, another utopia in which the relationship between man and nature, man and man, and also the class relations are discussed, and through these two works it focuses "the meaning of life when faced with authority. The essay aims at attracting attention to these relations while reviewing the paragraphs titled "When Men speak, Women Have to Remain Silent", "The Battle Between Sexes", "Women's Revolt" in Teleandrogenos Ütopyasında Evlilik Hayatı, and also exploring the conceptions such as "bio-technological revolution", "the relations between man and woman", "the relations between master and slave" as they are exposed in Ozmos Kronos.

Keywords: Utopia, Family, Legitimacy, Power.

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusu, 1968-1993 tarihlerine denk düşen yayın tarihleriyle yirmi beş yıla yayılan planlı bir çabanın ürünü olarak görülen iki ütopyik denemenin değerlendirilmesidir. Yazarın 25 yaşından başlayarak 25 yılda bir yazmayı planladığı üç ütopya vardır: Birincisi 25 yaşında, ikincisi 50 yaşında ve üçüncüsü ise 75 yaşında yazılmış ve yazılacak üç ütopyik deneme.

Üçüncü kitap için yazar, ikinci kitapta kendisi için yazdığı “kim bu Adam Şenel” adlı özyaşam öyküsünün sonunda şunları yazmaktadır: “Ölümü yetmiş beşinden önce gelmezse, adını Pesimus Pesimismus koyacağı ‘son’ yapıtında, birikimini yaşam deneyiminin vargılarını ve düşün deneyiminin yargılarını ekleyerek (birilerince ve kendince sorgulama tasanına takılmaksızın) olduğu gibi gelecek kuşaklara aktarabilmek umuduyla YAŞAMAKTA.” (Şenel, 2009, 190).

Bu iki ütopyik denemeyi değerlendireceğim bu çalışmada; yazarın vurgulu bir şekilde öne çıkardığı amaç-araç ilişkisini göz önünde tutarak, aile/evlilik, üretim ilişkileri, ihtiyaç (gereksinim) ve arzu (tutku) temaları etrafında dolaşılacaktır.

Öncelikle yazım tekniği açısından seçilmiş olan ütopya tarzının yaygın bilinen özelliğinden ayrılmaktadır. Ütopya veya distopya şeklinde ortaya çıkan metinlerde gelecekte olabilecek olumlu veya olumsuz bir yaşam tasarlanmaktadır. Oysa bizim ele alacağımız çalışmalarda bugün diliyle geçmiş eleştirisi yapılmaktadır.

Ütopyacı sosyalizm betimlemesiyle ütopyayı yeren, eleştiren bir düşünce geliştiren Marx-Engels’ten önce ütopya olumlu bir anlam taşımaktaydı. Ütopya ve bilim karşıtlığı kuran yazarlar kendileri de ütopya yazmakla suçlanmışlardır.* Ütopya’nın hayranlık uyandıran bir ülke olarak ortaya çıkmasıyla, ütopya kavramının ortaya çıkması aynı düşünürün başarısıdır. Ütopya kavramıyla özdeşleşen düşünür Thomas More’dur. 1516 yılında ilk defa Latince olarak yayınlanan ve ölümünden sonra İngilizce’ye çevrilen Ütopya üzerine sayısız çalışma yapılmıştır ve yapılmaya devam edilmektedir. Katolik kilisesine karşı Protestanlık inancının (düşüncesinin) geliştirilmesinin dinde Reform sayıldığı bir Avrupa’da, More Katolik inançlarından vazgeçmeyi reddederek, kralın İngiliz kilisesinin başı olarak kabul eden Parlamento kararını kabul etmemiştir. Act of Supremacy’nin Tanrı’nın yasasına aykırı olduğunu belirtmiştir (Ağaoğulları & Köker, 2004: 218-219).

Burada belirtmeye çalıştığım iki nokta vardır: 1) Ütopya’nın Thomas More ile başlaması tartışması; 2) Ütopya’nın Katolik dinsel düşünceye karşı geliştirilen eleştirilerden bağımsız olarak, kralın otoritesine ve keyfiliğine yöneltilmiş bir eleştiri olması arasındaki çelişkilerdir.

* “Marx ve Engels kendi kuramlarının bilimsel olduğunu iddia etse de hakikat şudur: Hem Marx’ın hem de Engels’in düşüncesi geleceği işaret etmesi ve özgürlük, istikrar ve mutluluğa dair umut vaat eden imgeler sunması bakımından açık ve net bir biçimde ütopyacıydı”. (Vieira, 2017: 17)

Birinci nokta Ütopya'nın yazılmasından bin yıla yakın bir zaman önce Platon tarafından yazılan ilk sistemli ütopya sayılabilecek olan Devlet kitabının varlığıdır (Yalçınkaya, 2004: 1). Bu noktada Devlet'te karşımıza çıkan ütopyanın mükemmeliyetçiliği bir sorun oluşturmaktadır. Çünkü gerçekleşmeyecek kadar mükemmeliyetçidir. Örneğin Jean Jacques Rousseau'nun, demokrasi ancak tanrılardan oluşacak bir yurttaşlar topluluğunda gerçekleşebileceği düşüncesini anımsayabiliriz. Platon'un Devlet'inde yurttaşlar (koruyucular) bir ütopyaı gerçekleştirmek üzere var olmakta, yetiştirilmekte, eğitilmekte ve ancak buna uygun oldukları için yaşamaya değer bulunmaktadır. Buna bağlı olarak yurttaşlar tek tek mükemmelleştirilemeyeceğinden hareketle bir kişinin yani filozof-kralın mükemmelliğiyle yetinilmektedir. Buradan yola çıktığımızda, More'dan önce kurulan ütopyanın bir kişinin mükemmelliğine bağlandığını görürüz. Her şeyi bilen, tanımlayan bir kişinin varlığı More'un ütopyasıyla örtüşmez. "More, halkı siyasal yaşamın içine sokarak ve 'bazı sorunlar bütün ada halkının önüne getirilir' deyişiyile referandum olgusuna sistemde yer vererek demokrasi anlayışına epey yakın düşünceler ortaya koymuştur"(Ağaoğulları & Köker, 2004: 235).

İkinci noktaya baktığımızda, dinsel gelişmelerle ilgili olarak söz ettiğimiz Reform hareketinin tam karşısında yer alan More'un özgürlükçü tutumlara sahip mutlu bir halkın ütopyasını kurduğunu görüyoruz. Şimdi More'un ütopya kavramını kullanımına ilişkin değerlendirmelere bakabiliriz.

"Thomas More'un ortaya attığı ütopya (utopia) sözcüğünün kökeni Yunancadır; U-topos. Yer anlamına gelen topos sözcüğünün önüne yok anlamını içeren ou olumsuz takısının getirilmesiyle oluşturulmuştur"(Ağaoğulları & Köker, 2004: 211).

Ancak Yunancada bu kullanım ütopyanın tek biçimi değildir. Yer sözcüğünün önüne getirilen bir başka ek olan eu sözcüğün anlamını değiştirmektedir. Bu ikili anlamdan birincisi outopos "yok yer", "olmayan yer" anlamına gelirken, ikincisi eutopos "iyi yer" "mutlu yer" anlamına gelmektedir. "Kısacası More, yarattığı ütopya sözcüğü ile imgelem ürünü olan, yani hiçbir yerde bulunmayan mutlu bir toplumu dile getirmek istemiştir"(Ağaoğulları & Köker, 2004: 211).

Ütopyanın ve ütopyacının özellikleri konusunda farklı çalışmalarda belirtilen görüşlere kısaca değinelim. "Ütopyacı, yaşadığı duruma alışma ya da onu yeniden düzenleme (reform) umudu beslemediğinden dolayı reformist değildir. Düşsel yapıtında her şeyi baştan aşağı değiştirmeyi amaçlar"(Ağaoğulları & Köker, 2004: 213-214).

Bir başka ütopya araştırmacısına göre, "Tarihte görüldüğü gibi ütopyalar, sadece eleştirmekle kalmazlar, aynı zamanda fantastik ve masalımsı öykülerle toplumları aydınlatır ve böylece insanların özgürleşmesine ön ayak olurlar"(Usta, 2014: 41).

More'un Ütopya eserini göz önünde bulundurarak yaptığı değerlendirmede Kumar şunları yazıyor: "Ütopya, dört yüz yıl boyunca o ilerleme umuduna ve

iyileştirme çabalarına eşlik etmiştir. Kendisi o inancın temel bir ifadesi ve o itkinin kuvvetli bir aracı olmuştur. (...) Belki bir kez icat edildikten sonra, ütopya fikri asla –yani Batı toplumunun kendisi devam ettiği sürece- kaybolmayacaktır” (2006: 656).

Ütopya terminolojisinde karşımıza çıkan, ütopya, distopya, anti-ütopya, üstopya ve heterotopya gibi kavramlardan biri olan eütopya ya da pozitif ütopya tanımına değinmek anlamlı olacaktır. “Pozitif ütopya, yazarın, okuyucunun yaşadığı toplumdan daha iyi bir toplum olarak görmesini istediği, oldukça ayrıntılı bir biçimde betimlenen ve genellikle zaman ve mekân içerisine yerleştirilen hayali bir topluma işaret eder” (Atasoy, 2017: 58).

Türkiye’de gerek yayın dünyasında gerek akademik çalışmalarda, özellikle lisansüstü çalışmalarda çeşitli disiplinlerde, siyaset bilimi, edebiyat ve kentleşme alanlarında yazılan tezlerden bir kaçını örnek olarak verebiliriz.*

TELEANDREGENOS ÜTOPYASINDA EVLİLİK HAYATI

Özellikle Teleandrogenos Ütopyasında Evlilik Hayatı’nda anlatıcı tarafından bulunup okunan ve okunduktan sonra yanmış “esrarengiz papirüs”te yazılan bilgiler aktarılmaktadır.

“Anlatınca görüleceği gibi, “Papirüs”ün yazarı, tarihi, Teleandrogenos’un nerede olduğu, bu meçhul ülkeye söz konusu geziyi kimin, ne zaman yaptığı hakkında doğrudan ya da dolaylı hiçbir bilgi yoktu “Papirüs”te. Papirüs sanki, herkesçe bilinen bir tarihte, herkesçe bilinen bir kimsenin, adı bilinen, ama pek tanınmayan bir yere yaptığı gezinin notlarıydı.” (Şenel, 2003: 18).

Bulunan papirüste sadece evlilik hayatı ve ona ilişkin olaylar ve uygulamalar anlatılmaktadır. Dolayısıyla Teleandrogenos’un başka yönleriyle ilgili bilgilere ulaşamıyoruz. Örneğin nasıl bir yönetim sistemi, ekonomik sistem ya da üretim biçimi geçerlidir bilemiyoruz.

Teleandrogenos Ütopyasında Evlilik Hayatı’nda bütün kurgu evlilik/aile hayatı olarak oluşmuştur. Evlilik düzeni sürdürmenin bir tasarımıdır. Teleandrogenosluların sözlü anayasasının ilk maddesi “sayılar değişmediğinde sonuçlar değişmez biçimindedir” (Şenel, 2003: 60).

Platon’un Yasalar’da düzenlediği kurulabilir ikinci en iyi devlet tasarımında istikrarı korumak için geliştirdiği, aile sayısını sabitlemek fikrine benzerlik dikkat

* Ayhan Yalçınkaya’nın 2004’te yayınlanan “Eğerden meğere” romanlar üzerinden yazılan bir doktora tezi; Seda Çakmak’ın 2016 yılında yazdığı “1980 Sonrası Türk Romanında Karşı Ütopya” adlı yayınlanmamış yüksek lisans tezi ve Arzu Maltaş Erol tarafından 2016 yılında yazılan “Klasik ve Modern Ütopyalarda Mekân Tasavvuru” adlı yayınlanmamış yüksek lisans tezi bu alana katkı yapmıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, pek çok süreli yayın, ütopya ve/veya distopya özel sayısı yayınlamıştır. Dergilere örnek olarak şunları sayabiliriz: Notos Öykü, Kitap-lık, Hece, Doğu Batı.

çekicidir. Anayasanın ilk maddesinin sonucu olarak sayıların değişmemesini sağlamak üzere çocuk sayıları, çocukların baba mesleğinden başka bir meslek sahibi olamamaları kuralı gereği de nüfus yapısı ve ekonomik işleyişle ilgili her şeyin sabitlendiği çıkarımını yapabiliriz.

Bu noktada Teleandrogenos'ta her şeyin sabit ve tekrarlanan bir yaşam akışına göre düzenlendiğini görüyoruz. Özetlemek gerekirse doğumdan ölüme bütün yaşam sabit bir akış halindedir. Şimdi bunun kitaptaki sunuluşunu takip ederek işleyişini görelim.

Teleandrogenos'ta aileler tek bir doğumda, biri kız biri erkek ve yapışık ikizler olarak dünyaya gelen iki çocuk sahibidir.

Bu çocuklar 23 yaşına geldikleri zaman ikiziyle evlendirilmek üzere bir hazırlık dönemi olarak yaşam sürdürürler. Doğumdan üç yaşına kadar "kordonlu dönem" denilen bir biçimde birbirlerine ve annelerine göbek bağıyla bağlı olarak yaşarlar. Kordon anneden erkek çocuğa, ondan da kız çocuğa geçmektedir. Bunun sonucu olarak bu dönemde erkek çocuk kızdan daha güçlü ve gelişmiştir. Kordon koştuktan sonra da kardeşler yapışık yaşamaya devam ederler.

Çocuklar 8 yaşına kadar aynı oyunlarla ve eğitimle yetişirken 8 yaşından sonra oyunlarında ve eğitimlerinde farklılaşma başlar. Kız çocuklar sadece evcilik oyunu oynayabilirler. Bu onların ileride sahip olabilecekleri tek meslek olan karılık mesleğine hazırlanmalarının gereğidir. 10-13 yaşları arasında kız çocuk, kardeşine göre eksik kalan gelişimini tamamlamakla kalmaz, ondan daha gelişkin bir hale gelir.

Kızlar 13, erkekler ise 15 yaşlarında cinsel gelişimlerini tamamlamaktadırlar. Bu gelişme kızlar için aynı zamanda bir esaretin başlangıcı olmaktadır.

Evlenecekleri güne kadar cinsel birleşme yaşamlarının büyük ayıp ve suç olduğunu öne süren namus anlayışına bağlı gelenekler çerçevesinde kızlar 13 yaşında 1. Cinsiyet kafesi giydirilerek korumaya alınırlar. Tam bu noktada toplumun yeniden üretiminin cinsel yasaklarla düzenlendiğini görüyoruz. Bu akışa aykırı davranışlar ağır şekilde cezalandırılırlar. Kafese kapatılan kızın kafesinin iki anahtarı vardır. Anahtarlardan biri babasında, diğeri ise kamu yetkilisindedir. Buradan anlıyoruz ki aile, kamu düzeninin temeli sayılmaktadır.**

Aynı zamanda kızlara kendilerinin araç erkeklerin ise amaç olduğu bilgisi belletiliyor. "Teleandrogenos'ta bir "Kutsal Aile" biriminin kuruluşu demek olan evlilik törenleri gerçekten görkemli olur. Bir hafta süren, giderleri kamu kaynaklarından karşılanan şenliklerin ilk gününde, gene o ayırma işleminin yapıldığı geniş alanda, halkın ortasında baş emirci kızın cinsiyet kafesinin kilidini açar. Anahtarı güveye verir. Ana baba kafesi çıkarılırlar ve güvey, gelini halkın

** Türkiye'de 1961 ve 1982 anayasalarında yer alan "aile Türk toplumunun temelidir" maddesini anımsayabiliriz.

ortasında, oracıkta ayaküstü ilk kez “kapatır”. Bunun dışında, Teleandrogenos’ta cinsel yaşam tümüyle gizlidir” (Şenel, 2003: 65).

Evlilik töreninden sonra, koca karısına yeni bir cinsiyet kafesi yaptırır. İkinci cinsiyet kafesinin de iki anahtarı vardır. Biri kamu yetkilisinde, diğeri kocadadır. Kadının kafes içinde ve kafesin anahtarının kocada olması kadını kocasının mülkü haline getirmektedir. Teleandrogenos’ta her şey erkeğe göre düzenlenerek erkeğin amaç, dışının ise araç olduğu fikri pekiştirilir.

Yalçinkaya’ya göre “yapıt gerçekte, bu öğelerle en başta namus anlayışını temel sayan Türk ailesinin bir parodisini yapıyor. Yaşamın çeşitliliğine açılan kapılarının tehdit edici bulunduğu ve mümkün olduğunca önlenmeye çalışıldığı, eşitsizliğin biyolojik olarak temellendirildiği, baba mesleğini sürdürmenin özel bir önem taşıdığı, ‘kızını dövmeyenin dizini dövdüğü’ Türk ailesinin bir parodisi” (2004: 359).

Kutsal insan kavramının Agamben’in ortaya koyduğu düşüncenin tam tersi bir uygulamayla karşılaşırız. Eğer kadın kocasını öldürürse katil statüsüyle cezalandırılmıyor. Çünkü erkeğin öldürülmesi cezalandırılması gereken bir suç oluşturmak yerine ancak bir akılsızlık ve çıldırma olarak yani bir hastalık olarak kabul edilebilir. Bunun sonucu olarak kadın hasta birisi olarak (kliniğe) kapatılır.

OZMOS KRONOS

Dünyada ölümsüzlüğün gerçekleştiği bir dönem yaşanmaktadır. Ozmos Kronos VI. klon halinden VII. klonuna aktarılma döneminin eşliğindedir. Ölümsüzlük eskiyen bedeninden klon olan yeni bedene taşınması yoluyla sağlanmaktadır.

Böyle bir dönemde Ozmos Kronos araçların ve amaçların evrimi konusunu düşünmektedir. Bunu açıklamak üzere evrenin oluşumundan, canlının ortaya çıkışından başlayarak biyoteknoloji sayesinde ölümsüzlüğün gerçekleştirildiği (günümüze) uzanan bir insanlık tarihi yazmaktadır.

Ozmos Kronos ütöpik bir denemedir ama bu ütopya bir gün ölümsüzlük sağlanacak umudu olarak kurulmamaktadır. Çünkü ölümsüzlük gerçekleşmiştir. Gerçekleştiği tarihten geriye bakarak ölümsüzlüğe giden sürecin tarihi açıklanmaktadır.

Yazar bir bölümde neden-sonuç ilişkisi yerine, sonuç-neden sürecinin kullanılmasını önermektedir (Şenel, 2009: 169).

Amacın “yaşamak” olduğu bir dönemden, ölümsüzlük dolayısıyla “ölmenin” gerçekleştirilmesinin zor olduğu bir zamana geçilmiştir. Sonuçta ölmeyi denemek bilinçli ve güçlü bir tercih olmaktadır. Ozmos Kronos bunu deneyecektir. “İyi de, bu boğazıma düğümlenen duygu neyin nesi”? (Şenel, 2009: 184).

Bu ütopyada zaman ikiye bölünmektedir. Organik Devrim’den Öncesi (ODÖ) ve Organik Devrim’den Sonrası (ODS).

Doğanın içinde yaşanan evrimsel süreç cansız dünyada canlılığın oluşması ve bu canlıların evrimi sürecinde yer yer insanın müdahalesi tarihsel deneyimlere dayanarak özetleniyor. Örneğin Bezelyeci başlığında Mendel'in deneyinden yola çıkarak "yazgı" denen şeyin efendinin sözünde değil bezelyenin özünde olduğu ifade ediliyor (Şenel, 2009: 16).

"Üretim, dağıtım, bölüşüm işleri eskisine göre ne kadar sistemli. Ne kadar güvenli. Her kıtada bir büyük 'standart madde' üreticisi var. Onlarda dünyanın ve ayın taşı toprağı, sıvısı gazı, standartlaştırılıyor." (Şenel, 2009: 33) Bu paragraftan anladığımıza göre her insan gereksinimi kadar alabileceği ve istenilen her şeye dönüştürülecek standart madde üretimi sağlanabiliyor.

"Amaç-araç ilişkisini kavrayabilmek için düşüncenin gelişmesinden önce, araçların gelişmesine başlamalıyım" sonucuna vardı Ozmos Kronos. (Şenel, 2009: 37).

ARAÇLARIN EVRİMİ

Ozmos Kronos araçların evrimini tarih makaraları yardımıyla takip etti. Dördüncü Buzul Çağı'ndan başlayarak insanın araç kullandığını ve geliştirdiği izledi. Öncelikle insanın taş aletlerden önce tahta (ağaç) aletler kullandığını gördü. Ancak onların kalıntıları günümüze ulaşmadığı için biz aletlerin yapımının taş aletlerle başladığını düşünebiliriz. "Cansız araçları çok az ve çok ilkeldi. Araç yerine eller, kollar kullanıldı. Böyle topluluklarda insanlar bedenlerini de araç gibi kullanmıştı. İş sürecinde kırılan, yıpranan, parçalanan, yiten araçların yerine yenilerini "yapmak" da kadınların görevi. Kadınlar bu topluluklarda, yaşamları boyunca, artarda gebe bırakıldı. Birer insan fabrikası gibi çalıştırıldı. Öyle ki, ekonomi politik terimleriyle kavramlaştırılarak, "araç yapan araçlar" durumunda buldukları söylenebilir" (Şenel, 2009: 43).

Ozmos Kronos bu süreci kadınların üretim aracı olarak kullanılması şeklinde değerlendirerek hem toplumun yeniden üretimi; hem de üretimin geliştirilmesinin üretim araçlarının yeniden üretilmesi olarak kullanıldığını tespit ediyor. Böylece amaç-araç ilişkisinde kadın araç konumunda oluyor. Burada önemli olan kadının canlı araç olduğu gibi hem canlı araçların hem de cansız araçların üretiminde kullanılıyor. Buna rağmen toplumda bir güç (iktidar) sahibi olamıyor. Çünkü başka bir araç bu mekanizmanın işlemlerini sağlıyor. Bu yeni araç lisan/dildir. Erkekler dil ve daha sonra din ile kutsal kıldıklarını söyledikleri kadınları araç olarak göreceklerdir ve kullanacaklardır. İleride haz makinası olarak da kadınlar kullanılacaktır.

Dar anlamda maddesel araçların kullanımı yoluyla insan-doğa ilişkisinin sorunları çözülürken, insan-insan ilişkilerinden doğan sorunlar dil ile çözülecekti. Dilin bir araç ve silah olarak etkililiğini Neyzen Tevfik'in bir dörtlüğünde görebiliriz:

"Delikli demirin vurmazı olmaz

Arkasına geçip göz uydurmalı,

İnsanoğlunun kanmazı olmaz

Karşısına geçip söz uydurmalı.” (Tevfik, 2001: 80).

İlkel topluluklar insan bedeninin, özellikle kadınların bir araç olarak kullanmasından daha kapsamlı bir canlı araç kullanımı olarak hem antik çağda, hem modern zamanlarda kölelik kurumunu görüyoruz. Ozmos Kronos, “insan, canlı araç kullanımının tadını bir kez almıştı. Onu artık (Allah’tan başka denir) hiçbir varlık durduramazdı. Sınıflı toplumların kurulmasıyla köleler araç takımı içine girdi” (Şenel, 2009: 47-48) diyor.

Efendisine itiraz eden kölenin başlattığı ayaklanma büyük bir şiddetle bastırılmış, katılanlar ceza olarak direklere asılmışlardır. Bu cezalandırma yönteminde ortaya çıkan görünümde yola çıkarak Ozmos Kronos haç sembolünün başkaldırısı önleyecek bir araç olarak insanların boynuna asıldığını söylüyor. Yani din otoritesiyle başkaldırının önlenmesine işaret ediyor.

Bilimin ve teknolojinin ilerlemesiyle insanlar kendilerine benzer robotlar yaptılar. Robotların yapımında “ölü bilim” teolojide, tanrının kullarını kendi suretinde yarattığı söylenişinden yola çıkarak insanlar da kendi suretlerinde robotlar yarattılar (Şenel, 2009: 78).

Bu noktada ütopyanın tehlikesinin hayali olması değil, gerçekleşebilir olması olduğu düşüncesini hatırlayabiliriz. İnsan hayal ettiği her şeyi gerçekleştiriyor. Bu noktada ütopyanın özgürlük hayallerimizi gerçekleştirebileceği gibi distopyalarda karşımıza çıkan özgürlüğün yerini despotik bir sistemin alacağını da düşünebiliriz. Basit bir örnek olarak, bizi zaman ve mekândan özgürleştirecek bir araç olarak gördüğümüz mobil(cep) telefonların hem zaman hem mekân için prangalara dönüştüğünü görüyoruz.

AMAÇLARIN EVRİMİ

Amaç nedir? Yaşamın bir amacı var mıdır? Amaçsız günü gününe yaşayan insanların çoğunluk olması dikkatini çekiyor Ozmos Kronos’un. Öncelikle amacın tanımlanması gerektiğini düşünüyor. Bunun için de amaç-istek(arzu) ilişkisini düşünüyor. Peki, isteklerin ardında ne var? İhtiyaç mı? İsteklerin gereksinimlerin bilinci ise, bu bilinç kimlerde var? Yani insandan başka canlılar ve cansız varlıklar da amaç sahibi olabilirler mi? Evrenin oluşumu bir amaca yönelik olabilir mi? Bu ve benzeri sorular karşısında Ozmos Kronos amacı tanımlayabilecek durumda olmadığını anladı. Önce onu tanımaya çalışmalıydı (Şenel, 2009: 101).

İnsanların üremesi doğal çiftleşme yoluyla gerçekleşmiyordu. “İnsanlar artık hücre çekirdeklerinden klonlanıyorlardı. Ancak olağanüstü durumlarda, iki cinsten alınan üreme hücrelerinin birleştirilmesiyle, o da tüpte (in vitro) dölleniyorlardı”. (Şenel, 2009: 101) Bunun böyle yapılmasının bir sonucu olarak düzen ve kararlı bir üreme, çoğalma sistemi kurulmuş oluyordu. Ozmos Kronos amatör bir genetik mühendisi olarak bu uygulamanın genetik bir örneklige yol

açacağı kanısındaydı. Klonlanmanın işleyişi Ozmos Kronos'un kendi bedeni üzerinden şöyle anlatılıyor: "Ozmos Kronos, yakında VI. klonundaki yüzüncü yaşına girecekti. Belleği, VII. klonundaki yeni bedeninin beynine aktarılacaktı. Bu bedeni, derisinden alınan bir hücreden, kim bilir hangi laboratuvarında geliştirilmişti? Kim bilir neredeki fidanlık alanında, on sekizine ulaştırılmıştı? Onun silinecek belleğinde kim bilir ne anılar güme gidecekti? Yeni klonunun kafatası içindeki boş beyin içine, daha önceki bedenlerinde edinilip aktarılan gelenlerle birlikte VI. Ozmos Kronos'ta edindiği birikim geçirilecekti. Böylece, VII. Ozmos Kronos olarak yeni yaşamına, kim bilir hangi kolonide başlayacaktı? VII. doğum günü ve hoş geldin partisi de o zaman verilecekti. Partinin başında tanıştırıldığı kimselerin adını gene aklında tutamayacaktı. Ama o kolonideki yaşamının sonlarına doğru hepsinin adını, adı gibi biliyor olacaktı." (Şenel, 2009: 102-103).

Amaç-araç ilişkisinin tarihsel gelişimini düşünen Ozmos Kronos, ilk aracı yapan canlıya bilginler tarafından "insan" adının takıldığını saptıyor. İlk insanın araç yapmasının bir amaca hizmet ettiğini, örneğin avı vurmak, yer altından bitki kökü çıkarmak gibi işlevleri gerçekleştirdiğini görüyor. Burada amaç-araç ilişkisinin göreliliği dikkat çekiyor. Aracın yapımı bir amaç olarak "araç edinme amacı"nın gerçekleşmesi oluyordu. Bir bağlamda amaç olan şey, bir başka bağlamda araç olarak görünebiliyordu.

Bu değerlendirmenin sonucu olarak Ozmos Kronos, "sınıfsız yokluk toplumu"nda kadının, hem erkekle olan ilişkisinde hem de çocuğuyla olan ilişkisinde adeta bir araç gibi görüldüğünü düşünüyor (Şenel, 2009: 157).

Amaç-araç ilişkisini tarihsel dönemlere göre düşünen Ozmos Kronos, "sınıfsız bolluk toplumu" ve "organik toplum" dediği iki ayrı dönem için değerlendiriyor. Sınıfsız bolluk toplumunda "toplumsal amaç-bireysel amaç" sentezi önerildi. Bu toplumun bolluk içinde olmadığını, bolluğun hedef olduğunu görüyoruz. Bolluk toplumuna birey-toplum senteziyle ulaşılabilecekti. Bunun için amaçlar anarşisinden amaçlar hiyerarşisine geçildi. Böylece hiyerarşide öncelik ve önem sırasına göre amaçlar sıralandı. Ancak formülde amaçların hiyerarşisi belirlenirken, birey-toplum-yaşayanlar-gelecek kuşaklar gibi ölçütlere göre belirlenecek amaç hiyerarşisinde uzlaşmak her zaman kolay olmadı. Sınıfsız yokluk toplumu – sınıfsız bolluk toplumu adlandırmalarıyla sınıfsız bolluk toplumunu hedefleyen reel-sosyalist denilebilecek bir topluma gönderme yapıldığını düşünebiliriz. Çünkü "bireysel tutkular depreşti. Sınıfsız toplum dağılayazdı" cümlesine konulan dipnotta "Ozmos Kronosun bunları düşündüğü tarihte daha dağılmamıştı" deniliyor (Şenel, 2009: 157). Tarihsel bir döneme işaret ediliyor.

Klasik ekonomi tanımında "sınırsız ihtiyaçların sınırlı kaynaklarla karşılanması" iktisat biliminin doğmasına yol açmıştır. Ozmos Kronos "gereksinimler sınırsızdır yasası ticariye düzeninin anayasasının ilk maddesiydi" diyor. Oysa sınırsız olan gereksinimler değil tutkular idi (Şenel, 2009: 151).

Gereksinimlerin sınırsızlığının kabulü, gereksinimlere ulaşmak isteği olan amaçları da sınırsız hale getirdi. Amaçlar sınırsızsa, araçlar her zaman sınırlı kalacaktı. Buradan yola çıkarak araçların insanlar arasındaki dağılımı, üretim araçları sahipleriyle ona sahip olmayanların varlığı doğal kabul edildi. Tutkuların sınırsızlığı, gereksinimlerin sınırsızlığı olarak yorumlandığında araçlara sahip olma amacı engellenememektedir. Sahip olunacak araçların sınırlılığı araçların toplumda dağılımından kaynaklı sınıfları doğurmuştur.

Bu toplumsal yapılarda ortaya çıkan eşitsizliğin yarattığı sorunları ortadan kaldırma amacı, ütopya düşüncesinin ortaya çıkmasına yol açtı. Kurulmasının olanaklı olduğu düşünülen bir bolluk toplumu sınıfsız bir dünyanın kurulabileceği umudunu beslemektedir.

AMAÇ-ARAÇ İLİŞKİSİ

Ozmos Kronos canlılığın büyük patlamanın bir sonucu olduğunun bilindiğini söylüyor: “Canlılık bir tutsaklık konumu idi ve hep öyle kaldı: yaşama tutsaklık”. (Şenel, 2009: 174-175) Yaşama tutsak olmak zorunlu olarak özgürlüğün nasıl anlaşılacağı sorusunu da gündeme getirir. Acaba özgürlük amaç mıdır? İnsan araç yapan canlıya verilen isim olduğuna göre “yeteneklerini geliştirerek büyük amaçlar seçme özgürlüğüne erebilir” diye düşündü Ozmos Kronos (Şenel, 2009: 176).

İnsanın “amacı nedir” sorusundan, “amaçları nedir” sorusuna geçerek, insanın çok sayıda amaca sahip olduğu düşüncesine ulaşıyor Ozmos Kronos. Bu amaçlar nelerdir? Örneğin, amaçlarını seçmede özgür olmak, mutlu olmak önemli amaçlar gibi görünmektedir. İnsanın mutluluğu amacına ulaşmakla gerçekleşiyorsa, amacı gerçekleştirmek aynı zamanda mutluluğun sona ermesi çelişmesini doğurmaz mı? Böylece mutluluğu sürdürmenin yolu her zaman yeni amaçlar bulup onları gerçekleştirmek oluyor. “Amaçlar tükenince yaşamın bir serap olduğu mu anlaşılacaktı? Yoksa insanlığın her adımı, bir sorunu çözerken başka bir sorunumu yaratmaktaydı? Böylece insanlık hiçbir zaman sorunsuz, dolayısıyla amaçsız kalmayacak mıydı?” (Şenel, 2009: 177-178).

Ozmos Kronos’un yaşadığı dönemde standart ürün paketi olarak hazırlanan ve besine dönüşen bir yiyeceklerle yaşamlarını sürdürüyorlardı. Standart ürün paketleri çeşitli bölgelerde bulunan merkezlerden alınıyor ve hücre olarak adlandırılan evlerinde kendileri tarafından “dönüştürücü denilen bir makine sayesinde” yiyeceğe dönüştürülüyordu. İnorganik maddeden organik maddeye dönüşüm olan bu süreç, Ozmos Kronos’un aklına bazı sorular getirir. “Dönüştürücüm benim aracım, ben de bir dönüştürücü isem! Ben kimin aracıyım? İnsan dışında bilinçli bir varlık olmadığına göre, öteki insanların aracı mıyım? İnsanlık toplumunun aracı mıyım? Yoksa kendi kendimin aracı mıyım? İnsan kendi kendisinin aracı olursa amaç-araç ilişkisi çözülebilir mi?” (Şenel, 2009: 178-179).

Tutsaklık ve özgürlük iki zıt durumdur. Özgürlük ve istek arasında bir bağ kuran Ozmos Kronos'a göre istemediği halde yaşayan insan özgür değildi. Yaşamayı amaçlamadığı halde, yaşamaktan vazgeçme seçimini yapamayan, yaşama tutsak demektir. İnsanların çoğu böyleydi. Ancak bu tutsaklık her zaman aynı anlama gelmemekteydi. Organik Devrim Öncesi ve Organik Devrim Sonrası farklı anlamlar taşıyordu. "ODÖ dönemde, ölüm doğaya tutsaklığın bir görünümüydü. ODS dönemde, ölümsüzlük olanağıyla, yaşamın da doğaya tutsaklık olabildiği belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya başladı. Öte yandan, yaşamama özgürlüğünü seçmenin de bir paradoksu vardı. Bu özgürlüğü seçen, ondan sonra hiçbir özgürlüğü kullanamamaktaydı." (Şenel, 2009: 182).

İnsanların amaçlarına ulaşamadığı zaman her ne pahasına olursa olsun yaşama tutsak olduklarını, yaşamdan kopamadıklarını vurgulayan Ozmos Kronos, kendisi pek çok amacını gerçekleştirmiş olarak bu tutkudan kurtulmuştur. Her ne pahasına olursa olsun yaşamayı seçmeyi, salt yaşamış olmak için yaşamayı insan onuruna yakıştıramıyordu. Başka bir deyişle yaşamamayı gönül rahatlığıyla seçebiliyordu. Yaşamamak artık onun başlıca amacı idi. Ancak kamu tarafından yaşamamayı seçmek serbest olmadığı gibi, ölümü başarmak da kolay değildi. Amatör de olsa genetik mühendisi olan Ozmos Kronos belki de bu işi yapabilecek çok az sayıda kişiden biriydi. Dönüştürücüyü sonuç-neden formülüyle çalıştıracak ve son amacına ulaşacaktı. Yani standart madde paketlerini ürünlere dönüştüren makine şimdi Ozmos Kronos'u bir standart madde paketine dönüştürecekti.

Bunu gerçekleştirmek için önce dönüştürücüsünü ayarladı. "Soyundu, içine girdi. Ana rahminde bir fetüs gibi, dizlerini karnına çekti. Başını dizlerinin arasına koydu; ellerinin arasına aldı. Parmaklarını ensesinde kenetledi ve bekledi. Dönüştürücü otuz saniye sonra çalışacaktı. Ertesi gün kendisini aramaya geleceklerdi. Dönüştürücüsünde büyük boy bir madde paketi bulacaklardı. Çalınmış bir paket olduğunu sanacaklardı. Ne olduğunu anlayamayacaklardı. Anlasalar da, hiçbir genetikçi kendisini derleyip toparlayamayacaktı. İyi de, bu boğazına düğümlenen duygu da neyin nesi?"(Şenel, 2009: 184). Ölümsüzlüğün gerçekleştiği bir dünyada, ölümsüzlüğe karşı verilen bir mücadelenin sonunda kazanılan zafer gerçek bir paradokstur. Yeni bir bedene aktarılma olasılığını ortadan kaldıran Ozmos Kronos bunun yarattığı boşluğu sorgulamaktadır.

SONUÇ

Değerlendirmeye çalıştığımız ütopyaların dikkat çeken bir vurgusu olarak amaç-araç ilişkisi örneklerinden biri olarak kadın erkek ilişkisini görüyoruz. Buna göre, her ne kadar sınıfsız yokluk toplumu döneminde bir belirsizlik varsa da, ondan sonra başlayan tüm tarih boyunca kadının araç erkeğin amaç olduğu bir kavrayışın egemen olduğunu görüyoruz. Ütopyalarımız bu durumu ve durumu meşrulaştırmaya çalışan görüş ve inançları eleştirmektedir. Ancak bu sorunun çözümüne ilişkin somut bir öneri de getirmemektedir.

İnsanın amaç mı araç mı olduğu sorusundan yola çıkılan özgürlük tartışmasında yaşamın bir seçim olarak insanın seçemeyeceği bir durum olduğu saptanıyor. Yani hiç kimse yaşama başlamasını özgür bir seçim olarak gerçekleştiremez. Öyleyse sorunun düğümlendiği yer ölümün özgürce kararlaştırılıp gerçekleştirilmesiyle ilgilidir. Ölümsüzlük bilgisine ulaşıldığı için yaşamak değil ölebilmek bir amaç haline dönüşmüştür. Asıl özgürlük yaşamak zorunluluğundan kurtulmak olarak karşımıza çıkıyor.

KAYNAKLAR

- Ağaoğulları, M. A. & Köker, I. (2004). *Tanrı Devletinden Kral Devlete*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Atasoy, E. (2017). Distopyacılık, Ütopya ve Distopya Üzerine Genel ve Eleştirel Bir Bakış. *Doğu Batı*, 80, 55-71.
- Çakmak, S. (2016). *1980 Sonrası Türk Romanında Karşı-Ütopya* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kumar, K. (2006). *Ütopya ve Karşı Ütopya*. (A. Galip, çev.) İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Erol Maltaş, A. (2016). *Klasik ve Modern Ütopyalarda Mekân Tasavvurları* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şenel, A. (2003). *Teleandrogenos Ütopyasında Evlilik Hayatı*. Ankara: İmge Yayınları.
- Şenel, A. (2009). *Ozmos Kronos*. Ankara: İmge Yayınları.
- Tevfik, N. (2001). *Azab-ı Mukaddes*. Ankara: İtalik Yayınları.
- Usta, S. (2014). *Türk Ütopyaları*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Vieira, F. (2017). *Ütopya Kavramı. Ütopya Edebiyatı*. (G. Claeys, haz.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yalçinkaya, A. (2004) *Eğerden Meğere: Ütopya Karşısında Türk Romanı*. Ankara: Phoenix Yayınları.

Bütçeleme ve Para Yönetimine İlişkin Kredi Kartı Kullanım Anlayışının Öğrenciler Açısından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Çalışma: Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Örneği

Nazan Güngör KARYAĞDI

Öğr. Gör.

Bitlis Eren Üniversitesi, SBMYO

ORCID: 0000-0003-3938-4147

ngkaryagdi@beu.edu.tr

Öz

Bireylerin finansal olaylar karşısındaki tutum ve davranışları gittikçe farklılaşmaktadır. Bu farklılaşmada serbest piyasa koşullarının giderek yaygınlaşmasının etkisi büyük rol oynamaktadır. Dünyada ve ülkemizde değişen ekonomik koşullar bireylerin farklı stratejiler geliştirmesine olanak sağlamıştır. Farklı stratejilerin geliştirilmesi ve uygulanması ise toplumların refahını makro düzeyde arttıran önemli bir etkiye sahiptir. Yeterli finansal bilgiye sahip olan ve olası finansal riskler karşısında doğru kararlar alan bireyler hem bütçeleme konusunda hem de para yönetimi konusunda başarı elde etmektedirler. Bütçeleme ve para yönetimi konusunda etkin bir yeteneğe sahip olmak, hem finansal sorunları çözmek hem de bunları daha önceden öngörüp kaçınabilmek için önemlidir. Unutulmamalıdır ki; finansal bilgi sahibi olmadan etkin bir bütçeleme ve para yönetimi söz konusu olamaz.

Çalışmamız, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerin bütçeleme ve para yönetimi hakkındaki davranış ve tutumları, kredi kartı kullanım durumlarının bütçeleme yapabilmelerini, harcamalarını etkileyip etkilemediği ve para yönetebilme eğilimlerinin tasarruf ve yatırım yapmaya olan etkisini ölçmek amacıyla yapılmıştır. Anket sonucunda, kredi kartı kullanımının gelirle bağlantılı olduğu, harcamaları etkilediği ve bu durumun bütçeleme, para yönetimini etkilediği de ortaya çıkan bulgulardandır.

Anahtar Kelimeler: Bütçeleme, Para Yönetimi, Finansal Bilgi, Strateji.

A Study on the Evaluation of the Credit Card Usage Approach for Budgeting and Money Management in the eyes of Students: The sample of Bitlis Eren University Vocational School of Social Sciences

Abstract

Individuals' attitudes and behaviors towards financial events are becoming increasingly different. This variation mostly depends on spread of free market conditions. The changing economic conditions in the world and our country have allowed individuals to develop different strategies. The development and implementation of different strategies have an important effect on increasing the prosperity of the society at the macro level. Individuals who have adequate financial knowledge and who make the right decisions against possible financial risks are successful in both budgeting and money management. Having an effective ability in budgeting and money management is important both to solve financial problems and to foresee and avoid them. It should not be forgotten that without financial knowledge, effective budgeting and money management can not be achieved.

Our study was conducted in order to measure the attitudes of students who are studying at Bitlis Eren University Vocational School of Social Sciences in terms of budgeting and money management, whether they can budget their credit card usage, whether credit card usage affects their expenditures and to measure the effect of money management tendencies on saving and investing. As a result of the survey, it is also found that credit card usage is linked to income, affects expenditures and this situation affects budgeting and money management.

Keywords: Budgeting, Money Management, Financial Information, Strategy

GİRİŞ

Çağımızda bilgi teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişim, küreselleşme, değişim gibi olayların dayandığı nedenler ve bu nedenlerin ortaya çıkardığı sonuçlarla etkileşim içinde olan finansal bilgi ekonomik sistemin temel dinamiklerindedir.

Ekonomik sistem içerisinde başarılı olmak için sadece finansal bilgiye sahip olmak yeterli değildir. Sahip olunan bilginin çeşitli finansal becerilerle bütünleştirilmiş olması gerekir. Bütçeleme ve Para Yönetimi bu becerilerin temelini oluşturur. Bu becerilere sahip olabilmek ise, bireylerin sahip olduğu finansal bilgiyi etkin kullanabilmek ve toplumların finansal açıdan eğitilmesi ve desteklenmesi ile mümkün olmaktadır. Bu nedenle üniversitelerimizde geleceğın bütün sektörlerinde büyük oranda yer alacak olan gençlerimizin finansal konularla ilgili eğitilmesi gerekliliği kaçınılmaz bir gerçektir. Böylece, giderek karmaşık bir yapıya sahip olan finans sektöründe bireylerin almış oldukları eğitimler ve günlük hayata uyarlanması, stratejik kararlar alınması, karşılaşılan riskler karşısında kolay çözümler bulunması, analitik düşünme ve yorumlamanın gelişmesi, bireylerin ve işletmelerin kârlılığının artırılması, ekonomik refah seviyesinin yükseltilmesi konusunda faydalı olacaktır.

Bu çalışmamızda üniversite öğrencilerinin bütçeleme ve para yönetimi anlayışının, kredi kartı kullanımının harcama üzerindeki etkilerinin öğrenciler açısından değerlendirilmesine yönelik bir çalışma yapılmış olup; söz konusu çalışma Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek yüksekokulu öğrencilerine yönelik bir anket uygulamasıyla desteklenmiştir. Çalışmada ilk olarak konu ile ilgili literatür araştırmasına yer verilecek hemen akabinde anketlerden elde edilen bulgular yer alacaktır.

BÜTÇELEME VE PARA YÖNETİMİ

Bütçe ve Bütçeleme Kavramı

Bütçeler, gelecek faaliyet dönemi için amaçlara, hedeflere ve politikalara dayalı olarak hazırlanan kapsamlı planların parasal ve sayısal olarak ifade edilmesini sağlayan raporlardır (Parlakaya, 2004: 230). Bir bütçe, finansal ve işlevsel hedeflere ulaşılması için öngörülen yolu çizen kapsamlı bir finansal plandır (Gençtürk & Bağcı, 2012: 50). Bütçenin temel amacı; bütçeleme ile ilgili amaç ve hedeflerin etkin bir biçimde gerçekleştirilebilmesi ve temel fonksiyonların yerine getirilmesinde yardımcı olmaktır (Akdoğan, 2009: 645). Etkin bir finansal planlamanın ilk ve en önemli adımı bütçe oluşturmak ve uygulamaktır. Bütçe, belirli dönemler için düzenlenen gelir ve giderlerin yer aldığı ayrıntılı bir tablodur. Sahip olunan parayı en etkili şekilde değerlendirebilmek için bireylerin bir bütçe yapması ve ona bağlı olarak yaşaması gerekmektedir (Daniell, 2006: 37-38). Bütçe, kişinin para yönetiminde ne kadar başarılı olduğunu, belirlediği hedeflere ulaşma konusunda yeterli olup olmadığını gösterir. Minimum çaba ve maliyetlerle istenilen sonuçlara ulaşmak için bütçe yapmak faydalı olmaktadır. Ayrıca bütçe

yapmanın bir diğer önemi de; finansal kayıtların tutulması ne zaman ne yapıldığını ve harcamaların hangi kalemlere dağıtıldığını açık ve net bir şekilde göstermesidir (Öztürk & Demir, 2015:119-120).

Bütçenin, ekonomik ve hukuki açıdan bazı görevleri yerine getirmesi çeşitli işlevleri ve bu işlevleri yerine getirirken bağlı olması gereken ilkeleri bulunmaktadır. Bütçenin işlevlerine klasik bütçe yaklaşımı çerçevesinde bakılacak olursa, bu işlevlerin ekonomik ve mali işlev, hukuki işlev, siyasal işlev ve denetim işlevi şeklinde dörde ayrıldığı görülmektedir (Akdoğan, 1996: 277-279; Coşkun, 2000: 28-29).

Ekonomik ve mali işlev, devletin kamu hizmetlerini yaparken belli bir mali plan içinde, hizmetleri planladığı öncelik sıralamasına uygun olarak en etkin biçimde gerçekleştirmesini ve bu sayede en az mali kaynak kullanımı ile en yüksek yararı sağlama amacını ifade etmektedir. Hukuki işlev, bütçenin yasal dayanağını ifade etmektedir. Bütçe ile devletin gelirlerini toplamasına izin, giderlerini yapmasına yetki verilmektedir. Bundan dolayı bütçenin hazırlanma, uygulanma ve denetlenme dönemlerinde yapılan bütün işlemlerin yasal dayanağa göre gerçekleşmesi bütçenin hukuki işlevini oluşturur. Siyasal işlev, bütçenin kamu yönetiminin işleyişi açısından hükümetlerin temel politikalarını yansıtan bir belge olmasının göstergesidir. Denetim işlevi ise, bütçenin hazırlanması ve uygulanması sonucunda elde edilen bilgileri karşılaştırarak bütçenin gerçekleşmesinin en doğru biçimde nasıl olabileceğini saptamaktır (Coşkun, 2000: 29-43). Bu işlevler doğrultusunda, bütçenin amacı; verimliliği, kârlılığı ve likiditeyi artırmak ve bu amaçların gerçekleştirilmesi için uyum sağlamaktır (Akdoğan, 2009: 645).

Bütçeleme ise; finansal planlamada etkili bir adımdır (Gençtürk & Bağcı, 2012: 50). Bütçeleme, kaynakların planlanmış şekilde, mali olanaklar içinde kullanılması olup plan açıkça amaçları belirlerken diğer taraftan bütçe, bu amaçlara ulaşmak gayesiyle programlar arasında kaynakların tahsisine olanak tanır (Coşkun, 2000: 132).

Kişisel bütçeleme ve kişisel bütçe planı ise, gelir ve giderlerin farkında olunarak belirli bir dönemde elde edilecek gelirin ve giderin dengelenmesi sebebiyle yapılır. Kişisel bütçe planı yaparak elde edilen bazı avantajlar söz konusu olmaktadır. Bunlar:

- Gelir ve giderlerin farkında olma,
- Düzenli bir gider çizelgesine sahip olma,
- Gereksiz giderleri bulup, daha fazla birikim yapma,
- Mantıklı ve akla uygun birikim hedefleri koyma,
- Birikim ve yatırım planlamaya başlama

Kişisel bütçe planlaması yapmak sanıldığı gibi aksine hiç de zor değildir. Bütçe planı yapmaya başlamak için öncelikle gelir ve giderlerin hesaplanması

gerekmektedir. Bütçe planlamasıyla finansal başarı elde etmek için düzenli olmak şarttır. Düzenli bütçe planı yapmak bireye finansal yaşamda birçok avantaj sağlayacaktır (Şallı, 2018).

Bireyin, parasını ve varlıklarını nasıl idare etmesi gerektiği yani “Bütçesini nasıl yönetmelidir?” sorusu hemen hemen her yaşta birey için önemlidir. Birey, tüketim yapabilmek için gelirinin sadece bir bölümünü ya da tamamını kullanabileceği gibi gelirinden daha fazlasını da harcayabilir yani borçlanabilir. Ancak borçlanma durumu uzun süre devam ettirilemez. Sürdürülemez yöntemlerle ancak geçici olarak artırılabilir. Tüketim kararları ile finansal kararlar iç içe geçmiştir. Doğru ve yerinde finansal kararlar mikro düzeyde bireyin ve hane halkının, makro düzeyde de toplumun refahını artırır (Bakış, 2016: 15).

Para ve Para Yönetimi Kavramı

Lidyalılar tarafından ilk defa kullanılan paranın, zaman içinde nesnel biçimi değişmiştir. Sosyologlar paranın kullanımını en ilkel toplumlara ve çok eski tarihlere kadar götürürler. Tarihin eski çağlarında tuz, tütün, çay, deniz hayvanlarının kabukları gibi maddeler para olarak kullanılmıştır. Daha yakın zamanlarda ise insanlar tunç, demir gibi madenlerden yapılmış paradan faydalanmışlardır. Özellikle altın ve gümüş gibi değerli madenler para tarihinde önemli bir yer tutmuştur. Son bir yüzyıldan beri de kağıt paralar giderek önemli ölçüde kullanılmış ve günümüzde kağıt para hâkim duruma gelmiştir. Herhangi bir nesnenin para olabilmesi için belli özellikleri taşıması gerekir. Bu özellikler şunlardır:

- Paranın ilk özelliği taşınabilir olmasıdır.
- Dayanıklı olmasıdır.
- Bölünebilirlik özelliği olmasıdır.
- Para olarak kullanılan nesne standartlaşmış olmasıdır.
- Genel kabul görmelidir.

Bu bağlamda para, mübadelenin kolaylaşmasını sağlayan ortaklaşa kabul görmüş bir mal niteliğindedir (Öçal vd., 1997: 3-7).

Gelişmiş bir ekonomiye sahip olan ülkelerde yaşayan insanlar, tasarruflarını değerlendirmek için farklı tasarruf araçlarına yönelme şansına sahiptirler. Finansal sistemde ortaya çıkan gelişmeler çerçevesinde ülkemizde 1988 yılından itibaren değişik tasarruf araçları finansal piyasalarda yer almaya başlamıştır. Artık insanlar için vazgeçilmez kavramlar arasına hisse senedi ve döviz gibi finansal araçlar da girmiştir. Bu farklı parasal araçların işlevleri ve iktisadi yapılanma içerisindeki yerini belirlemek amacıyla para kavramı önem kazanmıştır (Öçal vd., 1997: 3).

Para, yaşadığı evrim sürecinde çeşitlerinde ve fonksiyonlarında sürekli değişimler gösteren sosyal bir kavram olarak ele alınmalıdır. Para, üzerinde fikir birliğine varılmış ortak bir tanıma sahip değildir. Bu nedenle paranın tanımına

fonksiyonlarından hareketle ulaşılmaya çalışılmaktadır. Gerçekte paranın belirli sınırlar çizilerek tanımlanması mümkün değildir. Bunun nedeni paranın statik değil, dinamik bir yapıya sahip kavram olmasıdır. Bu durum paranın toplumdan topluma değişen ve aynı toplum içinde zamana bağlı olarak değişen bir yapı göstermesine yol açmaktadır. Bugün para olarak kabul edilen bir şey teknolojik gelişmeler sebebiyle gelecekte para kapsamında yer almama gibi bir durumla karşı karşıya kalabilir. Bu nedenden ötürü paranın, sınırları belirlenmiş değişmez bir tanıma sahip olması söz konusu değildir (Mishkin, 2003: 51). Çoğu insan yaşamı boyunca; bir ev satın alma arzusu, tasarruf yapma isteği, emeklilik planları ve çocuklarının eğitimleri gibi birçok finansal hedef belirler. Bu hedeflerin gerçekleşmesi ise bunları elde etme gücünü oluşturacak olan paranın varlığına ve paranın etkin bir şekilde yönetilmesine bağlıdır. Bu bağlamda para yönetimi; nakit ya da nakit yerine kullanılabilir olan; mübadele aracı olarak kullanılabilen her türlü finansal aracın etkin ve verimli bir şekilde yönetebilme becerisidir. Etkin bir para yönetiminden bahsedebilmek için yeterli düzeyde finansal bilgi ve bilgiyi kullanabilme becerisi şarttır. Bu da para yönetiminin finansal okuryazarlık kavramı ve bütçeleme kavramıyla yakından ilişkili olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Finansal okuryazarlığı açıklarken paradan ve paranın etkin yönetiminden bahsedilmektedir. Paraya karşı daha sağlıklı tutum sergileyebilmek için, paranın tarafsız bir araçtan daha fazlası ya da eksiki olduğunu anlamak gerekmektedir. İnsanların faturalarını nasıl ödeyeceği, paralarını nasıl idare edeceği, paralarını kullanmak için nasıl bütçe ve plan yaptığıyla ilgili her konu para yönetimi olarak adlandırılmaktadır. Finansal okuryazar olarak nitelendirilecek bireylerin paralarını etkili bir biçimde yönetmesi beklenir. Bu açıdan para yönetimi içeriklerinden finansal planlama ve bütçeleme önemli bir yere sahiptir (Öztürk & Demir, 2015: 119). Finansal planlama, kişinin finansal olarak şuanda nerede olduğu ve potansiyel olarak yaşam hedeflerini ve bu hedeflere ulaşmak için nereye gidilmesi gerektiğini gösteren bir yol haritasıdır (McWaters, 2005:196; Öztürk & Demir, 2015: 119).

Bütün bunlar dikkate alındığında insanların hayatları boyunca finansal kararlara aldığı, bu kararların hem kendilerine, topluma hem de ülke ekonomilerine olan etkileri düşünüldüğünde finansal okuryazarlık kavramının bir kez daha önemi ortaya çıkmaktadır. Gelişen bütün ekonomik şartlar, bireylerin finansal okuryazarlık, bütçeleme ve para yönetimi gibi konularda eğitilmiş ve bilinçli olmalarının toplumsal refah seviyesini maksimum seviyeye çıkarma da etkin olduğunu göstermektedir.

KREDİ KARTI VE KULLANIMI

Kredi Kartı ve Kullanımı

“Plastik para” olarak adlandırılan ve modern bir ödeme aracı olarak kredi kartları, çek kullanımının sağladığı en önemli avantaj olan para taşımamanın yanında,

hesapta para bulundurma zorunluluğunu ortadan kaldırması, geç ödeme avantajından yararlanma, itibar görme, kolayca kredi kullanma gibi üstünlüklerinden dolayı kısa sürede yaygınlaşmış ve kolay kabul görmüştür (Çakmak & Yurtsever, 2012: 46-47). Kredi kartı; mülkiyeti kendilerine ait olmak üzere banka ya da finansal kuruluşların müşterilerine önceden belirlenen limitlerde, anlaşmalı iş yerlerinden yurt içi ve yurt dışında mal ve hizmet satın alma ile nakit ödeme birimleri veya otomatik ödeme makinelerinden nakit çekimlerde kullanmak amacıyla verdikleri karttır (Keskin & Koparan, 2010: 112).

Dünya genelinde kredi kartları soğuk savaş sonrasındaki ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişimlere paralel olarak 1960'lı yıllarda kullanılmaya başlanmış olup, son 20 yılda tüketici satın almalarının finansmanında bu kartların kullanımı giderek önem kazanmaya ve yaygınlaşmaya başlamıştır (Karamustafa & Biçkes, 2003: 91). “Avrupa, 1960 yılından sonra kredi kartı ile tanışmış, Fransa’da Card Blanche 1970’lerden sonra yaygın olarak kullanılmıştır. 1972’de İsviçre’de, 1975’de Almanya’da ilk defa kredi kartı kullanılmaya başlamıştır. Daha sonra Brüksel’de EuroCard merkezi kurularak, Master Card ve Visa Card tüm dünyada kullanılmaya başlamıştır. Japonya, Hong Kong, Singapur, Malezya, Tayland, Filipinler ve Rusya’da da 1990’lı yıllardan itibaren kredi kartı uygulaması başlamıştır .Türkiye’de gerçek anlamda kredi kartı olgusu, 1980’li yıllarda başlamakla birlikte sistemin gelişimi ve aktivite kazanması 1983 yılının sonlarındaadır. 1983-1988 yılları arasında kredi kartı sisteminde yer alan bankaların küçük ve az şubeli bankalar olması nedeni ile kredi kartı ve kullanıcı sayısı oldukça az idi. Fakat 2000 yılına kadar geçen kısa süre içerisinde, 1990 yılında 1 milyon civarında olan kredi kartı sayısının 10 milyonu aştığı, 2000’li yıllarda ise 20 milyona yaklaştığı görülmektedir” (Kesin & Koparan, 2010: 112-113).

Kredi kartı ve kullanımına ilişkin olarak ilgili yapılan bazı ulusal çalışmalar şu şekilde özetlenebilir:

Aşan kredi kartı kullanan müşterilerin sosyo-ekonomik özelliklerinin gruplanmasını amaçladığı çalışmasında, öncelikle bireysel bankacılık ve onun bir işlevi olan kredi kartlarını tanımlamış, bu kavramların ülkemizdeki yeri ve önemini belirlenmesini ve kredi kartı kullanan banka müşterilerinin kümeleme analiziyle gruplanmasını ele almıştır (Aşan, 2007: 256-267).

Tuğay ve Başgöl çalışmalarında, kredi kartlarının sahipleri açısından finansal bir kaynak oluşturup oluşturmadığını, kullanım amaçlarını, harcamalar üzerindeki etkisini ve bunlarla kart sahiplerinin demografik özellikleri (yaş, cinsiyet, eğitim düzeyleri vb.) arasında bir ilişkinin olup olmadığını ölçmeyi amaçlamışlardır (Tuğay & Başgöl, 2007: 215-226).

Çavuş çalışmasında, Türkiye’deki kredi kartı kullanıcılarının kredi kartı taleplerini ve kullanımlarını etkileyen faktörleri tespit etmeye ve kredi kartlarının harcamalar ve para talebi üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlamıştır.

Çalışmasının sonucunda, sosyo-ekonomik ve demografik faktörler ile kredi kartı sahipliği ve kullanımı arasında kesin bir ilişki bulunmuştur (Çavuş, 2006: 173-187).

Torlak çalışmasında, kredi kartı kullanımının satın alma alışkanlıkları üzerindeki etkilerini belirlemeye çalışmıştır. Çalışmasında, araştırmaya katılanların demografik özellikleri ile kredi kartı kullanımının satın alma alışkanlıkları üzerindeki etkileri arasında bir bağlantı olup olmadığını test etmiş ve araştırmasının sonucunda kredi kartı kullanımının en çok gıda ve temizlik harcamaları, akaryakıt, giyim ve diğer ürün harcamaları olarak dağıldığını belirtmiştir (Torlak, 2002: 67-78).

ARAŞTIRMA VE METODOLOJİSİ

Araştırmanın Amacı

Söz konusu çalışmada, Meslek Yüksek Okulunda okuyan öğrencilerin Bütçeleme ve Para Yönetimi Anlayışının Değerlendirilmesine yönelik bir çalışma amaçlanmış olup; aynı zamanda öğrencilerin bütçeleme ve para yönetimi hakkındaki davranış ve tutumları, kredi kartı kullanım durumlarının harcamalarını etkileyip etkilemediği ve para yönetebilme eğilimlerinin tasarruf ve yatırım yapmaya olan etkisini ölçmek amacı yer almaktadır.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Çalışma Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu'nda okuyan Büro Yönetimi ve Sekreterlik Bölümü, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Muhasebe ve Vergi Bölümü, Pazarlama ve Dış Ticaret Bölümü, Toptan ve Perakende Satış Bölümü, Yönetim ve Organizasyon Bölümü 2017-2018 Eğitim-Öğretim yılı Bahar dönemi öğrencilerine uygulanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada anket tekniği yöntemi kullanılmaktadır. Anketimiz; Demografik Özellikler, kredi kartı kullanımının bütçeleme, para yönetme üzerindeki etkileri ve bunun yatırım ve tasarrufa etki edip etmeyeceğini ölçmeye yönelik sorulardan oluşan iki kısımdan meydana gelmektedir. Anket çalışmamızda yer alan sorular literatür çalışması sonucunda oluşturulmuştur. Uygulamaya 242 öğrenci katılmış ancak anketlerden 211 adet anket veri olarak kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizi için SPSS 20 paket programı kullanılmıştır. Derlenen verilerde hipotezler normal dağılıma uygun olup; grup istatistikleri, anova testi, ki-kare testi ve korelasyon analizi gibi istatistiksel analizler kullanılmıştır.

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın amaçlarına göre 7 hipotez belirlenmiştir. Bu hipotezler aşağıda belirtildiği gibidir:

H₁: Cinsiyet ile kredi kartı kullanımı arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₂: Ailenin aylık geliri ile öğrencilerin aylık harcama miktarları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₃: Aylık harcama miktarı 500 TL üstü olan öğrenciler kredi kartı kullanmaktadır.

H₄: Kredi kartı kullanma durumunuz önermesine verilen yanıtlar ile harcama sırasında paramın yetersiz olması halinde kredi kartı kullanım arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₅: Para yönetme konusunda başarılı olduğuma inanırım önermesine verilen yanıtlar ile tasarruf ve yatırım yapma konusunda başarılıyım arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₆: Kredi kartı kullanma durumuna verilen yanıtlarla kredi kartı kullanmak alışverişi daha cazip hale getirir arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₇: Alışveriş yaparken kendime hâkim olamıyorum önermesi ile bütçeleme yapmak oldukça zordur arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Araştırmada Kullanılan Ölçeğin Güvenilirlik Analizi

Gerçekleştirilen anket çalışmasının güvenilirliğini ortaya koymak amacıyla yapılan güvenilirlik analizi sonucu, Cronbach alfa katsayısı 0,730 olarak bulunmuştur. Güvenilirlik analizi için kullanılan temel analiz Cronbach Alpha (α) değerinin bulunmasıdır. Tüm sorular için elde edilen α değeri o anketin toplam güvenilirliğini gösterir ve 0.7'den büyük olması beklenir (Ekonomi Analiz, 2018).

Elde Edilen Bulguların Analizi

Frekans Analiz Sonuçları

Çalışmada uygulanan anketin demografik özelliklerine verilen cevapların frekans analizleri aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Cinsiyetiniz

	F	%
Bay	95	45,0
Bayan	116	55,0
Kayıp	0	0
Toplam	211	100,0

Ankete katılım sağlayan öğrencilerin % 45'i bay ve % 55'i ise bayan olmak üzere toplam 211 öğrenci vardır.

Tablo 2. Yaşınız

		F	%
	16-20 Yaş Arası	82	38,9
	21-25 Yaş Arası	115	54,5
	26-30 Yaş Arası	7	3,3
	30 ve Üstü	6	2,8
	Toplam	210	99,5
	Kayıp	1	,5
	Toplam	211	100,0

Bu soruya verilen yanıtlardan katılımcı olan öğrencilerin çoğunluğunun 21-25 yaş arası olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Aile Geçim Kaynağı Nedir?

		F	%
	Maaş-Ücret	146	69,2
	İşletme Kârı	25	11,8
	Kira Geliri	2	,9
	Faiz Geliri	2	,9
	Diğer	32	15,2
	Toplam	207	98,1
	Kayıp	4	1,9
	Toplam	211	100,0

Aile geçim kaynaklarına bakıldığında birçok öğrencinin ailesinin % 69,2 oranında Maaş-Ücret cevabı verdiğini görmekteyiz.

Tablo 4. Aylık Gelir

		F	%
	1500 TL ve altı	79	37,4
	1500-2000	61	28,9
	2000-2500	28	13,3
	2500-3000	14	6,6
	3000 ve üzeri	26	12,3
	Toplam	208	98,6
	Kayıp	3	1,4
	Toplam	211	100,0

Aylık gelirin %37,4'ünü 1500 TL ve altı oluştururken; % 28,9 'unu ise 1500-2000 TL oluşturmaktadır. Bu durum da, öğrencilerimizin ailelerinin birçoğunun gelir miktarı 0-2000 TL arasında olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 5. Aile Geçim Kaynağı*Aylık Gelir Çapraz Tablo

						Toplam
	1500 TL ve altı	1500-2000	2000-2500	2500-3000	3000 ve üzeri	
Maaş-Ücret	49	43	21	13	20	146
İşletme Kârı	6	8	4	1	5	24
Kira Geliri	1	1	0	0	0	2
Faiz Geliri	0	1	0	0	1	2
Diğer	21	6	3	0	0	30
Toplam	77	59	28	14	26	204

Aile geçim kaynağı ve ailenin aylık geliri arasındaki ilişkiye bakıldığında Maaş Ücret seçeneğinde 49 kişi 1500 TL ve altı cevabı verilmişken (%37,4) ; 43 kişi ise 1500-2000 TL (% 28,9) seçeneğini cevap olarak vermiştir. Aile geçim kaynağı ve aylık gelir sorusuna verilen cevaplar güvenilirlik açısından uygundur.

Tablo 6. Finansal Konulara İlgili

		F	%
	Evet	112	53,1
	Hayır	96	45,5
	Toplam	208	98,6
	Kayıp	3	1,4
Toplam		211	100,00

Öğrencilerin finans konularına olan ilgileri ölçülmek istenmiş ve %53,1 oranında “Evet” yanıtı alınmış %45,5 oranında ise “Hayır” yanıtı alınmıştır. Yapılan görüşmelerde “ Neden Hayır?” sorusu yöneltildiğinde finansal ve ekonomik olayların karmaşık bir yapıya sahip olması, zor bir alan olması gibi cevaplar alınmıştır. Bu durum üniversitelerimiz de finans eğitimi yeteri kadar verilmediğini; bireylerde finans ve ekonomiye ilişkin önyargıların yok edilmesi amacıyla çalışmaların yetersiz olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 7. Finansal Bilgileri Öğrenme Aracı

	F	%
Aile	13	6,2
Okul	48	22,7
İnternet	75	35,5
Televizyon	28	13,3
Sosyal Medya	17	8,1
Basılı Yayınlar	5	2,4
Bilgim Yok	24	11,4
Toplam	210	99,5
Kayıp	1	,5
Toplam	211	100,0

Öğrencilerin finansal bilgileri öğrenme araçlarına bakıldığında 1.sırada %35,5 oranıyla “**İnternet**” yer almaktadır. Bu durum, bireylerin gelişen teknolojiye ayak uydurduğunu ve bilgi teknolojilerini hayatın her alanında yaygın bir şekilde kullandığını göstermektedir. Bu teknolojilerin doğru şekilde ve uygun kullanılması bir yandan hayatımızı kolaylaştırırken, diğer taraftan kısmen de olsa zorlaştırmaktadır. Öğrenme, iş yapma başarımızı farklılaştırıyor, alışkanlıklarımızı etkiliyor ve değiştiriyor. Bu bağlamda bu tür bilgiler üniversitelerde öğrencilere gerek ders adı altında gerekse çeşitli sempozyum, seminer, kurs gibi çalışmalarla öğretilmelidir.

Tablo 8. Finansla İlgili Eğitim Alma Durumu

	F	%
Evet	41	19,4
Hayır	164	77,7
Toplam	205	97,2
Kayıp	6	2,8
Toplam	211	100,00

Finansla ilgili eğitim alma durumuna verilen yanıtların çoğunluğunu “Hayır” cevabı oluşturmaktadır. Haliyle öğrenciler, bu konuları merak edince internete yönelmektedir Bu da bireyler açısından yeteri kadar verimli ve kalıcı öğrenme olmamaktadır. Bunu aşmak için öğrencilerimize finans ve ekonomik içerikli temel derslerin hemen hemen her bölümde zorunlu dersler haline getirilmesi uygun bir çözüm olacaktır.

Tablo 9. Kredi kartı kullanma durumu

	F	%
Evet	100	47,4
Hayır	109	51,7
Toplam	209	99,1
Kayıp	2	,9
Toplam	211	100,0

Kredi kartı kullanımı sorulduğunda öğrencilerin %51.7 oranıyla “Hayır” cevabının daha çok verildiği görölmektedir. Kredi kartı kullanmama sebepleri içerisinde ise ailelerinin gelir durumu ve kendi harcama miktarları sebep olarak gösterilmiş olup; aylık harcama miktarına verilen sorular bu cevapları doğrulamıştır.

Tablo 10. Aylık Harcama Miktarınız?

	F	%
0-250	57	27,0
250-500	78	37,0
500-750	41	19,4
750-1000	21	10,0
1000 ve üstü	10	4,7
Toplam	207	98,1
Kayıp	4	1,9
Toplam	211	100,0

Tablo 11. Aylık Harcama Miktarı*Kredi Kartı Kullanımı Çapraz Tablo

						Toplam
	0-250	250-500	500-750	750-1000	1000 ve üstü	
Evet	19	34	23	15	7	98
Hayır	38	44	18	6	3	109
Toplam	57	78	41	21	10	207

Aylık harcama miktarı sorusuna verilen yanıtlara bakıldığında genelde öğrencilerin çoğunluğunun 0-500 TL arası harcamalarının olduğunu görmekteyiz. Bir önceki sorumuzda kredi kartı kullanımına ilişkin verilen cevaplar ve bu soruya verilen cevaplar karşılaştırılınca aylık harcama miktarı 0-500 TL arası olan

öğrencilerin çoğunluğunun kredi kartı kullanmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu soruya 4 kişi ise cevap vermemiştir.

Hipotezlerin Analiz Sonuçları

H₁: Cinsiyet ile kredi kartı kullanımı arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 12. “Cinsiyet ile kredi kartı kullanımı arasında anlamlı farklılık vardır” hipotezinin analizi

Cinsiyetiniz	N	X ²	P
Bay	87	2,351 ^a	,125
Bayan	113		
Toplam	200		

p>0.05

“Cinsiyet ile kredi kartı kullanımı arasında anlamlı farklılık vardır” hipotezinde ki-kare bağımsızlık testi uygulanmış olup; istatistiki olarak %5 önem seviyesinde anlamlılık olmadığı tespit edilmiştir.

H₂: Ailenin aylık geliri ile öğrencilerin aylık harcama miktarları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 13. “Ailenin aylık geliri ile öğrencilerin aylık harcama miktarları arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezinin analizi.

Korelasyon Analizi

	Aylık harcama miktarınız?	Aylık gelir
Aylık harcama miktarınız?	1,000	,448
Aylık gelir	,448	1,000
Aylık harcama miktarınız?	.000*	.000*
Aylık gelir	.000*	.

*p<0,05

	Z	p
Aylık harcama miktarı	4,821	0,001*

*p<0,05

Öğrencilerin cevapları değerlendirildiğinde yapılan analizler sonucunda “Ailenin aylık geliri ile öğrencilerin aylık harcama miktarları arasında” anlamlı bir ilişki olduğu %5 önem seviyesinde tespit edilmiştir.

H₃: Aylık harcama miktarı 500 TL üstü olan öğrenciler kredi kartı kullanmaktadır.

Tablo 14. Aylık harcama miktarı 500 TL üstü olan öğrenciler kredi kartı kullanmaktadır hipotezinin analizi

	Z	p
Kredi kartı kullanımı	9,566	0,002*

***p<0,05**

Aylık harcama miktarı 500 TL üstü olan öğrenciler kredi kartı kullanmaktadır hipotezinde anlamlılık olduğu tespit edilmiştir.

H₄: Kredi kartı kullanma durumunuz önermesine verilen yanıtlar ile harcama sırasında paramın yetersiz olması halinde kredi kartı kullanım arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 15. “Kredi kartı kullanma durumunuz önermesine verilen yanıtlar ile harcama sırasında paramın yetersiz olması halinde kredi kartı kullanım arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezinin analizi

	X ²	p
Harcama sırasında paramın yetersiz olması durumunda kredi kartı kullanım	19,272 ^a	0,001*

***p<0,05**

“Kredi kartı kullanma durumunuz önermesine verilen yanıtlar ile harcama sırasında paramın yetersiz olması halinde kredi kartı kullanım” arasında %5 önem seviyesinde istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 16. Grup İstatistikleri

Grup İstatistikleri				
	Kredi Kartı Kullanma Durumu	N	Ortalama	Standart Sapma
Harcama sırasında paramın yetersiz olması durumunda kredi kartı kullanırım	Evet	100	3,5098	1,30188
	Hayır	109	2,3158	1,35169

H₅: *Para yönetme konusunda başarılı olduğuma inanırım önermesine verilen yanıtlar ile tasarruf ve yatırım yapma konusunda başarılıyım arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

Tablo 17. “Para yönetme konusunda başarılı olduğuma inanırım önermesine verilen yanıtlar ile tasarruf ve yatırım yapma konusunda başarılıyım arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezinin analizi

	Z	p
Para yönetme konusunda başarılı olduğuma inanırım	3,488	0,010*

p<0.05

“Para yönetme konusunda başarılı olduğuma inanırım önermesine verilen yanıtlar ile tasarruf ve yatırım yapma konusunda başarılıyım arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezinde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

H₆: *Kredi kartı kullanma durumuna verilen yanıtlarla kredi kartı kullanmak alışverişi daha cazip hale getirir arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

Tablo 18. “Kredi kartı kullanma durumuna verilen yanıtlarla kredi kartı kullanmak alışverişi daha cazip hale getirir arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezinin analizi.

	X ²	p
Kredi kartı kullanmak alışverişi daha cazip hale getirir	11,717 ^a	0,020*

*p<0,05

Kredi kartı kullanma durumuna verilen yanıtlarla kredi kartı kullanmak alışverişı daha cazip hale getirir arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir

Tablo 19.Grup İstatistikleri

Grup İstatistikleri				
Kredi kartı kullanmak alışverişı daha cazip hale getirir	Kredi Kartı Kullanma Durumu	N	Ortalama	Standart Sapma
	Evet	100	3,0980	1,31537
	Hayır	109	2,2586	1,27816

H7: Alışveriş yaparken kendime hâkim olamıyorum önermesi ile bütçeleme yapmak oldukça zordur arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 20. “Alışveriş yaparken kendime hâkim olamıyorum önermesi ile bütçeleme yapmak oldukça zordur arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezinin sonucu

	F	p
Alışveriş yaparken kendime hâkim olamıyorum	0,674	0,611

$p > 0.05$

Alışveriş yaparken kendime hâkim olamıyorum önermesi ile bütçeleme yapmak oldukça zordur arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

SONUÇ

Bu çalışmada öğrencilerin bütçeleme ve para yönetimi düzeylerinin demografik özellikleri ile ilişkili olup olmadığı, uygulanan anket sonucunda çeşitli istatistikî analizlerle belirlenmeye çalışılmıştır.

Elde edilen bulgular incelendiğinde, ailelerin aylık geliri ve öğrencilerin aylık harcama miktarları arasında doğrusal bir ilişkinin olduğunu görmekteyiz. Bunu söz konusu hipotezimizde sonucun anlamlı çıkması destekler niteliktedir. Cinsiyetlerin kredi kartı kullanım durumuna bakıldığında ise, kredi kartı kullanım durumunun cinsiyete göre belirlenmesi anlamlılık ifade etmemektedir. Buradan kredi kartı kullanımında cinsiyetin değil gelir durumunun daha etkin rol oynadığını söyleyebiliriz. Alışveriş sırasında kredi kartı kullanan bireylerde alışveriş daha cazibeli hale gelmektedir sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar, bireyler

de nakit değil de kredi kartı kullanımıyla alış veriş yapılmasının daha az maddi kullanım gerektirdiği hissi uyandırmaktadır. Bununla birlikte harcama sırasında paramın yetersiz olması durumunda kredi kartı kullanım önermeleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bütün bunlara dikkat etmeden ve kredi kartını rasyonel bir şekilde kullanmayan bireylerde yeterli düzeyde bütçeleme ve para yönetimi başarısından bahsedilemez. Para yönetme konusunda başarılı olduğuma inanırım önermesi ve tasarruf, yatırım yapma konusunda başarılıyımdır arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Tasarrufun birikimle gerçekleşeceği görüşünde olan birçok öğrencimiz aylık gelirlerini idareli kullanarak para yönetimini gerçekleştirdiklerini ancak arta kalan gelirleri olması halinde birikim ve haliyle tasarruf yapabileceklerini ifade etmektedirler. Yatırım, bir kazanç ve gelir beklentisi ile eldeki tasarrufları bir yere bağlama olarak tanımlanırsa bireylerin para yönetme, bütçeleme konusunda başarılı olmasıyla gerçekleşen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplumda yer alan bireylerin gelirlerini ve harcamalarını rasyonel bir şekilde değerlendirip geleceğe dönük finansal kararlar almaları oldukça önem arz etmektedir. Alınan bu kararlar doğrutusunda yatırımlarını şekillendirmeleri sadece etkin bir bütçeleme yapabilmeleri ve para yönetiminde başarı sağlayabilmelerine bağlı değildir. Çünkü elde edilen gelir miktarı da tasarruf ve yatırım yapmayı etkileyen önemli unsurlar içerisinde yer almaktadır. Ayrıca bu çalışmada, bireylerin kredi kartı kullanımının da harcamalarını, para yönetimini ve bütçeleme konusundaki başarısını etkileyen önemli bir unsur olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz.

Bu alışma ile araştırma yapılan üniversite öğrencilerinin bütçeleme, para yönetimi konularındaki başarılarına katkı sağlayacak farkındalıklarının değerlendirilmesi hakkında genel bir fikir verilebileceğine inanılmaktadır. Ayrıca kredi kartı kullanım durumunun bireylerin harcama eğilimlerinde etkili olup olmayacağı ve bu durumun da bütçeleme, para yönetimi üzerinde oluşturabileceği etkileri ortaya koymak açısından katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Akdoğan, A. (1996). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akdoğan, N. (2009). *Tekdüzen Muhasebe Sisteminde Maliyet Muhasebesi Uygulamaları*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aşan, Z. (2007). Kredi Kartı Kullanan Müşterilerin Sosyo-Ekonomik Özelliklerinin Kümeleme Analiziyle İncelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 256-267.

- Bakış, S.S. (2016). Finansal Okuryazarlık ve Bütçeleme Davranışı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *TESAM Akademi Dergisi – Turkish Journal of TESAM Academy*, 3(2), 13-38.
- Coşkun, G. (2000). *Devlet Bütçesi – Türk Bütçe Sistemi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Çakmak, A.Ç., & Yurtsever, S. (2012). Kredi Kartının Plansız Satın Alma Davranışına Etkisi: Karabük Üniversitesi Akademik Personeline Yönelik Bir Uygulama. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 45-72.
- Çavuş, M. F. (2006). Bireysel Finansman Temininde Kredi Kartları: Türkiye’de Kredi Kartı Kullanımı Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 173-187.
- Daniell, M. (2006). *Wealth Wisdom For Everyone : An Easy-To-Use Guide To Personal Financial Planning And Wealth Creation*. London: World Scientific Publishing.
- Ekonomi Analiz (2018). Güvenirlilik Analizi. 07. 06. 2018 tarihinde <http://www.ekonomianaliz.com/guvenilirlik-analizi-reliability-analysis> adresinden alındı.
- Gençtürk, M., & Bağcı, G. (2012). Şirketlerin Bütçe ve Bütçe Uygulamalarına Genel Bir Bakışı: Burdur İlindeki Şirketlere Yönelik Nitel Bir Araştırma. *Muhasebe-Finansman Dergisi*, Ocak, 49-68.
- Karamustafa, K., & Biçkes, M. (2003), Kredi Kartı Sahip Ve Kullanıcılarının Kredi Kartı Kullanımlarını Değerlendirmeye Yönelik Bir Araştırma: Nevşehir Örneği. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 91-113.
- Keskin, D.H., & Koparan, E. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Kredi Kartı Sahipliğini Belirleyen Faktörler. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 111-129.
- Mcwaters, G. (2005). *Canadian Student Survival Financial Guide: A Comprehensive Handbook On Financing Your Education, Managing Your Expenses And Planning For A Debt-Free Future*. London: Insomniac Press Publishing, London.
- Mishkin, F. S. (2003). *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*. Columbia: Columbia University Press.
- Öcal, T. , Çolak, Ö. , Togay, S. , & Eser, K. (1997). *Para Banka Teori ve Politika*. Ankara: Gazi Yayınları.
- Öztürk, E., & Demir, Y. (2015). Finansal Okuryazarlık ve Para Yönetimi: Süleyman Demirel Üniversitesi Akademik Personel Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ekim, 113-134.

Karyağdı, N. (2018). Bütçeleme ve Para Yönetimine İlişkin Kredi Kartı Kullanım Anlayışının Öğrenciler Açısından Değerlendirilmesine Yönelik Bir alışma: Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Örneği. *BEÜ SBE Derg.*,7(1), 123-142.

Parlakkaya, R. (2004). Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Ortamında Esnek Bütçeleme ve Sapma Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 229-243.

Şallı, B. (2018). Finans ve Bütçe Nasıl Yapılır? 04. 04. 2018 tarihinde <https://ekonomist.co/kisisel-finans/butce-plani-nasil-yapilir-7903/> adresinden alındı.

Torlak, Ö. (2002). Kredi Kartı Kullanımının Satın Alma Alışkanlıklarına Etkileri Üzerine Eskişehir’de Bir Araştırma. *Yönetim*, 13 (41), 67-78.

Tuğay, O., & Başgöl, N., (2007). Önemli Bir Finansman Kaynağı Olarak Kredi Kartları: Kredi Kartlarının Kart Sahiplerinin Harcamaları Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Burdur İlinde Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 215-226.

Vergi Rekabetinde Hedef Değişken ve Modern Rekabeti Teknikleri

Özgür KIZILTOPRAK

Gedik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret

OCRCID: 0000-0002-1798-3352

ozgurkiziltoprak@windowlive.com

Öz

Vergilerin temel misyonu kamunun finansmanıdır. Fakat günümüzde bu temel misyon geçerliliğini korumakla birlikte, vergilerde fonksiyonel çeşitlenme söz konusudur. Vergiler, klasik (finansal kaynak sağlama) işlevini sürdürmekle birlikte, sosyal, ekonomik ve hatta kültürel işlevleri olan çok fonksiyonlu bir yapıya dönüşmüştür. Vergilerin; kamunun finansmanı, gelirin yeniden dağılımı, dış ticaret dengesinin sağlanması, fiyat istikrarı ve küresel sermayeyi teşvik gibi birçok fonksiyonu bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada vergiler, küresel sermayeden pay alma işlevi(vergi rekabeti) yönünden irdelenecektir.

Vergi rekabetinde hedef, değişken yabancı sermaye yatırımlarıdır. Ülkeler söz konusu hedef değişkeni etkilemek için birçok politika uygulamışlardır. Özellikle kurumlar vergisi indirimleri ve vergi ertelemeleri en temel vergi rekabeti politika araçları olmuştur. Ancak günümüzde vergi rekabeti araçları daha da çeşitlenerek komplike bir hal almıştır. Söz konusu komplike vergi rekabeti araçlarını postmodern vergi rekabeti teknikleri diye tanımlamak mümkündür. Bu çalışmada dünyada ve Türkiye’de doğrudan yatırım akışı ve postmodern vergi rekabeti araçları inceleme konusu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Rekabeti, Yabancı Sermaye Yatırımları, Postmodern Vergi Rekabeti Teknikleri.

Target Variable in Tax Competition and Modern Competition Techniques

Abstract

The basic mission of taxation is the financing of public. But today, along with maintaining its basic mission valid, there is a functional diversification at the taxation. Taxes have evolved into a multifunctional structure with social, economic and even cultural functions, while maintaining its classic function. The taxes have many functions such as the financing of the public, the redistribution of income, the provision of foreign trade balance, price stability and the promotion of global capital. But in this study, taxes will be examined in terms of the function of taking a share from the global capital (tax competition).

The target in tax competition is variable foreign investments. Countries have implemented a number of policies to influence this target variability. Especially corporate tax reductions and tax postponing were the most basic tax competition instruments. But today the tax competition instruments are more varied and complicated. It is possible to describe these complicated tax competition instruments as postmodern tax competition techniques. In this study, postmodern tax competition techniques and the flow of direct investment will be examined in the world and Turkey

Keywords: Tax Competition, Foreign Investments, Postmodern Tax Competition Techniques.

GİRİŞ

Uluslar, hem içerdeki sermayenin yurt dışına çıkışını önlemek hem de yabancı sermayenin ülkeye akışını sağlamak için vergi oranlarını düşürücü veya vergi muafiyeti sağlayıcı düzenlemeler yapma eğilimindedirler. Bu tür düzenlemeler rakip ülkelerin vergi politikaları (vergi oran ve istisnaları) dikkate alınarak yapıldığı için vergi rekabeti diye tanımlanır.

Küreselleşmenin bir sonucu olarak her ülke için vergi rekabeti, ihtiyari olmaktan çok zorunlu bir politika haline gelmiştir. Düşük tasarruf ve yatırım oranına sahip ekonomilerin enflasyon veya işsizlik gibi makro ekonomik sorunlarla mücadelesinde vergi rekabeti sıklıkla başvurulan politika haline gelmiştir. Yatırım sorunsalında borçlanma gibi maliyetli bir araç yerine yabancı sermayenin tercih edilmesi daha rasyonel bir seçim olarak tercih edilmiştir.

Ayrıca rekabetçi vergi stratejisinin nedeni her zaman makro ekonomik dengesizlikler olmayabilir. Rekabetçi vergi stratejisi; ekonomik dengesizlik içinde olmayan gelişmiş ekonomiler için daha fazla zenginleşme fırsatıdır. Sonuç olarak rekabetçi vergi stratejisi gerek gelişmiş gerekse gelişmemiş tüm ülkeler için mobil sermaye üzerindeki etkileri nedeniyle bir kazanım fırsatı haline gelmiştir.

Gerek düşük tasarruf açığının ikamesinde gerekse dış ticaret açıklarıyla mücadelede yabancı sermaye yatırımları önemlidir. Rekabetçi vergi stratejilerinin de aralarında bulunduğu bir kısım teşviklerle yabancı sermaye yurt içine çekilmeye çalışılır. Yabancı sermayenin cari açık sorunu yasayan ülkelere yönelimi, ödemeler dengesini pozitif yönde etkilerken döviz kıtlığına bağlı problemlerle mücadelede önemli katkıları sağlar. Ayrıca kronik bütçe açıkları veren ekonomilerde, sınırlı vergi tabanı yabancı sermaye akışı ile genişleyerek kronik açık makasını daraltabilir. Türkiye gibi kronik makro ekonomik sorunları bulunan ülkeler için vergi rekabeti önemli bir politika aracıdır.

Doğrudan yabancı yatırımların her ülke ekonomisine olumlu yansımaları olduğu tartışmazdır. Bu nedenle söz konusu hedef değişken için cazibe merkezleri oluşturma yarışında çağın gereklerine uygun politikalar geliştirmek zorunluluk haline gelmiştir. Bu anlamda yeni vergi rekabeti tekniklerinin irdelenmesi gerekli ve önemlidir.

VERGİ REKABETİ

Vergi oran indirimleri şeklinde hayat bulan vergi rekabeti stratejileri günümüzde daha karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Vergi ve vergilemeye ilişkin sistem ve politikalarındaki değişikliğe paralel olarak vergi rekabeti stratejileri de değişime uğrayarak çeşitlenmiştir. Vergilendirme yetkisine başta anayasal anlamda olmak üzere; hukuki ve sosyal anlamda da birçok sınırlama getirilmiştir. Uluslararası ekonomik entegrasyonlar bağlamında (Avrupa Birliği gibi) bu yetki daha da sınırlandırılmış, rekabetçi vergi politikalarına yönelik sonucunda ise vergi otoritelerinin rasyonel karar alma kabiliyeti oldukça kısıtlanmıştır. Vergi sistemlerindeki kaçınılmaz değişim, vergi rekabetinde kullanılan araçlarda da kendini göstermiştir. Vergi rekabeti sürecinin ilk dönemlerinde yaygın olarak kullanılan vergi oran indirimleri, vergi tatilleri gibi klasik politika araçlarının yerini postmodern vergi rekabeti teknikleri almıştır.

Vergi Rekabetinde Hedef Değişken; Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) giriş yaptıkları ekonomide; yatırım artışı ve bunun sonucu olarak istihdam ve vergi gelirlerinde artışa sebep olmakla birlikte aynı zamanda ödemeler dengesi ve milli gelir gibi makro değişkenleri de pozitif yönde etkiler(Sadka, 2008, s. 211-213). Gün geçtikçe büyüyen DYY pastası her ekonomi için hedeflenen değişken haline gelmiştir.

Tablo 1. Uluslararası Doğrudan Yatırımlar

	1990	2005-2007 Ortalaması	2014	2015	2016
Doğrudan Sermaye Girişleri	205	1.426	1.324	1.774	1.746
Doğrudan Sermaye Çıkışları	244	1.459	1.253	1.594	1.452
Doğrudan Sermaye Girişi Stoku	2.197	14.496	25.108	25.191	26.728
Doğrudan Sermaye Çıkışı Stoku	2.254	15.184	24.686	24.925	26.160

Kaynak: “World Investment Report 2017” Unctad verilerinden faydalanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır. (UNCTAD & Report, 2017)

Küreselleşmedeki gelişme ve buna paralel olarak sermayenin önündeki engellerin kalkması ile birlikte DYY hızla artmıştır. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı verilerine göre(UNCTAD & Report, 2017) 1990’da 205 milyar dolar olan doğrudan yatırım girişleri günümüze kadar katlanarak artmıştır. Sadece 2016 yılındaki DYY girişi 1.746 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. DYY girişlerinin kümülatif stoku ise 2016 yılında 26.728 milyar doları bulmuştur. Bu devasa DYY

pastasından pay alabilmek için uluslararası yarışa girmiştir. Doğrudan yatırımları çekmek için vergi oran indirimi gibi vergi teşviklerinin yanında birçok teşvik politikası uygulanmıştır.

Tablo 2. Küresel DYY Stokunda İlk 10 Ülke

ÜLKE	2015 Yılı İtibariyle DYY Stoku (Milyon Dolar)	Kurumlar Vergisi Oranı
Hollanda*	3.939.415	20, 25
Lüksemburg**	3.271.769	15-19-27
ABD	3.134.199	40
Çin*	2.579.564	20, 25
İngiltere	1.554.303	19
Hong Kong	1.394.580	16,5
Singapur	869.572	17
İrlanda	866.218	12,5
İsviçre	862.624	17,7

Kaynak: World Investment Report 2017” Unctad ve KPMG.com ve IMF verilerinden faydalanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır (IMF, 2015).

*İki oranlı Kurumlar vergisi oranı söz konusudur.

**Üç oranlı Kurumlar vergisi oranı söz konusudur.

Tablo 2’de ise en çok doğrudan yatırım çeken 10 ülke ve bu ülkelerin kurumlar vergisi oranları yer almaktadır. Doğrudan yatırımların yöneliminde en temel değişken kurumlar vergisi oranlarıdır. Kurumlar vergisi oranları ile DYY arasında negatif bir korelasyon vardır (Hines, 2006: 132). DYY’yi etkileyen vergi dışı faktörlerin sabit olduğu varsayımı altında kurumlar vergisi oranı düşük veya sıfır olan ekonomilerde DYY akışının daha fazla olması beklenir. Tablo 2’de kurumlar vergisi oranları ile doğrudan yatırımlar arasında bu anlamda bir ilişki gözlenememektedir. Örneğin en fazla DYY stokuna sahip Hollanda’da kurumlar vergisi oranı %20-25 olmak üzere iki oranlı bir yapıya sahiptir. Söz konusu oranların ortalama dünya kurumlar vergisi karşısında rekabetçi olduğu söylenemez. Dolayısıyla Tablo 2’deki nominal vergi oranları dikkate alınarak yapılacak analiz yanlış değerlendirmeye sebep olacaktır. Zira nominal ve efektif kurumlar vergisi oranları farklı olabilmektedir. Örneğin, Hollanda’da yasal kurumlar vergisi oranı %20-25 iken inovasyon kutusu, kâr paylarının ve royalti kazançlarının büyük bir kısmının vergi dışı bırakılması ve bu kazançların ülke içine ve dışına vergisiz transfer imkânı veren teşvikler efektif kurumlar vergisi oranını tek rakamlı oranlara yaklaştırmaktadır. Daha da önemlisi, Hollanda’da

efektif kurumlar vergisi oranı bir kısım yabancı yatırım kazançları için sıfırı bulabilmektedir.

Sonuç olarak doğrudan vergi oranlarını indirmek şeklinde olan klasik vergi rekabeti yöntemlerinin yerine günümüzde daha komplike postmodern vergi rekabeti modelleri tercih edilmektedir. Vergi otoriteleri doğrudan vergi oranlarını indirmek yerine, vergi matrahının düşmesine imkan sağlayarak efektif vergi oranlarını düşürerek rekabet ederler. Bu anlamda vergi kanunlarında; bir kısım giderlerin vergi matrahından indirimine imkan tanımak, transfer fiyatlandırmasına izin vermek, yabancı yatırımlara istisna veya muafiyet tanımak gibi postmodern vergi rekabeti teknikleri kullanılmaktadır. Bu yöntemlerle küresel piyasalarda nominal vergi oranlarında indirim yapılmamış izlenimi verilmekte, böylece diğer rakip ülkelerin vergi indiriminde dibe doğru yarışı engellenmeye çalışılmaktadır.

Postmodern Vergi Rekabeti Teknikleri

Küreselleşme ve bilişim teknolojisindeki gelişme ÇŞ'lerin (çok uluslu şirketler) daha metodolojik hareket etmesine imkan tanımıştır. Vergi oran indirimi yerine vergi matrahını azaltıcı araçlar ön plana çıkmıştır. Vergilendirme tekniğinde vergi matrahını azaltan birçok unsur bulunmaktadır. Ancak uluslar arası vergi rekabetinde kullanılan başlıca matrah azaltıcı uygulamalar bütünü post modern vergi rekabeti araçları olarak nitelendirmek mümkündür.

Post modern vergileme teknikleri ile birlikte ihtiyaca göre yeni olgular ortaya çıkmıştır. Vergi cennetlerini kullananlar genellikle şirket kurma, hesap açma ve işlem yapmada kendi adlarını kullanmamaktadırlar. Vergi cennetlerindeki mevzuat da zaten bu şirket ve bireylerin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde kullanılabilir mekanizmalar içermektedir. Bu mekanizmaların en sık kullanılanlarının başında paravan şirketler, vekiller, mutemetlik firmaları ya da yedieminler gelmektedir. Büyük şirketler, paranın ya da varlıkların gerçek sahipliğini gizleyen ve böylece ödemeleri gereken vergileri önemli seviyede azaltan yedieminlik müessesesini kullanarak sermayelerini korumaktadırlar. Tüzel kişilikleri olmayan bu müesseseler, hizmet verdikleri müşterilerin adına kendisine emanet edilen varlıkları, aralarında akdettikleri sözleşmede belirlenen esaslar çerçevesinde yönetirler. Mevzuat karşısında yasal sahip olarak görünen yedieminler, gerçek hak sahibi değildirler. Böylece, gerçek hak sahibinin kim olduğu bilgisi üçüncü kişilerden ve özellikle diğer ülkelerin vergi idarelerinden gizlenmiş olmaktadır (Díaz-Berrio, 2011: 71).

Mukimliğin Değiştirilmesi

Postmodern vergi rekabeti araçlarından işleyiş mekanizmasının en basit olanı mukimliğin değiştirilmesidir. İkametgah değişikliği olarak da nitelenebilmektedir. Vergisel işlemlere esas olmak üzere yerleşik olunan ülkenin veya bölgenin değiştirilmesidir. Vergilemede genellikle esas alınan unsurlardan biri ikametgah olduğu için yüksek vergili yerlerde yerleşik olan bireyler,

ikametgahlarını düşük vergili ya da vergisiz olan vergi cennetlerine taşıyarak gelir vergisi, sermaye kazancı vergisi, veraset ve intikal vergisi gibi vergilerden kaçmaktadırlar. Şirketler ise, merkez adreslerini taşımanın ötesinde, daha çok vergi cennetlerinde iştirak kurmakta bazen bu iştiraklerini merkez gibi göstermektedirler.

Transfer Fiyatlandırması Yoluyla Örtülü Kazanç Dağıtımı

Transfer fiyatlandırması, malların, hizmetlerin ya da gayri maddi hakların ilişkili kişiler arasında el değiştirmesinde cari fiyattan farklı fiyat uygulanması suretiyle vergi matrahının aşındırılması olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla bu süreçte firmanın kendi bölümleri veya yan kollarına uyguladığı bir fiyat söz konusu olmaktadır ve bu fiyatta transfer fiyatı olarak adlandırılmaktadır. Bu noktada transfer fiyatı, bir firmanın bir alt biriminin diğer alt birimine sunduğu ürün, ara malı, hammadde, hizmet vb. için belirlediği fiyatı ifade etmektedir (Charles T. Horngren, 2013: 54-55)

Düşük vergili yer – yüksek vergili yer arbitrajında çok uluslu şirketler tarafından vergilenebilir gelirin bu grup içerisinde yeniden dağıtılmasında çok sık kullanılan yöntem transfer fiyatlandırması yöntemidir. Çok uluslu şirketler, yüksek vergili yerlerdeki iştiraklerin, düşük vergili yerlerde bulunan iştiraklere yaptıkları mal ve hizmet satışlarında uyguladıkları fiyatları düşük tutmaktadırlar. Böylece kazancın görece olarak daha düşük kısmı yüksek vergili ülkede vergilendirilmektedir (Hines, 2006: 47)

Transfer fiyatlandırma yönteminin uygulanışına ilişkin şöyle bir örnek verilebilir; Çok uluslu şirketin bünyesinde Şirket A ve Şirket B olsun. Vergi cennetindeki Şirket A, vergi cennetinde olmayan Şirket B'ye emsallerine göre çok daha yüksek fiyatlardan danışmanlık, patent, logo, marka, algoritma gibi maddi olmayan ve değerinin objektif bir şekilde tespit edilmesi zor bir ürün, işlem veya hizmet satışı gerçekleştirmektedir. Bu arada, Şirket B de Şirket A'ya mal veya hizmetleri emsallerine göre düşük fiyattan satmaktadır. Vergi cennetinde olmayan Şirket B, yapmış olduğu satın almaya ilişkin Şirket A'dan aldığı faturayı gider yazarak (düşük fiyattan yapmış olduğu satışlarla zaten düşürdüğü) kendi vergi matrahını düşürmektedir. Böylece, karlar vergi cennetlerine, abartılmış giderler ya da borçlar da daha çok diğer ülkelere kaydırılmaktadır. Nitekim, dünyanın en büyük ekonomisinde yer alan ABD'li şirketler, yurt dışı faaliyetlerinden elde ettikleri karlarının yarısını Hollanda, Lüksemburg, İrlanda, Bermuda, İsviçre ve Singapur olmak üzere 6 vergi cennetinde gerçekleştirdiklerini rapor etmektedirler (Zucman, 2015: 98).

Double Irish Dutch Sandwich, Kurumlar vergisi kaçırma için kullanılan transfer fiyatlandırması yöntemlerinden biridir. Google'ın kullandığı bu yöntemde, iki İrlanda şirketi ve onların arasına sıkışan bir Hollanda paravan şirketi söz konusudur. ABD'deki Google US, İrlanda'daki iştiraki olan Google Holdings'e maddi olmayan bir varlığını (araştırma ve reklam teknolojilerini) transfer eder.

Şirket yönetiminin Bermuda'da olduğu gerekçesiyle Google Holdings, İrlanda vergi düzenlemelerine göre Bermuda'da yerleşik sayılmaktadır. Maddi olmayan varlık transferi, 2003 yılında Google'ın ilk halka arzının gerçekleştiği ve dolayısıyla ABD'de vergilendirilebilir gelirin olduğu tarihten birkaç ay önce gerçekleştirilmiştir. Google US'un bu transfer için emsallerine göre çok düşük bir fiyat belirlediği tahmin edilmektedir. Google Holdings, İrlanda'da Ireland Limited adıyla bir başka iştirak daha kurar ve kendisine transfer edilen Google teknolojilerini kullanmak üzere bu iştirake lisans verir. Sonra bu iştirak, Google'ın Avrupa, Orta Doğu ve Afrika'daki tüm Google ortaklıklarına lisanslama yapar. Örneğin, Google France, bu teknolojileri kullanma hakkına sahip olmak için Ireland Limited'e lisans ücreti öder. Bu aşamada, Ireland Limited'a yapılan bu ödeme, yalnızca İrlanda'da %12,5 kurumlar vergisi oranı üzerinden vergilendirilebilir olur.

Ancak bir sonraki adım, bu karları İrlanda'nın dışına, sanki karlar Bermuda'da oluşmuş gibi göstererek çıkarmaktır. Kar kaydırma işleminde Ireland Limited'ın, aslında İrlanda'da olan ama Bermuda'da yerleşik sayılan Google Holdings'e lisans bedeli şeklinde ödeme yaparak karları aktarması gerekmektedir. Fakat, İrlanda Bermuda'ya yapılan lisans ödemelerinden vergi almaktadır. Bunu aşmak için Ireland Limited tüm lisans bedellerini Hollanda'da kurulan bir paravan şirket olan Google BV'ye aktarır. Bu işlem tamamen vergisiz bir işlemdir çünkü hem İrlanda hem Hollanda AB üyesidir. Hollandalı Google BV, tüm kazançları olduğu gibi Bermudalı sayılan Google Holdings'e aktarır. Bu son işlem de tamamen vergisizdir çünkü Hollanda vergi idaresine göre şirket Bermudalı değil İrlandalıdır. Böylece Hollanda sandviçini kullanarak Google Holdings kazançlarını, İrlanda'daki zaten düşük olan %12,5 (ABD'deki %39 ile karşılaştırıldığında) oranındaki kurumlar vergisinden de kaçırılmış olur. Google dışında, Apple, Amazon, Facebook ve Starbucks gibi meşhur şirketler de bu yöntemi kullanmaktadırlar (Gravelle, 2015). Yukarıdaki olay, vergi anlaşmalarıyla oyun oynamaya da çok güzel bir örnektir. ABD vergi idaresi açısından, Ireland Limited ve Google BV adlı şirketler yok sayılmaktadır. Ancak, Avrupa veya AB açısından bu iki şirket var sayılmaktadır. İrlanda açısından, Google Holdings Bermudalı sayılırken, ABD açısından İrlandalı kabul edilmektedir. İdareler arasındaki bu tutarsızlıklardan yararlanan Google, kazanıldığı yıl hiçbir yerde vergilendirilmeyen yüksek seviyede karlar elde etmiştir. Zaten, son yıllarda Google'ın yabancı ülke kazançlarının üzerinden uygulanan efektif vergi oranı %2-8 arasında kalmıştır (Zucman, 2015: 88-89).

Vergi Matrahından İndirilmesi Kabul Edilmeyen Harcamalar ve Ar-Ge Kredisi

Vergilendirme tekniğinde vergilendirilebilir kazanç (vergi matrahına) ulaşmak için toplam gelirden harcamalar ve maliyetler indirilerek vergilendirilebilir kazanç hesaplanmaktadır. Elde edilen gelir için bazı harcamaların kısmen bazı harcamaların ise tamamıyla vergilendirilebilir kazançtan indiriminde ülkeler arasında mutlak bir uygulama birliği bulunmamaktadır. Ülkeler arasındaki söz

konusu uygulama farklılığından faydalanılarak vergi arbitrajından kazanç elde edilmesi söz konusudur. Yabancı yatırımları çekmek isteyen ülkeler kasıtlı olarak vergi sistemlerinde vergi matrahından indirim imkânı tanımaktadırlar. İrlanda’da bu uygulamanın temel örneklerinden biri mevcuttur.

İrlanda’nın DYY (doğrudan yabancı yatırımlar) zenginliğinin ardında vergi teşvikleri yatmaktadır. İrlanda vergi sisteminde uygulanmakta olan vergi kredisi teknolojisi yoğun ÇUŞ için büyük fırsatlar sunmaktadır. Ar-Ge vergi kredisi olarak da adlandırılan bu teşvikten yerli ya da yabancı şirket ayrımı olmaksızın İrlanda’da yerleşik tüm şirketler ve onların şubeleri gerek İrlanda içinde gerekse Avrupa Ekonomik Bölgesi içinde gerçekleştirdikleri Ar-Ge faaliyetlerine ilişkin harcamalar bakımından yararlanabilmektedir. Bu harcamaların İrlanda’da yapılması durumunda ilave olarak kurumlar vergisi oranı olan %12,5’lik bir vergi indirim hakkı daha tanınmaktadır. Böylece Ar-Ge’ye yönelik vergisel teşvik oranı efektif olarak %37,5’e çıkmaktadır (IDA, 2015: 25)

Alt yüklenici sözleşmesine dayanarak Avrupa’daki üniversitelerden (buna İrlanda’daki üniversiteler de dahil) Ar-Ge hizmeti alınması karşılığında yapılan harcamaların %5’i ve yine alt yüklenici sözleşmelere dayanarak firmayla ilişkisi olmayan diğer kimselerden alınan Ar-Ge hizmeti karşılığı yapılan harcamaların %10’u da vergi kredisi kapsamına dahil olabilmektedir (IDA, 2015: 26). İrlanda’nın düşük kurumlar vergisi ve Ar-Ge Vergi Kredisi uygulaması bu ülkeye yönelik doğrudan yabancı yatırımların türünü de önemli düzeyde etkilemiştir. Sonuç olarak sadece 2009 yılında İrlanda’daki doğrudan yabancı yatırımların %49’u Ar-Ge ve yenilik (inovasyon) faaliyetlerine yönelik yatırımlardan oluşmuştur (Coopers, 2010: 26).

Tablo 3. İrlanda Ar-Ge Kredisi Teşviki

Şirket Kazancı	Avro	İrlanda Desteği	Avro
Ar-Ge Harcaması	100,00	Vergi İndirimi 90 x %12,5	11,25
Devlet Desteği	(10,00)	Vergi Kredisi 90 x %25	22,50
Net Destek Maliyeti	90,00	Toplam Vergi Tasarrufu	33,75
Vergi Tasarrufu	—33,75	Devlet Desteği İlavesi	10,00
Toplam Net Maliyet	56,25	Toplam Destek Miktarı	43,75

Kaynak: IDA Ireland “Tax Guide Ireland 2015

Tablo 3’te İrlanda Ar-Ge Vergi Kredi uygulamasının nasıl işlediği anlatılmaktadır. Şekil 10’un sol kısmı bir şirketin elde etmiş olduğu vergi tasarrufu miktarını ve yaptığı her 100 Avro Ar-Ge harcaması karşılığında kasasından çıkan net tutarı, sağ kısmı ise vergi tasarrufu tutarına ilişkin hesaplamayı ve toplam devlet desteği miktarını göstermektedir. Örnekte yer alan Ar-Ge harcaması İrlanda ülke sınırları içinde gerçekleşmiştir. İrlanda her 100 Avro Ar-Ge

harcamasına karşılık %10 oranında devlet yardımında (hibe) bulunmaktadır. Böylece net destek maliyeti 90 Avro'dan başlamış olmaktadır. Diğer bir ifadeyle vergi indirimi ve vergi kredisi oranlarının uygulanacağı matrah 90 Avro olmaktadır. Örnekte görüldüğü gibi her 100 Avroluk Ar-Ge harcaması yapan bir şirketin kasasından gerçekte çıkan para 56,25 Avrodur. Ya da her 100 Avroluk Ar-Ge harcamasının 43,75 Avrosu şirkete geri ödeniyor şeklinde de ifade edilebilir. Personel giderleri, genel idare giderleri, tesis ve makine giderleri, bina alımına ilişkin harcamalar da Ar-Ge Vergi Kredisi uygulaması kapsamına giren olan harcama kalemlerine dahil edilebilmektedir (IDA, 2015: 25). Ayrıca ticaret şirketlerinin fikri mülkiyet haklarını elde etmek için yaptığı harcamaların tamamını bu kazançlardan elden edilen kazançtan düşme imkanı sağlamıştır. İrlanda'da 2009-2018 yılları arasında yeni kurulan şirketler için 3 yıl boyunca vergi tatili söz konusudur. Ancak söz konusu şirketlerin her yıl için tahakkuk eden verginin 40.00 Avro'yu geçmemesi gerekmektedir. Daha fazla istihdam sağlayan şirketlere 40.00 Avro sınırı 60.00 Avro'ya kadar çıkabilmektedir (Incentives, 2017: 2).

Kar Payı İle Royalti Kazançlarında Vergisel Teşvikler

Çok uluslu şirketler için elde edilen kazancın ortaklara dağıtılması sırasında kurum kazancından ayrı olarak kişisel gelir vergisine tabi tutulması vergi yükünü attıran bir unsurdur. Ekstradan gelir vergisi ödemek istemeyen çok uluslu şirketler için kar dağıtımının vergilendirilmediği veya az vergilendirildiği ülkelere yönetim merkezlerini taşımak rasyonel bir strateji haline gelmiştir. Kar maksimizasyonu odaklı hareket eden ÇŞ'ler bu anlamda kar dağıtımının vergilendirilmediği veya düşük oranda vergilendirildiği ekonomilere yönelmişlerdir. Hollanda bu anlamda kar dağıtımını düşük vergilendiren nadir ekonomilerden biridir. IMF tarafından DYY stokuna ilişkin yayımlanan Tablo 2 verileri bu rasyonel stratejilerin tercih edildiğinin somut göstergesidir.

Kar Transferi

Şirketlerin, özellikle çok uluslu şirketlerin vergi cennetlerini kullanımında, bireylerin kullandığı yöntemlerden çok daha kapsamlı, çok daha detaylı muhasebe teknikleri gerektiren, aracı kuruluş, vekil, yediemin, banka gibi alanında uzman kişi ve kurumların devreye girdiği görülmekte ve bazen anlaşılması zor yöntemlerle karşılaşmaktadır. Yöntemler karmaşık olsa da mantık aslında basittir. Vergi cennetlerini kullanan çok uluslu şirketler, esas itibariyle, çeşitli yerlerde konuşlanan grup şirketleri arasında alım-satım işlemleri ve bunun sonucunda borçlanma yaparak düşük vergili yer ve yüksek vergili yer arasında bir nevi arbitraj gerçekleştirirler. Örneğin, çok uluslu şirketler kârlarını Lüksemburg, Bermuda gibi vergilendirilmeyen yerlerde gösterirken kurumlar vergisinin nispeten daha yüksek olduğu Fransa ya da ABD gibi ülkelerdeki iştiraklere giderleri ve borçları kaydırmak yoluyla bu ülkelerdeki karlarını azaltmaktadırlar (Zucman, 2015: 98). Bir başka ifadeyle, çok uluslu şirketler vergi cennetlerine

karlarını aktarırken, diğer ülkelerdeki vergi matrahlarını azaltmaktadırlar. Sıradan bir alım-satım işleminde vergi cennetlerine karın nasıl aktarıldığını basit bir örnek yardımıyla görmek mümkündür. ABC adlı çok uluslu ama İtalya merkezli bir grup olsun. Bu grup, Çin'den hammadde ithal etmek istesin. Bu hammaddeyi 5 milyon Avroya satın alsın. Aldığı bu hammaddeyi işleyip, ürün haline getirdikten sonra İtalyan müşterilerine 8 milyon Avro karşılığında bu ürünü satsın. Grubun ürün satışından karı 3 milyon Avro ($8-5=3$) olacaktır ve İtalya'da vergilendirilecektir. Grup, böyle yapmak yerine vergi cennetlerini kullanmayı tercih etsin. Bu amaçla Singapur'da Şirket X ve Malta'da Şirket Y adında iki şirket kurar (karşılıklı anlaşmalar uygunsuzsa bir paravan şirket de yeterli olabilir). Önce, Çin'den hammaddeyi 5 milyon Avro karşılığında Şirket X satın alır. Bu hammaddeyi Şirket Y'ye 7 milyon Avro'ya satar. Şirket Y de yine aynı fiyattan ABC şirketine satar. ABC, İtalyanlara yaptığı satıştan 8 milyon Avro satış hasılatı elde eder. Ama bu durumda grubun kârı, Çin'den doğrudan ithalat yapsaydı elde edeceği 3 milyon Avro yerine sadece 1 milyon Avro ($8-7=1$) olur. Toplamda grup açısından aynı satış ve aynı kâr söz konusu olsa da grubun karının sadece 1 milyon Avro'luk kısmı İtalya'da vergiye tabi olur. Geri kalan 2 milyon Avro ($7-5=2$), vergisiz ülkeye yani Singapur'a aktarılmış olur.

Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Vergi rekabetinde en temel hedef doğrudan yabancı yatırımlardır. Yabancı yatırımlar gelişmiş veya gelişmemiş tüm ülkeler tarafından talep edilen bir değişkendir. Doğrudan yabancı yatırımlar bu anlamda cari açık ve düşük tasarruf oranına sahip Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için önemli ve gereklidir. Vergi rekabetiyle etkilenmeye çalışılan en önemli değişken olduğundan Türkiye'de DYY'lerin belli bir periyottaki akışının analiz edilmesi gerekmektedir.

Tablo 4. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Yıl	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
DYY Girişleri (Milyar Dolar)	10	20.2	22	19.9	8.6	9.1	16.2	13.6	12.9	12.8	17.5	12.2
Küresel DYY içindeki oranı %	0.7	0.9	0.7	0.8	0.6	0.5	0.7	0.6	0.6	0.7	0.8	0.7

Kaynak: Dünya Bankası, <http://data.worldbank.org>; Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2016 Yılı Sonu Değerlendirme Raporu ve Ekonomi Bakanlığı Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Raporundan Yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır (Ekonomi Bakanlığı, 2017).

Tablo 4, 2005 yılı ile 2016 yılları arasında Türkiye'ye DYY akışını göstermektedir (Dünya Bankası, 2017). Tablonun alt satırında ise Türkiye'ye gelen DYY'nin küresel DYY içindeki payı gösterilmektedir. 2005 – 2016 yılları arasında

Türkiye'nin küresel DYY'den aldığı pay stabil bir eğilim içinde olmuştur. Buna göre Türkiye'nin küresel DYY içindeki payı %0,7'ler civarında sıkışmıştır denilebilir. Örneğin Türkiye'ye gelen DYY, 2005 yılında 10 milyar dolar iken 2016 yılında 12,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ancak her iki dönemde de Türkiye'nin küresel DYY'den aldığı pay %0,7'ler civarında kalmıştır.

Gelişmekte olan diğer ülkelerle kıyaslandığında Türkiye'nin küresel sermayeden aldığı payın sınırlı kaldığı söylenebilir. Örneğin Türkiye gibi yükselen ekonomilerden biri olan Brezilya'ya 2016 yılında 59 milyar dolar DYY akışı olmuştur. Bu miktar küresel DYY'nin %3'üne tekabül etmektedir. Buna göre 2016 yılında Brezilya'ya Türkiye'nin 4,5 katı DYY girişi olmuşken Rusya ve Meksika'ya Türkiye'nin 3 katı oranında DYY girişi gerçekleşmiştir. Türkiye'deki vergi oranlarının ve diğer vergisel teşviklerin küresel piyasalarla rekabet edebilir düzeylerde olmasına rağmen Türkiye'ye DYY akışının sınırlı olması olağan değildir. Ancak DYY tercihlerinin belirleniminde vergi dışı birçok kriter bulunmaktadır. Sınırlı DYY akışında vergi dışı diğer faktörlerin de etkisi dikkate alındığında özellikle Türkiye'deki; yatırım iklimi, karlılık, siyasal ve finansal istikrar gibi belirleyicilerin yetersizliğine bağlı olarak DYY'lerin Türkiye'de istenilen düzeyde gerçekleşmediği söylenebilir.

Tablo 5. Ülkeler İtibariyle Türkiye'nin İç ve Dış DYY Stoku

Ülkeler İtibariyle Türkiye'deki DYY Stoku	DYY Stoku Miktarı (Milyon Dolar)	Ülkeler İtibariyle Türkiye'nin Dış DYY Stoku	Dış DYY Stoku (Milyon Dolar)
Hollanda	16.963	Hollanda	13.007
Rusya Federasyonu	8.871	Jersey	3.808
Almanya	8.144	Lüksemburg	1.846
İspanya	6.184	ABD	1.826
Birleşik Krallık	5.544	Malta	1.755
Toplam	100.875	Toplam	38.454

Kaynak: IMF verilerinden faydalanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır (IMF Survey, 2016)

Tablo 5'e göre, 2016 yılı itibariyle Türkiye'deki doğrudan sermaye yatırımları içinde açık ara Hollanda menşeli sermayenin önde olduğu görülmektedir. Hollanda'yı Rusya Federasyonu ve Almanya'nın takip ettiği görülmektedir. Türkiye'deki yabancı doğrudan yatırımlarda ticari partner ülkelerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Ancak aynı şeyi Türkiye'nin dış sermaye yatırımları için söylemek mümkün görünmemektedir. Zira Türkiye'nin yurt dışındaki DYY'sinin Hollanda, Jersey, Lüksemburg ve Malta'da yoğunlaştığı görülmektedir. Adı geçen ülkeler vergi cenneti ülke olarak nitelendirilmektedir. Hatta Hollanda'nın bile son

yıllardaki vergisiz sermaye teşvikleri ile bu kategoride nitelendirilmesi mümkün görünmektedir. Sonuç olarak Türkiye menşeli DYY'nin daha çok vergiden kaçınma amaçlı bir yönelim içinde olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 6. Türkiye ve Bazı Ülkelerde DYY ve Vergi

Ülkeler	DYY Stoku Miktarı (Milyon Dolar)	Kurumlar Vergisi Oranı
Brezilya	563.291	34
Meksika	473.512	30
Rusya Federasyonu	377.950	20
Güney Afrika	135.454	28

Kaynak: IMF ve KMPG kaynaklarından faydalanarak yazar tarafından hazırlanmıştır (IMF Survey, 2016), (Kmpg, 2017).

Tablo 6, 2016 yılı itibariyle Türkiye gibi gelişmekte olan benzer ülkelerin DYY stoku ve kurumlar vergisi oranı yer almaktadır. Kurumlar vergisi oranı Türkiye'de düşük olmasına rağmen benzer ekonomik şartlara sahip diğer ülkelere kıyasla oldukça düşük DYY stokuna sahip olduğu görünmektedir. Sonuç olarak küresel DYY akışında kurumlar vergisi dışında diğer etkenlerin de etkili olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Küreselleşme ile birlikte yabancı sermayenin mobilitesi artmıştır. Buna paralel olarak küresel sermayeden pay alma yarışında geride kalan ülkelerin makro ekonomik değişkenleri olumsuz etkilenmektedir. Vergi rekabeti sürecinin ilk dönemlerinde temel belirleyici faktör olarak ön plana çıkan kurumlar vergisi indirimleri günümüzde yerini daha komplike rekabetçi tekniklere bırakmıştır. Bu kapsamda vergi rekabetinde hedef değişken olan doğrudan sermaye yatırımlarının yönelimi incelendiğinde yeni vergi rekabeti tekniklerini başarı ile uygulayan belli başlı ülkelerin ön plana çıktığı görülmüştür. Bu ülkelerden İrlanda teknoloji yatırımları konusundaki teşviklerle cazibe merkezi haline gelmiştir. Apple gibi çok uluslu birçok şirketin yatırımlarını çektiği tespit edilmiştir. Yabancı sermaye yatırım stokunda öne çıkan bir diğer ülkenin ise Hollanda olduğu tespit olunmuştur. Küresel sermaye stokunun yoğunlaştığı ülkelerin kurumlar vergisi oranları irdelendiğinde nominal kurumlar vergisi oranıyla yatırım stoku arasında doğrudan bir ilişki gözlenememiştir. Bu durumda günümüzde yabancı sermayeyi teşvik için standart kurumlar vergisi oran indirimi yerine selektif özellikli postmodern vergilendirme tekniklerinin ön plana çıktığı tespit edilmiştir.

Türkiye özelinde vergi rekabetine ilişkin tabloya bakıldığında Türkiye'de kurumlar vergisi oranı vergi rekabeti bağlamında rekabetçi olmakla birlikte doğrudan sermaye yatırım stoku açısından fakir olarak nitelendirilebilir. Türkiye ile benzer koşullara sahip Brezilya, Meksika gibi ülkelerde yabancı sermaye stoku

Türkiye'ye kıyasla oldukça fazladır. Makro ekonomik yapısı gereği olarak Türkiye'ye doğrudan yabancı sermaye yatırım akışı gereklidir. Bu nedenle rekabetçi vergilendirme tekniklerine uyum önemlidir. Ancak bununla birlikte yabancı sermaye akışında etkili olan siyasi ve ekonomik istikrar gibi belirleyicilerin de stabil hale gelmesi önemli ve gereklidir.

KAYNAKLAR

- Barker, W. (2002). Optimal International Taxation and Tax Competition. *Northwestern Journal of International Law & Business*, 22(2), 161-217.
- Charles T. Horngren, G. (2013). *Introduction to Management Accounting*, New Jersey: Pearson.
- Coopers, P. W. (2010). *Generating Cash From Irish R&D Activities*.
- Díaz-Berrio, J. L. (23.01.2011). *The Fight Against Tax Havens And Tax Evasion Progress Since The*. 08. 03. 2017 tarihinde OPEX: http://www.fundacionalternativas.org/public/storage/opex_ocumentos_archivos/e6bf4cecc9006abb8c528869ce93e9e2.pdf adresinden alındı.
- Dünya Bankası, W. B. (2017). 2017 Yılına İlişkin Ekonomik Datalar: Dünya Bankası, <http://data.worldbank.org> adresinden alınmıştır.
- Ekonomi Bakanlığı, U. D. (2017). *Uluslararası Doğrudan Yatırımlar İstatistikleri*. Uluslararası Doğrudan Yatırımlar İstatistikleri adresinden alınmıştır.
- Gravelle, J. G. (2015). *Tax Havens: International Tax Avoidance and Evasion*. CRS Report.
- Hines, D. (2006). Which countries become tax havens. *National Bureau of Economic Research*, 48. National Bureau of Economic Research. adresinden alınmıştır.
- Icricrict. (2016, Kasım). *Four Ways To Tackle International Tax Competition*. ICRICT.
- IDA, I. (2015, 10 03). *Taxation in Ireland 2015*. Ireland: IDA
- IMF. (2015, 10 01). *Coordinated Direct Investments Survey*. 11. 08. 2017 tarihinde Coordinated Direct Investments Survey: <http://data.imf.org/?sk=40313609-F037-48C1-84B1-E1F1CE54D6D5&sId=1482247616261> adresinden alındı.
- Incentives, I. C. (10.01.2017). *Ireland Corporate Tax Credits and Incentives* . 10.02.2017 tarihinde <http://taxsummaries.pwc.com/ID/Ireland-Corporate-Tax-credits-and-incentives> adresinden alındı

Jafarow, S. (2013). *Küresel Vergi Rekabeti ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi* (Yükseklisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kmpg, C. T. (2017). *Corporate tax rates table*. 01 04, 2018 tarihinde KPMG: <https://home.kpmg.com/xx/en/home/services/tax/tax-tools-and-resources/tax-rates-online/corporate-tax-rates-table.html> adresinden alındı

OECD, S. (03.09.2017). *OECD Stat*. 01.11.2017 tarihinde http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=AMNE_IN adresinden alındı.

Sadka, A. R. (2008). *Tax Competition and Foreign Direct Investment: Is There a Race to the Bottom*. Tel Aviv University: The Pinhas Sapir Center for Development.

UNCTAD & Report, W. I. (2017). *World Investment Report 2017*. http://unctad.org/en/PublicationChapters/wir2017ch1_en.pdf adresinden alındı.

Wilson, J. (2005). *Tax Competition in a Federal Setting*. Michigan: Michigan State University.

Zucman, G. (2015). *The Hidden Wealth of Nations - The Scourge of Tax Havens*. California.: The University of California Press.

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 04.05.2018• Kabul Tarihi / Accepted: 26.05.2018

4.0 Dünyası: Pazarlama 4.0 ve Endüstri 4.0

İrfan ERTUĞRUL

Prof. Dr.

Pamukkale Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Türkiye

ORCID: 0000-0002-5283-191X

iertugrul@pau.edu.tr

Gözde DENİZ

Arş. Gör.

Bitlis Eren Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Türkiye

ORCID: 0000-0002-2824-1995

gsari@beu.edu.tr

Öz

Bilgi teknolojileri evrimi nedeniyle dünya değiştikçe, pazarlama da endüstri de değişmektedir. Her şeyin internetinin endüstriyel değer zincirine artan entegrasyonu, Endüstri 4.0'ın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Pazarlama da teknolojiye paralel olarak gelişmekte ve bunun sonucunda Pazarlama 4.0'a odaklanan araştırmalar da artmaktadır. Çok fazla kurgu yapılmasına rağmen, "4.0" anlayışındaki gerekliliklerden dolayı akademik dergiler Pazarlama 4.0 ve Endüstri 4.0 hakkında çok az şey yayınlamıştır. Bu sebepler, Pazarlama 4.0 ve Endüstri 4.0 hakkında derinlemesine bilgi sahibi olmayı ve sadece internetin ve sosyal medyanın değil; marka-tüketici ilişkilerini geliştirecek olan birçok teknolojinin nasıl kullanılabileceğinin analizini uygulamayı gerekli kılmıştır. Bu araştırma, Pazarlama 4.0'ı ve Endüstri 4.0'ı kavramsal olarak incelemeyi amaçlayan bir derlemedir.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, Pazarlama 4.0, Endüstri 4.0.

4.0 World: Marketing 4.0 and Industry 4.0

Abstract

The world has changed as the evolution of information technologies changed, also these changes are occurring in marketing and in industry. The increasing integration of everything into the industrial value chain of the internet has led to the emergence of Industry 4.0. Marketing is also developing parallel to technology, and as a result of these developments, studies on Marketing 4.0 are also increasing. Despite a lot of fiction, academic journals published very little about Marketing 4.0 and Industry 4.0 due to the requirements of the understanding of “4.0” term. For these reasons, it is important to have in-depth knowledge of Marketing 4.0 and Industry 4.0 and not just the internet and social media; it is necessary to apply an analysis of how many of the technologies that will develop brand-consumer relationships can be used. This research is a compilation that aims to conceptually examine Marketing 4.0 and Industry 4.0.

Keywords: Technology, Marketing 4.0, Industry 4.0.

GİRİŞ

Teknoloji geliştikçe, tüketiciler ve özellikle işletmeler ve diğer kuruluşlar faaliyetlerini geliştirmeyi benimsemektedirler. Başlangıçta; bu teknolojinin ağıdaki ticari faaliyetlere uygulanması, pazarlama pazarlarındaki bilgi ve haberleşme teknolojileri kullanımına dayalı olarak elektronik pazarlama veya e-pazarlama olarak biliniyordu. Ancak bu kullanım, pazarlama sürecinin ötesine geçerek, iş karar verme sürecinde kullanılan bilgilerin elde edilmesinde devrim yaratmıştır. Yeni dalga teknolojisi, insanların tüketicilerden üreten tüketiciye dönüşmesini sağlamaktadır. Teknoloji, özellikle Web 2.0 ve sosyal medya, bireylerin kendilerini ifade etmelerine ve başkalarıyla işbirliği yapmasına olanak veren bir araç haline gelmiştir. Bu durumda insanlar yeni fikirler oluşturabilir, kendilerini eğlendirebilir ve tüketebilirler. Sosyal medya geniş bir terimdir ve birçok farklı çevrimiçi sosyal platformu kapsamaktadır. Sosyal medya iletişim platformları sosyal ağ sitelerini (Facebook gibi), multimedya paylaşım sitelerini (Youtube gibi), wiki'leri (Wikipedia gibi) içermektedir. Bilgi üretmek, paylaşmak ve rafine etmek için kullanılan bu ünlü sosyal medya platformları, Web 2.0 olarak topluca etiketlenmiştir (Kauffman & Panni, 2017: 96).

Dijital Dönüşüm hususunda iki kavram ile karşılaşmaktadır. İlki; “*Digitization*” biçiminde isimlendirilen basılı veya fiziksel haldeki yazı, resim, ses gibi materyallerin bilgisayar tarafından işlenerek dijital biçimlerine dönüştürülmesidir. İkincisi ise *Dijital Dönüşüm* olarak dilimize çevrilen “*Digitalization*” dir. Dijital dönüşüm bir materyali dijital sürümlerine çevirmenin ötesinde, bunu gerçekleştirebilme hususundaki stratejiler ve iş modelindeki dönüşümler olarak tanımlanmaktadır (Aybek, 2017: 67).

Dijital alanlardan birisi olan sosyal medya pazarlama dünyasında devrim yaratmaktadır. Dijital pazarlama ve teknoloji, iş yapma şeklini etkilemektedir (Krauss, 2017: 26). Önceden tüketiciler, pazarlama kampanyalarından ve ayrıca otorite ve uzmanlardan kolayca etkilenebilmekteydi. Ancak son araştırmalar endüstriler arasında çoğu müşterinin, f faktörlerine (facebook fans, families, friends, twitter followers) daha çok inandığını göstermektedir. Çoğu kişi, Tripadvisor gibi sosyal medyadaki yabancılara reklamlara ve uzman görüşlerine verdikleri güvenden daha fazlasını vermektedir (Kotler vd., 2017: 12).

Teknolojinin yol açtığı bu gelişmeler, endüstri ve pazarlama alanlarında da varlığını göstererek yeni dalgalara sebebiyet vermiştir. Bu çalışmada, Pazarlama 4.0 ve Endüstri 4.0 kavramları incelenmiştir.

PAZARLAMA 4.0

Pazarlamanın ilk aşaması sanayi çağında ortaya çıkan Pazarlama 1.0 olup; temel olarak hedef pazardan ihtiyaç ve talepleri dikkate almadan ürün satmaya odaklanıldığı için ürün odaklı bir yaklaşım olarak tanımlanabilir. Ürünün değerinin tüketici tarafından tanımlandığı, Pazarlama 2.0 müşteri odaklı bir dönemdir. Bu pazarlama dönemi, olumlu şartlara dönüşen yeni hedef pazarlarını

ortaya çıkarmak için müşterilerin ihtiyaç ve istekleri ile ilgili detaylı arama ve araştırma ile öne çıkmaktadır. (Jara vd., 2012: 854). Pazarlama 3.0 ya da değerlerin pazarlamadan kaynaklandığı insan merkezli dönemdir. Zira tüketiciler; aktif, endişeli ve yaratıcı olan insanlardır. Buna ek olarak, markanın sosyal ve hümanist tarafı, yani kurumsal sorumluluk, sosyal ve çevresel boyut hakkında daha bilinçli ve duyarlıdır (Kotler vd., 2010: 4). Pazarlama 4.0 ise pazarlamaya farklı boyutta bakmak için gösterilen bir çabadır. Geleneksel pazarlamada tek yönlü iletişim hâkim idi. Ancak bağlantılar ve teknoloji pazarlamaya olan yaklaşımı değiştirmiştir (Krauss, 2017: 26).

Tablo 1’de Pazarlama 4.0’a kadar olan süreç özetlenmiştir. Ürün odaklı Pazarlama 1.0’ı sırasıyla, müşteri odaklı Pazarlama 2.0, değer odaklı Pazarlama 3.0 ve sanal pazarlama odaklı Pazarlama 4.0 izlemektedir (Tarabasz, 2013: 130).

Tablo 1. Pazarlama 4.0 Kavramına Kadar Olan Pazarlama Evrimi

	Pazarlama 1.0 (Ürün odaklı)	Pazarlama 2.0 (Müşteri odaklı)	Pazarlama 3.0 (Değer odaklı)	Pazarlama 4.0 (Sanal pazarlama odaklı)
Amaç	Ürün satmak	Müşteriyi memnun etmek	Dünyayı daha iyi bir yer yapmak	Bugünden geleceği yaratmak
İmkân Tanıyan Güç	Sanayi devrimi	Bilgi teknolojisi	Yeni dalga teknolojisi	Sibernetik devrim ve Web 4.0
Anahtar Pazarlama Kavramı	Ürün geliştirme	Farklılaştırma	Değerler	Müşteriye göre üretim ve tam zamanında üretim
Değer Önergeleri	İşlevsel	İşlevsel ve duygusal	İşlevsel, duygusal ve ruhsal	İşlevsel, duygusal, ruhsal ve kendi kendine yaratıcılık
Müşterilerle Olan Etkileşim	Bir’den Çok’a işlem	Bir’e Bir ilişki	Çok’tan Çok’a işbirliği	Çok’tan Çok’a beraber yaratma ve işbirliği

Geleneksel olarak şirketler, karar verme sürecinde kullanılan bilgiyi toplayan, analiz eden, depolayan ve dağıtan karmaşık teknolojik uygulamaları kullanmaktadırlar. Ancak mevcut verilerin kaynakları ve boyutları değişmektedir. Şirketler gün geçtikçe, kendilerinin ve tüketicilerinin ürettiği büyük ve çeşitli miktarda veriyi hızlı bir şekilde analiz edebilmektedirler (Kauffman ve Panni, 2017: 96).

Günümüzde bilgi akışları, ekonominin ve iş dünyasının her seviyesinde önemli ölçüde artan miktar, yoğunluk, karmaşıklık ve şeffaflık ile dolaşmaktadır. Bilgi

akışlarındaki ve süreçlerindeki bu değişimler, bilgisayar teknolojilerinin muazzam etkisiyle birleştiğinde, fiziksel pazar alanını “datascape” haline getirmektedir. Sonuç olarak, yeni iş modelleri ortaya çıkmaktadır (Vassileva, 2017: 47).

İnternet, sadece kurumların ve bireylerin sınırsız bağlantı ve etkileşimine erişim sağlar. Bu aynı zamanda ürün ve ürünlerle etkileşime olanak tanıyarak, Pazarlama 4.0'ı yükselterek, kullanıcı ve ürünle etkileşimin, önceki 3 kuşak pazarlamada bir araya getirme kabiliyetlerini sunduğu yerlerdir (Jara vd., 2012: 854). Dijital teknolojiler, pazarlama faaliyetleri ile sürekli ya da kesintili bir şekilde entegre edilmekte ve yeni bir pazarlama yaklaşımı olan Pazarlama 4.0'a ulaşmaktadır (Vassileva, 2017: 47).

Büyük ölçüde bu değişiklikler bağlantı, etkileşim ve bilgi işlem kapasitesinden kaynaklanmakta, böylece teknolojinin kullanımına olanak sağlamaktadır. İlk iki özellik daha tipik olarak bilgi teknolojisi ve iletişim, özellikle de internet ve üçüncü, verilerin toplanması, işlenmesi ve analizi için tasarlanmış belirli yazılım türleri için daha uygundur (Kauffman ve Panni, 2017: 96).

Yeni nesil müşteriler sadece temel ihtiyaçlarını, isteklerini, isteklerini ve kaygılarını tatmin edecek ürünleri aramamaktadırlar. Pazarlama 3.0'da tanımlananlar gibi yaratıcılıklarını ve değerlerini de tatmin etmelidirler, ama en önemlisi, aynı zamanda ürünün bir parçası olmaları, diğer bir deyişle ürünlere katılabilmeleri, ürünlerle etkileşimde bulunabilmeleri ve bunların bir sonucu olarak ortaya çıkmaları gerekir. Bilgi teknolojisi çağından itibaren, deneyimlerini paylaşabilir ve ürünün söz verdiği şeyi gerçekten tatmin ettiğini kontrol edebilir. Bu nedenle, pazarlama, İnternet'in veri etrafında daha fazla hareket etmemesi gibi, ürünün etrafında daha fazla hareket etmemektedir. Hem pazarlama hem de internet müşteriler arasında dolaşmakta; kullanıcılarla etkileşimlerini güçlendirmekte ve kullanıcılardan gelen değerleri göz önünde bulundurarak, onlara daha fazla veri sunmaktadır (Jara vd., 2012: 852).

İnsanlar ve örgütler her zamankinden daha fazla birbirine bağlıdır. Bu sayede bilgi, iletişim, etkileşim, bilgi alışverişi, bilgi veya başka bir ürün elde etmek ve böylece zaman ve mekân engellerini aşmak için sanal bir alanı küresel erişimle paylaşmalarını sağlamaktadır. Öte yandan, bu teknolojilerle iletişim yoluyla mümkün olan yüksek derecede etkileşim, değer yaratma sürecine dâhil olan farklı aktörlerin, özellikle de tüketicilerle ilişkilerinde daha aktif bir rol geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Yeni teknoloji, bireylerin ve grupların bağlantı ve etkileşiminin yanı sıra, ağızdan ağıza bilgi paylaşımının yaygınlaşmasını kolaylaştırmaktadır (Kauffman & Panni, 2017: 96).

Pazarlama 4.0 ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında; Vassileva (2017), teknolojilerin pazarlama organizasyonunu dönüştüreceğini ve pazar alanını yeniden şekillendireceğini ileri sürmüştür. Dijital karmaşanın temel zorluklarını özetlemenin yanı sıra, faydalarını değerlendirmek için bilgi teknolojilerini

öngören pazarlama fırsatlarını tanımlamıştır. Jara ve arkadaşları (2012), Pazarlama 4.0'in temel öğelerini, Pazarlama 3.0 ile olan ilişkisini ve uzantısını; son olarak da kullanıcıların İnternet ve ürünlerle etkileşimini mümkün kılmak için Nesnelerin İnterneti'nden (Internet of Things) çeşitli teknolojileri sunmuşlardır. Tarabasz (2013) çalışmasında, pazarlama konsepti odak noktalarını ve kilometre taşlarını ürün odaklıdan başlayıp; müşteri odaklı ve değer odaklı olana kadar sistematik hale getirmeye yönelik bir girişimde bulunmuşlar ve ayrıca, Pazarlama 4.0'in olası yönünü belirleme konusunu da gündeme getirmişlerdir. Świeczak (2017), pazarlama faaliyetlerinin organize edilmesinde esnek bir yaklaşım geliştirerek, Pazarlama 4.0'in uygulama olanaklarının belirlenmesini desteklemiştir. Ayrıca, Pazarlama 4.0'in temel unsurlarını sunmuş; Pazarlama 3.0 konseptiyle olan ilişkisini tartışmış ve gelecek nesil pazarlamanın Pazarlama 3.0 kavramının bir çıkarımı olduğunu açıklamıştır.

ENDÜSTRİ 4.0

Endüstri 4.0; birçok şirket, araştırma merkezi ve üniversite için öncelikli bir öncelik olsa da, terimin genel kabul görmüş bir tanımı mevcut değildir (Hermann vd., 2016: 3). Endüstri 4.0 terimi, Almanya'da hemen hemen her endüstri ile ilgili fuarda, konferansta veya kamu tarafından finanse edilen projelere yönelik bildirimlerde yaygın bir biçimde kullanılmakta olup; ilk olarak 2011'de Hanover Fuarı'nda söylenmiş ve beraberinde de çok sayıda tartışmayı gündeme getirmiştir (Drath & Horch, 2014: 56). Alman federal hükümeti, Endüstri 4.0'ı 2011'deki yüksek teknoloji stratejisinin en önemli girişimlerinden biri olarak ilan ettiğinden dolayı, bu konudaki çok sayıda akademik yayın, makale ve konferanslara odaklanılmıştır (Hermann vd., 2016: 3).

“Endüstri 4.0” terimi; şu anda, gerçekleşecek olan bir sonraki sanayi devrimi için kullanılmaktadır. Bu sanayi devrimi, insanlık tarihinde diğer üç sanayi devrimi tarafından geri çekilmiştir. İlk sanayi devrimi, 18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve 19. yüzyıl boyunca yoğunlaşan mekanik üretim tesislerinin tanıtımıydı. 1870'lerden itibaren, elektrifikasyon ve işbölümü (yani Taylorizm) ikinci sanayi devrimine yol açmıştır. Gelişmiş elektronik ve bilgi teknolojisinin üretim süreçlerinin otomasyonunu geliştirdiği 1970'lerde, “dijital devrim” olarak da adlandırılan üçüncü sanayi devrimi idi (Hermann vd., 2016: 39). Dolayısıyla Endüstri 4.0'in temel teknik altyapısı, internet teknolojilerinin sektöre girmesiyle oluşmuştur (Drath & Horch, 2014: 57).

Günümüzde İnternet; kişisel bilgisayarlar, tabletler ve akıllı telefonlar aracılığıyla bir milyardan fazla insanla alakalıdır. Gelecekte, basit veya karmaşık sensörler ve mikrobilgisayarlar olabilen küçük cihazlarla, birkaç yıl veya on yıl boyunca ek bir güç kaynağına ihtiyaç duymadan otonom çalışma olasılığına sahip olmuş ve daha da önemlisi çoğu, cihazlar (çoğunlukla kablosuz) İnternet'e bağlanmıştır (Lee & Lee, 2015: 431). İnternet ve mobil teknolojileri yüksek hızda bağlanabilirliği ile

birleştiren sayısallaştırma, kurulu iş modellerinin değişimini sağlamıştır (Zoroja, 2015: 2).

Özellikle de üretimdeki verimliliğin artmasını sağlayarak, endüstrilerin büyümesine olanak tanıyan bu gelişmelerin doğrultusunda; daha hızlı, daha düşük hatalı, yüksek kaliteli ve daha az maliyetli bir üretim yapısı meydana getirilmiştir. Üstelik yeni nesil üretim teknolojileri üretimde esnekliğe neden olarak dördüncü sanayi devriminin başlamasına öncülük etmiştir. Dijitalleşmenin getirmiş olduğu müşteri taleplerinin ve gereksinimlerinin değişmesi, işletmelerin bunları daha çabuk ve etkin karşılmasına olanak sağlayan bu teknolojiler yardımıyla ürün veya hizmetler daha da kişiselleştirilmeye başlamıştır (Buhr, 2017: 5). Bu teknolojilerinin imkân sağladığı kişiselleştirilmiş ürün üretimine destek vermek amacıyla önceki satın alma davranışlarından hareket edilerek tüketici tercihleri hakkında tahmin yürütülmesinde, yeni pazar olanaklarının değerlendirilmesinde büyük veriden (big data'dan) faydalanmak yararlı olacaktır. Dolayısıyla, yenilik dönemlerinde de aynı anda bilgiye dayanan fikir üretiminin elde edilmesi sağlanacaktır (Ovacı, 2017: 128).

Endüstri 4.0 sadece makinelerin iletişiminden oluşmayıp; daha geniş kapsamlıdır. Genetikten bilgi işlem teknolojilerine kadar çeşitli bilimsel alanları etkilemektedir. Bu devrimi öncekilerden farklı kılan özellikler; teknolojideki gelişmelerin birbirini harekete geçirerek birbirine bağlanması, eşgüdümlü hareket etmesi ve bütün alanların birbirinin etkisi altında kalarak gelişmesidir (Bulut ve Akçacı, 2017: 54). Tablo 2'de Endüstri 4.0'daki temel kavramlar (akıllı fabrika, ürün ve hizmetlerin geliştirilmesinde yeni sistemler, akıllı ürün, dağıtım ve tedarikte yeni sistemler, insan ihtiyaçlarına uyum, siber-fiziksel sistemler, akıllı şehir, dijital sürdürülebilirlik) açıklamaları ile birlikte verilmiştir (Roblek & Krapež, 2016: 4).

Tablo 2. Endüstri 4.0'ın Temel Kavramları

Temel Kavram	Açıklama
Akıllı fabrika, akıllı üretim, akıllı fabrika, geleceğin fabrikası	Akıllı fabrika daha akıllı, esnek ve dinamik olacak. Üretim, sensörler, aktörler ve özerk sistemler ile donatılacaktır. Makineler ve ekipman, kendini iyileştirme ve bağımsız karar alma yoluyla süreçleri iyileştirme yeteneğine sahip olacak.
Ürün ve hizmetlerin geliştirilmesinde yeni sistemler	Ürün ve hizmet gelişimi bireyselleştirilecektir. Bu bağlamda, açık inovasyon ve ürün zekâsı ile ürün hafızası yaklaşımları büyük öneme sahiptir.
Kendini örgütlenme	İmalatta, tüm tedarik ve üretim zincirlerinde süreçler değişir. Bu değişikliklerin tedarikçilerden lojistiğe ve bir ürünün yaşam döngüsü yönetimine geçişi üzerinde bir etkisi olacaktır. Tüm bu değişimlerin yanı sıra,

	üretim süreçleri şirket sınırları içerisinde yakından bağlantılı olacaktır.
Akıllı ürün	Ürünler, birbirleriyle ve insanlarla IoT (Internet of Things) aracılığıyla iletişimi sağlayan sensör ve mikroçiplerle yerleştirilir. Otomobiller, tişörtler, saatler, çamaşır tozu, vb., Üreticilerin, ürün kullanıldığında algılayabilen ve tarandığında akıllı telefonlarla iletişim kurabilen ambalajlarına sensörleri taktıkları için “akıllı” hale gelir. Akıllı ürünler, mahremiyetin işgali ve dolayısıyla kişisel güvenlik sorununu ortaya çıkarmaktadır.
Dağıtım ve tedarikte yeni sistemler	Dağıtım ve satın alma giderek daha bireysel hale getirilecek.
İnsan ihtiyaçlarına uyum	Yeni imalat ve perakendecilerin sistemleri, insanî ihtiyaçları takip edecek şekilde tasarlanmalıdır. Bu sistemlerin, Siri, Viv, Cortana, Google Now ve diğerleri gibi kişisel akıllı ajanlar ve IoT gibi robot benzeri araçların bir kombinasyonu olabileceği önerilmektedir. Bu, alıcılar ve satıcılar arasındaki etkileşimin baskın modeli olabilir.
Siber-fiziksel sistemler	Sistemler hesaplamayı, ağ oluşturmayı ve fiziksel süreçleri birleştirir. Gömülü bilgisayarlar ve ağlar fiziksel işlemlerin fiziksel süreçleri izleyecek ve kontrol edecektir. Örnek olarak, mobil uygulamalar, giysilerdeki sensörler ve dairelerde sensör ve gözetleme kameraları aracılığıyla acil sağlık hizmetlerine olanak veren yaşamsal insani fonksiyonların kontrolü yer almaktadır.
Akıllı şehir	Akıllı şehir, kalkınma politikasında altı faktörden oluşan bir şehir olarak tanımlanmaktadır: akıllı ekonomi, akıllı hareketlilik, akıllı çevre, akıllı insanlar, akıllı yaşam ve akıllı yönetim. İnternet, telekomünikasyon ağı, yayın ağı, kablosuz geniş bant ağı ve IoT ile diğer sensör ağlarının temelini oluşturan yeni nesil IT (Information Technology) ve bilgi tabanlı ekonominin hızlandırılmış gelişiminin ürünüdür.
Dijital sürdürülebilirlik	Sürdürülebilirlik ve kaynak verimliliği, akıllı şehirlerin ve akıllı fabrikaların tasarımının odağında giderek artmaktadır. Özel bilgileri kullanırken etik kurallara uymak gerekir. Bu faktörler başarılı ürünler için temel çerçeve koşullarıdır.

Endüstri 4.0'ın potansiyelleri şu şekilde özetlenebilir (Kagermann vd., 2013: 15-16):

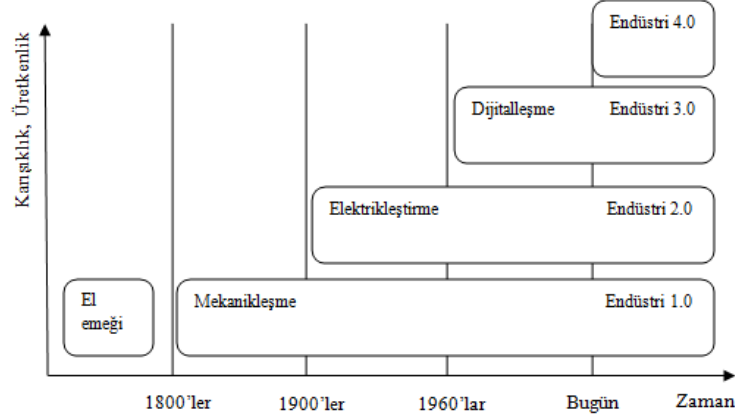
- ✓ Bireysel müşteri ihtiyaçlarını karşılama,
- ✓ Esneklik sağlama,
- ✓ Optimize karar alma,
- ✓ Kaynak verimliliği ve etkinlik sağlama,
- ✓ Yeni hizmetlerle değer fırsatları yaratma,
- ✓ İşyerinde demografik değişime cevap verme,
- ✓ İş yaşam dengesini elde etme.

Sanayi 4.0'ın; hizmet kesiminde ve iş modellerinde, güvenilirlik ve verimlilikte, bilgi teknolojileri ve makine güvenliğinde, ürünlerin yaşam döngüsünde, çalışanların eğitim ve becerilerinde, sosyoekonomik etkenler gibi alanlarda etkisinin olacağı düşünülmektedir. Özellikle de insan kaynağı yetiştirme konusunda, yüksek standartlarda becerilerin ön plana çıkacağı öngörülmektedir (Bonekamp & Sure, 2015: 33). Endüstri 4.0'ın; yatırım koruması, istikrar, veri gizliliği ve siber güvenlik olmak üzere bazı temel gereksinimlere ihtiyacı vardır. Gelecekteki herhangi bir Endüstri 4.0 mimarisi, bu gereksinimleri endüstriyel kabul için ön şartlar olarak yerine getirmelidir (Drath & Horch, 2014: 58).

Endüstri 4.0'ın ayırt edici bileşenleri; hız, genişlik ve derinlik, sistem etkisi olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Endüstriyel gelişmeler, hızlı bir biçimde ilerlemektedir. Bu ilerlemeler ise bireyde, iş yaşamında ve toplumda derin değişikliklere sebep olmaktadır. Dolayısıyla da ülkelerin sistemlerini de değiştirmektedir (Özsoylu, 2017: 46).

Şekil 1'de dört aşamalı endüstri devrimi verilmiştir. İlk üç sanayi devrimi neredeyse 200 yıl sürmüştür. İlk olarak, 1780'lerde mekanik tezgâhların yerine geçmeye başlayan buhar motorları önemli bir değişim başlatmıştır. Kumaş üretimi, özel konutları merkezi fabrikalar lehine bırakmış ve ardından verimlilikte aşırı bir artış olmuştur. İkinci sanayi devrimi yaklaşık 100 yıl sonra Cincinnati, Ohio'daki kesimhanelerde başlamış ve ABD'deki Ford Model T'nin üretimi ile zirveye ulaşmıştır. Hem işbölümü hem de konveyör bantlarının kullanımına dayanan sürekli üretim hatlarının geliştirilmesi, başka bir verimlilik patlaması ile sonuçlanmıştır. Üçüncüsü; 1969'da Modicon'un, otomasyon sistemlerinin dijital programlanmasını sağlayan ilk programlanabilir mantık denetleyicisi olmuştur. Programlama paradigması, günümüzün modern otomasyon sistem mühendisliğini hâlâ yönetmekte; son derece esnek ve verimli otomasyon sistemlerine yol açmaktadır (Drath & Horch, 2014: 56).

Şekil 1. Dört Endüstriyel Devrime Genel Bakış

Endüstri 4.0'ın mevcut odak noktası teknolojidir (Vacek, 2017: 43). Tablo 3'te Endüstri 4.0'ı oluşturan yapılar verilmiştir. En çok alıntı yapılan dört temel Endüstri 4.0 bileşenin, siber-fiziksel sistemler, nesnelerin interneti, akıllı fabrika ve hizmetlerin interneti olduğu görülmektedir (Hermann vd., 2016: 8).

Tablo 3. Endüstri 4.0'ın Bileşenleri

Araştırma Terimi (Grubu)	Arama Teriminin (Grubunun) Meydana Geldiği Yayın Sayısı
Siber-Fiziksel Sistemler (Cyber-Physical Systems)	46
Nesnelerin interneti (Internet of Things)	36
Akıllı Fabrika (Smart Factory)	24
Hizmetlerin İnterneti (Internet of Services)	19
Akıllı Ürün (Smart Product)	10
M2M, Makine-Makine (Machine-to-Machine)	8
Büyük veri (Big Data)	7
Bulut (Cloud)	5

Endüstri 4.0 ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında; Drath ve Horch (2014), Endüstri 4.0'ın başarı mı yoksa abartı mı olduğunu tartışmışlardır. Roblek ve arkadaşları (2016), Endüstri 4.0'ın kurumlara ve topluma katma değer yaratılması için internet bağlantılı teknolojilerin önemine ve etkisine odaklanmışlardır. Kocsi ve Oláh (2017), Endüstri 4.0 kavramını temel alarak, daha kısa üretim süreleri ve sonuç olarak daha düşük üretim maliyetleri ile daha güvenilir süreçler elde etmeyi amaçlayarak; bir kereste şirketinin benzersiz mobilya üretim sürecinin panel kesme alt işlemine bir robotun dâhil edilme olasılığını incelemiştir. Morrar ve arkadaşları (2017), Endüstri 4.0 ve gömülü teknoloji yayılımının, teknik değişim ve sosyoekonomik etki bakımından katlanarak arttığını belirlemiştir. Bu nedenle de böyle bir dönüşümle başa çıkmanın, sadece teknolojik değil; yenilikçi ve sürdürülebilir sistem çözümlerini kapsayan bütünsel bir yaklaşım gerektirdiğini savunmuşlardır. Çalışmalarında da teknolojik ve sosyal yenilik

arasındaki etkileşimi sürekli proaktif ve dolayısıyla da zamanında sürdürülebilir stratejilerle ortaya koyabilecek bir çerçeveye önermişlerdir.

SONUÇ

Bugün, yepyeni bir dünyada yaşanmaktadır. Bilinen güç yapısı, çok büyük değişimler yaşamaktadır. Bağlanabilirliği ve şeffaflığı hayata dâhil eden internet, bu güç değişimlerinden büyük ölçüde sorumlu olmuştur. Bu değişimler, tüketicilere ve dolayısıyla endüstriye yansımıştır.

Küreselleşme ve teknolojideki ilerlemeler, dünya çapında yenilikçilik, rekabet gücü ve ekonomik büyümede görülmemiş artışlar sağlamaktadır. Dijital sanayi devrimi olan Endüstri 4.0; bilişim teknolojilerinin ve endüstrinin ortaklaşa bir bütünü olup; imalât ve endüstride dördüncü sanayi devrimini temsil etmektedir. Birbirleriyle haberleşen, sensörleriyle ortamı algılayabilen ve veri analizi yapabilen robotların üretimi devralarak, yapay zekâ gelişimiyle birlikte insan kaynaklı hataların azaltılmasını; üç boyutlu yazıcılar vasıtasıyla üretimin fabrikalardan evlere indirgenmesini; daha ucuz, daha kaliteli ve daha tasarruf yapan bir üretim yapmayı sağlamaktadır.

Günümüzde tüketicilerin markalara karşı olan sadakati kısa sürmektedir. “Yeni”yi keşfetme ve deneme isteği daha ağır basmaktadır. Pazarlama 4.0’ın altında alternatif mecralardan birisi olan sosyal medya önem kazanmıştır. Bunun sonucunda da işletmeler, değişen rekabet koşulları içinde pazarlamaya olan bakış açılarını da değiştirmeleri kaçınılmazdır. İşletmelerin, mevcut müşterilerini elinde tutmak veya potansiyel müşterilere ulaşmak için müşterilerini tanımaları ve buna uygun ürün/hizmetler geliştirmeleri gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Aybek, H. S. Y. (2017). Üniversite 4.0’a Geçiş Süreci: Kavramsal Bir Yaklaşım. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 164-176.
- Bonekamp, L. & Sure, M. (2015). Consequences of Industry 4.0 on Human Labour and Work Organisation. *Journal of Business and Media Psychology*, 6(1), 2015, 33-40.
- Buhr, D. (2017). *Social Innovation Policy for Industry 4.0*, Germany: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Bulut, E. & Akçacı, T. (2017). Endüstri 4.0 Ve İnovasyon Göstergeleri Kapsamında Türkiye Analizi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM - UHAD)*, 7, 50-72.
- Drath, R. & Horch, A. (2014). Industrie 4.0: Hit or Hype. *IEEE Industrial Electronics Magazine*, 8(2), 2014, 56-58.

- Hermann, M. Pentek, T., & Otto, B. (2016). Design Principles for Industrie 4.0 Scenarios. *IEEE Computer Society, 49th Hawaii International Conference on System Sciences*, (p. 3928-3937). Hawai.
- Jara, A. J., Parra, M. C., & Skarmeta, A. F. (2012). Marketing 4.0: A new value added to the Marketing through the Internet of Things. *2012 Sixth International Conference on Innovative Mobile and Internet Services in Ubiquitous Computing*, (p. 852-857). Sanpaolo Palace Hotel, Palermo, Italy.
- Kagermann, H., Wahlster, W. & Helbig, J. (Eds.). (2013). *Recommendations for implementing the strategic initiative Industrie 4.0: Final report of the Industrie 4.0 Working Group*, Frankfurt, April.
- Kaufmann, H. R. & Panni, M. F. K. P. (2017). *Socio-Economic Perspectives on Consumer Engagement and Buying Behavior*, The United States of America: IGI Global.
- Kocsi, B. & Oláh, J. (2017). Potential Connections of Unique Manufacturing and Industry 4.0. *LogForum*, 13 (4), 389-400.
- Kotler, P., Kartajaya, H. & Setiawan I. (2017). *Marketing 4.0: Moving from Traditional to Digital*, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Kotler, P., Kartajaya, H. & Setiawan I. (2010). *Welcome to Marketing 3.0*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Krauss, M. (2017). Marketing 4.0 Argues the Marketplace Has Changed, and the Customer is in Control. *Marketing News*, April/May, 26-27.
- Lee, I. & Lee, K. (2015). The IoT (IoT): Applications, Investments and Challenges for Enterprises. *Business Horizons*, 58, 431- 440.
- Morrar, R. Arman, H. & Mousa, S. The Fourth Industrial Revolution (Industry 4.0): A Social Innovation Perspective. *Technology Innovation Management Review*, 7(11), 12-20.
- Ovacı, C. (2017). Endüstri 4.0 Çağında Açık İnovasyon. *Maliye Finans Yazıları*, Özel Sayı, 113-132.
- Özsoylu, A. F. (2017). Endüstri 4.0. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(1), 41-64.
- Roblek, V. Meško, M. & Krapež, A. (2016). A Complex View of Industry 4.0. *SAGE Open*, April-June, 1–11.
- Świczak, W. (2017). The Impact Of Modern Technology On Changing Marketing Actions in Organisations. *Marketing 4.0. Minib*, 26(4), 162-186.
- Tarabasz, A. (2013). The Reevaluation of Communication in Customer Approach-Towards Marketing 4.0. *International Journal of Contemporary Managment*, 12(4), 124-134.

Vacek, J. (2017). On The Road: From Industry 4.0 to Society 4.0. *Trendy v Podnikání*, 7(4), 43-49.

Vassileva, B. (2017). Marketing 4.0: How Technologies Transform Marketing Organization. *Óbuda University e-Bulletin*, 7(1), 47-56.

Zoroja, J. (2015). Fostering Competitiveness in European Countries with ICT: GCI Agenda. *International Journal of Engineering Business Management*, 7(18), 1-8.

Örgütsel Bağlılık İle İşgören Performansı İlişkisini İncelemeye Yönelik Bir Alan Araştırması

Gökhan ULUDAĞ

Dr.

ORCID: 0000-0003-4763-7511

guludagg@hotmail.com

Öz

Son yıllarda rekabet koşullarının artması, işletmelerin varlıklarını korumasını daha zor hale getirmiştir. Rakipleri ilerlerken yerinde sayan işletmeler zamanla yıkılış sürecine girebilir. Böyle bir olumsuz durumla karşılaşmamak için işletmelerin bünyelerinde görev yapan işgörenden maksimum düzeyde performans almaları gerekmektedir. İşgörenlerin bireysel olarak sergilediği performans toplamı işletmelerin başarısı açısından büyük bir öneme sahiptir. İşgörenlerin daha fazla performans sergilemesi için kendileri ile işletmeleri arasında sağlam bir bağ kurması gerekmektedir. Burada yöneticilere de görev düşmektedir. İşletme içerisinde yönetici pozisyonunda bulunan kişiler işgörenlerinin örgütüne olan bağlılığını artırarak performanslarını artırmaya çalışmalıdırlar. Bu doğrultuda bağlılığı artıracak gerekli motivasyonu sağlamaları gerekir. Bu araştırmanın amacı; örgütsel bağlılık ile işgören performansı arasındaki ilişkiyi belirlemek ve işgören performansı üzerinde örgütsel bağlılığın nasıl bir etkisi olduğunu ortaya koymaktır. Bu kapsamda, Ankara ilinde faaliyet gösteren bir kamu kurumunun işgörenleri üzerinde anket yoluyla veriler toplanmıştır. Araştırmanın sonucunda, örgütsel bağlılık ile işgören performansı arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Bağlılık, İşgören Performansı, Motivasyon.

A Field Research For Examining The Relationship Between Organizational Commitment and Employee Performance

Abstarct

Increasing competition in recent years has made it more difficult for businesses to protect their assets. On-the-spot entrepreneurs can enter the demolition process over time. In order not to encounter such a negative situation, the employee of the organizations need to perform at maximum level. The sum of individual performance of employees has a great proposition in terms of the success of businesses. Employees need to establish a strong link between themselves and their businesses in order to perform better. There is also a duty to the managers here. People in management positions in the enterprise should try to increase their employees performance by increasing their commitment to organization. In this direction they need to ensure the necessary motivation to increase commitment. The purpose of this research; determine the relationship between organizational commitment and employee performance and show how organizational commitment impacts on employee performance. In this context, data were collected through a survey on the employees of a public institution operating in the province of Ankara. As a result of the research, it was determined that there is a positive and meaningful relationship between organizational commitment and employee performance.

Keywords: Organizational Commitment, Employee Performance, Motivation.

GİRİŞ

Günümüzde teknoloji her geçen gün daha hızlı ilerlemektedir. Bu ilerleme birçok alanda değişimi de beraberinde getirmektedir. İlk başlarda hayatımızı daha kolay bir hale getirmesini istediğimiz teknolojik yenilikler, zamanla mecburiyet haline dönüşmüştür. Özellikle işletmeler teknolojinin gerisine düştükleri zaman önce duraksama ve daha sonra yıkılma evresine girmektedirler. Kazanımlarını korumak ve hatta ilerletmek isteyen işletmeler, verimliliği artırmaya ve işletmenin kâr oranını yükseltmeye yönelik yeni yöntemler geliştirmektedirler. Tüm bu yenilikler ve teknolojik gelişmelerin kullanılması kadar önemli olan anahtar unsur ise bunları kullanacak olan insanlara yönelik yatırım yapmaktır.

Küreselleşme neticesinde, işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri ise rekabet koşullarında kendilerini başka işletmelerden daha sağlam ve farklı kılmalarına bağlıdır. Hizmete yönelik faaliyet gösteren işletmelerde ise farklılık yaratacak olan birim insan kaynaklarıdır. İnsan kaynakları faaliyetlerini işletmenin hedefleri bağlamında inceleyebilmek için, işletmede hizmet veren işgörenlerin motivasyon seviyelerini ve örgütsel bağlılıklarını artırıcı faaliyetler gerçekleştirmek gerekir (Bakan, 2011:66). İşgörenlerin normal standartlardan daha fazla performans sergilemeleri maddi ve manevi anlamda beklentilerinin karşılanmasıyla doğru orantılıdır. Bir taraftan çalıştığı işletme içerisinde kendisine çeşitli fırsatlar sunulurken diğer taraftan üstleri tarafından kendilerine değer verildiğinin hissettirilmesi son derece önemlidir.

Bir işletme içerisinde çalışan bireylerin performanslarını artırarak görev yaptıkları kuruma daha fazla katkı sağlamaları için kendileri ile işletmeleri arasında bir bağ oluşturmaları gerekmektedir. İşletmenin başarısını kendi başarısı, işletmenin sıkıntılarını kendi sıkıntısı gibi algılamaları, görevlerini yerine getirirken daha fazla heyecanla ve istekle yapmalarını sağlayacaktır. Yapmış oldukları iş neticesinde ortaya çıkan ürün, işgörenlerin daha fazla haz almasını sağlayacaktır. Kişinin kendisi ile görev yaptığı işletme arasında oluşan örgütsel bağlılık, profesyonel işgörenlerin tamamında olması gereken güçlü bir bağ türüdür. Bu bağlılık sayesinde işletmeler işgörenlerine beklentilerini daha kolay ve samimi olarak anlatabilir ve işgörenlerinden istediği geri bildirim alabilirler.

Örgütsel bağlılığın artmasıyla birlikte işgörenlerini daha iyi tanıma fırsatı yakalayabilen işletmeler, onların yeteneklerini daha kolay tespit edebilecekleri için görev dağılımını da daha doğru olarak gerçekleştirebilirler. Huzurlu ve mutlu işgörenlerin olumlu söylemleri ile birlikte takdir edilen bir işletmeye dönüşümün avantajıyla, sektörlerinde cazibe merkezi haline gelerek tercih edilebilirliği artırır. Ortaya çıkan sinerji sonucu artan işgören performansı işletme için nihai hedef olan kâr elde etmeyi sağlayacaktır.

ÖRGÜTSEL BAĞLILIK

Örgütsel bağlılık konusunda yapılan çalışmalar sayısal olarak değerlendirildiğinde son yıllarda bir artış gözlemlendiği ve bu artışın nedeninin; sosyoloji, psikoloji, sosyal psikoloji ve örgütsel davranış gibi farklı disiplinler üzerinde araştırmalar yapan işgörenlerin kendi perspektiflerinden kavrama yaklaşımları ve ortak bir tanımlama üzerinde karar kılmanın son derece zor olduğu görülecektir. Özellikle 1970'li yıllardan sonra literatürde daha geniş bir şekilde üzerinde durulan bir kavram olarak örgütsel bağlılık incelendiğinde, kavram ile ilgili çok sayıda tanımın olduğu görülmektedir. Morrow bu bağlamda yapılan çalışmalarda, 30 farklı tanımın yapıldığını belirtmiştir (Oliver,1990:21). Bu tanımlardan bazılarını aşağıda yer verilmiştir. Bağlılık çok boyutlu bir olgu olarak düşünülebilir. Bir açıdan işyerinde kişileri ve grupları birbirine bağlayan bir bağ olarak, diğer taraftan ise bağlılık oluşumuna etki eden bir güdü olarak değerlendirilebilir (Beem, 2007: 14).

Örgütsel bağlılık, işgörenlerin örgüte olan sadakatlerine ilişkin bir tutumdur (Luthans, 1992:125). Örgütsel bağlılık, işgörenin örgütüyle ve örgütün amaçlarıyla uyum sağladığı ve örgütteki üyeliğini sürdürme isteği ile kişinin örgütle özdeşleştiği, örgüte yönelik bir tutumdur (Robbins, 1998:143). Bir başka tanımda; Örgütsel bağlılık, “kişinin çalıştığı örgüt ile kurduğu kuvvetli kimlik birliğinin ve kendisini örgütün bir parçası olarak hissetmesinin derecesidir” (Schermerhorn vd.,1994:44) şeklinde ifade edilebilir. Başka bir tanımda da örgütsel bağlılık; işletme içerisinde üyeliğin devam ettirilerek, güçlü bir arzuya işletmenin adına gerçekleştirilen düşünceleri destekleyerek, işletmenin amaçları doğrultusunda bireysel olarak güçlü bir inanca sahip olma düzeyidir (Katsikea, vd., 2011:225)

Literatürde, örgütsel bağlılık konusunda yapılan tanımların farklılıklar içerdiği görülmektedir. Bu durumun temel nedeni ise, işgörenler ve örgüt arasında gerçekleşen ilişkinin yapısı ve bu ilişkinin nasıl geliştiği noktasında ortaya çıkan görüş farklılıklarıdır (Mathieu & Zajac,1990:171-172). Bu nedenle literatürde, kavram için örgütsel davranış araştırmacıları ve sosyal psikologların ifade ettikleri bağlılık tanımlarının birbirinden ayırt edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu değerlendirme neticesinde, örgütsel davranış araştırmacıları, kavramı; işgörenlerin örgütün amaçları ve değerleriyle bütünsel olarak ele aldıkları ve örgütteki üyeliklerini devam ettirmek istedikleri bir süreç olarak belirtmişlerdir (Porter vd.,1974:603-609).

İşletme-işgören ilişkisi neticesinde gerçekleşen örgütsel bağlılık, işgörenin görev yaptığı işletmeye karşı duyduğu bağın gücü olarak belirtilmektedir. Bu nedenle işgörenlerin yapılan işten ve görev yaptığı işletmeden memnuniyet duymasını sağlayabilmek, işletmeler açısından mal ya da hizmet üretimi ne kadar önemli ise o kadar önemli kabul edilmektedir. Kendisi ile birlikte çok sayıda unsuru da harekete geçirebilen bu kavram, özellikle üzerinde durulması gereken bir olgudur

(Uygur, 2009:12-13). Teorik olarak, örgüte bağlı işgörenler daha çok gayret gösterirler, örgütte kalırlar ve örgütü daha aktif bir hale dönüştürmek için katkı sağlarlar görüşü hakimdir. Yapılan araştırmalarda, bağlılığın yalnızca pasif bir örgüte sadakat göstermekten çok ötede olduğunu; örgütün iyiliğini artırmak amacıyla fark edilebilir bir çaba sarf etme arzusu taşıyan insanların olduğu bir örgüt ile aktif bir ilişkiyi kapsadığını belirtilmektedir (Slocombe & Dougherty, 1998:469). Aynı işletme içerisinde çalışan işgörenlerinden çok daha fazla verim almak isteyen yöneticilerin, insanları durmaksızın çalışan ve sürekli olarak beklenen seviyede verim alabilecekleri robotlar şeklinde görmekten vazgeçerek, daha bütünsel olarak duygu ve düşünceleri olan ve çok sayıda faktörün işgörenlerin verimliliğini artırıp azaltabileceğini değerlendirmeleri gerekmektedir.

Yoğun rekabet şartlarının yaşandığı günümüzde örgütsel başarıyı yakalayabilmek, işgörenlerin işletmelerine olan bağlılık ve sadakatleri ile yakın bir ilişki içerisindedir. Bu bağlılığı gerçekleştiren işgörenler, görev aldıkları örgüt içerisinde yüksek performans göstererek kaliteli ürünlerin üretilmesine katkı sağlayacaklardır (Zeffane, 1994: 978). Bu sebeple işletmelerin bütün işgörenleri ile doğru bir iletişim kurarak örgütsel bağlılıklarını artıracak, kendileriyle kurumları arasında içten bir bağ oluşturmalarını sağlayan bir ilişki içerisinde olmaları önem arz etmektedir.

Örgütsel Bağlılığın Önemi

Her örgüt, üyelerinin örgütsel bağlılığını yükseltmek istemektedir. Örgütsel bağlılığı yüksek düzeyde olan işgörenlerin örgütte daha uzun dönem görev yaptıkları ve örgüt ile pozitif bir ilişki yürüttükleri belirtilmektedir (Oberholster & Taylor,1999:57). Örgütsel bağlılık düzeyi yüksek olan işgörenlerin işten ayrılma eğilimlerinin düşük seviyelerde olması ve yüksek düzeylerde performans sergilemeleri, örgütsel bağlılığın önemini daha da yukarı çıkarmaktadır (Stup, 2006: 1). Hiç şüphesiz bütün işletmeler işgörenlerinden yüksek performans sergilemesini beklerler. Bunu sağlamak için de üst düzey yöneticiler üzerine düşen bir takım görevler vardır. İşletmeler içerisinde yönetici pozisyonunu işgal eden kişiler birlikte çalıştığı personelin sıkıntılarını çözmeye yönelik zaman zaman birlikte çay içerek kendilerinin ifade etmelerini sağlayarak aidiyet duygusunun artmasına olanak sağlayabilirler.

İşletmenin varlığını devam ettirebilmesi, temel olarak işgörenlerin işletmeden ayrılmamasıyla ilgilidir. İşgörenlerin işletmelerine olan bağlılıkları ne kadar yüksek ise işletme de aynı seviyede güçlenmektedir. İşletme, varlığını sürdürebilmek için işgörenlerinin ayrılmasını engellemeye çalışır. Bunu sağlamak için de, maaşın yükseltilmesi, terfi olanaklarını sağlama, diğer teşvik edici unsurları sunmak gibi çareler aramaktadır. Bütün işletmeler işgörenlerini işletmede tutmak için aynı çabayı sarf etmezler. Bazı örgütler işgörenlerinin ayrılmalarından olumsuz yönde etkilenmezler. İşletme içerisinde iş elde etmek

için müracaat edenleri fazla olan bir işletme işgörenlerini işletmeye bağlamak için çaba göstermeye ihtiyaç duymayabilir (Çetin, 2004:90).

Son dönemde araştırmacıların bir kısmı, örgütsel bağlılığın günümüzün sürekli değişen yapısından dolayı; pratik ve uygun olduğu konusunda endişe duymaya başlamışlardır. Çünkü, işgörenlerin, yeni mühendislik alanları, şirketin değişim yaşadığı; yeniden yapılandırma ve küçülme dönemlerinde, bağlılık için yeterince çaba göstermeyecekleri görüşüne sahiptirler. Araştırmacıların bir kısmı da; 2000'li yılların anahtar konularından birisinin örgütsel bağlılık olacağını ileri sürerek üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. 21. yüzyılın en kritik konusunun farklı sektörlerdeki iş, takım ve çevrelerindeki işgörenlerde bağlılık oluşturmak olduğu konusuna dikkat çekmektedirler (Suliman & Iles, 2000:71). Yapılan çok sayıda bilimsel çalışma da örgütsel bağlılığın pozitif katkısını destekleyici nitelik taşımaktadır. Klasik uygulamaların zamanla önemsiz hale gelmesi, yeni anlayışların ortaya çıkmasına ve uygulamaya sokulmasına neden olmaktadır. Örgütsel bağlılık konusu da bu yeni uygulamalardan birisi olarak gösterilebilmektedir.

Japonların her geçen gün artan verimlilikleri, işgörenlerinin işletmelerine besledikleri bağlılık ve sadakatleri ile izah edilmektedir. Yüksek düzeyde gerçekleştirilen bağlılık, genel olarak daha fazla sorumluluk üstlenme, daha fazla sadakat gösterme ve daha yüksek verimliliğe neden olmaktadır (Vural & Coşkun, 2007:142). İşgörenlerin daha fazla sorumluluk alması için yaptıkları işlerde kendilerine güvenmeleri ve herhangi bir tereddütlerinin olmaması gerekmektedir. Bu nedenle yöneticilerin işgörenlerine, kabiliyetlerine ve uzmanlık alanlarına göre sorumluluk vermesi gerekir.

Örgütsel bağlılık, işgörenlerin davranışsal ve psikolojik açıdan kendilerini görev aldıkları işletmeye yakın hissetme durumu itibariyle, işgören devir hızının azalması, işletmenin gerçekleştirmek istediği amaç ve hedeflerin işgörenler tarafından özümsemek ve işgörenlerin işletmenin başarılı olması için daha fazla gayret göstermeleri gibi sonuçlar üzerinde etkili olmaktadır. Bu nedenle örgütsel başarıyı yakalamak için işgörenlerin işletmelerine bağlılığı önemli unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir (Çubukçu & Tarakçıoğlu, 2010:58). İşletme içerisinde fikir ayrılıklarını ortadan kaldırarak bütüncül bir şekilde sinerji yakalayarak elde edilecek verimlilik; işgörenlerin bireysel olarak gösterdikleri performans değerleri toplamından çok daha fazla olacağından dolayı, örgütsel bağlılığın psikolojik önemi de anlaşılmaktadır.

Bunlara ilave olarak örgütsel bağlılıkla ilgili yapılan birçok çalışma incelendiğinde bağlılığın örgütlerle ilgili beş farklı sonuca etki ettiği ortaya çıkarılmıştır. Bunlar: işteki performans düzeyi, örgüt içi kıdem, devamsızlık yapmak, işe geç gelme ve işten ayrılma düzeyi olarak belirtilmiştir (Boxx, vd., 1991:195). Bu sonuçların yönetilme şekli; örgütleri diğer örgütlere göre çok daha

iyi yerlere getirebilecek veya daha altlara düşmesine sebep olabilecek önemli faktörlerdir.

Örgütsel bağlılığı yüksek olan işgörenler, örgütün rekabetçi şartlar içerisinde başarılı bir şekilde faaliyetlerini gerçekleştirmesinde önemli katkı sağlamaktadırlar. Başarının elde edilmesi, bu işgörenlerin çeşitli özellikleriyle yakın ilişkilidir. Örgütsel bağlılığı yüksek olan işgörenler aşağıda belirtilen özellikleri taşımaktadırlar (Feldman & Moore, 1982: 2):

- 1.Daha az denetlenmeye ve disipline ihtiyaç duymaktadırlar. Bu şahısların performansı, örgütsel bağlılığı düşük düzeyde olanlara kıyas edildiğinde daha yüksektir.
- 2.Örgüt içi pozisyonlara yönelik alternatifleri, buldukları örgüte en yüksek katkıyı sağlayacak bir araç olarak düşünmektedirler.
- 3.Bu şahısların davranışlarının ne kadar güvenilir ve samimi olduğu, genellikle kriz durumlarında kendisini göstermektedir.

Örgütsel Bağlılığı Oluşturan Unsurlar

Örgütsel bağlılık anlayışı detaylı bir şekilde incelenmiş ve söz konusu bu kavram; duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık şeklinde üç boyuta indirgenmiştir (Meyer & Allen, 1988:195-209). Duygusal bağlılıkta işgörenler istedikleri için, rasyonel bağlılıkta ihtiyaç hissetmelerinden dolayı, normatif bağlılıkta ise yükümlülük hissetmeleri nedeniyle örgütte kalma eğilimi gösterirler. İşgörenler psikolojik anlam taşıyan bu durumların her birini farklı düzeylerde yaşayabilir. Bazı işgörenler işletmede kalıp kalmamaya ilgili hem güçlü gereksinim hem de güçlü yükümlülük duyabilir, bunu içten gelen bir istekle yapmayabilirler. Bazı işgörenler de kendi istekleriyle işletmede devam etmeyi arzularken, bunu özel bir ihtiyaçtan ya da zorunluluktan dolayı gerçekleştirmezler. Bu üç yaklaşımın temelinde, örgütsel bağlılığın işgörenlerin işletmesiyle olan ilişkisini yansıtan psikolojik bir yapıya ve işletme içindeki üyeliği sürdürüp sürdürmeme kararlarını belirleyebilecek özelliklerini taşımasının yattığı anlaşılmaktadır (Uygur, 2009:17-18). Bütün insanların hayata ve iş yaşamına bakışı farklı olabilir. Bu nedenle insanların iş hayatı içerisinde vazifelerini büyük bir istekle yapmalarına neden olacak faktörleri doğru olarak belirlemek ve bu bağlamda harekete geçirmek gerekmektedir. Tüm insanlara aynı tarzda yaklaşmak arzu edilen sonucu veremeyebilir.

İşgörenlerin örgütsel bağlılığı, bağlılık türlerinin sadece biri aracılığıyla olabileceği gibi hepsi bir arada da gerçekleşebilir.

Duygusal Bağlılık: Bireylerin duygusal açıdan bağlılığını yansıtmaktadır ve bireylerin örgütsel objelere tutunması ve bütünleşmesini ifade etmektedir. İşgörenin işletmesine olan duygusal bağlılığını, işletmesiyle özdeşleşmesini belirtir (Chen & Francesco, 2003:490-516). Bu bağlılık içerisinde işgörenler, işletmenin değerlerini ve hedeflerini güçlü bir şekilde benimsemekte ve

işletmenin birer parçası olduklarını hissetmektedirler. Bu durum, işgörenler için arzu edilen mutluluk olabilir. Duygusal bağlılık işgörenlerin duygusal olarak işletmeye olan bağlılığının üzerine yoğunlaşmaktadır. İşgörenin işletmesiyle kuvvetli bir bağ kurması, o kişinin isteği doğrultusunda işletmede kalması anlamına da gelmektedir. Duygusal bağlılık, işgörenin örgütsel bağlılığının en iyi şekli olarak belirtilebilir (Çetin, 2004:95). Bu açıdan işletmenin dışardan takdir görmesi durumunda mutluluk yaşanabileceği gibi herhangi bir olumsuz eleştiriye maruz kalması durumunda da üzüntü hissedilmesi bu bağlılık türü ile örtüşebilir.

Devam Bağlılığı: Örgütsel bağlılığın başka bir boyutu olan devamlılık bağlılığı; işgörenlerin, işletmeyle olan ilişki süreci sonunda ortaya çıkan kazanım ve yatırımların göz önünde bulundurularak çalışmaya devam etmesidir (Bergman, 2006: 646). Başka bir ifadeyle işletmeden ayrılmanın sonuçlarının göz önünde bulundurulması ve bunu kabul etmeyi anlatmaktadır (Somers & Birnbaum, 2000:353). Devam bağlılığı zorunlu bağlılık olarak belirtilebilir; maddi ve manevi faktörlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlılık türünde işgörenin işletme için gösterdiği emek, zaman ve çabanın karşılığı olarak elde ettiği statü, ücret, yetki gibi maddi ve manevi tatmin edici faktörlerin, örgütten ayrılmanın gerçekleşmesi durumunda kaybedileceğine inanılır ve bu inanç kişinin örgütsel bağlılığına neden olur. Devam bağlılığı kişinin içten bir şekilde kurduğu bir bağlılıktan ziyade daha çok dış faktörlere dayalı olan bir bağlılıktır. Bu nedenle devam bağlılığında kişinin örgütüyle özdeşim kurmuş olduğunu söyleyemeyiz (Tutar, 2007: 106). İşgörenlerin işletme ile gerçekleştirdiği ilişkileri işletmeyle paralel olarak pozitif ya da negatif olması mümkündür. İşletmenin itibar kazanması, ekonomik açıdan güçlenmesi, yeni sektörlere açılması işgörenlerine de yeni ve güzel fırsatlar tanırken, işletmenin küçülmeye girmesi, ekonomik açıdan zayıflaması ve rakiplerine göre tercih edilmeyen bir pozisyona gelmesi de işgörenleri olumsuz etkileyecektir. Bu sebeple bu bağlılık türü karşılıklı menfaat elde etme olarak da ifade edilebilir.

Normatif Bağlılık: İşgörenlerin ahlaki bir görev anlayışı içerisinde ve işletmeyi bırakmaması gerektiğine inanarak kendilerini örgüte bağlı hissetmeleri olarak nitelendirilen bu bağlılıkta; bireylerin örgüte bağlılık duymasını sağlayan unsur; yaptıklarının doğru ve ahlaki olduğuna inanmaları nedeniyledir (Obeng & Ugboro, 2003:83-98). Bu anlamda, normatif bağlılık; etik değerler üzerinde kendini göstermekte ve işgörenler, örgüte bağlılığı ve işlerine karşı devamlılık göstermeyi ahlaki bir yükümlülük olarak algılamaktadır (Bolat & Bolat, 2008: 86). Bir işgörenin işine karşı sadakati, görev bilinci veya ahlaki prensipler nedeniyle örgütte bulunma durumunu yansıtır. Bu bağlılıkta işgören kendisini işletmesine karşı sorumluluk taşıdığını düşünmekte ve bunun sonucunda örgütte kalmayı sürdürmektedir. Bu zorunluluk, devam bağlılığıyla karşılaştırıldığında örgüt ile ilgili çıkarlar üzerine kurulmamıştır. İşgörenin içinde olduğu toplum, aile ve parçası olduğu örgüt ona sadakatin bir erdem olduğunu yansıtmış ya da çevresinde aynı örgüt içerisinde uzun süreler görev yapan işgörenler yer almıştır.

Bu doğrultuda kişi sadakatin doğru ve ahlaki olduğu bilinciyle, ve nihayetinde zorunluluk hissetmesi nedeniyle örgüte bağlanmaktadır (Uygur, 2009:20).

Normatif bağlılık türü incelendiğinde işgörenlerin vicdani kanaatlerinin öncelikli olduğu anlaşılmaktadır. İşgörenlerin yerine getirdikleri işi kendi değer yargılarıyla uyum sağladığı için yaptıkları söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında maddi ve fiziki unsurların ikinci planda yer aldığı manevi unsurların daha önde olduğu ifade edilebilir.

İŞGÖREN PERFORMANSI

İşgören performansı işletmelerin gündemini en fazla meşgul eden ve büyük bir önem arz eden kavramlardan birisi olmuştur. İşgören performansından bahsetmeden önce “performans” kavramını belirtmekte yarar vardır. Sözlük anlamına bakıldığında “performans”, kapasitenin kullanım düzeyidir. Performans bir eylemin sonucunda elde edilen çıktı seviyesidir. Bu seviye, amacın veya görevin hangi seviyede gerçekleştiğini yansıtmaktadır (Schermerhorn vd., 1985: 432).

İşgören Performansı ile ilgili birçok tanım yapıldığı görülmektedir, bu tanımlamalara baktığımızda; İşgören performansı, işgörenin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çalışmış olduğu iş yerinde görev ve sorumluluklar üstlenerek, istediklerini elde edebilmesi için zaman ve çaba harcamasıdır (Barutçugil, 2002: 40). Başka bir tanıma göre performans, işgörenin kendisi için tanımlanan, özellik ve kabiliyetleri açısından uygun olan işi, kabul edilebilir sınırlar içinde yerine getirmesidir (Akbal, 2010: 6). Tanımlamalara baktığımızda ortak unsurun, herhangi bir iş veya görevin başarılı bir şekilde ifa edilmesi üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır. İşgörenlerin performansını belirleyen çok sayıda unsur bulunmaktadır. Nitekim görev yapan işgörenin işletme içindeki statüsü yükseldikçe bu unsurların artması söz konusudur. Alt konumlarda çalışan işgörenlerin sorumluluk alanı daha kısıtlı ve daha kolay iken üst konumlara doğru çıktıkça; sorumlulukların ve görev alanının arttığı gözlenmektedir. Bu doğrultuda işgörenlerin pozisyonlarından kaynaklanan görevlerin tamamının uygulanması neticesinde elde edilen sonuç performansı yansıtmaktadır. Bir kurumun hedeflediği noktaya tam olarak ulaşabilmesi için yöneticilerin planlamaları güdümünde hareket eden personele önemli görevler düşmektedir (Çınar & Yeşil, 2016:350).

İşgörenlerin performansı, işletmelerin başarısı ve gelecek planları açısından son derece önemlidir. İşgörenlerinden beklenen düzeyde performans sergilemesini isteyen işletmelerin doğru tercihler yaparak bu doğrultuda adım atması gerekmektedir.

İşletmelerin bir şekilde hedeflerini gerçekleştirebilmesi, işgörenlerinin performanslarını profesyonel bir şekilde değerlendirmesiyle ve performans değerlendirme yöntem ve tekniklerini en doğru şekli ile uygulaması ile

gerçekleşecektir (Palmer & Winters, 1993: 66). İşgörenlerin göstermiş olduğu performansı çeşitli şartlara göre değişiklik gösterebilir. Bu nedenle herkese yönelik ortak bir performans ölçütünden bahsetmek çok doğru bir durum değildir.

İşgörenlerin performanslarının yönetimi işletmeler açısından büyük bir önem taşımaktadır. İyi bir performans yönetiminin olmaması, işgörenlerin beklentilerine cevap verilememesine neden olabilir. Bu nedenle, işgörenlerin bireysel performanslarının sağlıklı ve adil ölçütler baz alınarak belirlenmesi, bu konuda işgörelere gerekli bilgilendirmenin yapılması, bireysel üretkenliğin artması için işgörenlerin performanslarının geliştirilmesi yoluyla örgütsel etkinliğin daha yukarılara çıkarılması, etkili bir performans yönetiminin amaçlarını oluşturur (Dehaghi & Rouhani, 2014: 905).

İşgörenlerin yaptıkları iş ile doğrudan ya da dolaylı olarak sorumlu oldukları görevlerini başarılı bir şekilde yerine getirmeleri, örgütün bir bütün olarak performansını yansıtmaktadır (Lam & Schaubroeck, 1999:446).

Çeşitli dönemlerde işgörenlerin performanslarının ölçülmesi, başarılı olan ve olmayan performansların tespit edilmesi, başarısız performans sergileyenlerin öz eleştirisi yaparak eksiklerini gidermesi ve başarılı olanların takdir edilerek ödüllendirilmesi işgörenlerin daha iyi performans sergilemelerine imkân tanınması hayati bir öneme sahiptir.

İşletmelerin görev alanları ve hitap ettikleri kişiler açısından büyüklükleri farklı olsa bile yönetici pozisyonunda çalışan şahıslar için her zaman geçerli olan unsur; işgören performansının yükseltilmesidir. Bu durum yöneticiler tarafından, iş gücünü işletmenin gereksinimlerini karşılamaya yönelik en verimli şekilde kullanılması olarak da belirtilebilir. Ayrıca performans ölçüt alınırken; işgörenin görev yaptığı yerde kendisi için önceden tanımlanmış olan ve nitelikleri doğrultusunda kendisinden yapılması beklenen işin yerine getirilmesidir (Boylu & Sökmen, 2002:168-169).

Performans kavramının yerine benzer kavramların kullanıldığı görülmektedir. Bu kavramların başında verimlilik kavramı en çok dikkat çekenidir. Verimlilik; işletmenin hedeflerine ulaşabilmesine yönelik beklenen ürün ve hizmeti; kalite, zamanlılık ve maliyet kısıtları değerlendirilerek gerçekleştirme düzeyi olarak belirtilmektedir. Performans kavramının yerine; etkinlik, kalite ve iş hayatı kalitesi gibi kavramları da zaman zaman kullanılmaktadır. Bu doğrultuda değerlendirildiğinde; verimliliğin performans kavramının yerini doldurmasından ziyade performansın alt göstergesi olduğunu ifade etmek daha doğru olacaktır (Kaplan, 2007:57 -58).

Yapılan çalışmalara göre, bir işletmede iş performansını oluşturan üç tür davranış bulunmaktadır. Geleneksel bir iş tanımındaki görevlerin büyük bir kısmını yerine getirme olan görev performansı, herhangi bir talep olmadığı halde başkalarına yardımda bulunmak, saygılı ve olumlu davranışlar gerçekleştirmek olan

vatandaşlık ve örgüte zarar veren hareketlerden uzak durmak şeklindeki davranışlardır (Robbins & Judge, 2013: 565). Bu davranışların hepsinin bir arada bulunması hiç şüphesiz yüksek düzeyde performans sağlayacaktır.

Bir işletmede işgörenlerin performansına etki eden çok sayıda unsurdan bahsedilebilir. Bunlar; deneyim, yaş ve cinsiyet, bireyler arası iletişim, gözlem zamanı, değerlendirme tarzı ve siyasi görüşler gibi değişkenlerdir. Öğrenme ve işle ilgili sahip olunan tecrübe, iş performansını olumlu yönde etkilemektedir. İş deneyimi personelin yeni bir bilgiyi öğrenmesi noktasında son derece faydalı iken, yüksek iş tecrübesi ve eğitim; personelin performansını daha fazla yükseltmesine imkân tanımaktadır (Schmidt & Hunter, 2004:167).

İşgörenlerin kendilerinden istenilen düzeyde performans gösterebilmeleri için moral ve motivasyonunun en üst seviyede tutulması gerekmektedir. Bunu sağlayabilmek için de işletmenin işgörenlerine yüksek ücret ve fırsatlar sunması, görevde terfi edebilme imkânı vermesi ve işgörelere aynı ortam içerisinde çalıştığı görev arkadaşları tarafından yakınlık ve samimiyet gösterilmesi gerekmektedir. İşgörenlerin yapmış oldukları işle ilgili gerekli arzu ve özveriyi göstermesi, işletmenin kendisine sunmuş olduğu olanak ve fırsatları algılamasına bağlıdır (Gupta, 1982:135-136).

Örgütsel Bağlılık İle İşgören Performansı Arasındaki İlişki

Örgütsel bağlılıkla işgören performansı arasında ilişkiyi tespit etmek amacıyla farklı alanlarda çeşitli çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Bu çalışmaların sonuçlarının birbirleriyle farklı şekilde sonuçlandığı görülmüştür. Bu çalışmalardan bazılarında; Steers'in (1977), Wiener ve Vardi'nin (1980) çalışmaları, örgütsel bağlılığın iş performansı ile olan ilişkisinin çok belirgin olmadığını vurgulamıştır. Bazı araştırmalar da, bu alandaki ilişkinin bağlılık düzeyindeki değişimle ilgili olduğuna dikkat çekmiştir. Salancik (1977), davranış ya da eylemin bağlılığın delili olduğunu, bu sebeple sergilenen davranışsal eylemlere bakarak bağlılığın değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Ayrıca hedefleri gerçekleştirmenin oldukça zorlaşması halinde bağlılıkta belirgin olarak düşüş yaşandığı ve bunun neticesinde de performansta düşüş gerçekleştiği ifade edilmiştir (Balay, 2000: 138-139). İşgörenlerin hepsinin aynı şartlarda ve aynı uygulamalara tabi olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu nedenle farklı sonuçlarla karşılaşmak normal bir durumdur.

Bazı çalışmalarda; örgütsel bağlılık ile performans arasındaki ilişkinin kişilerin şehir ya da kırsal alanlarda yaşama konumuna göre değişiklik göstereceği ileri sürülmüştür. Kişilerin şehirde ya da kırsalda yaşaması aldıkları eğitimi etkilediği ve yapılan işte uzmanlaşma üzerinde etkisi olduğu sonucu elde edilmiştir. Kişiler, görev yaptıkları işletmeden daha fazla uzmanlaştıkları işe bağlanmaktadır. Çünkü uzmanlaştıkları iş, kendilerini ispatlama ve daha iyi olanakları olan bir işletmeye geçmede basamak olarak değerlendirilmektedir. Ancak daha az eğitim alan kişi, iş güvenliğini ilk planda düşündüğü ve dikkate aldığı için işletmede

kalmak ve işletmesine olan bağlılığı ilk amaç olarak görülmektedir (Shore & Martin, 1989:634). Sosyal şartlar ve uzmanlaşmanın örgütsel bağlılık üzerinde ki etkisi açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

İşgörenlerin performanslarını artırmak amacıyla yapılan uygulamalar, onların motivasyonlarını ve bağlılıklarını yükselterek işgörenlerin üretkenliğini daha yukarılara çıkardığı yapılan araştırmalarda tespit edilmiştir (Samnani & Sing, 2014: 7). Bu durumu ifade eden pek çok çalışma bulunmaktadır. Yapılan çalışmaların daha büyük bir kısmının örgütsel bağlılık ile işgören performansı arasında pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir. Randall (1987), çeşitli örgütsel bağlılık düzeylerini bireysel ve örgütsel olarak sonuçlarını analiz ettiği çalışmada yüksek seviyede örgütsel bağlılığın yüksek seviyede iş performansına neden olduğunu belirtmiştir. Chen ve Francesco (2003) yapmış oldukları çalışmada elde ettikleri sonuçlara göre yöneticilerin işgörenin işletmesine olan bağlılığını anlama ve yönetme yoluyla işgören performansını artırabileceğini tespit etmişlerdir. Memari ve diğ., (2013) yaptıkları çalışmada işgören performansının örgütsel bağlılığın belirleyicisi olarak ortaya çıktığını tespit etmişlerdir. Khan ve diğ., (2010) hem kamuda hem de özel sektörde yapmış oldukları çalışmada da örgütsel bağlılığın her üç boyutunun da işgören performansını önemli ölçüde etkilediğini tespit etmişlerdir. Zefeiti ve Mohamad (2017) yapmış oldukları çalışmada örgütsel bağlılığın bütün boyutlarının, işgörenlerin iş performansı ile olumlu ilişkili olduğu ve işgören performansının artmasına katkıda bulduklarını belirtmişlerdir.

Günümüz itibariyle sosyal imkânların ve teknolojik gelişmelerin gün be gün arttığı düşünülürse genel itibariyle örgütsel bağlılıkla işgören performansı arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu söylemekte bir beis yoktur.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, örgütsel bağlılık ve işgören performansını ayrıntılı biçimde incelemek ve işletmelerde işgörenler arasındaki bu ilişkileri ortaya koymaktır. Gelişmiş birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de devletin işlerinin sistematik bir şekilde yürüebilmesi ve toplumun tamamına hizmet sunulması için görev ifa eden kurumlar bulunmaktadır. Bu kurumlarda görev yapan işgörenlerden alınan verim ne kadar yüksek düzeyde olur ise elde edilen hizmette o derecede kaliteli olacaktır.

Bu araştırma da Ankara ilindeki bir kurumda örgütsel bağlılığın ne düzeyde olduğunun ölçülmesi, sunulan hizmet kalitesinin ve verimliliğin artırılması açısından örgütsel bağlılığın işgören performansı ile olan ilişkinin tespit edilmesi açısından son derece önemlidir.

Literatürde Örgütsel bağlılığın; işgören performansı üzerinde etkisine yönelik yapılan çalışmalara katkı sağlaması beklenilmektedir.

Araştırmanın Evreni – Örneklemi

Araştırma evrenini Ankara ilinde bulunan bir Kamu kurumunda görev yapan toplam 397 personel oluşturmaktadır. Bu doğrultuda ilgili kamu kurum müdürü ile yüz yüze görüşme yapılarak gerekli izin alınmış olup, İl müdürlüğünde görevli personel yardımıyla anket soruları görevde hazır bulunan 300 personele dağıtılmış, anketlerin doldurulmasının ardından anketler toplanmıştır. Toplanan anketlerden eksiksiz olarak gelen 200 anket değerlendirilmeye alınmıştır.

Görev yapan personelin bir bölümünün periyodik şekilde görev yapmaları nedeniyle, görev yapan personele; kurumundaki biriminde istenilen zamanda ulaşılabilmesi araştırmada karşılaşılan zorluklardandır.

ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ VE MODELİ

Araştırma kapsamında test edilen hipotezler şunlardır:

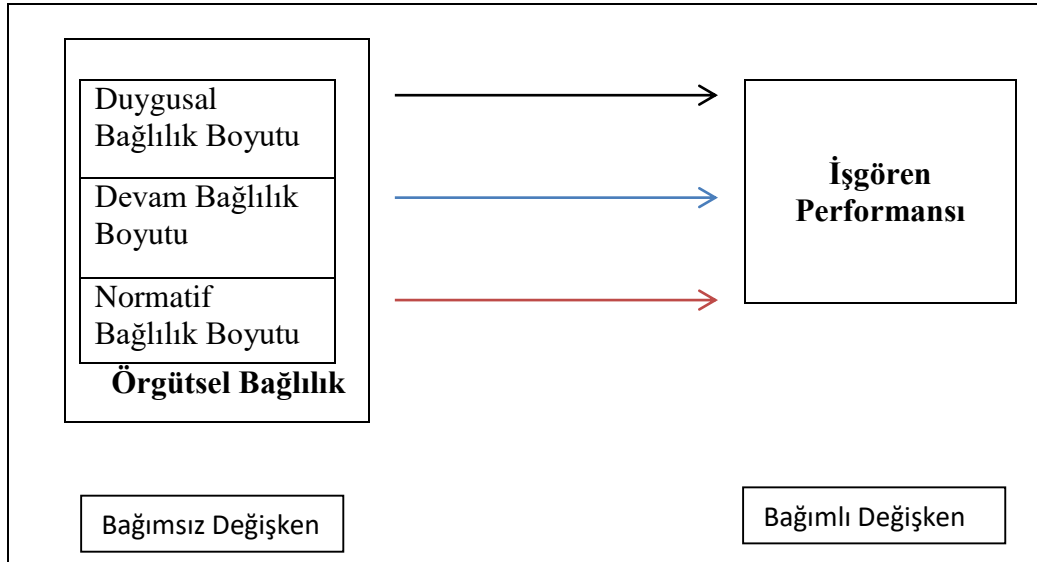
H1. Örgütsel Bağlılığın duygusal bağlılık boyutu ile İşgören performansı pozitif ilişkilidir.

H2. Örgütsel Bağlılığın normatif bağlılık boyutu ile İşgören performansı pozitif ilişkilidir.

H3. Örgütsel Bağlılığın devamlılık bağlılık boyutu ile İşgören performansı pozitif ilişkilidir.

H4. Örgütsel Bağlılığın genel düzeyi ile İşgören performansı pozitif ilişkilidir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE ÖLÇÜM ARAÇLARI

Çalışma anket yoluyla yapılmıştır. Anket formunun birinci bölümü örnekleme yer alanların yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, medeni durum, iş tecrübesi ve görevi gibi özelliklerin yer aldığı demografik bilgileri içermektedir.

Araştırmanın ikinci bölümünde Araştırmada işgörenlerin örgütsel bağlılık algısını ölçmek için Meyer ve arkadaşlarının geliştirdiği (1993) “Commitment Occupations: Extension and Test of a Three-Component Conceptualization” adlı çalışmada kullanılan ve daha sonra Wasti (2000) tarafından Türkçe uyarlanması yapılan ölçekten yararlanılmıştır. Çalışmada 18 sorudan oluşan bu ölçekten faydalanılmıştır. İstatiksel olarak anlamsız bulunan (1,2,3,11,18.) sorular anketten çıkartılmış ve geriye kalan 13 sorudan yararlanılmıştır. Ölçek örgütsel bağlılığı, 3 boyutta ele almıştır. Bunlar; duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılıktır. Anketin ilk 3 sorusu duygusal bağlılığı, ikinci 5 sorusu devam bağlılığını, son 5 sorusu ise normatif bağlılığı ölçmek üzere hazırlanmıştır.

İşgörenlerin ‘Kesinlikle katılmıyorum’dan (1) ‘kesinlikle katılıyorum’a (5) uzanan 5 aralıklı likert ölçeği üzerinde cevaplamaları istenmiştir. Örgütsel bağlılık anketinin güvenilirlik düzeyi 0,730 düzeyinde hesaplanırken alt boyutlarının güvenilirliği; Duygusal Bağlılık Boyutu; 0,821, Devam Bağlılık Boyutu; 0,748, Normatif Bağlılık Boyutu; 0,837 düzeyinde olduğu, bu durum ise ölçeklerin kullanım açısından güvenilirliğini göstermektedir.

Üçüncü bölümde yer alan İşgören Performansı anketinde Kirkman ve Rosen (1999), daha sonra ise, Sigler ve Pearson (2000) tarafından yapılan çalışmalarda kullanılmış olup, Çöl (2008) tarafından Türkçeye çevrilen 4 sorudan oluşan ölçek kullanılmıştır. İşgören performansı ölçeğinin güvenilirlik düzeyinin; 0,875 olduğu ve kullanım açısından güvenilir olduğu görülmüştür.

Verilerin Analizi

Verilerin değerlendirilmesinde SPSS 21.0 istatistik programı kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler, araştırmanın amacı doğrultusunda çeşitli istatistikî metot ve test teknikleri (frekans dağılımı, ortalama, t-testi, anova, regresyon, korelasyon,) kullanılarak yorumlanmıştır. Verilerin değerlendirilmesi, katılımcıların her bir soruya verdikleri cevapların toplam puanları üzerinden yapılacak olup, istatistikî anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak kabul edilecektir.

Bulgular

Araştırmaya katılanların yüzdeler ve sayılarını tespit etmek amacıyla frekans analizi yapılmıştır.

Tablo 1. Demografik Değişkenlerin Frekans ve Yüzde Değerleri

Temel Demografik Sonuçlar		F	%
Cinsiyet	Erkek	114	57
	Kadın	86	43
Medeni Durum	Evlü	163	81,5
	Bekâr	37	18,5
Eğitim Durumu	İlköğretim	8	4
	Lise	40	20
	Yüksekokul	38	19
	Lisans	89	44,5
	Yüksek Lisans	25	12,5
Yaş Aralığı	21-31	23	11,5
	31-41	68	34
	41-51	66	33
	51-61	43	21,5
Çalışma süresi	0-5 Yıl	28	14
	6-10 Yıl	48	24
	11-15 Yıl	37	18,5
	16-20 Yıl	30	15
	21 ve üstü	57	28,5
Görev Unvanı	İşçi ve diğer	50	25
	Memur	67	33,5
	Şef Birim – Sorumlusu	22	11
	Uzman	55	27,5
	Şube Md. ve Şube Md. Yrd	6	3
Toplam		200	100

Araştırmaya Katılanların % 57'si Erkeklerden oluşmakta olup 114 kişidir, % 43'ü ise Kadınlardan oluşmakta olup 86 kişidir. Araştırmaya katılanların % 81.5'i evlilerden oluşmakta olup 163 kişidir, %18.5'i ise bekârlardan oluşmakta olup 37 kişidir. Araştırmaya katılanların % 4' ü ilköğretim mezunu olup 8 kişiden oluşmaktadır, % 20'si lise mezunu olup 40 kişiden oluşmaktadır, %19 'i yüksekokul mezunu olup 38 kişiden oluşmaktadır, %44,5'i lisans mezunu olup 89 kişiden oluşmaktadır, % 12,5'i ise lisansüstü eğitim almış olup 25 kişiden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların % 25'i işçi ve diğer meslek grubunda olarak çalışmakta olup 50 kişiden oluşmaktadır, %33,5'i memur olarak çalışmakta olup 67 kişiden oluşmaktadır, % 11'i şef-birim sorumlusu olarak çalışmakta olup 22 kişiden oluşmaktadır, % 27,5'i uzman olarak çalışmakta olup 55 kişiden oluşmaktadır, % 3' ü ise şube md. ve şube md. yrd. olarak çalışmakta olup 6

kişiden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların %14'ü 0-5 yıl arasında çalışmakta 28 kişiden oluşmaktadır. %24'ü 6-10 yıl arasında çalışmakta 48 kişiden oluşmaktadır. % 18,5'i 11-15 yıl arasında çalışmakta olup 37 kişiden oluşmaktadır.% 15'i 16-20 yıl arasında çalışmakta olup 30 kişiden oluşmaktadır. % 28,5'i 21 yıl ve üzeri süredir çalışmakta olup 57 kişiden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların % 11,5'i 21-31 yaş aralığında olup 23 kişiden oluşmaktadır, % 34'ü 31-41 yaş aralığında olup 68 kişiden oluşmaktadır, % 33'ü 41-51 yaş aralığında olup 66 kişiden oluşmaktadır, % 21,5'i 51-61yaş aralığında olup 43 kişiden oluşmaktadır.

Faktör Analizi

Tablo 2. Örgütsel Bağlılık İçin KMO ve Bartlett Testi

KMO and Bartlett's Test		
Örneklem Yeterliliğine Yönelik Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Değeri		,838
Bartlett's Sphericity Test Sonuçları	Ki- Kare Değeri	1598,193
	Serbestlik Derecesi (sd)	153
	Anlamlılık Değeri (Sig.)	,000

Yapılan çalışmada anket soruları KMO testi doğrultusunda incelenmiş ve değeri 0,838 olarak belirlenmiştir. Örneklem yeterliliği çok iyi olarak değerlendirilebilir.

Bartlett's testi sonuçları da ($p < 01$); verilerin normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Bu üç faktör varyansın toplam % 55,962' sini açıklamaktadır.

Tablo 3. İşgören Performansı İçin KMO ve Bartlett Testi

KMO and Bartlett's Test		
Örneklem Yeterliliğine Yönelik Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Değeri		,802
Bartlett's Sphericity Test Sonuçları	Ki- Kare Değeri	430,493
	Serbestlik Derecesi (sd)	6
	Anlamlılık Değeri (Sig.)	,000

Yapılan çalışmada anket soruları KMO testi doğrultusunda incelenmiş ve değeri 0,802 olarak belirlenmiştir. Örneklemin yeterliliği çok iyi olarak değerlendirilebilir.

Barlett's testi sonuçları da ($p < 0.01$); verilerin normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Bu tek faktör varyansın toplam % 72,984 ünü açıklamaktadır.

Korelasyon Analizi

Örgütsel Bağlılığın ve 3 alt boyutunun işgören performansı ile aralarında anlamlı bir ilişki olup olmadığını tespit etmek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 4. Korelasyon Analizi Tablosu

		İşgören Performansı
Duygusal Bağlılık Boyutu	r	,360**
	p	,000
Devam Bağlılık Boyutu	r	,123
	p	0,84
Normatif Bağlılık Boyutu	r	,316**
	p	,000
Örgütsel Bağlılık Genel Düzeyi	r	,356**
	p	,000

Duygusal bağlılık boyutu ile işgören performansı arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.360$; $p=0,000 < 0.01$). Bulgular araştırmanın **1. hipotezinin doğrulandığını** göstermektedir.

Devam bağlılığı boyutu ile işgören performansı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($r=0.123$; $p=0.84 > 0.01$). Bulgular araştırmanın **2. hipotezinin red edildiğini** göstermektedir.

Normatif bağlılık boyutu ile işgören performansı arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.316$; $p=0.000 < 0.01$). Bulgular araştırmanın **3. hipotezinin doğrulandığını** göstermektedir.

Örgütsel bağlılığın genel düzeyi ile işgören performansı arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.356$; $p=0,000 < 0.01$). Bulgular araştırmanın **4. hipotezinin doğrulandığını** göstermektedir.

Regresyon Analizi

Regresyon Analizi Bulguları

Tablo 5. Doğrusal regresyon modeli için ANOVA ve belirleme katsayısı bulguları

	Kareler top.	s.d.	Kareler Ort.	F	p
Regresyon	15,220	1	5,073		,000 ^a
Hata	66,975	198	,342		
Toplam	82,195	199			
R	,430	R kare ,185		Düz. R kare	,173

Tablo 6. Doğrusal regresyon modelinin katsayılarının tahmini

	Katsayılar	std. Katsayılar	t	p
Sabit	1,716		3,954	,000
Duygusal ort	,438	,302	4,529	,000
Devam _ort	,022	,030	,435	,664
normotif_ort	,155	,231	3,226	,001

Örgütsel Bağlılığın boyutları ile İşgören Performansı arasındaki doğrusal regresyon modelinin anlamlılığı ANOVA testi ile incelenmiştir. ANOVA testine göre model istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre Örgütsel Bağlılığın boyutları ile İşgören Performansı arasındaki ilişki doğrusal regresyon modeliyle incelenebilir. Ayrıca model için düzeltilmiş R-kare katsayısı 0,173 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, İşgören Performansının değişkenliğinin %17,3'ünün doğrusal regresyon modeli aracılığıyla örgütsel bağlılığın boyutları tarafından açıklandığını göstermektedir

Örgütsel Bağlılık boyutları ile İşgören Performansı arasındaki doğrusal regresyon modelinin katsayılarının tahmini bulgulara göre, Örgütsel bağlılığın devam boyutunun katsayıları istatistiksel olarak anlamsız, duygusal ve normatif boyutlarının katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre İşgören Performansını Y, duygusal bağlılık boyutunu X1 ve normatif bağlılık boyutu X2 ile gösterilirse doğrusal regresyon modeli;

$Y = 1,716 + 0,438 * X1 + 0,155 * X2$ olarak elde edilir.

Duygusal bağlılık boyutu doğrusal yönde yani pozitif olarak Y'yi % 30,2 oranında, normatif bağlılık boyutu doğrusal yönde yani pozitif olarak Y'yi %23,1 oranında etkilemektedirler.

SONUÇ

Bu araştırmanın amacı, örgütsel bağlılığın alt boyutlarının (Normatif, Duygusal ve Devam) işgören performansı üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Daha açık olarak belirtmek gerekirse “ Örgütsel bağlılığın işgören performansı üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır? sorusuna Ankara İlindeki bulunan bir kamu kurumunda yapılan çalışma ile cevap aranmaktadır. Analiz sonuçlarına göre Örgütsel Bağlılığın normatif ve duygusal bağlılık boyutları ile İşgören performansı arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki olduğu ve işgören performansını etkilediği tespit edilmiştir.

Yapılan çalışma neticesinde örgütsel bağlılık ile işgören performansı arasında bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin katsayısının r kare değeri 0.173 olduğu tespit edilmiştir. Duygusal bağlılık boyutunun işgören performansını %30,2 oranında, normatif bağlılık boyutunun ise %23,1 oranında etkilediği anlaşılmıştır. Yapılan çalışma daha önce yapılan; Randall (1987), Chen ve Francesco (2003), Khan ve diğ., (2010), Memari ve diğ., (2013) ve Zefeiti ve Mohamad (2017) 'in daha önce yapmış oldukları çalışmaları destekleyici niteliktedir. Yapılan çalışma, çok yüksek bir düzeyde olmasa da değişkenler arasında pozitif bir ilişkinin ortaya çıkmasının örgütsel bağlılığın arttığında işgören performansının da artacağı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu da kamu sektöründe başarının ve ekonomik iyileşmenin artmasına neden olacaktır. İşletmelerin hem ekonomik açıdan, hem kalite açısından bir takım adımlar atmalarını gerektirmektedir. Bu adımlara baktığımızda;

İşletmenin işgörenlerinin istekleri ve beklentilerine değer vermesi, işgörenlerin kendilerini işletmenin bir parçası gibi hissetmelerine neden olacaktır. Bu eksende işgörenlerin işletmeye bağlılık duymasına neden olacak şekilde, işgörenlerin yaptıkları işlerle ilgili karar mekanizmaları içinde bulunmalarının sağlanması, görüş ve önerilerinin değerlendirmeye alınması gerekmektedir.

İşletmenin tüm işgörenlerinin standart çalışma temposunun üzerine çıkması için son derece açık ve kapsamlı olarak kariyer planlaması yapması gerekmektedir. Tüm işgörenlerin terfi ve yükselme imkânlarını açık bir şekilde bilmesi görev yaptığı işletmenin kendisine fırsatlar sunduğunu düşünmesine ve bağlılığının artması açısından oldukça önemlidir.

İşletmenin işgörenlerini bireysel gelişimini sağlayacak ve tatmin edecek faaliyetlere başvurması, ilerleyen süreçte inisiyatif ve sorumluluk üstlenmekten çekinmeyen bir işgören havuzunun oluşması açısından önemlidir. İşletme içerisinde üst pozisyonlarda bulunan yöneticilerin işgörenleri yaptıkları işlerle ilgili karar verme süreci içerisinde alması, yönlendirmesi ve işgörenlerine yetki

vermesi, onlar açısından daha makbul ve özverili bir gayretin gösterilmesi anlayışına neden olacaktır.

İşletmenin işgörenlerinin sosyal ve ekonomik şartları göz önünde bulundurularak maaş ve ücret düzenlemesine gitmesi, işgörenin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi ve işten ayrılmasının önüne geçilmesi açısından önemli bir unsurdur.

İşletme içerisinde işgörenlerin heyecanlarını diri tutmak ve kendilerini geliştirmeleri için işletmenin teknoloji ve yenilikleri takip ederek işgörenlerinin gelişimine katkıda bulunması gerekmektedir.

İşletmenin keyfi uygulamalarla işgörenlerini işten çıkarması ya da daha düşük pozisyona getirmesi; tüm işgörenler üzerinde olumsuz bir etkiye, motivasyon ve güven kaybına yol açacağı için, işletmenin profesyonel bir yönetim anlayışıyla görevlerini layıkıyla yerine getirenlerin değer bulduğu ve yükselebildiği pozitif algıyı oluşturması son derece önemlidir.

İşletme içerisinde yönetici pozisyonunda bulunan kişilerin birlikte görev yaptığı personeline karşı olan tutum ve davranışları, işgörenlerin işletmelerine olan bakış açıları ve bağlılıkları açısından oldukça önemlidir.

İşletmelerin temel amacı sadece işgörenlerinin performansını kısa süreli artırmak değil, uzun süreli kalıcı yüksek performans ortaya koymalarını sağlamaktır. Bu nedenle örgütsel bağlılığın artırılması hususuna özen göstermek gerekmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, Ankara'daki bir kamu kurumunda örgütsel bağlılığın üç boyutunun da işgören performansı üzerine etkisini ortaya koymaktadır. Çalışma aynı zamanda kapsamı açısından, örgütsel bağlılığın işgören performansı üzerinde etkisini inceleyecek olan gelecek araştırmalara da katkıda bulunacak niteliktedir.

KAYNAKLAR

- Akbal, B. (2010). *Bankalarda Uygulanan Performans Değerlendirme Kriterlerinin, Çalışanların İş Tatminleri Üzerindeki Etkilerini Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması: Ankara İli Özel ve Kamu Bankaları Karşılaştırması* (Yüksek Lisans Tezi).Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bakan İ. (2011). *Örgütsel Bağlılık*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Balay, R. (2000). *Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Barutçugil, İ. (2002). *Performans Yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Beem, D. P. (2007). *The Relation Between Direct Participation, Organizational Commitment And Turnover: A Test Of The Mediating Role Of Organizational Justice And Leader-Member Exchange* (Yüksek Lisans Tezi). Enschede: University Of Twente.

- Bergman, M. E. (2006). The Relationship Between Affective and Normative Commitment: Review And Research Agenda. *Journal of Organizational Behavior*, 27, 645–663.
- Bolat, O. İ. & Bolat, T. (2008). Otel İşletmelerinde Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(19), 75-94.
- Boylu, Y. & Sökmen, A. (2002). Sınır Birim İş görenlerinin Performans Değerlendirme Kriterlerine Bakışı: Ankara'daki Otel İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 167-182.
- Boxx, W. R., Odom, R. Y., & Dunn, M. G. (1991). Organizational Values And Value Congruency And Their Impact On Satisfaction, Commitment, And Cohesion: An Empirical Examination Within The Public Sector. *Public Personnel Management*, 20 (1), 195-205.
- Chen, Z.X. & Francesco, A.M. (2003). The Relationship Between The Three Components Of Commitment and Employee Performance in China. *Journal of Vocational Behavior*, 62(3), 490-516.
- Çetin, M. (2004). *Örgüt Kültürü ve Örgütsel Bağlılık*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Çınar, Ö. & Yeşil, S. (2016). Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Desteğin Çalışan Performansı Üzerindeki Etkisini İnceleyen Bir Yapısal Eşitlik Model Önerisi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2 (1), 349-369.
- Çubukçu, K. & Tarakçıoğlu, S. (2010). Örgütsel Güven ve Bağlılık İlişkisinin Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi Öğretmenleri Üzerinde İncelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(4),57-78.
- Dehaghi, M. R. & Rouhani, A. (2014). Studying The Relationship Between The Effective Factors On Employees' Performance İn Iran's University And The Students' Satisfaction With Regards To Employees Performance. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 141, 903-908.
- Feldman, A.S. & Moore. W. E. (1982). Labor Commitment and Social Change in Developing Areas. Connecticut: Greenwood Press Publishers.
- Gupta, O. P. (1982). Commitment to Work of Industrial Workers. New Delhi: Concept Publishing Company.
- Kaplan, M. (2007). Motivasyon Teorileri Kapsamında Uygulanan Özendirme Araçlarının İşgören Performansına Etkisi ve Bir Uygulama (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Katsikea, E., -Theodosiou, M., Perdikis, N.& -Kehagias, J. (2011). The Effects Of Organizational Structure And Job Characteristics On Export Sales Managers Job Satisfaction And Organizational Commitment. *Journal of World Business*, 46, 221-233.

- Khan M., R., Ziauddin, Jam, F. A., & Ramay, M. I. (2010). The Impacts of Organizational Commitment on Employee Job Performance. *European Journal of Social Sciences*, 15(3), 292-298.
- Lam, S. S. K., & Schaubroeck, J., (1999). Total Quality Management and Performance Appraisal: An Experimental Study of Process versus Results and Group versus Individual Approaches. *Journal of Organizational Behavior*, 20 (4), 445-457.
- Luthans, F., (1992). *Organizational Behavior*. New York: McGrawHill Inc.
- Mathieu, J. E., & Zajac, D.M. (1990). A Review and Meta-Analysis of The Antecedents, Correlates and Consequences Organizational Commitment. *Psychology Bulletin*, 108(2), 171-194.
- Memari N., Mahdih, O., & Marnani A. B. (2013). The Impact of Organizational Commitment on Employee Job Performance. *Interdisciplinary Journal Of Contemporary Research In Business* September, 5(5), 164-171.
- Meyer, J.P. & N.J. Allen (1988). Links Between Work Experiences and Organizational Commitment During The First Year of Employment: A Longitudinal Analysis. *Journal of Occupational Psychology*, 61, 195-209.
- Palmer, M., & Winters, K. (1993). İnsan Kaynakları, (D. Şahiner, Çev.), İstanbul: RotaYayımları.
- Porter L.W., R. M. Steers, R.T. Mowday & P.V. Boulian (1974). Organizational Commitment, Job Satisfaction and Turnover Psychiatric Technicians. *Journal of Applied Psychology*, 59, 603-609.
- Randall, D. M., (1987). Commitment and the Organization: The Organization Man Revisited. *Academy of Management Review*, 12 (3), 460-471.
- Robbins, S., (1998). *Organizational Behaviour*. New Jersey: Prentice Hall International Inc.
- Robbins P. S., & Judge, T.A. (2013). *Organizational Behavior*. (İ. Erdem, Çev. Edt.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Obeng, K. & Ugboro, I. (2003). Organizational Commitment Among Public Transit Employees: An Assessment Study. *Journal of The Transportation Research Forum*, 57(2), 83-98.
- Oberholster, F.R., & Taylor, J.W. (1999). Spiritual Experience And The Organizational Commitment of College. *International Forum*, 2(1). 57-58.
- Oliver, N. (1990). Rewards, Investments, Alternatives and Organizational Commitment: Empirical Evidence and Theoretical Development. *Journal of Occupational Psychology*, 63(1). 19-31.
- Salancik, G. (1977). Commitment and the Control of Organizational Behavior and Belief. In: Staw, B. and Salancik, G., Eds., *New Directions in Organizational Behavior* (1-54). St. Chicago: Clair Press.
- Samnani, A.K., & Singh, P. (2014). Performance Enhancing Compensation Practices And Employee Productivity: The Role Of Workplace Bullying. *Human Resource Management Review*, 24, 5–16.

- Schermerhorn, J.R. Hunt, G.& Osborn, R.N. (1985). *Managing Organizational Behavior*. NewYork: John & Sons Publishing.
- Schermerhorn, J.R, Hunt, J. G., & Osborn, R. N. (1994). *Managing Organizational Behavior*. Newyork: Mcgraw-Hill Book Co.
- Schmidt, F.L., & Hunter, J.,(2004). General Mental Ability in the World of Work: Occupational Attainment and Job Performance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(1), 162-173.
- Shore, L. M. & Martin. H. J. (1989). Job Satisfaction and Organizational Commitment in Relation to Work Performance and Turnover Intentions. *Human Relations*, 7, 625-638.
- Slocombe, T.E., & Dougherty, T.W., (1998). Dissection Organizational Commitment and Its Relationship with Employee Behavior. *Journal of Business and Psychology*, 12(4), 469-491.
- Somers, M., & Birnbaum, D. (2000). Exploring The Relationship Between Commitment Profiles and Work Attitudes, Employee Withdrawal, and Job Performance, Employees-Attitudes. *Public Personel Management*, 29(3), 353-365.
- Steers, R.M. (1977). Antecedents And Outcomes Of Organizational Commitment. *Administrative Science Quarterly*, 22(1), 46-56.
- Stup, R. E. (2006). *Special Research Report: Human Resource Management and Dairy Employee Organizational Commitment*. The Pennsylvania State University, 1-4.
- Suliman, A., & Iles, P., (2000), The Multi-Dimensional Nature of Organizational Commitment in a Non-Western Context. *Journal of Management Development*, 19(1), 71-82.
- Tutar, H. (2007). Erzurum’da Devlet ve Özel Hastanelerde Çalışan Sağlık Personelinin İşlem Adaleti, İş Tatmini ve Duygusal Bağlılık Durumlarının İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, , 12(3), 97-120.
- Uygur, A. (2009). *Örgütsel Bağlılık ve İşe Bağlılık*. Ankara: Barış Platin Kitabevi.
- Vural, B., & Coşkun, A., G. (2007). *Örgüt Kültürü İletişim Liderlik Motivasyon Bağlılık Performans Açısından Değerlendirme*. Ankara: Nobel Yayıncılık,.
- Wiener, Y., & Vardi, Y. (1980). Relationships Between Job, Organization, And Career Commitments And Work Outcomes-An Integrative Approach. *Organizational Behavior and Human Performance*, 26, 81-96.
- Zeffane, R. (1994). Patterns of Organizational Commitment and Perceived Management Style: A Comparison of Public and Private Sector Employees. *Human Relations*, 47, 977-1010.
- Zefeiti S. M. B. A., & Mohamad N. A., (2017). The Influence of Organizational Commitment on Omani Public Employees’ Work Performance. *International Review Of Management And Marketing*, 7(2), 151-160.

Türkçe Öğretmeni Özel Alan Yeterliklerinin Ölçme Değerlendirme Bileşenleri Ve Performans Göstergeleri Bağlamında İncelenmesi*

Ali GÖÇER

Prof. Dr.

Erciyes Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Kayseri Türkiye

ORCID: 0000-0002-6880-2611

gocerali@gmail.com

Öz

Öğretme ve öğrenme sürecinin amaçlar doğrultusunda planlanıp yürütülmesinde, çalışmalar sonunda hedeflere ne oranda ulaşıldığının belirlenmesinde ve genel olarak öğrenme sürecinin verimliliğinin ortaya konulmasında ölçme değerlendirme çalışmaları önemli işlevler görmektedir. Durum böyle olunca, eğitimin lideri olan öğretmenlerin bu denli önemli işlevleri olan ölçme değerlendirme uygulamaları konusundaki bilgi, birikim ve yeterlikleri de önem taşımaktadır. Bu çalışmada Türkçe öğretmeni özel alan yeterliklerinin ölçme değerlendirme bileşenleri ve performans göstergeleri bağlamında ele alınarak incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, ölçme değerlendirme uygulamalarının öğrenme ve öğretme sürecindeki yeri, önemi ve işlevleri ile Türkçe öğretmenin ölçme ve değerlendirme alanında sahip olması gereken özel alan yeterlikleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkçe öğretmeni, öğretmen yeterlikleri, ölçme ve değerlendirme, eğitim ve öğretim.

* Bu çalışma, 19-21 Ekim 2017 tarihlerinde Ankara TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi'nde düzenlenen EYFOR-8: Uluslararası Eğitim Yönetimi Forumu'nda sunulan sözlü bildiri genişletilerek oluşturulmuştur.

Investigation in the Context of Measurement and Evaluation Components and Performance Indicators of Turkish Teacher Special Field Qualifications

Abstract

Measurement and evaluation studies have important functions the planning and execution of the teaching and learning process in line with the objectives, at the end of the studies, it was determined how the targets were reached and in general the efficiency of the learning process. As such, information, accumulation and competencies of teachers who are leaders of education the important functions of measurement and evaluation applications on the subject is of great importance. In this study, intended to be examined Turkish teacher special field competencies by taking in the context of measurement evaluation components and performance indicators. For this purpose, focused on the place of assessment and evaluation practices in the teaching and learning process, its importance and functions and special field competencies that the Turkish teacher should possess in the field of assessment and evaluation.

Keywords: Turkish teacher, teacher competencies, measurement and evaluation, education and training.

GİRİŞ

Öğretmen eğitiminde amaçlanan niteliğin sağlanabilmesi, yani öğretmen adaylarının öngörülen genel ve özel alan yeterliklerine sahip olarak yetiştirilebilmeleri için, eğitim fakültelerinin eğitim programlarının günümüzün gereklilikleri doğrultusunda geliştirilmesi ve yeterli nitelikte ve sayıda öğretim elemanı ile donanım gereksinimlerinin karşılanması zorunludur. Ayrıca, öğretmenlik mesleğine daha başarılı ve üstün nitelikli öğrenci girdisinin sağlanması amacıyla, gerek öğretmen eğitimi programlarına alınacak öğrencilerin gerekse öğretmenlik mesleğine atanacak öğretmen adaylarının seçiminde çeşitli yaklaşımların uygulanmasına da gereksinim vardır (Sağlam & Kürüm, 2005: 53-54).

Ülkelerin ekonomik, sosyal, kültürel, bilimsel ve teknolojik alanda ilerleyebilmesinde eğitimin çok önemli bir rolü vardır. Eğitim sisteminin uygulayıcısı olan ve programlardaki istendik davranışların (hedeflenen kazanımların) öğrencilere etkili bir şekilde kazandırılmasında kilit bir rol üstlenen öğretmenlerdir. Hem toplumsal ilerlemenin öncüsü hem de toplumsal olarak ilerlemeyi sağlayacak olan bireyleri yetiştirmek görevini üstlenen öğretmenlerin bu büyük sorumluluğu yerine getirebilecek niteliklere sahip olmaları gerekmektedir (Kararmaz & Arslan, 2014: 204).

Öğretmenlerin sahip olmaları gereken nitelikler nelerdir denildiğinde akla birçok açıdan farklı cevap gelmektedir. İlk akla gelen cevaplar öğretmenlik mesleğini tam ve yerli yerince yapabilmesinin olmazsa olmazı öğretmenin pedagojik yeterliğidir. Bir öğretmenin amaçlar doğrultusunda uygulamalarını biçimlendirip yürütebilmesi için meslekî açıdan birtakım bilgi ve becerilere sahip olması gerekir. Bunların başında öğrenme ortamlarının tasarlanması, konunun gerektirdiği yöntem, teknik ve materyallerin tercih edilmesi, sürecin tüm aşamalarında ölçme ve değerlendirme uygulamalarına yer vermesi vb. söylenebilir.

Öğretmenlerin istenilen nitelikte olabilmeleri birtakım standartların olmasına bağlıdır. Bu standardı sağlayacak yollardan birisi öğretmen yeterlikleridir (Seferoğlu, 2004, 131). Eğitim tarihimizde öğretmen yetiştirmede geçmişten beri birtakım nitelik arayışları yaşanmıştır. Darülmüallimin müdürleri Ahmet Cevdet Efendi'nin 1851'de bu okul için bir nizamname yapması ile Satı Bey'in 1909-1912 yılları arasında bazı çabalar göstermesi bunlardandır (Akyüz, 1994, 377-378).

Bir ülkede insanların yetişmişlik düzeyinin, öğretmenlerin yetişmişlik düzeyi ile doğru orantılı olduğu düşünüldüğünde, bilgi çağının gerekleri ile uyumlu bir eğitim sisteminin oluşturulması ancak nitelikli öğretmenlerin yetiştirilmesi ile mümkün olabilecektir. Çünkü öğretmenler; bireylerin akademik gelişimlerinin yanı sıra, onların psikolojik iyi olma hallerinin, sosyal uyum ve iletişim becerilerinin dâhil olduğu tüm gelişim alanlarına, insani özellik ve yeterlikleri

kapsamında doğrudan etki etmektedir. Öğretmenlik mesleğinin doğası gereği gelişen bu profesyonel rol, bireylerin aileleri kadar, öğretmenlerini de model almalarına aracılık edecek bir düzlem oluşturmaktadır (TEDMEM, 2014: 1).

Dünyada başta bilim ve teknolojiye olmak üzere her alanda ve her geçen gün değişim ve dönüşüme gerçekleşmekte ve onun doğal bir sonucu olarak da yaşamda birçok yeniliklerle karşılaşmaktadır. Bu gelişim, değişim ve ilerlemeler eğitim alanına da yansımakta ve öğrenme ortamlarıyla eğitim süreçlerinin yeni bir yaklaşımla planlanıp ilerletilmesini zorunlu kılmaktadır. Öğrencilerin, günümüzün gerektirdiği yeterliklerle donanımlı kılınarak hayata hazırlanmaları gerekmektedir. Bilgiyi ihtiyaç gören, bilgiye ulaşan, elde ettiği bilgiye önceki bilgilerle kaynaştırarak birikiminde egometrik artış sağlayan ve en önemlisi de bilgisini yaşamda kullanabilen bireyler yetiştirmek kaçınılmaz bir durum olmuştur. Millî Eğitim Bakanlığı dünyada görülen bu durumun bir sonucu olarak okullarda verilen eğitimin yol haritası olan öğretim programlarını sürekli güncellemekte ve eğitimcilerin kullanımına sunmaktadır. Programların yol göstericiliğinde öğretim gerçekleştirecek olan öğretmenlerin hedeflenen ve beklenen şekilde eğitim liderliği yapabilmeleri için de asgari düzeyde yeterliğe sahip olmaları gerekmektedir. Çünkü öğretmen ne kadar yüksek yeterliğe sahip olursa öğretim programları da o derece işlev görmüş olacak ve bu da verilen eğitimin daha nitelikli olmasını sağlayacaktır.

Günümüzde çağın eğitim gerekleri, eğitim ve öğretmene yüklenen anlamlar, öğrencilerin farklılaşan ihtiyaçları, bireyin eğitimi konusundaki yeni yaklaşımlar, öğretmene meslekî anlamda yeni sorumluluklar yüklemektedir. Bu anlayış, öğretmenlerin sürekli gelişime açık bireyler olmasını zorunlu kılmaktadır. Öğretmenin mesleğini gereği gibi icra edebilmesi için kendisinden beklenen bu nitelikler öğretmen yeterliklerinin temelini oluşturmaktadır (MEB, 2017b: 2-3). Millî Eğitim Bakanlığı, Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri kitapçığı tanımlar kısmında yeterlik ve yeterlik performans göstergesi için şu tanımlamaya yer verilmiştir: Yeterlik, bir işi etkili ve verimli bir biçimde yerine getirebilmek için sahip olunması gereken bilgi, beceri, tutum ve değerlerdir. Yeterlik göstergesi, yeterliklere sahip olabilme düzeyini ortaya koyan bilgi, beceri, tutum ve davranışlardır. MEB, Öğretmenlik Mesleği Genel ve Özel Alan Yeterlikleri adlı çalışmada da performans göstergesi; ‘Yeterliklerin gerçekleşip gerçekleşmediğinin delili olabilecek gözlenebilir, ölçülebilir davranışlar’ şeklinde açıklanmıştır (akt. Özlük, 2010: 8).

ÖĞRETMENLİK MESLEĞİ GENEL YETERLİKLERİ

Hizmet öncesinde öğretmen eğitimi alanında yapılan araştırmalar, öğretmen adaylarının temel öğretmen yeterliklerini en etkin şekilde kazanmalarını amaçlayan durumlara işaret etmektedirler. Buna bağlı olarak, yapılacak analizlerle öğretmen yeterliklerini tanımlamak ve uygulamalara yönelik ideal örnekleri çıkarmak mümkündür (Devecioğlu & Akdeniz, 2013: 57). Bu bakımdan

öğretmenlerin sahip olmaları gereken yeterliklerle ilgili olarak hem meslek öncesi hem de hizmet içi dönemde birtakım yeterliklere sahip olmaları gerekmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı, 2017 yılı sonunda bu konu ile ilgili daha önceki çalışmaları gözden geçirerek öğretmenlik mesleği genel yeterliklerini paydaşlara duyurmuştur.

Millî Eğitim Bakanlığı, öğretmenlik mesleği genel yeterliklerini aşağıdaki üç ana başlık altında toplamıştır (MEB, 2017b: 8):

A. Meslekî Bilgi

a. *Alan bilgisi*: Alanında sorgulayıcı bakış açısını kapsayacak şekilde ileri düzeyde kuramsal, metodolojik ve olgusal bilgiye sahiptir.

b. *Alan eğitimi bilgisi*: Alanının öğretim programına ve pedagojik alan bilgisine hâkimdir.

c. *Mevzuat bilgisi*: Birey ve öğretmen olarak görev hak ve sorumluluklarına ilişkin mevzuata uygun davranır.

B. Meslekî Beceri

a. *Eğitim öğretimi planlama*: Eğitim öğretim süreçlerini etkin bir şekilde planlar.

b. *Öğrenme ortamları oluşturma*: Bütün öğrenciler için etkili öğrenmenin gerçekleşebileceği sağlıklı ve güvenli öğrenme ortamları ile uygun öğretim materyalleri hazırlar.

c. *Öğrenme öğretme sürecini yönetme*: Öğrenme öğretme sürecini etkili bir şekilde yürütür.

d. *Ölçme ve değerlendirme*: Ölçme ve değerlendirme, yöntem, teknik ve araçlarını amacına uygun kullanır.

C. Tutum ve Değerler

a. *Millî, manevi ve evrensel değerler*: Millî, manevi ve evrensel değerleri gözetir.

b. *Öğrenciye yaklaşım*: Öğrencilerin gelişimini destekleyici tutum sergiler.

c. *İletişim ve işbirliği*: Öğrenci, meslektaş, aile ve eğitimin diğer paydaşları ile etkili iletişim ve işbirliği kurar.

d. *Kişisel ve meslekî gelişim*: Öz değerlendirme yaparak kişisel ve meslekî gelişimine yönelik çalışmalara katılır.

Öğretmen yetiştirme konusunda uzun deneyime sahip Türkiye’de çeşitli çalışmalar yapılmış, bu çalışmalar 21. yy. da devam etmiştir. MEB, 2002 yılında öğretmenlik mesleğinin niteliklerini MEB ve üniversite temsilcilerinden oluşan “Öğretmen Yeterlikleri Komisyonla” yeniden değerlendirilmeye almış; eğitme-öğretme yeterlilikleri, genel kültür bilgi ve becerileri ve özel alan bilgi ve becerileri yeterlikleri alt başlıklarında ele almıştır (Bozkurt, 2015: 66).

Bu çalışmada 2017 yılı sonunda hazırlanarak uygulaması istenen öğretmenlik mesleği genel yeterliklerinden ‘meslekî beceri’ alanındaki ölçme ve değerlendirme yeterlikleri Türkçe öğretmeni açısından ele alınarak incelenmiştir. Bu çerçevede Millî Eğitim Bakanlığı Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel

Müdürlüğü tarafından hazırlanan öğretmen yeterlikleri *meslekî beceri yeterlik alanı* ölçme ve değerlendirme yeterliği ve yeterlik (performans) göstergeleri şu şekildedir (MEB, 2017b: 15):

Tablo 1: Meslekî Beceri Yeterlik Alanı Yeterliği ve Performans Göstergeleri

<i>Meslekî Beceri Yeterli Alanı</i>	<i>Kapsamı:</i> Öğretmenin sınıf içi ve dışı uygulamalarıyla ilgili eğitim öğretimi planlama, öğrenme ortamları oluşturma, öğrenme öğretme sürecini yönetme ile izleme ve değerlendirme yeterliklerini kapsamaktadır.
<i>Yeterlikler</i>	<i>Yeterlik Göstergeleri</i>
<i>Ölçme ve değerlendirme: Ölçme ve değerlendirme, yöntem, teknik ve araçlarını amacına uygun kullanır.</i>	Alanına ve öğrencilerin gelişim özelliklerine uygun ölçme ve değerlendirme araçları hazırlar ve kullanır. Ölçme ve değerlendirmede süreç ve sonuç odaklı yöntemler kullanır. Ölçme ve değerlendirmeyi objektif ve adil olarak yapar. Ölçme ve değerlendirme sonuçlarına göre öğrencilere ve diğer paydaşlara doğru ve yapıcı geribildirimler verir. Ölçme ve değerlendirme sonuçlarına göre öğretme ve öğrenme süreçlerini yeniden düzenler.

Nitelikli, üretken, bilime ve sanata değer veren, toplumsal değerlerimizi özümsemiş bireyler yetiştirebilmesi için öğretmenlerin nitelikleriyle birlikte sahip oldukları yeterliklerin farkında olmaları ve bunları sürekli olarak geliştirme çabalarına bağlıdır. Öğretmenin kendi gelişim alanını belirleyip, bu alanda gelişimini sağlamak için sahip olması gereken bilgi, beceri ve tutumları içeren “Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri” ve ilköğretim kademesi öğretmenlerine yönelik “Özel Alan Yeterlikleri” geliştirilmiştir. Bunlardan Özel Alan Yeterlikleri, alanlara özgü olarak, öğretmenlere gelişim hedefleri göstermek için hazırlanmıştır. Genel ve Özel Alan Yeterlikleri bir bütün teşkil eder ve birlikte değerlendirilmeyi gerektirir (Yılmaz, 2010: 16-17).

Yukarıda verilen öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri yanında Türkçe öğretmeni özel alan yeterliklerine de bakmak gerekir. Akyol (2008) tarafından hazırlanan ve Talim ve Terbiye Kurulunca uygun bulunup Bakanlık Makamının 04.06.2008 tarih ve 1835 sayılı onayı ile yürürlüğe konulan raporda ‘Türkçe Öğretmeni Özel Alan Yeterlikleri’ şu şekilde belirlenmiştir (Akyol, 2008: 44-57):

1. Türkçe Öğretim Sürecini planlama ve düzenleme
4 yeterlik bileşeni, 19 performans göstergesi
2. Dil Becerilerini Geliştirme
9 yeterlik bileşeni, 69 performans göstergesi
3. Dil Gelişimini İzleme ve Değerlendirme
4 yeterlik bileşeni, 27 performans göstergesi
4. Okul, aile ve toplumla işbirliği yapma

5 yeterlik bileşeni, 27 performans göstergesi

5. Türkçe Alanında Meslekî Gelişimi sağlama

3 yeterlik bileşeni, 23 performans göstergesi

‘Türkçe Öğretmeni Özel Alan Yeterlikleri’, Türkçe derslerindeki verimliliğin artırılması, Türkçe öğretmenlerinde bulunması gereken temel niteliklerin belirlenmesi amacıyla Talim ve Terbiye Kurulu’nun 06.05.2008 tarih ve 00360 sayılı yazısı ile yürürlüğe girmiştir. ‘Türkçe Öğretmeni Özel Alan Yeterlikleri’nde ilgili alan öğretmenlerinin sahip olmaları gereken bilgi, beceri ve tutumlar yer almaktadır. Türkçe öğretmenlerinin özel alan yeterliklerinde her bir yeterlik için A1, A2, A3 olarak düzeylendirilen performans göstergeleri A1 düzeyi (bilgi ve farkındalık), A2 düzeyi (zenginleştirme) ve A3 düzeyi (özgünleştirme ve işbirlikli çalışma) şeklinde belirlenmiştir (MEB, 2008, akt. Şengül, 2012: 46-47).

Millî Eğitim Bakanlığı bir komisyona hazırlattığı *Türkçe Öğretmeni Özel Alan Yeterlikleri* başlıklı bir raporda ‘Dil Gelişimini İzleme ve Değerlendirme’ yeterlilik alanı ve bu alana yönelik olarak performans göstergeleri şu şekilde yer almıştır (Akyol, 2008: 44-57):

Dil Gelişimini İzleme ve Değerlendirme

Yeterlik Bileşeni 1: Türkçe öğretimine ilişkin yapacağı ölçme ve değerlendirme uygulamalarını belirleyebilme.

1. Yeterlik bileşeni performans göstergeleri

Ölçme değerlendirme uygulamalarının Türkçe programındaki kazanımlara uygun olması gerektiğinin farkındadır (A1 Düzeyi).

Türkçe öğretiminde, öğrencilerin süreç sonundaki başarılarıyla ilgili karar vermek amacıyla ölçme ve değerlendirme yapar (A1 Düzeyi).

Ölçme değerlendirme çalışmalarında programındaki kazanımları dikkate alarak öğrencileri değerlendirmeyi amaçlar (A2 Düzeyi).

Türkçe öğretiminde, öğrencilerin süreç sırasındaki dil gelişimlerini izlemek, süreç sonundaki durumlarını belirlemek amacıyla ölçme ve değerlendirme yapar (A2 Düzeyi).

Ölçme değerlendirme çalışmalarında programındaki bütün kazanımlara yönelik olarak öğrencileri değerlendirmeyi amaçlar (A3 Düzeyi).

Türkçe öğretiminde, her bir öğrencinin süreç sırasındaki ve süreç sonundaki durumlarını belirlemek ve buna yönelik önlem almak amacıyla ölçme-değerlendirme yapmayı amaçlar (A3 Düzeyi).

Öğrencilerin sürekli dil gelişimlerini sağlamak ve değerlendirmek için sistematik değerlendirme stratejileri belirler (A3 Düzeyi).

Yeterlik Bileşeni 2: Türkçe öğretiminde ölçme ve değerlendirme araç ve yöntemlerini kullanabilme.

2. Yeterlik Bileşeni Performans Göstergeleri

Öğretim sürecinde kullanacağı ölçme ve değerlendirme araç ve yöntemlerini amaca uygun olarak belirler (A1 Düzeyi).

Türkçe öğretiminde kullanabileceği farklı ölçme ve değerlendirme araç ve yöntemlerini hazırlama ve uygulama süreçlerini bilir (A1 Düzeyi).

Öğrencilerin dil gelişimlerini değerlendirmede mevcut ya da geçerlik-güvenirliğini belirlemeden hazırladığı ölçme ve değerlendirme araçlarını kullanır (A1 Düzeyi).

Öğrencilerin iletişim becerileri ve Türkçeyi nasıl kullandıklarına ilişkin hazırbulunuşluk düzeylerini, yapılandırmamış ölçme araçlarıyla belirler (A1 Düzeyi).

Öğrencilerin iletişim becerileri ve Türkçeyi nasıl kullandıklarına ilişkin hazırbulunuşluk düzeylerini, yapılandırılmış ölçme araçlarıyla belirler (A2 Düzeyi).

Öğrencilerin dil gelişimlerini farklı boyutlarıyla değerlendirmek amacıyla çeşitli ölçme ve değerlendirme araç ve yöntemleri kullanır (A2 Düzeyi).

Öğrencilerin dil gelişimlerini izlemek ve değerlendirmek amacıyla kullanacağı ölçme ve değerlendirme araç ve yöntemleri tekniğine uygun olarak hazırlar (A2 Düzeyi).

Öğrencileri ve velileri ölçme ve değerlendirmenin amaçları, araçları ve yöntemleri konusunda bilgilendirir (A2 Düzeyi).

Öğretim sürecinde kullanacağı ölçme ve değerlendirme araç ve yöntemlerinin kullanılışlığını, geçerliğini ve güvenilirliğini test ederek kullanır (A3 Düzeyi).

Türkçe öğretiminde kullanılacak ölçme ve değerlendirme konusundaki bilgi ve deneyimlerini meslektaşlarıyla paylaşır (A3 Düzeyi).

Kullanışlığı, geçerliği ve güvenilirliği uygun ölçme değerlendirme araçları geliştirmede meslektaşlarıyla iş birliği yaparak yeni ölçme ve değerlendirme araçları tasarlar (A3 Düzeyi).

Yeterlik Bileşeni 3: Öğrencilerin dil gelişimlerini belirlemeye yönelik yapılan ölçme sonuçlarını yorumlama ve geri bildirim sağlayabilme.

3. Yeterlik Bileşeni Performans Göstergeleri

Öğrencilerin dil gelişimlerine ilişkin ölçme sonuçlarını not ya da puan olarak raporlaştırır (A1 Düzeyi).

Öğrencilerin dil becerilerini gösteren puan ve notları öğrenci ve velilerle paylaşır (A1 Düzeyi).

Öğrencilerin dil gelişiminde hangi düzeyde olduğunu, neler yapabildiğini ve nasıl başarabileceğini ayrıntılı olarak yorumlar ve raporlaştırır (A2 Düzeyi).

Değerlendirme sonuçlarından elde ettiği yorumları uygun bir dille ilgililerle paylaşır (A2 Düzeyi).

Öğrencilerin dil gelişimlerini farklı yönlerden ayrıntılı olarak değerlendirmek amacıyla istatistiksel yöntemlerden yararlanır (A3 Düzeyi).

İzleme ve değerlendirme sonuçlarına göre öğrencilerin dil becerilerini, Türkçe programını, öğrenme ortamlarını, ölçme araçlarını, öğretim stratejilerini ve verimliliğini değerlendirir (A3 Düzeyi).

Yeterlik Bileşeni 4: Öğrencilerin dil gelişimlerini belirlemeye yönelik yapılan ölçme ve değerlendirme sonuçlarını uygulamalarına yansıtabilme.

4. Yeterlik Bileşeni Performans Göstergeleri

Ölçme değerlendirme sonuçlarını raporlama ve paylaşım düzeyinde değerlendirir (A1 Düzeyi).

Öğretim stratejilerini, öğrenme ortamını, ölçme yöntem ve tekniklerini elde ettiği değerlendirme sonuçları doğrultusunda yeniden düzenler (A2 Düzeyi).

Değerlendirme sonuçlarına göre, ailelerle birlikte öğrencilere yeni öğrenme hedefleri belirlemede rehberlik eder (A3 Düzeyi).

Yeterlikler öğretmenlere yönelik beklentileri göstermesi açısından temel kaynak olup önemli işleve sahiptir. Öğretmenler, kendilerini yeterlikler çerçevesinde değerlendirerek bu konudaki durumlarını belirleyebilecektir. Öz değerlendirme yapmak sıradan bir meslekî edim değil, üst düzeyde bireysel ve meslekî sorumluluğun yanı sıra kendini değerlendirebilme bilinci yetkinliği gerektiren bir süreçtir. Öz değerlendirme, öğretmenlerin meslekî yeterliklerini sorgulamalarına, mevcut durumlarını belirlemelerine, gelişim hedefi oluşturmalarına ve bu hedefe ulaşmak için gerekli uygulamaları yapmalarına yardımcı olmaktadır. Öğretmenler böylece ulaşmak istedikleri hedefler doğrultusunda kişisel ve meslekî gelişim planları yapabilecek, bu doğrultuda diğer meslektaşlarıyla iş birliği geliştirebileceklerdir (MEB, 2017b: 10-11).

Öğretmenlik mesleği yeterliklerinin belirlenmesi ve hizmet öncesi eğitim ve sürekli meslekî gelişim çalışmalarının bu yeterliklere sahip öğretmenlerin yetiştirilmesini sağlayacak bir yapı, içerik ve yöntem ile gerçekleştirilmesi, Türk Eğitim Sisteminin kalitesinin uluslararası standartların üzerine taşınması için bir fırsat olarak görülmektedir (TED, 2009).

MEVCUT DURUM

Öğretmenlerden pek çok rol ve görev beklenmektedir. Bu roller geçmişte hep önemli olmuş, günümüzde önemi giderek artmış ve gelecekte de daha önemli bir hâle gelecektir. Öğretmenlerin görev ve sorumlulukları temelde aynı olmakla ve öğretim işinin temelini oluşturmakla birlikte, bazı ayrıntılar ve zamanla ortaya çıkan gelişmelerden dolayı sorumluluklarında birtakım değişiklikler oluşabilmektedir (Kahramanoğlu & Ay, 2013: 287).

Öğretmenlerin sahip olmaları gereken nitelikler denildiğinde materyal geliştirmeden yöntem ve teknik bilgisine, insan psikolojisinden meslek sevgisine kadar birçok değişkenin yer aldığı unsurlar akla gelmektedir. Bu değişkenler arasında yukarıda da değinildiği gibi öğretmenlik mesleğini tam ve yerli yerince yapabilmesinin olmazsa olmazı öğretmenin alan bilgisinden çok, alan eğitimi bilgisi ve pedagojik yeterliğidir. Bir öğretmenin uygulamalarını amaçlar doğrultusunda biçimlendirip yürütebilmesi için, meslekî açıdan birtakım bilgi ve becerilere sahip olması gerekir. Bunların başında öğrenme ortamlarının tasarlanması, konunun gerektirdiği yöntem, teknik ve materyallerin tercih edilmesi, sürecin tüm aşamalarında ölçme ve değerlendirme uygulamalarına yer vermesi gibi yeterlikler söylenebilir.

Nitelikli eğitimin ön koşulu donanımlı öğretmenlere sahip olmaktır. Donanımlı öğretmen deyince insan sevgisine sahip olan, mesleğini seven, pedagojik alt yapı ve meslekî yeterlik açılarından gerekli niteliklere sahip olan öğretmen akla gelmektedir. Öğrenme sürecinde önemli işlevler gören ölçme ve değerlendirme uygulamalarının amacına ve anlamına uygun yürütülmesi için de rehber konumunda olan öğretmenlerin bu alanla ilgili yeterli bilgi ve deneyime sahip olmaları gerekmektedir. Öğretmenlerin öğrencilerle ilgili kanaat oluşturmaları için, her şeyden evvel, öğrencileri bireysel farklılıkları açısından iyi tanınması, yeteneklerine uygun ortamlar sunarak onların gizil güçlerini ortaya çıkarması gerekir. Öğrencileri tanıyarak gerekli rehberliğin yapılması, öğrenme sürecini öğrencilerin ilgi, ihtiyaç ve yeteneklerine uygun bir ortamda planlayıp sürdürülmesi ve en önemlisi öğrencilere hedeflenen kazanımların kazandırılması için öğretmenlerin değerlendirme çalışmalarını yerli yerince yürütebilmesine bağlıdır.

Eğitim süreçlerinde ölçme ve değerlendirme denildiğinde öğrenciye not vermek için yapılan uygulama biçimi olarak düşünülmektedir. Daha da kötüsü, ölçme ve değerlendirme deyince, çoktan seçmeli maddelerden oluşan testler gelmektedir. Durum böyle olunca eğitim ortamlarında süreç ihmal edilip sonuca odaklanılmaktadır. Hem öğretmen hem de öğrenciler açısından böyle olan bu durum, öğretmenin bilgi aktarıcısı, öğrencilerin de pasif bilgi alıcısı rolleriyle öğrenme sürecinin hedeflenen doğrultuda yürütülememesine ve sürecin verimsizleşmesine neden olmaktadır.

Özlük (2010), Türkçe Öğretmenlerinin Özel Alan Yeterliklerine yönelik yaptığı araştırmasının Türkçe öğretmeni yetiştirme sürecinin Türkçe öğretmeni özel alan yeterlikleri yönünden değerlendirilmesi başlığı altında şunlara değinmiştir: Türkçe öğretmenlerinin meslek öncesi eğitimleri süresinde ‘Dil Gelişimini İzleme ve Değerlendirme’ yeterlik alanına yönelik sadece ‘Ölçme ve Değerlendirme’ adlı bir ders aldıklarını ve meslek öncesi eğitim programında ‘Dil Gelişimini İzleme ve Değerlendirme’ yeterlik alanına yönelik ders sayısının azlığını ortaya koymuştur (Özlük, 2010: 35, 38).

Ölçme ve değerlendirme çalışmaları eğitim ve öğrenme sürecinin dinamik ve biçimlendirici unsurudur. İster dönem ve tema, isterse ders ve metin işleme bağlamında olsun ölçme ve değerlendirme çalışmaları üstlendiği işlevlerle sürecin önemli bir boyutu, ayrılmaz bir parçasıdır. Ölçme ve değerlendirme, öğrencileri tanıma ve öğrenmeye hazırbulunuşluklarını belirlemeden tutun da gerçekleştirilen eğitim etkinliklerinin verimliliğini belirlemeye kadar sürecin her aşamasında etkin tutulan bir uygulama alanıdır. Bu açıdan bakıldığında üç tür değerlendirmeden söz edilebilir: Ön değerlendirme; dönem başı, tema başı, metin işleme ve ders başı değerlendirmeler. Ara değerlendirme; dönem içi, tema içi, metin işleme ve ders içi değerlendirmeler. Son değerlendirme; dönem sonu, tema sonu, metin işleme ve ders sonu değerlendirmeler (Göçer, 2014: 193-194).

Etkili bir öğretmen sınıftaki bütün öğrencilerin gelişmelerini izlemeli, kaydetmeli ve sınıf ortalamasının altında kalan öğrenciler için alternatif yöntemler uygulamalıdır. Bu yöntemlerin uygulanmasında diğer öğretmenlerin, öğrenci velilerinin ve şüphesiz öğrencilerin kendilerinin de görüşleri alınmalıdır. Uygulanacak yöntemler bazı öğrenciler üzerinde olumlu etki gösterebilir, olumlu etki görülmeyen öğrenciler için hemen olumsuz tavırlar takınmadan program gözden geçirilmeli ve gerekirse başka yöntemler sabırla denenmelidir. Unutulmamalıdır ki, burada önemli olan öğrenciyi topluma ve hayata kazandırmaktır (Çelikten vd., 2005: 221).

Ölçme ve değerlendirme uygulamaları tanılayıcı, biçimlendirici ve yönlendirici işlevleriyle eğitim süreçlerinin vazgeçilmez unsurlarındandır. Öğrencilerin derse ve konuya hazırbulunuşluklarının belirlenmesinde, sürecin planlanmasında, etkinliklerin biçimlendirilip uygulanmasında, gerçekleştirilen etkinliklerde öğrenci gelişim seyrinin görülmesinde ve daha birçok niteliğin ortaya konulmasında ölçme ve değerlendirme uygulamalarına ihtiyaç vardır. Öğrenme ve öğretme sürecinin planlanan şekilde ilerleyebilmesi için ölçme değerlendirme çalışmalarının sürecin başında, içinde ve sonunda olmak üzere tüm süreçte etkin ve biçimlendirici rolüyle yer bulması gerekmektedir.

AMAÇ

Bu çalışmada ölçme değerlendirme uygulamalarının öğretme ve öğrenme sürecindeki yeri, önemi ve işlevleri ile Türkçe öğretmenin ölçme değerlendirme alanında sahip olması gereken özel alan yeterlikleri üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda araştırmada, Türkçe öğretmeni özel alan yeterliklerinin ölçme değerlendirme bileşenleri ve performans göstergeleri bağlamında ele alınarak incelenmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Bu çalışma nitel araştırma yaklaşımı ile yürütülmüştür. Nitel araştırma, verinin derinliği ve zenginliği içinde derinlemesine betimleme ve yorumlamanın amaçlandığı (Yıldırım & Şimşek, 2013: 55) bir araştırma biçimidir. Bu

araştırmada nitel araştırmada en çok kullanılan veri toplama yöntemlerinden olan doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışma çerçevesinde Millî Eğitim Bakanlığı tarafından ortaya konulan Türkçe Öğretmeni Özel Alan Yeterlikleri başlıklı komisyon raporunda yer verilen yeterlik alanı-yeterlik bileşenleri-performans göstergeleri içerisinde ölçme değerlendirme alanına yönelik bileşenler ve bu bileşenlere yönelik olarak sıralanan performans göstergeleri ele alınarak incelenmiştir. İncelemede ‘Dil gelişimini İzleme ve Değerlendirme’ yeterlik alanı genel başlığı altında 4 yeterlik bileşeni ve bu bileşenler altında sıralanan 27 performans göstergesi incelemeye tabi tutulmuştur.

İnceleme, Millî Eğitim Bakanlığı Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri meslekî beceri yeterlikleri ölçme ve değerlendirme yeterlik alanı ve yeterlik (performans) göstergeleri bağlamında yapılmıştır. Ayrıca, Türkçe öğretmeni özel alan yeterlikleri içerisinde Dil Gelişimini İzleme ve Değerlendirme alanı içerisinde öğretmenlerin sergilemeleri gereken 27 performans göstergesi aşağıda verilen şekilde boyutlandırılarak üç ölçütle özetlenmiştir:

- Öğrencinin bilişsel, duyuşsal, sosyal ve fiziksel gelişimini sürekli olarak değerlendirmek için formal ve informal değerlendirme stratejilerinin önemini anlar ve bunları kullanır.
- Ölçme tekniklerini, test geliştirme, testte yer alabilecek değişik türlerde madde yazma, test uygulama, puanlama gibi değerlendirmeye ilişkin temel kavramları ve süreçleri bilir.
- Bu çerçevede öğretmen, amaca uygun ölçme ve değerlendirme yöntemini belirleme ve uygulama yeterlikleri gösterir.

İncelemede öğretmen yeterlilikleri meslekî beceri yeterlik alanı ölçme ve değerlendirme yeterliği ve yeterlik (performans) göstergeleri baz alınmış olup içeriğe yönelik yorum, değerlendirme, çıkarımlarda bulunma vb. uygulamalarla betimsel ve içerik analizi teknikleri kullanılmıştır.

BULGULAR

Öğretim programında öğrencilerin süreç içerisinde izlenmesi, yönlendirilmesi, öğrenme güçlüklerinin belirlenerek giderilmesi, öğrencilerde anlamlı ve kalıcı öğrenmenin desteklenmesi amacıyla sürekli geri bildirim sağlanmasına yönelik bir ölçme değerlendirme anlayışı benimsenmiştir. Eğitim öğretim sürecinde ölçme ve değerlendirme faaliyetleri; tanıma, izleme ve sonuç odaklı olmak üzere üç farklı şekilde yapılabilmektedir. Tanıma amaçlı değerlendirme; öğretim programlarında vurgulanan öğrencilerin üst düzey düşünme becerileri, kazanımlar ve değerler açısından ön öğrenmelere ilişkin düzeylerinin belirlenmesidir. İzleme amaçlı değerlendirme; asıl amacı öğrencilere not vermek olmayan, dönemin başından sonuna kadar öğretimi geliştirmek, öğrencilerin öğrenme eksikliklerini belirlemek, ilgi ve yeteneklerini ortaya çıkarmak amacıyla süreç odaklı olarak

yapılan değerlendirmedir. Sonuç odaklı değerlendirmede ise öğrenme öğretme süreci sonunda, öğrenmenin ne düzeyde gerçekleştiği tespit edilmekte ve öğrencilerin başarı düzeyleri belirlenmektedir. Değerlendirme, öğretim programında yer alan kazanımlarda belirtilen bilgi, beceri ve yetkinliklere öğrencilerin ne oranda ulaştıklarının tespit edilmesi ve tespit edilen eksik veya yanlış öğrenmelerin giderilmesi için önlemler alınmasının sağlanması açısından önemlidir. Öğretim öncesinde yapılan değerlendirme, öğrenci hakkında bilgi edinilmesini ve öğrenme hedeflerinin belirlenmesini; öğretim sırasında yapılan değerlendirme, öğrenci ve öğretmene geri bildirim verilmesini; öğretim sonunda yapılan değerlendirme ise öğrenme hedeflerinin karşılanıp karşılanmadığı ve belirli alanlarda değişiklik yapılması gerekip gerekmediği hakkında karar vermeyi sağlayacaktır (MEB, 2017a: 7-8). Bu açıdan Türkçe öğretmenlerinin öğrenme ve öğretme süreçlerinin verimliliğini doğrudan etkileyen ölçme ve değerlendirme yaklaşım ve uygulamaları konusunda yeterli bilgi, beceri ve deneyime sahip olmalarının önemi büyüktür.

Tablo 2. Türkçe Öğretmeni Dil Gelişimini İzleme ve Değerlendirme Alanı Yeterlik Bileşenlerinin Eğitim-Öğretme Yeterlilikleri Açısından Değerlendirilmesi

Dil Becerilerini İzleme ve Değerlendirme Yeterlik Bileşenlerine Yönelik Eğitim-Öğretme Yeterlilikleri Özel Alan Yeterlik Boyutu - Değerlendirme Türü	Yeterlik Bileşenleri			
	1. Yeterlik Bileşeni Uygunluk Durumu	2. Yeterlik Bileşeni Uygunluk Durumu	3. Yeterlik Bileşeni Uygunluk Durumu	4. Yeterlik Bileşeni Uygunluk Durumu
Öğretimi plânlama ve yönetme - Diagnostik: Tanıma amaçlı Ön Değerlendirme	+++	+++	++	++
Öğrenciyi tanıma ve rehberlik yapma - Diagnostik (Tanıma) + Formatif (Etkinlik İçi Biçimlendirme) Değerlendirme	±	±	++	+++
Temel becerileri geliştirme - Formatif (Biçimlendirici) Etkinlik İçi Değerlendirme	++	±	+++	+++
Başarıyı ölçme ve değerlendirme - Summatif (Kanaat Oluşturma, Karar verme) Son Değerlendirme	++	+++	+++	+++
Kendini geliştirme - Formatif (Biçimlendirici)-Summatif (Kanaat Oluşturma, Karar verme) Son Değerlendirme	++	+++	+++	+++

(+++ = Çok Uygun; ++ = Uygun; ± = Kısmen Uygun; - = Uygun Değil)

Tablo 3. Türkçe Öğretmeni Dil Gelişimini İzleme ve Değerlendirme Alanı Eğitim-Öğretme Yeterlikleri Temel Performans Göstergeleri Açısından Değerlendirilmesi

Eğitim-Öğretme Yeterlik Alanları Temel Performans Göstergeleri	Yeterlik Durumu		
	Yeterli	Kısmen Yeterli	Yeterli Değil
• Öğrencinin bilişsel, duyuşsal, sosyal ve fiziksel gelişimini sürekli olarak değerlendirmek için formal ve informal değerlendirme stratejilerinin önemini anlar ve bunları kullanır.	√		
• Ölçme tekniklerini, test geliştirme, testte yer alabilecek değişik türlerde madde yazma, test uygulama, puanlama gibi değerlendirmeye ilişkin temel kavramları ve süreçleri bilir.		√	
• (Etkili bir öğrenme süreci için) öğretmen, (sürecin dinamik bir unsuru ve biçimlendiricisi olarak) amaca uygun ölçme ve değerlendirme yöntemini belirleme ve uygulama yeterlikleri gösterir.	√		

(+++ = Yeterli; ± = Kısmen Yeterli; - = Yeterli Değil)

Felsefesinde köklü değişikliklerin yapıldığı 6, 7, 8. sınıflar Türkçe programında öğrenme ve öğretme sürecinde öğretmenlerin ölçme ve değerlendirme çalışmaları bağlamında şu açıklamalara yer verilmektedir (MEB, 2006: 9):

- Öğretmen, öğrenme sürecinde öğrencilerin karşılaştığı zorluklarda onlara yardımcı olur ve yapıcı eleştirilerle onları yönlendirir.
- Öğretmen, öğrenme sürecinin her aşamasında öğrencilerin ürünlerini dikkate alır ve onları destekler.
- Öğretmen, öğrencilerin öğrenme etkinlikleri içindeki gelişimlerini izler, değerlendirir, onları kendilerini değerlendirmeye özendirir.
- Dil becerileri bir bütünlük ve devamlılık gösterdiğinden, öğretmen öğrencilerin aileleriyle iş birliği içinde olup okul dışında da bu becerilerin geliştirilmesini sağlayıcı etkinlikler düzenlemesi gerekir.

Yine aynı programda Programın Uygulanmasında Öğretmenin Rolü başlığı altında şu bilgilere yer verilmiştir (MEB, 2006: 55):

Öğretmen;

- Dersine girdiği öğrenci grubunun gösterdiği gelişim ile ilgili bilgi edinir.
- Öğrencilerin Türkçe dersinde başarılı olabilmesi için onlarla birlikte bir çalışma planı hazırlar, öğrencileri plana uyma konusunda okul içinde ve dışında takip eder.

- Öğrenci merkezli etkinliklere yer verir. Belirleyeceği etkinliklerin uygulanmasında öğrenciyi etkin kılar. Etkinlikleri değerlendirmek üzere çalışma kâğıtları hazırlar.

- Öğrencilerin seviyelerine uygun kitaplardan oluşan bir liste düzenler ve listeyi günceller. Okuduğu kitaplardan kişisel ve kültürel gelişimi sağlayıcı nitelikte olanları tanıtmak, diğer öğretmen ve velilerle paylaşmak amacıyla sunum yapar.

- Okul içerisinde öğrencilerin iletişimlerinde, Türkçenin doğru, güzel ve etkili kullanılmasını takip eder.

Görüldüğü gibi Türkçe programında öğretmenlerin; *öğrencileri yönlendirmesi, öğrenme sürecinin her aşamasında öğrencilerin ürünlerini dikkate alması, öğrencilerin öğrenme etkinlikleri içindeki gelişimlerini izleyip değerlendirmesi, onları kendilerini değerlendirmeye özendirilmesi, dersine girdiği öğrenci grubunun gösterdiği gelişim ile ilgili bilgi edinmesi, öğrencilerin Türkçe dersinde başarılı olabilmesi için onlarla birlikte bir çalışma planı hazırlaması...* gibi birçok uygulama biçimiyle ölçme ve değerlendirme çerçevesinde yapabileceği çalışmalara işaret edilmiştir.

Değerlendirme öğretim sürecinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu nedenle de farklı değerlendirme stratejilerini kullanmak gerekir. İyi bir öğretmen öğrencinin, beklenen davranışları ne derece kazandığını, nasıl öğrendiğini ve aksamaların olduğu durumlarda ne gibi önlemler alınabileceğini bilir. Bu yüzden öğrencilerin gelişim durumlarını sürekli olarak ölçmek ve ölçme sonuçlarına göre uygun stratejiler kullanmak bir öğretmen için önemlidir (Seferoğlu, 2004: 135).

SONUÇ

Öğrenme ve öğretme sürecinde ölçme değerlendirme uygulamaları sonuç odaklı yaklaşımla hareket edilerek sadece not vermek için gerçekleştirilen geleneksel bir uygulama biçimi olma durumunu hâlâ korumaktadır. Türkçe eğitiminde hedeflenen amaçlara ulaşmak için öğretmenin geleneksel yaklaşım tarzını ve bilgi aktarıcısı rolünü terk ederek öğrencilerine rehberlik yapması, öğrencilerin de öğretmenlerinin yönlendiriciliğinde sürece aktif katılımcı rolleriyle katılmaları gerekmektedir. Öğretmenlerin bu yönde işlev görebilmesinde ölçme ve değerlendirme yaklaşım ve uygulamaları konusunda kendilerini yenilemeleri önemlidir. Bu bağlamda sonuç ve ürüne dayalı değerlendirme biçimleri yanında süreç ve performansa dayalı değerlendirme biçimlerini de uygulamalarına yansıtmaları büyük önem taşımaktadır.

Öğrenme sürecinde öğrencilerin izlenmesi, bireysel farklılıklar açısından tanınması, yerinde ve gerekli rehberliğin yapılması, öğrencilerde kalıcı ve kullanılabilir öğrenmenin gerçekleşmesi gibi birçok çalışmanın amaca uygun yürütülebilmesi için tüm eğitim süreci boyunca ölçme değerlendirme uygulamalarının dinamik bir şekilde ilerletilmesi gerekir. Öğretmenlerin tanıma, izleme, biçimlendirme ve kanaat oluşturma amacıyla tüm eğitim sürecinde ölçme

ve değerlendirme uygulamalarını gerçekleştirilmesi öğretim programında belirlenen kazanımların öğrencilere kazandırılması açısından büyük işlev görmektedir. Öğretmenlerin ölçme ve değerlendirme uygulamalarını programın felsefesine uygun bir şekilde yürütebilecek yeterlikte olması önem taşımaktadır. Bu bakımdan Türkçe öğretmenlerinin öğrenme sürecinin amaçlar doğrultusunda sonuçlandırabilecek performans sergileyebilmeleri için öğretim programındaki ölçme ve değerlendirme yaklaşım ve uygulamaları konusunda yeterli bilgi, beceri ve deneyime sahip olmaları gerekir.

KAYNAKLAR

- Akyol, H. (2008). *Türkçe Öğretmeni Özel Alan Yeterlikleri* (Talim ve Terbiye Kurulunca uygun bulunan ve Bakanlık Makamının 04.06.2008 tarih ve 1835 sayılı onayı ile yürürlüğe konulan rapor (ss. 44-57). http://otmg.meb.gov.tr/belgeler/ogretmen_yeterlikleri_kitabi/%C3%96%C4%9Fretmen_Yeterlikleri_Kitab%C4%B1_t%C3%BCrk%C3%A7e_%C3%B6%C4%9Fretmeni_%C3%B6zel_alan_yeterlikleri_ilk%C3%B6%C4%9Fretim_par%C3%A7a_4.pdf internet adresinden 12.01.2014 tarihinde indirilmiştir.
- Akyüz, Y. (1994). *Türk Eğitim Tarihi* (5. Baskı). İstanbul: Kültür Koleji Yayınları.
- Bozkurt, N. (2015). Tarih Öğretmeni Adaylarının Özel Alan Yeterlik Algularının Değerlendirilmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(3), 65-86.
- Çelikten, M. Şanal, M. & Yeni, Y. (2005). Öğretmenlik Mesleği ve Özellikleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 207-237.
- Devecioğlu, Y. & Akdeniz, A. R. (2013). Alan Eğitimi Derslerinin Öğretmen Yeterlikleri Bağlamında Değerlendirilmesi-I. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 44-68.
- Göçer, A. (2014). Öğretmen Roller, Öğrenci Etkililiği ve Eğitim Kazanımları Bakımında Türkçe Dersi Metin İşleme Süreci. *Millî Eğitim Dergisi*, 204, 167-198.
- Kahramanoğlu, R. & Ay, Y. (2013). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Özel Alan Yeterlik Algularının Çeşitli Değişkenler Açısından Analizi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2(2), 285-301.
- Kararmaz, S. & Arslan, A. (2014). İlköğretim İngilizce Öğretmenlerinin Öğretmenlik Mesleği Özel Alan Yeterliklerine İlişkin Algularının Belirlenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(4), 203-232.
- MEB (2006). *İlköğretim Türkçe Dersi 6, 7 ve 8. Sınıflar Öğretim Programı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- MEB (2017a). *Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1-8. Sınıflar)*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- MEB (2017b). *Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları.

- Özlük, Y. Ö. (2010). Türkçe Öğretmenlerini Özel Alan Yeterliklerine İlişkin Bir Araştırma (Kırıkkale İli Örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Sağlam, M. & Kürüm, D. (2005). Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinde öğretmen eğitiminde yapısal düzenlemeler ve öğretmen adaylarının secimi. *Milli Eğitim*, 167, 53-69.
- Seferoğlu, S. S. (2004). Öğretmen Adaylarının Öğretmen Yeterlilikleri Açısından Kendilerini Değerlendirmeleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26, 131-140.
- Şengül, K. (2012). *Türkçe Öğretmenlerinin Özel Alan Yeterlikleri: Bir Durum Belirleme Çalışması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- TED (2009). *Türk Eğitim Derneği Öğretmen Yeterlilikleri*. Ankara: Adım Okan Matbaacılık.
- TEDMEM (2014). *Öğretmen Gözüyle Öğretmenlik Mesleği* (Rapor Dizisi: 3). <https://tedmem.org/download/ogretmen-gozuyle-ogretmenlik-meslegi?wpdmdl=968> internet adresinden 12.01.2014 tarihinde indirilmiştir.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, İ. (2010). *Türkçe Öğretmeni Adaylarının Özel Alan ve Öz Yeterlik Algıları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / *Received*:22.02.2018 • Kabul Tarihi / *Accepted*:08.03.2018

Öğretmen Adaylarının Öğretmen Atamalarında Kullanılan Sözlü Sınava İlişkin Algıları: Metafor Analizi Örneği*

Nazım ÇOĞALTAY

Dr. Öğr. Üyesi
Bitlis Eren Üniversitesi- Çocuk Gelişimi Bölümü- Bitlis- Türkiye
ORCID: 0000-0001-5676-4470
yjscogaltay@gmail.com

Zehra Nur ARAS

Lisans Öğrencisi.
Muş Alparslan Üniversitesi- Sınıf Öğretmenliği Bölümü- Muş- Türkiye
ORCID: 0000-0002-1438-1604
zehra__aras@hotmail.com

Öz

Bu çalışmada Milli Eğitim Bakanlığı'na atanacak öğretmenlerin seçiminde getirilen sözlü (mülakat) sınavına ilişkin öğretmen adaylarının metaforik algılarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma, nitel araştırma desenlerinden olan “olgubilim (fenomenoloji) deseni” esas alınarak yapılandırılmıştır. Çalışma grubunu 2016-2017 eğitim-öğretim yılında Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesinin farklı bölümlerinde okuyan öğrencileri oluşturmuştur. Öğretmen adaylarının öğretmen atamalarında uygulanan sözlü sınava (mülakat) ilişkin metaforik algılarını belirlemek amacıyla, “*Sözlü sınav (mülakat).....gibidir. Çünkü*” ifadesinin yer aldığı yarı yapılandırılmış form kullanılmıştır. Çalışma sonunda elde edilen veriler içerik analizine uygun olarak çözümlenmiştir. 94 öğretmen adayı sözlü sınava ilişkin toplam 62 geçerli metafor üretmiştir. Üretilen bu metaforlar 4 farklı kavramsal kategori altında değerlendirilmiştir. Çalışmada üretilen metaforlar incelendiğinde öğretmen adaylarının büyük çoğunluğunun getirilen sözlü sınav hakkında olumsuz tutum içinde olduğu anlaşılmıştır. Araştırmanın sonunda elde edilen bulgular ışığında önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Metafor, Sözlü Sınav, Öğretmen Adayı.

* Bu çalışma, 11-13 Mayıs 2015 tarihleri arasında Kızılcahamam'da düzenlenen 12. Uluslararası Eğitim Yönetimi Kongresi'nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

Preservice Teachers' Perceptions of Interview Examination Which Used to Teacher Selection: An Example of Metaphor Analysis

Abstract

The purpose of this study was to determine the metaphorical perceptions of preservice teachers' regarding the interview exam which was started to be implemented for the selection of teachers by the Ministry of Education for recent years. Study group comprised of a total of 94 students enrolling in various departments of the Faculty of Education Muş Alparslan University in the 2016-2017 academic year. In order to determine the preservice teachers' perceptions of "interview exam", it was used a semi-structured form which included the question of "interview exam is like.....Because.....". Also they were asked to focus on only one metaphor to express their thoughts. Data collected at the end of the study were analyzed using content analysis. A total of 62 valid metaphors were produced about the interview exam by the participants. These metaphors were grouped under four different conceptual categories. According to study findings, it is understood that the vast majority of the teacher candidates are in a negative attitude about the interview exam. At the end of the study, suggestions were made in the light of the findings.

Keywords: Metaphor, Interviewexam, Preservice Teachers'.

GİRİŞ

Türkiye’de öğretmen yetiştirme sisteminin temelde üç önemli aşamadan oluştuğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki öğretmenlik mesleğini icra etmek isteyenlerin seçilerek eğitim fakültelerinde veya diğer fakültelerde lisans eğitimlerine başlattırıldığı dönem. İkincisi mesleki ve alan yeterliliklerinin kazandırıldığı lisans eğitim dönemi. Üçüncüsü de lisans mezuniyetleri sonrası en etkili olanların seçilmeye çalışıldığı ve bu kapsamda merkezi ve sözlü sınavların yapıldığı dönemdir. Şüphesiz etkili öğretmenlerin sisteme kazandırılmasında her üç dönem de önemlidir. Ancak son aşama olan lisans sonrası öğretmen seçimi önceki iki dönemin hazırlık ve emeklerini de etkileyecek öneme sahiptir.

Son yıllarda Türkiye’de açılan öğretmen kadrolarına yapılan başvuru sayısının her geçen gün artması öğretmen adayları arasındaki rekabeti arttırmakla beraber daha güvenilir ve geçerli ölçme ve değerlendirme sistemine olan ihtiyacı da gündeme getirmiştir. Milli Eğitim Bakanlığının öğretmen atamalarında öğretmen adaylarının girmiş oldukları Kamu Personeli Seçme Sınavı’ndan aldıkları puanlara ek olarak öğretmenleri usul ve esasları yönetmelik ile belirlenen sözlü sınava tabi tutmaları yeni bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğretmen yetiştirme en önemli bileşenlerinden biri de liyakat esaslı atamaların gerçekleşmesine olanak sağlayacak ölçme ve değerlendirme sisteminin geliştirilmesidir. Bu çalışma ile öğretmen atamalarına getirilen sözlü sınava ilişkin öğretmen adaylarının metaforik algılarını ortaya çıkarmak hedeflenmektedir.

TDK (2017) tarafından “bir ilgi veya benzetme sonucu gerçek anlamından başka anlamda kullanılan söz, mecaz” olarak tanımlanan *metafor* esasen *Grekçe* kökenli bir kelimedir. Bu kelime değişim veya aşırı anlamına gelen “meta” sözcüğü ile götürmek, taşımak ve gitmek anlamlarına gelen “pherein” sözcüğünün bileşiminden türemiştir (Levine, 2005). Bileşik sözcüğü bütün olarak analiz ettiğimizde “bir şeyi başka bir yere götürerek değiştirmek, değişim ötesine taşımak” şeklinde yorumlamak mümkündür. Bir başka deyişle metafor; bir kavram, durum ya da nesnenin daha iyi anlaşılabilmesi için iyi bilinen ve genellikle de somut olan bir kavram, nesne ya da duruma benzeterek anlaşılır duruma getirmektir (Çobanoğlu & Gökalp, 2015; Altun & Apaydın, 2013).

Metafor kavramı literatürde ilk kez Lakoff ve Johnson (1980) tarafından “Metaphors We Live By” (Yaşamımızdaki Metaforlar) isimli zihinsel gelişim alanındaki çalışmalarında kullanılmıştır. Kitapta insanların zihinsel dünyalarını metaforlar aracılığıyla yapılandırdığına değinilmiş ve metaforların insan zihninde düşünce üretme ve ilişki kurma bağlamındaki birçok faaliyette kullanıldığı

vurgulanmıştır. Metaforlar, herhangi bir kavram, nesne veya duruma kendi birincil anlamı dışında anlam yükleyerek bir başka kavram, nesne veya durumu etkili bir şekilde açıklamaya yarayan araçlardır (Deant-Szokolszky, 1993).

Metaforlar aracılığıyla bir insanın herhangi bir konu hakkında neyi nasıl ve hangi açılardan düşündüğüne ilişkin bilişsel yaklaşımı ortaya konabilir (Morgan, 1998; Short, 2000; Kendall & Kendall, 1993): Ancak bununla beraber metaforlar bir olgunun iç yüzünü görmemizi sağlarken aynı zamanda bunu çarpıtabilir. Metaforların güçlü yönlerinin yanında zayıf yönlerinin de olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda bir olguyu tam olarak açığa kavuşturan uygun tek bir metafor olamaz. Ancak farklı metaforların bir olgunun değişik yönlerini gösterme ve farklı niteliklerini ortaya koyabilme gücü vardır (Morgan, 1998). Metaforlar (benzetmeler, eğretilmeler, istiareler, mecazlar) olayların oluşumu ve işleyişi hakkında düşüncelerimizi yapılandıran, yönlendiren ve kontrol eden en güçlü zihinsel araçlardan biridir (Saban, 2004).

Tompkins ve Lavley (2002) gündelik konuşma dilimizin bile metaforlarla dolu olduğunu ifade etmişlerdir. Metaforlar olmadan konuşamayacağımızı, düşünemeyeceğimizi ve asla bilinçli varlıklara dönüşemeyeceğimizi dolayısıyla dil ile metaforların iç içe olduğunu iddia etmişlerdir. “Dünyayı omuzumda taşıyorum”, “tünelin sonundaki ışığı görüyorum” “bir kaplan gibi dans ediyor” gibi cümleler de görüleceği gibi, duygularımızı, düşüncelerimizi ve bilincimizi dil ile ifade ederken çoğunlukla metaforlara başvuruyoruz. Hatta yapılan araştırmaların gündelik konuşmamızda dakikada dört tane metafordan yararlandığımızı göstermektedir. Çünkü kişisel metaforlarımız dünyayı anlamlandırma ve tanımlamada bizlere yardımcı olmaktadır (Tompkins & Lavley, 2002).

Metaforlar günümüzde birçok farklı disiplin alanında veri toplama aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Çünkü metaforlar inançları, değerleri ve tutumları şekillendirdiğinden örgütsel yaşamın doğasının anlaşılmasında etkili bir şekilde kullanılmaktadır. Son zamanlarda bir örgütün yönetiminde örgütün çeşitli yönlerinin anlaşılması ve ifade edilmesinde metaforların kullanılması tartışılmaktadır (Çelikten, 2006). Bu bağlamda eğitim bilimleri alanında; profesyonel düşünme, profesyonel kimlik geliştirme, pedagojik bir araç, bir yansıtma aracı, değerlendirme aracı ve öğretimde bir değişim aracı olarak kullanılmıştır (Saban, 2006). Gerek yurt içinde gerekse yurt dışında eğitim ve öğretimle ilgili bir çok kavram üzerinde metaforik araştırmaların yapıldığını görmek mümkündür. Literatür incelendiğinde, eğitim liderliği ve müdürler (Cerit,

2008; Çobanoğlu & Gökalp, 2015; Hacıhafızlıoğlu vd., 2011; Singh, 2010; Turhan & Yaraş, 2013; Yalçın & Erginer, 2012), öğretmenlik mesleği (Ben-Peretz vd., 2003; Ekiz & Koçyiğit, 2012; Inbar, 1996; Saban vd., 2007), öğrenci (Koçak, 2011; Saban, 2009), müfettiş (Töremen & Döş, 2009; Döş, 2010), okul iklimi (Coşkun, 2011), sınıf kuralları (Turhan & Yaraş, 2012) gibi kavramlar üzerinde metaforik çalışmaların yapıldığı görülebilmektedir. Bu çalışmada ise, Milli Eğitim Bakanlığı'na atanacak öğretmenler için getirilen sözlü sınavına (mülakat) ilişkin öğretmen adaylarının metaforik algılarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu genel amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmıştır?

1- Genel olarak öğretmen adaylarının getirilen sözlü sınava ilişkin sahip oldukları metaforlar nelerdir?

2- Söz konusu metaforlar hangi kavramsal kategoriler altında toplanabilir?

DESEN

Milli Eğitim Bakanlığınca öğretmen atamalarına getirilen sözlü sınavının olası sonuçlarının incelenmesinin ve yorumlanmasının amaçlandığı bu çalışma nitel araştırma modellerinden olgubilim (fenomenoloji) modeli esas alınarak yapılandırılmıştır. Olgubilim farkında olunan fakat detaylandırılabilmesi için derinlemesine araştırma gerektiren olguların ortaya çıkarılmasına olanak sağlayan nitel bir araştırma desendir (Patton, 2002; Sanders, 1982). Olgular her ne kadar yaşadığımız dünyada çeşitli şekillerde karşımıza çıkmış ve bir şekilde bu olguları tecrübe etmiş olsak bile yine kendisi hakkında de tam anlamıyla bilgiye sahip olamadığımız olaylar, deneyimler, algılar ve kavramlardır. Yabancı olunmayan ancak ancak tam olarak da tanımlanamayan bu kavramların araştırılmasında kullanılabilecek uygun araştırma modellerinden biri de olgubilimdir (Sönmez & Alacapınar, 2011; Yıldırım & Şimşek, 2006).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu 2016-2017 eğitim-öğretim yılında Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören okulöncesi, ilköğretim matematik, türkçe ve sınıf eğitimi lisans programı öğrencilerinden oluşmaktadır. Geri dönen formlar incelendiğinde 13 adet formda herhangi bir metafor geliştirilemediği anlaşıldığından analiz dışı bırakılmıştır. Araştırmaya dahil edilen katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımı Tablo 1.'de gösterilmiştir. Katılımcıların tümü eğitim fakültesinin mezun durumda olabilecek son sınıf öğrencileridir.

Tablo 1. Katılımcılara ait demografik özellikler.

Cinsiyet	n	%
Erkek	43	45,7
Kadın	51	54,3
Bölüm		
Sınıf Eğitimi	41	43,6
Okul Öncesi Eğitimi	26	27,6
İlköğretim Matematik Eğitimi	14	14,9
Türkçe Eğitimi	13	13,7
Toplam	94	100

Tablo 1’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğretmen adaylarının büyük çoğunluğunun sınıf eğitimi lisans programı (%43,6) öğrencileri olduğu ve daha çok kadın öğrencilerden (% 54,3) oluştuğu görülebilmektedir.

Verilerin Toplanması

Öğretmen adaylarının öğretmen atamalarında uygulanan sözlü sınava ilişkin metaforik algılarını belirlemek amacıyla, “*Sözlü sınav (mülakat).....gibidir. Çünkü*” ifadesinin yer aldığı yarı yapılandırılmış form kullanılmıştır. Öğretmen adaylarına ilgili olgu hakkındaki metaforun diğer bir ifade ile benzetmenin herhangi bir şeye (somut, soyut, canlı cansız varlıklar) yapılabileceğini, çünkü ile de metaforun gerekçesinin açıklanması gerektiği izah edilmiştir. Katılımcılara yalnızca bir metafor üzerinde yoğunlaşarak, düşüncelerini aktarmaları için 30 dakika süre tanınmıştır. Araştırmamızda olduğu gibi metaforik algıyı ölçmeye çalışan diğer araştırmalarda da; üretilecek metafor ile kaynağı arasındaki bağlantıyı sağlayabilmek için “gibi” kavramına, üretilen metaforların gerekçelendirilebilmelerine olanak sağlamak için “çünkü” kavramına yer verildiği görülmektedir (Coşkun, 2011; Çobanoğlu & Gökalp, 2015; Hacıhafizoğlu vd., 2011; Kaya, 2014).

Veri Analizi

Veri toplama aracı ile ulaşılan metaforlar içerik analizine uygun şekilde çözümlenmiştir. İçerik analizi, belirli kurallara dayalı kodlamalarla bir metnin bazı sözcüklerinin daha küçük içerik kategorileri ile özetlendiği sistematik, yinelenebilir bir teknik olarak tanımlanmaktadır (Büyüköztürk vd., 2009). Bu teknik ile karmaşık bir veri setinden daha anlaşılır kavramlar ve ilişkiler elde

edilerek betimsel analizle ulaşılamayan veya gözden kaçırılan kavram ve temalar keşfedilebilir (Yıldırım & Şimşek, 2006). Veriler kategorize edilirken sadece üretilen metafora değil aynı zamanda gerekçesine de dikkat edilmiştir. Çünkü bazen farklı iki kişi tarafından üretilen aynı metafor farklı anlamlarda kullanılmış olabilir. Bu nedenle üretilen metaforun gerekçesi de göz önünde bulundurularak içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubundan elde edilen veriler daha önceki benzer çalışmalar da göz önünde bulundurularak (Hacıhafızoğlu vd., 2011; Coşkun, 2011; Çobanoğlu & Gökalp, 2015; Kaya, 2014); (i) kodlama ve ayıklama, (ii) örnek metafor derleme, (iii) kategori geliştirme, (iv) geçerlilik ve güvenilirlik ve (v) verilerin bilgisayar ortamına aktarılması olmak üzere beş aşamada analiz edilmiştir Bu aşamalar sırasıyla aşağıdaki gibi açıklanabilir;

Kodlama ve ayıklama aşaması; Bu aşamada öncelikle elde edilen formlarda öğretmen adaylarının ürettikleri metaforlar Microsoft Excel programına aktarılarak alfabetik bir şekilde sıralanmıştır. Böylelikle oluşturulan geçici liste dikkatle incelenerek öğretmen adaylarının net bir şekilde herhangi bir metaforu üretip üretmedikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan incelemede 13 adet formda bu araştırma için analize dahil edilebilecek bir metafor üretilmediği gözlenmiş ve analiz dışı bırakılmıştır. Geri kalan 94 adet formda bir metafor üretilerek tanımlandığı anlaşıldığından araştırma bu formlar üzerinden sonuçlandırılmaya çalışılmıştır.

Örnek Metafor Derleme Aşaması: Bu aşamada birinci aşamadan geçen yeni liste yeniden alfabetik sıraya göre listelenmiş ve tekrar incelenmeye başlanmıştır. İnceleme esnasında bir metaforu temsil eden katılımcıların doldurdukları formlarından ilgili metaforu en iyi temsil ettiği varsayılan ifade alınmış ve 62 metafordan oluşan bir “örnek metafor listesi” oluşturulmuştur. Böylelikle araştırmanın bir sonraki aşamasında kullanmaya elverişli başvuru kaynağı olacak listeye ulaşılmıştır. Bununla birlikte yeni liste isim benzerliği olup ancak farklı hatta zıt anlamlar yüklenilmiş olabilecek metaforların aynı kategoride toplanmalarını ortadan kaldıracak analiz geçerliliğini de sağlamıştır.

Kategori Geliştirme Aşaması: Üretilen metaforlar kaynak-konu-gerekçe-anlamlılık ve barındırdığı ilişki açısından ele alınarak irdelenmiştir. Bu aşamada üretilen 62 metaforun söz konusu sözlü sınavına ilişkin temelde neyi vurguladığına bakılmış ve nihai olarak vermek istediği mesaj çözümlenmeye çalışılmıştır. Böylelikle her metafor vermek istediği nihai mesaj açısından kategorize edilerek araştırmada toplam 4 kavramsal kategori oluşturulmuştur. Bu kategoriler aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır;

i) Adalet/Objektiflik: Bu kategoride toplanan metaforlar sözlü sınavın adalet ve objektiflik yönüne ilişkin mesajlar içermektedir. Adalet/objektiflik kategorisinde *torpil, bukalemun, şike, bozuk terazi, devekuşu* gibi olumsuz tutumu yansıtan metaforlar ile birlikte *süzgeç* gibi olumlu tutumu yansıtan metaforlar yer almıştır.

ii) Siyasi Güç: Bu kategorideki metaforlar getirilen sözlü sınavdaki siyasi gücün rolüne ilişkin mesajlar içermektedir. Siyasi gücün sözlü sınavın sonucu üzerindeki etkisinin vurgulandığı bu kategoride *çember, robot, gece-gündüz, kral, padişah, mafya* gibi olumsuz tutumu yansıtan metaforlar yer almıştır.

iii) Umutsuzluk: Bu kategorideki metaforlar söz konusu sözlü sınavın öğretmen adaylarının atamaya ve geleceğe ilişkin umutsuzlukları üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Bu kategoride *hayal kırıklığı, karpuz-kavun seçimi, sis, son nefes* gibi olumsuz tutumu yansıtan metaforlar yer almıştır.

iv) Süreç: Bu kategoride toplanan metaforlar öğretmen adaylarının sözlü sınav esnasında ne gibi şeyler yaşayacaklarını tasvir eden mesajlar içermektedir. Bu kategoride *sorgu odası, mahkeme, mahkum* gibi olumsuz tutumu yansıtan metaforlar ile birlikte *bal peteği ve sırat köprüsü* gibi olumsuz tutumu yansıtan metaforlar yer almaktadır.

Geçerlilik ve Güvenilirlik Aşaması: Her araştırmada olduğu gibi metaforik araştırmalarda da ölçme sonuçlarının güvenilirliği ve geçerliliğinin test edilmesi gerekir. Bu durum araştırma sonucunda elde edilen bulguların inandırıcılığının en önemli göstergesi olarak kabul edilebilir. Nitel bir araştırmada verilerin nasıl toplandığının ve elde edilen verilerin nasıl analiz edildiğinin ayrıntılı bir şekilde rapor edilmesi geçerliliği olumlu yönde etkiler. Bununla birlikte sonuçlara ulaşırken ne kadar objektif olunduğu da birinci düzeyde güvenilirlik ile ilgilidir (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Araştırmamızda tutarlılık bağlamında güvenilirliği test etmek için nitel yaklaşım konusunda bir uzmandan yararlanılmıştır. Çalışmayı gerçekleştiren araştırmacılar birbirinden bağımsız olarak üretilen metaforları kodlayıp kategoriler geliştirmiş ve elde ettikleri kategorileri karşılaştırarak tespit edilen farklılıklar üzerinde tartışmış ve nihai olarak 62 metafor ve 4 kategoriden oluşan liste elde edilmiştir. Daha sonra 62 metaforun yer aldığı liste ile 4 farklı kavramsal kategorinin yer aldığı liste alandaki uzmana verilerek metaforlar ile kategoriler arasında eşleştirme yapması istenmiştir. Ardından görüş birliği ve görüş ayrılıkları tespit edilerek Miles ve Hubermann (1994)'ın "Güvenilirlik= (Görüş Birliği) / (Görüş Birliği+Görüş Ayrılığı)*100" formülü kullanılarak hesaplanmıştır. Yapılan hesaplamada araştırmacılar ile uzman arasındaki uyum

.93 çıkmıştır. Elde edilen bu değer araştırmamızda elde edilen bulguların tutarlılık bağlamında güvenilir olduğunu göstermektedir.

Verilerin Bilgisayar Ortamına Aktarılması Aşaması: Güvenirliliği test edilen tüm metaforlar ve ait oldukları kategoriler bilgisayar ortamına aktarılarak ilgili kategorileri temsil eden frekans ve yüzdeler hesaplamaları yapılmıştır.

BULGULAR

Araştırmaya katılan öğretmen adayları öğretmen atamalarına ilişkin getirilen sözlü sınav hakkında 62 farklı metafor üretmişlerdir. Katılımcılar tarafından en sık tekrarlanan metaforlar şunlardır; padişah (f=6), torpil (f=6), bukalemun'dur (f=5). Araştırma bütünüde katılımcıların ürettikleri metaforlar, bu metaforlara ait frekans ve yüzdeler tablo 2.'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Öğretmen adaylarının sözlü sınavına ilişkin ürettikleri metaforlar.

Sıra	Metafor	f	Sıra	Metafor	f
1	Padişah	6	32	Haksızlık	1
2	Torpil	6	33	Sis	1
3	Bukalemun	5	34	Yetim	1
4	Kral	4	35	Tiyatro	1
5	Kalın ense	3	36	Şaka	1
6	Teknik direktör	2	37	Kurbanlık hayvan	1
7	Yandaş medya	2	38	Sirk	1
8	Süzgeç	2	39	Son nefes	1
9	Şike	2	40	Meyve vermeyen ağaç	1
10	Bozuk terazi	2	41	Lüks villa	1
11	Mahkeme	2	42	Heykel	1
12	Sorgu odası	2	43	Çetin ceviz	1
13	Mahkum	2	44	İddia kuponu	1
14	Üzüm	2	45	Kokuşmuş kadavra	1
15	Gemi kaptanı	2	46	Gece-gündüz	1
16	Ankara'daki dayı	2	47	Köprüden önceki son çıkış	1
17	Senaryo	2	48	Ölümcül ameliyat	1
18	Karpuz-kavun seçimi	2	49	Muş'un mevsimi	1
19	Hırsızlık	1	50	Ateş	1
20	Hakim	1	51	Ölümden sonraki yaşam	1

21	Devekuşu	1	52	Dozer	1
22	Hakem	1	53	İp cambazı	1
23	Dereyi geçen kişi	1	54	Robot	1
24	Buz kalıbı	1	55	Ayı'nın dayı olduğu yer	1
25	Engelli koşu	1	56	Karanlık oda	1
26	Nuh'un gemisi	1	57	Görünmez varlık	1
27	Güzellik yarışması	1	58	Delinmiş balon	1
28	Çember	1	59	Puzzle	1
29	Mafyacılık	1	60	Sırtlan	1
30	Bal peteği	1	61	Örümcek ağı	1
31	Sert rüzgar	1	62	Sırat köprüsü	1

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere katılımcılar birbirinde bağımsız 62 metafor geliştirmişlerdir. Yapılan analizde her metafor verilmek istenen nihai mesaj açısından değerlendirilerek; dört kavramsal kategoriye ayrılarak değerlendirmeler sürdürülmüştür. Tablo 3'te adalet/objektiflik kategorisinde değerlendirilen metaforlara ilişkin bilgiler sunulmuştur.

Tablo 3. Öğretmen Adaylarının ürettikleri metaforlardan *adalet/objektiflik* kategorisinde değerlendirilenler

Metafor	Frekans	Gereçesi
Torpil	6	Torpili olanın geçeceği olmayanın kalacağı bir sistem. Çalışmak değil torpil bulmak önemli.
Bukalemun	5	Kişiden kişiye değişik gösteren adamına göre hareket eden bir sistem. Renkten renge giren adaylar.
Teknik direktör	2	Sevdiği oyuncuyu sahada oynatacak teknik direktör.
Yandaş medya	2	Öğretmenlik yeterliliklerini değerlendirmekten çok dünya görüşüne bakılır.
Süzgeç	2	İyi olanın ve başarılının geçtiği diğerlerinin ise takıldığı bir süzgeç.
Şike	2	Hak ettiği halde şike yapılarak hakkı elinden alınanların dünyası
Bozuk terazi	2	Güçlüyü güçsüz, güçsüzü güçlü gösteren, geçerli olmayan bir ölçüm.
Sırtlan	1	Sırtlan çıkarları için her şeyi yapan bir hayvandır. Yeri gelir arkadaşlarını satar. Mülakatta böyledir kendi düşüncelerine uymuyorsa babası olsa affetmez.

Örümcek ağı	1	Torpili veya arkası olmayanın takıldığı bir durum.
Güzellik yarışması	1	Onların gözüne ve düşüncelerine yakın kişiler geçerli not alır.
Dozer	1	Torpili bulamayanların tüm emeklerinin ezilip yerle bir edilmesi
Hakem	1	İstedğine maçı kazandıracak kilit isim.
Dereyi geçen kişi	1	Dereyi geçinceye kadar sonrası önemli değil, liyakat aranmaz.
Buz kalıbı	1	Kendi kalıplarının dışındakiler erir.
Engelli koşu	1	Tüm engellerin geçilerek sonradan oluşturulan sanal engel.
Haksızlık	1	Hak ihlali yapmak için oluşturulmuş bir sistem.
Hırsızlık	1	Yıllarca biriktirilmiş emeğin çalınması.
Hâkim	1	Adaletli hâkim olmayınca verdiği hükümde yanlış olur.
Devekuşu	1	İşine gelenleri gören ancak işine gelmeyenler için kafasını toprağa gömerek onların onu görmediklerini uman sistem.

Tablo 3’te görüldüğü üzere öğretmen adaylarından 33’ü adalet/objektiflik kavramsal kategorisinde değerlendirilebilecek toplam 19 adet geçerli metafor üretmişlerdir. Bu kategori, öğretmen atamalarına getirilen sözlü sınavın adalet ve objektiflik yönüne ilişkin mesajların verilmek istendiği kategoridir. Üretilen metaforlardan sadece birinin olumlu diğerlerinin ise olumsuz tutumu yansıttığı görülebilmektedir. Torpil (f=6), Bukalemun (f=5) şike (f=2), bozuk terazi (f=2), devekuşu (f=1) gibi metaforların olumsuz tutumu yansıttığı, süzgeç (f=2) metaforunun ise olumlu tutumu yansıttığı görülebilmektedir. Aşağıdaki tabloda ise *siyasi güç* kategorisinde değerlendirilen metaforlara ilişkin bilgiler sunulmuştur.

Tablo 4. Öğretmen Adaylarının ürettikleri metaforlardan *siyasi güç* kategorisinde değerlendirilenler.

Metafor	Frekans	Gerekçesi
Padişah	6	Her şeyi her isteği gibi yapacak, dilediğini kazandıracak güç.
Kral	4	Kendi krallıklarında istedikleri gibi davranacaklar ve güçlerine güç katacaklar.
Kalın ense	3	Ensesi kalınlının başaracağı bir sınav

Gemi kaptanı	2	Dümen benim elimde sizin ne olduğunuz önemli değil ve nereye gitmek istediğinizde.
Ankara'daki dayı	2	Dayın yoksa neden bizi uğraştırıyorsun.
Senaryo	2	Baştakilerin kurguladığı senaryo, başrol oyuncularından çoktan belirlenmiş
Nuh'un gemisi	1	Geminin dışındakilerin yaşama şansı yok.
Çember	1	Çemberin dışına iten bir mekanizma.
Mafyacılık	1	Kendi kanunlarının geçerli olduğu bir sistem.

Tablo 4'te görüldüğü üzere öğretmen adaylarından 22'si siyasi güç kavramsal kategorisinde değerlendirilebilecek toplam 9 adet geçerli metafor üretmişlerdir. Bu kategori, öğretmen atamalarına getirilen sözlü sınavdaki siyasi güç ve otoritenin etkisine ilişkin mesajların verilmek istendiği kategoridir. Bu kategorideki metaforların tümünün olumsuz tutumu yansıttıkları görülebilmektedir. Bu kategoride özellikle padişah (f=6), kral (f=4) ve kalın ense (f=3) metaforların ön plana çıktığı gözlenebilmektedir. Tablo 5'te de *umutsuzluk* kategorisinde değerlendirilen metaforlara ilişkin bilgiler sunulmuştur.

Tablo 5. Öğretmen Adaylarının ürettikleri metaforlardan *umutsuzluk* kategorisinde değerlendirilenler.

Metafor	Frekans	Gereçesi
Karpuz-kavun seçimi	2	İçini bilemeden rastgele seçim. Kelek ve bozuklar seçilebilir
Sis	1	Önümüzü göremediğimiz puslu bir hava
Yetim	1	Ne elimizden tutan olur ne de başımızı okşayan.
Tiyatro	1	Önceden hazırlanan senaryonun sahneye aktarıldığı bir tiyatro
Şaka	1	Hiçbir şey gerçekçi değil, şaka gibi bir uygulama
Kurbanlık hayvan	1	Kurbanlarda seçilen hayvanlar gibi sadece dış görünüşüyle seçmek.
Sirk	1	Sirkteki gibi her şey sadece göz boyama için
Son nefes	1	O kadar emekten sonra son nefesimizi vereceğiz, başka nefes için fırsat verilmeyecek
Meyve vermeyen ağaç	1	İstediğin kadar sula, çalış, çabala ancak bir meyvesi yok.
Lüks villa	1	Sadece lüks villalarda yaşayanların başarılı olacağı bir sistem.

Heykel	1	Ne söylersen söyle işe yaramayacaktır, karşımızdakiler heykelleşecek.
Çetin ceviz	1	Elimizle kıramayacağımız sert bir ceviz.
Bahis kuponu	1	Ya tutarsa, ama tutar mı? İddia kuponundaki olasılık kadar.
Kokuşmuş kadavra	1	Ne yaparsan yap umut yok. Kokuşmuş bir kere.
Gece-gündüz	1	Gündüzümüzün geceye dönüşeceği bir alan
Köprüden önceki son çıkış	1	Böyle bir tabelayı görüp çıkışa yönelememek gibi bir şey, ya da tabela var çıkış kapalı.
Ölümcül ameliyat	1	İyileşme şansı yok, kurtarılma şansı da yok, ameliyata girsen de olmuyor girmesen de.
Muş'un mevsimi	1	Muş'un mevsimi gibi hep sisli, hep belirsizlik.
Ateş	1	Kimini yakan kimini de aydınlatan bir durum. Benim yanacağım kesin.
Ölümden sonraki yaşam	1	Sorular belirsiz, karar belirsiz atanıp atanmamak belirsiz.

Tablo 5'te görüldüğü üzere öğretmen adaylarından 21'i umutsuzluk kavramsal kategorisinde değerlendirilebilecek toplam 20 adet geçerli metafor üretmişlerdir. Bu kategori, öğretmen atamalarına getirilen sözlü sınava ilişkin öğretmenlerin umutsuzluklarını yansıttıkları kategoridir. Bu kategorideki metaforlar öğretmen adaylarının getirilen sözlü sınavda yaşamaları muhtemel olaylar üzerinden sözlü sınavı geçip geçemeyeceklerine ilişkin umutlarını yansıtmaktadır. Tüm metaforların olumsuz mesajlar içerdiği görülebilmektedir. Bu kategorideki özellikle karpuz kavun seçimi (f=2), sis (f=1) ve bahis kuponu (f=1) gibi metaforların ilgili mesajları içerdiği görülebilmektedir. Aşağıdaki tabloda ise *süreç* kategorisinde değerlendirilen metaforlara ilişkin bilgiler sunulmuştur.

Tablo 6. Öğretmen adaylarının ürettikleri metaforlardan süreç kategorisinde değerlendirilenler.

Metafor	Frekans	Gerekçesi
Mahkeme	2	Bir mahkeme heyetinin karşısında yargılanmak gibi bir şey.
Sorgu odası	2	Filmlerde gördüğümüz gibi tek bir sandalyenin üzerine oturtularak sorgulanmak.
Mahkûm	2	Elimiz mahkûm dilimiz mahkum, gönümüz mahkum.
Üzüm	2	Üzümün üzüme bakınca karardığı gibi birbirlerimize baka baka kararacağız.

İp cambazı	1	İpin üstünde cambazlık yapmamız beklenen bir arena
Robot	1	Robotik varlıklar gibi doğru programlanıp programlanmadığımızı bakılacak.
Ayı'nın dayı olduğu yer	1	Dereyi geçinceye kadar ayıların dayılık taslayacağı bir yer.
Karanlık oda	1	Her şey belirsiz, her taraf karanlık
Görünmez varlık	1	Duyduğumuz, hissettiğimiz ancak kendisini göremediğimiz varlıklarla iletişim kurmak
Delinmiş balon	1	Ne yaparsan yap hava çıkışını engelleyemediğin ve gitgide sönmeye yüz tutacağın bir balon gibi, zor bir tecrübe
Yapboz	1	Her şey olsa da bir şeylerin eksik kalacağı tamamlanamayacak bir yapboz
Sert rüzgâr	1	Ne taraftan eseceği belli olmayan sert rüzgâr, savrulmamak imkansız
Sırat köprüsü	1	İyi olanın geçeceği kötü olanın ise düşeceği bir köprü, o güne kadar ki verdiğimiz emek belirleyici olacak.
Bal peteği	1	İyi arıların balını akıtacağı bir petek, yabancı arılarsa eleneceği

Tablo 6'da görüldüğü üzere öğretmen adaylarından 18'i süreç kavramsal kategorisinde değerlendirilebilecek toplam 14 adet geçerli metafor üretmişlerdir. Bu kategori, öğretmen adaylarının getirilen sözlü sınavdaki yaşayacakları süreci tasvir ettikleri ve bu bağlamdaki duygularını yansıttıkları kategoridir. Metaforlar incelendiğinde 12 adet metaforun öğretmenlerin olumsuz tutumlarını, 2 adet metaforun ise olumlu tutumlarını yansıttığı anlaşılmaktadır. Olumsuz metaforlardan özellikle sorgu odası (f=2), mahkeme (f=2) gibi metaforlar, olumlu metaforlardan ise bal peteği (f=1) ve sırat köprüsü (f=1) gibi metaforlar ön plana çıkmaktadır.

SONUÇ

Metaforlar sosyal bir olguya ilişkin bilincimizin dışavurumunu sağlayan dilsel araçlardır. Çalışmamızda ise öğretmen atamalarında getirilen sözlü sınavın öğretmen adaylarının üzerindeki etkilerini keşfedebilmeye olanak sağlayacak bir araç olarak kullanılmıştır. Eğitim fakültesinin son sınıfında okuyan öğretmen adaylarına “Mülakat (sözlü sınav).....gibidir. Çünkü” ifadesinin yer aldığı yarı yapılandırılmış form uygulanmış ve sözlü sınava ilişkin metaforik algıları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Uygulama sonunda yapılan analizler sonucunda 94 öğretmen adayının 62 farklı metafor ürettiği anlaşılmıştır. Üretilen

metaforların büyük çoğunluğunun söz konusu sözlü sınava ilişkin olumsuz tutumu yansıttığı değerlendirilmiştir. Bu anlamda 94 öğretmen adayından 90'nın ürettiği 60 farklı metaforun olumsuz tutumu yansıttığı, 4 öğretmenin ürettiği 3 metaforun ise olumlu tutumu yansıttığı görülebilmektedir. Araştırmada belirlenen 4 kavramsal kategori açısından bulgular değerlendirilebilir;

i) Adalet/Objektiflik: Bu kategoride 32 öğretmen adayının ürettiği toplam 19 adet geçerli metafor değerlendirmeye alınmıştır. Bu kategori, öğretmen atamalarına getirilen sözlü sınavın adalet ve objektiflik yönüne ilişkin mesajların verilmek istendiği kategoridir. Tablo 3 incelendiğinde ilgili metaforlarda adalet ve objektiflik mesajının vurgulandığı görülebilmektedir. 18 farklı metafor üreten 31 öğretmen adayının, söz konusu sözlü sınava ilişkin olumsuz tutum içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu adaylar sözlü sınavın objektif kriterler ölçüsünde gerçekleşmeyeceğini bu bağlamda adaletten uzak ve keyfi muamelelerle suiistimale açık olduğunu düşünmektedirler. Böylelikle sınavdan elde edilen sonuçların güvenilir olamayacağını ve haksızlığa uğramalarının olası olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle Torpil (f=6), Bukalemun (f=5) şike (f=2), bozuk terazi (f=2), devekuşu (f=1) gibi metaforlar ve gerekçeleri incelendiğinde öğretmen adaylarının çoğunlukla adil ve objektif olmayacak bir sözlü sınavı ve sonuçlarını ürettikleri metaforlarda yansıttıkları anlaşılabilir. Araştırmamızın bu bulgusu Kayıkçı, Özdemir ve Özyıldırım'ın (2015) okul yöneticisi seçiminde kullanılan sözlü sınava ilişkin yaptıkları araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. İlgili araştırmada yönetici adaylarının yapılan sözlü sınavın objektifliğine vurgu yaptıkları ve bunun düzeltilebilmesi için çoğulcu katılımcı bir anlayışla jürilerin oluşturulmasını önerdikleri görülebilmektedir. Sözlü sınavın objektifliği ve adilliği yönüne ilişkin elde edilen olumsuz vurguya benzer bulgulara literatürde de rastlanılmaktadır (Akın, 2012; Demirtaş ve Özer, 2014). Bu kategoride öğretmen adaylarından 2'si ise, ilgili sınavın iyi ile kötüyü, başarılı ile başarısız birbirinden ayırt edeceğini, dolayısıyla da getirilen sınavın güvenilir ve geçerli sonuçlara ulaştıracağını düşünmektedirler. Bu adayların ürettiği metaforun süzgeç (f=2) olduğu görülebilmektedir.

ii) Siyasi Güç: Bu kategoride 22 öğretmen adayının ürettiği toplam 9 adet geçerli metafor değerlendirmeye alınmıştır. Bu kategorideki metaforlar getirilen sözlü sınavdaki siyasi gücün rolüne ve etkisine ilişkin mesajlar içermektedir. Bu kategorideki metaforlar getirilen sözlü sınavın siyasi güç ve otoritenin manipülasyonuna açık olduğu ve siyasi gücün etkisinden bağımsız değerlendirilemeyeceğini vurgulamaktadır. Tablo 4 incelendiğinde öğretmen adaylarının sözlü sınav sonuçlarının belirlenmesinde siyasi gücün etkisinin

olabileceğini düşündüklerinden olumsuz tutumu yansıtan metaforlar ürettikleri anlaşılabilir. Bu adaylar sözlü sınavın siyasi güç ve otorite tarafından getirilerek keyfi muamelelere zemin hazırladığını düşünmektedirler. Siyasi gücün kendi benimsediklerinin dışında kalanları öğretmenliğe atamayacağını dolayısıyla sözlü sınavın güvenilir sonuçlara ulaştırmayacağını savundukları görülebilmektedir. Bu kategorideki özellikle padişah (f=6), kral (f=4), kalın ense (f=3) gibi metaforların ilgili mesajları içerdiği görülebilmektedir. Araştırma kapsamında bu kategoride elde edilen bulgularda yine sözlü sınava ilişkin daha önce yapılmış araştırma sonuçlarınınca desteklendiği anlaşılmaktadır (Demirtaş ve Özer, 2014; Kayıkçı, Özdemir ve Özyıldırım, 2015).

iii) Umutsuzluk: Bu kategoride 21 öğretmen adayının ürettiği toplam 20 adet geçerli metafor değerlendirmeye alınmıştır. Bu kategori, öğretmen atamalarına getirilen sözlü sınava ilişkin öğretmenlerin umutsuzluklarını yansıttıkları kategoridir. Tablo 5'deki metaforlar getirilen sözlü sınavda öğretmen adaylarının sözlü sınavı geçip geçemeyeceklerine ilişkin ne kadar umutlu olduklarını vurgulamaktadır. Bu kategorideki metaforlardan hareketle, öğretmen adaylarının getirilen sözlü sınavdan geçebileceklerine dair çok az umutlu oldukları, ciddi bir belirsizliğin var olduğunu ve sürecin nasıl tamamlanacağını kestiremedikleri anlaşılabilir. Bu kategoride değerlendirilen metaforlar incelendiğinde; öğretmen adaylarının ilgili sözlü sınav hakkında olumsuz tutum içinde oldukları görülebilmektedir. Bu kategorideki özellikle karpuz kavun seçimi (f=2), sis (f=1) ve bahis kuponu (f=1) gibi metaforların ilgili mesajları içerdiği görülebilmektedir.

iv) Süreç: Bu kategoride 18 öğretmen adayının ürettiği toplam 14 adet geçerli metafor değerlendirilmiştir. Bu kategori, öğretmen adaylarının getirilen sözlü sınavdaki yaşayacakları süreci tasvir ettikleri ve bu bağlamdaki duygularını yansıttıkları kategoridir. Bu kategorideki metaforlar getirilen sözlü sınavda öğretmen adaylarının neler yaşayabileceklerini, hangi zorluklarla karşılaşacaklarını, nasıl bir süreçten geçeceklerini vurgulamaktadır. İlgili metaforlar incelendiğinde, öğretmen adaylarının büyük çoğunluğu (f=12) getirilen sözlü sınavda bilişsel ve duyuşsal anlamda rahat olamayacaklarını, kendilerini sınırlandırılmış hissedeceklerini, zaten önceden belirlenmiş bir senaryonun sahneye koyulacağını, kendi yeterliliklerinin ölçülmeyeceğini belirtmişlerdir. Bu nedenlerden ötürü geçerli ve güvenilir bir ölçmenin de gerçekleşmeyeceğini savunmaktadırlar. Olumsuz tutumu özellikle sorgu odası (f=2), mahkeme (f=2) gibi metaforlar temsil etmektedirler. Diğer öğretmen adayları (f=2) ise, sürecin iyi ile kötüyü birbirinden ayırt edebileceğini ve sözlü sınava kadar ki birikimlerinin başarılarında belirleyici rol oynayacağını

belirtmişlerdir. Olumlu tutumu bal peteği (f=1) ve sırat köprüsü (f=1) metaforları temsil etmektedir.

Çalışmamız, öğretmen adaylarının Türkiye’de uygulamaya çalışılan sözlü sınavın mevcut uygulama şekline ilişkin metaforik algılarını ortaya çıkarmaktadır. Öğretmen seçiminde nitelikli olan ile olmayanı ayırt edebilmek için iyi niyetli olarak getirildiği değerlendirilen ve literatürde kullanım amacına ve alanına göre etkili bir ölçme ve değerlendirme aracı olan sözlü sınavının (Güler, 2007) kendisi araştırmamızın tartışma konusu değildir. Yani araştırma sonuçları ile sözlü sınavın ölçme ve değerlendirmedeki yeri, doğru kullanım alanı ve etkililiği gibi özelliklerinin değerlendirilmesi uygun olmaz. Bu bağlamda araştırmada elde edilen metaforların sözlü sınavın mevcut uygulama şekline yönelik olarak geliştirildiği değerlendirilmelidir. Bununla beraber araştırma bulguları geçerli ve güvenilir bir sözlü sınavın öğretmen seçiminde uygulanabilmesi için var olan aksaklıkları ve gerekli olan değişiklikleri göstermesi bakımından önemlidir. Çalışmada ulaşılan bulgular ışığında yapılan tüm tartışmalardan hareketle aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

1- Öğretmen adaylarının bir bölümü ürettikleri metaforlar ile öğretmen atamalarına getirilen sözlü sınavda objektif ölçütlerin var olmadığını ve adil bir sınav olmayacağını düşündüklerini göstermişlerdir. Bu bulgudan hareketle sözlü sınavın değerlendirme ölçütleri oluşturularak öğretmen adaylarının adalete ilişkin olumsuz kaygıları giderilebilir. Bu ölçütler özellikle alan bilgisi, genel kültür ve öğretmenlik meslek bilgisi alanlarında farklı şekillerde tanımlanarak aday öğretmenlerin sınava nasıl ve ne şekilde hazırlanacaklarını göstermelidir. Bu durum daha sağlıklı bir ölçme ve değerlendirmeye de zemin hazırlayarak öğretmen adaylarının sınava ilişkin güven duygularını da tesis edebilir.

2- Öğretmen adaylarının bir bölümü ürettikleri metaforlar ile öğretmen atamalarına getirilen sözlü sınavda siyasi iktidarın kendi gücünü kullanarak sınav sonuçlarını manipüle edebileceğini düşündüklerini göstermişlerdir. Bu bulgudan hareketle, sözlü sınavı gerçekleştirecek olan jürinin çoğulcu katılımcı bir yaklaşımla objektif ölçütlerle oluşturulması sağlanabilir. Gerek akademisyenlerden gerekse Milli Eğitim Bakanlığı yöneticilerinden veya gerekse kıdemli öğretmenler ve eğitimle ilgilenen sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinden seçilecek üyelerle her il ve bölge için jüriler oluşturulabilir. Böylelikle mesleğinde çok daha başarılı olabilecek adayların seçilmesi için gerekli olan sözlü sınav hakkında öğretmen adaylarının bu bağlamdaki eleştirileri ve kaygıları giderilebilir.

3- Yine araştırma bulgularından hareketle, sözlü sınavının kamera kaydı eşliğinde yapılmasıyla öğretmenlerin her 4 kavramsal kategorideki olumsuz tutum ve kaygıları giderilebilir.

4- Kamera kaydı eşliğinde gerçekleştirilen sözlü sınav sonuçlarına itiraz edilebilecek bir itiraz komisyonu oluşturulabilir. Yine bu komisyon sözlü sınav komisyonu gibi çoğulcu katılımcı bir anlayışla oluşturulmalıdır.

5- Personel alımında sözlü sınav uygulayan diğer kamu kurumlarında da benzer araştırmalar yapılarak sözlü sınavın olası sonuçları hakkında daha detaylı bakış açısı kazanabilir.

KAYNAKLAR

- Akın, U. (2012). Okul Yöneticilerinin Seçimi ve Yetiştirilmesi: Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerden Farklı Uygulamalar, Karşılaştırmalar. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 1-30.
- Altun, S. A., & Apaydın, Ç. (2013). Kız ve Erkek Öğretmen Adaylarının “Eğitim” Kavramına İlişkin Metaforik Algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 19(3), 329-354.
- Ben- Peretz, M., Mendelson, N., & Kron, F. W. (2003). How Teachers In Different Educational Contexts View Their Roles. *Teaching and Teacher Education*, 19, 277–290.
- Cerit, Y. (2008). Öğrenci, Öğretmen ve Yöneticilerin “Müdür” Kavramı İle İlgili Metaforlarailişkin Görüşleri. *Eğitim ve Bilim*. 33(147), 3-13.
- Coşkun, M. (2011). Lise Öğrencilerinin “İklim” Kavramıyla İlgili Metaforları (Zihinsel İmgeleri). *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(3), 919-940.
- Çelikten, M. (2006). Kültür ve Öğretmen Metaforları. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 21, 269-283.
- Çobanoğlu, N., & Gökalp, S. (2015). Öğretmen Adaylarının Okul Müdürüne İlişkin Metaforik Algıları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(31), 279-295.
- Deant-Read, C. H., ve Szokolszky, A. (1993). Where Do Metaphors Come From? *Metaphor and Symbolic Activity*. 8(3), 227-242.
- Demirtaş, H., & Özer, N. (2014). Okul Müdürlerinin Bakış Açısıyla Okul Müdürlüğü. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(1), 1-24.

- Döş, İ. (2010). Aday Öğretmenlerin Müfettişlik Kavramına İlişkin Metafor Algıları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 9(3), 607-629.
- Ekiz, D., & Koçyiğit, Z. (2013). Sınıf Öğretmenlerinin “Öğretmen” Kavramına İlişkin Metaforlarının Tespit Edilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 21(2), 439-458.
- Güler, N. (2017). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Pegem Akademi.
- Hacıhafızlıoğlu, Ö., Karadeniz, Ş., & Dalgıç, G. (2011). Okul Yöneticilerinin Teknoloji Liderliğine İlişkin Algıları: Metafor Analizi Örneği. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 97-121.
- Inbar, D. (1996). The Free Educational Prison: Metaphors And Images. *Educational Research*, 28, 77-92.
- Kaya, M. F. (2014). Sosyal Bilgiler Öğretmenadaylarının Çevre Sorunlarına İlişkin Algıları: Metafor Analizi Örneği. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(2). 917-931.
- Kayıkçı, K., Özdemir, İ., & Özyıldırım, G. (2015). İlk Defa ve Yeniden Okul Müdürü Görevlendirilmesi: Sözlü Sınav, Üzerine Bir Değerlendirme. *Kuram ve uygulamada Eğitim Yönetimi*, 21(4), 471-498.
- Kendall, J. E., & Kendall, K. E. (1993), Metaphors And Methodologies: Living Beyond The Systems Machine. *MIS Quarterly*, 17 (2), 149-171.
- Koçak, O. (2011). *Okul Müdürlerinin; Öğrencilik, Öğretmenlik Ve Müdürlük Dönemlerindeki Okul Yöneticiliğine İlişkin Metaforik Algıları*. (Yüksek Lisans Tezi). Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Levine, P. M. (2005). Metaphorsan Dimages Of Classrooms. *Kapa Delta Pi Record*, 41(4), 172-175.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Pub.
- Morgan, G. (1998). *Yönetim ve Örgüt Teorilerinde Metafor (Images of Organization)*. Çev, Gündüz Bulut, İstanbul: MESS Yayınları.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Evulation And Research Methods* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

- Saban, A. (2009). Öğretmen Adaylarının Öğrenci Kavramına İlişkin Sahip Oldukları Zihinsel İmgeler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 281-326.
- Saban, A., Kockeber, B. N., & Saban, A. (2007). Prospective Teachers's Conceptions Of Teaching And Learning Revealed Through Metephor Analysis. *Learning and Instruction*, 17, 123-139.
- Sanders, P. (1982). Phenemology: A New Way Of Wieving Organizational Research. *The Academy of Management Review*, 7(3), 353-360.
- Singh, K. (2010). Metaphor As A Tool In Educational Leadership Classrooms. *Management in Education*, 24(3) 127-131.
- Short, D. C. (2000). Analysing Metaphor In Human Resource Development. *Human Resource Development International*, 3(3), 323-341.
- Sönmez, V., & Alacapınar, V. G. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- TDK (2011). Büyük Türkçe sözlük. <http://www.tdkterim.gov.tr/bts/>. (Erişim Tarihi: 14.06.2017).
- Tompkins, P., & Lawley, J. (2002). *Themagic Of Metaphor*. The Caroline Newsletter. <http://www.cleanlanguage.co.uk/Magic-of-Metaphor.html> (Erişim Tarihi: 20.06.2017).
- Töremen, F., & Döş, İ. (2009). İlköğretim Öğretmenlerinin Müfettişlik Kavramına Yönelik Metaforik Algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*. 9 (4), 1973-2012.
- Turhan, M., & Yaraş, Z. (2013). Öğretmen ve Öğrencilerin Öğretmen, Disiplin, Müdür, Sınıf Kuralları, Ödül ve Ceza Kavramlarına İlişkin Metafor Algıları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23 (1), 129-145.
- Yalçın, M., & Erginer, A. (2012). İlköğretim Okullarında Okul Müdürüne İlişkin Metaforik Algılar. *Öğretmen Eğitimi ve Eğitimcileri Dergisi*,1(2), 229-256.
- Yıldırım, A.& Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme

Ali BALTACI

Dr. Öğr. Üyesi

Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Muş, Türkiye

ORCID: 0000-0003-2550-8698

a.baltaci@alparslan.edu.tr

Öz

Toplumsal ve bireysel dünyaya ilişkin araştırmalarda kullanılabilecek iki ana yaklaşım ve bu kapsamda iki temel örneklem yöntemi vardır. Bunlar nicel ve nitel araştırma ile olasılıklı ve olasısız örneklem yöntemleridir. Alanyazında alternatif yaklaşımlar arasındaki farklılıkları tartışan araştırma ve örneklem yöntemleri üzerine kitaplar olmasına rağmen, örneklem yöntemlerini inceleyen araştırmalar oldukça sınırlıdır. Kavramsal tarama modelinde desenlenen çalışmanın temel gerekçesi, özellikle Türkçe alanyazındaki nitel yöntemleri kullanan çalışmalarda karşılaşılan örnek seçimi, örnek belirleme yöntemi ve örnek hacmi sorunlarıdır. Bu bağlamda, hatalı örnek veya yöntem seçimi sonucu birçok nitel desenli araştırmanın geçerlik, güvenilirlik, tutarlık ve inandırıcılığı da sorunlu olmaktadır. Bu çalışma özellikle nitel araştırmaların sıklıkla yapıldığı sosyal bilimler alanyazınında karşılaşılan örnek belirleme, örnek hacmi ve örneklem yöntemlerinin kavramsallaştırılması amacıyla yapılmıştır. Ayrıca çalışma ile güncel tartışmalar eşliğinde nitel araştırmalar için kuramsal ve uygulamaya dönük bir altyapı hazırlanması da amaçlanmıştır. Bu çalışmada öncelikle araştırmanın doğası, nitel ve nicel araştırmanın yapısı ile her iki araştırma yönteminin örneklem kuramları ele alınmış; ardından, nitel araştırmalarda kullanılan temel örneklem yöntemleri incelenmiştir. Araştırmada ayrıca, örnek hacmi ve örneklemin uygulanması ile alanyazındaki çeşitli çalışmalarda araştırmacıların sıklıkla yaptıkları hatalar da tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Araştırma yöntemleri, Nitel Araştırma, Örnek, Örneklem, Örnek Hacmi.

A Conceptual Review of Sampling Methods and Sample Size Problems in Qualitative Research

Abstract

There are two major approaches, and two basic sampling methods to research that can be used in the study of the social and the individual world. These are quantitative and qualitative research, and probability and nonprobability sampling. Although there are books on research methods that discuss the differences between alternative approaches and sampling methods, it is rare to find an article that examines the design issues at the intersection of the quantitative and qualitative divide and especially sampling methods based on eminent research literature. The main reason for this study, which is modeled in the conceptual review model, is that it is problematic to choose the sample that is encountered in studies using qualitative methods in the Turkish literature. In this context, the validity, reliability, consistency, and credibility of many qualitative research studies resulting in the selection of faulty samples or methods are also problematic. This study was carried out to conceptualize sample determining, sample volume and sampling methods encountered in the social sciences literature, where qualitative studies are frequently performed. It is also aimed to prepare a theoretical and practical infrastructure for qualitative studies in the context of contemporary discussions. This study has been carried out to provide a theoretical and practical background at the point of conceptualization of sampling methods, sample size problems and sampling methods encountered in the social sciences literature, in which qualitative studies are carried out. In this study, primarily the nature of the research, the structure of the qualitative and quantitative research and sampling theories of both research methods are discussed; Followed by basic sampling methods used in qualitative research. The research also discusses the frequent mistakes made by researchers in various studies involving sample size and sample implementation.

Keywords: Research methods, Qualitative Research, Sample, Sampling, Sample Size.

GİRİŞ

Bilimin temel özelliği, bilinmeyen olay ve olguların çeşitli yöntemlerle araştırılması ve araştırma sonuçlarının toplumun kullanımına sunulmasıdır. Her bilim dalı kendi alanı ile ilgili araştırma yöntemlerine sahiptir. Oldukça çeşitli araştırma yöntemleri olsa da fen bilimlerinde deneysel desenler, sosyal bilimlerde ise olgulara ilişkin karşılaştırmalar yaygınlık olarak yapılmaktadır. Araştırma yöntemlerinde temelde nicel, nitel ve karma olarak adlandırılan üç yaklaşım bulunmaktadır. Nicel araştırma, temelde matematiğe dayalı yöntemler yardımıyla değişkenler arasındaki ilişkileri çeşitli istatistikler ve sayısal verilerle açıklayan bir araştırma yöntemidir (Patton, 2005). Daha geniş bir ifade ile nicel araştırma, bireysel veya toplumsal bir olgu ya da problemi açıklayabilmek için çeşitli varsayımlar geliştirilmesi, varsayımları test etmek için sayısal verilerin elde edilmesi ve farklı hesaplama yöntemleri ile sayısal verilerin anlam bütünlerine dönüştürülmesi gibi temel süreçleri içeren deneysel bir araştırma yöntemidir (Coyne, 1997). Nitel araştırma ise, bireysel ve toplumsal olgular hakkında çevreden ve diğer değişkenlerden sınırlandırılmış değişkenlere indirgenemeyecek ölçüde karmaşık ve birbiri ile bağlı epistemolojik varsayımlara dayandığından, nicel araştırma verilerinden daha karmaşık bir veri desenine sahiptir (Denzin & Lincoln, 2008). Dolayısıyla nitel araştırmanın temel özelliklerinin belirlenebilmesi için kapsamlı bir tanımlama yapılması gereklidir.

Alanyazından hareketle nitel araştırma, insanların deneyimledikleri bireysel ve toplumsal olay ve olguların temel niteliklerini açıklamak için, araştırmacının doğal ortamlarında insanları gözlemesi, olay ve olguların oluşum süreçlerini incelemesi için yürüttüğü indirgemesi, açıklayıcı ve yorumlayıcı bir sürecin ifadesidir (Creswell, 2013; Mertens, 2014). Bu noktada nitel araştırmanın, nicel bir desenin sıklıkla vurguladığı ‘miktar’ kavramından ziyade ‘kalite’ kavramına odaklandığı ve olgubilim, sembolik etkileşimcilik, yorumbilim gibi çeşitli disiplinlerin fikirlerinden etkilenen bir dinamik yapıda olduğu, ancak sadece tek bir yöntem bilim veya tek bir disipline indirgenemeyeceği belirlenebilir (Merriam, 1988; Neuman, 2014). Son dönem sosyal bilimler çalışmalarında sıklıkla kullanılan karma araştırma ise, nitel ve nicel desenlerin ikisini de barındıran araştırmalardır. Karma araştırma deseni, nicel ağırlıklı veya nitel ağırlıklı olabilmektedir. Karma araştırmalarda her iki araştırma yaklaşımı (nitel ve nicel) birbirlerinden ayrı çalışmalar olarak yürütülüp tek bir araştırma olarak sunulmaktadır. (Tashakkori & Teddlie, 2010).

Hem nicel hem de nitel yaklaşımda örneklem belirlenmesi, veri toplama ve analiz yöntemleri de birbirinden farklıdır. Nicel araştırma, tündengelsel örnekleme yöntemleri, soru formu, anket ve sayıları içeren sistematik ölçüm araçlarını kullanmaktadır (Baltacı, 2017). Nicel araştırmacılar, verileri analiz etmek için matematiksel modeller ve istatistikler kullanır ve bulguları kişisel çıkarıma yer vermeyecek ölçüde yansız, üçüncü kişi dili ile sunarlar (Johnson & Christensen, 2008). Buna karşın, nitel araştırmada, tümevarımsal örnekleme yöntemleri,

katılımcıların gözlemine, derinlemesine görüşmeleri, belge analizi ve odak gruplar gibi yöntemler kullanılır. Nitel veriler genellikle metin, bazen grafik ya da şekiller biçimindedir (Strauss & Corbin, 2014). Araştırmacıların bu denli çeşitlenen veriler içinden inceledikleri olguyu en iyi yansıtanları belirlemesi gereklidir. Nitel araştırmalar için örneklem belirlenmesi, araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini etkilediğinden oldukça önem arz etmektedir (Mertens, 2014). Alanyazında bulunan nitel araştırma çalışmalarında çoğunlukla nitel örneklem belirleme hataları ve yanlış örneklem seçimi yapıldığı belirlenmiştir. Yanlış örneklem seçimi, hatalı sonuçlara ulaşılmasına yol açmakta araştırmanın geçerliğini yitirmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda, kavramsal tarama modelinde desenlenen bu çalışmayla araştırmacılara nitel örneklem seçimi konusunda yol gösterilmeye ve alanyazında bu yönde bulunan eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Ayrıca çalışmada nicel örnekleme yöntemlerine de değinilmiş, nitel araştırmalarda kullanılacak örneklem yöntemleri kuramsal bir analiz ile incelenmiş, ayrıca uygulamaya dönük öneriler geliştirilmiştir. Bu çalışma ile nitel araştırmacıların karşılaştığı örneklem seçimi zorluklarının giderilmesi amaçlanmaktadır.

BÜTÜNDEN PARÇAYA: EVRENİ ÖRNEĞE İNDİRGEMEK

Hangi konuda olduğuna bakılmaksızın tüm bilimsel araştırmalar incelemek için bir veriye gereksinim duyarlar. Gereksinim duyulan bu veri ise araştırmaya konu olan olguları içinde barındıran de evrende bulunmaktadır. Araştırmacının, oldukça geniş bir alan olan evreni tamamen incelemesi çok maliyetli olacağından, veriler evreni temsil ettiği düşünülen bir bölümden elde edilmeye çalışılır (Liamputtong, 2013). Nitel araştırmalarda evren, araştırmacının gerçekte incelediği ve araştırdığı olguları barındıran insan toplulukları, sosyal gruplar veya çok çeşitli olay ve olgulardır. Evren kavramı, bir kıtayı (Avrupa, Asya vb.), bir ülkeyi (Türkiye, Japonya vb.), bir şehri (Ankara, Kayseri vb.), bir kurumu (Sağlık Bakanlığı, Kültür Bakanlığı vb.) ifade edebileceği gibi bir meslek grubu, cinsiyet, ırk, yaş, medeni durum gibi belirli demografik özellikleri barındıran yığınlar da evreni oluşturabilir. Bu noktada çeşitli araştırmalarda yığın kavramı hatalı olarak evren kavramı yerine kullanılmaktadır. Bu yanlış kullanım alanyazında bir kavram sorunsalı neden olmaktadır. Yığın, belirli bir şeyin sayıca çokluğudur ve yığında benzer özellikleri olan öğeler söz konusuysen (Coyne, 1997), evren birbirinden farklı özellikleri sahip öğeler ve yığınların bir bütünüdür (Tashakkori & Teddlie, 2010). Aslında evren, araştırmacının incelediği olay veya olguyu en iyi yansıtaçağını düşündüğü veya hakkında bilgi almak istediği gruplardır. Evren, farklı unsurların bir arada bulunduğu ve oldukça geniş bir veri alanına sahip öğe ve yığınlardan (birey, sınıf, birim, element, olay veya olgu vb.) oluşmaktadır (Miles & Huberman, 1994). Örneğin bir araştırmacı, gazetecilik mesleğinin çalışma koşullarıyla ilgili bir araştırma yapmak istediğinde, bu araştırmanın evreni tüm gazetecilerdir. Benzer şekilde bir politikacının sağlıklı ilgili

düşünceleri üzerine yapılan bir araştırmanın evreni de o politikacının sağlıklı ilgili tüm söylem ve eylemleridir.

Bazı durumlarda araştırmacıların evrene ulaşmaları kolay olmayabilir. Evrenin büyüklüğü, çalışılacak alanların geniş olması ve araştırmacının evrenin tamamına ulaşacak zaman ve imkânlarının olmaması gibi etkenlerle evrene erişim sınırlı düzeyde olabilmektedir. Evren genişleyip çeşitlendikçe, evrenin tamamına ulaşarak veri toplanması güçleşmektedir (Strauss & Corbin, 2014). Evrene erişim imkânlarının sınırlılığı araştırmacıyı evreni temsil ettiğini düşündüğü ve evrenin içinde yer alan bir bölüme yönlendirir (Shenton, 2004). Araştırmacının incelediği, ilgilendiği, hakkında fikir sahibi olmak istediği ve aktif olarak araştırdığı evrenden aldığı ve o evreni temsil ettiğini düşündüğü gruba örneklem adı verilmektedir (Neuman, 2014; Kothari, 2004). Hekimlerin stresle başa çıkabilme yollarını belirlemek isteyen bir araştırmacının, Sağlık Bakanlığındaki tüm hekimlerden veri toplaması mümkün değildir. Bu durumda araştırmacının erişim imkânlarına göre örneklemin belirlenmesi ve araştırmanın bu örneklem üzerinde sürdürülmesi gereklidir. Hekimleri yansıttığı düşünülen takriben 30 kişilik temsili bir çalışma grubu belirlenmesi, örneklem seçimi olarak ifade edilebilir. Ancak burada sosyal bilimlerde sıklıkla karşılaşılan bir örnek belirleme sorunu söz konusudur. 30 kişilik örnek hacmi, nicel bir araştırma için matematiksel hataların artmasına ve genellemelerin hatalı yapılmasına neden olabilir. Çünkü nicel örneklemin amacı evrene ilişkin genellemeler yapabilmek ve evreni tam anlamıyla temsil edebilmektir. Bu bağlamda örnek hacmi, nicel araştırmaların kalbini oluşturur (Morgan & Morgan, 2008). Bununla birlikte 30 kişilik bir örnek, nitel bir araştırma için eşsiz bir veri kaynağı olabilir. Sosyal araştırmacıların örnek seçimi konusunda sıklıkla karşılaştıkları bu sorun ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Sosyal araştırmacıların sıklıkla yaşadıkları ve nitel veya nicel araştırmanın da en önemli sorunsalı olan örnek seçimi konusu, oldukça karışık bir indirgeme sürecini ifade etmektedir. Alanyazında karşılaşılan pek çok tez, makale ve raporda nicel ve nitel örneklem belirleme hataları, bu hataların kasten yapılmaktan öte sistematik bir şekilde yıllarca devam edegelen ve çoğu kez farkına varılmayan bir sorun olduğunu belirlemektedir.

Evrenden örneklemin indirgenmesi süreci oldukça önemlidir. Örneklemin belirlenebilmesi için öncelikle hedef evrenin belirlenmesi gereklidir. Araştırmanın yapılış amacı hedef evrene ilişkin yargılar oluşturmak olduğundan; hedef evren, araştırmacının incelediği, ilgi duyduğu ve yaptığı çalışma sonucunda belirlediği sonuçları genellemek istediği evrendir (McMillan, 1996). Hedef evren bireyler, gruplar, sosyal kurumlar veya olay ve olgular da olabilir (Patton, 2005). Hedef evren belirlendikten sonra, evreni en iyi yansıtacağı ve çalışmadan istenen ayrıntıları belirginleştireceğine inanılan örnekleme çerçevesi oluşturulur. Örneklem çerçevesi, evreni tam anlamıyla temsil edebilecek öğeler veya unsurların listesidir (Neuman, 2014). Ancak örneklem çerçevesi her durumda

belirlenemeyebilir. Öğrenciler, tutuklu ve hükümlüler veya hastalar üzerinde yapılacak bir araştırma için ilgili listeler elde edilebilir. Ancak, bir şehir veya ülke gibi büyük ölçekli araştırmalarda araştırmacının, evrenin bütün öğelerini içeren bir örneklem çerçevesi oluşturması olası görülmemektedir. Bu tip çalışmalarda seçmen pusulaları, adres kayıtları ve telefon rehberi gibi listeler kullanılmakta, ancak bu kaynaklar da evrenin bütün öğelerini kapsayacak genişlikte olmamaktadır (Mertens, 2014). Alanyazında genellikle nitel desenli araştırmalarda örneklem çerçevesi hataları ile karşılaşmaktadır. Örneklem çerçevesi, araştırmanın geçerliğini ve tutarlığını doğrudan etkilediğinden, evrene ilişkin kestirim ve genellemelerde bulunabilmek için özel olarak belirlenmesi gereklidir. Evreni temsil etmeyen veya evrenin özelliklerini yansıtmayan örnekler üzerinde yapılan çalışmalar, önemli ölçüde hatalı sonuçlara ulaşabilir ve araştırmanın güncelliğini geçersiz kılabilir.

Örneklem çerçevesi belirlendikten sonra, evrendeki öğelere benzer bir şekilde, örnekleme meydana getiren her bir öğe belirlenmelidir. Bir olay, olgu, element veya birimler olarak da ifade edilebilen bu öğeler üzerinde veri toplama ve analizler gerçekleştirileceğinden analiz öğeleri olarak da tanımlanabilir. Nitel araştırmaların tekrarlanabilir ve inandırıcı sonuçlar sunması, örneklemin evrenin tüm öğelerini barındırmasıyla ilgilidir (Creswell, 2013). Alanyazında sıklıkla karşılaşılan ve öğeleri tam olarak belirlenmemiş bir örneklem, çeşitli hataları barındıracak ve ölçülmek istenenden farklı bir ölçüm yapılmasına yol açacaktır. Örneklem hatası olarak da ifade edilen bu durum, örneklemin evrenden ne kadar farklı olduğunu veya örneğin ana özelliklerinin hangi ölçüde evrenin ana özelliklerinden farklılaştığını belirlemektedir (Schmidt & Hunter, 2014).

Örneklem hatasının artması, örneğin evreni temsil etme gücünün de azaldığını ve araştırmanın genellenmesinin sorunlu olacağını ifade eder. Bilimin doğası gereği gerek nicel gerekse nitel araştırmalardan elde edilen sonuçların genellenebilir olması gereklidir (Popper, 2005). Bunun yanında evreni temsil yeteneği düşük örneklem üzerinde yapılan araştırmalardan sağlanan sonuçların, evrenin tamamına genellenmesi ile araştırmanın geçerlik ve güvenilirliği de düşük düzeyde olacaktır (Neuman, 2014). Örneğin taşrada çalışan memurların sorunlarını araştıran bir araştırmacının bu araştırmayı şehirdeki memur örnekleme üzerinde sürdürmesi; otobüs şoförlerinin mutluluk düzeyini araştıran bir çalışmanın, motosiklet şoförlerine genellenmesi veya öğretmenlerden elde edilen verilerin diğer meslek gruplarını içerecek şekilde genişletilmesi örneklem hatalarıdır (Schmidt & Hunter, 2014).

Alanyazındaki nitel araştırmalarda sıklıkla örneklem hatalarına rastlanılmaktadır. Bu durum nitel araştırma geleneğinin yerleşmemiş olmasına, araştırmacının acemiliğine ve araştırılan konuların farklı bağlamları içerdiği gibi (Rubin & Babbie, 2016) çeşitli gerekçelerle ilişkilendirilse de esasen dikkatli bir örneklem belirlenmesiyle giderilebilir. Alanyazında karşılan örneklem hataları genel olarak örneklem boyutuna ilişkin hatalar, evrenin homojen yapısına ilişkin hatalar

ve yanlış örneklem yöntemi seçilmesine ilişkin hatalar olarak belirlenebilir (Grix, 2010). Bu hataların azaltılması ile nitel araştırmanın geçerlik ve güvenilirliği artırılabilir. Örneklem hatalarını azaltabilmek için öncelikle evreni yansıtacak örneklem boyutu dengeli bir şekilde ayarlanmalıdır (Marshall & Rossman, 2014; McNabb, 2015). Örneklem boyutu, evrenin detaylarını belirginleştirebilecek öge sayısıdır. Alanyazında çoğunlukla karşılaşılan ve nitel araştırmacıların içine düştüğü önemli bir yanlış, daha büyük örneklem için daha fazla ayrıntı verebileceği ve evreni daha iyi yansıtacağıdır (Mertens, 2014). Oysa nitel araştırmalarda örneğin niceliği değil niteliği önemlidir. Alanyazında bu yanlış gereği çok büyük hacimde örnekler üzerinde yürütülen nitel çalışmalara rastlanılmaktadır. Pozitivist paradigmanın nicel yöntemleri yücelten doğası gereği pek çok araştırmacı, nitel araştırmaları, nicel araştırma geleneğinin örnek sayısına önem veren bir yaklaşımla ele almaktadır. Nitel araştırmaya böylesi bir bakış açısıyla yaklaşmak, araştırmacıların her iki araştırmanın da mantığını kavrayamadığını göstermektedir (Baltacı, 2017). Bununla birlikte hikâye analizi ve olgubilim deseni gibi farklı teknikleri kullanan alanyazındaki çok sayıda nitel çalışmada, az sayıda örneklem üzerinde oldukça detaylı veri toplandığı görülmektedir. Bu durum veri büyüklüğünün, nitel araştırmalar için önemli olmadığına işaret etmektedir (Neuman & Robson, 2014). Nitel araştırmalarda büyük gruplar yerine, araştırmanın amaçlarını karşılayan, detaylı veri sunabilecek örneklem belirlenmesi gereklidir (Coyne, 1997). Az sayıda örneklemden sağlanan verilerin derinliği, bir ölçüde araştırmacının tecrübesini gerektirmektedir. Ancak acemi araştırmacılar için evreni belirleyebilecek öge sayısının fazla olması, nitel örneklem büyüklüğünden kaynaklanabilecek hataların en aza indirilmesini sağlayabilir (Patton, 2005).

Alanyazında karşılaşılan örneklem hatalarından bir diğeri ise homojen evrenlerden örneklem seçmektir. Homojen evrenler üzerinde araştırmalar yürütmek örneklem hatalarını azaltsa da farklı etkilerden tamamen arınmış homojen evrenler bulmak oldukça zordur (Strauss & Corbin, 2014). Özellikle sosyal bilimlerde birçok öge tarafından etkilenen heterojen gruplar bulunmaktadır. Sosyal bilimlerde yürütülen araştırmalarda, tek bir meslek grubu, yaş, cinsiyet veya aynı olaydan etkilenmişlik gibi benzerlikler homojenlik olarak ifade edilmektedir (Creswell, 2013). Oysa homojenlik belli düzeyde kapalılık durumudur ve sosyal sistem içinde kendini kapalı tutmuş bir evren bulmak çok olası değildir (Neuman & Robson, 2014). Bunun yerine araştırmaların heterojen kimliğe bürünmeleri ve evrendeki öğelerin detaylarını örneklem yansıtmaları önemlidir (Kothari, 2004).

Alanyazında karşılaşılan bir diğer örneklem hatası ise araştırmacının hakkında bilgi sahibi olmadığı örneklem yöntemlerini kullanmasıdır. Örneklem yöntemleri hakkında bilgi sahibi olmak araştırmanın yürütüldüğü evreni tanımaya gerektirir. Alanyazındaki çalışmaların çoğu deneyimsiz araştırmacılar tarafından yürütüldüğünden, araştırmacılar araştırdıkları konuların sınırlarını

belirleyememekte ve genellikle araştırdıkları konudan farklı veriler sunan örneklere yönelmektedirler (Sale, Lohfeld & Brazil, 2002). Ayrıca nitel araştırmacılar daha nitelikli veri elde edebilmek için nicel araştırmalarda kullanılan olasılıklı (amaçsız) örneklem yöntemlerini tercih etmekte ve bu yöntemleri nitel yöntemler gibi lanse etmektedirler. Bu durum araştırmacının, nicel örneklem yöntemlerini uygulamanın pratik olması ile birlikte araştırma tecrübesinin olmamasından kaynaklanmaktadır (Denzin & Lincoln, 2008; Neuman, 2014) Ayrıca olasılıklı örneklem yapmak, nitel araştırmanın olguları ayrıntılı ve tarafsız bir şekilde inceleyen doğasına aykırı bir durumdur. Evrenin detaylarını yansıtacak bir örneklem ise amaçlı örneklem belirlenmesinden çok rastgele örneklem yöntemleri ile sağlanabilir (Vogt vd., 2012). Nitel araştırmalarda rastgele örneklem, evrendeki bütün öğelerin eşit ve bağımsız belirlenme ihtimalinin olduğu örneklem yöntemidir. Rastgele örneklemede araştırmacının önyargılarının, evrenden örneklem belirlenmesi üzerinde olabilecek olumsuz etkisi de giderilmektedir (Grix, 2010). İlerleyen bölümde nicel ve nitel örnek seçim yöntemleri tartışılacaktır.

YÖNTEMİN KRONİK SORUNU: ÖRNEKLEM SEÇİM YÖNTEMLERİ

Araştırmaların en önemli unsuru olan örnek seçimi, alanyazında bulunan çoğu çalışmanın da en zayıf halkasıdır. Araştırmacılar, hakkında çok fazla kuramsal ve uygulama bilgisine sahip olmadıkları yöntemleri deneme (Rubin & Babbie, 2016) ve kendi alanlarında daha önce denenmemiş olan yöntemleri seçerek fark yaratma eğiliminde (Reichardt & Rallis, 1994) olsalar da genellikle alanyazındaki güncel çalışmalarda kullanılan yöntemleri farklı durumlar için kullanırlar (Sale vd., 2002). Bu kopyalama mantığı içinde farklı ve denenmemiş örneklem yöntemleri de uygulama amacına uygun olmayan şekilde hatalı kullanılmaktadır (Cresswell, 2013). Bu açıdan araştırma yöntemlerinin süregelen bir sorunu olarak örneklem belirleme yöntem ve metotları olduğu belirlenebilir. Alanyazındaki herhangi bir çalışmada örneklemin, hedef evreni uygun bir şekilde yansıtır yansıtmadığı, örneğin nasıl seçildiğine bakılarak anlaşılabilir. Seçim aşamasında olasılık unsuru olup olmaması ile araştırma amaçları ve araştırma sorularının açık bir şekilde ifade edilmesi durumuna göre, örneklem yöntemini olasılıklı (amaçsız) örneklem ve olasılıklı olmayan (amaçlı) örneklem yöntemleri şeklinde iki ana başlık altında incelemek mümkündür (Coyne, 1997; Liamputtong, 2013). Nitel araştırmalarda daha çok olasılıklı olmayan, amaçlı örneklem yöntemleri tercih edilse de (Grix, 2010) öncelikle her iki örneklem yönteminin de incelenmesi örnek seçim sürecinde araştırmacıların yaşadıkları sorunların belirlenmesi açısından önem arz etmektedir.

Niceliğin doğası ve olasılıklı örneklem belirleme pratikleri

Nicel araştırma yöntemleri, yukarıda kısaca ele alındığı şekliyle evrendeki olguların, örnekte yansıtılabilecek biçimde sayılarla ifade edilmesi ve sayısal ilişkilerden hareketle genellemelere yönelik örneklem seçimini esas almaktadır.

Alanyazındaki çoğu araştırmacı, nicel araştırmanın farklılıkların daha kolay belirlenmesine ve pratik bir şekilde genellemeler yapılmasına imkân tanıyan doğası sebebiyle bu yönde çalışmalar yapmayı tercih etmektedirler. Olasılıklı örneklem temel olarak olasılık kuramına dayanmaktadır (Lewis, 2015). Olasılık kuramına göre, evrendeki her öge eşit seçilme şansına sahiptir ve örneklem seçiminde eşit olasılık sağlamak ise olasılıklı seçimlerle mümkün olmaktadır. Bu kurama göre, örneklemin karakteristik özelliklerinin (istatistiğinin) belli bir oranının aritmetik ortalaması evrenin parametresinin \pm standart hata aralığına düşmektedir. Yani olasılık teorisine göre ters orantılı olarak, örneğin standart hatası büyürse, onun evrenin parametresini tahmin etme ya da evreni temsil etme kabiliyeti azalmaktadır. Standart hatayı azaltmak için önerilen yöntemlerin en başında rastgele seçim ve büyük örneklem boyutu gelmektedir (Liamputtong, 2013).

Evrenin parametrelerini en uygun şekilde temsil eden ögelerin seçilmesi, örneklemin temel amacıdır. Bu amaç doğrultusunda olasılıklı örneklemede evrenin her ögesi için eşit şans yaratılması durumu her zaman ihtimal dâhilinde olmayabilir (Neuman & Robson, 2014). Alanyazında olasılıklı örneklemin yüksek maliyeti ve uygulamasının zorluğu gibi olumsuzlukları bulunmasına rağmen, bilimsel açıdan daha çok kabul gördüklerine ilişkin belirlemeler bulunmaktadır (Marczyk vd., 2005). Bununla birlikte olasılıklı örnekleme yöntemleri ile belirlenmiş örneklemler tam ve kusursuz olarak evreni yansıtmaları da içlerinden seçtikleri evrenleri olasılıklı olmayan örneklem yöntemlerine göre çok daha iyi temsil ettiklerine ilişkin görüşler de bulunmaktadır (Onwuegbuzie & Collins, 2007).

Araştırmacıları olasılıklı örnekleme yöntemlerini tercih etmeye iten iki önemli avantaj söz konusudur. İlk olarak olasılıklı örneklem yöntemleriyle araştırmacının örneklem seçimi üzerindeki etkisi azaltılabilir (Reichardt & Rallis, 1994). Araştırmacının önyargıları, beklentileri, tutum ve geçmiş yaşantılarından kaynaklanan yanlılığın azaltılması, araştırmanın geçerlik ve güvenilirliği ile inandırıcılığı açısından önemlidir (Mertens, 2014). Genellikle sponsor destekli araştırmalarda görülen yanlılık veya yanlı örneklem seçimiyle araştırma sonuçlarında manipülasyonlar oluşturmak araştırma etiği açısından önemli bir problemdir (McNabb, 2015). Toplumun diğer birey, grup veya bölgelerine erişmeyen bir araştırmanın, toplumdaki genel kanıyı yansıtmayacağı ve bu durumda araştırma sonuçlarının da yanıltıcı olabileceği ifade edilebilir (Tashakkori & Teddlie, 2010).

Araştırmacıları olasılıklı örnekleme yöntemlerini tercih etmeye iten ikinci avantaj ise, olasılıklı örneklemede, ögeler rastgele seçim yöntemiyle seçildiğinden, olasılık kuramına göre, örneklemin, evrenin parametrelerini doğru yansıtmaya ihtimali ile genellenebilirliğinin çok daha yüksek düzeyde olmasıdır (Coyne, 1997). Örneğin Savunma Bakanlığına bağlı ordularda görev yapan subay ve astsubayların yaş ortalaması 30 ise, tüm subay ve ast subaylar arasından rastgele

olarak seçilen 100 kişilik bir örneklemin de yaş ortalamasınının 30'a yakın olması ihtimali oldukça yüksek olacaktır. Olasılık kuramına göre örneklem sayısı arttırıldığında, örneğin 500 veya 1000 kişilik örneklem gruplarında söz konusu ihtimalin daha da artabileceği söylenebilir (Schmidt & Hunter, 2014). Alanyazındaki araştırmalarda sıklıkla kullanılan olasılıklı örnekleme yöntemleri basit tesadüfi örnekleme, sistematik örnekleme, tabakalı örnekleme, küme örnekleme ve çok aşamalı kümeleme yöntemleridir.

Basit Tesadüfi Örnekleme. Basit rastgele örnekleme de denilen tesadüfi örneklemede, evrendeki öğelerin her olası birleşiminin, örneklem içinde yer alması için eşit bir ihtimali vardır (Kerlinger & Lee, 1999). Bu yöntemin kullanılabilmesi için ele alınan problemlerle ilgili bilgilerin evrene göre benzeşik (homojen) olması gerekir. Basit tesadüfi örneklemede öncelikle evrenin tüm öğelerini içeren bir örneklem çerçevesi yapılmalıdır (Mertens, 2014). Genellikle bir liste halinde oluşturulan örneklem çerçevesinde araştırmacı her öğeye bir numara vermektedir. Daha sonra araştırmacı örneklemin içinde olmasını istediği öğe sayısı kadar tesadüfi sayılar üretir veya öğeleri oluşturduğu listeden rastgele seçebilmek için bir bilgisayar programı ya da tesadüfi sayı listelerini kullanır (Neuman, 2014). Örneğin, 350 öğeden oluşan bir örneklem seçmek için araştırmacının 350 tesadüfi sayı üretmesi gereklidir. Eğer örnekleme çerçevesi dijital veri tabanı şeklinde ise ya da istatistik programları tarafından okunabilecek formatta hazırlanmışsa, basit tesadüfi örnekleme bilgisayar tarafından otomatik olarak gerçekleştirilir. Bilgisayar programı, örnekleme çerçevesindeki öğeleri numaralandırabilir, kendi tesadüfi numaralarını belirler ve seçilen öğeleri yazılı veya dijital olarak araştırmacıya sunabilir (Newman & Benz, 1998).

Basit tesadüfi örneklem seçim yöntemi çeşitli sorunları da barındırmaktadır. Öncelikle bu örneklem yöntemi iyi bir örneklem çerçevesi gerektirmektedir. Okullar, şirketler, sendikalar gibi bazı evrenler için örneklem çerçevesinin oluşturulması kolay olsa da şehir ya da ülke gibi daha büyük evrenler için genellikle böyle uygun listeler yapmak ya da bulmak mümkün olmamaktadır (Onwuegbuzie & Collins, 2007). Bunun yanında evrenin geniş bir coğrafi alana yayılmış olduğu büyük çaplı araştırmalarda, tesadüfi olarak seçilen kişilerle görüşmek için araştırmacının uzun mesafeler kat etmesi gereklidir (Cochran, 2007). Bu durum da ulaşım masraflarını ve araştırmanın maliyetini artırmaktadır. Basit tesadüfi örneklem yöntemi, iyi bir örneklem çerçevesi mevcut olduğu zaman ve evren, coğrafi olarak belli bir bölgede yoğunlaştığı zaman kullanışlıdır (Bryman, 2007).

Sistematik Örnekleme.Sistematik örneklemede, örneklem için ihtiyaç duyulan öğelerin tamamı sistematik olarak örnekleme çerçevesinden seçilmektedir (Creswell & Clark, 2016). Burada ilk rakam/öge rastgele seçilir, diğerleri belirlenen sistem çerçevesinde belirlenir. Örneklem aralığı, örneklemedeki eleman sayısının evrendeki eleman sayısına oranıdır (Neuman & Robson, 2014). Örneğin, 5.000 öğeden oluşan bir örnekleme çerçevesinden 500 öğeden oluşan bir

örneklem seçebilmek için, önce örneklem aralığı belirlenir ($5000/500=10$). Örneklem aralığı 10 olarak belirlendikten sonra, örneklem çerçevesinde ilk 1 ile 10 arasındaki öğelerden biri rastgele seçilir; daha sonra o öğeden hemen sonraki 10'uncu öge seçilir ve bu 500. Öge seçilene kadar bu şekilde devam ettirilir (Bernard, 2011). Burada önemli olan, ilk öğenin rastgele seçilmesidir. İlk öğenin rastgele seçilmesi ve devamında belli aralıklarla sistematik bir şekilde örneklem oluşturulması sayesinde muhtemel bir önyargı engellenmektedir (Cochran, 2007).

Sistematik örneklem tekniğinin, basit tesadüfi örneklem ile benzer sorunları paylaşırsa da ayrıca çeşitli sorunlar ihtiva etmektedir. Örneklem çerçevesinin aralıkları sistematik örneklemin önemli bir sorunudur (Silverman, 2013). Bu sorun, örneklem çerçevesinin oluşturulma şeklinden kaynaklanmaktadır (Schmidt & Hunter, 2014). Eğer örneklem çerçevesinde, belirli bir öğenin sistematik olarak örneklemin dışında kalmasına neden olacak bir aralık varsa ya örneklem çerçevesinde örnekleri belirli bir sırayı izlemeden, sırasız, karışık şekilde listelemek ya da basit tesadüfi örnekleme tekniğini kullanmak gerekli olacaktır (Vogt, Gardner & Haeffele, 2012).

Tabakalı Örneklem. Tabakalı örneklem, örneklem hatasını azaltarak evrenin daha fazla temsil edilmesini sağlamaktadır. Bu örneklem yönteminde, örneklem hatasını azaltabilmek için, büyük bir evren gereklidir. Dolayısıyla evrenden çekilecek örneklem de çok sayıda olmaktadır. Çok sayıda örneklem ile çalışılmak istenmediği durumlarda ise homojen evrenler kullanılmalıdır (Creswell & Clark, 2016). Ancak her durumda tabakalı örneklem yöntemi homojen bir evren prensibine dayanmaktadır. Bu örneklem yöntemi, basit tesadüfi örnekleme oranla daha küçük bir örneklem grubu ve daha düşük bir maliyetle, evreni daha yüksek derecede temsil etme olanağı sağlamaktadır (Neuman & Robson, 2014). Bu yöntemin temelinde, örnekleme seçmeden önce evreni çeşitli alt tabakalara bölmek, sonrasında örnekleri bu tabakalardan seçmek yatmaktadır (Onwuegbuzie & Collins, 2007). Diğer bir ifadeyle örneklem evrenin bütününden seçilmemekte, evren homojen altkümelere ayrılmakta ve her altkümeden uygun sayıda birim seçilmektedir.

Tabakalı örneklem yapabilmek için öncelikle bir tanımlayıcı değişkene bağlı evrenin, birbirinden bağımsız iki ya da daha fazla tabakaya ayrılması gereklidir (Bernard, 2011). Örneğin tanımlayıcı değişken cinsiyet olarak seçildiğinde, evren kadın ve erkek olmak üzere iki tabakaya ayrılabilir. Ardından her tabakadan basit tesadüfi veya sistematik örneklem yöntemi ile öğeler seçilir ve her katmandan seçilen öğeler, örnekleme oluşturabilmeleri için bir araya getirilir (Neuman & Robson, 2014). Tabakalı örneklemede birden fazla tabaka kullanılabilir. Örneğin, öğretmenleri cinsiyetlerine göre tabakalara ayırdıktan sonra, mesleki kıdeme ve eğitim durumlarına göre de ayrıca ayrımlara gidilebilir. Evreni tabakalarına ayırmak için kullanılacak ölçütlerin araştırmada kullanılan değişkenlerle ve araştırma amaçlarıyla ilgili olması önemlidir (Vogt, Gardner & Haeffele, 2012). Örneğin öğretmenlerin tükenmişlik durumunu inceleyen bir araştırmada cinsiyet,

yaş ve mesleki kıdem, evreni tabakalara ayırmak için uygun bir ölçüt olabilir, ama boy, ağırlık gibi tükenmişlik durumlarıyla ilgisiz değişkenler anlamlı bir ölçüt olmayacaktır (Cochran, 2007).

Orantılı ve orantısız tabakalı örneklem olarak belirlenen iki tür tabakalı örneklem yöntemi bulunmaktadır. Orantısız tabakalı örnekleme her bir tabakadan seçilen örneklem sayısı belirlendikten sonra tabakaların örneklem içindeki temsil oranı göz ardı edilerek eşit sayıda örnek seçilir (Schmidt & Hunter, 2014). Bu yöntemde seçilen örneklemin evreni temsil yeteneği sınırlı olmaktadır. Buna karşın evren içindeki her tabakanın örnekleme anlamlı bir büyüklükte temsil edilmesinin gerekli olduğu durumlarda bu yöntem kullanılmaktadır (Morgan & Morgan, 2008). Örneğin, bir araştırma evreninin 1000 kişiden oluştuğu ve bu evrenin %10'unun kadınlar, %90'ını erkeklerin oluşturduğu varsayıldığında, orantısız örneklemede örneklemin yarısı kadınlardan ve diğer yarısı da erkeklerden oluşturulacaktır. Böylesi bir evrenden 100 kişilik bir örneklem seçilecekse, kadınların oluşturduğu tabakadan 50 örnek ve erkek tabakasından 50 örnek seçilmelidir (Bernard, 2011). Orantılı tabakalı örneklem seçiminde ise her tabakadan, o tabakanın evren içindeki temsil düzeyiyle orantılı olarak örneklem belirlenir. Örneklemin evreni tam olarak temsil edebilmesi için örnekleme çeşitli grupların örnekleme oranının, evrendekiyle aynı olması gerekir (Bryman, 2007). Yukarıdaki örnekte, 1000 kişilik evrenden belirlenecek 100 kişilik bir örneklemin, %10'unun kadın ve %90'ının erkeklerden oluşması gereklidir. Bu durumda kadınları oluşturan tabakadan 10 örnek ve erkekleri oluşturan tabakadan 90 örnek belirlenmesi gereklidir. Tabakalı örnekleme tekniğinde, örnekleme temsil edilmeyen bir tabaka bulunmamakta ister orantılı ister orantısız olsun, örneklem için her tabakadan birimler seçilmekte ve her tabaka temsil edilmektedir (Cochran, 2007).

Küme Örneklem. Evrenin hacim olarak büyük olması ve geniş bir coğrafi alana yayılması durumunda, rastgele örneklem yöntemlerini kullanılması pratik olmayacaktır. Bu durumda evreni çeşitli gruplara ayırmak daha uygulanabilir bir yöntem olarak belirmektedir. Küme örneklemede, öncelikle evren çeşitli ve benzer gruplara ayrılır (Tashakkori & Teddlie, 2010). Örneğin aynı il veya ilçede görev yapan öğretmenler veya aynı okulda eğitim gören öğrenciler birer gruptur. Genellikle en az bir benzer özelliği olan bu gruplar küme olarak adlandırılırlar. Kümeler, daha fazla benzer özelliklerine göre alt kümelere de ayrılabilir (Creswell & Clark, 2016). Daha sonra kümelerden rasgele, sistematik ya da tabakalı örnekleme yöntemiyle alt kümeler seçilerek bir küme örnekleme oluşturulur (Vogt, Gardner & Haefele, 2012). Rasgele seçilen alt kümelerdeki bütün birimler örnekleme oluştururlar ve bu kümelerdeki birimlerin sayısı ise örneklem hacmini belirlemektedir (Neuman & Robson, 2014). Seçilen bu örnekleme kümesi içinde yer alan öğelerin listesi oluşturulur. Listedeki tüm öğeler, aynı zamanda evrende de temsil edilmektedir. Örneğin; Antalya'daki turizm işletmelerinde çalışan işçilerin çalışma koşullarını araştırmak isteyen ve evrenin %10'unu örnekleme

almayı hedefleyen bir araştırmada, öncelikle Antalya ilindeki turizm işletmelerinin %10'unu basit tesadüfi veya sistematik örnekleme yöntemiyle belirlenmesi gereklidir (Bernard, 2011). Bu örnekte kümeler, Antalya ilindeki turizm işletmeleridir. Daha sonra evrenin %10'unu oluşturan işletmelerde çalışan tüm işçiler bu örnekleme dâhil edilir (Cochran, 2007).

Küme örnekleme tekniği kullanılarak büyük bir evren daha küçük ve çalışılabilir parçalara ayrılmaktadır (Patton, 2005). Örneğin bir şehir, ilçelere, bölgelere ve mahallelere ve sokaklardan oluşan kümelere ayrılıp daha sonra bu sokağı oluşturan haneler de alt kümelere ayrılabilir (Morgan & Morgan, 2008). Bu örnekleme tekniği, tanımlanan alt küme sayısına bağlı olarak, tek kademeli örnekleme çok kademeli örnekleme yöntemleri şeklinde sınıflandırılmaktadır (Onwuegbuzie & Collins, 2007). Üzerinde araştırma yapılacak birimler kümelere ayrılması; bu kümelere rastgele, tabakalı veya sistematik örneklemeyle belirli sayıda küme seçilmesi ve seçilen bu kümelere ait tüm birimler kadar öğe listelenmesi durumunda, söz konusu örnekleme tek kademeli küme örnekleme olarak adlandırılmaktadır. Ancak çok aşamalı küme örnekleme olarak yukarıda anılan şehir örneğinden de anlaşılacağı üzere küme örneklemede örneklem seçimi en az iki aşamadan oluşmaktadır (Creswell & Clark, 2016).

Küme örnekleme seçiminde dikkat edilmesi gereken husus, örneklem belirleme aşamalarında evreni temsil ettiği düşünülen kaç kümenin (ilçe, köy, mahalle ve sokak vb.) seçileceğidir. Eğer çok az mahalle seçilirse, o mahallelerdeki hemen her hanenin örnekleme alınması söz konusu olabilir (Morgan & Morgan, 2008). Bununla birlikte çok fazla sokak veya mahalle seçilmesi durumunda ise her bir sokaktan az sayıda hanenin seçilmesi söz konusu olabilir. Küme sayısının artması durumunda örneklemin evreni temsil etme olasılığı artarken zaman ve diğer maliyetlerin artması söz konusu olacaktır (Vogt vd., 2012). Böylesi bir zorlukla karşılaşmamak için küme örnekleme çalışmalarında genellikle evrenden ayrıştırılan ilk küme sayısı fazlaştırılmaktadır. Sonrasında ise bu fazla sayıdaki ilk kümelere az sayıda alt kümeler belirlenerek çalışma yoluna gidilir. Böylesi bir çalışma tarzı, evrene ilişkin daha fazla çeşitliliğe erişilmesini mümkün kılmaktadır (Bernard, 2011; Silverman, 2013).

Küme örnekleme yöntemi, evrende yer alan tüm öğeleri içermese de bu öğelerin benzer özelliklerine göre gruplandırılması ve alt kümelere yer alan öğelerin listelenebilmesine olanak sağlaması sebebiyle kullanışlıdır (Morgan & Morgan, 2008). Küme örnekleme ile geniş bir alana yayılmış evrene erişim kolaylaşacak ve araştırmacının ulaşım masrafları azalacak, araştırmacının araştırma verileri üzerindeki denetimini arttıracak ve araştırmacıya zaman kazandıracaktır. Bunun yanında küme örnekleme yönteminde hata ihtimali yüksek olmaktadır (Neuman & Robson, 2014). Evrenin kümelere ayrılması aşamasında ve kümelemenin diğer her aşamalarında evrene ilişkin daha az özelliği içeren öğelerin seçilmesi söz konusu olabilmekte, bu durumda örneklemin ve evrenin özellikleri arasındaki farklılığın yüksek olması ihtimali de artacaktır (Creswell & Clark, 2016).

Yukarıda kısaca anılan yöntem ve teknikler, alanyazındaki nicel araştırmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak araştırmacılar neden bu yöntem ve teknikleri tercih ettiklerini bilmemekte ve benzer çalışmaların yöntemlerini taklit etmektedirler. Bu durum nicel araştırmaların nesnel doğasının bir sonucudur. Yani araştırmacılar, kendi görüşlerini işe katmadan kolay yoldan belirleyecekleri örnekleri seçmekte, bu örneklerden nicel veriler elde etmekte ve yine kendi öznelliklerinden uzak, yansız matematiksel formüllerle verileri ilişkilendirmekte ve analizlerini tamamlamakta, bu yolla örnekten elde ettikleri verileri genellemektedirler. Pozitivist bilimin eleştirilen bu yönüne karşın örneğin amaçlı olarak ve az sayıda seçilmesi ile araştırmacının öznel deneyimlerinin de işe koşulması ihtiyacı doğmuştur (Sale vd., 2002). Alanyazındaki çoğu araştırmanın amaçlı bir biçimde belirlenmiş örnekler üzerinde yürütülmesi, amaçlı örneklem belirleme hatalarına odaklanmayı da zorunlu kılmıştır. İlerleyen bölümde olasılıklı olmayan (amaçlı) örnek belirleme yöntem, teknik ve ilkeleri kuramsal ve uygulamaya dönük olarak tartışılacaktır.

Derinlik, yoğunluk ve özneliliğin olasılıklı olmayan yöntemleri

Nicel yöntemlerin pratik ve genellenebilir doğasına karşın, nitel yöntemler araştırmacılara, olgulara ilişkin derinlik, yoğunluk ve öznel süreçleri sunmaktadır. Bu sayede araştırmacılar, nicel yöntemlerin kolay uygulanabilir matematiksel analizleri ile değil, kendi yaşantılarını da işin içine katarak daha zor analizler ile yüzleşirler. Bu zorluğu aşmak ve nitel araştırmayı uygulanabilir kılmak için çeşitli araştırmacılar tarafından çoğunlukla kendi araştırma süreçlerinde öğrendikleri deneyim ve bilgilerden hareketle belirli yöntemler geliştirilmiştir (Miles & Huberman, 1994). Alanyazında karşılaşılan farklı çalışmalarda, olasılıklı olmayan yöntem ve tekniklerin uygun kullanılmadığı, örneklerin hatalı seçildiği ve araştırmanın bu hatalı örnekler ile sürdürüldüğü görülmektedir. İlerleyen bölümde alanyazında şimdiye kadar kullanılagelen temel yöntem ve teknikler tanıtılmakta ve uygulamaya dönük bilgilere yer verilmiştir. Nitel araştırmalar genellikle amaçlı bir şekilde belirlenmiş az sayıda örneklemlerle yürütülür. Nitel örneklemler bazen tek bir birey veya küçük bir gurubu kapsayabilirken, nicel araştırmalar ise genellikle rastgele belirlenmiş daha geniş örneklemleri kapsamaktadır (Strauss ve Corbin, 2014). Söz konusu iki araştırma yaklaşımını farklılaştıran durum yalnızca örneklem belirleme yöntemleri değildir. Bunun yanında her iki yaklaşımın kuramsal kökenleri de belirgin farklılık göstermekte; nicel yöntemler veri genişliği ve genellenebilirliğe odaklanırken, nitel yöntemler veri derinliğine odaklanmaktadır (Neuman & Robson, 2014; Patton, 2005).

Nicel araştırma yaklaşımının örneklem belirleme yöntemlerinden olan rastgele örneklemin kuramsal kökenleri ve uygulama gücü istatistik kaynaklı olasılık kuramından gelmektedir (Tashakkori & Teddlie, 2010). Rastgele ve istatistiki olarak temsil özelliği olan örneklemler, küçük örneklemlerden daha büyük nüfusa doğru güvenilir genelleme yapılmasını mümkün kılmaktadır (Morgan & Morgan, 2008). Bununla birlikte rastgele örneklemler, örneklem seçimi sırasında

oluşabilecek ön yargıları ve araştırmacı yanlılığını da kontrol altına almaktadır. Olasılık temelli rastgele örneklem yönteminin amacı, örneklemden genel nüfusa genelleme yapabilmek ve seçici hatalarını kontrol etmektir (Marshall, 1996).

Belli araştırma konularında evreni belirlemek veya araştırma sonuçlarının geniş bir evrene genellenmesi söz konusu değildir. Özellikle bir grubun (evsiz insanlar, mülteciler, özel bir hasta grubu veya özel bir suçlu grubu vb.) veya özel bir olgunun (uyuşturucu madde kullanımı veya cinsel yönelimler vb.) araştırıldığı durumlarda evren, çoğu kez ulaşılan en küçük birim olabilmekte ve evrenin büyüklüğünün belirlenmesi her durumda mümkün olamamaktadır (Charmaz, 2011; Neuman & Robson, 2014). Böylesi evrenler için örneklem çerçevesi oluşturmak da mümkün olmadığından, bu evrenlerden olasılığa dayalı ya da temsili bir örneklem seçilmesi de söz konusu olamaz (Marshall & Rossman, 2014). Evrenin doğasına ilişkin belirgin bir öngörüye sahip olunamayan durumlarda, olasılığa dayalı olmayan örneklem seçim teknikleri kullanılmaktadır (Strauss & Corbin, 2014). Nitel araştırma yaklaşımının örneklem belirleme yöntemlerinden olan olasılığa dayanmayan örneklem belirleme yöntemindeki düşünce, araştırmanın daha derinlemesine yapılabilmesi için bilgi zengini durumların seçilmesidir (Vogt vd., 2012). Bilgi zengini durumlar, örneklem sayısından etkilenmemekle birlikte, örneklemden sağlanan bilginin, araştırmanın amaçlarına uygun olmasını ifade etmektedir. Bilgi açısından zengin durumlar, araştırmacının araştırmanın amacı bağlamında olabildiğince fazla bilgiye ulaştığı durumlardır (Cochran, 2007). Burada söz konusu olan durum bilgi çeşitliliği ve derinliğidir. Olasılığa dayanmayan örneklem yöntemleri, bilgi çeşitliliği ve derinliği sunduğu ölçüde kullanışlı olmaktadır (Morgan & Morgan, 2008). Örneğin bir sosyal sorumluluk projesinin etkisinin araştırıldığı bir araştırmada, olasılıklı örneklem seçimi ile elde edilecek bilgi ile olasılıklı olmayan örneklem seçimi kullanılarak elde edilen bilginin derinliği farklı olacaktır. Olasılıklı olmayan örnekleme, araştırma sorularını cevaplayabilecek ve bilgi bakımından zengin birimlere (birey, grup, olgu vb.) odaklanmaktadır (Flick, 2014).

Olasılıklı olmayan örnekleme, nitel araştırma çalışmalarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Eğer bir örneklemin seçimi, araştırmacının evren ile ilgili kendi bilgilerine veya çalışmanın amacına bağlı ise, bu tür örnekleme olasılıklı olmayan (amaca yönelik) örneklemedir (Marczyk vd., 2005). Bu örnekleme yönteminde araştırmacı öncelikle evrendeki çeşitlilik içinden araştırmanın varyasyonlardan ilgilendiği bit tanesini belirler (Marshall & Rossman, 2014). Daha sonra bu çeşitliliği en iyi temsil edeceğini düşündüğü bir örneklem belirler. Bu noktada araştırma için uygun öğelerden oluşan bir örnekleme seçebilmek için, araştırmacının evren hakkında çok iyi fikir sahibi olması gerekmektedir. Bu tip örnekleme yöntemlerinin çeşitli zayıf yönleri bulunmaktadır (Neuman & Robson, 2014). İlk olarak olasılıklı olmayan örneklemede evrendeki birimler arasında rastgele seçim yapma durumu söz konusu değildir. Başka bir deyişle evrendeki her öğenin eşit ve bilinen seçilme imkânının olmadığı durumlar söz konusudur

(Silverman, 2013). İkinci olarak, örnekleme oluşturacak öğelerin seçiminde her zaman araştırmacının ön yargılarının seçime etki etme ihtimali vardır (Patton, 2005; Strauss & Corbin, 2014). Son olarak, olasılıklı örnekleme yöntemlerinin dayandığı matematiksel kuramların olmaması, örnekleme hatalarını tam olarak tespit etmeyi mümkün kılmaz. Başlıca olasılıklı olmayan örnekleme türleri Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. Nitel Araştırmada Örneklem Yöntemleri

Örneklem Türü	Amaç
Aykırı veya Anormal Durum Örneklemesi	İlgili olguya ilişkin alışılmadık bulguları öğrenmek veya olgunun sıra dışılığında ders çıkarmak
Yoğunluk Örneklemesi	Olgunun bilgi yüklü durumlarının, yoğun bir şekilde fakat aşırıya kaçmadan açıklanmak
Maksimum Çeşitlilik Örneklemesi	Farklılıkları belirlemek için geniş çaplı durumları ve önemli ortak örüntüleri belirlemek
Benzeşik (Homojen) Örneklem	Odaklanmak, çeşitliliği azaltmak, analizi basitleştirmek ve grup görüşmelerini kolaylaştırmak
Tipik Durum Örneklemesi	Tipik, sıradan, normal veya ortalama durumları göstermek
Kritik Durum Örneklemesi	Mantıklı genellemeler yapmak ve bilginin farklı durumlara uygulanmasını sağlamak
Kartopu veya Zincir Örneklem	Kişiden kişiye, kişiden de durumlara ulaşarak farklı olguları açıklayabilmek
Ölçüt (Kriter) Örneklem	Belli ölçütleri sağlayan durumları belirlemek
Kuram tabanlı örneklem	Kuram oluşturmak veya kuramların doğrulanmasını sağlamak
Doğrulamayı veya Yanıtlamayı Durum Örneklemesi	Farklılık ve çeşitlilikleri araştırmak, temel analizi derinleştirmek
Tabakalı Amaçlı Örneklem	Belirli alt grupları belirleyerek karşılaştırmaları ve analizi kolaylaştırmak
Fırsatçı veya Beliren örneklem	Beklenmedik bir şekilde beliren durumların avantajını kullanmak
Amaçlı Rasgele Örneklem	Önyargıyı azaltmak; inanırlık ve güvenilirliği arttırmak
Siyasi veya Politik Durum Örneklemesi	Araştırmaya dikkat çekmek veya hassas konuları araştırmadan çıkarmak yoluyla olası ilgiden kaçınmak
Kolay ulaşılabilir veya Elverişli Örneklem	Kolay olanı seçmek; bilgi ve güvenilirlik pahasına zaman, para ve çabadan tasarruf sağlamak
Hibrit veya Karma Örneklem	Üçgenleme, esneklik; çeşitli ilgi, çoklu amaç ve ihtiyaçları karşılamak

Tablo 1’de Miles ve Huberman (1994) ile Patton (2005)’den uyarlanan nitel örneklem yöntemleri ve yöntemlerin yapılış amacı görülmektedir. İlerleyen bölümlerde bu örneklem yöntemleri tartışılacaktır.

Aykırı veya Anormal Durum Örneklemesi. Bu örneklem yönteminde araştırma amacına yönelik olarak belirlenen ve araştırma sorularının cevaplanmasına en anlamlı katkıyı yapan örnekler seçilmektedir. Bu yöntemde genellikle başarılı veya başarısız durumlar, paradokslar, sıra dışı veya rastlanılması oldukça zor örnekler seçilmektedir (Marshall & Rossman, 2014). Aykırı durum örneklemesinde amaç, dramatik veya olağanüstü durumlardan farklı ve özgün bilgi elde edilmesidir (Liamputtong, 2013). Aykırı durumlar, çoğunlukla örneklemde yer alan katılımcıların tecrübe ve yaşantılarından kesitler sunmakta ve araştırma bağlamını örneklem yaşantısı ile sınırlandırmaktadır (Strauss & Corbin, 2014). Aykırı durumlardan hareketle, araştırma sorunsalını çözümlenmeye yönelik uç çıktılar elde etme veya sıra dışı durumlardan ders çıkarma düşüncesi de bulunmaktadır (Charmaz, 2011). Alanyazında aykırı durum örneklemine hatalı kullanıldığı çalışmalar vardır. Bu çalışmalarda aykırı durum örnekleme üzerinde araştırma yaptığına inanan araştırmacılar, aykırı durumun belirleyicisi olan ve evrendeki temsili bir örneklem üzerinde çalışmaktan ziyade, yaşantı veya bilgi düzeyi ile evrenden ayrılan veya büyük bir başarı ya da başarısızlık sağlayanlar gibi ayrıştırıcı özellikleriyle evrenden farklılaşan kişi, olay veya durumlar üzerine yoğunlaşmaktan ziyade, belirli özellikleri ile ortalamadan sapan durumlara yoğunlaşmaktadır (Rolfe, 2006). Böylesi durumlarda aykırı durum örneklemesi kullanılarak elde edilen veriler, kritik durum veya başka bir yöntemle elde edilecek veri zenginliğini sunmamaktadır (Trotter, 2012).

Alanyazındaki aykırı durum örneklemini kullanan çalışmalarda karşılaşılan diğer bir sorun da araştırmanın sunumu aşamasında olmaktadır. Aykırı örneklemelerin belirlenme biçimi araştırma raporunda ayrıntılı bir şekilde ifade edilmelidir. Örneklemin evrenden farklılaştığı özellikler belirlenmeli ve örneklemin evrendeki diğer birimlerden hangi bakımlardan farklılıklar içerdiği veya eşsizliği açıklanmalıdır (Patton, 2005). Alanyazında bulunan ve türünün iyi bir örneği olarak kabul edilen aykırı durum araştırmaları genellikle bir örnekleme betimlemekten ziyade, o örneklemden istifade ederek ders çıkarmayı hedeflemektedir (Marczyk vd., 2005). Çoğu durumda, aykırı durumu tasvir eden iyi örneklerin (bilgi açısından zengin) derinlemesine çalışılmasıyla elde edilecek bilgi, evrendeki ortalama durumun ne olduğunu betimleyen istatistiksel verilerden daha fazla olacaktır (Vogt vd., 2012). Aykırı durum örnekleme yalnızca nitel araştırmalar da değil aynı zamanda karma araştırma yöntemlerinde, katılımcıların normal dağılımları hakkındaki istatistiksel verileri desteklemek veya istatistiklerle belirlenemeyen farklı bilgilere erişmek amacıyla da kullanılabilir (Marshall, 1996). Karma araştırmalarda kullanılan aykırı durum örnekleme genellikle toplu veri raporlamasında ihmal edilen aykırı durumlar (normal dağılımlı çan eğrisi şeklinin uç noktaları) üzerine odaklanmaktadır (Onwuegbuzie & Collins, 2007).

Aykırı durum örnekleme genellikle etnometodoloji¹ çalışmalarında kullanılmaktadır. Bu kapsamda aykırı durum örnekleme, çalışma alanındaki olgu ve yapılar arasındaki ortak anlayışla ilişkili rutin deneyimlerden belirgin bir şekilde farklılaşan olgu ve yapıları ifade etmektedir (Guba & Lincoln, 1982). Günlük yaşamın bir parçası olagelen durumları, varsayım ve normları açığa çıkarmak için normlardan büyük ölçüde farklılık veya sapma gösteren olgu ve yapılara odaklanmak gerekmektedir (Morgan & Morgan, 2008). Bir lokantada yemek yiyen veya sıkışık bir toplu taşıma aracında obez bireylere karşı gösterilen tepkileri gözleyip sonrasında bu ortamlarda bulunan kişilerle ne gördükleri ve ne hissettikleri hakkında görüşmeler yapılması, aykırı bir örneğin çalışılmasına örnek gösterilebilir (Silverman, 2013). Esasen aykırı durum örnekleminin temelini oluşturan düşünce, aykırı durumların sıra dışı olmaları ve hem sıra dışı hem de normal olarak kabul edilen durumları betimlemeleridir. Tüm amaçlı örneklem desenlerinde olduğu gibi, araştırmacı aykırı durum örnekleme kullandığı zaman, bunun nedenini, bu yöntemin faydalarını ve eksik yönlerini (genellenemez olma vb.) bildirmekle yükümlüdür (Patton, 2005).

Yoğunluk Örnekleme. Aykırı durum örnekleme benzer şekilde farklılıklara daha az değinen yoğunluk örnekleme, araştırılan olay ve olguları aşırılığa kaçmadan ancak yoğun bir şekilde betimleyen bilgi yüklü durumları içermektedir (Silverman, 2013). Aşırı veya aykırı durumlar, araştırılan olgunun sınırlarını çarpıtacak şekilde farklılaştırabilir veya sıra dışı bilgiler içerebilirler (Marshall ve Rossman, 2014). Nitel bir araştırmada kullanılan yoğunluk örnekleme, aşırı veya sıra dışı durumlardan ziyade, araştırılan olgunun en iyi veya en zengin bilgi içeren örneklerini kapsamalıdır (Morgan & Morgan, 2008). Nitel araştırma yöntemlerinden genellikle heuristik² yaklaşım temelli araştırmalar yoğunluk örnekleme kullanmaktadır (Mays & Pope, 2000). Heuristik araştırmalar, araştırmacının yoğun kişisel deneyimleri üzerine desenlendiği için olguları derinlemesine tecrübe eden ve aynı araştırmayı yürüten ya da benzer tecrübeleri yaşamış araştırmacılar da çalışmaya dâhil edilir (Kothari, 2004; Liamputtong, 2013). Heuristik araştırmalarda incelenen olguların, sıra dışı, patolojik ya da aykırı olması gerekli değildir. Bunun yerine yoğun bilgi içermesi ve zaman içinde

¹Etnometodoloji, insanların günlük hayatta karşılaştıkları deneyimleri, nasıl anlamlandırdıklarının deneysel bir düzlemde incelenmesidir. Eylemlerin akılcı bir şekilde açıklanmasını temel alan etnometodoloji, eylemin nesnel ve öznel karakterine ve eylemin karşılıklı olmasına vurgu yaparken, eylemlerin günlük yaşamın doğal akışı içinde çözümlenmesini de kapsamaktadır (Miles & Huberman, 1994).

² Heuristik yaklaşım, üzerinde çalışılan olayın ya da olgunun doğasının öz deneyimler ve araştırmacının öznel açıklamaları yoluyla keşfedilmesi ve anlamlandırılması amacını taşımaktadır (Denzin & Lincoln, 2008). Araştırmacının içinde var olan yaratıcı düşünceyi açıkça ifade etme ve anlamlandırmasını sağlamaktadır. Heuristik yaklaşım, insan deneyimlerini, araştırmacıyla araştırılan olgu arasında (araştırmacının örtük bilgisini göz önünde bulundurarak) öznel ve yaratıcı bağlantılar kurabilmesini sağlayan tek araştırma yaklaşımıdır (West, 2001).

farklı ve yeni bilgilere ulaşabilecek örneklem olması elzemdir (Strauss & Corbin, 2014).

Alanyazında bulunan çok sayıda yoğunluk örnekleme araştırmasında temel hata noktası araştırmacının ön bilgi ve araştırma tecrübesi yetersizliğidir (Trotter, 2012). Yoğunluk örnekleme, genellikle araştırmacının incelediği olgu hakkında ön bilgi ve tecrübesinin olduğu durumlarda kullanılmaktadır (Patton, 2005). Bununla birlikte araştırmacının incelediği olay ve olgulara ilişkin ön bilgi ve deneyiminin bulunmadığı durumlarda yoğunluk örneklemesinin yapılması zorlaşacaktır (Bernard, 2011). Bu durum yoğunluk örnekleme getirilen önemli bir eleştiridir (Neuman, 2014). Bu zorluğu aşmak için araştırmacının deneyim ve bilgisinin yeterli olmadığı durumlarda, incelenen olgu hakkında veri sunacak yeterli sayıda örnek alınmalıdır (Travers, 2001; Onwuegbuzie & Collins, 2007). Bu noktada toplanan verilerin kendini yinelemesi durumu ölçüt alınmalıdır (Marshall, 1996). Yani araştırmacı, incelediği olgu hakkında farklı örneklemelerden birbirine yakın bilgiler topluyor ve toplanan bilgilerden daha ileri bilgilere erişemiyorsa doygunluk sağlanmış demektir (Strauss & Corbin, 2014). Yoğunluk örnekleme yönteminin kullanıldığı durumlarda araştırmacının, araştırdığı olguyu en iyi biçimde açıklayabileceğini düşündüğü örnekleme iyi bir şekilde belirlemek için iyi bir hazırlık yapması ve daha sonra incelenen olguyu derinleştirebilecek düzeyde zengin bilgiye sahip örnekleri seçmesi gereklidir (Patton, 2005; Silverman, 2013).

Maksimum Çeşitlilik (Heterojen) Örneklemesi. Maksimum çeşitlilik örnekleme örnekleme, problemle ilgili olan ve kendi içinde benzeşik, değişken ve farklı durumlardan oluşacak şekilde belirlenmektedir (Grix, 2010). Bu doğrultuda genelleme yapmak için bu çeşitliliği sağlamak hedeflenmez, aksine çeşitlilik gösteren durumlar arasında herhangi bir ortak ya da paylaşılan olguların olup olmadığını bulmaya çalışmak ve bu çeşitliliğe göre problemin farklı boyutlarını incelemek hedeflenir (Marczyk vd., 2005). Maksimum çeşitlilik yöntemi, incelenen olay veya olguyla ilişkili çok sayıda farklılığı kapsayan ana temaları keşfetmek ve tanımlamayı amaçlamaktadır (Neuman, 2014). Örneklem büyüklüğünün az veya küçük tutulduğu alanyazındaki çok sayıda çalışmada çeşitliliğin fazla olması belirgin bir sorun oluşturmaktadır. Ancak bu sorun, maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılarak giderilebilir ve büyük farklılıkların oluşturduğu ortak örüntülere odaklanılarak incelenen olguların benzer yönleri belirlenebilir (Travers, 2001). Maksimum çeşitlilik örnekleme yapılırken incelenen olgu hakkında en fazla bilgi edinmeyi olanaklı kılacak etkenler belirlenmelidir (Neuman & Robson, 2014). Bu açıdan araştırmacı öncelikle farklılıklara odaklanmalı ve farklılık içinden benzer veya ortak yönlerin bir listesini oluşturmalıdır (Morgan & Morgan, 2008). Örneğin bir eğitim programının uygulama başarısını araştıran bir araştırmacı maksimum çeşitlilik örnekleme yapmak istediğinde, farklı sosyoekonomik yapıdaki okulları belirleyerek bu okullar içinden en fazla farklılaşmanın olduğu örneklem seçmelidir. Bunun

yanında incelenen topluluğun büyüklüğü (öğrenci veya öğretmen sayısı), etnik çeşitlilik, coğrafi konum, demografik yapı (yaş, cinsiyet vb.) gibi konularda mümkün olduğu ölçüde farklı bir örneklem istendiği durumlarda her bir durum için ayrı bir matris düzenlenmelidir (Flick, 2014; Vogt vd., 2012).

Bunun yanında sosyal araştırmalarda kullanılan maksimum çeşitlilik ölçütleri genellikle kişinin mesleği, kariyeri, toplumsal görünürlüğü, çalıştığı kurum gibi sosyal değişkenler ile yaş, cinsiyet, etnik köken, coğrafi konum, sağlık durumu gibi bağıl bireysel değişkenlerdir (Creswell & Clark, 2016). Araştırmacı maksimum farklılığı sağlamak için incelediği olguya ilişkin belirleyeceği bir veya daha fazla ölçütü kullanarak bir matris oluşturur ve maksimum örneklem çeşitliliğine bu matris ile ulaşabilir (McNabb, 2015). Matris ile belirlenen tematik örüntüler, incelenen olguya ilişkin kategorilerin ve diğer boyutların da aydınlatılmasına ve incelenen olguya ilişkin açıklanabilir bir model sunulmasına olanak sağlar (Liamputtong, 2013). Patton'a göre (2005), farklı kesim ve yapılardan küçük bir örneklem seçilirken, veri toplama ve veri analizi iki tür durum ile sonuçlanmaktadır: (1) Örneklem dâhil her grubun kendine has yönleri veya farklı karakteristik özellikler ile ölçütlerin detaylı bir biçimde ifade edilmesi, (2) Büyük ölçüde farklı özellik gösteren durumlar arasında ortaya çıkabilecek ortak temalar ve bunların değerinin ortaya çıkarılmasıdır. Nitel çalışmalarda her ikisi de önemli bir desene işaret edebilmektedir (Mertens, 2014).

Benzeşik (Homojen) Örneklem. Maksimum çeşitlilik örneklemesinin aksine benzeşik örneklem yönteminde küçük ve homojen bir örneklem ele alınmakta ve detaylı olarak çalışılmaktadır (Neuman, 2014). Benzeşik örneklem yönteminde örneklem, araştırmanın problemiyle ilgili olarak evrende yer alan benzeşik bir alt grubu ya da oldukça özelleşmiş bir durumu içerebilir. Ancak bu özel durum aykırı durum örneklemesinden farklıdır (Strauss & Corbin, 2014). Örneğin okullar üzerine yapılan bir araştırmanın bir yalnızca alt sosyoekonomik toplumsal düzeydeki bölgelerde yer alan okulları kapsaması bu örneklem yönteminin kullanılmasını gerektirmektedir (Flick, 2014). Benzer şekilde toplumsal cinsiyet araştırmaları veya LGBT bireyler üzerinde yapılan araştırmalar da benzeşik örneklemle yürütülmektedir. Ancak genellikle odak grup görüşmeleri benzeşik olan gruplar üzerinde gerçekleştirilmektedir (Creswell, 2013). Odak gruplar genellikle özel olarak belirlenmiş veya odaklanılmış konular üzerinde sayıları 4-12 arasında değişebilen katılımcıdan oluşan gruplarla açık uçlu sorular veya beyin fırtınası gibi teknikler kullanılarak görüşmelerin yapılmasıdır (Marshall, 1996; Patton, 2005). Buradaki asıl nokta odak grupların genellikle benzer yapılardan gelen ve benzer tecrübeleri yaşamış insanları bir araya getirmek suretiyle onları etkileyen temel konular üzerine grup mülakatı yapılmış olmasıdır (Neuman & Robson, 2014). Odak gruplar genellikle nitel araştırmaların başlangıç safhalarında oluşturulabileceği gibi, araştırmanın kendisi de odak grup olarak tasarlanmış olabilir. Bu açıdan benzeşik örneklem bir araştırmanın hazırlık aşamasında

oluşturulabileceği gibi, araştırmanın kendisi de benzeşik örneklem yöntemi ile desenlenebilir (Denzin & Lincoln, 2008).

Tipik Durum Örneklemesi. Tipik durumlar, evrende yer alan çok sayıdaki benzeri arasından genel olarak incelenen olay veya olguyu açıklayabilecek düzeyde bilgi içeren durumlardır (Patton, 2005). Bu noktada tipik durum, evreni temsil yeteneği olan ve temel özellikleri bakımından evrenden farklılaşmayan durumları ifade etmek için kullanılmaktadır (Marshall & Rossman, 2014). Araştırmacının bir kültürü veya toplumsal olguyu, bu kültür veya olguya yabancı olan kişilere aktarmak için tipik durumları kullanması önemlidir (Miles & Huberman, 1994). Tipik durumlar, genellikle araştırmacı tarafından değil, neyin veya kimin tipik olduğuna karar verecek yeterlikte olan uzmanlar tarafından belirlenmelidir (Morgan & Morgan, 2008). Tipik durumlar, aynı zamanda anket verilerinden, ortalamaların demografik analizlerinden ya da 'ortalama' durumların belirlendiği karakteristik özelliklerin normal dağılımını veren istatistiksel veriler aracılığıyla da seçilebilir (Bernard, 2011). Ancak bir araştırmada, bir veya daha fazla tipik durumun karakteristik özelliklerinin sunulması, tüm katılımcıların deneyimleri konusunda genellemeler yapılmasını gerektirmemektedir (Mertens, 2014). Bu noktada araştırma konusuna yabancı olan kişilere bu durumlar hakkında neyin tipik olduğunu göstermek amaçlanmaktadır. Bu şekliyle örneklem yalnızca tasvir amaçlı olup nihai bir belirleme değildir (Creswell, 2013).

Tipik durumlar, sıra dışı olmayan ve toplum içinde ortalama olarak kabul gören durumları kapsamaktadır (Patton, 2005). Bu noktada okullar üzerine yapılacak bir araştırma için tipik durum örneklemesi, şehir merkezinde görece geneli yansıtabilecek birkaç okulun seçimi ile sınırlı olabilir (Strauss & Corbin, 2014). Ancak tüm okullar analiz birimi olduğunda, tipik okullar için gösterilen süreç ve etkiler 'kötü' ya da 'mükemmel' bölgelerin durum çalışmaları için referans çerçevesi oluşturmada kullanılabilir (Marshall, 1996). Tipik bölge örnekleme kullanıldığı zaman, bu bölge özellikle seçilmiş olmalıdır, çünkü bu hiçbir şekilde anormal bir bölge özelliği taşımamaktadır (McNabb, 2015). Bu yöntem kullanılarak yürütülen bir çalışma, genellikle genellenebilir veriler üretebilir. Bunun yanında özellikle değerlendirme ve uygulama politikası belirleme araştırmalarında, uygulayıcı ve karar vericilere oldukça önemli veriler sunabilir (Onwuegbuzie & Collins, 2007). Bir değerlendirme çalışmasında temel karar vericiler, kararlarını, sıradan ve geneli temsil eden örneklere bakarak verirler (Vogt vd., 2012). Karar vericiler için başarısız veya mükemmel uygulamaların çok fazla önem taşımadığı, bunun yanında tipik durumları yansıtan kaynakların çok daha önemli olduğu bilinmektedir (Guba & Lincoln, 1982). Bu çerçevede tipik durum örneklemeleri, belirli bir uygulama veya programın etkilerinin araştırıldığı değerlendirme çalışmalarında kullanılabilir. Ayrıca hangi durumda kullanılırsa kullanılsın tipik durumları belirleyecek ölçütlerin iyi bir şekilde oluşturulması gereklidir (Neuman, 2014).

Kritik Durum Örneklemesi. Kritik durumlar, önemli bir olguyu belirgin bir şekilde yansıtan ya da normal şartlar altında özel bir öneme sahip olan durumlardır. Kritik bir durum veya durumların varlığına işaret eden en önemli gösterge “eğer o, burada oluyorsa, başka benzer durumlarda da olabilir” ve “eğer o, burada olmuyorsa, başka benzer durumlarda da olmayabilir” şeklinde bir ifadedir (Flick, 2014; Mertens, 2014). Diğer bir ifadeyle, araştırmacının incelediği olguya ilişkin gözleminin “eğer bu çalışma grubu, bu olgu karşısında belirli sorunlar yaşıyorsa, diğer tüm grupların da benzer sorunlar yaşadığından emin olabiliriz” çıkarımı, kritik durumları belirleme açısından önemlidir (Marczyk vd., 2005).

Kritik durum örneklemesi, mali kaynakların (kaynakların maksimum verimlilikte kullanılması veya mali kaynaklardan insanlar için en fazla yararın sağlanması vb.) veya çeşitli eğitim programlarının (yeni uygulanan öğretim programları vb.) ya da kişiler arası ilişki durumlarının (hasta memnuniyeti, iş doyumu vb.) belirlenmesinde kullanılabilir (Patton, 2005; Creswell & Clark, 2016). Ayrıca araştırmacı incelediği olguyla ilgili belirli sayıda durumu inceleyecek derecede imkân ve kaynaklara sahip değilse kritik durum örneklemesi kullanışlı olabilir (Mertens, 2014). Özellikle araştırmacının belirli bir bölgeyle sınırlandırıldığı durumlarda kritik durum örneklemesi, zengin bilgi sunmaktadır. Bu tür durumlarda, en fazla bilgi verebilecek ve bilgi üretimi konusunda en büyük etkiyi yapacak bölgeyi belirlemek için araştırmacının stratejik seçimler yapması ve araştırma sorularının sınırlarını iyi belirlemesi gereklidir (Kerlinger & Lee, 1999). Bir veya birkaç kritik durum üzerinde çalışma yürütmek, bilimin doğası gereği bütün durumlara genelleme yapılmasına imkân vermese de tek bir kritik durumu incelerken saptanan delillerin önemli olması nedeniyle mantıklı genellemeler yapılması mümkün olabilir (McNabb, 2015). Ancak yine de araştırmacının, Karl Popper’in (2005) vurguladığı bilimin ‘yanlışlanabilirlik ve ‘doğrulanabilirlik’ ilkeleri³ göz önünde bulundurması gereklidir (Marshall & Rossman, 2014).

Fen bilimleri alanının çalışma konusunda giren çoğu durum iyi bir kritik durum örneği sunmaktadır. Örneğin Galileo Galilei, yer çekimini ölçmek amacıyla yürüttüğü çalışmada bir cismin özgül ağırlığının, o cismin belirli bir yükseklikten düşme hızını etkileyip etkilemediğini incelemiştir (Bernard, 2011). Dünyadaki tüm cisimleri kapsayan genel bir kural geliştirmek için rastgele belirlenmiş bir cismi incelemek yerine, kritik durum örneklemesi yaparak belirli cisimleri seçmiştir (kuş tüyü ve madeni para). Galileo’nun deneyinde boşluğa bırakılan tüyün madeni para ile aynı hızda düştüğü varsayımı kritik bir karşılaştırma olmanın yanı sıra tüm cisimlere genellenebilir özellik taşımaktaydı. Deneyin bulguları bilim ve toplumsal çevrelerce onaylanmıştır. Çünkü bulgular hem doğru hem yeniden denendiğinde doğrulanabilir ve hem de tüy ve madeni

³ Bir önermenin bilimselliğinin, muhtemel gözlem önermeleriyle doğrulanabilir veya yanlışlanabilir bir mantıksal yapıya sahip olmasına bağlı olduğunu öngören ilke (Popper, 2005).

para seçimi ikna edici bir kritik durumu belirlemektedir (Charmaz, 2011; Creswell, 2013; Marshall, 1996; Patton, 2005).

Kritik durumların belirlenmesi, bir durumu kritik hale getiren koşulların oluşmasına veya kritik durum ölçütlerinin iyi bir şekilde belirlenmiş olmasına bağlıdır (Grix, 2010). Kritik durumlar incelenen olgunun temel birimleri olabileceği gibi, farklı olgulara işaret eden durumlar da olabilirler (Marshall, 1996). Örneğin üst sosyoekonomik düzeydeki kadınların moda ürünlerine olan ilişkin tüketim eğilimleri kritik bir durum olarak belirlenip bu grubun tüketim eğilimleri, alt ve orta sosyoekonomik düzeydeki kadınların tüketim eğilimlerine genellenebilir (Mertens, 2014). Bu kritik durum, üst sosyoekonomik düzeydeki kadınların moda tüketim eğilimlerinin, diğer grupların moda tüketim eğilimlerini etkileyeceği varsayımdır (Vogt vd., 2012). Kritik durumların zengin bilgi içeren örnekler olması araştırmanın geçerliğini arttırmaktadır. Bunun yanında kritik durumlar, her türlü önyargı ve yanlılıktan uzak, araştırmacı tarafından dengeli olarak belirlenmiş varsayımlar üzerine seçilmelidir (Patton, 2005). İlgisiz varsayımların kritik durum olarak belirlenmesi, araştırmanın hatalı olmasına yol açacaktır (Kerlinger & Lee, 1999).

Kartopu Örneklemesi veya Zincir Örnekleme. Kartopu veya zincir örneklem tekniği, evreni oluşturan birimlere erişmenin zor olduğu veya evren hakkındaki bilgilerin (büyüklük ve bilgi derinliği vb.) eksik olduğu durumlarda kullanılmaktadır (Patton, 2005). Bu teknik, zengin veri elde edilebilecek kişi ve kritik durumlara odaklanmakta ve evrene, bu kişi ve kritik durumları takip ederek ulaşmaktadır (Creswell, 2013). Kartopu örneklemesi yapmak isteyen bir araştırmacı, ilgilendiği ve incelediği olgu ile ilgili olarak evrende en çok bilgiye sahip olduğunu düşündüğü kişi ve durumlara şu soruları sormasıyla başlar: 'Bu konu hakkında en çok şeyi bilen kimdir? Görüşmeye kiminle başlamalıyım?' (Flick, 2014). Araştırmacı bu şekilde insanlara başka kimlerle görüşebileceğini sorarak yeni bilgiler edinmeye çalışır. Burada önemli olan nokta araştırmacının, görüştüğü kişilerin güvenini kazanmasıdır (Grix, 2010). Çünkü insanlar güvenmedikleri bir kişiye bilgi vermekten çekinebilir ve yeni kişilerle görüşmesi için ona referans olmayabilirler (Marshall, 1996). Araştırmacının zincirleme bir şekilde sürdürdüğü araştırma sonucunda veri doygunluğuna ulaşıldığı anda araştırmanın veri toplama aşaması tamamlanır (Kerlinger & Lee, 1999). Birçok durumda araştırmacı için kartopunun veya zincirin ilk halkasını seçmek kolaydır. Çünkü toplumda görünür olan kişi ve durumlara erişmek, kartopunun ilerleyen safhalarına göre daha kolaydır (Denzin & Lincoln, 2008). Ayrıca araştırmacının eriştiği bu ilk ve anahtar kişiler, çoğu kez farklı kişiler ve gruplar tarafından önemli olarak görülmektedir (Bernard, 2011). Anahtar kişinin açacağı yolda devam eden araştırmacı, tavsiye edilen kişilere ulaşarak zinciri doğal olarak yeni kaynaklarla farklılaştıracaktır. Zincir içinde birkaç isim tekrar tekrar bahsedildikçe bu zincir birleşir ve örneklem tamamlanır (Kothari, 2004). Bu

noktada araştırmacının veri doygunluğu ve derinliğini sağlamak için örneklem grubu ile tekrarlı görüşmeler yapması tavsiye edilebilir (Guba & Licoln, 1982).

Özellikle nitel araştırmalarda kartopu örneklem yöntemi, toplumun marjinal grupları, kanun dışı işler yapan kişiler ile toplumun genel davranışlarından sapma gösteren gruplara ulaşmak için kullanılan bir yöntemdir (Neuman & Robson, 2014). Örneğin belirli etnik ya da dini grupların mensupları, kaçak göçmenler, kayıtsız işçiler ya da uyuşturucu ticareti yapan sokak satıcılarıyla ilgili yapılacak araştırmalarda, kimlerin bu gruplara dâhil olduğunu saptamak veya evrenin büyüklüğünü tahmin etmek mümkün olmamaktadır (Liamputtong, 2013). Bu durumda araştırmacı, örnekleme girmeye uygun olan birkaç anahtar kişiyle görüşerek onlardan aynı ölçüte uyan diğer kişiler hakkında bilgi toplamaya çalışır. Eğer araştırmacı bir sokak satıcısına ulaşabilirse, bu kişiden rica ederek başka satıcılara da ulaşmaya çalışabilir (Morgan & Morgan, 2008). Takdir edilmelidir ki, bu çok da kolay ve güvenli olabilecek bir işlem değildir. Eğer araştırmacı diğer satıcılara ulaşmayı başarabilirse araştırmada kullanılan örnekleme yöntemi kartopu örnekleme olacaktır (Creswell, 2013). Bu süreci defalarca tekrar ederek, yeterli sayıda insanla görüşmelerini tamamlayan araştırmacıların veri doygunluğunu sağlamak için tekrarlı görüşmeler yapması gereklidir (Guba & Lincoln, 1982; Merriam, 1988). Ancak çoğu durumda (intihar bombacıları, terör örgütü mensupları vb.) tekrarlı görüşmeler mümkün olamamaktadır. Kartopu tekniği, ancak hedeflenen grubun kendi arasında bir iletişim ağı varsa anlamlı olacaktır (Grix, 2010). Ayrıca bazı riskli gruplarda (suç örgütleri, bilgisayar korsanları vb.) bireyler, örnekleme girebilecek diğer kişilerin iletişim bilgilerini araştırmacıya vermekten çekinebilirler. Bu sınırlılıklarla birlikte, örnekleme kimlerin girmesi gerektiğinin saptanamadığı durumlarda kullanışlı olan bir tekniktir (Patton, 2005; Miles & Huberman, 1994; Mertens, 2014).

Ölçüt (Kriter) Örneklem. Önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılmasıdır. Ölçüt araştırmacı tarafından oluşturulur ya da daha önceden hazırlanmış ölçütler listesi kullanılabilir (Marshall & Rossman, 2014). Örneğin, bir okula yirmi günden fazla devam etmeyen öğrencilerin belirlenmesi, bir bina yapım projesi veya bir tedavi programının tamamlanması için tahmin edilen sürenin aşılması durumunun araştırılması ölçüt örneklemesidir (Patton, 2005). Anılan örneklerde, tahmin edilen tamamlanma veya devamsızlık sürelerinin neden aşıldığını öğrenmek için araştırmacı, ölçüt olarak belirlenen süreyi aşan tüm durumları incelemelidir (Marczyk, vd., 2005). Ölçüt örnekleme sadece zaman değişkeni ile yapılmaz, araştırmanın konusu olan herhangi bir durum, ölçüt olarak belirlenebilir (Grix, 2010). Örneğin kıyafet zorunluğu olan bir örgütte çalışanların belirlenen ölçütlerden farklı renk ve desenlerde kıyafet giymeleri ya da parça başı üretim yapan bir tesiste, işçilerin önceden belirlenen ölçütten eksik veya fazla üretim yapmaları, ölçüt örnekleme kullanılarak araştırılabilir.

Araştırmacının incelediği olguyu açıklamada belirlediği kritik durumlar, ölçüt örneklem için kullanılabilir. Ancak kritik durumlar için belirlenmiş ölçütlerin de araştırmacının genel ahengine uyması gereklidir (Creswell & Clark, 2016). Her kritik durum, ölçüt örnekleme olmayacağı gibi her ölçüt de kritik bir duruma uyarlanamamaktadır. Örneğin, bir işyerindeki kadın çalışanların gizlice taciz edildiği veya müşterilerin kandırıldığı olaylar derinlemesine bir değerlendirmeye tabi tutulabilir (Flick, 2014). Daha önce kilo vermek amacıyla güzellik merkezlerinde alternatif tedavi almış ve fakat tedavi olduktan sonra kilo almış olan tüm kişiler derinlemesine bir nitel çalışma örnekleme oluşturabilir. Bir okul ortamında, olması gereken zamanın %10 ya da daha fazlasında sınıfta bulunmayan tüm öğrenciler, derinlemesine bir durum çalışması kapsamında düşünülebilir. Ölçüt örneklemedeki asıl nokta seçilecek olan durumların bilgi verme açısından zengin olmasıdır (Marshall, 1996). Çünkü bu durumlar, tedavi, program veya örgüt iyileştirmeleri için birer fırsat haline dönüşen ve tedavinin, örgütün veya programın temel eksikliklerini ortaya çıkaran belirleyici araçlar olarak işlev görürler (Morgan ve Morgan, 2008). Bu haliyle ölçüt örneklem kullanılarak yürütülen çalışmalar, devam eden tedavi veya programların izlenmesinde de önemli niteliksel veriler sağlayabilir (Coyne, 1997). Önceden belirlenmiş ölçütlerin karakteristik özelliklerini gösteren tüm durumların derinlemesine nitel bir analize tabi tutulması ile tedavi, örgüt ve programlar için standart ve normlar getirilebilir (Charmaz, 2011).

Kuram Tabanlı Örneklem veya Kuramsal Örneklem. Nitel araştırmalar belirli bir kuramın geçerliğini sınamak, sınırlarını belirlemek veya genellikle kuram oluşturmak amacıyla da yürütülebilir. Kuram oluşturma amacıyla yürütülen çalışmalar belirli kavramsal durumlara odaklanırlar ve kuramın içinde yer alan kavramların soyut ve somut durumlarını anlamaya çalışırlar (Charmaz, 2011). Kuram tabanlı örneklemede araştırma sorusunun yanıtı olabilecek kavramların, yapı ve süreçlerin yinelenmeye başladığı aşamaya (doyum noktası) kadar sürdürülür (West, 2001). Kuram tabanlı örnekleme önceden belirli sınırlarla örneklem oluşturmaya olanak verebilecek güçlü bir kuramsal çerçevenin bulunmadığı durumlarda kullanılabilir (Newman & Benz, 1998). Bir kuramın derinliğinin belirlenmesi veya araştırmacının önceden kavramsallaştırdığı düşüncelerin kurama dönüştürülmesi için farklı örneklem grupları ve değişkenlerin işe koşulması gereklidir (Miles & Huberman, 1994). Bir kuram, yeni araştırma bulgularıyla desteklendiği ölçüde derinleşecektir. Bu noktada araştırmacı olayları, hayatın belli kesitlerini, zaman dilimlerini veya insanları, önemli kuramsal kavramların potansiyel tezahürü ya da temsilini oluşturacak şekilde örnekleme almalıdır (Bernard, 2011). Örneğin belirli bir olguyu inceleyen araştırmacının, bu olgunun belirme aşamasından itibaren başlayıp olgunun sonuçlanma ve olası diğer sonuçlarını belirleme aşamasına kadar yürüteceği çalışmalar kuram tabanlı bir araştırma deseniye, olguya ilişkin tüm kişi veya kritik durumlar da örneklem olacaktır (Creswell, 2013; Patton, 2005).

Kuram tabanlı çalışmalarda seçilen örneklem, olguyu temsil eden bir birim olabileceği gibi, olgudan tamamen farklı bir birim de olabilir (McNabb, 2015). Bu aşamada araştırmacının, olgunun ve evrenin sınırlarını iyi belirlemesi gereklidir. Kuramsal olarak olgunun sınırlarının belirlenemediği durumlarda araştırmacı kişisel deneyimlerine dayanarak olguyu derinleştirecek bilgiye sahip olduğunu düşündüğü en uygun örnekleri seçmelidir (Merriam, 1988). Bu açıdan araştırmacının, işlevsel örneklere erişmesi önemlidir. Kuramsal örneklem, kavramsal yapıların karakteristik özelliklerinin değişiklik gösterdiği çeşitli durumlar veya boyutsal aralıkları keşfetmek amacıyla gelişmekte olan kavramlar üzerine oluşturulan örnekleri de kapsamaktadır (Strauss & Corbin, 2014). Kuram oluşturmada, kuramsal örnekleme, araştırmanın ileri aşamasında yürütülecek analizin sürekli karşılaştırmalı deneysel yöntemini desteklemektedir (Liamputtong, 2013). Kuramsal örneklem, bir kavramdaki değişikliklerin, tezahürlerin ve anlamların, açığa çıkarılmasını ve derinleştirilmesini de mümkün kılar. Sürekli karşılaştırmalı model, ortaya çıkan ve oluşturulan kavramlardaki değişikliklerin derinleştirilmesi ve sistematik olarak incelenmesi gibi bilimsel süreçleri de içermektedir (Kerlinger & Lee, 1999). Kavramlardaki değişikliklerin etkili bir şekilde karşılaştırılması için bunların örnekleme dahil edilmesi gerekir (Baltacı, 2017).

Doğrulatoryıcı veya Yanlışlayıcı Durum Örneklemesi. Araştırmacı, incelediği olay veya olgu üzerindeki çalışmasını derinleştirdikçe farklı ve yeni olay ve olguları keşfetmeye başlar. Bu yeni keşfedilen bulguların ne derece anlamlı olduğunu belirlemek için araştırmacının bulguları doğrulatoryıcı veya yanlışlayıcı ek durumlara ihtiyacı olacaktır (Popper, 2005; Silverman, 2013). Doğrulatoryıcı durumlar, araştırmanın ilk aşamalarında yapılan öncü değerlendirmede keşfedici bir karakterdedir (Patton, 2005). Veriler toplanırken ortaya çıkan desen ve örüntülerin belirlenmesi ve ardından desen ve örüntülerdeki anlam ve bağlamın yakalanması için doğrulatoryıcı çalışmalar yapılması gereklidir (Creswell, 2013). Bu süreç düşüncelerin test edilmesini, muhtemel örüntülerin önemini ve anlamın doğrulamayı ve ortaya çıkan bulguların yeni verilerle ve ek durum çalışmalarıyla devamının getirilip getirilemeyeceğini kontrol etmeyi kapsar (Schmidt & Hunter, 2014). Çalışmanın bu aşaması araştırmacının doğrulatoryıcı ve yanlışlayıcı durumları tespit ve örnekleme dahil etmesini gerektirmektedir. Doğrulatoryıcı durumlar var olan sonuçlara çeşitlilik, inanırlık, zenginlik ve derinlik katan ya da zaten ortaya çıkmış olan örüntülerin geçerliliğini arttıran ek durumlardır (Morgan ve Morgan, 2008). Yanlışlayıcı durumlar ise araştırmaya karşı yorumların kaynağını teşkil etmekle beraber doğrulanmış bulguların sınırlarının belirlenmesini sağlar. Yanlışlayıcı durumlar, 'kuralı gösteren istisnalar' veya temel örüntü olarak beliren durumların akışını bozan istisnalar olarak düşünülebilir (Popper, 2005).

Doğrulatoryıcı durum örnekleme, araştırma öncesi belirlenmemektedir. Araştırma önce farklı bir örnekleme tekniği kullanılarak başlatılır ve incelenen olgu hakkında belirli örüntüler ortaya çıktığında doğrulatoryıcı örnekleme işe koşulur

(Strauss & Corbin, 2014). Doğrulan durum çoğu kez önceden fark edilmeyen ancak araştırma ilerledikçe önemli olan olgulardır. Araştırma kapsamında teyit edilen veya edilmeyen soruların ya da düşüncelerin kaynağı araştırmacının çalışmasından ziyade önceki paydaşlar veya akademik alanyazın içerisinde olabilir (West, 2001). Ancak özellikle ilk daha önce rastlanılmayan durumları açıklarken doğrulayıcı ve yanlılayıcı durum bulmadaki zorluk, örneklem ve araştırma sonuçları arasındaki bağlantıya vurgu yapmaktadır. Araştırmacının, keşfettiği örüntüler hakkında bir şeyler söylemesini mümkün kılacak şey doğrulayıcı örneklemidir. Bundan dolayı doğrulayıcı örneklerin dikkatli ve özenle seçilmesi çok önemlidir (Vogt vd., 2012).

Tabakalı Amaçlı Örneklem. Tabakalı amaçlı örneklem, tabakalara ayrılmış örneklem içinden amaçlı olarak seçilen yeni örneklem grubudur. Örneğin tabakalı rastgele bir örneklem üzerinde genelleme yapabilmek, sosyal sınıf açısından istatistiksel anlamda geçerli mukayeseler yapabilmek ve sonucu tüm nüfusa genelleyebilmek için büyük bir nüfusun içinden sosyoekonomik durum çerçevesinde yeniden sınıflandırılabilir (Neuman & Robson, 2014). Bu noktada zaten belirlenmiş bir tabakadan, araştırmanın amacı doğrultusunda yeni örneklem seçimi tabakalı amaçlı örneklemidir (Johnson & Christensen, 2008). Bununla birlikte bir araştırmada kullanılan amaçlı örneklem de farklı ve çeşitli amaçlı örneklem bir araya getirmek suretiyle tabakalı ve tümleşik bir hal alabilir (Kerlinger & Lee, 1999). Örneğin, bir araştırmacı tipik durum örneklemesini maksimum çeşitlilik örneklemesi ile beraber kullanarak ortalamanın üstü, ortalama ve ortalamanın altı durumlarının tabakalı amaçlı örneklemi oluşturabilir. Bu durum maksimum çeşitlilik örnekleminden zayıf olmakla beraber, tipik durum örnekleminden daha güçlü bir örneğin elde edilmesine yol açmaktadır (Liamputtong, 2013). Tabakalı amaçlı örneğin amacı, ortak bir temel oluşturmaktan çok, ana değişiklikleri görünür hale getirmektir. Ancak ortak bir temel oluşturma aşaması araştırmanın ilerleyen dönemlerinde ve genellikle analiz sürecinde ortaya çıkabilir (Bernard, 2011). Tabakalı amaçlı örneğin her bir tabaka homojen bir örnek oluşturmaktadır. Bu strateji, örneğin genelleme için veya istatistiksel açıdan temsil gücünün olması için çok küçük olmasından dolayı tabakalı rastgele örneklem yönteminden farklıdır. Genellikle birden çok ve farklı özelliklerdeki evrenlere (örneğin ordu mensupları, öğretmenler, bankacılar ve opera sanatçıları gibi farklı meslek grupları) erişilmek istenilen durumlarda kullanılmaktadır (McNabb, 2015).

Fırsatçı veya Beliren Örneklem. Nitel araştırmaların veri toplama aşamasında beliren yeni fırsatları değerlendirmek ve yeni durumları örneklem olarak değerlendirmek önemlidir. Deneysel desenlerden farklı olarak pek çok nitel araştırma, önceden kestirilemeyen ve genellikle veri toplama aşamasında fark edilebilen yeni çalışma durumları sunabilir (Denzin & Lincoln, 2008). Bu yeni çalışma durumları araştırmacı için önemli bir fırsattır ve göz ardı edilmemelidir. Bu açıdan fırsatçı örneklem stratejisi, araştırmacıyı önceden fark edilmemiş, yeni

ve genellikle eşsiz birimlere yönlendirir (Patton, 2005). Bu durum araştırma örnekleminin büyümesine ve yeni yönelimlerle gelişmesine imkân sağlar. Araştırmacının, araştırma esnasında açığa çıkan yeni örnekleri araştırmaya dahil etmesini ifade eden fırsatçı örneklem, nitel araştırmanın hemen her türünde yaygın olarak görülmekte ancak çoğu durumda araştırmaya dahil edilme gereği duyulmamaktadır (Miles & Huberman, 1994). Oysa araştırmacının önceden öngörmediği bu yeni örneklemin araştırma raporunda yer alması, araştırmanın geçerlik, güvenilirlik ve inandırıcılığı için önemlidir (Shenton, 2004).

Amaçlı Rasgele Örnekleme. Amaçlı rastgele örneklem sistematik ve rastgele seçilen durum örneklerinin araştırmanın amacı doğrultusunda amaçlı bir şekilde tasnif edilmesidir (Marshall & Rossman, 2014). Bu yeni örnekleme, rasgele örnekleme ile belirlenen durumlardan daha zengin verilere ulaşabilmek ve araştırmanın inanılabilirliğini arttırabilmek için yapılmaktadır (Flick, 2014). Araştırmacı öncelikle rasgele yöntemleri kullanarak evrenden bir örneklem grubu belirlemekte ve daha sonra bu grup içinden araştırmaya en çok katkı yapacağını düşündüğü küçük bir alt grubu seçmektedir (Tashakkori & Teddlie, 2010). Bu küçük grup amaçlı rastgele örneklemdir. Amaçlı rastgele örneklemin amacı, neden belli durumların araştırma için seçildiğine dair şüpheleri azaltarak, inanılabilirliği sağlamaktır, fakat böyle bir araştırmanın yine de istatistiksel olarak temsil kabiliyeti yoktur (Creswell, 2013).

Siyasi veya Politik Durum Örnekleme. Özellikle medya ve olgubilim araştırmalarında kullanılan siyasi veya politik durum örnekleme, bir toplumda yaşayan insanların inanış, ideoloji veya hassas olarak kabul ettiği durumlara odaklanarak bu durumlar hakkında örneklem oluşturulmasıdır (McNabb, 2015). Bu yönüyle araştırma bilimsel olarak yansızlığını koruyacak ölçüde dengeli bir siyasi duruş izlemelidir. Ancak nitel araştırmalar doğası gereği politiktir (Mertens, 2014). Kritik durum örneklemesinden farklı olarak siyasi durum örnekleme, siyasal ve sosyal olgulardaki hassas bölgeleri veya analiz birimlerini içermekte veya bu alanları dışarıda bırakabilmektedir (Neuman & Robson, 2014). Örneğin seçim mahallinde etkin olan bir milletvekili, diğer bölgelerde yürütülüp başarılı olan bir istihdam programının, kendi seçim bölgesinde de yürütülmesini sağlayabilir (Morgan & Morgan, 2008). O bölgedeki programın gereğince çalışılması, değerlendirme verilerinin daha dikkat çekici olmasına yol açabilir (gerçekte var olan durumdan büyük ölçüde farklılaşma vb.). Fakat bu durum araştırmacının siyasi görüşüne göre o bölgeyi iyi veya kötü göstereceği anlamına gelmemektedir (Patton, 2005). Araştırmacının siyasi görüşlerine göre araştırma sonuçlarına yön vermesi etik dışı bir davranış olur. Bundan ziyade, siyasi açıdan önemli durumların örnekleme dahil edilmesi, kaynakların sadece belli sayıda durumun çalışılmasına müsaade ettiği durumlarda, elde edilen bilginin kullanılabilirliğini ve uygunluğunu arttırmak için kullanılan bir strateji olabilir (Neuman & Robson, 2014).

Araştırmacının eleştirel bakış açısı, yansız politik duruşu ve seçtiği siyasi veya politik örneklem araştırmanın amacını yansıtmalıdır. 2016 ABD seçimlerinde Trump'ın oy oranlarına dışarıdan müdahale edilmesi, Danimarka'da yayınlanan dini içerikli karikatürler, Edward Snowden'ın NSA bilgilerini ifşa etmesi, Jullian Assange'ın ABD'nin Almanya ve diğer birçok ülke başkanını gizlice dinlediğini ortaya çıkarması, ikinci Irak savaşına konu olan biyolojik silahların hiçbir zaman bulunamaması gibi durumlar kritik durum örneklemesinden ziyade siyasi ve politik durum örnekleme olarak değerlendirilebilir. Siyasi durum örnekleme, araştırma tasarlanırken veya araştırmanın ilerleyen safhalarında belirli ölçüde gerginlik, merak ve tepki yaratabilir (Rubin & Babbie, 2016). Hatta araştırmacının güvenliği tehlike altına girebilir. Özellikle sponsor destekli araştırmalarda, siyasi örneklemlere etki edebilen sponsorların, rakiplerini karalamak için araştırma sonuçlarında da spekülasyon yapması gibi etik dışı durumlar bu örneklemin en büyük eleştiri kaynağını oluşturmaktadır (Creswell & Clark, 2016).

Kolay Ulaşılabilir veya Elverişli Örneklem. Kolay ulaşılabilir veya elverişli örnekleme tamamen mevcut olan, ulaşması hızlı ve kolay olan öğelere dayanır. Nitel araştırmalarda en sık kullanılan ancak kullanılması en az istenen stratejidir (Patton, 2005). Çoğu durumda nitel araştırma yürüten araştırmacıların, kullanacakları örneklem büyüklüğünün genelleme yapmaya fırsat tanımayacağı öngörüsünde oldukları ve nasıl seçildiğine dikkat etmeden ulaşılması kolay ve çalışılması pahalı olmayan durumları tercih ettikleri bilinmektedir (Vogt vd., 2012). Kolaylık ve maliyet göz önünde bulundurulması gereken noktalar olmakla beraber, bunların örnekleme alınacak sınırlı sayıda durumlardan en fazla bilgi alınabilecekleri stratejik olarak seçtikten sonra dikkate alınması gereklidir. Amaçlı ve stratejik örneklemler, kritik durumlar hakkında önemli bilgilerin ortaya çıkmasına vesile olabilir (Bernard, 2011). Kolay ulaşılabilir örneklem bu yönüyle ne amaçlı ne de stratejiktir. Bunun yanında diğer yöntemlere göre geçerlilik ve güvenilirliği de daha azdır. (Creswell, 2013; Shenton, 2004; West, 2001). Kolay ulaşılabilir örneklemede araştırmacı, hali hazırda var olan öğeler içerisinde yeterli sayıda öğeyi örneklem olarak belirler. Bu yüzden bu örnekleme şans eseri, tesadüfi, kazara örnekleme olarak da ifade edilmektedir (Singleton & Straits, 2005). Örneğin toplumun yaklaşan seçimlerde partilere olan eğilimlerini ölçmek isteyen bir araştırmacının, sokağa çıkarak yoldan geçen insanları durdurup hangi partiye oy vereceklerini sorduğunu farz edelim. Böyle bir durumda araştırmacının örnekleme yöntemi kolay ulaşılabilir veya elverişli örneklemedir (Creswell, 2013). Görüldüğü üzere, elverişli örnekleme, araştırmacının hedef evrenden örneklemini oluşturmak için ulaşabileceği en kolay öğelere yönelmesi yöntemidir ve alanyazındaki araştırmaların büyük çoğunluğu bu yöntemi tercih etmektedir. Araştırma konusu veya kurgusu iyi olsa da yöntem olarak kolay ulaşılabilir örnekleme yönteminin seçilmesi araştırmanın inandırıcılığını da olumsuz bir şekilde etkileyebilmektedir.

Hibrit veya Karma Örneklem. Nitel araştırmalar çoğul amaçlar doğrultusunda yürütüldüğünden, birden fazla örneklem yöntemi belirlenmesi gerekli olabilir. Uzun sürecek olan nitel araştırmanın farklı evrelerinde farklı örneklem yöntemleri birlikte kullanılabilir (Neuman & Robson, 2014). Böylesi iki ya da daha fazla sayıda yöntemin birleşmesiyle hibrit veya karma örneklem yapılabilir. Karma örneklemede temel amaç, bilgi yüklü durumların seçilmesidir (Charmaz, 2011). Yani bir araştırmacının önemli bilgileri elde edebileceği ve çalışmaya değer durumların farklı örneklem yöntemleriyle seçilmesi önemlidir. Araştırma deseninin geliştirilmesi sürecinde araştırmacının, çalışmanın amaçlarını ve inandırıcılığın nasıl sağlanacağını planlaması gereklidir (Henwood, 2014). Örneklem, araştırmanın doğasını yansıtacak derinlikte bilgi yüklü durumları içermelidir. Bu açıdan alanyazında yürütülen karma örneklem deseni araştırmaların, genellikle kritik örneklem ve maksimum çeşitlilik örneklemesini içerdiği ve farklı türden kombinasyonların araştırmacılar tarafından tercih edilmediği belirlenebilir.

Nitel araştırmalarda kullanılan ve yukarıda temel olarak ele alınan örneklem belirleme yöntemleri, alanyazında farklı türden araştırmalar için çok farklı amaçlar için kullanılmaktadır. Genel olarak araştırmacıların, nitel örnek seçimine yönelik tecrübelerinin olmaması sonucu, çok sayıda araştırma ya tamamlanamamakta veya hatalı veriler üzerine kurgulanmaktadır. Alanyazındaki bu belirsizlik, araştırmacıların nitel çalışma üzerinde deneyim kazanmalarıyla giderilse de (Duffy, 1985) örnek seçim yöntemlerinin içselleştirilmesi de gerekmektedir (Mertens, 2014). Alanyazındaki çalışmalarda çoğu araştırmacının neyi, nasıl yaptığını bilmediği; kuram bilgilerinin zayıf olduğu ve kurama yönelik uygulamalar hakkında yetersiz olduklarına yönelik belirlemeler bulunmaktadır (Smith & Heshusius, 1986; Silverman, 2013). Örneklem belirleme yöntemleri, araştırmanın hem geçerlik, güvenirlik ve tutarlılığını hem de yönelimini ve inandırıcılığını doğrudan etkiler. Bu açıdan araştırmacıların, inceledikleri olguları daha iyi yansıtacağını düşündükleri örneklere yönelmeleri için bu örnekleri seçecek bilgi, beceri ve kararlılığa da sahip olması gereklidir (Onwuegbuzie & Leech, 2005). İlerleyen bölümde nitel araştırmalarda karşılaşılan diğer önemli tartışma konusu olan örnek hacmi veya örneklem büyüklüğü sorunsalı ele alınacaktır.

NİTEL ARAŞTIRMANIN BİTMEYEN TARTIŞMASI: ÖRNEK HACMİ

Nitel araştırmalar desenleme aşamasından, raporlama aşamasına gelene değin çok sayıda belirsiz ve karmaşık durumları barındırır. Nicel araştırmanın çok sayıda örneklem imkânı veren kuramsal alt yapısından farklı olarak nitel araştırmalar, zengin ve derinleşebilen veri durumlarına imkân veren az sayıda örneklem üzerinde yürütülür (Trotter, 2012). Nitel araştırmacı, nicel araştırmacıdan farklı olarak istatistiksel formüller ve genellemelerle değil, aksine belirsiz durumlar, karmaşık bağlantılar ve sürekli derinleşen veri setiyle uğraşmak zorundadır (Britten, 1995). Alanyazındaki nitel araştırmalarda karşılaşılan hataların önemli

bir bölümünü örneklem büyüklüğünün belirlenmesi oluşturmaktadır. Araştırmacılar nicel desenlerden etkilenerek çeşitli formüller geliştirmeye çalışsalar da nitel araştırmalar için kullanılması önerilen, kabul görmüş bir örneklem büyüklüğü belirleme formülü bulunmamaktadır (Morgan ve Morgan, 2008). Nicel araştırmadan farklı olarak nitel araştırmanın herkes tarafından kabul edilen bir örnek belirleme modelinin bulunmayışı, nitel araştırmaların inandırıcılığının çeşitli çevrelerce sorgulanmasına yol açmış ve alanyazında çok sayıda yöntembilimsel tartışmayı da beraberinde getirmiştir (Trotter, 2012; Schmidt & Hunter, 2014). Alanyazında örnek hacmine yönelik tartışmaların iki ekseninde sürdüğü görülmektedir. İlk farklı türden nitel araştırmalar için sabit bir örnek büyüklüğünün olmaması bir sorun teşkil etmektedir. Örneğin aynı olgunun benzer yönlerini ele alan farklı olgubilimsel çalışmalarda incelenen örnek sayısı değişkenlik gösterebilmektedir (Sandelowski, 1986). İkinci olarak örnek seçimi ve büyüklüğü, araştırmacının isteği doğrultusunda olmakta ve çoğu kez önemli ayrıntıları sunabilecek örnekler tercih edilmemektedir (Gelo vd., 2008).

Öncelikle örnek hacmi (örneklem büyüklüğü), nitel verinin derinliğine ve araştırma amaçlarının doğru bir şekilde oluşturulmasına göre değişmektedir. Örneklem büyüklüğü: araştırmacının ne bilmek istediğine, araştırmanın amacına, neyin gündem olduğuna, neyin kullanışlı olacağına, neyin inanılır olacağına ve eldeki zaman ve kaynaklarla neyin yapılabileceğine bağlıdır. Bu açıdan alanyazındaki nitel çalışmaların tamamının farklı sayıda örnekler üzerinde yürütüldüğü belirlenebilir. Örnek hacmi konusunda yaşanan bu kafa karışıklığını aşmak için ilk dönem araştırmalar, nicel araştırmanın örnek belirleme yöntemlerini kullanmayı denemişler, ancak bu yöntemin uygulanabilir olmadığını tecrübe etmişlerdir (Gelo vd., 2008). Bununla birlikte son dönem tartışmalarda, ideal bir nitel araştırma için temel örnek hacminin, örnekten sağlanan verinin kalitesiyle ilgili olduğu yönünde bir görüş birliği sağlanmıştır (Watson vd., 2017).

Nitel araştırmada örneklem büyüklüğünün belirlenmesi, araştırmacının genişlik ve derinlik arasında vereceği taviz ile ilgilidir. Aynı sabit kaynak ve sınırlı zamanla, bir araştırmacı belli bir kısım deneyimi çok sayıda insanla çalışabilirken (genişlik), çok farklı deneyimleri daha az sayıda insanla çalışarak da elde edebilir (derinlik) (Baltacı, 2017). İncelenen olguya ilişkin durumlar bilgi yüklüyse, küçük bir grup insandan edinilen derinlemesine bilgiler, çok sayıda örneklemde elde edilen kısıtlı bilgiden daha değerli olabilir. Fazla sayıda insandan elde edilen daha yüzeysel bilgiler ise bir olgunun sınırlarının belirlenmesinde ve farklı durumların incelenmesinde ya da değişikliklerini anlaşılmasında yardımcı olabilir (Bryman, 2007).

Nitel araştırmalardaki geçerliğin ve anlamlılığın önemi, örneklem büyüklüğünden çok seçilen durumların bilgi yüklü olması ve araştırmacının gözlemsel ve analitik becerilerinin olmasına bağlıdır (Sandelowski, 1986). Lincoln ve Guba (1985) örneklemedeki doyumluluk oranının örneklem seçiminde etkili olduğunu bildirmektedir. Amaçlı örneklem yöntemlerinde örneklem büyüklüğü, veri

toplama esnasında araştırmacının karşılaştığı durumlar ve araştırmaya yönelik ilk düzey bilgilendirici değerlendirmelerle belirlenir. Eğer amaç, bilginin maksimum derecede elde edilmesiye, yeni örneklem birimlerinden artık yeni bir bilgi gelmediği noktada, yani doyum noktasında, örnekleme dahil etmeler durdurulur; yani bilgilerin tekrarlanması ilk ölçüttür (Shenton, 2004). Nitel araştırmalarda örneklem sayısı ister bir (N=1), ister elli (N=50) veya yüz (N=100) olsun, ideal bir örneklem büyüklüğü için temel kural, bilgilerin doyuma ulaşmasıyla oluşan tekrarlanma döngüsüdür. Bir noktadan sonra tüm yeni örneklem, araştırmanın geçmiş bölümlerinde yer alan örneklemin sunduğu veriyi sunacaktır (Morgan ve Morgan, 2008). Bu tekrarlanma durumunda araştırmanın veri toplama aşaması durdurulmalı ve örneklem büyüklüğü, tekrarın ilk görüldüğü yerde sabitlenmelidir (Onwuegbuzie & Collins, 2007). Veri tekrarlandığında araştırmacı, eğer araştırmayı yalnız yürütmüyorsa, örneklem doygunluğunu diğer araştırmacılarla müzakere ederek belirlemelidir. Araştırma raporunda çalışma grubunu oluşturan sayıya nasıl ulaşıldığı da açıklanmalıdır. Nitel araştırma sürdükçe örnekleme yeni eklemeler yapılabilir. Bunun yanında araştırmanın desenlenmesi aşamasında belirlenen örneklem yöntemlerine ilave yöntemler uygulanması gerektiği durumlarda da yeni yöntemin gerektirdiği örneklem sayısı belirtilmelidir (Neuman & Robson, 2014).

Anlatı araştırmalarında geniş bir katılımcı havuzu ile ortak bir hikâyenin oluşturulduğu durumlar dışında (Kerlinger & Lee, 1999) bir veya birkaç kişi ile yapılan birçok örnek bulunmaktadır. Olgubilimsel (fenomenolojik) araştırmada bir kişiden (Miles & Huberman, 1994) 325 kişiye (Neuman, 2014) kadar örneklemin yer aldığı çalışmalar bulunmaktadır. Rubin ve Babbie (2016) 3 ila 10 kişi ile çalışmasını önerirken, Charmaz (2011) bir olgubilim araştırmasının en az 10 kişi ile yürütülmesini önermektedir. Gömülü teori araştırmasıyla kuram oluşturma amacını güden bir yürüten bir araştırmacı, doğru ve detaylı bir kuram ortaya koyabilmek için çalışmada kullanacağı örneklem sayısının en az 20-30 kişiden oluşmalıdır (Creswell, 2013; West, 2001). Ancak kuram oluşturma çalışmaları için bu sayı daha fazla da olabilmektedir (Patton, 2005). Etnografi araştırmasında iyi tanımlanmış tek ortak kültüre sahip gruplarla çalışılması önerilirken, bu kültürel grubun çok sayıda ürün, mülakat ve gözlemlerle iyi bir şekilde betimlenmesine yetecek şekilde çalışmaların yapılması gerekmektedir. Durum çalışmasında bir araştırma içerisinde 4 veya 5 durumdan daha fazlasının olmaması önerilmektedir (Mertens, 2014). Bu sayı, ele alınan durumlar kapsamında, temaların tanımlanması için yeterli ve geniş sayıda fırsat sağlarken, aynı zamanda çapraz durum analizinin yapılmasını da sağlamaktadır. Flick (2014) durum çalışmasında birden fazla olan her bir durumun bir araştırmacının sağlayacağı detayın düzeyini azaltacağını belirtmektedir.

Nitel Araştırmalarda Örneklemin Uygulanması

Alanyazında karşılaşılan önemli bir sorun da araştırmacının karar verdiği örneklem büyüklüğünü etkili bir şekilde kullanma becerisidir. Nitel araştırmalarda

kullanılan amaçlı örneklem seçimi yaklaşımında üç etken bulunmaktadır: (1) çalışmaya kimlerin örneklem (veya mekanların) olarak seçileceğine, (2) karakteristik örneklem yöntemlerine ve (3) çalışılacak örneklemin büyüklüğüne karar vermedir (Marshall & Rossman, 2014; Onwuegbuzie & Collins, 2007). Örneklemin uygulanması temelde bir karar verme süreci olsa da büyük ölçüde araştırmacının, araştırma yöntemleri bilgisine, araştırma becerisi ile tecrübesine ve alan bilgisine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Alanyazında, araştırmacıların sadece belirli bir konunun farklı yönlerini incelemek için kısa bir görüşme formu hazırladıkları (Mays & Pope, 2000), belli sayıda örnekleme hiçbir yöntemsel kaygı olmaksızın rastgele seçtikleri (Whittemore vd., 2001) ve belirli bir veriye ulaştıklarına kanaat getirdikten sonra (ellerinde oldukça detaylı veri olsa da bu veriyi görmezden geldikleri) analiz işlemlerine geçtikleri (Rolfe, 2006) yönünde eleştiriler bulunmaktadır. Ancak nitel araştırma yoğun ve karışık bir veri toplama sürecine dayandığından, örneklemin dikkatli bir şekilde belirlenmesi ve örnekten elde edilen verilerin de sistematik bir şekilde düzenlenmesi gereklidir.

Farklı türden nitel araştırma yöntemleri arasında örneklerin belirlenmesi ve örneklerden veri toplama aşamaları da farklılık göstermektedir. Bir anlatı (hikâye) araştırmasında araştırmacı, örneklem hakkında mümkün olduğunca fazla bilgi vermelidir (Flick, 2014). Çalışma için uygun olan bir erkek veya kadın, dikkat çekici ve siyasi olarak önemli bir figür veya marjinal bir kişi ya da sıradan bir kişi anlatı araştırmasının örnekleminde yer alabilir. Örnekleme yer alan tüm kişilerin yaşadıkları deneyimler hakkında anlatacağı hikayelerinin olması, örneklem grubunda gereksiz ve ilgisiz kişilerin olmaması gereklidir (Silverman, 2013). Araştırmacılar kişinin marjinal, önemli veya sıradan biri olmasına bağlı olarak farklı seçenekleri kullanabilmektedirler (Vogt vd., 2012). Bu noktada anlatı araştırmacısının ilgilendiği husus kimin araştırmanın katılımcısı olacağından çok, ortaya çıkacak olan hikâyenin araştırmaya olan katkısıdır (Patton, 2005).

Olgubilim (fenomenolojik) araştırmasında örneklem seçim ve uygulama stratejileri oldukça dar aralıktadır ve örnekleme yer alan tüm katılımcıların çalışılan olguyu tecrübe etmiş veya bu olguya ilgili tecrübeleri olan kişilerle temas etmiş olmaları gereklidir (Rolfe, 2006). Olgubilim örneklemeleri genellikle belirli bir karakteristik özelliği olan grup içinden seçilmektedir (öğretmenler, hükümlüler, tacize uğrayanlar vb.) (Staruss & Corbin, 2014). Eğer katılımcıların karakteristik özellikleri birbirlerinden çok farklı olursa, araştırmaya katılanların tecrübelerinden ortaya çıkacak esasları ve ana temaları belirlemek de zorlaşacaktır (Miles & Huberman, 1994). Olgubilimsel araştırma yapan araştırmacılar, belirli bir olguyu tecrübe etmiş ögelere ihtiyaç duyacakları için genelde amaca yönelik örneklem yöntemini tercih ederler (Rubin & Babbie, 2016). Örneği oluşturacak öge sayısının literatürde 5 ile 25 öge arasında değişebileceği belirtilmektedir (Creswell, 2013; Neuman, 2014; Patton, 2005; Rubin & Babbie, 2016). Elbette katılımcı sayısı arttıkça verilerin dikkatli bir şekilde incelenmesinin zorlaşacağı,

bu nedenle de olguyla ilgili tecrübelerin anlaşılmasının zorlaşacağı açıktır (McNabb, 2015). Olgubilim araştırmalarında ölçüt temelli yöntemle seçilen örneklem, incelenen olguya ilişkin tecrübelere sahip bireyleri temsil etmesi açısından oldukça kullanışlıdır (Tashakkori & Teddlie, 2010). Ancak alanyazındaki birçok çalışma olgubilimsel bir desende olduğunu varsaymasına rağmen, olgubilimsel yöntemin henüz anlaşamadığı veya araştırmacıların olgubilimsel araştırmanın süreçleri hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığı belirlenebilir.

Kuram oluşturma çalışmasında araştırmacı, kuramın geliştirilmesine katkı sunacak örneklemeleri belirlemeye çalışır. Strauss ve Corbin (1998) kuramsal örneklemenin, kuramın kavramsal altyapısının oluşturulması aşamasında kullanılabilecek benzeşik örneklem yöntemi ile birlikte kullanılması gerektiğini bildirmektedir. Kuram araştırmaları, benzeşik (homojen) yapı ve bireylerden oluşan bir örneklem belirlenmesi ve çalışılmasıyla başlatılabilir. Daha sonra kuramsal örneklem ile belirlenecek elemanlar üzerinde kuram sınanır ve geliştirilir (Neuman, 2014; Silverman, 2013). Kuram geliştirme çalışmalarında maksimum çeşitlilik örneklemesi de yapılabilir. Maksimum çeşitliliğe sahip bir grupla çalışılmasının gerekçesi ise ele alınan kuramın altında yatan gerek bağlamsal gerekse müdahil koşulların belirlenmesidir (Morgan & Morgan, 2008). Gömülü teori araştırmalarında araştırmacı, bir olayı, bir konuyu ya da bir olguyu açıklayan yeni bir kuram ortaya koymayı amaçlamaktadır (Neuman & Robson, 2014). Gömülü teori araştırması tam anlamıyla kuramın yeniden keşfedilme sürecidir. Bundan dolayı araştırmacı, yeterli sayıda ögeden sistematik bir şekilde verilerin toplanmasına ihtiyaç duymaktadır. Genelde gömülü teori çalışması örneklemi içinde yer alan bireyler bir olguyla ilişkili ve benzer karakteristik özelliklere sahiptirler. Bu açıdan gömülü teori örneklemine, benzeşik (homojen) yapıda olması gereklidir (West, 2001).

Etnografik araştırma⁴ yürüten bir araştırmacı, araştıracağı grupla uzun bir süre birlikte olup onların hayatlarını, yaşam tarzlarını, örf, adetlerini hem yakından gözlemler hem de bizzat katılım sağlar (Johnson ve Christensen, 2008). Bu şekilde yapılan geniş bir alan çalışması ancak araştırmacıya incelediği toplumun kültürel özellikleri hakkında derinlemesine bilgi sunar (Flick, 2014). Kısacası etnografide, araştırmacı ihtiyaç duyduğu veriyi direk doğal ortamından toplar. Bundan dolayı, etnografik araştırmalarda araştırmacı aynı kültürün, değerlerin, inançların, ön yargıların paylaşıldığı bir grup ya da alan belirlemesi gerekir ve genelde bu gruba dahil olmaya çalışır (Kothari, 2004). Etnografik çalışmada araştırmacı önce çalışacağı kültürel mekânı seçer daha sonra kiminle ve ne çalışılacağına karar verir. Grupla birlikte hareket eden araştırmacı, araştırması için ihtiyacı olan verileri katılımcı gözlem, görüşme, doküman incelemesi, alan notu vb. gibi

⁴Etnografik araştırmalar, çoğunlukla içinde yaşanılan toplumdaki farklı alt grupları ve onların ilişkilerini belirlemek ya da toplumsal hayattaki herhangi bir konuyu veya olguyu anlamak üzere kullanılan nitel araştırmalardır (Mertens, 2014).

metotlar yardımı ile toplar (Liamputtong, 2013). Burada grup içerisinde ulaşabildiği kişiler araştırmanın öğeleridirler. Etnografik araştırmalarda grup içi kültürel örneklem süreci kullanılır. Creswell (2013) araştırmacının grup içerisine dahil olduğu büyük resmi görerek net bir yaklaşımla sürecin devamını önermektedir. Etnograflar araştırma sorularına bağlı olarak alt kültürden veya birimden bireyleri seçmek için verecekleri kararlara güvenirlir. Fırsatları avantaja dönüştürürler (fırsatçı örneklem) veya bireylerin seçimi için kriterler oluştururlar (ölçüt temelli örneklem) (Guba & Lincoln, 1982).

Bir durum çalışmasında, farklı, alışılmadık durumların ele alındığı çoklu durum çalışmaları tercih edilebilir, maksimum çeşitlilik örneklemesi ile farklı durumların temsil edilmesi sağlanabilir ve çoklu bakış açısıyla durumların bütünüyle betimlenmesi gerçekleştirilebilir (Henwood, 2014). Bunun yanında aykırı durum örneklemesi de durum çalışmalarında sıklıkla kullanılmaktadır. Uygulamaya dayalı araştırma olarak da adlandırılan aksiyon araştırması, araştırmacının pratikte karşılaşılan bir sorunu algılayıp, inceleyerek değiştirilmesi için gerekli öneriyi ortaya koyup bizzat değişimi gerçekleştirerek sonuçlara göre tekrar iyileştirme için yeni öneriler ortaya koyduğu bir araştırma yaklaşımı olarak özetlenebilir (Maxwell, 2012). Araştırmadan faydalanacak olan kişilerden genel itibariyle araştırmanın katılımcıları ya da öğeleri belirlenir. Bu öğelerin bizzat araştırmanın amacını, yönünü ve araştırmanın sonuçlarını belirlemede etkin katılımları sağlanmalıdır (Flick, 2014; Silverman, 2013). Aksiyon araştırmada araştırmaya katılanların yaptıkları aktiviteler ve araştırma sürecinde elde ettikleri tecrübeler, araştırmanın verisine esas teşkil edecek şekilde araştırmacı tarafından değerlendirilir (Marshall & Rossman, 2014). Sosyal bilimlerdeki araştırma yöntemlerinde kullanılan birçok veri toplama yöntemi (görüşme, gözlem, anket, odak grup çalışması, örnek olay çalışması, alan notları, resmi kaynaklar, vs.) yalnız veya birlikte aksiyon araştırmasının veri toplama safhasında seçilen öğelere uygulanabilecek yöntemlerdir (Siedman, 2013). Örnek olay araştırmalarında ise araştırmacı, bir alan ya da birden fazla alan seçebilir. Bu alanlar, kişiler, olaylar, programlar, tedavi yöntemleri veya diğer aktiviteler vb. olabilir. Örnek olay araştırmalarında kullanılan en temel öge, anlatı araştırmalarında olduğu gibi bir kişi olabilir. Kıtalar, ülkeler, şehirler, bölgeler, kurumlar vb. arasında bir kıyaslama yapılacaksa her ülke, bölge ya da kurum ayrı bir çalışma örnekleme olabilir. Böylece bu araştırmalar çoklu örneklem birimlerine sahip olabilirler (Lewis, 2015).

Alanyazında örneklem yöntemleri ve örnek hacmi konusunda yaşanan sorunlar aslında nitel araştırmaların çok yönlü doğasından kaynaklanmaktadır. Sosyal gerçekliğin farklı şekillerde tezahür etmesi sonucunda araştırmacılar, bu gerçeklikleri farklı şekilde anlama ve araştırma yollarını tercih etmişlerdir. Sosyal gerçekliğin zaman içinde sürekli değişimi ve gelişimi ile birlikte, onu ölçecek yeni yollar ve tekniklerinde geliştirilmesi, yaşamın olağan akışının gereğidir. Bu bağlamda nitel araştırmalardaki yeni gelişmelerle birlikte güncel örneklem

belirleme yöntemlerinin de ötesine geçecek yeni yöntemleri geliştirilmeye ve farklı nitel araştırma desenleri oluşturulmaya devam edilecektir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, alanyazında çok sayıda çalışmada (makale, tez vb.) sıklıkla karşılaşılan bir sorun olan örnek, örneklem belirleme yöntemleri ve örnek hacmi konuları ele alınmıştır. Çalışmada araştırmacıların örneklem yöntemleriyle ilgili olmayan veya örnek belirleme ve uygulama süreci dışında düştükleri diğer hatalara veya karşılaştıkları sorunlara yer verilmemiştir. Ayrıca çalışma yanlışlayıcı bir desende tasarlanmadığından, alanyazında sorunlu olduğu belirlenen nitel çalışmaların künyelerine bilimsel araştırmalarda gözetilecek etik ilkeler gereği yer verilmemiş, bunun yerine genellikle karşılaşılan ve özel önemi olan sorunlar ve hatalar ele alınmıştır. Bu yönüyle çalışma, kavramsal bir derleme olmasının yanı sıra, alanyazında genel olarak karşılaşılan sorun ve hatalardan hareketle araştırmacılara, güncel örnek belirleme ve uygulama yöntemleri tanıtılmaya çalışılmıştır.

Nitel araştırma süreci oldukça karışık bir veri çeşitliliğine sahiptir. Araştırmacılar bu denli farklılaşan veri setinden, araştırdıkları konu kapsamında olan verileri toplama amacındadırlar. Bu amaçlı yaklaşım nitel araştırmanın, amaçlı örneklem yaklaşımlarına yakınlığını belirlemektedir. Nitel çalışmalarda araştırmacının, incelediği olguyu açıklamasında yardımcı olacak birey ve mekân ve durumları, çalışma için seçmesi amaçlı bir seçimdir. Çünkü amaçlı seçilen örneklem, çalışma probleminin ve çalışmanın merkezi, incelenen olgunun anlaşılmasına yönelik zengin bilgiler sunabilecek niteliktedir. Bu çalışma ile belirginleştirilen örneklem kim veya ne olabileceği, örneklem seçme yönteminin ne olacağı ve örneklem için kaç kişiye veya mekâna ihtiyaç duyulacağı hakkında karar verilmesi sorunsalı, alanyazında çok sayıda çalışmada ele alınan önemli bir sorundur (Luborsky & Rubinstein, 1995; Marshall, 1996; Maxwell, 2012).

Trotter (2012) araştırmacıların belirli örnekleri keyfi seçtiklerini veya çoğu durumda araştırmanın akışına uygun bir biçimde ‘uydurma örneklem’ kullandıklarını ve örneklem seçiminin bu çalışmada belirlendiği gibi öznel bir süreci ifade ettiğini bildirmektedir. Bu çalışmada ele alınan ve örneklem belirlemenin metodolojik bir sorun olduğunu belirleyen görüşü destekleyen Owen (2001), nitel araştırmalarda örneklem seçiminin etik bir dizgeyi de kapsayan metodolojik bir karar süreci olduğunu ve alanyazındaki çoğu araştırmanın hem etik hem metodolojik sorunlar barındırdığını savunmaktadır. Örneklem belirleme sorununda belirli bir etik dışı tutuma odaklanmayan Punch (2013), bu çalışmadaki tartışma yöntemine benzer şekilde, alanyazındaki çalışmalarda rastlanılan metodolojik örneklem belirleme hatalarının kasten yapılmadığını, araştırmacının yanlış öğrenmeleri veya bilgisizliği sonucu devam edegelen ve çoğu kez farkına varılmayan yöntemsel bir sorun olduğunu belirlemektedir. Haverkamp (2005) ise çoğu araştırmacının araştırmada elde ettiği verilere göre yöntem belirlediğini, yani

araştırmayı belirli bir veri toplama tekniği ile sürdürüp elde edilen verilere göre daha önceden belirlenmiş bir örneklem varmış gibi hareket ettiklerini ve örneklem belirleme sürecinin çoğu durumda etik bir sorun olduğunu bildirmektedir. Veri toplama sürecinde pek çok araştırmacı, araştırma kapsamında olmayan veri ile karşılaştığında bunu görmezden gelir; ancak Henwood (2014), bazı araştırmacıların yeni verileri değiştirerek sanki daha önceden örneklem alınmış gibi araştırmaya eklediklerini bildirmektedir. Genellikle nitel araştırmalarda veri toplama süreci öncesinde örneklem belirlenir, ancak bazı durumlarda (kartopu yöntemi veya hibrit örneklem vb.) yeni örneklem yöntemleri, veri toplama aşamalarında işe koşulabilmektedir. Çalışmada ele alınan metodolojik örneklem sorunsalının aksine, Henwood'un kastı örneklemin veri toplama süreci kapsamında karşılaşılan metodolojik bir sorun olmaktan ziyade etik boyutunu ön plana taşımaktadır. Yukarıda anılan durumların çoğu etik dışı belirlemeler olup bu çalışma kapsamında ele alınmamıştır. Çünkü alanyazında karşılaşılan etik sorunları belirlemek, metodolojik sorunları belirlemekten daha zordur. Ayrıca etik dışı yöntemlere baş vuran araştırmacılar genellikle bu yöntemleri izi sürülemeyecek biçimde gizlemekte (Eysenbach, 2001) veya çalışma sonuçlarının farklı çalışma sonuçlarıyla benzerliklerine çokça atıf yaparak meşrulaştırmaktadırlar (Gelo vd., 2008).

Bu çalışma kapsamında belirlenen önemli bir metodolojik örneklem sorunu da örneklem çerçevesi hatalarıdır. Örneklem çerçevesi, araştırmaya alınacak örneklerin temel özelliklerinin araştırma sorusunu cevaplayabilecek nitelikte olmasını konu edinir. Bu çalışmada ele alınan tezi destekleyen Sandelowski (1986), araştırmanın geçerliğini ve tutarlığını doğrudan etkileyen örneklem çerçevesi hatalarının, evrene ilişkin kestirim ve genellemelerde bulunmayı olanaksız kıldığını ve evreni temsil etmeyen veya evrenin özelliklerini yansıtmayan örnekler üzerinde yapılan çalışmaların da önemli ölçüde hatalı sonuçlara barındırdığını bildirmektedir. Sosyal bilimlerdeki çok sayıda araştırmanın örneklem çerçevesine yönelik metodolojik hatayı barındırdığını ve araştırmaların, temelde okuyuculara inandırıcı gibi gelse de aslında güncel olmadığını savunana Eysenbach'ın (2001) görüşleri de bu çalışmada ele alınan örneklem çerçevesi sorunsalını desteklemektedir.

Nitel araştırma örnekleri batı alanyazınında 19. Yüzyıl sonlarında görülse de belirgin bir araştırma geleneğinin oluşturulması, nicel araştırma geleneğine göre oldukça yenidir. Bu nedenle nitel metodoloji, araştırmacılar arasında yeni yeni içselleştirilmekte ve nitel desenli araştırmaları sürdüren çok sayıda araştırmacının deneyiminin sorgulanmasına neden olmaktadır. Bu çalışmayla belirginleşen durumu destekleyen Rubin ve Babbie (2016), nitel araştırma geleneğinin alanyazında yerleşmemiş olduğunu, araştırmacıların deneyimsizlikleri nedeniyle hatalı örnekler seçtiklerini ve hatalı örneklemlerin de araştırılan konuları geçersiz kıldığını bildirmişlerdir. Ayrıca bu çalışmanın yapılış gerekçesi olan, araştırmacının hakkında bilgi sahibi olmadığı örnekleme yöntemlerini kullanması

sorunsalı, Siedman (2013) ile Hesse-Biber ve Leavy (2010) tarafından da ele alınmıştır. Örneklem yöntemleri hakkında bilgi sahibi olmak araştırmanın yürütüldüğü evreni tanımanın bir gereğidir; ayrıca, metodoloji bilgisi olmadan veya eksik bilgiyle bir araştırma yürütülmesi, araştırmanın bilimselliğini geçersiz kılacaktır (Hesse-Biber & Leavy, 2010). Bu çalışmada öne sürülen ve alanyazındaki çalışmaların çoğunun deneyimsiz araştırmacılar tarafından yürütüldüğü görüşü Sale, Lohfeld ve Brazil (2002) ile Holloway ve Galvin'in (2016) çalışmalarını desteklemektedir. Bu çalışmada ele alınan görüşleri destekleyen Johnson ve Christensen (2008), nitel araştırmacıların araştırdıkları konuların sınırlarını belirleyemediklerini ve genellikle araştırdıkları konudan farklı veriler sunan örneklere yöneldiklerini bildirmişlerdir.

Alanyazında çoğunlukla karşılaşılan ve bu çalışmada ele alınan bir diğer sorun da örnek hacmidir. Alanyazındaki çalışmalar ya çok fazla örneklem üzerinde veya çok az örneklemde elde edilen verilerle yürütülmüştür. Bu belirlemeyi destekleyen Henwood (2014), 'kutsal skor çabası' olarak tanımladığı bu durumun nedenini, araştırmacıların örneklem sayısını kutsallaştırması olarak açıklamıştır. Guba ve Lincoln (1982) ile Patton'ın (2005) görüşlerini destekler bir biçimde bu çalışmada daha çok sayıda örneğin daha fazla ayrıntı verebileceği ve evreni daha iyi yansıtacağı görüşü hatalı bir görüş olarak değerlendirilmektedir. Nitel araştırmalarda örneklem niceliği değil, niteliği önemlidir. Yani nitel araştırmalarda örnekten elde edilecek verinin zenginliği, fazla sayıda örneği içeren ancak aynı veriyi tekrarlayan örneklem tercih edilmektedir. Alanyazında bu yanlış gereği çok büyük hacimde örnekler üzerinde yürütülen nitel çalışmalara rastlanılmaktadır. Maxwell (2012), bu sorunun temelinde nicel araştırma geleneğinin araştırmacılar üzerindeki baskınlığı olduğunu bildirmektedir.

Bu araştırmada belirginleştirilen bir diğer sorun da nitel araştırma yöntemlerinde örneklem seçimi ve büyüklüğü konusunda belirlenmiş bir kural veya formül bulunmadığıdır. Bu görüşü destekleyen Cochran (2007), araştırmacıların örneklem yöntemini ve büyüklüğünü, araştırmanın bağlamı kapsamında belirlediğini bildirmektedir. Bu araştırma kapsamında ele alındığı şekliyle örneklem büyüklüğü, belirli bir formüle veya nicel çoğunluğa göre değil, Lewis (2015), Charmaz (2011) ve Duffy'nin (1985) de savunduğu şekilde, örnekten elde edilecek zengin bilgi miktarına göre belirlenmelidir. Guba ve Lincoln (1982) ile Denzin ve Lincoln'un (2008) görüşlerini destekleyen ve bu araştırmada ele alındığı biçimiyle ideal örneklem büyüklüğü, verilerin doyuma ulaştığı ve verilerin döngüsel olarak tekrarlanmaya başladığı noktadır. Bu nokta araştırma örneklemine ideal büyüklüğünü belirlemektedir.

Bu çalışmada ele alınan başka bir sorun, araştırmacıların örneklem yöntemlerini araştırmanın doğasına göre değil, kendi imkanlarına ve bilgi düzeyine göre belirlemeleridir. Araştırmacının, araştırdığı konu ile ilgili daha kullanışlı yöntemler olsa da alıştığı, bildiği ve erişebildiği yöntemleri tercih etmesi, yöntemsel bir hatadır. Çalışmanın bu sonucu, Liamputtong'un (2013) çalışması

ile benzerlik gösterir. Liamputtong (2013), araştırmacıların kolay ulaşılabilir örneklem tercih ettiklerini, uygulaması zor veya kendi araştırmalarını daha üst bir seviyeye taşıyacak yöntemleri, kendi imkanlarına tercih ettiklerini bildirmektedir. Bu çalışmada belirlenen sorunları destekleyen Holloway ve Galvin (2016), araştırmacıların yöntem bilgilerinin zayıf olduğunu ve veri toplama aşamasında örneklem özelliklerini bilmedikleri için derinleşmiş durumları yansıtacak örneklem yöntemlerini de kullanamadıklarını bildirmişlerdir. Nitel bir araştırma eldeki imkanlar çerçevesinde sürdürülse de bilime katkı yapacak aykırı durumların keşfi, farklı örneklem yöntemlerinin denenmesi ile mümkün olabilir.

Çalışmada alanyazında güncel olarak bulunan ve araştırmacıların kullanabileceği çok sayıda örneklem yöntemine değinilmiş; ancak araştırmacıların kendi içinde buldukları imkanları veya gerçekliklerini, farklı yöntemlere tercih ettikleri belirlenmiştir. Bu araştırmanın önemli bir sonucu olarak alanyazındaki çok sayıda araştırmacının 'kolay ulaşılabilir örneklem' yöntemini kullandığıdır. Basit bir alanyazın taraması ile belirlenebilecek bu durum, nitel araştırmaların bilimselliğine yönelik eleştirilerin de kaynağını oluşturmaktadır. Söz konusu eleştirilerden biri Erkuş (2015) tarafından getirilmiş ve aynı yöntemi her defasında farklı konuları araştırmakta kullanan bir araştırmacının bilimselliği, araştırmanın geçerlik ve güvenilirliği sorgulanmıştır. Aynı olguyu farklı ve daha sofistike örneklem yöntemleriyle incelemek yerine, araştırmacılar kendi imkanları ölçüsünde ulaşabildikleri örneklem tercih etmektedirler. Bu çalışma ile betimlenen bu sorun, Kerlinger ve Lee (1999) ile Bernard'ın (2011) çalışmalarında eleştirilmektedir. Bernard (2011), araştırmacıların daha sofistike yöntemleri bilseler dahi kolay olana yöneldiklerini; Kerlinger ve Lee (1999) ise maddi imkanların daha farklı örneklem yöntemlerini denemeyi zorlaştırdığını bildirmişlerdir.

Araştırma kapsamında belirlenen ve araştırmacılara yön göstereceği umulan öneriler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Nitel araştırmalarda örneklem yöntemi belirlemeden önce, alanyazında bulunan farklı örneklem yöntemlerinin kullanıldığı çalışmaların incelenmesi ile örneklem ve örneklem yöntemi seçimi kolaylaştırılabilir.
- Örnek sayısından ziyade örnekten elde edilen verinin zenginliği önemli olduğundan, zengin veriye ulaşacak amaçlı örnekler belirlenmelidir. Amaçlı örneklem belirlemesi büyük ölçüde tecrübeyle kazanıldığından, araştırmacının daha önce bu çalışmaları yürütmüş bir araştırmacıdan danışmanlık hizmeti alması veya tecrübeli bir araştırmacıyı mentor olarak belirlemesi önerilebilir.
- Öncelikle lisans ve lisansüstü düzeyi eğitimlerde örneklem seçimi ve örneklem seçimi yöntemleri daha anlaşılabilir kuramsal ve araştırmacılara yön gösterecek uygulamaları da içeren interaktif bir içerikle sunulmalıdır.

- Araştırmacıların nicel ve nitel çalışmanın tüm aşamalarını yaparak ve yaşayarak öğrenmeleri, onların ileride yapacağı çalışmalar için temel teşkil edeceğinden bu süreçte etkili danışmanlık hizmeti sunulmalıdır.
- Nitel yöntemlerle yürütülmüş tez, makale ve diğer akademik raporları değerlendiren jüri ve hakem kurullarının asgari ölçme bilgisine sahip olması önemli bir ön koşul olarak belirlenmelidir.
- Nitel yöntemlerle yürütülmüş tez, makale ve diğer akademik raporlarda, araştırmacının yöntem bölümünün ayrıntılı olarak açıklanması; örneklemin seçilme nedenlerinin gerekçelendirilmesi ve görüşme kayıtları da dahil olmak üzere örnekleme üzerinde yürütülen her tür işlemin belgelenmesi gereklidir.

Bu çalışma özellikle nitel araştırmaların sürdürüldüğü sosyal bilimler alanyazınında karşılaşılan örnekleme belirleme, örnekleme büyüklüğü sorunları ve örnekleme yöntemlerinin kavramsallaştırılması noktasında kuramsal ve uygulamaya dönül bir altyapı sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Etik bir düzlemde ziyade, metodolojik kaygılarla yürütülen bu çalışmanın temel güdüsü, özellikle Türkçe alanyazınında karşılaşılan hatalı nitel araştırma raporlarıdır. İleride yapılacak araştırmalar için bu ve benzeri araştırmaların temel alınması ile alanyazınıdaki kavramsal kargaşa azaltılabilir. İleride yapılacak araştırmaların özellikle farklı örnekleme yöntemlerini ele alacak kuramsal yapılara sahip olması, hatalı örnekleri ifşa edecek etik yönelimleri içermesi ve bu araştırmacının hacmi düşünülerek yer verilemeyen iyi veya hatalı çalışma örneklerine yer verilmesi önerilebilir.

KAYNAKLAR

- Baltacı, A. (2017). Nitel Veri Analizinde Miles-Huberman Modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, 3(1), 1-15.
- Bernard, H. R. (2011). *Research Methods in Anthropology: Qualitative And Quantitative Approaches*. New York: Rowman Altamira.
- Britten, N. (1995). Qualitative Research: Qualitative Interviews In Medical Research. *Bmj*, 311(6999), 251-253.
- Bryman, A. (2007). Barriers To Integrating Quantitative And Qualitative Research. *Journal of Mixed Methods Research*, 1(1), 8-22.
- Charmaz, K. (2011). Grounded Theory Methods in Social Justice Research. *The Sage Handbook Of Qualitative Research*, 4, 359-380.
- Cochran, W. G. (2007). *Sampling Techniques*. New York: John Wiley & Sons.
- Coyne, I. T. (1997). Sampling in Qualitative Research. Purposeful And Theoretical Sampling; Merging Or Clear Boundaries?. *Journal of Advanced Nursing*, 26(3), 623-630.

- Creswell, J. W. (2013). *Research Design: Qualitative, Quantitative, And Mixed Methods Approaches*. New York: Sage.
- Creswell, J. W. & Clark, V. L. P. (2016). *Designing And Conducting Mixed Methods Research*. New York: Sage.
- Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (2008). *The Landscape Of Qualitative Research*, New York: Sage.
- Duffy, M. E. (1985). Designing Nursing Research: The Qualitative-Quantitative Debate. *Journal of Advanced Nursing*, 10(3), 225-232.
- Erkuş, A. (2015). “Nitel” ve Türevleri (“Alternatif ölçme”, “Çoklu” ve “Duygusal zekâ”): Ne, Niçin ve Nereye Doğru?. *İlköğretim Online*, 14(3), 1-17.
- Eysenbach, G. & Till, J. E. (2001). Ethical Issues in Qualitative Research On Internet Communities. *Bmj*, 323(7321), 1103-1105.
- Flick, U. (2014). *An Introduction To Qualitative Research*. New York: Sage.
- Gelo, O., Braakmann, D., & Benetka, G. (2008). Quantitative And Qualitative Research: Beyond The Debate. *Integrative Psychological And Behavioral Science*, 42(3), 266-290.
- Grix, J. (2010). *The Foundations Of Research*. London: Palgrave Macmillan.
- Guba, E. G. & Lincoln, Y. S. (1982). Epistemological And Methodological Bases Of Naturalistic Inquiry. *Educational Technology Research and Development*, 30(4), 233-252.
- Haverkamp, B. E. (2005). Ethical Perspectives On Qualitative Research In Applied Psychology. *Journal of Counseling Psychology*, 52(2), 146.
- Henwood, K. (2014). Qualitative Research. *Encyclopedia of Critical Psychology*, 1611-1614.
- Hesse-Biber, S. N. & Leavy, P. (2010). *The Practice Of Qualitative Research*. New York: Sage.
- Holloway, I. & Galvin, K. (2016). *Qualitative Research In Nursing And Healthcare*. New York: John Wiley & Sons.
- Johnson, B. & Christensen, L. (2008). *Educational Research: Quantitative, Qualitative, And Mixed Approaches*. New York: Sage.
- Kerlinger, F. N. & Lee, H. B. (1999). *Foundations Of Behavioral Research*. New York: Harcourt College Publishers.
- Kothari, C. R. (2004). *Research Methodology: Methods And Techniques*. New Age International.
- Lewis, S. (2015). Qualitative Inquiry And Research Design: Choosing Among Five Approaches. *Health Promotion Practice*, 16(4), 473-475.

- Liamputtong, P. (2013). *Qualitative Research Methods (4th ed.)*. South Melbourne: Oxford University Press.
- Luborsky, M. R. & Rubinstein, R. L. (1995). Sampling In Qualitative Research: Rationale, Issues, And Methods. *Research on Aging*, 17(1), 89-113.
- Marczyk, G., DeMatteo, D., & Festinger, D. (2005). *Essentials Of Research Design And Methodology*. New York: John Wiley & Sons Inc.
- Marshall, M. N. (1996). Sampling For Qualitative Research. *Family Practice*, 13(6), 522-526.
- Marshall, C. & Rossman, G. B. (2014). *Designing Qualitative Research*. New York: Sage.
- Maxwell, J. A. (2012). *Qualitative Research Design: An Interactive Approach* (Vol. 41). New York: Sage Publications.
- Mays, N. & Pope, C. (2000). Qualitative Research In Health Care: Assessing Quality In Qualitative Research. *BMJ: British Medical Journal*, 320(7226), 50.
- McMillan, J. H. (1996). *Educational Research: Fundamentals For The Consumer*. New York: HarperCollins College Publishers.
- McNabb, D. E. (2015). *Research Methods For Political Science: Quantitative And Qualitative Methods*. London: Routledge.
- Merriam, S. B. (1988). *Case Study Research in Education: A Qualitative Approach*. London: Jossey-Bass.
- Mertens, D. M. (2014). *Research And Evaluation in Education And Psychology: Integrating Diversity With Quantitative, Qualitative, And Mixed Methods*. New York: Sage.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. New York: Sage.
- Morgan, D. L. & Morgan, R. K. (2008). *Single-Case Research Methods For The Behavioral And Health Sciences*. SAGE Publications.
- Neuman, L. W. (2014). *Social Research Methods: Qualitative And Quantitative Approaches* (Seventh Ed.). Essex: Pearson Education Limited.
- Neuman, W. L. & Robson, K. (2014). *Basics Of Social Research*. Toronto: Pearson Canada.
- Newman, I. & Benz, C. R. (1998). *Qualitative-Quantitative Research Methodology: Exploring The Interactive Continuum*. New York: SIU Press.

- Onwuegbuzie, A. J. & Leech, N. L. (2005). On Becoming A Pragmatic Researcher: The Importance Of Combining Quantitative And Qualitative Research Methodologies. *International Journal Of Social Research Methodology*, 8(5), 375-387.
- Onwuegbuzie, A. J. & Collins, K. M. (2007). A Typology Of Mixed Methods Sampling Designs In Social Science Research. *The Qualitative Report*, 12(2), 281-316.
- Owen, S. (2001). The Practical, Methodological And Ethical Dilemmas Of Conducting Focus Groups With Vulnerable Clients. *Journal of Advanced Nursing*, 36(5), 652-658.
- Patton, M. Q. (2005). *Qualitative Research*. New York: John Wiley & Sons, Ltd.
- Popper, K. (2005). *The Logic Of Scientific Discovery*. New York: Routledge.
- Punch, K. F. (2013). *Introduction To Social Research: Quantitative And Qualitative Approaches*. New York: Sage.
- Reichardt, C. S. & Rallis, S. F. (1994). The Qualitative-Quantitative Debate: New Perspectives. *New Directions For Program Evaluation*, 61, 1-98.
- Rolfe, G. (2006). Validity, Trustworthiness And Rigour: Quality And The Idea Of Qualitative Research. *Journal of Advanced Nursing*, 53(3), 304-310.
- Rubin, A. & Babbie, E. R. (2016). *Empowerment Series: Research Methods For Social Work*. Boston: Cengage Learning.
- Sale, J. E., Lohfeld, L. H., & Brazil, K. (2002). Revisiting The Quantitative-Qualitative Debate: Implications For Mixed-Methods Research. *Quality and Quantity*, 36(1), 43-53.
- Sandelowski, M. (1986). The Problem Of Rigor in Qualitative Research. *Advances in Nursing Science*, 8(3), 27-37.
- Schmidt, F. L. & Hunter, J. E. (2014). *Methods Of Meta-Analysis: Correcting Error And Bias In Research Findings*. New York: Sage.
- Shenton, A. K. (2004). Strategies For Ensuring Trustworthiness in Qualitative Research Projects. *Education for Information*, 22(2), 63-75.
- Seidman, I. (2013). *Interviewing As Qualitative Research: A Guide For Researchers in Education And The Social Sciences*. Columbia: Teachers College Press.
- Silverman, D. (2013). *Doing Qualitative Research: A Practical Handbook*. New York: Sage.
- Smith, J. K. & Heshusius, L. (1986). Closing Down The Conversation: The End Of The Quantitative-Qualitative Debate Among Educational Inquirers. *Educational Researcher*, 15(1), 4-12.

- Strauss, A. & Corbin, J. (2014). *Basics Of Qualitative Research Techniques*. New York: Sage Publications.
- Tashakkori, A. & Teddlie, C. (2010). *Sage Handbook Of Mixed Methods in Social & Behavioral Research (2nd Ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Travers, M. (2001). *Qualitative Research Through Case Studies*. Sage.
- Trotter, R. T. (2012). Qualitative Research Sample Design And Sample Size: Resolving And Unresolved Issues And Inferential Imperatives. *Preventive Medicine*, 55(5), 398-400.
- Vogt, W. P., Gardner, D. C., & Haefele, L. M. (2012). *When To Use What Research Design*. New York: Guilford Press.
- Watson, K., Handal, B., Maher, M., & McGinty, E. (2017). Globalising The Class Size Debate: Myths And Realities. *Journal of International and Comparative Education (JICE)*, 72-85.
- West, W. (2001). Beyond Grounded Theory: The Use Of A Heuristic Approach To Qualitative Research. *Counselling and Psychotherapy Research*, 1(2), 126-131.
- Whittemore, R., Chase, S. K., & Mandle, C. L. (2001). Validity in Qualitative Research. *Qualitative Health Research*, 11(4), 522-537.

Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Hinduizm: Hint Yıldızı Ve Mihracenin İntikamı Örneği*

Mahir KARACAR

Arş. Gör. Dr.

Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ORCID: 0000-0003-0999-8949

karacar22@hotmail.com

Öz

Cumhuriyet Dönemi Türk romanı konu çeşitliliği bakımından son derece zengindir. Her dönemde belirli konular ön plana çıksa da genel olarak yazarlar okuyucuların ilgisini çekmek için farklı ve sıra dışı konulara yönelmeye çalışmıştır. Bu konular arasında belki de en ilgi çekici olanlardan biri de Hindistan'ı konu alan romanlardır. Okuyucuların görmedikleri ve hakkında pek de fikir sahibi olmadıkları bu renkli coğrafya yazar ve okurlara cazip görünmüştür. İşin içine Hindu inancı ve felsefesi de katılınca konu iyice farklı ve sıra dışı bir hâl almaya başlamıştır. Çalışmamız 1929-1933 tarihleri arasında yazılan romanlarda Hinduizm konusuna odaklanmıştır. Bahsedilen dönem daha önce inanç özellikle de Hinduizm bağlamında incelenmediği için çalışmada bu dönem ele alınmıştır. Böylece beş yıllık bir süre üzerinden Erken Cumhuriyet Dönemi hakkında bir fikir yürütülmeye çalışılmıştır. İncelenen romanlar arasında İskender Fahrettin Sertelli'nin *Hint Yıldızı* ve Ali Kemal Meram'ın *Mihracenin İntikamı* romanında Hinduizm ile ilgili unsurlara rastlanmıştır. Özellikle de İskender Fahrettin'in *Hint Yıldızı* adlı eseri romandan ziyade adeta bir ansiklopedi gibi Hindistan'ın dinî, tarihi, coğrafyası hakkında geniş bilgiler vermektedir. A. K. Meram'ın *Mihracenin İntikamı* romanında da Hindistan'dan Fransa'ya uzanan bir seyahat ile bu iki ülke arasındaki farklılıklar ve medeniyet çatışmaları ele alınmıştır. Dolayısıyla bu romanda da Hinduizm ile ilgili bilgiler az da olsa yer almaktadır. Siyasi ve sosyal farklılaşmanın had safhada olduğu ve bunun yansımalarının romanda kuvvetle hissedildiği bir dönemde yazarların romanlarında Hindistan'ı ve inanç unsurlarını işlemeleri tamamen okurun ilgisini çekmek ve daha fazla okunmayı hedeflemeleriyle doğrudan ilgilidir. Ayrıca İskender Fahrettin Sertelli'nin bu konuyu ele almasında bilgi birikimini gösterme çabası da hissedilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Roman, Erken Cumhuriyet Dönemi, Hinduizm, İskender Fahrettin Sertelli, A. K. Meram.

* Bu makale, "Türk Romanında Din ve İnanç Algısı (1929-1933)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Hinduism In Republic Era In Turkish Literature: The Example Of Hint Yıldızı And Mihracenin İntikamı

Abstract

Turkish novel in the Republican Era is vibrant concerning the diversity of subject. In every period, although specific topics are at the forefront, in general, writers have sought to address diverse and extraordinary issues in order to attract readers' attention. Perhaps one of the most interesting among these novel subjects is Indian. This colourful geography, where readers have not seen and have little idea about, be attractive to writers and readers. When Hinduism and philosophy are involved in it, the subject has begun to take a different and unusual form. Our study has been focused on the issue of Hinduism in the novels written between 1929 and 1933. The mentioned era has been touched upon in the study since it hasn't been examined before in the context of belief, particularly Hinduism. Thus, an idea of the Early Republican Period was sought over five years. Among the examined novels, the elements of Hinduism were found in Iskender Fahrettin Sertelli's *Hint Yıldızı* (Indian Star) and Ali Kemal Meram's *Mihrace'nin İntikamı* (Mihrace's Revenge) novels. In particular, Iskender Fahrettin's *Hint Yıldızı* gives a wide range of information about the religion, history and geography of India, almost like an encyclopaedia. In A. K. Meram's novel *Mihrace'nin İntikamı*, travel from India to France, the differences between the two countries and the clash of civilizations are discussed. Therefore, there is also a little amount of information about Hinduism in this novel. The writers' engaging in India and belief elements in a period when the political and social differentiation was overwhelming and its reflection is felt strongly in the novels, is directly relevant to attracting the readers and aiming to be read more. In addition, in Iskender Fahrettin Sertelli's efforts of handling this issue, showing his knowledge regarding this subject is also felt.

Keywords: Novel, Early Republican Period, Hinduism, Iskender Fahrettin Sertelli, A. K. Meram.

GİRİŞ

Cumhuriyet Dönemi Türk romanı konu anlamında zengin bir yelpazeye sahiptir. Bu bağlamda Türk romanında 1923'ten günümüze kadar neredeyse işlenmeyen konu yok gibidir. Erken Cumhuriyet Dönemi olarak bilinen 1923-1938 arası dönemde de romanlarda konu çeşitliliği dikkat çekmektedir. İncelememize konu olan beş yıllık dönemde (1929-1933) ağırlıklı olarak popüler aşk romanlarının okuyucu ile bulunduğu görülmektedir. Burhan Cahit Morkaya, Etem İzzet Benice, Güzide Sabri, Halide Nusret Zorlutuna, Mahmut Yesari, Mebrure Hurşit Alevok, Muazzez Tahsin Berkant, Selâmi İzzet Sedes, Şükûfe Nihal Başar gibi yazarların kaleme aldığı romanlar dönemin roman yapısını bu yönüyle bir bakıma gözler önüne sermektedir. Sonraki dönemlerde unutulmuş ve çoğu tek baskı yapan bu romanların temel konusu kadın-erkek ilişkileridir ve romanlarda bu konu üzerinden dönemin eğlence hayatı ve değişen sosyo-kültürel yapı ele alınmıştır. Kurgu ve teknik olarak herhangi bir orijinallik ortaya koyamayan bu tür romanların etkisi de ancak kendi dönemleri ile sınırlı olmuştur.

Popüler aşk romanlarının revaçta olduğu bu dönemde tarihî olaylar, özellikle Kurtuluş Savaşı romancıların sıkça başvurduğu konulardandır. Örneğin İskender Fahrettin ve Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun imzasını taşıyan tarihî romanlarda Türk tarihi, Orta Asya'dan başlanarak ele alınmıştır. Milli Mücadele dönemini anlatan romanlarda ise Türk milletinin kazandığı büyük zafer ve cephe gerisinde yaşanan sıkıntılar dikkatlere sunulmuştur. A. Adnan'ın *Ateş Hattı* (1933), Burhan Cahit Morkaya'nın *Gazinin 4 Süvarisi* (1932), *İzmir'in Romanı* (1931) ve *Yüzbaşı Celal* (1933) romanları, Cemil Cahit Cem'in *Vatan Aşkı* (1932), Etem İzzet Benice'nin *Aşk Güneşi* (1930), *On Yılın Romanı* (1933), Güney Halim'in *Gökmen* (1932), Mehmet Rauf'un *Kurtuluş (Halâs)* (1929), Memduh Necati'nin *Dilek* (1932) romanı Milli Mücadele dönemini konu almaktadır. Bu romanların tek ortak noktası konuları değildir. Romanların bakış açıları ve işledikleri tez de aynıdır. Romanlarda kendini gösteren bu benzeşme dönemin siyasi ve sosyal yapısı ile yakından ilgilidir. Kurtuluş Savaşı'nın yeni kazanıldığı, inkılapların yapıldığı ve hatta devlet yapısının değiştiği bir dönemde sanatçıların takındıkları tutum da bu doğrultudadır. Bu döneme bakıldığında genel olarak "Cumhuriyet nesline mensup yazar ve şairlerin büyük bir kısmı cumhuriyetin ve rejimin yerleşmesi, kökleşmesi için çeşitli çabalar göstermiştir" (Çıkla, 2007: 57). Berna Moran'ın da belirttiği gibi 1950'ye kadar hayata resmî ideolojinin çerçevesinden bakan (Moran, 2003: 14) sanatçıların ortaya koydukları ürünler yeni bir edebiyat kanonunun önünü açmıştır. Araştırmacıların "Kemalist kanon" veya "inkılap kanonu" olarak ifade ettiği bu yaklaşım dönemin yöneticilerinin teşvikleri ile iyice yer edinmiştir. Cevdet Kudret'in deyişiyle "devletçe korunup rahat yaşama olanakları elde ettikleri için, iktidarın istek ve tutumuna uymak zorunda bulunan bu sanatçıların" (Solok, 2009: 13) ortaya koydukları eserlerle şekillendirdikleri "inkılap kanonu" özellikle 1920-1950 tarihleri arasında sanat ve kültür hayatında önemli bir rol oynamıştır (Özgün, 2017: 561). Bu dönemde "Kemalist bir kanon yaratılması yönünde pratik, teorik ve

manipülatif çabalar gösteril[mesi]" (Türkeş, 2002: 425) sonucunda romanların tek bir konuya yoğunlaştığı düşünülse de daha önce de belirtildiği gibi bu dönemde farklı konularda romanların da kaleme alındığı görülmektedir. Özellikle de bu dönemde iki romanda Hindistan ve Hinduizm gibi kavramların ele alınmış olması bu dönem romanlarının konu çeşitliliği açısından zenginliğini göstermektedir.

Hinduizm'in Cumhuriyet Dönemi Türk Romanına Yansımaları (1929-1933)

Yaklaşık sekiz yüz milyon insanın inandığı Hinduizm (Kaya, 2011: 7) "büyük ölçüde Brahmanizm, kısmen de paganizm, Budizm ve Jainizm gibi Hindistan'ın yerel inançlarının sentezi mahiyetinde bir dini sistem görünümündedir" (Demirci, 1998: 113). Birden çok dini sistemin kaynaşması ile ortaya çıkan Hinduizm bu nedenle oluşum süreci açısından çeşitli dönemlere ayrılmıştır. Kürşat Demirci'nin dört dönemde incelediği (Demirci, 1998: 113) Hinduizm'in "Vedalar Dönemi" olarak da bilinen ilk dönemi Brahmanizm'in doğuşu ile başlamıştır. Brahmanizm ise Hindistan'da farklı toplulukların ve inançların kaynaşması sonucu doğmuştur. M.Ö. 2000-1500 yılları arasında Hindistan'ın Arî topluluğu tarafından işgal edilmesiyle yerli dinler ve Arîlerin dinlerinin sentezi Veda metinlerinin doğmasına yol açmıştır. Brahmanizm veya "Vedizm" kaynağını bu metinlerden almıştır (Tümer, 1992: 329). "Sentez Dönemi" denilen ikinci safha ise M.Ö. III. yüzyılda başlamıştır. Bu dönemde yeni bir din olan Budizm ile karşılaşan Brahmanizm yerel dinlerle ve Budizm ile kaynaşmıştır. Böylece bazı hayvanların ve mekânların kutsal sayılması, canlıların öldürülmemesi, inziva ve yoga gibi yeni inanışlar Brahmanizm'e dâhil olmuştur. I. yüzyıldan sonra da "Modern Hinduizm Dönemi" başlamıştır (Demirci, 1998: 113).

Hinduizm'de bireyler mensup oldukları kastın düzenine göre dini görevlerini yerine getirmektedir. Özellikle "kama (meşrû cinsel haz)", "artha (bilgelik)" ve "dharma (iyilik)" üzerine kurulan ahlakî kurallar gündelik hayatı düzenlemektedir. Bu ahlakî kuralların yanı sıra Hinduizm'de diğer dinlerde olduğu gibi bir ibadet sistemi de mevcuttur. Söz gelimi kurban ibadeti Hinduizm'de önemli bir yer tutmaktadır. Hinduizm'de gündelik ibadetler evlerde yapılırken kurban ibadeti tapınaklarda yerine getirilmektedir (Demirci, 1998: 116). Tıpkı kurban ibadeti gibi hacc ibadeti de Hindular arasında yaygındır. Hindistan'da binlerce hacc merkezi olmasına rağmen geleneksel olarak Hindu hacılar hacc ziyaretine Ganj Nehrin'de başlayıp Benares'te bu yolculuğu sonlandırır (Taşpınar, 2014: 33). Ayrıca insanı huzura erdirdiğine inanılan "Karma yoga", "Jnana yoga" ve "Bakti yoga" gibi ruhsal disiplinler de Hindu ibadetleri arasında yer almaktadır (Demirci, 1998: 116).

Yukarıda da belirtildiği gibi Hinduizm'in temel kaynağını Brahmanizm oluşturmuştur. Brahmanizm ise Brahman kavramı üzerine kurulmuştur. Brahman, Hindu kutsal metinleri olan Upanişadlar'da "Aşkın Brahman" ve "İçkin Brahman" olmak üzere ikiye ayrılmıştır. "Aşkın Brahman" anlaşılabilir ve sözcüklerle ifade edilemez. Onun için mekân kavramından bahsedilemez. O her yerde vardır ve onun için doğu, batı, kuzey, güney gibi yönler yoktur. O bir ve sonsuzdur. Onun için

zamandan da bahsedilemez, o geçmişte de vardı ve gelecekte de var olacaktır. O şuur, bilgi ve ışıktır. “İçkin Brahman” ise nitelikleri olan ve evrene hükmeden “Efendi”dir. O yarattığı her şeyi kontrol altında tutar ve bunların düzenini sağlar. O da yarattıklarının yanında yaşar ve onları yönetir; ancak yaratılanlar onu fark edemez. Onun görevi yaratmak, korumak ve yok etmektir (Nikhilananda, 2003: 28-33). Bu açıklamalardan Brahman kavramının tanrı olarak düşünüldüğünü söyleyebiliriz. Nitekim Günay Tümer de “Brahman kavramı zamanla önem kazanıp her şeyin özünü ifade etmeye başlamış, dünyaya şekil ve düzen vermesi sebebiyle bir ilah olarak kişiselleştirilmiş ve kelimenin müzekker şekli olan brahman yaratıcı tanrının adı olmuştur” (Tümer, 1992: 329) demektedir.

Yukarıda kısaca tanıtılan Hinduizm inancı ve var ettiği yaşam biçiminin Türk romanına yansımalarına pek rastlanılmamaktadır. Bunun başlıca nedeni iki toplumun birbirinden uzak olması ve etkileşimin daha sınırlı olmasıdır. Bununla birlikte 1929-1933 yılları arasında İskender Fahrettin Sertelli'nin *Hint Yıldızı* romanı ve A. K. Meram'ın *Mhracenin İntikamı* romanlarında Hinduizm inancı ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Özellikle de *Hint Yıldızı* romanında mekân Hindistan'dır ve olaylar burada cereyan etmektedir. Bu nedenle romanda Hinduizm ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. İskender Fahrettin Sertelli'nin *Hint Yıldızı* romanında yirminci yüzyılın başında Hindistan'da geçen bir aşk macerası anlatılmaktadır. Romanın başkahramanı Seyit Ali 1916'da Filistin'de İngilizlere esir düşmüş ve Hindistan'a gönderilmiştir. Seyit Ali Hindistan'da İngilizler tarafından casus olarak görevlendirmiş ve Bombay'da bir mhracenin konağına Arapça hocası olarak sokulmuştur. Seyit Ali, Arapça dersi vermeye başladığı Yogoda'nın güzelliğinden etkilendiğinden ve Hintlilerin özgür kalmasını istediğinden İngilizlere casusluk yapmamıştır. Bunun üzerine İngilizler Seyit Ali'yi öldürmek istemiştir. Neticede Seyit Ali, Lamaya'nın sayesinde İngilizlerin elinden kurtulmuş ve yanına Yogoda'yı da alarak Lamaya'nın köyüne gitmiştir. Köye vardıklarında köylüler ve kabile reisi Seyit Ali ve sevgilisi Yogoda'yı bağırklarına basmıştır. Ancak Lamaya'nın kız kardeşi Nita, Seyit Ali'ye âşık olduğundan zehirli iğne ile Yogoda'yı kör etmiştir. Nita, Yogoda'yı tamamen ortadan kaldırmak için onu bir kaplanın yuvasına atıp kabile reisine Yogoda'yı Seyit Ali'nin öldürdüğünü söylemiştir. Seyit Ali, Yogoda'nın öldüğünü ve kabile reisinin de kendisini öldüreceğini öğrenince oradan kaçıp Bombay'a dönmüştür. Seyit Ali Bombay'da mütareke yapıldığını öğrenince evine dönmek üzere bir gemiye binmiştir.

A. K. Meram'ın *Mhracenin İntikamı* romanının hemen başında Müslümanlığa kısaca değinilmiş olsa da romanın başkahramanı Lala Sahib Mirza ve karısı Sara Hindu inancına mensuptur. Romanın en önemli iki kahramanının Hindu inancına mensup olmasına rağmen romanda Hinduizm ile ilgili unsurlar *Hint Yıldızı* romanına göre daha sınırlıdır. Yasak aşkın ele alındığı romanda Hint Mhracelerinden Lala Sahib Mirza ve karısı Sara Fransa'ya bir seyahat düzenlemiştir. Normalde çok tutucu olan Lala Sahib Mirza bu seyahatte karısından Avrupalılar gibi rahat davranmasını istemiştir. Kocasının tavsiyelerine uyan Sara

durumu biraz daha da ileri götürerek Fransa'da eğlence hayatına girmiş ve Rames adlı bir şair ile aşk yaşamaya başlamıştır. Lala Sahib Mirza olaylardan haberdar olunca karısını yanına alarak Hindistan'a dönmeye karar vermiştir. İntikam ateşi ile yanıp tutuşan Lala Sahib Mirza, karsısının sevgilisi Şair Rames'i de Hindistan'a davet ederek intikam planını devreye sokmuştur. Neticede Hindistan'da karısına ve sevgilisi Şair Rames'e büyük bir ceza vererek ikisinden intikamını almıştır.

Ele alınan romanlarda Hinduizm ile ilgili karşılaşılan ilk unsur Brahman inancıdır. İskender Fahrettin'in *Hint Yıldızı* romanının hemen başında Hinduizm'in kaynağı olan Brahman inancı hakkında şu değerlendirmeler yapılmıştır:

“Zaten Brahma mezhebi: Hayattan müteneffir insanlara mahsus bir mezheptir. Eskiden Hintliler mabutlara ilâheler ve hediyelerle ibadet ederken, Brahmanlar insanın bütün gününü işgal edecek âdetler ve ibadetler icat ederlerdi.

Meselâ ibadet merasiminde, dualarda, apdestlerde, nezirlerde, elbise ve zinetlerde, yemede ve içmede, yatmada ve kalkmada, giyinmede ve soyunmada riayet edilecek bir çok ahkâmı diniye çıkarmışlardı. Gerçi bugünkü Brahmanlar bu derece mutaassıp ve müşkülpesent değillerse de, eski itiyatların bir çoğuna elan riayetkârdırlar.” (Sertelli, 1932: 15).

Romanda yer alan bu ifadeler Brahman inancının dolayısıyla Hinduizm'in mahiyeti ile ilgilidir. Yukarıda da belirtildiği gibi diğer inanışlarda olduğu gibi Hinduizm'de de bir ibadet sistemi söz konusudur. Romanda yer verilen dua, abdest ve kurban bu ibadet sisteminin bir parçasıdır. Ayrıca romanda Brahma mezhebinden söz edilerek bu mezhebin kuralcı ve hayattan hoşlanmadığının altı çizilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi Hinduizm Brahman inancından teşekkül etmiştir. Romanda dile getirilen bu bölüm bu gerçekliği akla getirmektedir.

Romanlarda Hinduizm bağlamında ele alınan önemli bir konu da kutsal metinlerdir. Hindu kutsal metinleri genel olarak Şrutiler ve Smiritiler olmak üzere iki ana gruba ayrılmıştır. Bunlardan Şrutiler vahye, Smiritiler geleneğe dayanmaktadır (Demirci, 1998: 114). Şrutiler denilince akla gelen ilk metinler Veda'lardır. Ayrıca Brâhmanalar, Aranyakalar ve Upanishadlar da bu gruba alınabilir (Kaya, 2011: 48). Vegandalar, Dharma Sutra ve Dharma Şastralar, Puranalar, Destanlar ve Tantralar ise Smriti grubuna girmektedir (Demirci, 1998: 114-115). İncelenen romanlar arasında sadece İskender Fahrettin Sertelli'nin *Hint Yıldızı* romanında Brahman inancının önemli bir unsuru olan Rig Veda'ya yer verildiği görülmektedir. Romanda Seyit Ali ve Yogoda, mihracenin konağından kaçınca Lamaya'nın köyüne gitmek üzere yola koyulmuşlardır. Yol üzerinde geçtikleri bir köyde gördükleri Brahmanlara ait bir anıtta Rig Veda'dan alınan şu ifadeler yer almaktadır:

“Bidayette mahluk, gayrı mahluk hiç bir şey mevcut değildi. Feza, hava, sema, deniz, hiç bir şey yoktu. O zamanlar mahfazai kâinat acaba nerelerde idi? Denizlerin dalgaları, semanın derinlikleri acaba nerelerde ihtifa eylemişlerdi? Varlık ve yokluk, gece ve gündüz yoktu. Yalnız o; zâtı yine

kendinde mevcut olan o mevcuttu. Bidayeti hilkatte, karanlıklar karanlıkla mestur, dalgalar sakin ve eşya hercümerç iken, bu keşmekeşi anasır içinde yalnız o vardı. Allah vardı.. İşte bütün mevcudatı onun nefhai kudreti halk etti. Fakat bu hıfayaya vakıf olan var mıdır? Bu mevcudat nedir? Hilkat ne demektir? Bu mecmuat hilkatın istinatgâhı yalnız o ise, onu neden tanımıyoruz? Hilkatın hakikatini halıktan başka kim bilir? Bütün bu mevcudat ondan başka bir kuvvete istinat eder mi? ” (Sertelli, 1932: 210-211).

Yazarın Rig Veda’da geçtiğini söylediği bu bölümde varlık sorununa değinilmiştir. Tıpkı tasavvuf felsefesinde olduğu gibi burada da hiçbir şey yokken sadece yaratıcının var olduğunun altı çizilmiştir. Romanda Seyit Ali ve Yogoda’nın bu anıtı rastlaması da son derece manidardır. Bu anıt adeta iki roman kahramanına kim olduklarını ve nereden geldiklerini hatırlatmak istemektedir. Savaş esiri olan Seyit Ali sıra dışı maceralardan geçerek bir mihracenin kızı olan Yogoda ile bilinmez bir sona doğru yol almaktadır. Birbirinden çok farklı olan bu iki kahraman tek ortak paydaları olan aşklarının verdiği güçle Lamaya’nın köyüne gitmektedir.

Seyit Ali ve Yogoda’nın Ramayana Harabelerinde gördükleri bir başka anıtta ise bir genç kızın ağzından anlatılan şu ifadeler yer almaktadır:

“- ‘Fecir bizi duaya davet ediyor.. Güneşin kapılarını açıyor.. Dünyaya mavi, sarı, penbe ziyalar saçıyor.. Bütün cihanı, bütün mevcudatı nurlara gark ediyor. Kalkalım, gözlerimizi, ayaklarımızı yıkayıp mabudun huzuruna gidelim. Hayattan istifade etmeği öğrenmek ve arzın ganaimini toplamak için fecirden evvel kalkmalıyız.. Mabut, bizi tenbel ve kabiliyetsiz görürse, bu ganaimine lâyık olmadığımızı hükmeder. Ben bir zengin kızı idim. Bir kasırga memleketimi ve yuvamı, anamı, kardeşlerimi ve sevgilimi diyarı ademe götürdü.. Ben bu ıssız harabede bir baykuş gibi yalnız kaldım. Şimdi alnımı vahşi rüzgârlardan başka bir şey okşamıyor. Gerçek ben de tenbelliğimin cezasını çekiyorum!’ (Sertelli, 1932: 211-212).

Çalışmanın tavsiye edildiği bu bölümde ise Hinduizm’in ahlak anlayışı işlenmiştir. Metinde zengin bir kızın her şeyini yitirerek yapayalnız kalması Yogoda’nın hikâyesi ile örtüşmektedir. Bu yönü ile bir bakıma bu kutsal metin üzerinden Yogoda’ya sabır ve metanet telkin edilmektedir. Romanda anıtta yer alan bu hikâyenin hangi dini eserden alındığı belirtilmemiştir. Bununla birlikte hikâyede anlatılanlardan bu anıtın da ya Rig Veda ya da başka bir kutsal Hindu metninden alındığı sanılmaktadır.

İncelenen romanlarda Hinduizm bağlamında ele alınan bir diğer konu Hindu Tanrı’larıdır. Hindu inancında önemli bir yer tutan Tanrı anlayışı Veda metinlerinde işlenmiştir. Veda’larda çok sayıda tanrıdan bahsedilmekle beraber Brahma, Vişnu ve Şiva üçlüsü yaratma, koruma ve yok etmeyi simgeleyen Tanrı’lardır (Tümer, 1992: 329-330). Bunların yanı sıra fil başlı bir yaratık olarak tasvir edilen Ganeşa, maymun Hanumân, Soma, Gökyüzü Tanrısı İndra, Ateş Tanrısı Agni, Güneş Tanrısı Sûrya, Okyanus Tanrısı Varuna, Rüzgâr Tanrısı Vâyü, Kutsal Mimarî Tanrısı Vişvakarma, Ölüm Tanrısı Yama gibi tanrılar mevcuttur (Kaya, 2011: 25-

30). İncelenen eserler arasında hem *Mihracenin İntikamı* hem de *Hint Yıldızı* romanının Hindu Tanrı'larına geniş yer verdiği görülmektedir.

A.K. Meram'ın *Mihracenin İntikamı* romanında Hint Mihracelerinden Lala Sahib Mirza zengin olduğu kadar halkına karşı müşfik bir kişi olarak tanıtılmıştır. Mihracenin önemli özelliklerinden biri de tebaasındaki bütün kesimlere karşı hoşgörülü davranmasıdır. Hem Müslüman hem de Hinduların yaşadığı Hindistan'da mihrace bu iki gruba da itina ile yaklaşmaktadır. Mihracenin bu hoşgörüsü romanda Hindu tanrılarında Vişnu ve Brahma'ya gösterdiği saygı ile dile getirilmiştir (Meram: 4). Mihracenin karısı Sara da Fransa'ya seyahatinin gerçekleşmiş olmasından dolayı çok mutludur. Bu mutluluğunu Vişnu'ya dua ederek göstermektedir (Meram: 9). Sara uzun süre bu seyahatin özlemini duymuştur. Ona göre bu hayalinin gerçekleşmiş olması Tanrı Vişnu'nun sayesinde. Bu büyük iltifattan dolayı Sara inancı gereği Vişnu'ya şükranlarını sunmaktan geri durmamıştır. Yine aynı romanda Sara ve sevgilisi Şair Rames gizli gizli buluştukları bir gece gizlenmek isterken kendilerini bir mabette bulmuşlardır. Bu mabette "*Brahmanın –belki de altından- bir heykeli vardı[r]*" (Meram: 87). Yasak aşk yaşayan iki sevgilinin gizlenmek için bir mabede sığınmaları ve karşılarında Brahma'nın heykelini bulmaları son derece manidardır. Bu olay adeta okura günahkârların bile korunmak için mabetlerden yardım isteyecekleri ve her şeyin tanrı tarafından görüldüğü mesajını vermektedir.

İskender Fahrettin Sertelli'nin *Hint Yıldızı* romanında ise Hint tanrılarında Indra'ya yer verilmiştir. Romanda Seyit Ali, kendisini ve Kaptan Tomson'u zehirlemek isteyen Hintli şoförleri Tari'nin kaçtığını öğrenince kendisine bu haberi veren uşağa Tari'yi kimin kurtardığını sormuş, uşak "*- İndira*" (Sertelli, 1932: 82) yanıtını vermiştir. Gökyüzü tanrısının burada anılması romanın kurgusu gereğidir. Aynı romanda file de kutsallık atfedildiği görülmektedir. Nitekim Seyit Ali Lamaya'nın köyünde dolaşırken "*Başımı sağ tarafa çevirdiğim zaman, hey şeyden evvel mukaddes fili gördüm*" (Sertelli, 1932: 285) demektedir. Bu ifadelerden Lamaya'nın köyünde yaşayan insanların bahsi geçen fili kutsal saydıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca Lamaya da Seyit Ali'ye bu file ilgili şu bilgileri vermiştir:

"- 'Mukaddes ormanda (Muya) nin muhafızı ve mabutların en ihtiyarı olan bir fil vardır. Bu fil bir çok mabutlar doğurmuştur. Bugün tamam yediyüz yaşındadır. Mukaddes filin ecdadı da sekiz yüz seneden fazla yaşamıştır. Fakat, bu fil gençliğinde bir kaza geçirdiğinden, şimdi gözleri kördür. Ona kabile reisi bir hizmetçi tahsis etmiştir. Bu hizmetçi hergün filin yemeğini götürür, suyunu verir. Fil, bacağında zincirle bağlanmıştır. Etrafına çizilen hudut haricine çıkamaz. Kabile reisi, birkaç ay hapis cezasına mahkûm ettiği kimseleri buraya gönderir. Bu mahkûmlar mukaddes filin himayesi altında toprağa gömülerek müddetlerini doldururlar!'" (Sertelli, 1932: 285).

Romanda bir fiilin kutsal sayılması fil başlı bir yaratık olarak tasvir edilen Hindu tanrılarında Ganeşa'yı hatırlatmaktadır.

Hint Yıldızı romanında tanrı inancı ile ilgili başka hususlara da yer verilmiştir. Örneğin bir gün mihracenin vekilharçı Seyit Ali'nin yanına giderek ona Yogoda'nın Tanrı'larına isyan ettiğini söylemiş ve bu yüzden babası tarafından cezalandırılacağını anlatmıştır. Seyit Ali vekilharçtan isyanın mahiyetini sormuş ve Yogoda'nın bir yabancıya âşık olduğu cevabını almıştır. Vekilharç kendi "mabut"larının çok tutucu olduğunu ve kendisine tapmayanlarla münasebeti kabul etmeyeceğini söyleyerek Yogoda'nın büyük bir hata yaptığını anlatmaya çalışmıştır (Sertelli, 1932: 159-160). Mihracenin kızını cezalandıracak kadar katı davranmasının nedeni "mabut"larına olan bağlılığıdır. Öte yandan Hinduizm'deki kast sisteminin de göz ardı edilmemesi gerekir. Zira kastlar arasında böyle bir münasebet mümkün değildir. Ancak romanda asıl anlatılmak istenen "mabutlara" olan saygıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi Hinduizm çok tanrılı bir dindir. Bu açıdan romanda mabut ifadesinin çoğul kullanılması bilinçlidir.

Yine aynı romanda tanrılara duyulan saygının ve bağlılığın anlatıldığı bir diğer olay ise Lamaya'nın babasının Seyit Ali tarafından kurtarılmasıdır. Sarayın hizmetkârlarından Lamaya, sarayda hapsedilen babasının serbest bırakılması için Seyit Ali'den yardım isteyince Seyit Ali mihracenin yanına giderek şunları anlatmıştır:

"– Bu gece uyuduğum zaman, rüyamda evvelâ sizi gördüm. Beni kolumdan tuttunuz ve bir büyük mabede götürdünüz! Mabut uzun boynuzlarını sallıyarak üzerime yürüdü. Birdenbire korktum.. Beni boynuzlarla öldürecek zannettim. Sizden şefaât bekledim. Mabut beni uzun boylu isticvap ettikten sonra, sarayda kollarından tavana asılmış bir fakirin ölümden kurtarılmasını emretti. Ben sarayda böyle bir kimse görmediğimi söyledim. O esnada siz yanımdan kaybolmuşunuz. Mabut bana: ' Mehraceye sor, o bilir. Şimdi gidip onu kurtaracaksın!' dedi. Saatlerce bekledim, rüyamı kime ve nasıl söyleyeceğimi düşünürken, tekrar uykuya dalmışım. İkinci rüyamda mabut ateşler saçarak üzerime yürüdü. 'Tereddüt mü ediyorsun? dedi, eğer saraydaki ölüm mahkûmu yirmi dört saat zarfında kurtarmıya teşebbüs etmiyecek olursan, sarayı bir ande başınıza yıkıp hâk ile yeksan edeceğim '!" (Sertelli, 1932: 112).

Seyit Ali, Mihracenin dini hassasiyetini bildiği için böyle bir rüya uydurmuştur. Seyit Ali, bu rüya sayesinde Lamaya'nın babasının derhâl serbest kalacağını bilmektedir. Bu arada Seyit Ali'nin anlattıklarından anlaşıldığı kadarıyla Seyit Ali'nin "mabut" dediği şey bir inektir.

Son olarak ele alınan romanlarda görülen bir diğer husus ise karma felsefesidir. Hindu inancına göre hayatın tamamı "maya"dan yani bir illüzyondan ibarettir. Dünyadaki bütün varlıklar "maya"nın tuzağından kurtulmak için çalışmaktadır. Mayanın en büyük tuzağı ise samsara yani varlıkları sonsuza kadar yeryüzüne gelmeye mahkûm etmesidir (Demirci, 1998: 115). Karma felsefesine göre ruhun ölümden sonra başka bir bedende yeniden dirilmesi o ruha verilen bir cezadır. Sadece affedilen ruhlar bu döngüden kurtulur ve artık reenkarnasyona uğramaz

(Mohapatra, 2002: 214-215). İskender Fahrettin Sertelli'nin *Hint Yıldızı* romanında bu inanışa da gönderme yapılmıştır. Romanda yer alan “*Brahmanlar, iki elile başını kaşıyan, yağmur yağarken yürüyen insanları tel'in ettikleri gibi, bu büyük günahı işleyenlere selâm dahi vermezler. Brahma mezhebinde, bu iki günahı işleyenlerin ruhu, vahşi bir hayvan cismine intikal edeceği kanaati vardır. Brahmanlar bu imanla yaşarlar*” (Sertelli, 1932: 14) ifadeleri karma felsefesini yansıtmaktadır. Romanda bu hususa da değinilerek bir bakıma insanların yaşam tarzı ve hayat felsefeleri hakkında bilgi verilmek istenmektedir. Böylece romanda anlatılan olaylar arasında kuvvetli bir neden-sonuç ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır.

SONUÇ

Hinduizm dünya üzerinde en çok inanılan dinler arasında yer almakla birlikte felsefesi ve zengin inanç öğeleri ile daha çok yüzeysel bilinen dinlerden biridir. Bu durumun bir yansıması olarak Türk romanında bu konu fazla dikkat çekmemiştir. Çok sayıda romanın yazıldığı 1929-1933 yılları arasında sadece iki romanda bu konuya yer verilmiş olması bunun en büyük kanıtıdır. Bununla birlikte ele alınan romanlarda Hinduizm inancı ile ilgili ayrıntılı sayılabilecek derecede dinsel öğelere değinilmiştir. Özellikle de İskender Fahrettin'in *Hint Yıldızı* romanı bu konuda dikkat çekmektedir. Romanda Hinduizm ile ilgili ayrıntılı bilgilerin verilmeye çalışılması öncelikle yazarın tarihe ve farklı coğrafyalara olan ilgisinden kaynaklanmaktadır. Yazar bir bakıma bu konuda bilgi sahibi olduğunu okuyucuya ispatlama yoluna gitmiştir. Nitekim aynı durum yazarın başka romanlarında da açıkça görülmektedir. Romanda konunun bu denli ayrıntılı anlatılmasının diğer nedeni ise daha önce de belirtildiği gibi mekânın Hindistan olmasıdır. Romanda gerçekliğin artırılması ve mekân-kurgu uyumunun sağlanması için bu yola başvurulmuştur. A. K. Meram'ın *Mihracenin İntikamı* romanında ise Hinduizm'in daha silik ele alınması romanın üzerine inşa edildiği tez ile ilgilidir. Romanda yasak aşk anlatılırken konu Doğu-Batı çatışmasına ve yozlaşmaya getirilmiştir. Bu noktada mekânın ve kahramanların birer sembol olmaktan öteye gidemedikleri görülmektedir. Sonuç olarak Cumhuriyet Dönemi Türk romanında Hinduizm gibi bir konunun ele alınması Türk romanının konu bakımından zengin bir birikime sahip olduğunu göstermektedir. Popüler aşk romanlarının veya belli bir kanona angaje olmuş romanların hüküm sürdüğü bir dönemde mekân olarak Hindistan'ın seçilmesi ve Hinduizm'in devreye sokulması da daha çok okuyucunun merak duygusunun artırılmak istenmesi ile ilgilidir.

KAYNAKLAR

- Çıkla, S. (2007). Türk Edebiyatında Kanon ve İnkılâp Kanonu. *Muhafazakâr Düşünce*, 13-14, 47-68.
- Demirci, K. (1998). Hinduizm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 18, (112-116). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Kaya, K. (2011). *Hinduizm*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Meram, A. K. (tarih yok). *Mihracenin İntikamı*. Halkın Sesi Matbaası.
- Mohapatra, A. R. (2002). Hinduizm. (H. Işık, Çev.), *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(13), 211-227.
- Moran, B. (2003). *Türk Romanında Eleştirel Bir Bakış 2*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nikhilananda, S. (2003). *Hinduizm: Ruhun Özgürleşmesindeki Anlamı*. (A. Özer, Çev.) İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.
- Özgün, S. (2017). Reşat Nuri Güntekin'in "Yeşil Gece" Romanında İnkılâp Kanonu. *Asos Journal*, (53), 559-582.
- Sertelli, İ. F. (1932). *Hint Yıldızı*. İstanbul: Tefeyyüz Kitaphanesi.
- Solok, C. K. (2009). *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman III*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Taşpınar, İ. (2014). *Doğu Dinlerinde Hac İbadeti Hinduizm ve Budizm*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tümer, G. (1992). Brahmanizm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6, 3293-333. İstanbul.
- Türkeş, Ö. (2002). Güdük Bir Edebiyat Kanonu. M. Gültekingil, T. Bora içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm* (Cilt 2, s. 425-448). İstanbul: İletişim Yayınları.

A Study of Technologies Used in Learning Management Systems and Evaluation of New Trend Algorithms

Zafer CÖMERT

Asst. Prof.

Bitlis Eren University-Department of Computer Engineering-Bitlis-Turkey

ORCID: 0000-0001-5256-7648

comertzafer@gmail.com

Özge CÖMERT

Lecture

Bitlis Eren University, Department of Social Services and Counseling-Bitlis-Turkey

0000-0001-7419-1848

okervan@beu.edu.tr

Abstract

Distance education is a completely different way of learning, separated from traditional face-to-face education, independent of time and place. The journey of distance education that started with communication tools such as letters, radio, and television continues to evolve based on the use of web-based technologies such as social media and learning management systems (LMSs), depending on the developments in technology today. In this study, a review has been carried out to outline the technologies used in LMS, first. In particular, the developments of the widely used advanced algorithms and LMSs have been taken into consideration in the study by examining web based technologies and standards. Then, an investigation on new trends algorithms in this field has been performed. In this scope, five supervised (linear regression, logistic regression, k -nearest neighbors, decision tree and Naïve Bayes), two unsupervised (Apriori and principal component analysis) and lastly one ensemble learning algorithm (Adaptive Boosting) have been examined. Consequently, the new algorithms have been proposed to be used in LMSs for different purposes, such as analyzing of users' hidden behaviors, performance prediction, producing automatic recommendations as well.

Keywords: Distance Education, Web Technologies, Learning Management Systems, Algorithms.

Öğrenme Yönetim Sistemlerinde Kullanılan Teknolojiler Üzerine Bir İnceleme ve Yeni Algoritmaların Değerlendirilmesi

Öz

Uzaktan eğitim, geleneksel yüz yüze eğitimden, zaman ve mekândan bağımsız olarak ayrılan öğrenmenin tamamen farklı bir yoludur. Mektup, radyo ve televizyon gibi iletişim araçlarıyla başlayan uzaktan eğitim yolculuğu, günümüzde teknolojidaki gelişmelere bağlı olarak sosyal medya ve öğrenme yönetim sistemleri (ÖYS) gibi web tabanlı teknolojilerin kullanımına dayalı olarak gelişimini sürdürmektedir. Bu çalışmada öncelikle ÖYS’de kullanılan teknolojileri incelemek üzere bir derleme gerçekleştirilmiştir. Özellikle, web tabanlı teknolojiler ve standartların incelemesiyle, yaygın olarak kullanılan gelişmiş algoritma ve ÖYS’lerin gelişimi dikkate alınmıştır. Daha sonra, bu alandaki yeni trend algoritmalar üzerinde bir inceleme yapılmıştır. Bu kapsamda, beş denetimli öğrenme (doğrusal regresyon, lojistik regresyon, k-en yakın komşu, karar ağacı ve Naive Bayes), iki denetimsiz öğrenme (Apriori ve temel bileşen analizi) ve bir topluluk öğrenme algoritması (Adaboost) incelenmiştir. Sonuç olarak, yeni trend algoritmaların ÖYS’lerde, kullanıcıların gizli davranışlarını keşfetme, performans tahmini, otomatik öneriler üretme gibi amaçlar için kullanılması önerilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Uzaktan Eğitim, Web Teknolojileri, Öğrenme Yönetim Sistemleri, Algoritmalar.

INTRODUCTION

The history of teaching at a distance dates back almost 170 years ago. The fundamental electronics revolutions were emerged in the 1980s by developing the telecommunications industry (Keegan, 1996). The wondrous array of electronic communication technology was brought out in the 1990s, and virtual or electronics classrooms have been started to use for numerous purposes. Any distance education platform using either internet or satellite can link the people at hundreds or thousands of kilometers away. Today, it is unlikely to consider an independent distance education model from technology (Garrison, 1985).

Distance education is as an academic discipline that is a new form of the learning process lifting the necessity of being physically together of educators and learners (Moore, 2013). In conventional provision, the teaching activities are made in a school, colleges, and universities today. The basic structures of this provision have relied on lectures, seminars, laboratory practices, libraries, trips, etc. According to our point of view in this study, the journey of distance training covers the transformation of all the activities practiced in the conventional provision into a new online form. In this scope, a set of serious technology-based developments have been experienced in this field, up to now (Sevindik et al., 2010). The journey of distance education, which started with communication tools such as letters, radio, and television, continues to evolve based on the use of web-based technologies such as social media (Genç, 2010), content management (CMS) and learning management systems (LMS), depending on the developments in technology today (Demirli and Kütük, 2010). LMS is one of the most important components of e-Learning platforms as well as distance education. There are quite rich technologies under any LMS that is used conventionally. In addition, the general approach is based on a model representing various interfaces which are developed using dynamic programming languages that ensure a connection between a database management system (*DBMS*) and user interfaces.

Nowadays, with the help of the advances in technology, pattern recognition, and machine learning algorithms, several alternative approaches have been embedded into LMSs for analyzing the behaviors of the users (Jovanovic et al., 2012) (both students and teachers) intuitively, producing recommendations automatically (Varank et al., 2014), evaluating processes (Kotsiantis, 2012), and performance prediction (Livieris et al., 2012). Several algorithms such as C45, K-Means, Support Vector Machine (SVM), k-Nearest Neighbors (*k*-NN), Naïve Bayes, Apriori, Text Mining algorithm have been evaluated in terms of web based distance education (Sevindik and Cömert, 2010). A decision support system has been proposed for predicting students' grades (Kotsiantis, 2012). A multi-level classification model has been developed in order to predict academic performance of the students (Pandey and Taruna, 2014). The number of case studies can be increased. However, it is clear that using the new algorithms has been more popular than the methods used traditionally.

In this study, we execute an overview of distance education technologies, especially on LMSs. The major task of the study is the reviewing of technologies used in LMSs. In addition, it is aimed to overview the new trends algorithms in this field. The number of case studies can be increased. However, it is clear that the heuristic approaches have become more popular rather than the methods used traditionally.

The rest of paper organized as follows: the description of LMSs and important notes are presented in Section 2. The notable technologies used in LMSs are summarized in Section 3. The new trends in LMSs are outlined in Section 4. Finally, results and conclusion remarks are given in Section 5.

LEARNING MANAGEMENT SYSTEMS

It can be understood from the name of LMS that it is an online management tool which ensures comprehensive and systematic integration of training activities on the web platform. LMSs have emerged as a result of the adaptation of CMSs to training. Generally, LMSs provide a relational database that covers links curriculum, instructional resources, assessment strategies, student data, and staff proficiencies for educators. LMSs are integrated systems that enable the management of educational contents, the monitoring of learners and teachers, and the individualization of learning-teaching processes (Cömert, 2012). Also, the forums, social networking, personalization, authorization, groups, blogs, calendar and process monitoring, video conferencing support, galleries, calendar and process monitoring, blogging, simultaneous chat, online notepad, announcement/workshops, member monitoring and exam management are the communication and interaction tools of LMSs (Cömert et al., 2011).

The development processes of LMSs rely on various advanced technologies. As a popular and widely used LMS, modular object-oriented dynamic learning environment (MOODLE) has been designed using MySQL, PostgreSQL and PHP technologies (Borham-Puyal and Olmos-Migueláñez, 2011) whereas in another sample, integrated web mining and semantic learning management system (WSLMS) has been designed by using MSSQL and ASP.NET technologies (Cömert, 2012).

THE BASIC TECHNOLOGIES USED IN LEARNING MANAGEMENT SYSTEMS

When the development of web is taken into consideration and Figure 1 is examined, the process that starts with technologies such as File Transfer Protocol (FTP), email, file systems and Hypertext Markup Language (HTML) with personal computers is enriched with new technologies such as Rich Site Summary (RSS), atom, flash, java and semantics. Thus, it can be said that the web has a much more intelligent and complex structure. Figure 1 illustrates the past, present, and future of the web. In this section, we outline the notable technologies regarding the designing of LMSs. Below is a short collection of some widely used technologies in LMSs:

Document Object Model (DOM): DOM defining the logical structure of documents is an application programming interface (API) to valid HTML and well-formed Extended Markup Language (XML) documents. It ensures accessing and manipulating the desired elements in the documents (Wood et al., 2004).

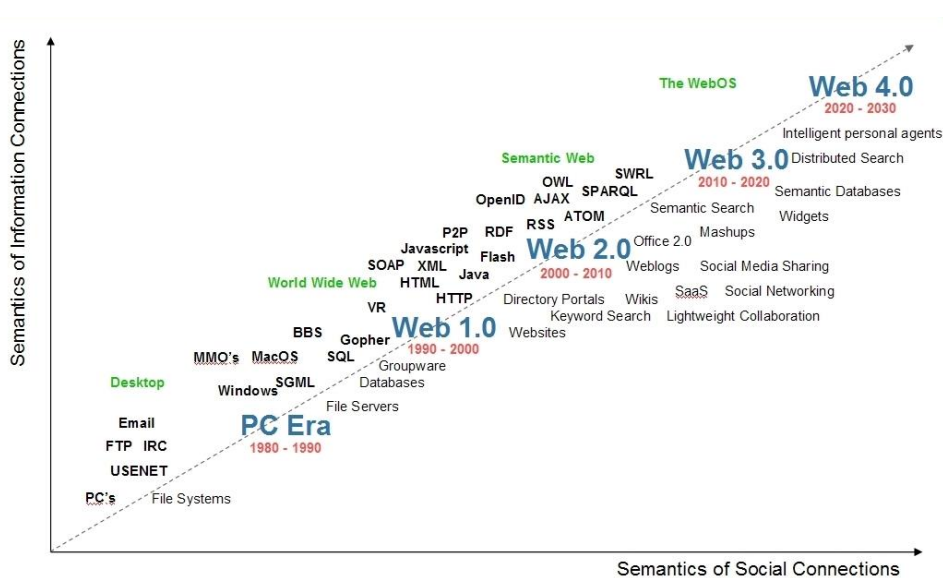
Hypertext Markup Language (HTML): HTML is expressed as a script language and only used for the marking of texts in a hierarchical scheme (Graham, 1995). The extensible version of HTML (xHTML) is used in today.

Cascading Style Sheets (CSS): CSS is a technology that enables flexible and enhanceable designs and enhances HTML coding power (Aslan, 2007).

Script Languages: Script languages are not only one of the important technology regarding the programming in client-side but also they can ensure a dynamic data fluency by combining with different technologies such as Ajax. Nowadays, several script families such as jQuery, MooTools have become popular because of the facilities they provide when designing processes (Bibeault and Kats, 2008).

Asynchronous JavaScript and XML (Ajax): Ajax is a technology that allows asynchronous data exchange between the server and the client. The biggest advantage of this technology is that it ensures only updating of the relevant field of the page without sending the whole page to the server. This situation also offers great convenience in terms of designing (Yöndem, 2009).

Figure 1. The past, present, and future of the Web (Spivack, 2007).

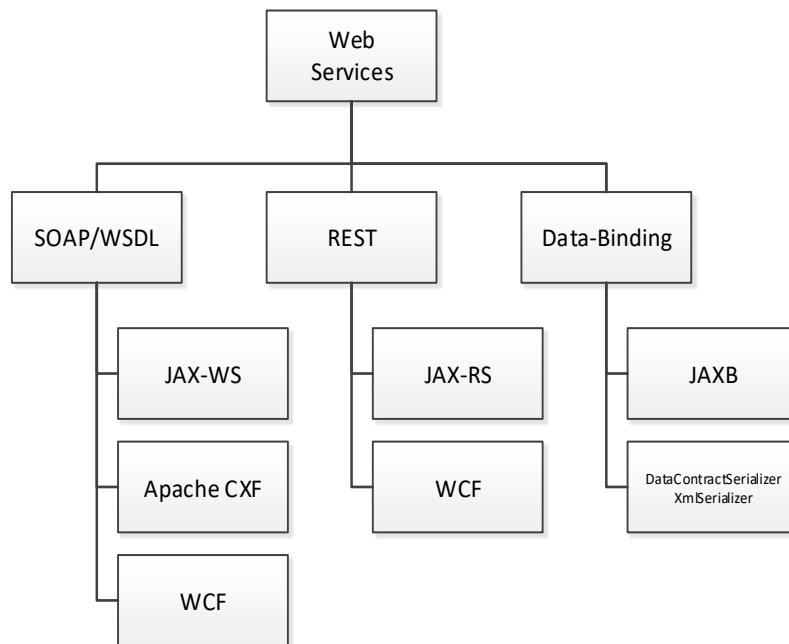
Rich Site Summary (RSS): RSS known as the standard XML format is designed to allow end users to follow easily the data stream according to user interest. Technically the working principle of RSS is based on the creating an XML file with

specified rules and reading this file by users. Hence, RSS ensures manageable data flow obtained from different domains for users (Karaman et al., 2008).

Dynamic programming languages: Dynamic programming languages such as Active Server Page (ASP) (Cohen, 2001) and Hypertext Preprocessor (PHP) (Gerken and Ratschiller, 2000) are used to make dynamic programming in the Internet world. With the help of these languages, administrative operations can be done with various number of interfaces. The maintenance and management operations of websites are facilitated.

Database Management Systems (DBMS): A database can be defined as a storage allowing for simultaneously multi-use in the broadest sense whereas DBMS is the address given to the cases where the data are arranged according to certain rules and system (Ramakrishnan and Gehrke, 2000). The most widely used DBMS approach today is the relational database. The design and management processes of DBMS are performed using the objects located in the database (Silberschatz et al., 1997).

Figure 2. The web service technologies

Web Services: The term of web service refers to the use of any software function designed to perform a specific task such as login or authorization by different systems and over HTTP (Cömert et al., 2015). In Service-Oriented Architecture (SOA), application details should be hidden and clients should never know the relationship between the service and database. For this purpose, encapsulation

method, which is a properties of object-oriented programming, should be used (Thomas et al., 2003). The web service technologies are illustrated in Figure 2.

THE NEW TRENDS IN LEARNING MANAGEMENT SYSTEMS

The numerous advanced technologies have been developed for different purposes and some of them are summarized as can be seen in Section 3. New generation Internet-based technologies try to find out heuristic approaches providing customized information from different sources. For instance, *MashUp* representing a big part of the Web 2.0 conception is a technique for creating integrated applications by using one or more different data sources that come into our lives with the new generation internet (Yu et al., 2008).

In addition, *Microformats* enable to create rich contents, which can be interpreted by computers, using existing web technologies such as *xHTML* by service developers and web publishers. *Microformats* have aimed to solve the semantically rich content creation process, which is an important issue of today's internet world, with a decentralized and standardized method. The information provided by *Microformats* may not be displayed on the browser, however, it is extremely important for search engineering (Andersen, 2007).

Recently, Artificial intelligent (AI), Machine Learning (ML) and Deep Learning (DL) have become mainstream. As it is known, AI is defined as any technique which enables computers to mimic human behavior. ML is a subset of AI and DL is a special type of ML. The differences and relationships of those fields are shown in Figure 3. The implementation of these mainstreams on LMS is not enough common, yet.

In this section, we have summarized a total of eight ML algorithms which could be used for different purposes mentioned in previous sections, in LMSs. In this scope, 5 supervised, 2 unsupervised and 1 ensemble ML algorithms have examined as described below.

Linear Regression: A linear equation form described as $y = ax + b$ constitute the basis of the linear regression. Herein, x and y show the inputs and outputs, respectively. Consequently, the main aim of linear regression is to determine the values of coefficients a and b . a expresses the intercept whereas b is the slope of the line (Preacher et al., 2006).

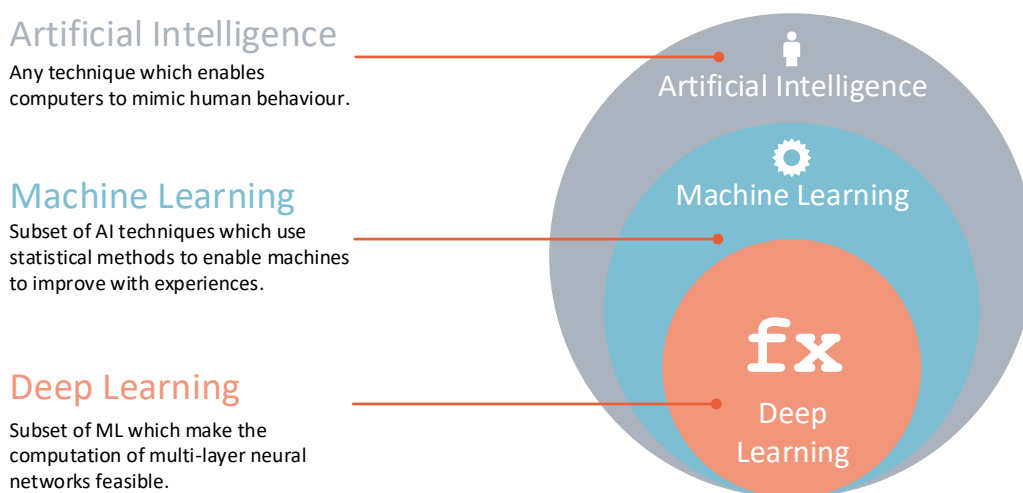
Logistic Regression: Logistic regression is a useful tool for binary classification task. This method is used a transfer function, often called as logistic function, to restrict the inputs between 0-1. The inputs are passed through this log function first, and then a threshold is applied to the output of log function for providing a binary classification (Kleinbaum and Klein, 2010).

Decision Tree: A decision tree is graph-based technique consisting of various rules produced according to studied data and it ensures every possible outcome of a decision (Safavian and Landgrebe, 1991).

Naïve Bayes: Naive Bayes is a probability-based statistical classification method. The basic principle of this method based on a hypothesis that predictors are possibly mutual and independent from the known class mark. It learns from training data by taking into consideration the conditional probability of each predictor from the known class mark. To this end, Bayes rules are used to compute the probability of the features (Ng and Jordan, 2002).

k-Nearest Neighbors (*k*-NN): *k*-NN is a supervised classifier and its basic aim is to forecast an unknown instance by using its *k*-nearest neighbors, which are stored in a training set and calculated by using different distance functions such as Euclidean (Aha et al., 1991). This algorithm may be beneficial regarding the discovering of the related contents in the system by users.

Figure 3. The new trends in LMS¹

Apriori: As an unsupervised ML technique, Apriori is employed in a transactional database to determine frequent itemsets and to turn out association rules. This algorithm can be used to discovery hidden behaviors of the users in LMSs. This algorithm may be beneficial regarding the discovering of the related contents in the system by users (Karabatak, 2008).

Principal Component Analysis (PCA): PCA is used for destroying the dependency structure as well as dimension reduction purposes. It is a multivariate statistical method that provides recognition, classification, and interpretation. This method tries to find the most powerful pattern in the given set. Therefore, it can also be used as a pattern finding technique (Abdi and Williams, 2010).

Adaptive Boosting (AdaBoost): Bagging is a parallel ensemble since each model is designed independently whereas boosting is a sequential ensemble where each model is designed based on correcting the misclassifications of the previous model.

¹ <https://rapidminer.com/artificial-intelligence-machine-learning-deep-learning/>

In this scope, AdaBoost can be evaluated as a typical ensemble learning algorithm (Schwenk and Bengio, 1998).

RESULTS

To recap, in this study, after the presenting the literature review, we emphasized the importance of LMS in distance education, first. Then, a study was conducted on the traditionally used technologies for an LMS designing. In the next section, the new trends in LMS designing were outlined.

As mentioned in the study, the new trend algorithms try to provide a heuristic approach for various purposes such as predicting students' grades, producing recommendations automatically, forecasting academic performance, or discovering users' behaviors from the system log files, etc. In the context of the new trends algorithms, it was observed that three different terms have been confused with each other. For this reason, the boundary of AI, ML and DL were summarized. In this scope, a total of eight algorithms listed at below were examined:

- 5 supervised machine learning algorithms: Linear regression, logistic regression, k -nearest neighbours, decision tree, and Naïve Bayes,
- 2 unsupervised machine learning algorithms: Apriori and principal component analysis,
- 1 ensemble algorithm: Adaptive Boosting.

Consequently, we think that using the new trend algorithms in LMSs will ensure a high-level interactivity between users and systems as well as the more effective management systems. In addition, the hidden information such as person-specific user habits can be turned out using the mentioned intuitive algorithms.

REFERENCES

- Abdi H. and Williams LJ. (2010). Principal Component Analysis. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Computational Statistics*, Wiley Online Library 2(4), 433–459.
- Aha DW., Kibler D. and Albert MK. (1991) Instance-Based Learning Algorithms. *Machine Learning* 6(1), 37–66.
- Andersen P. (2007). *What is Web 2.0?: Ideas, Technologies And Implications For Education*. JISC Bristol.
- Aslan B. (2007). Web 2.0, Teknikleri Ve Uygulamaları. In: *XII. Türkiye'de Internet Konferansı*.
- Bibeault B. and Kats Y. (2008). *jQuery in Action*. Dreamtech Press.
- Borham-Puyal M. and Olmos-Migueláñez S. (2011). Improving the use of Feedback In An Online Teaching-Learning Environment: An Experience Supported By Moodle. *US-China Foreign Language* 9(6), 371–382.

- Cohen MA. (2001). Automated Web Site Creation Using Template Driven Generation Of Active Server Page Applications. Google Patents.
- Cömert Z. (2012). Web Madenciliği Entegre Edilmiş Semantik Web Tabanlı Öğrenme Ortamlarının Öğrenci Akademik Başarı Ve Tutumlarına Etkisi. *Fırat Üniversitesi*.
- Cömert Z., Sevindik T. and Genç Z. (2011). The Use Of Google Chart for Visual Presentation of Data In Semantic Web Based Learning Management System. In: *5th International Computer & Instructional Technologies Symposium*, pp. 902–908.
- Cömert Z., Kocamaz AF. and Çıbuk M. (2015). Web Tabanlı Hibrit Bir Uygulama Modeliyle Personel Bilgi Sistemi Tasarımı. In: *Akademik Bilişim*, Eskişehir: Türkiye.
- Demirli C. and Kütük ÖF. (2010). Anlamsal Web (Web 3.0) ve Ontolojilerine Genel Bir Bakış. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 18(9).
- Garrison D. R. (1985). Three Generations Of Technological Innovations In Distance Education. *Distance education*, Taylor & Francis 6(2), 235–241.
- Genç Z. (2010). Web 2.0 Yeniliklerinin Eğitimde Kullanımı: Bir Facebook Eğitim Uygulama Örneği. In: *Akademik Bilişim*, pp. 237–242.
- Gerken T. and Ratschiller T. (2000) *Web Application Development with PHP*. New Riders Publishing.
- Graham I. S. (1995). *The HTML Sourcebook*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Jovanovic M., Vukicevic M., Milovanovic M., et al. (2012). Using Data Mining On Student Behavior And Cognitive Style Data For Improving E-Learning Systems: A Case Study. *International Journal of Computational Intelligence Systems*, Taylor & Francis 5(3), 597–610. Available from: <http://dx.doi.org/10.1080/18756891.2012.696923>.
- Karabatak M. (2008). Özellik Seçimi, Sınıflama ve Öngörü Uygulamalarına Yönelik Birliktelik Kuralı Çıkarımı ve Yazılım Geliştirilmesi (Doktora Tezi). Elazığ: Fırat University Turkey.
- Karaman S., Yıldırım S. and Kaban A. (2008). Öğrenme 2.0 yaygınlaşıyor: Web 2.0 Uygulamalarının Eğitimde Kullanımına İlişkin Araştırmalar Ve Sonuçları. In: *XIII. Türkiye’de İnternet Konferansı*, p. 35.
- Keegan D. (1996). *Foundations of Distance Education*. Psychology Press.
- Kleinbaum D. G. and Klein M. (2010). Analysis of Matched Data Using Logistic Regression. In: *Logistic Regression*, Springer, pp. 389–428.
- Kotsiantis S. B. (2012). Use of Machine Learning Techniques For Educational Proposes: A Decision Support System For Forecasting Students’ Grades.

- Artificial Intelligence Review* 37(4), 331–344. Available from: <https://doi.org/10.1007/s10462-011-9234-x>.
- Livieris I. E., Drakopoulou K. and Pintelas P. (2012). Predicting Students' Performance Using Artificial Neural Networks. In: *8th PanHellenic Conference with International Participation Information and Communication Technologies in Education*, pp. 321–328.
- Moore M. G. (2013). *Handbook of Distance Education*. New York: Routledge.
- Ng A. Y. and Jordan M. I. (2002). On Discriminative vs. Generative classifiers: A Comparison Of Logistic Regression And Naive Bayes. In: *Advances In Neural Information Processing Systems*, pp. 841–848.
- Pandey M. and Taruna S. (2014). A Multi-level Classification Model Pertaining to The Student's Academic Performance Prediction. *International Journal of Advances in Engineering & Technology*, IAET Publishing Company 7(4), 1329.
- Preacher K. J., Curran P. J. and Bauer D. J. (2006). Computational Tools For Probing Interactions In Multiple Linear Regression, Multilevel Modeling, And Latent Curve Analysis. *Journal of Educational And Behavioral Statistics*, Sage Publications Sage CA: Los Angeles, CA 31(4), 437–448.
- Ramakrishnan R. and Gehrke J. (2000). *Database Management Systems*. McGraw Hill.
- Safavian S. R. and Landgrebe D. (1991). A survey of decision tree classifier methodology. *IEEE Transactions On Systems, Man, And Cybernetics*, IEEE 21(3), 660–674.
- Schwenk H. and Bengio Y. (1998). Training Methods For Adaptive Boosting Of Neural Networks. In: *Advances in neural information processing systems*, pp. 647–653.
- Sevindik T. and Cömert Z. (2010). Using Algorithms For Evaluation In Web Based Distance Education. In: *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, pp. 1777–1780.
- Sevindik T., Demirköser N. and Cömert Z. (2010). Virtual Education Environments And Web Mining. In: *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, pp. 5120–5124.
- Silberschatz A, Korth HF, Sudarshan S, et al. (1997) *Database System Concepts*. New York: McGraw-Hill.
- Spivack N. (2007). How the WebOS Evolves? *Nova Spivack*. Available from: <http://www.novaspivack.com/technology/how-the-webos-evolves>.
- Thomas J. P., Thomas M. and Ghinea G. (2003). Modeling of Web Services Flow.

in: *E-Commerce, 2003. CEC 2003. IEEE International Conference on*, pp. 391–398.

Varank I., Erkoç, M. F., Büyükimdat M. K, et al. (2014). Effectiveness of An Online Automated Evaluation And Feedback System In An Introductory Computer Literacy Course. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, Eurasian Society of Educational Research 10(5), 395–404.

Wood L., Nicol G., Robie J., et al. (2004). *Document Object Model (DOM) Level 3 Core Specification*. W3C Recommendation.

Yöndem D. (2009). *ASP. net 3.5 AJAX*. İstanbul: Pusula Yayıncılık.

Yu J., Benatallah B., Casati F., et al. (2008). Understanding Mashup Development. *IEEE Internet Computing*, 12(5), 44–52.

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 23.10.2017 • Kabul Tarihi / Accepted: 07.05.2018

المرأة في شعر نزار قباني

Ahmet GEMİ

Dr. Öğr. Üyesi,
Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü
ORCID: 0000-0003-4124-5525
ahmetgemi04@gmail.com

Mahmoud SHOUSH

Öğretim Görevlisi
Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü
ORCID: 0000-0001-7730-9864
shoush451@gmail.com

الملخص

لنزار قباني مكان ومكانة في نفوس العرب وغير العرب، ويكثر الحديث عن نزار بين مادح متشدد في مدحه منزلاً إياه منزلة المبدع المجدد في الشعر العربي صاحب المنهج الفريد، العابر للحدود، والكاشف لما يخفى من خلجات النفوس مما يخشى غيره الحديث فيه، وبين دام فيه واصفاً إياه بالخارج عن الأعراف والآداب والدين، وبين يدي هذا البحث يقف الباحث على حديث نزار قباني عن المرأة من خلال دواوينه متزامناً مع المراحل العمرية لنزار، خاصة قبل نكسة 1967 وبعد نكسة 1967 وكيف كانت نظرة نزار قباني للمرأة وكيف تطورت هذه النظرة حسب التطور الزمني والفكري لنزار قباني.

كلمات المفتاحية: نزار قباني، المرأة في شعر العربي، الأدب العربي.

Woman In The Poem's Of Nizār Qabbānī

Abstract

Nizār Qabbānī has an important place in the heart of Arabians and non-arabians. As Nizār develops a new and an extraordinary style by getting beyond the limits with the unique approach in the Arabian poetry and by revealing those which hide from the spirit's desires, his dandlers love him extremely and they mention about him with the praise, those who don't love him criticise him by suggesting that he goes out of custom, tradition and religion. We consider how Nizār Qabbānī's viewpoint on the woman changed with the change of time and opinion emphatically on the Nizār Qabbānī's poetries related to the woman in the previous period at of 1967 and the period which follows 1967.

Keywords: Nizār Qabbānī, Woman in Arabic Poem, Arabic Literature.

Nizâr Kabbânî'nin Şiirlerinde Kadın

Öz

Nizâr Kabbânî, Arapların ve Arap olmayanların kalbinde önemli bir yere sahiptir. Kabbânî, Arap şiirinde, benzersiz bir yaklaşımla sınırları aşarak ve ruhun arzularından gizlenenleri ortaya çıkartmıştır. Yeni ve sıra dışı bir tarz geliştirdiği için, sevenleri Kabbânî'yi aşırı derecede sevip O'ndan övgü ile bahsetmişlerdir. O'nu sevmeyenler de O'nun örf, adet ve din dışına çıktığını iddia ederek eleştirmişlerdir. Bu araştırmada Nizâr Kabbânî'nin, özellikle 1967'den önceki dönem ile 1967'den sonraki dönemde kadınlarla ilgili şiirleri üzerinde durarak bu dönemde Nizâr Kabbânî'nin kadına bakış açısının zamanın ve düşüncenin değişmesi ile nasıl değiştiğini ele almaktayız.

Anahtar Kelimeler: Nizâr Kabbânî, Arap Şiirinde Kadın, Arap Edebiyatı.

المقدمة

للمرأة قديماً وحديثاً ارتباطاً شديداً بالشعر، فخصص للمرأة من بين أغراض الشعر غرض الغزل ثم قسم لجناحين غزل عفيف وصريح، وما لبثت أن شاركت بباقي الأغراض الشعرية بين مدح وفخر ورتاء وهجاء...، فكانت الشاعرة والناقدة والعضوة بالمجتمع فظهرت بين طبقات الشعراء المرأة الأم والمرأة الأخت والمرأة الزوجة والمرأة البنت والمرأة الصانعة العاملة والمرأة المحاربة والمرأة الشاعرة والناقدة والراوية.

وإن أكثر جمهور الغزل الصريح؛ والذي كان له الأثر في ترسيخ فكرة الميل للمرأة وتصوير المرأة كأنها سلعة رخيصة وشهوة تباع وتشترى وتهدى وتسبى، وكل ذلك نتيجة الطبيعة البشرية والفطرة العنقية الخفية فما بين معلى لمتابعته أو على استحيااء يتابعه استجابة لرغبته، لكن كثرة رواده ومتابعيه ظلم الجوانب الكثيرة للمرأة العظيمة التي أنجبت وحاربت وصنعت وعالجت وكل ذلك موجود ومسطر بين أبيات الشعراء قديماً وحديثاً.

ومن هنا نجد نزار قباني الذي أراد أن يلقي الضوء على المرأة بكل معاني المرأة، فتدرج من الداخل إلى الخارج ومن الخارج للداخل، فما ترك لها ولا عليها، تناول المرأة كروح تسري وجسد يبهر، وكأم تربي وكأخت تصدق وكبنت تحب وكزوجة تدلل وكسياسية تدبر وتمكر، لكن وقع نزار صريع النظرة الفطرية للمرأة فاختلف حوله، وتدافع الناس والكتاب حول دواوينه يميناً ويساراً، فبين أخذ وشارب من كأسه، وبين محطم له كصنم جاهلي.

فكانت هذه الدراسة حول المرأة في شعر نزار قباني قبل نكسة 1967 وبعدها، والتي بدأت بالتعريف الموجز بنزار قباني، ثم التعرف على مؤلفات نزار قباني الشعرية والنثرية والمسرحية، وكان التركيز على الشعرية بالتسلسل التاريخي حتى يتناسب مع موضوع الدراسة الزمني لدواوين نزار قباني قبل 1967 وبعدها، وقبل الدخول بالدراسة والمرأة في شعر نزار قباني كان لابد من النظر للوجه الآخر للمرأة قديماً في الشعر العربي بشكل موجز، ومنها إلى المرأة في شعر نزار قباني قبل نكسة 1967 وبعدها، كيف اختلفت وفق الترتيب الزمني والعمرى والفكري لنزار قباني، ثم تختتم الدراسة بالنتيجة من وراء كتابتها، والمصادر المستندة عليها.

نبذة عن نزار

هو نزار توفيق قباني ولد في 21 آذار (مارس) عام 1923م، في دمشق، في حي مؤذنة الشحم، عمل والده في صناعة الحلويات، وكان من الرجال الوطنيين في سوريا، درس نزار قباني في الكلية العلمية الوطنية حتى المرحلة الثانوية، وأثناء فترة دراسته تأثر بمعلمه الشاعر خليل مردم بك. كان نزار واحداً من الطلاب الأذكياء، فقد اهتم بالأدب، والشعر العربي، وفي جامعة دمشق أكمل دراسته الجامعية في الحقوق، وتزوج نزار قباني من زهراء أفبيق، وأنجبت له هدباء، وتوفيق الذي توفي في عام 1973م، وفي عام 1970م تزوج من سيدة

عراقية اسمها بلقيس الراوي، وأنجبت له زينب، وعمر، وقُتلت في تفجير للسفارة العراقية في بيروت في عام 1981م، وكتب نزار لها قصيدة (بلقيس)، والتي تعد من أجمل قصائد الرثاء في الشعر العربي المعاصر (أبازة والمالح، 1999: 302؛ Keskin, 2006a: 39; Tur, 2005a: 17-28; Şahinoğlu, 2016: 177; Tülücü, 2011: 25-38; Yıldız, 2010: 181 (1.Dipnot); Abdul-Qadeer, 2012: 2-3).

مؤلفات نزار قباني

صدر أول ديوان له عام 1944 م بعنوان قالت لي السمراء أصدر نحو 36 ديوان شعري أسس دار نشر في بيروت لنشر أعماله عرف عنه أنه شاعر الحب ولكنه دخل في معارك سياسية كثيرة منها قصيدته هوامش على دفتر النكسة وخبز وحشيش وقمر حتى منعت أشعاره في الوطن العربي بعد كتابته لديوان هوامش على دفتر النكسة عاش آخر سنوات حياته في لندن بعد وفاة زوجته بلقيس في حادث تفجير السفارة العراقية في بيروت ومات عام 1998 ودفن في مسقط رأسه دمشق (Tülücü, 2011: 31-33).

دواوين نزار قباني الشعرية:

م	اسم الديوان	تاريخ النشر
1	قالت لي السمراء	1944
2	طفولة نهد	1948
3	سامبا	1949
4	أنت لي	1950
5	قصائد	1956
6	حبيبي	1961
7	الرسم بالكلمات	1966
8	يوميات امرأة لا مبالية	1968
9	قصائد متوحشة	1970
10	كتاب الحب	1970
11	مئة رسالة حب	1970
12	أشعار خارجة عن القانون	1972

1978	أحبك أحبك والبقية تأتي	13
1978	إلى بيروت الأنثى مع حبي	14
1978	كل عام وأنت حبيبتي	15
1979	أشهد أن لا امرأة إلا أنت	16
1979	اليوميات السرية لبهية المصرية	17
1981	هكذا أكتب تاريخ النساء	18
1981	قاموس العاشقين	19
1982	قصيدة بلقيس	20
1985	الحب لا يقف على الضوء الأحمر	21
1985	أشعار مجنونة	22
1986	قصائد مغضوب عليها	23
1987	سببى الحب سيدي	24
1988	ثلاثية أطفال الحجارة	25
1988	الأوراق السرية لعاشق قرمطي	26
1988	السيرة الذاتية لسياف عربي	27
1988	تزوجتك أيتها الحرية	28
1989	الكبريت في يدي ودولاتكم من ورق	29
1989	لا غالب إلا الحب	30
1991	هل تسمعين صهيل أحزاني؟	31
1991	هوامش على الهوامش	32
1992	أنا رجل واحد وأنت قبيلة من النساء	33
1994	خمسون عاماً في مديح المساء	34
1995	تنويعات نزارية على مقام العشق	35
1998	أبجدية الياسمين	36

مؤلفات نزار قباني في النثر

- قصتي مع الشعر (سيرة ذاتية)
- من أوراقي المجهولة (سيرة ذاتية ثانية)
- ما هو الشعر؟
- والكلمات تعرف الغضب
- عن الشعر والجنس والثورة
- الشعر قنديل أخضر
- العصافير لا تطلب تأشيرة دخول
- لعبت بإتقان وها هي مفاتيحي
- المرأة في شعري وفي حياتي
- بيروت حرية لا تشيخ
- الكتابة عمل انقلابي
- شيء من النثر

مؤلفات نزار قباني في المسرح

- مسرحية جمهورية جنونستان، لبنان سابقاً 1977 (Keskin, 2011/1b: 71-82;)
- (Keskin, 2011/2c: 5-16).

وفاة نزار قباني

بعد رحيل زوجته بلقيس الذي أثر عليه كثيراً، قرر أن يسافر إلى لندن ليستقر فيها، وفي آخر سنوات حياته، ظل يكتب العديد من القصائد الجميلة أثناء وجوده في لندن، حتى عندما بدأت تظهر عليه أعراض مشاكل صحية في القلب، وهكذا حتى توفي نزار قباني في 30 نيسان (أبريل) عام 1998م، وطلب في وصيته أن يدفن في دمشق، ودُفن بجانب والده توفيق قباني، وابنه توفيق نزار قباني (أباطة والمالح، 1999: 302).

نزار بين المرأة والسياسة

في بداية مشواره كان يسمى نزار قباني بشاعر الحب والمرأة لكن فيما بعد في سنة 1967م، وهي حرب النكسة، تبدل مسار حياة الشاعر نزار قباني فأصبح يكتب في المجال السياسي،

فقد أصدر قصيدة (هوامش على دفتر النكسة)، وكان لها التأثير الكبير للشعب العربي، ومنع نشر أشعاره على وسائل الإعلام (28: 2011: Tülücü).

المرأة في الشعر العربي القديم

المرأة قديماً ينظر إليها من غير المختصين على أنها الجارية المستعبدة الراقصة المغنية، أو بمعنى أدق آلة لمتعة الرجل، وهذا مخالف للحقيقة تماماً، فالمرأة منذ الجاهلية متعددة المهام والوظائف بل وتحتل مراتب ولها بالمجتمع مكان ومكانة خلاف ما يصوره الإعلام الحديث لنا، ونورد شواهد على نظرة العربي قديماً للمرأة.

المرأة: الأم

جرى العرب على أن الأب هو الأصل في القرابة وربط الأسرة، لكن الأم كانت ذات شأن عظيم في القرابة أيضاً (الحوبي، 1963: 74)، وكان العرب يجلون ويعظمون الأم تعظيماً شديداً، (وكانوا لا يعززون المرأة إلا أن تكون أما) (الأندلسي، 1953: 264/2)، وإذا ما ولدت ارتفع قدرها وتوثقت بها العرى (زيدان، 1966: 15/4)، لذلك عبر العرب عن القرابة بالرحم، والرحم متعلق بالأم ويشمل الرحمة والمغفرة فقال الهذلي:

ولم يك فظاً قاطعاً لقرابة ولكن وصولاً للقرابة ذا رحم (البغدادي، 1997: 79/5).

وأيضاً الأم هي البطن الحاملة والصدر المرضع فكثيراً ما يكنى بها كأساس الرباط بين الإخوة ومدفع للتنافر وجلب للقرابة والوصال، فيقول الشنفرى:

أقيموا بني أمي، صدور مَطيكم فإني، إلى قوم سواكم لأميلُ (جواد علي، 2001: 18/206).

المرأة: الزوجة

المرأة الزوجة عند العرب ذات مكانة فهي العرض والشرف ومفخر النسب بها والمصاهرة إذا مست تقام الحروب وتقطع الرقاب، فالنسب والحسب والمصاهرة نجد لها صفات تتكرر على لسان العربي متلاصقة، والبحث عنها ليس بالسهل، والحصول عليها مشقة ويدفع له المهر، لذلك أوصى أوصى اكنم بن صيفي قومه بقوله: (لا يكفيكم جمال النساء عن صراحة النسب، فإن المناكح الكريمة مدرجة الشرف) (صديق، 1994: 32)، فالزوجة شرف وعرض عند العربي قديماً وحديثاً، وجاء النبي صلى الله عليه وسلم فعزز هذا الأمر فقال صلوات ربي وسلامه عليه: (إياكم وخضراء الدمن، قالوا: وما خضراء الدمن؟ يا رسول الله، قال: المرأة الحسنة في المنبت السوء) (الهندي، 2008: 288/8 والأصفهاني، 1420: 117/2)، وكان يفتخر البعض بحسب زوجاتهم، فهذا لقيط بن زرارة يفتخر بنسب زوجته فيقول:

ألم يأت زيدا حيث أصبح أنني تزوجتها إحدى النساء المواجد

قبيلة شيخ لم يكن لينالها سوى عدسي من زرارة ماجد
إذا اتصلت يوماً بنسبتها انتهت إلى آل مسعود بن قيس بن خالد (الضبي، 1983: 74).

المرأة: الأخت والقريبة

وكانت المرأة الأخت عند العرب مكانة عالية فأحب الأخ أخته وأعزها، يقال إن الخنساء¹ دخلت على السيدة عائشة رضي الله عنها وعليها صدار من شعر؛ فقالت لها: يا خنساء، هذا نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عنه فقالت: ما علمت، ولكن هذا له قصة؛ زوّجني أبي رجلاً مبدّراً فأذهب ماله، فأتيته إلى صخر فقسم ماله شطرين، فأعطاني شطراً خياراً، ثم فعل زوّجي ذلك مرة أخرى، فقسم أخي ماله شطرين فأعطاني [خيرهما]؛ فقالت له امرأته: أما ترضى أن تعطيهما النصف حتى تعطيهما الخيار؛ فقال:

وَاللّٰهِ لَا أَمْنَحُهَا شِيْرَارَهَا وَهِيَ الَّتِي أَرْحَضُ عَنِي عَارَهَا

وَلَوْ هَلَكْتُ حَرَقْتُ خِمَارَهَا وَاتَّخَذْتُ مِنْ شَعْرِ صِدَارَهَا (العسقلاني، 2008: 68/8).

صناعة المرأة

عملت المرأة قديماً بمختلف المجالات فهي الأم والمرضعة، والطبيبة وقت الحروب والنوازل، وتقوم بتقويم السلاح والنسج والغزل والرعي والقراءة والكتابة وبعض الأعمال مثل الكهانة وقراءة النجوم فما تركت مجالاً إلا ونازعت فيه الرجال، فيقول قيس بن الخطيم عن المرأة حين تداوي الجراح:

طَعَنْتُ ابْنَ عَبْدِ الْقَيْسِ طَعْنَةً ثَائِرٍ لَهَا نَفْدٌ لَوْلَا الشُّعَاعُ أَضَاءَهَا

مَلَكْتُ بِهَا كَفِّي فَأَنْهَرْتُ فَتَقَّهَا يَرَى قَائِماً مِنْ خَلْفِهَا مَا وَرَاءَهَا

يَهْوُنُ عَلَيَّ أَنْ تَرُدَّ جِرَاحَهُ عُيُونَ الْأَوَاسِي إِذْ حَمِدْتُ بِلَاءَهَا (ابن الخطيم، 1962: 22).

المرأة راوية للشعر وناقدة وشاعرة

قد عُرفت المرأة العربية ناقدة وكان يحتكم إليها في الأمور الأدبية وها هي قصة (امرئ القيس) مع زوجته (أم جندب) التي حكمها بينه وبين (علقمة الفحل) أيهما اشعر فحكمت (لعلقمة) فطلقها امرؤ القيس (حسين، 1977: 207).

¹ تماضر بنت عمرو بن الشريد بن الحارث السلمي، وأُلقبت بالخنساء لِقَبْوِ (لارتفاع وسط قصبه الأنف وضيق المنخر) في أنفها. وكانت رضي الله عنها- مثالا للمرأة المسلمة الفصيحة، والمؤمنة المحتسبة الصابرة، والمربية الفاضلة، توفيت سنة 664 للميلاد بالبادية في أول خلافة عثمان بن عفان- رضي الله عنه- سنة 24 هـ.

كما اشتهرت المرأة على عهد الجاهلية شاعرة تفهم الشعر، وناقدة تستطيع التعليق عليه، وتمييز جيده من رديئة، ولا يعني ذلك أنها بلغت مقداراً صالحاً من الثقافة الشعرية، لعل ممّا يؤيد هذه الحكاية، في مضمونها، خير آخر يزعم أنّ الخنساء (تماضر بنت عمرو بن الشريد السلمية) بارت في سوق عكاظ، أمام النابغة الذبياني حسّان بن ثابت فحكّم النابغة لها، وكذلك الأعشى مثلاً كان قد علم ابنته وثقفا حتى وصلت الى مستوى التحكيم في الشعر (الأصفهاني، 1935: 84-83/17) كما أنه اذا ما قال قصيدة عرضها عليها قائلاً لها: (عدي المخزيات) فعدت قوله:

أغر أروع يستشفى الغمام به لو قارع الناس عن أحسابهم قرعا (الأصفهاني، 1935: 436/16).

وإنّ انتشار الأشعار الجاهلية بذكر هذه المرأة، وإنّ التباري بين عامة الشعراء في وصف جمالها، وفي ذكر دلالتها، وربما التّعني بصفات الروحية، كما يمثل بعض ذلك في شعر عمرو بن كلثوم:

يقتن جياندا ويقن لستم بعولتنا اذا لم تمنعونا

ظعائن من بني جشم بن بكر خلطن بميسم حسبا ودينا

وما منع الظعائن مثل ضرب ترى منه السواعد كالقينا (الزوزني، 1993: 185).

لدليل وبزهان ساطع، على سُمُو مكانة المرأة العربية في المجتمع الجاهلي بعامة، وفي أنفُس الشعراء بخاصة. ولا شك في ذلك أن هناك طرفاً ضائعاً من هذا الأدب والشعر، وأن الرواة لم يكادوا يحفظون لنا منه إلا ما كان له علاقة بالرجل والمرأة، وزهدوا في بعض ما كان وصفاً لروحها، وتوضيحا، لمكانتها الاجتماعية، وحياتها اليومية على الوجه الأعم، إن الدلالة العقلية للكلمات واضحة لأليس فيها ولا غموض بها، أما الدلالة العاطفية غير واضحة فمثلاً كلمة (الحب) إذا ما انزلق على لسان الأديب وسمعهم كثيرون معا اختلفت دلالتها عند كل منهم بحسب حالته الوجدانية وأصدائها في نفسه، فإنه يسأل ابنته أن توضح له الألفاظ والكلمات الصعبة فإذا ما ذكروها أو جاءوا بشبيه لها فأنهم يعجزون عن مجاراته أو أن يصلوا إلى ما وصل إليه من قدرة في الصياغة والتعبير وبالتالي يدل على أنه نشأ ابنته وأهلها لتكون لها القدرة الكبيرة في النقد الأدبي (جابر، 2009: 26/2).

لقد تفرد عمرو بن كلثوم من بين كلّ أصحاب المعلقات بتوضيح هذه الصورة الراقية لدور المرأة في ذلك المجتمع المتحارب ليس من أجل البقاء فقط بل من أجل الاستعلاء، إذن ليست المرأة لدى معظم الشعراء امرأة جميلة تصلح لإشباع رغباته فحسب ثم لاشيء من وراء ذلك، على حين أنها لدى عمرو بن كلثوم عضو مؤثر في المجتمع لها حقوق، وعليها واجبات و تشارك في الحرب ويكون لها الدور الفاعل في بقية مظاهر الحياة الأخرى، ويكشف لنا الشعر الجاهلي عن الكثير من الصور التي لم يكن العصر الجاهلي يخلو منها وان كانت

المرأة لدى امرئ ألقيس، وطرفة، وعنتر، وعمرو بن كلثوم، ما هي إلا صورة غزلية وهذا أمر طبيعي، ولكنها كانت تشارك في الحروب مع الرجل، ويستلهمون من جمالها ولطفها الشجاعة وحسن البلاء في ساحة الوغى ذلك حماية لها، وحباً فيها، وتعلقاً بأطفالها (جابر، 2009: 26/2). فيصور عمرو بن كلثوم ذلك: اذ يقول:

على آثارنا بيض جسان تُحاذِر أن تقسم أو تهونا

اخذن على بعولتهن عهدا إذا لاقوا كتائب معلمينا

ليستلبن أفراسا وبيضا وأسرى في الحديد مقرنينا (الزوزني، 1993: 186).

إذا ليست المرأة قديماً كما في نظرتنا الحديثة لها عبدة وجارية وراقصة ومغنية، أو طفلة مؤودة بيد أبيها وإلا ما وصلت كل هذه الأخبار لنا وما انتقل هؤلاء الشعر إلينا بتغزلهم بالمرأة كأم وزوجة وأخت وطبيبة وعاملة ومحاربة وناقدة وشاعرة، لكن الغريزة تجعل الجميع يسلط الضوء على الجانب الغزلي الجنسي فجعل منه سمة وصم بها العربي وشعره قديماً.

المرأة في شعر نزار

المرأة عند نزار هي المحور الذي يدور حوله والفلك الذي يسير فيه، لكن من لا يعرف نزار ويقرأ لنزار قباني يظلمه بالحكم عليه من خلال بيت أو بيتين، أو قصيدة أو قصيدتين، أما من يقرأ نزار قراءة العاقل الفاهم، قراءة الإنسان لفكر إنسان يجد منه حكيماً عالماً فارساً ممسكاً بسيفه يضرب الضربات على صخور فيخرج منها النور بعنف ليضيء لكل صاحب بصيرة وقلب، لكن مشكلة نزار الحقيقة فيمن لا يفهم معنى الإنسانية والرقي، فيمن يصنف الناس بين يمين وشمال، وهذا مؤمن وهذا كافر، وهذا أبيض وهذا أسود، وهذا جسور وهذا جبان، فعندما يقف عند نزار يجده كل هذا الألوان والتصنيفات مجتمعة، فيقف متحيراً ليصنف حسب عينه فقط (7-6: 2012; Abdul-Qadeer, 2012: 280-286; Mansour, 2005).

حقيقة نزار وعلاقته بالمرأة

بالنظر إلى حقيقة نزار نبدأ بما يخبرنا هو بنفسه عن نظرتة للمرأة في كتابه (المرأة في شعري وفي حياتي) نجد خلاف ما يتحدث الناس وما يصف الناس به نزار، فيشعر نزار بالقسوة والمطاردة بهذا اللقب (شاعر المرأة) الذي لقبته به الصحافة وتبعها الناس فيقول: (إنه لصقة طبية وضعتها الصحافة على جلدي ذات يوم، ولا أزال أعاني حتى اليوم من آثارها الزرقاء...) (قباني، 2000a: 16)، فماذا قدم نزار للمرأة كما يرى يقول: (ماذا فعلت من أجل المرأة!! ربما كان من أهم إنجازاتي أنني حذف اسمها من قائمة الطعام ووضعته في قائمة الأزهار، حذف اسمها من قائمة العقارات، والأملاك المنقولة وغير المنقولة... ووضعته في قائمة الكتب التي تقرأ، حذف جسدها من قائمة الخراف التي تنتظر الذبح، والعجول التي تسلخ.. ووضعته في قائمة المتاحف التي تزار.. والسمونيات التي تسمع..).

وضعتها قرنفة بيضاء على صدري.. ودخلت بها على حسان أبيض إلى المدن العربية إلى
تمارس الحب بصورة سرية... وتخاف أن تصافح امرأة حتى لا ينقض وضوءها..، ولذلك
لا حقتني صفارات البوليس، وعلقوا صوري على حيطان الشوارع والأشجار.. ووضعوا
جائزة كبرى لمن يأتيهم برأسي أو برأس إحدى المجموعات الشعرية) (قباني، 2000a: 9؛
Şahinoğlu, 2016: 175).

لكن هل كان نزار قباني في كتابه هذا والذي كتبه بعد أربعين سنة من التغزل في المرأة
(حملتها على كتفي أربعين عاما) (قباني، 2000a: 7؛ Şahinoğlu, 2016: 174) هل كان
صادقا مع التسلسل التاريخي لدواوينه وكلماته، أم حمل كتابه (المرأة في شعري) نقدا ذاتيا
خفيا بين نزار ونفسه بعد مرحلة نضج من الشعر، فوجد نفسه موصوما بصفات أحب أن
يدافع بنفسه عنها حين نضج وهذا ما نميل إليه، فمن خلال تصفح دواوين نزار الشعرية
بترتيبها الزمني والذي يعبر نفس الترتيب عن مراحل النمو والنضج الأدبي والفكري لدى
نزار نرى التطور في الكلمات والأفكار والتعابير فنزار فكريا وشعريا بكلماته وتعابير قبل
نكسة 1967 غير نزار بعد النكسة.
ونقسم الحديث عن المرأة عند نزار قباني في هذا البحث إلى مرحلتين قبل النكسة لعام 1967
وما بعد هذا التاريخ.

المرأة عند نزار قبل نكسة عام 1967

لقب نزار قبل عام النكسة 1967 بشاعر المرأة، وعند النظر إلى دواوينه قبل عام 1967
وهي (قالت لي السمراء، طفولة نهد، سامبا، أنت لي، قصائد، حبيبي، الرسم بالكلمات)
فيلاحظ الجانب والصورة الغالبة هي التعلق بالمرأة كأصل الغواية واللذة والمتعة الجنسية،
المرأة كجسد (Şahinoğlu, 2016: 174).

هكذا نظرة الصحافة وغالب الناس لنزار قباني ففي ديوان قالت لي السمراء يفتتحه الدكتور
منير العجلاني² بقوله: (لا تقرأ هذا الديوان، فما كتب ليقرأ.. ولكنه كتب ليغني .. ويشم
.. ويضم .. وتجد فيه النفس دنيا ملهمة) (قباني، 1989b: 4)، ومن خلال ديوان قالت لي
السمراء كانت البداية الصاعقة لنزار وخروجه عن المؤلف العربي الحديث من وصف
للمرأة بشكل يخجل منه العامة جهرا ويعشقونه سرا، نعم إنها الطبيعة الفطرية التي أخرجها
نزار قباني إلى النور بلا خجل فصدق النواقيس وجعل الأجساد تتحرك والنفاس ترتفع، بهدوء
الشاعر وصدق العاطفة وجنوحها، ووضع نزار نفسه في عاصفة من الهجوم الذي قابله بتبسم
شاعر يعرف ماذا يريد، فيكتب في ديوانه قالت لي السمراء:

بأعراقى الحمر امرأة

² هو سياسي سوري، ونائب، ووزير، خلال عهد الجمهورية السورية الأولى، وصهر الرئيس تاج الدين
الحسني؛ وعمل أيضًا كمحامي، وأستاذ جامعي، (1912-2004).

تسير معي في مطاوي الردى
تفح وتنفخ في أعظمي
فتجعل من رثتي موقدا
هو الجنس أحمل في جوهره
هيولاه ما شاطيء المبتدا
بتركيب جسمي جوعٌ يحنُ
لآخر... جوعٌ يمد اليدا
أتحسب أنك غيري ضللت
فإنّ لنا العنصر الأوحدا
جمالك مني ... فلولاى لم تكُ
شيئا ولولاى لم ن توجدا
ولا فقع الثدي أو عربدا
صنعتك من أضلعي لا تكن

جوداً لصنعي ولا ملحدا(قباني، 1989b: 11).
فنجد المرأة عنده من بدايته هي الجسد والمتعة والحواس فيتمادى في قصيدته مزعورة
الفسّتان:

مذعورةُ الفُستّانِ .. لا تهربي
لي رأيُ فنّانٍ ، وعيّننا نبي
وألنّفّ بالعِفْدِ .. وبالجوْرِبِ
والنّهَمَ الخَيْطِ .. وما تحنّه
واقْتَحَمَ النهْدَ .. وأسوارهُ

ولم يُعدْ من ذلك الكوكب(قباني، 1989b: 12).

ثم يتوسع نزار في ديوانه طفولة نهد ليجمع بين الطبيعة والمرأة فيخفف من النبرة الجسدية ليتوسع في الرقة الطبيعية فنجد الحديث في قصيدته بلادي تبحره في الكون والطبيعة مع اختلاس ما نتصف به المرأة من (التنهّد والرّجفة والمزينة فلاحه واللهاث) فلا ينفك من تعلقه

بالمرأة حتى في حديثه الجدي عن الوطن لكنه يسبح بخياله من خلال ديوانه طفولة نهد فيجمع
المتعة والطبيعة النقية الصافية فيقول:

من لثغة الشحرور .. من

بحة نايٍ محزنه ..

من رجفة الموال .. من

تتهادات المئذنه ..

من غيمةٍ تحببها

عند الغروب المدخنه

وجرح قرميد القرى

المنشورة المزينه ..

من وشوشات نجمةٍ

في شرقنا مستوطنه

من قصة تدور

بين وردةٍ .. وسوسنه

ومن شذا فلاحهٍ

تعبق منها (الميجنه)

ومن لهاث حاطبٍ

عاد بفأسٍ موهنه (قباني، 1989: 11).

ثم يندفع نزار في ديوانه سامبا فبعد التغزل والمتعة ثم احتضان الطبيعة فقد حان وقت الرقص
للتناغم فقد تغزل ومس ولمس ووصف ونعم بهواء الطبيعة والان وقت الرقص لاكتمال
الشهوة فتتعالى النبرات من استخدام (الغنج، رضاعة الثدي) فيقول:

غط قوسه في شرايين الشفق

خشب القوس احترق حين مسه

وأشار فعلى ضلع الكمنجا

وتر يسفح وهجا وشرارا ..

كل رقصةثرة الغنج ، جريئة
رضعت ثدي الخطيئة فهي قصة ..

بالجوارح أذرع .. سمر وبيض

هزها الدف النبيض كمرأوح (قباني، 1949i: 17).

يهدأ نزار في ديوانه (أنت لي) فقد أكمل كل الحلقات المفرغة وانهى شهوته المتسلسلة بعد إنتهاء الرقصات في ديوانه سامبا، فنجده يعود للهدوء حتى في عناوين قصائد ديوانه أنت لي فنجد العناوين (أنت لي، معجبة، الشقيقتان، كيف كان) فيتحدث بهدوء أنها الأرجح له وأسباب ذلك وماذا قال الناس عنها وفرحه بتلك الشائعة وهكذا يبدأ ديوانه بهدوء كأنه يستريح مما مضى ليبدأ بعده جولة جديدة فيقول نزار في بداية ديوانه (أنت لي):

يروون في ضيعتنا .. أنت التي أرجح

شائعة أنا لها مصفوق . مسبح

وأدعيها بغم مزقه التبجح

يا سعدها رواية ألهو بها وأمرح

يحكونها .. فللسفوح السكر والترنج

لو صدقت قولتهم .. فلي النجوم مسرح

أو كذبت .. ففي ظنوني عبث لا يمسخ

لو أنت لي .. أروقة الفجر مداي الأفسح

لي أنت .. مهما صنف الواشون ، مهما جرحوا

وحدي .. أجل وحدي .. ولن يرقى إليك مطمح (قباني، 1982c: 2).

وينتقل نزار قباني في ديوانه (قصائد) فينتابك خلال تصفح ديوانه في هذه الفترة كان نزار يبحث عن شيء ضائع مفقود، وربما عند قراءة المقدمة لأول وهلة تشعر أنك داخل على ديوان جنسي صريح حيث يفتح نزار مقدمة ديوانه (قصائد) بكلمة لهربرت ماركوز حيث يقول: (الجنس ثورة، والدافع الجنسي هو أهم دافع ثورة في الإنسان والإنسان الذي لا يشتهي، إنسان غير قادر على الثورة) (قباني، 1981d: 2).

هكذا افتتح نزار ديوانه (قصائد) لكن عند تصفح الديوان وقراءة عناوينه (رسالة حب قصيرة، مع جريدة، نيسان، لماذا؟، عودة أيلول، العقدة الخضراء...) وتصفح كلماته تجد شروده بين

طيات الكلمات للبحث عن شيء معين وحيرة ظاهرة وبعد عن الجنس إلى حد كبير، فنجد من أبياته في قصيدته الأولى بالديوان وهي بعنوان (رسالة حب قصيرة):

حبيبتي ، لدي شيء كثير.. أقوله ، لدي شيء كثير ..

من أين ؟ يا غاليتي أبتدي و كل ما فيك.. أمير.. أمير

يا أنت يا جاعلةً أحرفي مما بها شرانقاً للحرير

هذي أغاني و هذا أنا يضمنا هذا الكتاب الصغير (قباني، 1981d :3).

ثم يثبت حيرته بالقصيدة الثانية وشعوره بالوحدة تحت عنوان (مع جريدة) فيقول:

أخرج من معطفه الجريده..

وعلبة الثقاب

ودون أن يلاحظ اضطرابي..

ودونما اهتمام

.....

ودون أن يراني

ويعرف الشوق الذي اعتراني..

تناول المعطف من أمامي

وغاب في الزحام

مخلفاً وراءه.. الجريده

وحيدةً

مثلي أنا.. وحيدة (قباني، 1981d :4).

وفي قصيدته (لماذا) والتي يطرح فيها السؤال بتكرار ورغبة صادقة في معرفة إجابة بحيرة وتعجب فيقول:

لماذا تخليت عني ؟

إذا كنت تعلم أنني ..

أحبك أكثر مني

لماذا؟ (قباني، 1981d: 8).

هكذا كانت المرأة عند نزار بداية من ديوانه الأول (قالت لي السمراء) إلى ديوانه (الرسم بالكلمات)، جسد مشتعل وروح تسري وقلب ينبض، امرأة خاصة من صنع يد الشاعر، يقول الدكتور أحمد حيدوش في كتابه (شعرية المرأة وأنوثة القصيدة-قراءة في شعر نزار قباني): (لكن المرأة الأم، المرأة الشعر، المرأة المدينة هي النماذج الأكثر حضوراً في شعر نزار قباني بدءاً من ديوانه الأول "قالت لي السمراء" إلى ديوانه "الرسم بالكلمات"، فعلى امتداد ربع قرن من الشعر في مديح النساء وهجائهن كذلك كانت المرأة الأم سيدة المقام) (حيدوش، 2001: 83؛ 117-132: 2006b: Tur).

المرأة عند نزار بعد نكسة عام 1967

كثيرة هي دواوين نزار بعد نكسة عام 1967 ولكن السمة البارزة فيها هي النضج والتحول الفكري من نزار شاعر المرأة إلى نزار الثوري الفكري، نزار صاحب الفكر العميق المواجه لفكرة الظلم والناقم على الظالمين، التأثير المنقلب على الأعراف العربية للشعراء فيجمع بين المرأة والسياسة، فالمرأة عنده أساس ومفتاح لأي باب يدخل منه كيفما شاء (Şahinoğlu, 2016: 172)، وكأن المرأة منحت لنزار مفاتيح الشعر وأبوابه يدخل من أيها شاء كماء سهل سلسبيل، فجعلها أداة يتخلل من خلالها ويبرز ثوريته التي جعلت من الحكام يصدرون قرارات بمنع نشر قصائده بعدما كان المقرب المحبوب، ولسان حالهم يقول: كيف لهذا الشاعر الغزلي الفاحش أن يعارض أو يناقش وكيف وهو صاحب الجمهور الكبير والأذان المستمعة في كل مكان أن يتحدث علينا.

1967 سنة النكسة على الشعوب العربية خلت من ديوان نزار فقبلها 1966 كان ديوانه (الرسم بالكلمات) والذي افتتحه نزار قباني بكلمات البحث عن محصول عشقه في عشرين مضت:

عشرون عاما فوق درب الهوى

ولا يزال الدرب مجهولا (قباني، 1966e: 2).

فنظر لنزار قباني في ديوانه كسباح في بحر عشق بين عناوين ديوانه فنجد الرسم بالكلمات (لا تطلبي مني حساب يا مولاتي) (قباني، 1966e: 3)، وأحلى خبر (كتبت أحبك فوق جدار القمر) (قباني، 1966e: 3)، وصباحك سكر، وحبك طير أخضر، والحساء والدفتن، ثم يختم ديوانه بقصيدة غرناطة (في مدخل الحمراء كان لقاؤنا) (قباني، 1966e: 3)، هكذا كان نزار قباني قبل النكسة بأشهر قليلة عاشق سباح في بحر من الحب. ويبدأ التحول 1968 بديوانه (يوميات امرأة لا مبالية) والذي يستهله نزار قباني بقوله:

ثوري! . أحبك أن تثوري ..

ثوري على شرق السبايا . والتكايا .. والبخور
ثوري على التاريخ، وانتصري على الوهم الكبير
لا ترهبي أحداً . فإن الشمس مقبرة النسور
ثوري على شرق يراك وليمة فوق السرير (قباني، 1999f: 3).

ثم يبدأ نزار قباني بقصة اليوميات فيقول: "يوميات امرأة لا مبالية" هو كتابكن. هو كتاب كل امرأة حكم عليها هذا الشرق الغبي الجاهل المّع قد بالإعدام ونفذ حكمه فيها قبل أن تفتح فمها. ولأن هذا الشرق غبي وجاهل ومّع قد يضطر رجل مثلي أن يلبس ثياب امرأة، ويستعير كحلها وأساورها ليكتب عنها. أليس من مفارقات القدر أن أصرخ أنا بلسان النساء، ولا تستطيع النساء أن يصرخن بأصواتهن الطبيعية (قباني، 1999f: 3)، هل كانت صدقاً صرخات نزار قباني في النساء ويطالبهن أن يثرن لحقوقهن، أم ينادي بثورة حقيقة على كل ما في المجمع العربي من ظلم وقهر وطغيان وخزلان، أم المرأة هنا هي الأمة العربية الثكلى- وهذه هي الحقيقة- فصرخات نزار قباني صرخات رجل مكلوم مجروح يصارع أمواج الظلم وأعاصير النفاق على بساط شوك حاد يحاول أن يخطو عليه فما يلبث إلا ويجد بساطاً من سكاكين ساحر ماكر يجيد فنون المكر والخداع، هكذا كان الشعور العام لدى كل عربي حر بعد نكسة 1967، فكيف بنزار قباني!. (Al-Khalil, 2005: 166).

ثم تتوالى دواوين نزار بين شد وجذب بين المرأة والثورة فنجد دواوينه (قصائد متوحشة، أشعار خارجة عن القانون، قصائد مغضوب عليها، ثلاثية أوراق الحجارة، تزوجتك أيتها الحرية، الكبريت في يدي...) فباتت السمة العامة لقصائد نزار المزج بين المرأة والسياسة، المرأة والثورة، المرأة والحرية، فكأن المرأة تحولت عند نزار من الجسد الأنثوي الغزلي الفاحش إلى جسد الوطن العربي كمكان ومكانة (Abdul-Qadeer, 2012: 11-12).

ويقول الدكتور أحمد حيدوش عن نزار قباني بعد نكسة 1967: (إن صورة الحب كما رسمها من قبل قد اهتزت وغامت ألوانها وأصبحت غير قادرة على استيعاب الصورة الجديدة للحب التي تكونت في ذهنه، فقد حدث تحول ماء، ولعل أبرز تحول حدث في حياته يتمثل في استقالته من العمل الدبلوماسي سنة ١٩٦٦، ونشوب حرب ١٩٦٧ هذه الحرب التي قادته إلى كتابة تلك القصيدة المشهورة "هوامش على دفتر النكسة" والتي كانت لغتها كما يقول لغة (روبورتاج) صحفي ساخن وقد كانت انحرافاً عن لغته الشعرية التي كتب بها قصائده مدة ثلاثين سنة (حيدوش، 2001: 183).

يقول نزار قباني عن هذه المرحلة: "هاجمني الملل من أشكال القديمة عام ١٩٦٨، وبدأت كالسجناء أحفر الأنفاق تحت الأرض للخروج إلى برية أكثر اتساعاً.. وبحار أكثر انفتاحاً على الحرية. وكانت التجربة الأولى (كتاب الحب) (قباني، 1981g)، هذا الكتاب الذي يقول

عنه إنه أتعبه واستهلكه،" الصادر عام ١٩٧٠ بحيث إنه اشتغل عليه كما لم يشتغل على أي كتاب صدر له من قبل، فقد مزق

عشرات المسودات ورمى عشرات التصاميم، إذ إن قصيدة تتألف من مقطعين كانت تأخذ منه شهرين من العمل، وإنه من خلال عملية الشطب والتمزيق هذه (عرف وجعاً جديداً لم يعرفه في كل تاريخه الشعري) (قباني، 1986g)، وفي السنة نفسها أصدر كتابه ١٠٠ رسالة حب، الذي يقول عنه إنه جاء: "ليتقدم خطوة أخرى نحو الحرية" (قباني، 1986h). وإنه كان يشعر وهو يكتب هذا الكتاب: "شعور حسان يركض في برية لا يحدها شيء" (قباني، 1985)، وفي العام نفسه انتقى مجموعة من قصائده ونشرها في كتاب بعنوان: "أحلى قصائدي" (حيدوش، 2001: 184).

والعجيب قصيدة (بلفيس) رثاء زوجة وقلب وعشق نزار قباني، والتي كتبت كقصيدة سياسية من الطراز الأول بجانب كونها قصيدة رثاء

الخاتمة

جعل الجمال في المرأة راحة وروح وسكينة ونعيم، حتى قال رب العالمين تبارك وتعالى: ﴿رُزِيَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ﴾ [آل عمران: 14]، فالمرأة زينة الحياة الدنيا تزين البيت كأم حامية وراعية ومدبرة، وتزين البيت كزوجة حافظة وأنثى ناعمة، وكبنت يهفو إليها قلب أب حاني وأخ صديق، وكصانعة وعاملة ومعالجة وممرضة، فكأنها جعلت سكن وسكينة في كل مكان تحل به، لكن الغريزة الخفية هي التي توجه الأنظار لجسدها على أنه كنز الكون ومغارة الرجال فينتشر الخبر كالسر الذي تريد أن تخفيه لكنك تخبر الجميع به وأيضا تخبرهم أن يجعلوه خفياً فيصبح أشهر من معالم الدنيا السبع، هكذا كان الأمر قديماً وحديثاً، لكن نزار كان رجلاً صادقاً في تعبيره فلم يجعله سراً فقط ما فعله جعل السر أمراً طبيعياً ولساناً حياً وكلمات تناغم الصغير والكبير، فجعل المرأة وطنه وبلده ومدينته وديناه وزوجته وعشيقته فدار معها بكل ألوانها.

تحول حرف الباء إلى راء من حب إلى حر، واختلفت نظرة نزار قباني قبل حرب النكسة سنة 1967 عما بعدها فتغيرت نظرته للمرأة كجسد وكخيال إلى وطن وتراب، من هيام الجسد إلى هواء الوطن، تحول ونضح فكري وقلبي وعمري أيضاً لنزار قباني.

المصادر

أباظة، ن. ورياض، م. (1999). *إتمام الأعلام (ذيل لكتاب العلام لخير الدين الزركلي)*. (الطبعة الأولى). دار صادر، بيروت.

ابن الخطيم، ق. (1962). *ديوان*. تحقيق: الدكتور ناصر الدين الأسد، دار صادر بيروت.

- الأصفهاني، أ. (1935). *الأغاني*. دار الكتب المصرية، القاهرة.
- الأندلسي، أ. (1953). *العقد الفريد*. تحقيق: محمد سعيد العريان، المكتبة التجارية الكبرى.
- بركات، س. (1985). أشعار مجنونة، اختارها ووضع عناوينها سليم بركات، منشورات نزار قباني، بيروت.
- البغدادى، ع. (1997). *خزانة الأدب ولب لباب لسان العرب*. تحقيق: عبد السلام محمد هارون، مكتبة الخانجي، الطبعة الرابعة.
- جابر، ر. (2009). *مجلة كلية التربية الأساسية، جامعة بابل، عدد خاص، المؤتمر العلمي السنوي الثالث لكلية التربية الأساسية، العدد الثاني*.
- حسين، ط. (1977). *في الأدب الجاهلي، دار المعارف*. القاهرة.
- الحوفي، أ. (1963). *المرأة في الشعر الجاهلي*. الطبعة الثانية، دار الفكر العربي بيروت.
- حيدوش، أ. (2001). *شعرية المرأة واثرة القصيدة-قراءة في شعر نزار قباني*. من منشورات اتحاد الكتاب العرب، دمشق.
- الزوزني، الح. (1993). *شرح المعلقات السبع*. الدار العالمية، بيروت.
- زيدان، ج. (1967). *تاريخ التمدن الإسلامي*. منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت.
- صديق، ب. (1994). *نزهة الأبصار والأسماع في اخبار نوات القناع*. منشورات المنى.
- العسقلاني، أ. (؟). *الإصابة في تمييز الصحابة*. تحقيق: عبد الله بن عبد المحسن التركي - عبد السند حسن يمامة، بالتعاون مع مركز هجر للبحوث والدراسات العربية والإسلامية.
- علي، ج. (2001). *المفصل في تاريخ العرب قبل الإسلام*. دار الساقى، الطبعة: الرابعة، بيروت.
- قباني، ن. (1986g). *أحبك أحبك*. منشورات نزار قباني.
- قباني، ن. (1989b). *ديوان قالت لي السمراء*. الطبعة الثالثة والثلاثون.
- قباني، ن. (2000a). *المرأة في شعري وفي حياتي*. منشورات نزار قباني.
- قباني، ن. (1982c). *ديوان أنت لي*. منشورات نزار قباني.
- قباني، ن. (1981d). *ديوان قصائد*. الطبعة الخامسة والعشرون.
- قباني، ن. (1966e). *ديوان الرسم بالكلمات*. منشورات نزار قباني.

- قباني، ن. (1999f). *ديوان يوميات امرأة لا مبالية*. منشورات نزار قباني.
- قباني، ن. (1981g). *ما هو الشعر*. منشورات نزار قباني.
- قباني، ن. (1986h). *أشعار خارجة عن القانون*. منشورات نزار قباني.
- قباني، ن. (1949i). *ديوان سامبا*. منشورات نزار قباني.
- الهندي، ع. (1985). *كنز العمال في سنن الأقوال والأفعال*. تحقيق: صفوت السقا - بكري الحياتي، طبعة مؤسسة الرسالة، بيروت.
- Abdul-Qadeer, H. (2012). Woman in Nizar Qabbani's Poetry. *Oriental College Magazine*, Sayı: 87, 1-14.
- Al-Khalil, M. (2005). *Nizar Qabbani: From Romance to Exile* (Doctorate Thesis). Arizona: The University of Arizona, Department of Near Eastern Studies.
- Keskin, A. E. (2011/1b). Nizar Kabbani'nin Cumhûriyye-Cunûnistan Lübnan Sabıkan (Deliler Cumhuriyeti) Tiyatrosunun Metin Dramaturjisi-I. *Doğu Araştırmaları Doğu Dil, Edebiyat, Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7, 71-82.
- Keskin, A. E. (2011/2c). Nizar Kabbani'nin Cumhûriyye-Cunûnistan Lübnan Sabıkan (Deliler Cumhuriyeti) Tiyatrosunun Metin Dramaturjisi-II. *Doğu Araştırmaları Doğu Dil, Edebiyat, Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 8, 5-18.
- Keskin, A. E. (2006a). *Şiirin Galip Aşkın Devrik Kralı Nizar Kabbani'de Aşk ve Kadın*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Mansour, W. (2005). Arab Women in Nizar Kabbani's Poetry. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 25 (2), 480-486.
- Şahinoğlu, T. (2016). Nizar Kabbani'nin Şiirlerinde Kadın Teması. Ali Güzelyüz içinde *Doğu Edebiyatında Kadın*. İstanbul: Demavend Yayınları.
- Tülücü, S. (2011). Nizâr Kabbânî ve Eserleri Üzerine Notlar. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, 25-38.
- Tur, S. (2005a). *Nizar Kabbani: Hayatı, Sanatı ve Şiirleri*. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tur, S. (2006b). Nizar Kabbani'nin Aşk Şiirlerinde Aneliklik. *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*. 6(20), 117-132

Yıldız, Ş. (2010). “Katkat Yasemin” Adlı Şiir Çevirisi Üzerine Bir Eleştiri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23, 179-192.

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 20.04.2018 • Kabul Tarihi / Accepted:20.06.2018

Sekülerleşme ve Din

İsmail EKİNCİ

Arş. Gör.

Bitlis Eren Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı, Bitlis, Türkiye
ORCID: 0000-0003-2728-9097
ismailekinci1980@gmail.com

Öz

Kavram olarak ortaya çıktığı ilk günden günümüze kadar üzerine hararetli tartışmaların yapıldığı kavramlardan birisi de sekülerleşmedir. Sekülerleşme yaşamımızda dinden uzaklaşma, ilahi olanla değil de sadece dünyevi olanla meşguliyet olarak gündemimizi işgal etmiştir. Bu bağlamda sekülerleşme karşısında dinlerin, özellikle de İslam'ın tutumu önem kazanmıştır.

Sekülerizm, Batı medeniyetinde, özellikle Hıristiyan toplumlarında büyük etkilerle yerini almış, tahrif olmuş ilahi dinlerden tutun da, beşeri batıl dinlere kadar hepsini etkilemiştir. Fakat bu etkinin İslam'da da aynen var olduğu savı tutarsızdır. İslam'daki iman anlayışı İslam'ın ahkâm/amel boyutu, İslam'da ruhban sınıfının olmayışı ve en önemlisi de İslam'ın tahrif olmamış yegâne ve son din olması, onun seküler olmasını engellemiştir. İslam, modernite karşısında, özünde bir değişikliğe uğramadan tamamen yeni yorumlarla medeniyeti almış, sekülerizmden etkilenmemiştir.

Bu çalışmada insanın bir dünya kurması ve bu dünyayı korumasında dinin rolü, sekülerleşme ve ortaya çıkışı, modernleşme ve sekülerleşme ilişkisi, İslami sekülerleşmenin imkânı, şehirleşme-sekülerleşme ilişkisi ve sekülerleşen dünyaya karşı dinin tutumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sekülerleşme, Din, Fenomen, Laiklik, Şehirleşme, Modernleşme.

Secularization and Religion

Abstract

One of the concepts that have been debated extensively since the beginning is the concept of secularization. The term secularization is often understood in our lives as a departure from the divine and an engagement for the worldly matters and not the religion. In this context, the attitudes of religions, especially Islam, have gained importance in the face of secularization.

Secularism has shown its effect on Western civilization, especially in Christian societies. Secularism has influenced both superstitious religions of humankind and distorted divine religions. However, the claim that the same effect also exists in Islam is inconsistent. The belief system in Islam, ahqaam/a'mal dimension of Islam, the absence of clergy in Islam, and most importantly, the fact that Islam is the only undistorted and last religion has prevented it from becoming a secular religion. Islam has not been influenced by secularism, in the face of modernity. Islam has acquired the new civilization without any change in its essence.

In this study, we will evaluate the role of religion in establishing a world and protecting it, secularization and its emergence, the relationship between modernization and secularization, the possibility of Islamic secularization, the relationship between urbanization and secularization and religious attitude toward secularization.

Keywords: Secularization, Religion, Phenomenon, Secularism, Urbanization, Modernization.

GİRİŞ

İnsanlar yaratılışından bu güne kadar birçok sahada yenilikler oluşturmuş ve bu sahalarda da ilerlemeler sağlamışlardır. Mağarada tek başına yaşayan insanın insanlık serüvenine göz atacak olursak şunları söyleyebiliriz. Yalnız başına ve dış tehlikelere açık bir şekilde yaşayan insan, gecenin ürpertici karanlığından ve yalnızlıktan korunmak için bir başka insana ihtiyaç duymuş ve aile kurumu meydana gelmiştir. Akıllı, bilinçli ve iradeli bir araya gelişlerle toplum oluşmuş ve aile de toplum sisteminin çekirdeğini oluşturmuştur. Yeme-içme ihtiyaçları ve mübadele sonucu ekonomi kurumu, ontolojik ihtiyaçtan yani eksik ve kusurlu olan insanın tam olan bir yaratana inanma ihtiyacıyla din kurumu, tecrübelerin aktarımı ihtiyacıyla eğitim kurumu, aile içi ve toplum içi insanlar arası otorite belirlenimi vesilesiyle de siyaset kurumu ortaya çıkmıştır. Bütün bu kurumlar, sürekli ileriye doğru atılımlar yaparak kendilerini geliştirmişlerdir. Bütün bu ilerlemeler zamanı çağlara ayırmış ve önemli ilerleme hareketleri zamanın belli bir kesitine damgasını vurmayı başarmıştır. Hatta tüm dünyada, bütün insanlarca kabul gören, yani evrensel adlandırmalar ortaya çıkmıştır.

Modernite ve sanayi devrimi de bu adlandırmalardandır. Modernizm ve sanayi devrimiyle insanların yaşam tarzları ve standartlarında bir takım değişimler görülmüştür. Hatta etki öyle bir noktaya gelmiştir ki, insanların düşünce tarzlarını, inançlarını etkileyecek bir boyut kazanmıştır.

Sekülerleşme ve Din adlı bu çalışmada, sekülerleşmenin tanımına geçmezden önce bireylerin dünya kurma ve onu koruma ihtiyacından, dünya kurma-korumada dinin elzem fonksiyonunu açıklamak gerekmektedir. Daha sonra sekülerizmin tanımı ve mahiyetinin açıklanması, sekülerizmin doğuşuna etki eden faktörlerin ortaya konulması gerekmektedir. Modernleşme-sekülerleşme arasında zorunlu bir ilişkinin olması gerektiği ortada olduğu gibi İslam açısından sekülerleşmenin imkânı da üzerinde durulması gerekli olan bir konudur.

DÜNYA KURMA – DİN

İnsanların bir araya gelerek oluşturdukları her topluluk bir dünya kurma girişimidir. Toplumun bir insan ürünü olduğu nasıl söylenebiliyorsa, insanın da toplumun ürünü olduğu aynen söylenebilir. İnsan, ancak bir toplum içerisinde ve toplumsal süreçler sonucunda bireysel bir kimlik kazanır, onu sürdürür ve bu şekilde de hayatına yön verir.

Toplumun kurulması süreci ve kurulan bu toplum içerisindeki bireyler arası diyalektik süreç temel olarak üç aşama seyrederek gerçekleşir. Bunlar; dışsallaşma, nesnelleşme ve içselleşmedir. Dışsallaşma, insanların hem fiziki olarak hem de zihni faaliyetleri olarak dünyaya doğru sürekli biçimli yönelimleridir. Nesnelleşme, bu dışa doğru oluşan realitenin sonucunda ulaşılan bir noktadır. İçselleşme ise, bu realitenin kendisini bir kez daha objektif dünyanın yapılarından subjektif bilincin yapılarına aktarırken insanlar tarafından tekrar kendi kendilerine mal edilmesidir.

Dışsallaşırken toplum, bir insan ürünüdür. Nesnelleşirken ise, kendi şahsına münhasır olur. İçselleşme sürecinde de insan artık toplumun bir ürünü olmuştur. Dışsallaşma antropolojik bir zorunluluktur. Yani, insan özü itibarıyla ve baştan beri dışa açılmaktadır. Bu antropolojik olgu, muhtemel olarak insanın biyolojik yapısından kaynaklanmaktadır (Berger, 2005: 39).

Ontolojik eksiklik, insanın dışa yönelmesini gerektirmektedir. İnsan, eksik ve kusurlu bir varlıktır. Bu eksiklikleri kapatmak amacıyla insan dışsallaşır. İnsan dışsallaşarak kendi aktivitesiyle kendi dünyasını biçimlendirmektedir. İşte bu doğrultuda insan kendine bir dünya oluşturmak zorundadır. Kısacası insanın dünya kurma çabası, biyolojik yapısının bir sonucudur.

İnsan kendi hayatını idame ettirmek uğruna oluşturduğu dünyasında kendisini de üretir. İnsan kendini bir dünyada üretir. Bu beşeri dünya ise kültürdür. İnsan kurduğu bu beşeri dünyanın mukavemetli olmasını ister. Fakat beşeri düzen, yani kültür yapıları, doğaları gereği değişmeye yatkın ve zorunlu yapılardır. Bu durum ise, insanın dünya kurma çabasının en temel sorununu oluşturmaktadır. Bir dünya inşa etmek gereklidir ama zor olan nokta, onu devam ettirmektir (Berger, 2005: 41).

İnsanın dünya kurma aktivitesi zorunlu olarak kolektif bir girişimdir. İnsanlar ancak bir araya gelerek aletler geliştirir, bir araya gelerek dilleri üretir, birlikte değerlere bağlanır, birlikte müesseseleri kurar ve benzeri şekillerle bir dünya kurarlar. Toplum, insanların dünya kurma çabalarına temel oluşturur, onları bir düzene koyar ve koordine eder. Bu aktivitelerin ürünleri de ancak bir toplum içerisinde uzun süre ayakta kalabilir. Fakat kesin olan şudur ki, bütün bu aktivitelerin temelinde insan vardır. Yani toplum, dışsallaşma olgusunda kökleşen bir insan ürünüdür (Berger, 2005: 44).

İnsan tarafından üretilen bu dünya hem maddi hem de manevi objelerden oluşur. Bu objelerin, kurulan dünyada var olma sebebi ise, üreticilerin isteklerine cevap verme kabiliyetlerinin var olmasıdır. İşte bu boyutuyla insan tarafından kurulan bu dünya, nesnel bir gerçeklik niteliğini kazanır. Bu nesnellik ise hem maddi hem de manevi kültürle alakalıdır. Nesnellik özellikle maddi kültürle, yani saban, kazma, makine gibi aletlerle gün yüzüne çıkar.

Hiçbir beşeri yapı, ferde kendisini bir realite olarak tanıtmaya zorlayan bir nesnellik seviyesine ulaşmadıkça doğru bir sosyal olay olarak nitelendirilemez. Yani, toplumun temel zorlayıcılığı, onun sosyal kontrol vasıtaları altında yatmaktan çok, kendisini gerçeklik olarak kurma ve kabul ettirme gücünde yatmaktadır (Berger, 2005: 48).

İçselleşme, bu nesnelleşen dünyanın yapılarının bizzat bilincin öznel yapılarını belirler hale gelecek şekilde nesnel dünyayı bilinçte yeniden özümleme olayıdır. Toplum bu durumda ferden bilinç yapısını şekillendiren bir vasıta görevini üstlenmiş olmaktadır. İçselleşmenin meydana gelişine kadar fert artık nesnelleşen dünyanın çeşitli unsurlarını dışsal gerçeklik fenomeni olarak algıladığı kadar, aynı

zamanda öz benliğine ait içsel bir görüngü olarak da algılar. Fert, nesnelleşmiş manaları sosyalleşme çerçevesinde öğrenir ve öğrenmekle de kalmayıp onlarla özdeşleşir, onlar tarafından biçimlenir. Birey onları kendi benliğine çeker ve kendisinin manaları yapar. Ayrıca fert onları temsil ve ifade eder (Berger, 2005: 51-52).

Toplumsal olarak inşa edilen dünya, her şeyden önce davranışların bir düzene konulması çabasıdır. Anlamlı bir düzen veya yasa, bireylerin eylem ve manalarına empoze edilir. Toplum, bir dünya kurma girişimidir demek, o düzenleyici veya yasalaştırıcı bir faaliyettir demektir. Toplumun en önemli fonksiyonu yasa veya düzen koymaktır. İnsan yaratılış olarak gerçeğe manalı bir düzen empoze etmeye zorlanır (Berger, 2005: 60).

Buraya kadar anlatmaya çalıştığımız bir dünya kurma ve bu dünyada yasalarla düzen oluşturmada stratejik bir rol üstlenen bir şey vardır, o da dindir. Din, insanın kendisini dışsallaştırmasının ve kendi öz manalarını realiteye aşılmasının en yüce sınırını ifade eder. Din, ayrıca beşeri düzenin, varlığın tamamında yansıtıldığı da ima eder. Başka bir ifadeyle din, evrenin tamamını insan açısından bir varlık olarak kavramanın cüretkâr bir girişimidir (Berger, 2005: 67).

Dinin dünya kurmada ve düzenini sağlamada üstlendiği bu çok önemli fonksiyonu, bizi, daha konumuzun başındayken, sekülerizmin ne demek olduğunu bile açıklamamışken, seküler bir dünyanın imkânsız olacağı sonucuna götürmektedir.

DÜNYA KORUMA – DİN

Toplumsal olarak fert tarafından kurulu bütün dünyalar, istikrarsız bir yapıya sahiptirler. İnsan aktiviteleriyle desteklendikleri için de, insana özgü çıkarıcılık ve budalalık olgularıyla durmadan tehdit edilirler. Toplum içerisindeki düzensizlikleri, başarılı olduğu oranda sosyalleşme ve sosyalleşmenin temel sosyal kontrolü engellemeye çalışır. Toplumsal düzenin devamının sağlanmasında yasallaştırma destek bir görev görür. Yasallaştırmayla sosyal düzeni açıklama ve haklılaştırma işlevi gören toplumsal olarak nesnelleşen bilgi kastedilmektedir. Yasallaştırma, neyin ne olduğu gibi ifadelerle başlar. Toplumsallaşan her bilgi bir yasa koymaktadır. Bir toplumun düzeni, varlığıyla bir yasa koyma işlevini yerine getirmektedir (Berger, 2005: 71-72).

Etkin bir yasallaştırma, realitenin objektif ve sübjektif tanımlamaları arasında kurulan bir simetriyi ifade eder. Dünyanın gerçekliği, insanın diğer insanlarla olan diyalogunda dışsal olarak, bireyin kendi öz bilinci içerisinde dünyayı algıladığı biçimiyle de içsel olarak mülâhaza edilmesiyedir. Buradan hareketle yasallaştırmayı, ister objektif düzeylerde olsun isterse sübjektif, realitenin muhafazası olarak tanımlayabiliriz. Burada yasallaştırmanın alanının dininkinden daha geniş olduğu gözükmektedir. Fakat yine de din ve yasallaştırma arasında önemli bir ilişki vardır. Din, yasallaştırmanın tarihi yönden en yaygın ve en etkin

aracı olmuştur. Her yasallaştırma, toplumsal olarak tanımlanan realiteyi muhafaza eder.

“Din, o kadar etkin bir şekilde yasallaştırır ki, ampirik toplulukların istikrarsız gerçeklik inşalarını nihai gerçekliğe bağlar.” “Din, toplumsal kurumları, onlara nihai olarak geçerli ontolojik bir statü bahşetmekle, yani onları kutsal ve kozmik bir referans çerçevesine yerleştirmekle yasallaştırır” (Berger, 2005: 75).

Görüldüğü üzere, dini yasallaştırma, insanoğlunun tanımladığı realiteyi nihai, evrensel ve kutsal bir realiteye bağlamak demektir. Böylece beşeri olan düzenlere kozmik bir statü verilir ve din tarafından kurulan dünya yine din tarafından düzen ve istikrar altına alınır.

Kurulan toplumsal dünyada kabul edilen realiteye güçlü bir şekilde tehdit oluşturan ve tüm toplumsal grupları etki altına alan tabii felaket, savaş veya toplumsal kargaşanın sonucunda meydana gelen olumsuz etkiler vardır. Toplum bu ve benzeri durumlarla karşı karşıya kaldığında, hemen dini yasallaştırmalar ön plana gelir ve toplumdaki düzen ve istikrarın yeniden oluşması sağlanır (Berger, 2005: 89).

Kısaca söylemek gerekirse, din, insan aktivitesiyle kurulan, her şeyi kucaklayan kutsal bir düzen, yani her an mevcut olan kaos karşısında kendi kendisini ve kurulan dünyayı korumasını bilen kutsal bir kozmos kurumudur. Dolayısıyla din ile kurulan dünyanın idamesi ve düzeni, yine din ile olacaktır ve dünyayı dinden tecrit etme görüşünde olan seküler düşünce dünyasının düzenini bozmaktan başka bir işe yaramayacaktır.

SEKÜLERLEŞME (DÜNYEVİLEŞME)

Sekülerleşme, sosyal bilimler, felsefe, ilahiyat ve hukuk gibi çok çeşitli alanlarda, birbirinden farklı anlamlarda kullanılan tartışmalı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle sosyal bilimlerde dini durumla ilgili yapılan çeşitli analizlerde birbirinden oldukça farklı tanımlandığı ve değerlendirildiği gözükmektedir. Şu halde her şeyden önce sekülerizmin kavramsal açıklamasını yapmamız gerekmektedir.

Secular sözcüğü İngilizce kanalıyla Latince’den “soeculum” sözcüğünden gelmektedir. Asır veya devir anlamını taşıyan seküler teriminin zaman ve mekân çağrışımlarını bir arada veren bir fonksiyonu vardır. Zaman, onun şimdi oluşunu, hazır oluşunu; mekân ise, dünyada ve dünyevi oluşunu göstermektedir. Bu yüklediğimiz manayla soeculum, bu çağ ve şimdiki zaman anlamına gelir. Esas vurgu, tarihsel süreç olarak dünyada belirli bir zaman ve dönem üzerine olmuştur. Kelimenin kullanım alanına baktığımızda, eskiden atletik yarışmaların periyodik olarak zaman zaman yapıldığını belirtmek için seküler nitelemesinin kullanıldığını görmekteyiz. Seküler kavramı, dünyanın bu belli zaman ya da dönemde veya çağdaki durumunu ortaya koymuştur. Seküler kavramında yer alan bu zaman-mekân çağrışımı, tarihsel olarak Grek-Romen ve Yahudi geleneklerinin Batı Hıristiyanlığı içerisinde kaynaşmasından doğan uygulamalardan oluşmuştur. O

halde soeculum, ilahi zamana değil, dünyevi zaman uygun anlamını taşır (Altıntaş, 2005: 41).

Sekülerleşme, özellikle modern sanayi toplumlarında dinsel inançların, pratiklerin ve kurumların toplumsal önemlerini yitirdikleri bir süreçtir. Dindeki gerileme, dinsel törenlere katılanlara, Ortodoks inanca bağlılık, ödenek, üyelik ve saygı çerçevesindeki örgütlü din desteğine ve bayramlar gibi dini etkinliklerin toplumsal yaşamdaki önemlerine bakılarak hesaplanır. Bu kriterlerden hareketle, modern toplumların, yirminci yüzyılda bir sekülerleşme sürecinden geçtikleri iddia edilmiştir. Sekülerleşme tezi, sekülerleşmenin sanayi toplumunun ve kültür modernleşmesinin yükselişinin kaçınılmaz bir özelliği olduğunu ileri sürer. Bu teze göre, modern bilim geleneksel inançları daha az akla yatkın bir duruma getirmiş, yaşam dünyalarının çoğullaşması, dinsel sembollerin tekeline kırmış, kentleşme bireyci ve anomik bir dünya yaratmış, ailenin öneminin aşınması dinsel kurumları daha az ihtiyaç duyulan bir kalıba sokarak, insanlara kendi çevreleri üzerinde daha fazla denetim kurma olanağı tanımıştır. Bu anlamda sekülerleşme, Max Weber'in toplumun akılcılaşması, yani rasyonelleşmesi kavramıyla ifade etmeye çalıştığı olgunun bir ölçüsü olarak kullanılmaktadır taşır (Marshall, 2003: "Sekülerleşme").

Sosyal bilimler literatürüne sosyolojinin bir armağanı olarak giren sekülerleşme, "dini düşünce, muamele ve kurumların sosyal önemini yitirdiği bir süreç (Briyan Wilson); dini inançlar, ibadetler ve cemaat duygusunun toplumun ahlaki hayatından uzaklaştırılması (Victor Lidz); mistisizm dâhil tüm dini konu ve tutumlara karşı tam ilgisizleşme (Daniel L. Edwards); yarı paganlaşma (El Wood); dini otoritenin gerilemesi (Mark Chaves); dini olanın karşıtı (Edward Bailly)" gibi çeşitli yönleriyle tanımlanmıştır taşır (Altıntaş, 2005: 44).

Max Weber'in tanımıyla sekularizasyon, dini saf inanç ve ibadet sistemleri içerisinde yaşamaktır (Türkdoğan, 2005: 214). Weber, bu sekülerizm tanımına şu şekilde varmıştır. Weber, ilk önce rasyonelleşme ile işe başlamıştır. Weber'in tanımıyla rasyonelleşme, gözün açılması veya başka bir ifadeyle büyüden ya da gizemden uzaklaşma demektir. Gözün açılması sadece insanların dinin eski gizemlere inanmalarını değil, aynı zamanda gizem ya da gizemli kavramların değersiz hale gelmesini kapsamaktaydı. Gizem, içine girilip araştırılması gereken bir şey olarak değil, insanın akli, yaratıcılığı ve teknolojinin ürünleriyle fethedilmesi gereken bir şey olarak görüldü. İşte Weber, dindeki bu iki yönlü "rasyonelleşme-gözünü açma" sürecine sekülerleşme ismini verdi. Sekülerleşme, sürecin hem kendisi hem de sonucuydu (Köse, 2002: 100).

Oliver Tschannen ise sekülerleşmeyi, dinin gerilemesi yani dinin daha önce kabul gören sembollerinin, doktrinlerinin ve kurumlarının prestij ve nüfuz kaybı anlamı olarak tanımlamaktaydı. Sekülerleşmenin sonucu da dinsiz toplum demektir (Köse, 2002: 101).

Sekülerizm, bir düşünce akımı veya bir hayat tarzı olarak Protestan ülkelerde, dinin dünyevilikle olan her türlü aksiyonla bağlantısı kesilerek, dinin özelleştirilmesi,

yani dini bireysel hayata havale edip, hayat ile sosyal bağı kalmamış bir ritüeller ve inançlar kompleksi haline getirilmesi olayı olarak görülebilir taşır (Altıntaş, 2005: 44).

Sekülerizm, dinin sosyal yapıdaki otorite ve geçerliliğini yitirmesi, doğaüstü olayların tabii ve dünyevi olayarmış gibi algılanması, insan aklının dini ve metafizik bağlardan kurtarılması, dinin bir vicdan meselesi haline getirilmesidir taşır (Altıntaş, 2005: 45).

Sekülerleşme ile ilgili kullanılan farklı kavramlar vardır. Bu kavramlar; dünyanın büyüünden ayrılması, kurumsal farklılaşma ve ayrımlaşma, özerkleşme, rasyonelleşme, bireyselleşme, özelleşme, göreceleşme, bu dünyaya ait olma, inanmama, kilise dindarlığının çöküşü, kilisesizleşme, brikoloji, aydınlanma miti, dinin gerilemesi, bu dünyaya uyma, toplumun dinle ilgisinin kesilmesi, dini inanç ve kurumların yer değiştirmesi, kutsal bir toplumdaki seküler topluma geçiş (Kirman, 2005: 54).

Tanımlamalarımızdan seküler, sekülerlik, sekülerleşme kavramlarını bir kavram karmaşasından kurtarmak için şu açıklama gerekli gözükmektedir. Seküler kavramı, bu dünyada meydana gelen çağdaş vakıaları, yani şimdiki zamanda olan olayları ifade ederken, sekülerlik bir durumu, sekülerleşme ise bir süreci nitelemektedir (Kirman, 2005: 52).

Sekülerleşme hakkındaki tanımlamaları verdikten sonra, seküler nitelemesinin tarihi hakkında bir şeyler söylemek gerekirse şunları söylemek mümkündür.

1644-48 Westfalya antlaşmasında ilk defa olarak din ve devlet ilişkilerinin birbirinden ayrılması anlamında sekularizasyon ifadesi kullanıldı. Böylece sekülerizm, özellikle Almanya'da başlayan Protestan hareketinin kaçınılmaz bir neticesi olarak tarih sahnesine çıkmış oldu. Başlangıçta esas itibarıyla mistisizme, Hıristiyanlığın aslına dönmek gibi Hıristiyan selefiyecilerle dayanan ve bir dini hareket niteliği taşıyan bu akım, zamanla milli asabiyelerin de gelişmesinin vardığı motivasyonla, evrensel kilise otoritesine karşı dikelmeye, sonradan bir adım daha atarak en genel anlamıyla her türlü ruhani güce karşı vaziyet almaya başlayan ve gitgide orijini ile alakasını en alt düzeye indirerek, bizzat ve bizatihi dünyeviliği savunmaya başlayan siyasi ve dünyevi bir hareket halini aldı taşır (Altıntaş, 2005: 42).

Öte yandan sekularizasyon kavramı, Din Savaşlarından hemen sonra arazi ve emlakın kilise otoritelerinin gözetiminden çıkarılmasını belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Aynı kavram, Roma dini hakkında bu sefer tarikatlardaki bir müridin dünyaya yönelişini göstermeye başlamıştır. Söz konusu her iki kullanımda da bu kavram, özel durumlardaki tartışmalar ne olursa olsun, tamamen tasviri ve değerden uzak bir anlamda kullanılıyordu. Kuşkusuz bu, son zamanlarda kullanıldığı anlam değildir. Sekularizasyon ve hatta onun türevi olan sekülerizm kavramı yerine göre müspet, yerine göre de menfi değerli çağrışımlarla oldukça yükü ideolojik bir

kavram olarak kullanılmıştır. Geleneksel kiliseyle bağları olan çevrelerde sekülerizme, Hıristiyanlıktan uzaklaşma, dinsizleşme gibi yönlerden saldırılırken, ruhban karşıtı ve ilerlemeci çevrelerde ise modern insanın, dini vesayetlerden kurtuluşu yönünde bir anlam verilmeye başlandı. İçerisinde aynı ampirik olgunun karşıt değer göstergeleriyle gözüktüğü ideolojik olarak yüklü bu her iki yaklaşım biçimi de ayrı ayrı Marksist ve Hıristiyan görüş açılarından esinlenen din sosyologlarının çalışmalarında hayli eğlenceli bir biçimde gözlenebilir (Berger, 2005: 166).

Sekülerleşme süreci, kesin bir şekilde hem kilise dininin toplumsal konumunu hem de onun dâhili anlam evrenini değiştirmiştir. Din sosyolojisi, sekülerleşme olgusuna bir açıklama getirmeye çalışırken, kendisini ciddi bir teorik açmazla karşı karşıya bulmuştur. Kilise ve dinin esas olarak bir olduğu öncülünden hareketle din sosyolojisinin kendisine has bulguları, bu disiplini, anlaşılan en genel anlamıyla dinin, modern toplumda din olmayı bırakmadıkça sıra dışı bir görüngü haline geleceği sonucuna götürmüştür (Lucman, 2003: 32-33).

İlk dönemlerde Yahudi ve Hıristiyan geleneğinde seküler kişi, dışarıdan bir yabancıdır. Bu geleneklerde din, özelleşmiş bir kurumdur. Kilise içselleşmiş ve bir dini görevliler sınıfıyla bütünleşmiştir. Bu özel dini kurum ve sınıftan olmayan seküler olarak nitelenmiştir. Aydınlanmadan sonra ortaya çıkan ve ilahi temeldeki her şeye meydan okuyup insanı merkeze alan, akli mutlaklaştıran ve aşkını reddeden modern zamanlara ait düşünürler bütünü sekülerdi. Kısaca söylemek gerekirse, sekülerlik ilahi olana karşı durmaktı taşır (Altıntaş, 2005: 42).

Sekülerizasyonla ortaya konulmak istenen asıl maksat, toplum ve kültür alanlarının dini kurumlar ve sembollerin egemenliğinden çıkarıldığı süreçtir. Kültür ve sembollerden bahsedildiğinde ise, sekülerizasyonun toplumsal–yapısal bir süreçten daha fazla bir şey olduğunun ortaya çıkışı söz konusudur. Sanat, felsefe ve edebiyatta dini içeriklerin kayboluşu ve hepsinden daha önemlisi de, bilimin dünyada özerk ve tamamen seküler bir bakış açısı olarak yükselişinde gözlenebildiği gibi bu süreç, kültürel ve düşünsel hayatın tamamını etkisi altına alır. Dahası, burada sekülerizasyonun aynı zamanda öznel bir yanının da bulunduğu kastedilmektedir. Nasıl toplum ve kültürün sekülerizasyonu söz konusuysa, aynı şekilde bilincin sekülerizasyonu da söz konusudur (Berger, 2005: 168). Kısaca ifade edecek olursak bu, Modern Batı'nın dini açıklamalardan yararlanmaksızın dünyayı ve kendi öz yaşamlarını yorumlayan gittikçe artan sayıda bireyler ürettiği anlamına gelmektedir.

Geçmişten günümüze sekülerin anlamı sürekli bir değişme arz etmektedir ama sürekli olan bir karaktere de sahiptir. Her zaman açık bir şekilde dini olanın karşıtı anlamına gelmektedir. Dini olan ne anlama gelirse gelsin bu böyledir. Sekülerleşme iddialarının doğruluğu, tarihi delile bağlıdır. Eğer insanların yüzyıl öncesine göre şimdi daha az dindar olduklarını söylersek, o zaman hem dinin farazi bir tanımından

hareket etmiş hem de yüzyıl önce insanların ne kadar dindar olduklarını biliyor oluşumuzu ifade etmiş oluruz (Köse, 2002: 102).

Sekülerizasyon, modern toplumların küresel bir olgusu olarak görülse bile, hepsinde tek ve aynı tarzda yayılmamıştır. Farklı insan toplulukları bu süreçten farklı şekillerde etkilenmişlerdir. Dolayısıyla sekülerizasyonun etkilerini, kadınlardan ziyade erkekler, çok genç veya yaşlılardan ziyade orta yaş tabakasında bulunanlar, kırsal kesimdeki insanlardan ziyade şehirdeki insanlar, daha çok zanaatkâr ve küçük esnaf gibi geleneksel uğraşlarda çalışanlardan ziyade modern sanayi üretimiyle doğrudan yüz yüze gelen sınıflar, özellikle de işçi sınıfı, Katoliklerden ziyade Protestan ve Yahudiler üzerinde daha güçlü olma eğiliminde olduğu bulgulardan anlaşılmaktadır (Berger, 2005: 169).

Sekülerleşmenin sokaktaki insanı etki altına aldığı, dinde bir güvenilir olma yönünde önemli bir problem oluşmuştur. Farklı bir deyişle dünyevileşme, realitenin dinin geleneksel dini tanımlamalarının makul olma özelliklerinin topyekün çöküşüyle sonuçlanan bir gelişmedir. Dünyevileşmenin bilinç düzeyine bu yansımaları (öznel dünyevileşme), toplumsal–yapısal düzeyde (nesnel dünyevileşme) karşılığını bulur. Öznel olarak, sokaktaki insan dini konular hakkında kararsız bir tutum sergiler. Nesnel olarak ise, aynı insan, kendi bağlılığını yahut en azından tevessülünü kazanmak için çekişen fakat hiçbirini de ona bu bağlılığı sağlayacak kıvamda görünmeyen bir sürü dini veya başka türlü realite tanımlayıcı vasıtaları bekler. Başka bir deyişle, çoğulculuk dene olgu bilinç dünyevileşmesinin toplumsal–yapısal bir karşılığını oluşturmaktadır (Berger, 2005: 195).

Son olarak şu soru kaçınılmaz olarak önümüze çıkmaktadır. Hangi sosyo–kültürel süreçler ve topluluklar dünyevileşmenin araçları veya aracıları olarak görev yapmaktadırlar?

Dünyevileşme hastalığının taşıyıcısı dünya ölçeğinde yaygınlığıyla bir bütün olarak bizzat Batı Medeniyetinin kendisidir ve bu bakış açısından komünizm ve modern milliyetçiliğin, onların emperyalist öncülleri olan Batılılaşmanın görüntülerinden başka bir şey olmadığı bir çırpıda görülebilir. Batı medeniyetinin içinden bakıldığında ise, sekülerleşmenin özgün taşıyıcısı modern ekonomik süreç, yani sanayi kapitalizminin dinamiğidir. Sanayileşmenin sosyalist teşkilatlanma biçimini aldığı Batı dünyasının bazı kesimlerinde ise, endüstriyel üretim tarzı ve beraberinde getirmiş olduğu yaşam şekilleriyle iç içe bir bütün halinde olma, sekülerleşmenin başlıca belirleyicisi olmaya devam etmektedir.

Sanayi toplumu, sırf küresel dünyevileşme sürecinin değişik formlarda kendisini gösteren türleri olarak hizmet gören farklı ideolojik yasallaştırmalarıyla kendi içinde sekülerleşmektedir. Dolayısıyla din karşıtı propaganda ve Marksist rejimlerin baskıcı önlemleri kadar Marksist dünyanın dışındaki çeşitli hükümetlerin din yanlısı politikaları da dünyevileşme sürecini etkilemiştir (Berger, 2005: 171).

SEKÜLERİZMİN DOĞUŞUNU HAZIRLAYAN FAKTÖRLER

Bir önceki sekülerleşmenin tanım ve mahiyetinin verildiği bölümde, sekülerleşmeyi başlatan faktörler olarak Protestanlaşma, Modernizm, sanayi devrimi vb. gibi faktörlere değinildi. Şimdi bu faktörlerin genel bir açılımının yapılması gerekmektedir.

Mevcut Hıristiyanlığın gizemlilik ve hurafe ile dolu olan inanç sistemi, Aydınlanma düşüncesinin doğuşunda itici bir fonksiyon gördü. Yani dünyevileşme, bir çeşit ruhaniliğe karşı fikri ve ameli bir tepki olmuştur.

Modernite, din karşıtı eylemler için odak nokta olmayı beraberinde getirmekle kalmamış, dinle ilgili her şeyi, özellikle de kilise tarihini, geleneksel Hıristiyanlığı ve Kitab-ı Mukaddes'i katı eleştirel bir tutumla gözden geçirmeye zorlamıştır.

Aydınlanmanın bir kategorisi olan modernitenin bu dayatmaları, kendiliğinden kilise otoriteleri arasında bir iç hesaplaşma ve iç-kritiği doğurmuştur. Katolikliğin temsil ettiği kemikleşmiş ve yozlaşmış geleneğe karşı, yeniden kaynağa dönüş hareketini; toplumdaki soyutlanma ile özdeş takva anlayışını sorgulayan, üretmeyi teşvik edici meslek ahlakını temel başat sayan, bireysel bilinci öne çıkararak sorumluluk duygusunu kuvvetli bir şekilde vurgulayan protest söylemle doğrudan reformasyon sürecine girilmiştir. Eğer süreci kavramsal olarak ifade etmek gerekirse bunun adı, Protestanlaşmadır.

Protestanlık, tarihin belli bir döneminde ve belirli bir ortamda, Orta ve Kuzey Avrupa'da ortaya çıkmış yeni bir Hıristiyanlık yorumu ve öğretisidir taşır (Altıntaş, 2005: 28-33). Protestanlığın hâkim olduğu bütün modern toplumlarda sekülerizm de birlikte var olmuştur. Bunun sonucu olarak din, kamu hayatında giderek ayrıştırılmış, bireyciliğe yani kişiye özel hale getirilerek manevi dünyanın inşasına kaydırılmış, böylece din sosyal önemini de yitirmiştir taşır (Altıntaş, 2005: 38). Katolikliğe bir tepki olarak doğan Protestan söylem, beraberinde sekülerleşmeyi getirmiş ve sekülerleşmenin doğuşunu hazırlayan faktör olarak gün yüzüne çıkmıştır.

Protestanlığın yanı sıra Rönesans ve Reform sonrası modern sanayi toplumu, dine karşı bir çeşit kurtarılmış bölge denebilecek merkezde yer alan bir sektör geliştirmiştir. Sekülerleşme işte bu sektörden dışa doğru bir yayılma ile toplumun diğer alanlarına da nüfuz etmiştir.

XVI. Yüzyılın sona erişiyiyle birlikte Batı, bütünüyle farklı bir tipte toplum ve yeni bir insanlık ülküsü doğuracak bir teknoloji üretme sürecine girdi. Üretim ilişkisi biçimlerinin değişime uğramasıyla eş zamanlı olarak, Tanrının rolü ve algılanışı da kaçınılmaz bir biçimde etkilendi taşır (Altıntaş, 2005: 23). Modernleşme süreci Batı'yı bir dizi köklü değişikliklere zorladı. Sanayileşme ve bunun bir sonucu olarak tarımda dönüşümü, entelektüel bir aydınlanmayı, ayrıca siyasi ve toplumsal devrimleri başlattı. Bu büyük değişiklikler doğal olarak insanların kendilerini

algılayış biçimlerini etkiledi ve geleneksel Hıristiyan yorumunu yeniden gözden geçirme, çağa uygulama ihtiyacı hâsıl oldu taşır (Altıntaş, 2005: 24).

Aydınlanma hümanizmle evrensel olduğunu vurgular. Yalnız bununla da yetinmez, yeni tasavvurun sahibi olan bu varlık, akıl ile ürettiği yeni bilginin (modern/seküler bilimsel bilginin) de evrensel, tek doğru ve hakikatin de ölçüsü olduğunu açıklar. Akıl yanılmazlığı, gerçeğin dilini konuştuğu ve gerçeğin onunla asla çelişmediği, aydınlanma felsefesinin ön kabulü idi. Artık sekülerleştirici felsefe ve bilim vasıtasıyla kendi gücünü göstermesi ve özgürlüğünü kâinatın Tanrısından söküp alarak doğa üzerinde dilediği gibi hareket edebileceğini ispatlaması gerekiyordu. Çünkü tabiat da seküler tasavvur sonucu modern bir anlam kazanmıştır. Bu anlamı sağlayan, şüphesiz kendisini merkeze koyan insanın, tabiatın aşkıyla ilişkili olan yönünü devre dışı bırakmasıdır. Böyle bir zihinsel yapıda, her şeyin Allah'ın varlığına şahitlik ettiğinden dolayı kevnî ayet olduğuna inandığımız tabiat, manevî yapısından soyutlanarak, salt fizik varlığa indirgenmiştir taşır (Altıntaş, 2005: 27).

Modern sanayinin gelişmesine koşut olarak doğal bir biçimde sosyal düzenin sekülerleşmesine yönelik bir eğilim de kendisini hissettirme derecesine ulaşmıştır. Özellikle devlet ile din arasında kurumsal bir ayrılmaya doğru bir eğilim baş göstermiştir (Berger, 2005: 198-199).

İşte bu doğrultuda bir laik devlet düzeni furyası birçok ülkede aydınların peşinden sürüklendiği bir düzen sistemi olmuştur. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, devletin seküler bir yapıya kavuşması yönündeki dünyevileşme, kendini laik devlet düzeniyle gün yüzüne çıkarmıştır. Fakat laikliği tam da sekülerlikle eş anlamda kullanmak biraz zor olmaktadır. Laiklik daha ziyade sekülerliğin siyasi boyutunu oluşturmaktadır.

Sanayileşme ve sekülerleşme arasındaki ilişkinin dolaylı olduğu çoğu kez göz ardı edilmektedir. Bu sebeple müteakibî açıklayıcı şemalar, hem muhtemelen daha temel kurum olan başka bir kurumdaki değişimlerden bir başka kurumdaki değişmeyi çıkaran daha dar olarak yapısal hem de muhtemelen daha güçlü olan diğer sistem tarafından yer alınan bir değerler sistemi olarak süreci yorumlayan düşünceler tarihiyle sınırlı kalır (Lucman, 2003: 33-34).

Sanayileşme ve şehirleşme, kurumsal ihtisaslaşma eğilimini yeniden güçlendiren süreçlerdi. Yerine göre kurumsal ihtisaslaşma, çeşitli kurumsal alanların normlarını, esasen üstün olan dini değerlerin etkisinden uzaklaştırma eğiliminde olmuştur. Dini kozmosun gerçekliği, onun daralan toplumsal temelini, yani hususileşmiş dini kurumlara oranla gittikçe zayıflamıştır (Lucman, 2003: 34).

Sanayi toplumlarında kilise ve kilise dini hakkındaki yapılan araştırmalar, basit bir şekilde, dinin genel olarak çökmekte olduğu, çağdaş dünyanın gittikçe artan bir şekilde daha az dini hale geldiğini ve tipik modern dünya vatandaşının artan bir şekilde hakiki anlamını kaybettiği bir hayat sürdüğünü ispatlamaktadır (Lucman, 2003: 72).

Dünyevileşmeyi tek bir nedene bağlamak temelde yanlış olmaktadır. Çünkü değişik tabakaların dünyevileşme düzeyinin de değişik olduğunu kabul edecek olursak, dini tüketiciler olarak bu tabakaların dünyevileştirici etkilerinin de değişik olması doğaldır. Şu kadar var ki, dünyevileşme küresel bir eğilim olduğu sürece, dini içeriklerin sekülerize edici bir yönde biçimlenmesine yönelik küresel bir eğilimin var olduğundan söz etmek mümkündür.

MODERNLEŞME – SEKÜLERLEŞME İLİŞKİSİ

Din sosyolojisi literatüründe modernleşme ile sekülerleşme arasında oldukça yakın bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin tekdüze olmaktan ziyade karmaşık bir görünüm sergilediği kabul edilmektedir. Çünkü modernlik, dine ait olan bir alanda kendisi için bir yer açmak istiyordu. Modernleşme ve din ilişkisi akla sekülerleşme sorunsalını getirmekteydi.

Peter Ludwing Bereger'e göre, modernleşme ile sekülerleşme arasındaki ilişkinin tarihi temelleri Aydınlanmaya kadar uzanır. Sekülerleşme ona göre, modernleşmeyle birlikte hem toplumsal seviyede hem de bireysel bilinç seviyesinde dinin gerilemesiydi. Bu da modernitedeki şehirleşme ve eğitimin yaygınlaşmasıyla meydana gelmekteydi (Kirman, 2005: 18).

Modernlik, 17.yy.da Avrupa'da başlayan ve sonra tüm dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimidir. Modernlik her şeyden önce toplumsal farklılaşma ile karakterize olur. Modernleşme sürecinde değişimin hızının ve kapsamının artmış olduğunu belirten sosyologlar, geleneksel dünyadan modern dünyaya geçişi çoğu zaman farklılaşma ve fonksiyonel uzmanlaşma kavramlarıyla izah etmeye çalışırlar. Bu bağlamda sosyologlar arasında sekülerleşmeyi, toplumda yapısal değişmelerin, bir diğer ifadeyle fonksiyonel farklılaşmanın bir sonucu olarak görme eğilimi vardır. Toplumsal farklılaşmadan kasıt, rollerin farklılaşmasıdır. Ancak devrimle birlikte toplumsal farklılaşmalar meydana gelmiş, ilişkiler karmaşıklaşmıştır. Toplumsal farklılaşma, toplumun yapısındaki rol farklılaşmasını doğurmuş, yani yeni roller vuku bulmuş ve her rolde uzmanlaşmaya gidilmiştir (Kirman, 2005: 19-21).

Modernliği belirleyen temel karakteristiklerden birisi, rasyonelliktir. Rasyonellik, düşüncenin aklileştirilmesi, yani dünya hakkında düşünürken duyguların işe karışmasından sakınmaktır. Rasyonelleşme, hem görelî olarak duygulardan bağımsız bir bilişsel tutumu hem de düşünürken duygusal sembolizmden çok mantığın kullanımını dile getirmektedir. Aydınlanma döneminin akılcı felsefesinin etkisiyle ortaya çıkan kavram, büyü, doğaüstü ve dinle ilgili diğer fikirlerin toplumda kültürel önemini yitirdiği bilim ve pratik hesap üzerine kurulu fikirlerin egemen olduğu süreci niteler. Toplumsal sistemlerin giderek daha çok rasyonelleşmesi ve seküler karakteri, toplumdaki geleneksel dinlerin gücünün dolaylı veya dolaysız olarak azalmasına yol açmıştır (Kirman, 2005: 22).

Modernliği niteleyen temel karakteristikler arasında bireycilik ve özelleşme de önemli bir yer tutmaktadır. Özelleşme kavramı, modernleşmeyle birlikte insanların hayatlarının büyük bir kısmının kamusal alandan ziyade özel alanda, aile yanında geçtiğine işaret ederken; bireycilik de, insanların son derece bireyci olmaları, yani benmerkezci tutum içerisinde egoist bir tavır takınmaları durumudur. Bu özelleşme ve bireycilik beraberinde dinin özelleşmesi ve bireyselleşmesi olgusunu ortaya çıkarmıştır. Bu durumda bireylerin cami, kilise ve havra gibi ibadethanelere gitme zorunlulukları ortadan kalkmış ve insanların ibadethanelere düzenli bir şekilde gidişlerindeki azalmalar nicel sekülerizmi, insanların günlük hayattaki karşılaştıkları olaylara veya problemlere yaklaşım tarzında dini ve metafizik öğelerin çok fazla yer almaması, aksine rasyonalizmin egemen olması da nitel sekülerizmi ortaya çıkarmıştır. Bu durumun sonucunda da din dışsal olmaktan ziyade özel bir duruma gelmiştir (Kirman, 2005: 22-25).

Modernlik – sekülerlik ilişkisini incelerken, görecelik ve çoğulculuk da açıklanması gereken kavramlardır. Çoğulcu bir toplumda insanların farklı dini inançları, ahlaki ilkeleri ve farklı etnik ve cinsel kimlikleri olan hemcinsleriyle bir arada nasıl yaşayabilecekleri ortaya çıkmıştır. Birinin doğru bulduğu inanç veya değer bir başkası için önemsiz ve yanlış olabilmektedir. Burada görecelik ortaya çıkmaktadır. Çoğulculuk toplumsal ve kültürel bir gerçekliği nitelerken, görecelik de böylesine farklı bir ortamda barış içerisinde rahat ve huzurlu bir hayat yaşamak için bir tutum olmaktadır. Bu tutum, doğru veya yanlış ya da iyi veya kötü gibi kavramların geçerliliği hakkında tartışma açmıştır. Bir insan başkasının tercih ettiği hayat tarzına karışmayacak, başkası da kendisinin özgür iradesiyle seçtiği hayat tarzına müdahale etmeyecektir. Bu şekilde toplumsal kontrolün azalması da bireylerin dinden uzaklaşmalarını kolaylaştırmış ve sekülerizme zemin oluşturmuştur (Kirman, 2005: 28).

Dünyevileşmenin çoğulculuğu doğurduğu nasıl söylenebiliyorsa, çoğulculuğun da dünyevileşmeyi doğurduğu aynen söylenebilir (Berger, 2005: 229). Modernleşme ve sekülerleşme arasında doğrudan bir ilişki kurmanın son yolu olarak şehirleşme olgusundan da bahsetmek gerekmektedir.

Sekülerizasyon projesinin oluşum mekânı şehirlerdir. Modernleşme çabaları içerisindeki toplumlarda kırsal kesim insanı dine bağlılığını, dine bir yer verme anlamında sürdürürken, özellikle şehir merkezleri daha kolay sekülerize olabilmektedir. Merkezin etkisi çevreye yayıldıkça, zaman içerisinde kırsal kesim de bu sürece dâhil olabilmektedir. Örneğin, tarım çağında bir çiftçi, tarlasına ektiği ürünü verimli kılacak şeyin sadece yağmur olduğunu düşünür, oldukça kadercidir ve bu sebeple de yağmur duasına çıkar. Ama daha sonra bu çiftçi merkezi yönetimin aksülameli olan modernleşmenin gelişimiyle birlikte sulama kanalları ve suni gübreleme gibi rasyonel tedbirlere başvurur. Şüphesiz bu durum bilim ve teknoloji anlamında modernleşmedir. Bu, müspet manada sekülerleşme olup, dinin alanına müdahale anlamında değildir. Bir çiftçinin tarım toplumunda çağdaş yöntemlere başvurmakla birlikte duayı da unutmaması, İslami nokta-i nazarında hoş bir

davranış da olur. Sebep–sonuç ilişkisine dayalı bu davranış tarzı, yazgıcı bir din anlayışından, özgürlükçü bir din anlayışına dönüşümün bir göstergesidir taşır (Altıntaş, 2005: 45).

İSLAMİ SEKÜLERLEŞMENİN İMKÂNI

Negatif anlamda sekülerleşmenin kökenlerini İslam dininin birinci kaynak saydığı Kur'an'da bulmamız mümkün değildir. Seküler hayata Kur'an'daki en yakın ifade olarak, “*el-Hayatu't-Dünya*” (الْحَيَاةُ الدُّنْيَا) ifadesi öne sürülmüştür. Biz öncelikle bu bakış açısının yanlışlığını, kelimenin etimolojik yapısını inceleyerek verip daha sonra da İslami açıdan sekülerleşme önündeki engelleri vererek çalışmamızı tamamlamış olacağız.

“*el-Hayatu't-Dünya*” ifadesindeki “dünya” kelimesinin etimolojisine baktığımızda, onun ne kadar dini bir anlamla yüklü olduğunu görebiliriz. Dünya kelimesi Arapça'da yakınlaştıran anlamındaki “*dena*” (دَنَى) kelimesinden gelir. Dolayısıyla dünya, insan zihnini görüp tecrübe ettiği şeylere yaklaştırır. Aynı zamanda Kur'an'da dünya ve tabiattaki her şeyin Allah'ın birer ayeti yani delili, işareti olduğu vurgulanır. Bu durumda dünya yakınlaştıran şey ise, tabiat ve dünya da Allah'ın ayetlerini taşıyorsa, şu halde dünya, insanı Allah'a yakınlaştıran nesne olmaktadır. Görüldüğü üzere Kur'an açısından seküler nitelikli gösterilmeye çalışılan dünya kelimesi dini bir muhteva ile donatılmış olup, İslam'ın dünya görüşünün kopmaz bir parçası olarak düzenlemiştir taşır (Altıntaş, 2005: 170).

İslam çağcıl bir dindir. Özü ve mahiyeti korunduğu sürece yeniliklere açık bir dindir. İslam, Protestan Hıristiyanlığın sekülerleşmeye yol açıcı bir çizgi izlemeye eğilimli tabiata sahip bir din değildir. Bu yüzden de İslam sekülerleşmeye geçit vermemektedir.

İslami sekülerleşmenin önündeki ilk engel, İslam'ın temelini oluşturan iman anlayışdır. İslam, amentüden hülasa altı iman şartı üzerine bina edilmiş bir dindir. Bu altı şarttan Tevhid, Ahiret ve Nübüvvet üç ana unsurdur. Tevhid, Allah'ın dışında ve O'nun yarattığı bütün varlık âlemini izafileştirir. Ahiret, dünyanın da ara konumda olduğu genel çevrimin tamamlanma noktası, yani son durağıdır. Nübüvvet ise, Allah'ın irade ve arzusu doğrultusunda peygamberin kullara şeraiti öğretmesi, vahyi kitapla kullara hudutları işaret etmesidir. Bu manada sadece ahkâmı olan din, kendisini moderniteye karşı koruyabilir. Allah kitabını koruduğu gibi, Hududullah da Müslümanları korumaktadır. Seküler dünya görüşünde varlık ve âlem Allah'tan kopuktur. Hâlbuki Allah, parçalanmış bir alanı Tevhid'le; insanın Allah'a ve kendine yabacılaşmasını Risaletle; bu dünyaya, buraya, şimdiye ait olmadığını, ileri hedeflere hazırlanması gerektiğini Ahirete imanla dile getirerek, her an hayatla ilişki içerisinde olmaktadır taşır (Altıntaş, 2005: 176).

Kitab-ı Mukaddes'e olan iman değil de, onun Batılılarca yorumlaması olan sekülerizm, Allah'a ve Ahiret gününe imandan yoksun bir ahlak sistemi geliştirmenin uzun vadede mümkün olmamasıyla İslam dışı bir şeydir. Dinden

soyutlanmış ahlak anlayışı, düzensizliğin yegâne sebebidir. İslam getirdiği yüksek ahlakla dünya hayatının düzenini sağlamaktadır.

İslam ahkâm/ahlak boyutu da seküler bir İslam'a engeldir. Bir din elbette yorumlarıyla güncelleşmediği müddetçe zamanın getirdiği sorunlara çözüm getiremez. Bu çözüm getiren yorumlar İslam'da içtihat olarak vardır. Bir dinin evrenselliği, bütün çağlara hitap eden bir yapıya sahip olması ve ilkelerinin koşullara göre yorumlanmasıyla mümkündür. Dinde reform projeleri ile dinin özüne yapılan saldırılara hiçbir zaman Müslüman bilinç duyarsız kalmamıştır. Çünkü dinde reform yapmak isteyenlerin çoğu din istismarı yapmıştır. Bunlar, İslam'a yeni ve verimli yorumlar getirmek yerine, Müslüman kitlelerin duygularını rencide eder bir mahiyette reform önerilerinde bulunmuşlardır. İşte İslam'ın bu ahkam boyutu tasfiye edilirse, o zaman İslam moderniteye entegre edilebilir ve bir Protestanlık dönemi yaşanabilir. Kitabı tahrif olmamış bir dinin de buna imkân vermesi mümkün değildir taşır (Altıntaş, 2005: 178).

İslami sekülerleşmenin imkânsızlığı Ernest Gallner'de ise şu şekilde görülmektedir: Ortaçağın sonlarına gelindiğinde eski dünyada başlıca dört medeniyet yer almaktaydı. Bunlardan üçü günümüzde bir şekilde sekülerleşmiştir. Hıristiyan öğretisi kendi din adamlarınca sekülerleştirilmiştir. Çin dünyasında ise seküler inanç resmi olarak yerleştirilmiş, dini öncüller inkâr edilmiştir. Hint dünyasında astroloji gibi uygulamalar yaygın olsa da devlet ve siyasi otoriter kişiler, halk dinlerine karşı tarafsız bir tutum izlemektedirler. İslam'da ise durum tamamen farklıdır. Bunun sebepleri ise şunlardır:

1. İslami öğretinin güçlü bir Tevhid inancına dayanması.
2. İslami öğreti ile yasanın öğretilerinin birbirlerinden ayrılmaması, yasa öğretilerinin topluma somut olarak sunulması.
3. İlahi yasanın toplum – kilise ikilemine dayanmayıp, toplumun bütün kesimleri açısından geçerli olması.
4. İslam'da ruhban sınıfının olmayışı.

Hıristiyanlıkta olduğu gibi, İslamiyet'te, dini ritüellere katılanlarla bu ritüelleri yönetenler arasında hiçbir ayırım yoktur. Bu manada Müslüman ilahiyatı eşitlikçidir. Tüm inananların Allah katında yeri aynıdır taşır (Altıntaş, 2005: 179-180).

Ayrıca sekülerizmin önünü açan modernleşme, Müslüman ülkelerde dine karşı yaygın bir kayıtsızlığa ve sekülerizasyona neden olmamış, dine olan bağlılığa genelde zarar vermemiştir. Modernleşme ve sekülerizasyon, çeşitli İslam ülkelerinde farklı derecelerde oluşmuş ve dini ibadetleri etkilemiştir ama geleneksel dini yapı, yaşayan kültürde varlığını sürdürmüştür. Din, ahlakı ve sosyal birliği korumada en büyük rolü oynamıştır.

SONUÇ

İnsanoğlu, hayatını idame ettirme yolunda, bireysel ve toplumsal yönlerde bir kendine ait dünya kurma girişiminde bulunmuştur. Çünkü insan, ne diğer insanlarla akıllı, bilinçli ve iradeli birliktelikler gerçekleştirmeden ne de kendine özel bir dünya kurmadan hayatını idame ettiremez.

Beşeri olarak kurulan dünyanın inşası aşamasında ve kurulan bu beşeri dünyanın bir düzen ve birlik içerisinde idamesi ve korunması aşamasında çok elzem bir rol üstlenen din, insanlığın ontolojik yönüyle, ta yaratılıştan yok oluşa kadar hep var olagelmiş ve bu da böylece var olarak devam edecektir. Dinin mevcudiyeti kesinlikle tartışılmazdır, fakat mevcudiyet derecesi ve etki sahası zaman, mekân ve durumlara göre devamlı bir değişiklik arz etmiştir. İnsanlar, ilkel tarım döneminde yaşamlarını idame ettirmede ilahi güçlere aşırı ihtiyaç duymuş, fakat bu insanın noksan yapısından kaynaklanan muhtaciyet, insanın etki alanının artırılması, yani insanın endüstri ve teknolojiye gelişmelerle her türlü işinin kendisinin görmesi ve olumsuzluklara hemen müdahale ederek düzeltilmesiyle azalmış ve dinin toplumsal hayattan giderek artan bir şekilde uzaklaşmasına neden olmuştur. İşte yaşamımızda dinden uzaklaşma, ilahi olanla değil de sadece dünyevi olanla meşguliyet, sekülerizm olarak gündemi işgal etmiştir.

Sosyal bilimler, felsefe, ilahiyat, hukuk gibi birçok alanda, tartışmalı bir kavram olarak karşımıza çıkan sekülerleşme, özellikle modern sanayi toplumlarında dinsel inançların, pratiklerin ve kurumların toplumsal önemlerini yitirdikleri bir süreçtir. Sokaktaki en cahil ve dogmatik inançlı insanları bile etki altına alan sekülerleşme, modernitenin bir kaçınılmaz sonucu olarak karşımıza çıkmıştır.

Sekülerizm, Batı medeniyetinde, özellikle Hıristiyan toplumlarında büyük etkilerle yerini almıştır. Tahrif olmuş ilahi dinlerden tutun da, beşeri batıl dinlere kadar hepsini etkilemiştir. Bu etkinin İslam'da da aynen var olduğu savunulmuş, İslam'ın da dünyevileşmeye açık olduğu ve hatta dünyevileştiği öne sürülmüştür. İslam'daki iman anlayışı İslam'ın ahkâm/amel boyutu, İslam'da ruhban sınıfının olmayışı ve en önemlisi de İslam'ın tahrif olmamış yegane ve son din olması, onun seküler olmasını engellemiştir. İslam, modernite karşısında, özünde bir değişikliğe uğramadan tamamen yeni yorumlarla medeniyeti almış, sekülerizmden etkilenmemiştir. İslam ahlakı ise, sosyal birlik ve bütünlüğü korumadaki büyük rolünü hiçbir sekteye uğramadan devam ettirmiş ve ettirecektir de.

KAYNAKLAR

- Altıntaş, R. (2005). *Din ve Sekülerleşme*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Berger, P. L. (2005). *Kutsal Şemsiye*. (A. Coşkun, Çev.) İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Kirman, M. A. (2005). *Din ve Sekülerleşme*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Köse, A. (2002). *Sekülerizm Sorgulanıyor*. İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Luckman, T. (2003). *Görünmeyen Din*. (A. Coşkun; F. Aydın Çev.) İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Marshall, G. (2003). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay; D. Kömürcü Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Türkdoğan, O. (2005). *İslam Değerler Sistemi ve Max Weber*. İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayınları.

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / *Received*: 13.03.2018 • Kabul Tarihi / *Accepted*:26.05.2018

Ödemiş Mezar Taşlarındaki Kitabe Özellikleri ve İçerikleri Üzerine Bir Değerlendirme

Edip YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi

Bitlis Eren Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

ORCID: 0000-0002-9041-2396

eyilmaz_mus@hotmail.com

Öz

Mezar taşları tarihimizin en önemli ve sessiz şahitleridirler. Mezar taşlarımız mimari varlıklarımız içerisinde bir dünya mirasıdır. Türkler, tarih sahnesinde yer aldıkları günden beri mezar yapılarına önem vermişlerdir. Bazen kurgan adı verilen anıt mezarlar inşa ederek ölüleri buraya gömmüşler; bazen de mezarlar kaybolmasın diye başlarına balbal adını verdikleri taşlar dikmişlerdir. Bu gelenek Türklerin İslâmiyeti kabulünden sonra da devam etmiş; bir taraftan türbe ve kümbet tipi mezarlar inşa ederken, diğer taraftan sandukalı ve şahideli mezarlar yapmışlar. Sadece mezarların başına taş dikmekle kalmamışlar; mezar taşlarına yazdıkları kitabelerle ölüme bakış açıları, inanç yapıları, insanlardan beklentilerini edebi bir dille ifadenin yanında; vefat eden şahsın kimliği, mesleği ve vefat tarihi hakkında yörenin tarihine ve biyografisine ışık tutan önemli bilgilere de yer verilmektedir. Diğer taraftan taşlardaki değişik süslemelerle dönem ve yörenin sanat anlayışı gelecek nesillere aktarılmaktadır.

Ne yazık ki, bu değerli kültür varlıklarımız, çeşitli sebeplerle gün geçtikçe yok olmaktadır. Yetersiz de olsa Anadolu'nun birçok yerinde yapılan çalışmaların yanında, önemli mezar taşı potansiyeline sahip Ödemiş yöresinde yaptığımız araştırma ve incelemelerle, gelecek nesillere bu değerleri taşımak amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ödemiş, mezar taşı(şahide), kitabe, hat.

An Assessment on the Inscriptions and Contents of the Odemis Tombstones

Abstract

Gravestones are the most important and silent witnesses of our history. They create a meaningful architectural world heritage. Turks, attach much importance to graves since they occurred in the stage of history. Sometimes they built Kurgan as a grave or put up a gravestone, named Balbal, on the head of the grave to not to lose it. This tradition continued among Turks after becoming muslim as well. Turks constructed their graves as tombs and cupolas beside graves with sarcophagus and tombstones. They not only put up tombstones on the head of the graves also expressed their feelings and aspect about death, their belief system and expectations from human being in a literary language on the epitaphs. These epitaphs enlighten us about the local life history with some details like identity, occupation and date of death. Besides, local sense of art has been handed down the next generations with the varied ornaments on these tombs.

Unfortunately, these valuable cultural properties have been disappearing day by day because of various reasons. However, there are some researches and studies on these gravestones around Anatolia at the least. In this study, these values are aimed to hand down the next generations with the researches and studies around Ödemiş which has one of the most important potential of gravestone.

Keywords: Ödemiş, gravestone, epitaph, caligraph.

GİRİŞ

Müslüman Türklerin 11. Yüzyıldan itibaren Anadolu'ya yerleşmeleri ve Anadolu'da kurulan beylikler, özellikle Anadolu Selçukluları döneminde Türbe ve kümbet mimarisi oldukça gelişmişti. Diğer taraftan mezarların başına yazılı ve yazısız mezar taşı dikme geleneğinin yaygın hale gelmesini sağlamışlardır (Haseki, 1976: 7). Bu gelenek beylikler döneminde de devam etmiştir.

Beylikler döneminden sonra Anadolu'ya hâkim olan Osmanlıların ilk dönemlerine Bursa başta olmak üzere İznik, İstanbul, Edirne, Gelibolu ve Kırklareli yörelerinde birbirinden güzel örnekler ortaya konmuştur (Karaağaç, 1994; Sağıroğlu, 2005: 5).

Lale Devri ile başlayan batılılaşma döneminde, tohum yapısında olduğu gibi mimaride de önemli bazı değişiklikler göze çarpar. Dolayısı ile mezar taşlarına da yansıyan bu değişikliklerle Barok, rokoko, Ampir üslubu ile yapılan bitkisel süslemeler mezar taşlarını süslemektedir. Kıvrık dallar, akantus yaprakları, lale, sümbül, karanfil, hurma ağacı, üzüm, kurdelalara sarılmış güller, servi, nar vs. gibi bitkisel motiflerin yanında; özellikle Batı Anadolu yöresinde cami, şadırvan, köşk, konak ve ev gibi mimari unsurlar da mezar taşlarına işlenmiştir (Tunçel, 1989: 7). Batı Anadolu'nun muhtelif yerlerinde ve çalışma sahamız olan Ödemiş yöresinde de bu tür örneklere rastlanmaktadır (Yılmaz, 2013).

Osmanlı Dönemi mezar taşı kitabelerinde genellikle sülüs olmak üzere, talik ve nadir de olsa rik'a türü yazılar kullanılmıştır (Derman, 1975: 36-37). Aynı şekilde Ödemiş yöresindeki mezar taşı kitabelerinde de sülüs, ta'lik ve rik'a türü yazılar kullanılmıştır (Yılmaz, 2013).

Anadolu'nun şirin bir köşesi olup, verimli topraklara sahip olan Küçükmenderes havzası, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Beylikler döneminde Aydınogulları Beyliğinin merkezi konumunda olan Ödemiş ve çevresi Fatih Sultan Mehmed zamanında Osmanlı topraklarına katılarak önemini devam ettirmiştir (Ünal, 2001: 4).

2009 ve 2010 Yıllarında başta Ödemiş merkez olmak üzere Ödemiş'e bağlı 30'u aşkın belde ve köylerde yaptığımız araştırma ve incelemelerde 2700 civarında mezar taşı tespit edilerek kayıt altına alınmıştır. Bu mezar taşlarından Birgi Ulu Camii (Aydınoglu Mehmet Bey Camii) haziresinde bulunan Aydınoglu Mehmet Bey ve çocuklarına ait 4 adet sabit mezar dışında 20 civarında sonradan buraya konulmuş mezar taşı beylikler dönemine ait olup diğerleri Osmanlı dönemi mezar taşlarıdır. Burada bu mezar taşlarını kitabe özellikleri, içerikleri, tespit ettiğimiz önemli şahsiyetler ve muhaceretle buraya gelip yerleşenler hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Tipolojik Özellikleri

Tipolojik olarak Birgi Ulu Camii haziresinde bulunan Aydınoglu Mehmet Bet ve çocuklarına ait 4 adet mezar sandukalı, Birgi Karaoglu camii haziresinde bulunan

iki adet mezar taşı pehleli ve şahideli olup, diğer mezarların tamamı şahideli mezarlardır. Mezarların bir kısmında baş ve ayak şahidesi bulunurken bir kısmında sadece baş şahidesi mevcuttur. Şahidelerin tamamı dikdörtgen formundadırlar. Sadece Birgi İmam Birgivi mezarlığında bulan bir mezarın baş ve ayak şahidesi silindirik tiptedir.

Erkek mezar taşlarının baş şahidelerinde süsleme unsur bulunmamakta ve sade görünümlüdür. Bazı ayak taşlarında servi, lale ve sarmaşık motiflerine rastlanmıştır. Başlık olarak sarık, kavuk, son dönemlerde ise genellikle fes kullanılmıştır. Kadın mezar taşlarının baş taşlarının tepelik ve alınlık kısımlarında bitkisel ve mimari süslemelere yer verilmiş; ayak şahidelerinin bir kısmı sade, bir kısmı da erkek mezar taşlarında olduğu gibi, servi, lale ve sarmaşık motifleri ile bezenmiştir. Kitabeler baş şahidelerinin iç kısmına kabartma olarak işlenmiştir.

Mezar taşları tipolojik olarak batı Anadolu mezar tipolojisindedirler. Ancak Ödemiş müzesinde tespit ettiğimiz bir mezar taşı hem tipolojik olarak, hem de kimliği bakımından önem arz ettiği için istifadenize sunmak istiyorum. Halep Yunan katoliği Andon Rafael'e ait olan bu mezar taşının kitabesi Latince ve Arapça yazılmıştır.

Eser 1. Andon Rafael'in Mezar Taşı

Kitabesi:

Latince yazının Türkçesi:

Bu 7 Ocak 1897’de 74 yaşında ölen Halep Yunan Katoligi Andon’un oğlu Rafael Ghaliornan’ın mezar taşıdır.

Arapçası:

El-müntakil ila rahmetihi taala Andon Rufayil

Ğazalu’l-Halebi fi kanuni sani ğurre fi sene 1897

Ve lehu mine’l-ömri 74

Tanım: Ödemiş Müzesi bahçesine konulan mezar taşı, iki dilde yazılı kitabesi ve tipolojisi ile yöredeki tek örnektir. Düşey dikdörtgen formundaki mezar taşının çevresi bordürle çevrilidir. Bordürün içi kabartma bir şekilde işlenmiş zeytin yaprakları ile doldurulmuştur. Mezar taşının sağ kenarı kırıktır. Şahidenin tepe kısmına gırlant motifî işlenmiştir.

Mezar taşının üst kısmında Latince yedi satır oyma bir şekilde yazılmıştır. Alt kısımda ise üç satır celî sülüs yazı, etrafı oyularak kabartma bir şekilde yazılmıştır. Kitabede mevtanın kaç yaşında vefat ettiği belirtilmiştir.

Kitabe Özellikleri:

Kitabeler büyük ekseriyetle Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Bunun yanında Arapça, hatta Farsça yazılmış kitabeler de mevcuttur. Başlık olarak;

“Huve’l-Baki

Huve’l-Muin

Huve’l-Hallaku’l-Baki

Huve’l-Hayu’l-lezi Layemut

Huve Dost

Ah mine’l-mevt”

“Ah mevt” gibi ibareler kullanılmıştır.

Kitabelerden Osmanlı Türkçesi ile yazılan en kısa ve anlamlı olanı

“Ziyaretten murad olan bir duadır

Bu gun bana ise yarın sanadır.”

Diğer bazı örnekler şöyledir:

Türkçe Kitabeler

Genç yaşta vefat eden şahsın kitabesi

“Nazeninim gitti cennet bağına

Firakını kodi valideyni canına

.....

Ah ile zar kılarım gençliğime doymadım

Derdime derman aradım bir ilacın bulmadım

Hasreta fani dünyada tul ömür sürmedim

Firkata takdir böyle imiş ta ezelden bilmedim

Diğer Örnekler

Okuya bir Fatiha rahmeten li'l-alemin

Durağı cennet ola fî makam-ı emin

Bu merkade her kim iderse dua

İde mahşerde şefaata mücteba

İlahi beni sen eyle mağfur

Cemalin rü'yetiyle mesrur

Cennetin kevserinden beni içür

Sıratı berk-i hatif gibi geçür

Sarılıb çıkdı dıraht-ı ömrüme mar-ı ecel

Aşiyân-ı tende yatar bülbül-i can bi-haber

Ger cihanda mümkün olsa idi beka

Terk idub gitmez idi andan Mustafa”

Hastalıktan vefat eden şahsın mezar taşı kitabesi

“İbret alsun seng-i kabrimden bütün ehl-i fena

Çarhın ahvali hemişe böyle olmuş bi-vefa

Çaresiz bir derde düşdüm bulmadım asla deva

Zevc-i evladımdan itmişdir beni ahir cüda”

Bunlar gibi çok değişik kitabeler yanında, halk arasında “dünya Sultan Süleyman’a da kalmadı” sözünün mezar taşına daha farklı şekilde nakşedilmiş şu sözler manidardır:

*“Ne kadar şayi olsa cihanda şanın
Akibet iki taş olur nişanın
Süleyman olup tahtını yel götürse
Mezaristan olur sonra mekânın”*

Arapça kitabelere örnek

*“İlahî ente rahmanî
Recaî minke gufranî
Ve la te’huz bi-isyanî
Kemmik kulle noksanî*

*İlahi abduke’l-asi etaka
Mukirrun bi’z-zünûbi kad daaka
Fe in tağfir fe-innehu li zaka
Fe in tatrud fe men yarham sivaka*

*Zünubi ke-mevci’l-bihari bel hiye ekser
Sağiruha mislu’l-cibali bel hüve ekber
Lakin inde’l-kerimi iza afa
Ke-cenahi’l-baudeti bel hiye asgar”*

Ödemiş Bademli beldesi büyük mezarlıkta tespit ettiğimiz ve yaptığımız araştırmalarda Mevlana’ya ait olduğunu anlaşılan sözleri (Berk, 2006: 41) ihtiva eden tek Farsça kitabeli mezar taşında şu ifadeler yer almaktadır:

Kitabesi:

*“Huve dost sene 1296
Ya Rab bı-ibadat-i resuli’s-sakalayn
Ya Rab bı-ğaza kunende-i Bedr u Huneyn
İsyan-ı mera du nim kun der Arasat
Nimeş bı-Hasan bıbahş nimeş bı-Hüseyn*

Koca Hacı zade merhum

Hacı Mustafa Babanın

Rûhuna Fâtiha”

Türkçesi şöyledir

“Dost O’dur(Allah’tır)

Ya Rab, insan ve cinlerin peygamberi hürmetine

Ya Rab, Bedir ve Huneyn gazileri hürmetine

Günahlarımı mahşerde(hesap gününde) ikiye ayır

Yarısını Hz. Hasan, yarısını Hz. Hüseyin hürmetine bağışla”

Yukarıdaki kitabelere benzer birçok kitabe örnekleri ile Ödemiş mezar taşları birer kültür hazinesidir.

Önemli Şahsiyetler:

Mezar Taşı kitabelerinin incelenmesinde, o yörede yaşamış çok sayıda önemli şahsiyetlerin kimliğine ulaşma imkânı bulduk. Şöyle ki:

Birgi Beldesi Ulu Camii haziresinde bulunan Aydınoğlu Mehmet Bey ve çocuklarına ait bilinen sandukalı dört adet mezarın dışında, cami haziresine sonradan konulan Aydınoğlu Mehmet Bey’in kızı Hanzâde Hatun’un mezar taşı, Aynı beldede Birgi müftüsü Seyyid Mustafa Rağıb, Birgi Hakimi Akif Ali Efendi’nin Kızı, Birgi Hakimi Karafireli Seyyid İbrahim Edhem Efendi’nin mezar taşları, Bozdağ Beldesi mezarlığında Mekteb-i Sultani¹ müderrisi Muhammed Ali Efendi bin Veliyüddin Tavasi ve mahkeme kâtibi Mehmed emin Efendi’ye ait mezar taşları, Birgi Beldesi Karaoğlu Camii haziresinde Kara-zade fahru’l-müderrisin Hacı Mustafa Efendi’nin mezarı, şeyhü’l-kurra-zade Abdurrahman Aziz Efendi’nin mezarı, Bademli Beldesi Büyük mezarlıkta Ödemiş Voyvodası² Kılıcı-zade Hasan Oğlu Seyyid Muhammed Ağa’nın mezar taşı ile musalla şeyhi Bademyevi Şeyh Osman Efendi’ye ait mezar taşı, Anadolu Kazaskeri Biraderzade Yakub Efendi kerimesi Münevver Hanım’ın mezar taşı, Ovakent aile mezarlığında Şeyhü’l-islâm müsteşarı Hacı Hüseyin Kamil Efendi’nin hemşiresine ait mezar taşı, Çamlıca köy mezarlığında Çamlıcalı Musa Oğlu Hüseyin Efe’nin mezar taşı, Hamamköy’de Sinablı Sipahi Mendegüme Ağası

¹ Mekteb-i Sultani: Bugünkü Galatasaray Lisesi’nin ilk adıdır. Müslim gayr-ı Müslim zengin aile çocuklarının gittiği okul (Pakalın,1971: 455).

² Voyvoda: Reis, subaşı, ağa anlamına gelir. Daha sonraları kaza kaymakamlarına da bu isim verilmiştir. (Pakalın, 1971: 598).

Abdullah Ağa'nın mezar taşı ile Gölcük Beldesi Örselli mezarlığında Haşimi neslinden Aişe Kadın'ın mezar taşı tespit edilenlerden bazılarıdır.

Muhaceret(Göç) Hareketleri:

Verimli topraklara sahip Ödemiş yöresine, şimdi olduğu gibi geçmişte de Anadolu'nun değişik yörelerinden olduğu gibi, diğer Osmanlı topraklarından çok sayıda insanın gelip buraya yerleştiklerini mezar taşı kitabelerinden anlamaktayız. Bunlardan bazılarını nazarınıza sunmak istiyorum:

Vanlı Seyid Mustafa Ağa, Van'dan gelerek Birgi beyin emrinde çalışmış ve burada vefat ederek İmam Birgivi mezarlığına defnedilmiştir.

Geylan muhacirlerine ait aile mezarlığı Ödemiş merkez Tombaklı mezarlığındadır. Kacar muhacirlerinden Hacı arab Oğlu İsmail Oğlu Muhammed'in mezarı Kurucaova köyü mezarlığında yer almaktadır

Mezar taşı kitabesinde Mütevelliden Nevşehri, mutavattinen Bademyevi olarak geçen Mehmed Seyidi Çelebi Efendi adlı şahsın mezar taşı Bademli Büyük Mezarlıktadır. Yine Mısırlı Hacı Muhammed oğlu masum Zeynelabidin'in mezarı aynı mezarlıkta yer almaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz Haşimi neslinden Fatma kızı Aişe kadın adlı bayanın Gölcük'teki mezarı, Sirozlu Osman bin Ahmed, Tavaslı Mekteb-i Sultani müderrisinin mezarı Bozdağ beldesinde yer almaktadır. Bunun dışında Karafireli, Selanikli, Sirozlu, İstanköylü, Çemişgezekli, Kürt, Arap lakaplı şahıslara ait mezar taşlar ile benzer birçok örnekleri saymak mümkündür.

Vefat Sebepleri

Yukarıdaki hususlara ilave olarak, mezar taşı kitabelerin vefat sebebi olarak suda boğulma, ishal, ağaç altında kalma, hastalık, öldürülme gibi sebepler gösterilebilir. Bunlardan önemli gördüğüm iki örnek vermek istiyorum.

Yolüstü (Bezdegüme) köyünde tespit ettiğimiz bir mezar taşında av sırasında kaplan tarafından öldürüldüğü söylenen Koca Mehmet adlı şahsın mezar taşı ve kitabesi aşağıya alınmıştır. Mezar taşının gövde kısmında kitabe dışında bir av tüfeği kabartma olarak işlenmiştir. Bu özelliği ile bu taş yöredeki tek örnektir.

Bezdegümeli Koca Mehmed'in Mezarı

Kitabesi :

Huve'l-Hayyu'l-Baki 1237/1821

Ruhuna

Fâtiha

Mezarım yol

Üstüne kosunlar

Gelen geçen Bezdegümelî Koca Mehmed deyu nefer
Koca tağ başında kaplan ini
..... yandan gelen düşman oni
Bek dağının ardı bayırda geleni
Kıratın yetişdiği çayır değil mi
(altı gömülü olduğundan okunamamıştır).

Eser 2. Bezdegümelî Koca Mehmed'in Baş Şahidesi

Diğer taraftan, Bozdağ Beldesi mezarlığında sel baskını sırasında boğulan Saniye ve Nazmiye adlı iki kız kardeşe ait mezar taşı ve kitabeleri aşağıdadır.

Karamanî zade Hacı Alim Efendi Kerimesi Saniye Hanım'ın Mezarı

Kitabesi :

Ah mine'l-mevt sene 1317 fi 9 Temmuz/22 Temmuz 1901

Bu cihan bağında kimse ummasun asla vefa

Tazelikte ğarka-i seylab idub ömrüm heba

Çıkmadı bir kimse kim tahlisime tedbir ide
Çare var mı böyle yazmış gelin takdir-i Huda
Karamanî zade Hacı Alim Efendi
Kerimesi Saniye Hanım'ın
Rûhuna Fâtiha

Karamanî zade Hacı Alim Efendi Kerimesi Nazmiyye'nin Mezarı

Kitabesi:

Ah mine'l-mevt sene 1317 9 Temmuz/22 Temmuz 1901
Nazeninim aldı seylab-ı kaza
Valideyne sabır virsun Huda
Karamanî zade Hacı Alim
5 Efendi kerimesi Nazmiyye
6 Hanım ruhuna Fâtiha

Eser 3. Karamanî zade Hacı Alim Efendi Kerimesi Saniye ve Nazmiye Hanımların Baş şahideleri

Meslek olarak, Anadolu kazasker, bakkal, bakırcı, barutçu, boyacı, çilingir, değirmenci, demirci, deveci, fidancı, hafız, hâkim, hattat, hatip, imam, kasap, katmerci, kavukçu, kaymakam, keçeci, kundakçı, kurbanacı, mahkeme kâtibi, mesci, molla, muhaddis, musalla şeyhi, müderris, müezzin, müftü, mülazım, mütevellî, nalçacı, nalinci, sapanacı, semerci, ser bevvabin, sipahi, şeyhülislam müsteşarı, şeyhu'l-kurra, terzi, urgancı, voyvoda, yağcı gibi birçok örnek verilebilir.

Diğer taraftan, Berakende, Elci, Sarıtekeli aşiretlerine mensup şahısların yanında; Kacar ve Geylan muhacirlerine ait mezar taşları da tespit edilmiştir.

SONUÇ

Ödemiş yöresinde incelediğimiz mezar taşı kitabelerinde edebi olarak birbirinden güzel Osmanlıca, Arapça ve hatta Farsça ibarelerde, yörede yaşayan insanların meslekleri yanında; kültürüne, hayata ve ölüme bakış açısına, inanç yapılarına dair fevkalade güzel tespitler yapılmıştır.

Diğer taraftan, Ödemiş yöresi, verimli toprakları sayesinde Anadolu'dan ve sair Osmanlı topraklarından birçok göç olayına sahne olmuştur. Dışarıdan gelenler buradaki halk ile karışıp kaynaşarak bu yörenin sakinlerini meydana getirmişlerdir. Irkları ayrı, memleketleri ayrı olduğu halde, bu ayrılıkta bir gayrılık görülüyor ve hissedilmiyor; çünkü dilleri bir, dinleri bir, kibleleri bir, bayrakları bir, vatanları bir... Böylece tasa ve kıvançta bir olan bir topluluk haline gelmişler. Kardeşçe yaşamayı gerektiren bu birliklere rağmen, birliğimizi bozmaya çalışan iç ve dış düşmanlara fırsat verilmemelidir.

KAYNAKLAR

- Berk, S. (2006). *Hat Sanatı*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Derman, U. (1975). Mezar Kitabelerinde Yazı Sanatımız. *Turing Otomobil Kurumu Belleteni* 49(328), 36-47.
- Haseki, M. (1976). *Plastik Açısından Türk Mezar Taşları*. İstanbul: İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi.
- Karaağaç, D. (1994). *Bursa'daki 14-15. Yüzyıl Mezar taşları*. Ankara: Özel Yayın
- Pakalın, M. Z. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Sağiroğlu, A. (2005). *Kayseri Zamantı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi.
- Tunçel, G. (1989). *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Ünal, R. H. (2001). *Birgi Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Yılmaz, E. (2013). *İzmir Ödemiş'teki Türk-İslâm Devri Mezar Taşları* (Doktora Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EKLER (Önemli şahsiyetlerden bazılarına ait mezar taşları)

Ek Eser 1. Kılıcı zade Hasan Oğlu Seyyid M. Ağa Kitabesi

Huve'l-Muin sene 1228
İlahî Ravza-i cinan eyle makamın dua
Kılıcı zade Hasan oğlu
Merhum Seyyid Muhammed Ağa
Rûhuna Fâtiha

Ek Eser 2. Vanlı Seyyid Mustafa Ağa Kitabesi

Huve'l-Muin
Bu merkade her kim iderse
İde mahşerde şefa'at mücteba
Birgi voyvodası kapuci
Başı Hacı Osman Ağa'nın
Hizmetinde olub sadakatli merhum
Vanlı Seyyid Mustafa Ağa ruhuna Fatiha
Sene 1226 Ramazan 8

Ek Eser 3. Haşimi Neslinden Fatıma Kızı Aişe Kadın Kitabesi

Ah mine'l-mevt
Fatıma kızı merhume Aişe
Kadın Haşimî neslinden
Sene 1183/

Ek Eser 4. Müderris-i Sultani Veliyüddin Tavasi Kitabesi

Huve'l-Hayyu'-Baki
El-Müderrisu's-sultani
Muhammed Ali Efendi ibni
Veliyüddin Tavasi
Ruhuna Fatiha sene 1291/1874

Ek Eser 5. Musalla Şeyhi Bademyevi Şeyh Osman Efendi Kitabesi

Huve'l-Hallaku'l-Baki
Musalla şeyhi hem ismi Osman
Hatasın eyle ya Rabb afv u ğufrân
Merhum ve mağfur leh Tazyikeli
Mevliden Bademyeli Mutena
Eş-şeyh Osman Efendi
Ruhîçün Fâtiha
Sene 1257/1841

Ek Eser 6. Birgi Müftüsü Seyyid Mustafa Rağıb Kitabesi

Huve'l-Bakî
Zünubî kemevci'l-bihari bel hiye ekser
Sağiruha mislu'l-cibali bel hiye ekber
Lakin inde'l-kerîmi iza afa
Ke-cenahi'l-baudeti bel hiye asgar
Merhum ve mağfur leh es-seyyid
Mustafa Rağıb el-müfti bi-medineti Bir
Rûhuna Fâtiha sene 1264/1847

Ek Eser 7. Birgi Hâkimi Karafireli Seyyid İbrahim Edhem Ef Kitabesi

Huve'l-Baki

Bu dünyada bulmadım hiç rahatı
İhtiyar itdim anınçun rihleti
Kimse gülmez kimse dahi gülmeye
Zevkine değmez cihanın mihneti
Dar-ı dünya bir misafirhanedir
Akı olan bundan alsun ibreti
Merhum ve mağfur leh Birgi Hâkimi
Karafireli Seyyid İbrahim Edhem Efendi
Rûhuna Fâtiha sene 1237 fi 13 Şevval/
Temmuz 1822

Ek Eser 8. Çamlıcalı Musa Oğlu Hüseyin Efe Kitabesi

Huve'l-Baki
Mezarımı yol üstüne kosunlar
Gelen geçen Hüseyin Ağa ölmüş desinler
Gel efendim nazar eyle şu mezarım taşın
Akil isen gafil olma aklını al başına
Çamlıcalı Musa oğlu Hüseyin Efe
Ruhuna Fatiha
1340/1921

Kurumsal İletişim Açısından Türkiye İş Bankası'nın Kurumsal Reklamları: 1924-1928*

Özlem ÖZDEMİR

Dr.

ORCID: 0000-0003-3144-4651

ozbah2002@yahoo.com

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte, Türkiye ekonomisini güçlendirmek için yeni bir sanayi ve ticaret yatırımı gerekiyordu. Bu nedenle İzmir İktisat Kongresi'nde temelleri atılan ilk ulusal banka olan Türkiye İş Bankası, 26 Ağustos 1924 yılında Atatürk tarafından Celal Bayar önderliğinde kurulmuştur. Özel sektörü geliştirmek için kurulan Türkiye İş Bankası, kurumsal reklamlarını da bu süreçte yayınlamaya başlamıştır. Kurumsal reklamlar, Bankanın kimliğini, kuruluş amacını ve politikalarını ortaya çıkarması açısından önemlidir. Bu nedenle çalışmada, Türkiye İş Bankası'nın 1924–1928 yılları arasında yayınladığı kurumsal reklamlar, Banka'nın kurumsal iletişimi açısından incelenmiştir. Bu çerçevede kapsamında kurumsal reklamlar dönemin gazeteleri olan Hakimiyet-i Milliye, Milliyet ve Akşam gazetelerinden toplanarak nitel metin analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Sonuç olarak, Türkiye İş Bankası kurumsal reklamları aracılığıyla kimliğini, amacını ve politikalarını yansıtmaktadır hipotezi doğrulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye İş Bankası, Kurumsal İletişim, Kurumsal Reklam.

* Bu çalışma Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalında yürütülen Yüksek Lisans çalışmaları kapsamında hazırlanmış olan “Kurum Kimliği Oluşturma Sürecinde Türkiye İş Bankası Kurumsal Reklamlarının Araştırılması: 1924-1932” isimli Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

Corporate Advertising of The İşBank's in Terms of Corporate Communication: 1924-1928

Abstract

Following the founding of the Republic of Turkey, a new industry and trade investment became necessary in order to set the economy of Turkey. For this reason, the first national bank called İşbank, was founded on 26 August 1924 by Atatürk under the leadership of Celal Bayar, at the First Economy Congress in İzmir. İşbank which was established for the private sector development begun to publish its first corporate advertisings in this process. Corporate advertising is important in terms of revealing the identity, purpose and policies of the bank. In this respect, İşbank corporate advertisements published between the years 1924-1928 were analyzed in terms of the Bank's corporate communications. Within this framework, corporate advertisements were collected from newspapers of the period, Hakimiyet-i Milliye, Milliyet and Akşam, and they were analyzed by qualitative text analysis method. In conclusion, İşBank reflects the identity, purpose and policies through its corporate advertising hypothesis is confirmed.

Keywords: İş Bank, Corporate Communication, Corporate Advertising.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu döneminde genellikle yabancıların elinde bulunan ticari sektör, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte Türklerin eline geçmiştir. Ülkenin kalkınması ve gelişmesi için ekonomik bağımsızlığa önem veren Atatürk, ticaret ve sanayiye geliştirme yoluna gitmiştir. İzlenen ekonomik politika, “milli burjuvaziye” dayalı serbest piyasa ekonomisi yaratılması olmuştur. Kurulacak birçok ticari kurumun ilk adımı 1923 yılında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi'nde atılmıştır. Bu Kongre'de ticaret ve sanayi alanında meydana getirilmeye çalışılan bu gelişmeye kredi verecek Türkiye İş Bankası'nın kurulması kararlaştırılmıştır. Böylesi bir ortamda 26 Ağustos 1924 tarihinde kurulan Türkiye İş Bankası kurumsal reklamlar yayınlamaya başlamıştır.

Kurumlar özellikle de yeni kurulanlar hedef kitlelere kurumu doğru bir şekilde anlatabilmek için çok çeşitli türde ve şekilde iletişim çabası içine girmektedirler. Bunlardan bir tanesi de kurumun genel görünümünün anlatıldığı kurumsal reklamdır. Kurumsal reklam, kurumun üst yönetiminin aldığı kararları, politikalarını, amaçlarını, hedeflerini, finansal gücünü, kısacası kimliğini hedef kitlelere tanıtan bir reklam türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Uygulama amacına göre, “halkla ilişkiler reklamcılığı”, “kurumsal imaj reklamcılığı”, “toplumsal içerikli reklam”, prestij reklamcılığı” ya da “kimlik reklamı” gibi adlar alması da bu açıdandır. Herhangi bir kurumun kim olduğunu, ne yaptığını ve nasıl yaptığını anlamak için, öncelikle kurum hakkında doğru bilgilere ulaşılan kurumsal reklamlarına bakmak doğru olacaktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde bir halkla ilişkiler yöntemi olan kurumsal reklam, Türkiye İş Bankası'nın politikaları, hizmetleri, kuruluş amacı, topluma olan katkısı, hedefleri, finansal gücü, kaynakları, teknolojisi ya da yönetimin aldığı kararlar gibi konular hakkında ipuçları vermektedir.

Bu çalışmada, Türkiye İş Bankası'nın kurumsal reklamları incelenerek Banka'nın kurum kimliğinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Türkiye'deki akademik çalışmalar arasında Türkiye İş Bankası'nın kurum kimliğini, kuruluş amacını, imajını, hedeflerini ve politikalarını kurumsal reklamlarını inceleyerek ortaya koyan tarihsel bir araştırmanın bulunmaması çalışmanın önemini oluşturmaktadır. Türkiye İş Bankası'nın 1924–1928 yıllarında gazetelerde yayınladığı kurumsal reklamlarının nitel araştırma tekniklerinden metin analizi ile çözümlenmesi tezin yöntemini oluşturmaktadır. Dönemin koşulları göz önünde bulundurularak kurumsal reklamlar gazetelerden toplanmıştır. Türkiye İş Bankası'nın kurumsal reklamları 1924–1925 yılları arasında Hâkimiyet-i Milliye gazetesinden, 1926–1927 yılları arasında Milliyet gazetesinden ve 1928 yılları ise Akşam gazetesinden toplanmıştır. Süreç olarak 1924–1928 döneminin alınmasının nedeni ise İş Bankası'nın 1924 tarihinde kurulmasıyla birlikte kurumsal reklamlarını yayınlamaya başlamasıdır.

TÜRKİYE İŞ BANKASI'NIN TARİHSEL AÇIDAN ÖNEMİ

İzmir İktisat Kongresi'nde ileri sürülen önerilere ve benimsenen esaslara koşut olarak ekonomik kalkınmanın ve ulusal bağımsızlığın gerçekleşebilmesi için ulusal bankacılık yolunda önemli adımlar atılması gerekmektedir. Bu nedenle, ilk kez İzmir İktisat Kongresi'nde ulusal bankacılığın önemi ortaya çıkmıştır (Artun, 1983: 52). Cumhuriyetin kurucuları, sanayileşmeyi ve kalkınmayı gerçekleştirecek ulusal bir banka kurulması yönünde hemfikirdi. Kurulacak banka, sermayeyi verimli alanlara yatıracak, ulusal bankacılığa öncülük edecek ve Cumhuriyet'in sanayileşmesine katkı sağlayacak nitelikte olacaktı.

Atatürk'ün çizdiği ekonomik modelin gerçekleştirilebilmesinde en önemli araçlardan birini oluşturmak ve İzmir İktisat Kongresi'nde kurulması ilke olarak kabul edilen ana ticaret bankası işlevlerini yerine getirmek üzere, 26 Ağustos 1924 tarihinde, Türkiye İş Bankası kurulmuştur. Böyle bir banka kurmak için gereken sermayenin ilk kaynağını, Kurutuluş Savaşı için Hindistan'da yaşayan Pakistanlı Müslümanlar tarafından Mustafa Kemal'e gönderilen 500-600 bin lira tutarındaki paranın harcanmayan kısmı oluşturmaktadır (Kocabaşoğlu, 2001: 4-9). İş Bankası ilk kurulduğunda iki şube ile göreve başlamış 1929 yılında ise yirmi sekiz şubeye ulaşmıştır (Keyder, 1993: 143). Celal Bayar Banka'nın genel müdürü olmuştur (Aysan, 2004: 60). İş Bankası'nın yöneticileri ise genel olarak milletvekillerinden oluşmaktaydı (Cem, 1989: 290). İş Bankası, özel sektöre kredi desteği de vererek sanayinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır (TİB Sürdürülebilirlik Raporu, 2014: Tezel, 2015: 176). "Atatürk'ün isteği üzerine, Türkiye İş Bankası'nın Büyük Taarruzun ikinci yıldönümünde faaliyete geçişi, siyasal bağımsızlık savaşından sonra ekonomik bağımsızlık savaşının başladığını simgelemektedir" (Akgüç, 1987: 21).

"Türkiye İş Bankası Cumhuriyetin Çocuğudur" saptaması Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile Banka'nın kuruluş ve emekleme dönemlerinin örtüşmesinden dolayıdır. "Cumhuriyet rejimini sağlamlaştırmak için gerçekleştirilmeye çalışılan kurumsal düzenlemeler ve iktisat politikaları hem bankacılık sektörünü hem de İş Bankası'nı etkilemiştir" (Kocabaşoğlu; 2001: 17). 1923-1929 döneminde ekonomiyi inşa etme amaçlı ve devlet destekli liberal ekonomi, "milli iktisat" oluşturulmasını hedeflemekteydi. Milli iktisat anlayışıyla, sermaye kazançlarının milli unsurlara aktarılması ve bu girişimin süreklilik kazanması için ekonominin özel girişim ekseninde örgütlenmesi anlamına gelmekteydi. Milli ekonominin Türk-Müslüman işadamları yaratmak açısından İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar büyük önem taşımaktadır.

Türkiye İş Bankası her ne kadar özel bir ticaret bankası statüsüne sahip olsa da, verilen görevler nedeniyle yarı kamusal bir görünüm kazanmasına neden olmuştur (Kocabaşoğlu, 2001: 29). Türk sermayeli İş Bankası'nın gösterdiği gelişme sayesinde yabancı bankaların Türkiye'de bankacılık sistemi içindeki yeri hızla daralmaya başlamıştır (Tezel, 1994: 124).

Kuruluşundan itibaren çevreyle olan ilişkilere büyük önem veren Banka, çevreyi Banka hakkında bilgilendirmek için basınla ilişkilere özen göstermiştir. O dönemin koşulları göz önüne alındığında halkı Banka'nın kimliği hakkında bilgilendirebilecek tek organ yazılı basındı. "Zira 1920'lerin ortamında ulusal bir banka kurmak gibi bir girişim, olumlu kamuoyu yaratmak, olumsuz kamuoyunu dağıtmak bakımından basının desteği şarttı" (Kocabaşoğlu, 2001: 149).

KURUMSAL REKLAM

Farklı yazarlar tarafından kurumsal reklamcılık; kamu hizmeti reklamcılığı, halkla ilişkiler reklamcılığı, kimlik reklamcılığı, saygınlık reklamcılığı, toplumsal içerikli reklamcılık, iyi niyet reklamcılığı, imaj reklamcılığı ya da sorumluluk reklamcılığı gibi isimlerle de adlandırılmaktadır (Lesly, 1983: 540; Grunig & Hunt, 1984: 22; Cutlip vd., 1985: 11; Oluç, 1990; Jefkins, 1991: 230).

Kurumsal iletişim açısından kurumsal reklamlar büyük önem taşımaktadır. Kurumsal iletişim alanına giren kurumsal reklam, kuruma ilişkin olumlu kamuoyu oluşturmada, kurumu tanıtmada, kurumun amaçlarını, politikalarını, hedeflerini, kararlarını hedef gruplara anlatmada halkla ilişkilerin kullandığı bir iletişim türüdür. Herhangi bir kurum, logosunda veya ambleminde yaptığı değişikliği, diğer bir kurumla birleşmesini, finansal gücünü, yatırım yaptığı alanını, hedeflerini, kurum yönetiminin aldığı kararları, herhangi bir toplumsal ya da siyasal olay karşısında sergilediği tutumunu kurumsal reklam türlerini kullanarak anlatma çabası içine girmektedir.

Kurumsal reklam, halkla ilişkiler içerikli bir tanıtım yöntemidir. Halkla ilişkiler çalışmaları kapsamında kullanılan bu tanıtım yöntemi, kurumun hedef kitlelerine kamu yararı gözetilen bir örgüt olduğunu gösterme amacı gütmektedir. Akyürek (1996: 46-47), halkla ilişkilerin kuruma ilişkin olumlu kamuoyu oluşturmada reklamlardan araç olarak yararlandığı faaliyet türünün kurumsal reklam olduğunu, kurumsal reklamın farkının kurumla ilgili mesaj içeriğinden kaynaklandığını belirtmektedir. Özel amaçlarının yanında genel olarak imaj yaratma ya da kurumun kimliğini tanıtmaya amacı için de kullanılmaktadır (Lesly, 1983: 540; Karpat, 1999: 67-68). Kazancı (2002: 40)'ya göre kurumsal reklam; iyiliksever bir yatırımın ya da topluma dönük faaliyetinden dolayı kurumun medyada yer almasıdır. Burada amaç, karşılıklı anlayış ve iyi niyeti arttırmaya yöneliktir (Cutlip vd., 1985: 11). Kurumsal reklamcılığın amaçları şu şekilde sıralanmaktadır;

- "Kuruluşun isim değişikliğini duyurmak,
- Kuruluşun bir başka kuruluşla birleştiğini ya da ayrıldığını duyurmak,
- Bir kurumun en değerli varlığı yöneticileri, satış elemanları ve çalışanlarıdır. Kurumsal reklamlarla çalışanlarının ya da personel

değişiminin okuyuculara duyurulması, sadece kurumun çalışanlarıyla gurur duyduğunu göstermekle kalmaz aynı zamanda çalışanları arasında güven duygusu yaratır,

- Üretim ve hizmet kapasitesini duyurmak,
- Kuruluşun finansal gücünü ve sağlamlığını göstermek (Seitel, 1987: 295).
- Kuruluşun politikaları, hizmetleri ve amaçları hakkında kamuoyunu bilgilendirmek,
- Kuruluşa karşı olumlu düşünce oluşturmak, (Garbet, 1981: 13).
- Bir kuruluşun farkına varılmasını sağlamak,
- Kurumun ününü ve iyi niyetini arttırmak,
- Finansal çevreler arasında kurumun güvenilirliğini arttırmak,
- Kurumu etkileyebilecek politik kadroları etkilemek ve bilgilendirmek,
- Kuruluşa karşı oluşmuş yanlış anlamaları düzeltmek,
- Kurum için destek sağlamak (MacEwen, 1989: 181).
- Kurumun sosyal, politik ve çevresel konular hakkında görüşlerini bildirmek (O'Guinn vd., 1997: 556).
- “Kurumun güncel görünümünü ortaya koymak,
- Kurumun ekonominin genel görünümüyle bir bütün olduğunu ortaya koymak (Sabuncuoğlu, 1998: 26).

Kurumsal reklam, kurumun tanıtılması, kurumun üst yönetiminin izlediği politikaları, eylemleri ve düşünceleri kamuoyuna benimsetilmesi, kuruma maddi ve manevi desteğin sağlanması amacıyla gerçekleştirilen; kurumun finansal gücünü, topluma faydalarını kamular üzerinde iyi niyet ve güven duyguları yaratan kullanım amaçlarına göre değişik isimler alan reklam türü olarak değerlendirilebilir.

KURUMSAL REKLAMDA HEDEF KİTLE

Kurumsal reklamın seslendiği hedef kitle, toplumun içinde yer alan kurumun eylem ve işlemlerinden olumlu ya da olumsuz etkilenen, düşünce ve eylemleriyle kurumu etkileyen, ortak çıkarlara, kanılara ve davranışlara sahip belirli ve sınırlı grup olarak tanımlanabilir. Her kurum veya kuruluşun çalışma alanına ve iletişim politikasına göre hitap edeceği kitle de değişik olacaktır. Kurum hakkında hedef kitlelere bilgiler veren kurumsal reklamlarda iletilecek mesaj hedef kitlenin özelliklerine ve konumuna göre biçimlendirilmektedir. “Kurumun yayınladığı bir

kurumsal reklam, hedef kitlenin; ne söylüyor, bunları niçin bana söylüyor, ne yapmamı istiyor? sorularını yanıtlayabilmelidir” (Akyürek, 1996: 47).

Kurumun yapısına, amacına ve hedefine göre hedef kitleler azaltılıp çoğaltılabilir. Eğitim, kültür, gelir, sosyo-ekonomik durumu birbirinden farklı olan hedef kitleleri çeşitli başlıklar altında sıralamak mümkün. Genel olarak kurumsal reklamların ulaşmak istediği başlıca hedef kitleler şu şekilde sıralanmaktadır;

Çalışanlar: Bir kuruluşta hedef kitle olarak çalışanlar en üst yöneticiden en alt kademe çalışan bütün personeldir. Kurumun başarısı için çalışanların desteği son derece önemlidir (Çamdereli, 2005: 66).

Ortaklar: Daha güçlü olmak, genişlemek ve yetki alanlarını arttırmak için başka kurumlarla da ortaklık ilişkileri kurar ya da birleşirler. Bazen de kurulan ortaklık ilişkisinde güçlü olan ortak zayıf olan ortağı devralarak bünyesine katar. Böylece ortaklar kurumun kar ve zararını paylaşan grubu oluşturmaktadır.

Müşteriler: Müşteriler, kurumun müşterisi olmayıp kurum tarafından sunulacak hizmetin niteliği ile ilgilenen bireylerden oluşmaktadır. Müşterilerle iyi ilişkiler kuramayan bir kurumun hedeflerine ulaşması oldukça zordur. Yoğun rekabet ortamında diğer kurumlardan ayrılabilmek için potansiyel müşterilerin beklenti ve isteklerini göz önünde bulunduran kurumlar daha başarılı olabilmektedirler. Bu ilişkinin kurulmasının başında da kurumsal reklamlar gelmektedir. Kurumlar yayınladıkları kurumsal reklâmlarında potansiyel müşterilere yönelik çalışmalarını, olanaklarını, ürün ve hizmetlerini anlatmaktadırlar.

Rakipler: Bir kurum çevresinde aynı amaçla kurulan, aynı faaliyetleri yerine getiren bütün kurumlar birbirlerinin rakipleri durumundadır (Çamdereli, 2005: 66). Bu yoğun rekabet ortamında kurumlar hem rakiplerinin saldırılarına göğüs germek hem de rakiplerinden farklılıklarını anlatmak için kurumsal reklâmlar yayınladılar. Rekabet ortamında kurumun güçlü yönlerini anlatıp öğretim amacı güden kurumsal reklamlar yayınlanmaktadır.

Finansal Kuruluşlar (Kredi ve Kaynak Sağlayanlar): “Kurumlar her zaman kendi öz kaynaklarıyla yeterli sermayeyi sağlayamazlar. Küçük bir kuruluş için yerel bankalarla başlayan finansal hedef kitle, sigorta şirketleri, yapı kredi kurumları, ticari bankalar, yatırım analizcileri, ticari birliklere kadar uzanmaktadır. Kredi isteğinde bulunan kurumun yöneticilerinin meslek karakterleri, kredi koşullarına uygun ve kredinin düzenli kullanılmasının önkoşulu olarak gösterilir” (Kocabaş vd., 1999: 88). İleride finansal gereksinimlere ihtiyaç duyulacağından hareketle kurumlar yatırımlarını, pazar paylarını, karlarını, hisselerini ya da sermayesini duyurmak amacıyla finansal içerikli kurumsal reklamlar yayınladılar.

Hammadde ya da hizmet sağlayanlar: “Kurumlar faaliyet gösterdikleri alanda hammadde, yarı işlenmiş veya işlenmiş madde ya da çeşitli araç, malzeme sağlayan kuruluşlarla ilişki içerisindedirler. Bu kuruluşlarla iyi ilişkilerin

kurulması, alınacak malın devamlılığı, güvenilirliği ve kalitesi açısından son derece önemlidir” (Kocabaş vd., 1999: 86). Hammadde ya da hizmet sağlayan kurumlara, kurumun karlılığını, finansal gücünü, büyük bir kurum olduğunu ve hizmetinin kalitesini gösteren finansal içerikli kurumsal reklamlar yayınlanır.

Kurum içinde ve dışında meydana gelen herhangi bir değişikliğin kurumun iç ve dış çevresine duyurması gerekmektedir. Bu amaçla hedef kitleye yönelik kurumsal reklamlar bilgilendirme amaçlı olarak yayınlanmaktadır. Kurumun bir başka kurumla birleştiğini duyurmak, personel değişikliğini duyurmak, çalışanlar arasında kuruma karşı olumlu düşünce geliştirmek, kurumun finansal gücünü, kurum içi hizmetlerini ve politikalarını duyurmak kurumsal reklamlara konu olabilecek başlıklardır.

KURUMSAL REKLAM TÜRLERİ

Her kurum veya kuruluşun çalışma alanına göre kurum hakkında doğru bilgiler veren kurumsal reklam türü de birbirinden farklı olacaktır.

Kurumsal Kimlik Reklamı: Kimlik reklamı, kurumun kim olduğunu ve ne yaptığını yansıtmaktadır. Kurumun isim değişikliğinin kamuoyuna duyurulmasında başvurulan bir kurumsal reklam türüdür (Moriarty, 1991: 371-372). Kimlik reklamı, kurumun adını ve yaptığı işin doğasına dikkat çekmek için belirli kitleler arasında ününü arttırmak veya sürdürmek için kullanılmaktadır. Birçok büyük kurum, kurumun adı, logosu, markası ve kurum imzasıyla tanımlanan kurum kimliğini korumak ve sürdürmek için büyük çaba sarf etmektedir. Kurum bunlardan herhangi birinde bir değişiklik yaparsa bunu kimlik reklamı aracılığıyla hedef kitlelere duyurmaktadır (Wells vd., 1989: 536-537).

Kriz Döneminde Uygulanan Kurumsal Reklam: “Kriz, örgütün üst düzey hedeflerini tehdit eden, işletmenin yaşamını tehlikeye sokan ve işletmenin hızla tepki göstermesinin zorunlu olduğu özel bir durum olarak tanımlanmaktadır” (Can, 1992: 297). İşletmenin yapısını tehdit eden krizler oldukça çeşitlidir. Ekonomik dalgalanmalar, istikrarsızlıklar, hükümet boşluğu, savaşlar, grevler ya da doğal afetler gibi nedenler işletmeyi krize sokabilmektedir. Bu gibi durumlarda yayınlanan kurumsal reklamlar daha çok kurum hakkında çıkan yanlış haberler, kamu algılamalarındaki değişiklikler ya da kuruma karşı yapılan saldırılar gibi beklenmedik durumlarda uygulanmaktadır (Moriarty, 1991: 374).

Finansal İçerikli Kurumsal Reklam: Potansiyel yatırımcıları teşvik etme özelliğine sahip kurumun mali durumu ve geleceğine yönelik uygulamaların nasıl gerçekleştirileceğini anlatan bir kurumsal reklam türüdür. Finansal reklamlar, şirketin rakip kuruluşlardan farklılığını vurgulamak, finansal karlılıkları, pazar payları, yıllara göre büyüme oranları hakkında bilgi vermek amacıyla da kullanılmaktadır. Şirketlerin yıllık finansal raporları ve bu raporların ilgili kişilere sunulması da finansal reklamın bir başka şeklidir. Ekonomi basınında kuruluşun

yeni ortaklarının ya da yönetim kurulu üyelerinin yaptığı büyük işlerin ilgili çevrelere duyurulmasında da finansal reklam kullanılır (Karpaz, 1999: 122). Finansal reklamlar aynı zamanda özel bir şirketin hisselerinin satılarak halka arz edilmesi, hisselerinin satılarak halka açılması, hisselerinin menkul kıymetler borsasında işlem görmesi, ulusal kuruluşların özelleştirilmesinde, şirketin kredi istemlerine tahvil sunma çabalarını yansıtmak amacıyla kullanılmaktadır (Karpaz, 1999:122).

Bilgilendirici (İkna Edici) Kurumsal Reklam: Bilgilendirici (İkna Edici) kurumsal reklam hedef kitleye kurumu anlatıp öğretme amacı gütmektedir. Böylece belirli hedef kitlenin bunlara olumlu bakması sağlanmış olur. Ürün benzeri olan firma veya örgütle karıştırılması da önlenir (Oluç, 1990: 8). Örneğin, kurumun faaliyet alanı, kalite standardı, yeni bir binaya taşınması adres ve telefon numaralarındaki değişiklikler, kullandığı teknolojinin yapısı bilgilendirici reklam türüne girmektedir.

Anımsatmaya Yönelik Kurumsal Reklam : Bilgilendirici reklamın arkasından bir süre sonra anımsatıcı nitelikte yapılan kurumsal reklamlar bu türdendir (Oluç, 1990: 8). Amaç kurumu hatırlatmaktır. Kurumun kutlama türündeki reklamları da bu gruba girmektedir. Örneğin, bir kurumun gerçekleştirdiği ikna edici reklamlardan sonra, aynı kurumun sadece logosunu kullanarak reklam yapması ya da 23 Nisan, 19 Mayıs, Anneler Günü gibi toplum tarafından önem taşıyan özel günleri kutlayan mesajlara reklamlarında yer vermesi anımsatmaya yönelik kurumsal reklam olarak nitelenebilir.

Savunucu Kurumsal Reklam: Bir davayı, bir iddiayı savunmak, kuruma karşı yapılan saldırılara cevap vermek ya da kamunun ilgilendiği sosyal bir konu hakkındaki belirli bir görüşü savunma amaçlı yapılan reklam olarak tanımlanmaktadır. Savunucu kurumsal reklamlar bazen ticari öğeleri içerdiği gibi kimi zamanda siyasi çevrelere hitap etme özelliğini taşımaktadır. Medya, politikacı veya fikir liderlerinin kurum hakkındaki eleştirilerini çürütmek içinde yayınlanabilir (Karpaz, 1999: 118).

Değişim Dönemlerinde Uygulanan Kurumsal Reklam: Şirketlerin tekeli olmayı ya da tek bir sanayi dalına bağlı kalmayı tercih ettikleri zamanlarda veya kurumun amblemi, logo gibi görsel kimlik elemanlarını değiştirip bunu kamuoyuna benimsetmeye çalıştığı durumlarda uygulanabildiği gibi, kurumun faaliyet alanını genişletmek, daraltmak veya tamamen farklı bir iş koluna geçmek amacıyla da kullanılmaktadır (Karpaz, 1999: 31).

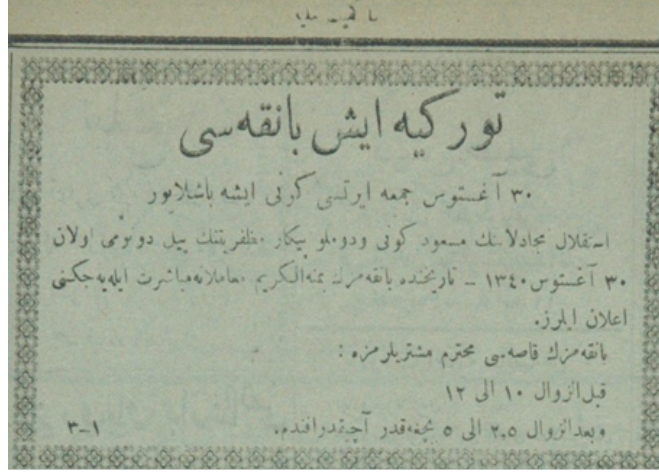
Devalma Dönemlerinde Uygulanan Kurumsal Reklam: Güçlü kurumun zayıf kurumlardan büyük oranlarda hisse satın almaları durumunda kullanılmaktadır. Mobil ve BP'nin birleşmelerini konu alan reklamlar değişim ve devalma dönemlerindeki kurumsal reklam uygulamalarına örnek olarak gösterilebilir (Karpaz, 1999: 31).

Duyuru Nitelikli Kurumsal Reklam: Kurumsal reklamlar bazen ilan (duyuru) şeklinde de yayınlanabilirler. Örneğin, “bu bir ilandır”, “kamuoyuna duyurulur” ya da sadece “bilgi içindir” duyuru nitelikli kurumsal reklamlara örnek olarak gösterilebilir.

METODOLOJİ

Türkiye İş Bankası'nın çevreyle ilişkilerinde büyük önem verdiği ve özen gösterdiği konulardan birisi de basınla ilişkilerdi. Bankanın bu konuya büyük önem vermesinin arkasında yatan neden, Türkiye İş Bankası gibi ulusal bir banka hakkında olumlu kamuoyu yaratmak açısından basına olan ihtiyaçtan kaynaklanmaktaydı. Bu yüzden Türkiye İş Bankası Hâkimiyet-i Milliye, Akşam ve Milliyet gibi büyük gazetelerle işbirliği yaparak her türlü haber ve reklamlarını yayınlamıştır (Kocabaşoğlu, 2001:149-150). Bu nedenle kurumsal reklamlar Hâkimiyet-i Milliye, Akşam ve Milliyet gazetelerinden toplanmıştır.

Kurumsal Reklam-1

(Boyut:5*10 cm, Gazete: Hâkimiyet-i Milliye, Tarih: 29-31 Ağustos, 1 Eylül 1924. Başlık: Türkiye İş Bankası)

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde 29-31 Ağustos 1924 ve 1 Eylül 1924 tarihleri arasında yayınlanan Türkiye İş Bankası başlıklı kurumsal reklamda logo olarak “Türkiye İş Bankası” kullanılmıştır. Bunun arkasında yatan en önemli neden iş çevresini desteklemek için kurulmasıdır. Banka'nın kurum felsefesini anlatan “İ” ve “Ş” harflerinin ilk kez kullanıldığı görülmektedir. Yayınlanan ilk kurumsal reklam Türkiye İş Bankası'nın artık kurulduğunu duyurmaktadır. Bir işletme ilk kurulduğunda kuruluş amaçlarını ve ismini duyurmak için kurumsal reklamlar yayınlar. Bu dönemde yayınlanan kurumsal reklamlar daha çok kuruluşun farkına varılmasını ve kurum için destek sağlamak ve kurumun görünümünü ortaya koymak için yayınlanmaktadır. “Türkiye İş Bankası 30 Ağustos Cumartesi günü işe başlıyor. İstiklal mücadelesinin mesut günü ve Dumlupınar muzafferiyetinin yıldönümü olan 30 Ağustos 1340 tarihinde seyyanen işe başlamıştır. Bankamızın

kasası muhterem müşterilerimize 10 ile 12 daha sonra 2: 30'a kadar açıktır.” “Bankamızın kasası muhterem müşterilerimize 10 ile 12 daha sonra 2:30'a kadar açıktır.” Türkiye İş Bankası'nın resmen kurulduğunu ve müşterilerinin hizmetine sunulduğunu anlatan ilk kurumsal reklamını 1924 yılında yayınladığı anlaşılmaktadır.

Kurumsal Reklam-2

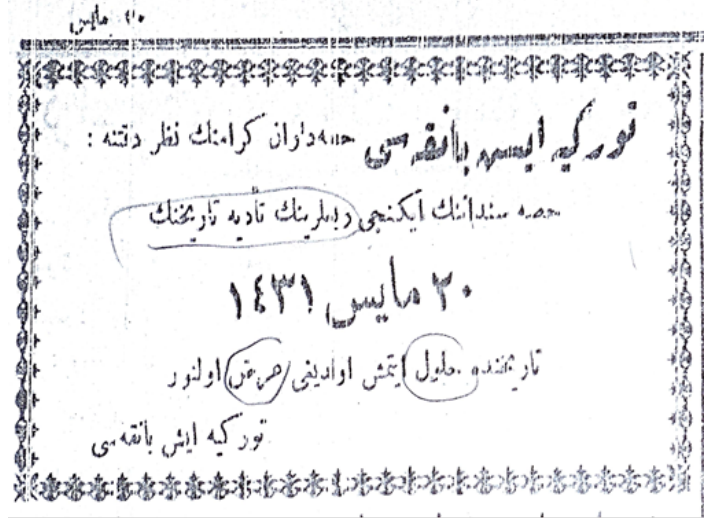
(Boyut: 5*15 cm, Gazete: Hâkimiyet-i Milliye, Tarih: 4-10 Eylül 1924. Başlık: Türkiye İş Bankası)

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde 4-10 Eylül 1924 tarihinde Türkiye İş Bankası başlıklı yayınlanan kurumsal reklamda logo olarak “Türkiye İş Bankası” kullanılmıştır. Kurumsal reklamda hisse satın alanların aynı zamanda Türkiye İş Bankası'nın kurucuları arasında yer alacağından bahsettiği için Banka'nın hala kurulma aşamasında olduğu anlaşılmaktadır. “3 Eylül 1924 tarihinden itibaren hissedar kaydına başlanacaktır. Bankamızın bahar hissesi 10 lira kıymetinde olup kayıt edilen zevattan şimdilik 2 buçuk lira temin edilecektir. Birden yüz hisse alan zevat müessesinin (kurucu) olacaktır. Kayıt olacak hissedarların değerli bankamıza müracaat etmeleri rica olunur. Bankamız tesrif senedini, cari hesap suretiyle mevduat kabul eder. Tesrif senedi hesabına 50 kuruştan 1000 liraya kadar kabul ve yüzde 4 faiz uygulanır.”

Türkiye İş Bankası'nın hisse satın almak isteyenlere yönelik olarak hazırladığı ilk duyuru niteliğinde kurumsal reklam. Kurumsal reklamdan da anlaşılacağı gibi hisse satın almak isteyenlere yönelik olarak hazırlandı için daha çok toplumun varlıklı kesimi olan iş çevresine hitap etmektedir. Türkiye İş Bankası açılışını duyuran kurumsal reklamların hemen ardından hisse satışlarına başladığı görülmektedir. Bu amaçla 4 Eylül tarihinde yayınladığı ilk duyuru niteliğindeki kurumsal reklamda ilk kez hisse satın alanların aynı zamanda Banka'nın kurucuları da olacağından bahsetmektedir. Böylelikle Banka'nın hisselerini satın alanların aynı zamanda Banka'nın ortakları olacağı ve büyümeyi hedeflediği

anlaşılmaktadır. Kurum kimliği açısından ekonomik davranış sergilediğini yansıtmaktadır.

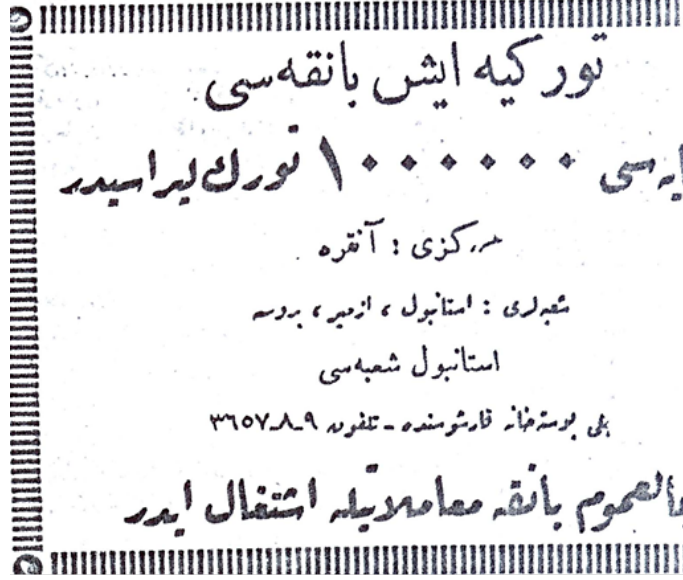
Kurumsal Reklam-3

(Boyut: 5*10 cm, Gazete: Hâkimiyet-i Milliye, Tarih: 20- 21 Mayıs, 1925, Başlık: Türkiye İş Bankası)

1925 yılında da Türkiye İş Bankası aynı logoyu kullanmaktadır. 1924 yılında hisse atın alanların ikinci taksitinin 20 Mayıs 1925 yılında ödemeleri gerektiğinden ahşeden kurumsal reklamdan da anlaşılacağı gibi Türkiye İş Bankası hala kurulma ve büyüme aşamasındadır. 1925 yılında yayınlanan bu duyuru niteliğindeki kurumsal reklamda, Türkiye İş Bankası hissedarlarına çağrıda bulunarak hisse senetlerinin ikinci taksitinin 20 Mayıs tarihinde ödemeleri gerektiğini duyurmaktadır. 1925 yılında yayınlanan duyuru nitelikli kurumsal reklamdan da anlaşılacağı gibi Türkiye İş Bankası hisse satarak sermayesini arttırmaya çalışmaktadır. Bu durum Banka'nın hisse satın alanların desteğiyle büyümeyi hedeflediğini göstermektedir.

Kurumsal Reklam-4

(Boyut: 5*7 cm, Gazete: Milliyet, Tarih: 5 Haziran 1926, Başlık: Türkiye İş Bankası)

1926 yılında da Türkiye İş Bankası logosu kullanılmıştır. 1926 yılında Türkiye İş Bankası'nın gelirinin 1 milyon lira olduğu anlaşılmaktadır. Bunun en büyük nedeni 1924 ve 1925 yıllarında hisse satışlarından dolayı elde edilen gelirdeki artış olmuştur. Kurumsal reklamda ayrıca şubelerinin hangi şehirlerde olduğundan ilk kez bahsedilmiştir. Genel merkezi Ankara'da olan Banka diğer şubelerini İstanbul, İzmir ve Bursa gibi büyük şehirlerde açarak giderek büyüdüğünü göstermektedir. Türkiye İş Bankası'nın 1 milyon Türk Lira olan sermayesinden bahsettiği için finansal içerikli kurumsal reklam olarak nitelenebilir. Sermayesinin 1 milyon Türk Lirası olduğundan ve şubelerinin Ankara, İstanbul, İzmir ve Bursa gibi büyük ticaret merkezlerinde olduğundan bahsettiği için hedef kitle iş çevresi olarak belirlenmiştir.

“Bütün banka işlemleri yerine getirilir” alt başlığını taşıyan kurumsal reklamda Banka müşterileri de hedef kitle olarak unutulmamıştır. Sermayesinin 1 milyon Türk Lirası olduğundan ve şubelerinin Ankara, İstanbul, İzmir ve Bursa gibi büyük ticaret merkezlerinde olduğundan bahseden finansal içerikli kurumsal reklamdan anlaşıldığı gibi Banka giderek büyümektedir. “Şubelerin açılmasında başta Banka'nın müdürü Celal Bey ve üst düzey yöneticilerin gözlem ve değerlendirmelerinin etkili olduğu gibi, çeşitli kent ve yörelerden gelen taleplerde (vali, ticaret odası, halk) etkili olmuştur. Şubelerinin büyük ticaret merkezlerinde kurulmasının en önemli nedeni Banka'nın kurucuları olan ve hisselerin büyük çoğunluğunu ellerinde bulunduran ticaretle uğraşan esnafın daha çok bu şehirlerde

Kurumsal Reklam-6

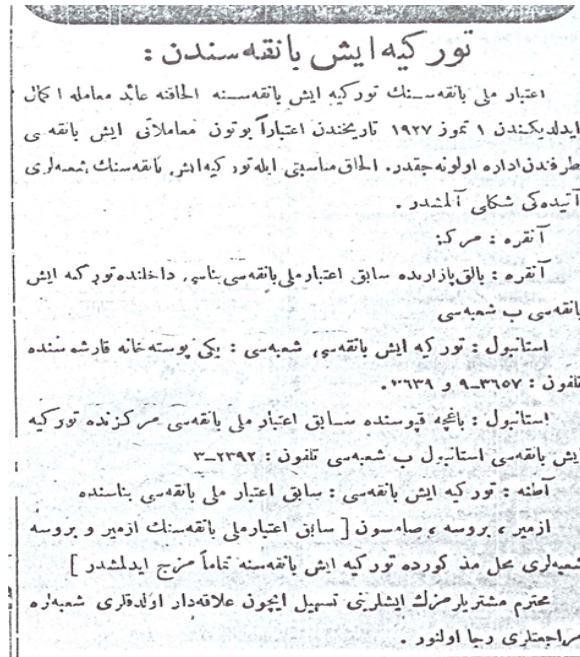

(Boyut:7*4 cm, Gazete: Milliyet, Tarih: 28 Haziran 1927. Başlık: İş Bankası)

İtibar-ı Milli Bankası ile birleşmesi Türkiye İş Bankası'nın logosunu değiştirmemiştir. İtibar-ı Milli Bankası Türkiye İş Bankası açısından çok büyük bir öneme sahiptir. Çünkü, "İtibar-ı Milli Bankası 11 Mart 1917 yılında 4 milyon Lira sermaye ile kurulan hisseleri Osmanlı tebaasına ait olan bir bankaydı. Bankaya her türlü bankacılık işlemlerinin yanı sıra demiryolu, karayolu, geçit, kanal, liman, bataklık kurutma ve arazi sulama gibi bayındırlık işlerine girme; tarım, ticaret ve sanayiye geliştirme gibi yetkilerde verilmişti. 1926 yılı sonuna gelindiğinde benzer faaliyetler gösteren iki bankayı birleştirerek, Türkiye İş Bankasını güçlendirmek, İtibar-ı Milli Bankası'nın şubelerini Türkiye İş Bankasına katmak; iki bankanın gereksiz rekabetinin önüne geçmek istendiği anlaşılmaktadır" (Kocabaşoğlu, 2001: 20: 112-113).

“Bir güzden itibaren İtibar-ı Milli şubeleri İş Bankası namına muamelede bulunacaktır. İtibar-ı Milli'nin İş Bankası'na birleşmesi muamelesiyle iki banka meclis idaresi tarafından tanzim olunan mukaveleleri yapmak üzere Büyük Millet Meclisi reis vekili tarafından mebus Hasan, İş Bankası genel müdürü Mahmut Celal ve meclis idare reisi Siirt mebusu Mahmut Bekar Çarşamba günü İstanbul'da bulunacaktır. Güz birinden itibaren İtibar-ı Milli şubeleri İş Bankası namına muamelede başlayacaktır. Bunun için icap eden muamelat ve tebligata başlanacaktır.” Türkiye İş Bankası'nın İtibar-ı Milli Bankası ile kurum kimliği stratejisi bakımından kurumların birleşmesine örnek olarak gösterilebilir. Türkiye İş Bankası'nın İtibar-ı Milli Bankası'nı devraldığını anlatan devralma dönemlerinde uygulanan kurumsal reklama örnek olarak gösterilebilir. Türkiye İş Bankası ve İtibar-ı Milli Bankası'nın birleşmesini konu alan kurumsal reklam her iki bankanın da müşterileri hedef kitle olarak belirlenmiştir. 1927 yılında yayınlanan bu kurumsal reklam birçok açıdan çok büyük bir önem taşımaktadır. Öncelikle Türkiye İş Bankası'nın İtibar-ı Milli Bankası'nı devraldığını duyurmaktadır. Bu olay Türkiye İş Bankası'nın büyümeye devam ettiğinin en büyük kanıtı olarak gösterilebilir. Banka'nın genel müdürünün Celal Bayar olduğu da anlaşılmaktadır. 1927 yılında yayınlanan iki önemli bankanın birleşmesini konu alan devralma dönemlerinde uygulanan kurumsal reklam, Banka'nın ekonomik davranış bakımından kimliğini önemli ölçüde etkilemiştir.

Kurumsal Reklam-7

(Boyut: 11*8 cm, Gazete: Milliyet, Tarih: 2-6 Eylül 1927, Başlık: Türkiye İş Bankası)

İtibar-ı Milli Bankası ile birleşmesi Türkiye İş Bankası'nın logosunu değiştirmemiştir. Kurumsal reklamda “İtibar-ı Milli Bankası'nın Türkiye İş

İtibar-1 Milli Bankası ile birleşmesi Türkiye İş Bankası'nın logosunu değiştirmemiştir. İtibar-1 Milli Bankası ile birleşmesinden sonra Türkiye İş Bankası'nın sermayesi 4 milyon Türk Lirasına çıktığı ve şube sayılarında bir artış olduğu anlaşılmaktadır. Kurumsal reklamda merkez binanın Ankara'da, şubelerinin İstanbul, İzmir, Adana, Bursa ve Samsunda olduğundan bahsetmesi hala kurulma aşamasında olduğunu göstermektedir.

Türkiye İş Bankası'nın sermayesinin 4 milyon Türk Lirası olduğundan bahseden finansal içerikli kurumsal reklama örnek olarak gösterilebilir. Türkiye İş Bankası ve İtibar-1 Milli Bankası'nın birleşmesini konu alan kurumsal reklam her iki bankanın da müşterileri hedef kitle olarak belirlenmiştir. Türkiye İş Bankası'nın İtibar-1 Milli Bankasını devralmasından dolayı gerek sermayesinin gerekse şubelerinin sayısı artmıştır. Bu birleşmenin hemen ardından yayınlanan finansal içerikli kurumsal reklamda Türkiye İş Bankası'nın sermayesinin 4 milyon liraya çıktığı anlaşılmaktadır. Türkiye İş Bankası'nın ekonomik davranış bakımından kimliğinin önemli ölçüde etkilendiği anlaşılmaktadır. Öncelikle İtibar-1 Milli Bankası'nın bankacılıkla ilgili bütün muameleleri Türkiye İş Bankasına devredilmiştir. Böylece gerek sermayesi, gerekse faaliyet alanı kurum felsefesine paralel olarak giderek genişlemiştir.

SONUÇ

Türkiye İş Bankası kurulduğu ilk yıllarda daha çok duyuru nitelikli kurumsal reklamlar yayınlamıştır. Bu tür kurumsal reklamlarda Banka'nın açılışı ve hisse satışları duyurulmuştur. Aynı kurumsal reklamlarda Banka'nın logosu olan "İ" ve "Ş" harflerini, ülkenin zor ekonomik koşullarında kurum felsefesine bağlı olarak iş çevresine kredi sağlamak amacıyla kurulmasını simgelemiştir. 1925 yıllarında sürekli olarak hisse satın almak isteyenlere yönelik duyuru nitelikli kurumsal reklamlar yayınladığı görülmektedir. 1926 yılında hisse satışlarının artmasına paralel olarak banka şubelerinin özellikle sanayi ve ticaretin geliştiği şehirlerde açılması ekonomik davranış göstermesi açısından dikkati çekmektedir. Bunun en önemli sebebi Türkiye İş Bankası'nın hisselerini satın alan sanayi ve ticaretle uğraşan kesimin bu şehirlerde olmasıdır. Hisse satışlarının artmasının diğer bir nedeni de hisse satın alanların aynı zamanda Türkiye İş Bankası'nın kurucuları arasında yer almalarıdır. 1926 yılında sermaye artışını gösteren finansal içerikli kurumsal reklamların yayımlandığı görülmektedir.

1927 yılında yayınlanan kurumsal reklamlar incelendiğinde yaz aylarından itibaren İtibar-1 Milli Bankası'nın Türkiye İş Bankası ile birleşeceği duyurulmuştur. Devralma dönemlerinde uygulanan kurumsal reklamdan, bu birleşmenin meclis idaresi kararıyla alındığı ve genel müdürünün Celal Bayar olduğu belirtilmiştir. Türkiye İş Bankası'nın ekonomik davranış bakımından kurum kimliğini etkileyen bu birleşme sayesinde gerek sermayesinin 4 milyon liraya çıktığı gerekse şube sayısının (Türkiye İş Bankası Ankara B şubesi, Türkiye İş Bankası İstanbul B şubesi, Adana, İzmir, Bursa ve Samsun) iki katına çıktığı

devralma dönemlerinde yayınlanan kurumsal reklamlardan anlaşılmıştır. Fakat Türkiye İş Bankası bu birleşmeden sonra herhangi bir isim değişikliğine gitmemesini kurumsal reklamlardan anlaşılmıştır.

Gerek sermayesi gerekse şube sayısı ile giderek büyüyen Türkiye İş Bankası, 1928 yılında sermayesinin 4 milyon lira olduğunu hatırlatan finansal içerikli kurumsal reklamlar yayınlamıştır. 1928 yılında kurumsal reklam içeriklerinin biraz farklılaştığı görülmektedir. Öncelikle Harf Devrimi kurumsal reklamların Türkçe olarak yayınlanmasına neden olmuştur. Türkiye İş Bankası'nın 1928 yılında yayınladığı ilk bilgilendirici (ikna edici) kurumsal reklamlarda tasarrufu simgeleyen "kasa" ya da "kumbara" sembollerinin Banka'nın kimliğiyle bütünleştiği görülmektedir. 1928 yılında yayınlanan finansal içerikli kurumsal reklamlarda şube sayısında büyük bir artış olduğu göze çarpmaktadır. Banka'nın genel merkezinin Ankara'da ve şubelerinin İstanbul, Bursa İzmir, Samsun, Adana, Trabzon, Balıkesir, Giresun, Edremit, Ayvalık, Zonguldak, Kayseri ve Mersin gibi büyük ticaret merkezlerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Yukarıda verilen bilgilerden yola çıkılarak 1924-1928 yılları arasında Türkiye İş Bankası'nın Hâkimiyet-i Milliye, Milliyet ve Akşam gazetelerinde yayınladığı kurumsal reklamlarından, Banka'nın kurulma ve büyüme aşamasında olduğu anlaşılmaktadır. Bu amaçla yeni satışa çıkardığı hisselerini, hisse satışlarıyla büyüyen sermayesini ve ilk kez açtığı şubelerini sürekli olarak kurumsal reklamlarına yansıtmıştır. Bu çalışma herhangi bir kurumun anlaşılması açısından kurumsal reklamların da çok şeyi ifade edebileceği düşüncesinden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

KAYNAKLAR

- Akgüç, Ö. (1987), *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*. 100 Soruda Dizisi:54, Aralık, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Akşam Gazetesi. 2-10 Mart, 10-12 Nisan, 3 Eylül, 13-14 Ekim 1928; 9-10 Kasım 1928; 15-22 Kasım 1928; 1 Ocak-24 Şubat, 1928.
- Akyürek, R. (1996), Halkla İlişkiler ve Kurumsal Reklam. *Pazarlama Dünyası*, 58 (10), 46-47.
- Artun, T. (1983). *İşlevi-Gelişimi-Özellikleri ve Sorunlarıyla Türkiye'de Bankacılık*. Ankara: Tekin Yayınevi.
- Aysan, M. A. (2004). *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Can, H. (1992). *Organizasyon ve Yönetim*. Ankara: Adım Yayıncılık.
- Cem, İ. (1989). *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*. İstanbul: Doğan Ofset.

- Cutlip, M. S., Center, H. A., & Broom G. (1985). *Effective Public Relations*. New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- Çamdereli, M. (2005). *Ana Çizgileriyle Halkla İlişkiler*. İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Garbet, F. T.(1981). *Corporate Advertising The What, The Why and The How*. New York: McGraw-Hill Book Co.
- Grunig E. J. & Hunt, T. (1984), *Managing Public Relations*. Holt: Rinehart and Wilson.
- Hâkimiyet-i Milliye. 29-31 Ağustos, 1 Eylül 1924: 4-10 Eylül 1924; 20, 21 Mayıs 1925.
- Jefkins, F. (1991). *Advertising*. London: Pitman Publishing.
- Karpat, I. (1999), *Bankacılık Sektöründen Örneklerle Kurumsal Reklam*. İstanbul: Yayınevi Yayıncılık.
- Kazancı, M. (2002). *Kamuda ve Özel Kesimde Halkla İlişkiler*. 4. Baskı. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Keyder, Ç. (1993). *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (2001). *Türkiye İş Bankası Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kocabaş, F., Elden, M., & Yurdakul, N. (1999). *Reklam ve Halkla İlişkilerde Hedef Kitle*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lesly, P. (1983). *Lesly's Public Relations Handbook*. New Jersey: PrenticeHall.
- Macewen, C. E. (1989). *Corporate Advertising and Its Role in Public Relations*. C. Burger içinde, *Experts in Action Inside Public Relations*. New York: Longman.
- Milliyet Gazetesi. 5 Haziran 1926; 2-6 Ağustos, 22 Eylül 1926; 28 Haziran 1927; 2-6 Eylül 1927; 10-22 Eylül 1927.
- Moriarty, E.S. (1991). *Creative Advertising Theory and Practice*. New Jersey: Printice Hall Englewood Cliffs.
- O'gunn C., T., Allen, T C., & Semenik, J.R. (1997). *Advertising*. USA: South-Western College Publisihing An International Thomson Publishing Company.
- Oluç, M. (1990). *Reklam. Pazarlama Dünyası*, 4 (20), 3-18.
- Sabuncuoğlu, Z. (1998). *İşletmelerde Halkla İlişkiler*. Ezgi Yayıncılık.

Seitel, P. F. (1987). *The Practice of Public Relations*. Ohio: Merrill Publishing Company.

Tezel, Y. (2015). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Türkiye İş Bankası. (2014). *Sürdürülebilirlik Raporu 2014*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.

Wells, W., Burnett, J., & Mariarity, S. (1989). *Advertising Principles And Practice*. USA: Prentice Hall.

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / *Received*: 30.11.2017 • Kabul Tarihi / *Accepted*:20.02.2018

Sivas Devlet Yıllıklarına Göre XIX. Asırda Tuz Madenleri

Neşe COŞKUN

Dr. Öğr. Üyesi

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Turizm Otel İşletmeciliğın Yüksek Okulu, Van-Türkiye

ORCID:0000-0002-1112-1567

nescoskun@yyu.edu.tr

Öz

Binlerce yıldır insanoğlunun yaşamsal gereksinimlerin karşılanması, zirai ve hayvansal ürünlerin işlenmesi ve uzun süre depolanarak kullanımı için–elzem olan tuz Osmanlı coğrafyasındaki farklı şehirlerde doğal kaynak olarak bulunmaktadır. Çalışmaya konu olan 19.asırda Sivas ve çevre yerleşimlerin tuz ihtiyacı da bölgede bulunan tuz madenleri kullanılarak karşılanmıştır. Sivas Vilayet Salnameleri bu konuda çalışan araştırmacılar için kıymetli bir kaynaktır. Zira tuzlaların (memlehalının) adları, en yakın yerleşim alanına ve vilayet merkezine olan uzaklıkları, üretilen tuzun kalitesi ve miktarı, tuzlada vazife yapan Müslüman ya da Hıristiyan görevlilerin adları ile bölge güvenliğinin temini ile görevli asker sayıları salnamelerde oldukça detaylı bir şekilde kayıt altına alınmıştır.

Çalışmada sadece Osmanlı Devleti'nin resmi kayıtları olan H.1288/M.1871, Salname-i H.1289/M.1872, H.1292/M.1875, H.1293/M.1876, H.1298/M. 1880, H.1300/M.1882, H. 1301/M.1883, H.1302 /M.1884 yıllarına ait Osmanlı Devleti tarafından bastırılmış olan Sivas Salnameleri (Sivas Yıllıkları) kullanılmış, Yıllıklarda yer alan tüm bilgiler sistematik olarak tasnif edilmiş, bu şekilde tuzlalar hakkındaki resmi bilgilerin tasnif edilerek konunun akademik literatüre kazandırılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sivas, Memleha, Tuzla, Salname.

Sivas Saltmarches According To The State Annuals In The XIX. Century

Abstract

Before using electricity and refrigerators commonly, salt is always a vital good of consumption during the history of humanbeings to store foods or to process agricultural or bestial products. In the lands of the Ottoman state numerous local saltmarches were enough to consumption of all settlers. In the article; Sivas Saltmarches were defined in terms of the state's annuals printed especially after first half of the XIX.century.

State annuals (Salnames) of the years; H.1288/M.1871, H.1289/M.1872, H.1292/M.1875, H.1293/M.1876, H.1298/M. 1880, H.1300/M.1882, H.1301/M.1883, H.1302 /M.1884 was used in the article to point out basic informations of salines of Sivas district in the XIX. Century. According to the annuals, civil servants Muslims or Christians if qualified, appointed by the local authorities worked there, all activities in the saltmarches ,distances of the saltmarshes to the nearby settlements, yearly amount and quality of salt produced and consumption locations and number of law-enforcement authorities- armed soldiers were recorded and printed by the Ottoman state for public affairs in the annuals clearly.

Keywords: Sivas, Saltmarches, State Annuals.

GİRİŞ

Tuz, elektrik enerjisi ile çalışan soğutucuların kullanımından önce besinleri uzun süre saklamak, zirai ve hayvansal ürünlerin işlenmesi ve başka yaşamsal amaçla insanoğlu tarafından binlerce yıldır kullanılmıştır. Yaşam alanlarında hayati bir ihtiyaç olan tuz kaynaklarının bulunması insanların hayatlarını kolaylaştırmış, kaynaklar ihtiyacı karşılamak konusunda yetersiz ise farklı bölgelerden tuz alımı sağlanmıştır. Osmanlı ülkesi yayıldığı büyük coğrafi alan sebebiyle doğal tuz kaynakları konusunda oldukça zengindir. Bu sebeple hiçbir zaman ülke dışından tuz alımı gerçekleşmemiş, gereksinim ülke içi kaynaklarla giderilmiştir. Araştırmaya konu olan Sivas bölgesi de tuz madenleri yani memlehaler konusunda kendine yeterli ve dışarıya ürün satan bir yerleşim durumundadır.

Osmanlı Devleti'nin resmi yayını olan ve 1800'lerin sonundan itibaren istisnai durumlar dışında düzenli olarak yayınlanan Vilayet Salnameleri şehir tarihi çalışan araştırmacılar için son derece kıymetli bir kaynak koleksiyonu mahiyetindedir. Bu salnamelerde bir şehrin ticari, sosyal, iktisadi, askeri ve dini yaşamının ana hatları çizilmiş, kimi zaman ise üretim alan ve birimleri hakkında oldukça detaylı bilgilendirmeler yapılmıştır. Üretilen tuz miktarı kıyye olarak salnamelerde kayıt altına alınmıştır. 1 kıyye 400 dirhem yani 1283 gramdır. Sivas tuzlaları konusunda da bu kaynaklar araştırmacılara yol gösterecek kadar detaylıdır. Çalışmada sadece Salname-i Vilayet-i Sivas (H.1288/M.1871), Salname-i Vilayet-i Sivas H. (1289/M.1872), Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 3, 120 s. ; Salname-i Vilayet-i Sivas H. 1292/M.1875, Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 5, 142 s. ; Salname-i Vilayet-i Sivas H. 1293/M. 1876, Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 6, 128 s. ; Salname- i Vilayet-i Sivas H. 1298/M. 1880, Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 8, 233 s. ; Salname-i Vilayet-i Sivas H. 1300/M. 1882, Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 10, 189 s. ; Salname-i Vilayet-i Sivas H. 1301/M. 1883, Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 11, 223+103 s. ; Salname-i Vilayet-i Sivas H. 1302/M.1884, Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 12, 460 s. kullanılmıştır. Amaç Osmanlı Devleti'nin resmi kayıtlarının tetkiki ile tuzlalardaki üretim hakkında bir durum tespitinde bulunmaktır. Yıllıklarda kayıt altına alınan muhtelif bilgi kimi zaman mukayese edilerek değerlendirilmiştir. Sivas Vilayet Salnameleri çalışmada SVS olarak kısaltılmıştır.

19.yüzyılda Sivas ve çevresinde bulunan 16 adet memlehadada bölgenin ihtiyacını karşılayabilecek ve çevre yerleşimlere de satılabilecek kadar miktarda tuz üretimi yapılmış ve tuzlalarda hem üretim hem de satış aşamalarında ırksal ayırım gözetilmeden Osmanlı tebaası memurlar görev yapmıştır. Merkezi ve yerel idare üretim alanlarının güvenliğini sağlamak amacıyla askeri güçten faydalanmıştır. Sivas Vilayet Salnameleri memlehaler konusunda araştırmacılara tuzlaların il merkezi ya da kazaya olan uzaklığı, üretilen tuzun miktarı, kalitesi, tüketim bölgeleri ile asayişten sorumlu kolluk güçlerinin adedi gibi detaylı bilgiler sunmaktadır.

SİVAS SALNAMELERİNDE MEMLEHALAR (TUZLALAR)

Çalışmada kullanılan Sivas Devlet Yıllıklarına göre 1289 H. tarihinden itibaren kentte Cedit, Mardabaş, Çakrı, Peliç, Celalli, Finize, Fadlum, İşhanı, Yenice, Cerid, Palas, Körce, Bedirli, Tuzhisar, Hamo, Hargün ve Bingöl Memlehalarda tuz çıkarılmış ve üretilen tuz sadece vilayette değil yakın yerleşim yerlerinde de tüketime sunulmuştur. Vilayet merkezinde görevlendirilen memurlar ise il dâhilinde çıkarılan tuzun nitelik ve nicelik açısından kayıt altına alınmasından ve gelen tuzun usulüne uygun olarak satılmasından sorumludur.

1289 H. senesinde Sivas Vilayet merkezinde çalışanların adlarına bakıldığında çalışanlar arasında mensubu buldukları ırk ya da inanç grubunun atanmada esas olarak görülmediği tartışılmaz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. 1289'da senede sandık emini Karabet Efendi, serkâtip Ömer Efendi ve Mehmed Şevket Efendi (SVS.H.1289/M.,1289: 54), 1293 H. senesinde ise sermemur Osman Vefa Efendi, sandık emini Ömer Hilmi Efendi, başkatip Mehmed Behçet Efendi, merkez ambar katibi Ali Rıza Efendi ile tezkire katibi Hacı Hüseyin Efendi görev başındadır (SVS.H.1293/M. 1876: 94).1298 H. yılına gelindiğinde sandık emini Ömer Hilmi Efendi ile başkâtip Mehmed Behçet Efendi dışında tüm memurların değiştiği ve sermemur Ahmed Hamdi Efendi, ikinci kâtip Ali Rıza Efendi ve tezkire kâtibi Rahmi Efendi'nin görev yaptığı görülmektedir (SVS.H.1298/M.1880: 67). 1302 H. senesinde ise tüm memurların görevden el çektirildiği salname kayıtlarına yansımıştır. Birimin adı artık Duyun-u Umumiye İdaresi Memleha Memurluğudur. Merkez müdürü Ağah Bey, müdür muavini Miyola, başkâtip Mehmed, ikinci kâtip Hafız Ahmed Efendi, mukayyid Hasan Rıza Bey ve sandık emini Yorgi Efendi ile birlikte 10 adet nefer de hizmet sunmaktadır (SVS.H. 1302/M.1884: 360). Sivas merkez idaresinde çok sayıda silahlı gücün asayişini temin amacıyla kullanılması aslında merkezi idarenin tuz üretimine ve ihtiyaç duyulan bölgelere dağıtımına verdiği önemin göstergesi gibidir.

Salnamelerde yer alan Sivas vilayetindeki memlehalardan ilki yıllık yaklaşık 900.000 kıyye ikinci kalite tuz üretilen ve il merkezine 12 saat mesafede bulunan ve 1301 H. tarihinde Koçgiri Kazasına bağlanan Cedit Tuzlasıdır. (SVS.H.1301/M. 21883: 73). 1289 Salnamesi kayıtlarına göre sandık emini, serkatib ve sermemur olarak adları zikredilmeyen üç memur memlehadada görev yapmaktadır (SVS.H.1289/1872:54.) 1292 H. senesinde kantarcı Seyyid Ali Efendi, ambar emini Hafız Hüseyin Efendi (SVS.H.1292/M.1875: 105), 1293 H. yılında ambar emini Hasan Sezai Efendi ve kantarcı Hamdi Efendi (SVS.H.1293/M.1876: 94), 1298 H.'de ambar emini Abdurrezzak Efendi (SVS.H.1298/M.1880: 68), 1300 H. Senesinde memur Bedros Ağa ile kâtip ve kantarcı Yakup Efendi (H.1300/M.1882: 74) bahsi geçen tuzlada görev yapmışlardır. 1301 H.'de memurların isimleri ve görev yerlerinde değişim sözü konusu olmamıştır (SVS.H.1301/M.1883: 73).1302 H. Yılına gelindiğinde Bedros Ağa'nın ihracat memuru olarak görevlendirildiği, memur Hacı Abdullah Efendi, katip Feyzullah Efendi ve kantarcı Osman Ağa'nın Cedit Memlehası'nda

görev yaptıkları görülmektedir (SVS.H.1302/M.1884: 360). Cedit tuzlasında görev yapan memurların vilayet salnamelerinde yer alan isim listesi Osmanlı makamlarının gayri Müslimlere bakış açısını ortaya koyar niteliktedir. Bedros Ağa görev yaptığı iki yılın ardından mesleki ve şahsi nitelikleri göz önüne alınarak ihracat memuru olarak vazifelendirilmiş ve söz konusu kadroya başka bir ismin atanması gerçekleşmemiştir. Çalışmada kullanılan salname kayıtlarına göre Cedit tuzlası ve çevresinde ciddi bir asayiş sorununun yaşandığını söylemek olası değildir. Zira bölgeyi koruyan nefer ve süvari sayısında değişim mevzu bahis olmamıştır.

Vilayetteki ikinci tuz üretim alanı 1301 H. Senesinde Koçgiri ilçesine bağlanan, Sivas'a 23 saat mesafede bulunan ve senede 300.000 kıyye 1. kalite tuz üretimi yapılan ve Karahisar ile Koçgiri'nin tuz ihtiyacını karşılayan Cerid Tuzlasıdır (SVS. H.1301/M.1883:73). 1289 H.'de ambar kâtibi Numan Efendi ile kâtip Hacı Hüseyin Efendi (SVS.H.1289/M.1872: 54) bölgede görev yapmıştır. 1298 H. Senesine gelindiğinde görülen ihtiyaca binaen kantarcı alımı söz konusu olmuş ve memur-ambar emini Hüseyin Efendi, kâtip-sandık emini Ahmet Rıfat Efendi ile kantarcı Hasan Ağa memlehadada vazife yapmışlardır (SVS.H.1298/M.1880: 71). 1300 H. yılına gelindiğinde memur Hacı Yusuf Efendi, kantarcı İstavri ve kâtip Ahmed Efendi (SVS.H.1300/M.1882: 75), 1301 H. senesinde memur Fazıl Ağa ile kantarcı kâtipi Mehmed Efendi (SVS.H.1301/M.1883:73) ve 1302 senesinde de memur Hacı Abdi Efendi, kâtip Ali Efendi ve ilk defa atanan ihracat memuru Abdurrezzak Efendi tuzlada görev yapmışlardır (SVS.H.1302/M.1884: 360). Bölgenin asayışı diğer memlehalarda olduğu gibi devletin resmi kolluk güçleri tarafından sağlanmıştır. 1298 H. senesi memlehanın diğer yıllardan farklı olarak asayiş sorunları yaşadığı bir yıl olarak senenin salnamesinde kayıt altına alınmıştır. Daha önce 4 olan asker sayısı 1298 H.'de 8 adet askeri personele yükselmiştir (SVS.H.1298/M.1880: 7). Bu durum tuzlanın güvenliğinin sağlanmasının artık zorlaştığı fikrini doğurmaktadır.

Tuz Gölü Karyesinde olan Çakrı Memlehası Koçgiri Kazasındaki üçüncü tuz üretim alanıdır. 1301 H. senesine kadar her sene yaklaşık iki milyon kıyye olan üretimin tamamı bölgede tüketilmektedir. 1301'de 600.000 kıyye üretim artışının sağlandığı salnamede kayıt altına alınmıştır (SVS.H.1301/M.1883:72.).1302 H. yılında üretilen tuzun nicelik olarak artışı Sivas, Malatya, Harput ve Karahisar'a sevkini, memlehadaya bir de ihracat memuru atanmasını zorunlu hale getirmiştir. (SVS.H.1302/M.1884: 360). Salname kayıtlarına göre 1289 H. senesinde tuzlada iki memur vazife başındadır lakin mezkur şahısların adları zikredilmemiştir. (SVS.H.1289/M.1872: 55)1292 H. yılında kantarcı olarak Davut Efendi ve İbrahim Efendi ile ambar memuru Seyyid Mehmed Efendi (SVS.H.1292/M.1875: 105). 1293 H. senesinde kantarcı İbrahim Efendi'nin yerini Osman Ağa almış, diğer çalışanlarda bir değişiklik mevzubahis olmamıştır (SVS.H.1293/M.1876: 94). 1298 H. yılında tuzlada görevli eski memurlardan Osman Ağa ile ambar emini Mehmed Şakir Efendi ve kantarcı İzzet Efendi vazife yapmışlardır

(SVS.H.1298/M.1880: 67). 1300 H. senesinde ise görevine devam eden kantarcı İzzet Efendi ile beraber ambar emini İsmail Efendi ve ikinci kantarcı Mehmed Ağa memlehadada hizmet sunmuştur (SVS.H.1300/M.1882: 74). Ertesi yıl kantarcılar haricinde diğer tüm çalışanlar değişmiş, memur Nuri Bey, katip Halil Efendi, başkatip Ömer Efendi ve sandık emini Süleyman Bey göreve başlamıştır (SVS.H.1301/M.1883: 72). 1302 H. senesinde ise memur Osman Bey, başkatip Nuri Efendi, ihracat memuru Ömer Efendi, sandık emini Halil Efendi, ambar emini Hacı Efendi ile kantarcılar Abdullah Ağa ve Hampar Ağa memlehadada hizmet vermişlerdir (SVS.H.1302/M.1884: 360). Tuzlanın asayiş hususunda 1293 H. senesi diğer yıllardan daha farklı bir görünüm sunmaktadır. Genelde 6 adet neferle korunan memlehadada ilk kez mezkur senede güvenliğinin temini amacıyla 13 askerin görevlendirildiği bilgisi salnamede kayıt altına alınmıştır (SVS.H.1293/M.1876: 94).

Sivas vilayetine bağlı olan Hafik Kazasında şehirde yapılan tuz üretiminin kayda değer bir kısmını gerçekleştirmiştir. Kazadaki ilk memleha Tavşanlı Karyesindeki Tuzhisar; Sivas ve civarına tuz sağlayan bir başka üretim birimidir. Sivas vilayet merkezine 5 saat mesafededir (SVS.H.1292/M.1875: 109). Bölgede 1. kalite tuz üretilmekte ve yıllık üretim hacmi 200.000 kıyye kadardır (SVS.H.1301/M. 1883: 77). 1289 H. senesinde ambar kâtipi Hacı Yusuf Ağa ve kâtip ise Hafız Mehmed Efendi'dir. 1292 H. yılına gelindiğinde salnamede tuzlanın yerine dair detaylı bilgi bulunmaktayken üretilen tuzun miktarı ve kalitesi belirtilmemiştir. Mezkur senede memur ve ambar emini Ali Ağa, Katip- sandık emini Mustafa Efendi ile berabere kantarcı olarak Süleyman Ağa görev yapmaktadır. Bölgenin asayiş ise asker tarafından sağlanmıştır (SVS.H.1292/M.1875: 109). 1293 H. senesinde memur- ambar emini Osman Ağa, kâtip-sandık emini Süleyman Bey ile kantarcı Ömer Ağa, 1298 H. yılında memur- ambar emini Ahmed Hamdi Bey (SVS.H.1298/M.1880: 69) , kâtip- sandık emini Yakup Efendi ile kantarcı Hüseyin Ağa, 1300 H. senesinde memur Musa Efendi ve kâtip Mehmed Efendi (SVS.H.1300/M.1882: 77), 1301 H. yılında memur Hoca Ahmed Efendi ile kâtip Muharrem Efendi (SVS.H.1301/M.1883: 73) ve çalışmada kullanılan son salname kayıtlarına göre 1302 H.'de memur Hacı Hamdi Efendi ve kâtip Osman Efendi Tuzhisar Memlehasında görev yapmıştır. (SVS.H.1302/M.1884: 360) Diğer tuzlalarda da söz konusu olduğu üzere mezkur tuzlanın güvenliğini asker sağlamaktadır. 1298 H. yılı muhtemelen diğer yıllardan farklı olarak asayiş sorunlarının artışı nedeniyle ilk kez 6 adet nefer bölgede hizmet vermiştir (SVS.H.1298/M.1880: 69).

Bingöl Memlehası Hafik Kazasındaki ikinci tuzladır. Sivas'a yaklaşık 3 saat mesafede Bingöl Köyü yakınlarındadır (SVS.H.1300/M.1882: 76). 1292 H. yılına kadar senede 600.000-700.000 kıyye tuz üretimi söz konusuyken (SVS.H.1292/M.1875: 107), 1301 H. 'de salnameye çıkarılan tuzun son derece kaliteli olduğu ve yıllık üretim hacminin 900.000 kıyye olarak gerçekleştiği kaydı düşülmüştür (SVS.H.1301/M.1883: 75). Tuz üretimindeki artış ürünün bölge

dışına satışını gündeme getirmiş ve 1302 H. senesinde memlehaya ilk kez bir ihracat memuru atanması söz konusu olmuştur (SVS.H.1302/M.1884: 361). Tuzlarda uygulanan çalışanların periyodik olarak değiştirilmesi pratiği Bingöl Memlehasında da gerçekleşmiştir.1289 H.'de ambar sorumlusu Hafız Hasan Efendi ve katip Seyyid Mehmed Efendi (SVS.H.1289/M.1872: 54.), 1292 H. yılında memur- ambar emini Mehmed Ali Efendi, kâtip-sandık emini Mehmed Tayyar Efendi ile kantarcı Mardiros (SVS.H.1292/M.1875: 107.), 1293 H. senesinde memur-ambar emini Hacı Hüseyin Efendi, kâtip-sandık emini Bekir Efendi ile kantarcı Hurşid Ağa, (SVS.H.1293/M.1876: 95.) 1298 H. 'de memur-ambar emini Lütfi Bey, katip-sandık emini Mehmed Nuri Efendi ve kantarcı Hacı Mustafa Ağa (SVS.H.1298/M.1880: 68) 1300 H. yılında memur Fazıl Ağa ve katip Mustafa Efendi (SVS.H.1300/M.1882: 76), 1301 H. senesinde memur Musa Efendi ile katip Sabri Efendi (SVS.H.1301/M.1883: 75) ve 1302 H.'de ise memur Ali Efendi, kâtip Abdi Efendi ile ihracat memuru İzzet Efendi mezkur memlehadada görev yapmışlardır. (SVS.H.1302/M.1884: 361) Bingöl tuzlasında da güvenlik asker tarafından sağlanmış ve çalışmada kullanılan salname kayıtlarına göre memlehadada asayiş sağlayan nefer sayısında artış olmamıştır.

Hafik Kazasının bir diğer memlehası Yenice'dir. Sivas il merkezine sadece 1.5 saat mesafedeki bu tuzlada yılda 500.000 kıyye 1. kalite tuz üretimi gerçekleştirilmiştir (SVS.H.1301/M.1883: 76). 1292 H. senesinde salname kaydına göre bölgede görev yapan tek memur Osman Nuri Efendi'dir. (SVS.H.1292/M.1875: 110) Sonraki yıllarda da üretim artışı olmadığından devlet tarafından görevlendirilen memur sayısında da bir artış yoktur. 1293 H.'de Şakir Efendi (SVS.H.1293/M.1876: 98), 1298 H. yılında Mustafa Ağa (H.1298/M.1880: 71),1300 H. (SVS. H.1300/M.1882: 76) ve 1301 H. senelerinde de İzzet Efendi tuzlada görevlidir. (SVS. H.1301/M.1883: 76)1298 H. yılı bölgede görevli asker sayısının üç kat artışının salname kayıtlarına girdiği senedir. 3 silahlı nefer mezkur dönemde tuzlanın güvenliğini sağlamıştır. İki yıl sonra asayişin temininin kolaylaşması nedeniyle asker sayısı azaltılmıştır. Başka bir ifadeyle 1300 H. (SVS.H.1300/M.1882: 76) senesinde ve 1301 H. (SVS.H.1301/M.1883: 76) yılında bölge güvenliğinden sorumlu nefer sayısında düşüş gerçekleşerek sadece 1 asker asayiş amacıyla tuzlada vazife yapmıştır.

Sivas vilayet merkezine yaklaşık 1 saat mesafede olan Mihr-i Vefa Karyesi civarında olan İşhanı Memlehası Hafik Kazasındaki dördüncü tuzladır (SVS.1298/M.1880: 69). Tuzladan yılda 200.000 kıyye 1. kalite tuz çıkarılmıştır (SVS. H.1301/M.1883: 76). Üretilen tuz sadece bölge halkının ihtiyacını karşılamaktadır (SVS. H.1292/M.1875: 108). 1289 H. yılı vilayet salnamesinde sadece memlehanın adı geçmekte görevli memurlar ile üretime dair kayıtlar bulunmamaktadır (SVS. H.1289/M.1872: 54). 1292 H.'de ambar Emine Mustafa Ağa ile kâtip- kantarcı olarak Süleyman Ağa görev yapmıştır (SVS.H.1292/M.1875: 108). Ertesi sene Mustafa Ağa görevine devam etmiş ve kantarcı olarak Hacı Efendi görevlendirilmiştir (SVS.H.1293/M.1876: 97). 1298

H. senesine gelindiğinde ise çalışanların değiştiği, memur-ambar emini olarak Abdurrahman Efendi ile kâtip-kantarıcı olarak Ömer Efendi'nin görev yapmaktadır. SVS. H.1298/M.1880: 68).1300 H. yılında memlehadaki tek memur Hacı Ahmed Efendi'dir (SVS. H.1300/M.1882: 76). 1301 H. senesinde ambar memuru Hüsnü Efendi (SVS. H.1301/M.1883: 76) ve 1302 H. yılında da ambar memuru Mustafa Efendi'nin (SVS. H.1302/M.1884: 361) isimleri dışında salnamelerde başka adlar kayıt altına alınmamıştır. Tuzlanın güvenliği ile sorumlu nefer sayısı daimi olarak sadece 1 kişi ile sınırlı kalmıştır.

Hafik Kazasının beşinci tuzlası Fadlum Memlehasıdır ve Sivas'a iki saat mesafededir.1292 H. salnamesine göre yıllık 600.000 kıyye tuz üretimi söz konusuken (SVS.H.1292/M.1875: 107), 1301 H. senesine gelindiğinde yıllık üretim 300.000 kıyye artarak 900.000 kıyyeye ulaşmıştır (SVS.H.1301/M.1883: 75). 1289 H.'de tuzlada sermemur, ambar kâtibi ve başkâtibin çalıştığı ancak bu memurların adlarının kayıt altına alınmadığı görülmektedir (SVS.H.1289/M.1872: 54). 1292 H. yılında ise tüm evrak işleri ile kantarcılık vazifelerinin Sıbgatullah Efendi tarafından yürütüldüğü ve ambar emini olarak da Mehmed Raşid Efendi'nin görevde olduğu bilgileri yıllıkta verilmiştir (SVS.H.1292/M.1875: 107). 1293 H. senesinde ambar emini Hacı Bey ile memur-kantarıcı olarak İzzet Efendi vazife başındadır (SVS.H.1293/M.1876: 95). 1298 H.'de memur-ambar emini Mehmed İzzet Efendi ile kâtip-kantarıcı olarak Mehmed Ali Efendi (SVS. H.1298/M.1880: 68), 1300 H. yılında sermemur Hüseyin Efendi, kantarcı Ahmed Ağa ile kâtip-sandık emini Ömer Efendi (SVS.H.1300/M.1882: 76), 1301 H. senesinde sadece memur Hüseyin Efendi (SVS.H.1301/M.1883: 75), 1302 H.'de ise memur Hüseyin Efendi, başkâtip Mehmed Şükrü Efendi, vezne kâtibi Hasan Efendi, ihracat memuru Hasan Efendi ile kantarcı Osman Ağa tuzlada vazife başındadır (SVS.H.1302/M.1884: 361).

Fadlum Tuzlası'nda olduğu gibi bölgede bir ihracat memurunun varlığı; üretilen tuzun nitelik ve nicelik açılarından önemli olduğunu göstermektedir. Bunlarla beraber ilk kez bir vezne kâtibinin isminin yıllıkta yer alması mezkur memlehanın bölge ekonomisindeki kıymetini ortaya koyar niteliktedir. Bölge güvenliğini sağlayan asker sayılarındaki düzenli artış da Fadlum memlehasının önem ve değerini kanıtlar niteliktedir. Nitekim 1298 H. senesinde 3 (SVS.H.1298/M.1880: 68), 1300 H.'de 4 (SVS.H.1300/M.1882: 76), 1302 H. yılında da 6 nefer bölgede görev yapmıştır (SVS.H.1302/M.1884: 61).

Hafik Kazasındaki bir diğer tuzla Mardabaş Memlehasıdır ve Ulaş Karyesi civarındadır (SVS.H.1292/M.1875: 109). Sivas'a 3 saat mesafedeki tuzlada yıllık 900.000 kıyye 2. kalite tuz üretilmektedir (SVS.H.1301/M.1883: 77). 1289 H. senesinde ambar kâtibi Mehmed Tahir Efendi ve kâtip İbrahim Efendi (SVS. H.1289/M.1872: 54), 1292 H. yılında memur ve ambar emini Osman Efendi ile kâtip- başkantarcı olarak İsmail Efendi (SVS.H.1292/M.1875: 109), 1293 H.'de de yine mezkur memurlar vazife başındadır (SVS.H.1293/M.1876: 97). 1298 H. senesine gelindiğinde her iki memur da değişmiş, memur ve ambar emini olarak

Hacı Alâeddin Efendi ve sandık emini olarak da kâtip Osman Efendi memlehada vazifelidir. (SVS.H.1298/M.1880: 70) 1300 H.'de yeni atanan memur Abdi Efendi eski kâtip Osman Efendi ile beraber çalışmıştır (SVS.H.1300/M.1882: 77). 1301 H. yılında yine memur değişikliği yapılmış, memur olarak Mustafa Efendi atanmıştır. Kâtip yine Osman Efendi'dir (SVS.H.1301/M.1883: 77). 1302 H.'de ise memur Mehmed Efendi ile yeni kâtip Yorgi Efendi bölgede hizmet vermiştir (SVS.H.1302/M.1884: 361). Memlehanın güvenliği daimi olarak asker tarafından sağlanmış ve ciddi bir asayiş sorunu olmayan tuzlada asker sayısı sabit kalmıştır.

Araştırmada kullanılan salname kayıtlarına göre Hafik Kazasında bulunan son tuzla Sivas vilayet merkezine 6 saat mesafede olan Celalli Köyü yakınlarındaki Celalli Memlehasıdır (SVS.H.1292/M.1875: 107). Yılda 60.000 kıyye 1.kalite tuz üretimi yapılmıştır (SVS.H.1301/M.1883: 74). Üretimin az oluşu tuzlada görevli memur sayısının her zaman 1 adet olması sonucunu doğurmuştur. 1292 H.de İsmail Efendi (SVS.H.1292/M.1875: 107), 1293 H. senesinde Ömer Efendi (SVS.H.1293/M.1876: 95), 1298 H. senesinde İsmail Hakkı Bey (SVS.H.1298/M.1880: 71), 1300 H.'de Süleyman Bey (SVS.H.1300/M.1882:75.), 1301 H. senesinde Hacı Osman Ağa (SVS.H.1301/M.1883: 74) ve 1302 H. yılında da İzzet Efendi memlehada görev yapmışlardır (SVS.H.1302/M.1884: 361). Tıpkı vazifeli memur sayısında olduğu gibi asayişini teminle görevli asker sayısında da bir artış söz konusu olmamış ve salname kayıtlarına göre her zaman sadece 1 adet askerle korunmuştur.

Hamo Memlehası Sivas ve çevresine tuz sağlayan bir diğer tuz kaynağıdır. Sivas'a 20 saat mesafede olan tuzlada yılda yaklaşık 900.000 kıyye 1. kalite tuz çıkarılmakta ve Divriği, Malatya ve Harput'a bölgeden tuz sevkiyatı yapılmaktadır (SVS.H.1301/M.1883: 73). 1289 H. salnamesine göre tuzla Divriği Kazasına bağlıdır. Ambar kâtibi Hüseyin Efendi ve kâtip ise Ahmed Efendi'dir (SVS.H.1289/M.1872: 54). 1292 H. senesi kayıtlarında senede 600.000-700.000 kıyye tuz sağlanan memlehanın güvenliği 2 nefer tarafından sağlanmaktadır. Memur-ambar emini Bekir Efendi, kantarcı Hasan Ağa, kâtip ve sandık emini ise Mehmed Efendi'dir (SVS.H.1292/M.1875: 108). Bir sene sonra asayişini sağlamak için nefer sayısı iki katına çıkarılmış ve memur-ambar emini olarak Mehmed Hamdi Efendi, kâtip-sandık emini olarak Osman Nuri Efendi ile kantarcı olarak da Mahmud Efendi vazifeye başlamıştır (SVS.H.1293/M.1876: 96). 1298 H. senesine gelindiğinde asayişini temin için görevlendirilen asker sayısında yine artış söz konusudur. Toplamda 6 kişi güvenliğinin sağlanması ile sorumludur. Ambar emini-memur Ahmed Nuri Efendi ve kantarcı Hacı Mehmed Efendi'dir. Kâtiplik ve sandık eminliği vazifesine Osman Nuri Efendi devam etmektedir (SVS.H.1298/M.1880: 69). 1300 H. senesinde tuzla hâlâ Divriği kazasına bağlıdır. 4 asker bölgede vazife yapmaktadır. Memur Bekir Efendi'dir. Kantarcı Süleyman Ağa ve kâtip Osman Efendi görev başındadır (SVS.H.1300/M.1882: 75).1301 H. tarihinde memleha Koçgiri Kazasına bağlanmıştır. Bekir Efendi memur olarak görevine devam etmektedir. Kantarcı kâtibi Mehmed Efendi'dir.

Bölgede asayiş 4 asker sağlamaktadır (SVS.H.1301/M.1883: 73). 1302 H. yılında ihracat memuru Necib Ağa, memur Fazıl Ağa, Kâtip Osman Ağa ve kantarcı Süleyman Ağa vazife başındadır (SVS.H.1302/M.1884: 360).

Sivas'ın diğer bir tuzlası 1300 H. tarihine kadar Divriği Kazasına bağlıken daha sonra Koçgiri'ne bağlanan ve Karabel Nahiyesi'nde olan Hargün Memlehasıdır. Salnameye göre Koçgiri Sivas'a 16 saat mesafededir. Tuzlada yıllık 900.000-1.000.000 kıyye 2. kalite tuz üretilmekte ve Malatya, Harput, Elbistan, Gürün, Darende ve Divriği'de tüketilmektedir (SVS.H.1301/M.1883: 74). Yılda 800.000-900.000 kıyye kadar tuz üretilmektedir. 1289 H. yılı salnamesine göre Ambar Kâtibi Mehmed Efendi ile kâtip İzzet Efendi bölgede görev yapmaktadır (SVS.H.1289/M.1872: 54). Tuzlada güvenliğin nasıl sağlandığına dair detay bulunmamaktadır. 1292 H. senesinde yazılan salname daha detaylı bilgiler vermektedir. Mustafa Ağa memur-ambar emindir. Kantarcı İbrahim Efendi'dir. Kâtiplik-sandık eminiği vazifelerini Hasan Efendi yapmaktadır. Kolcu ve süvari marifetiyle bölgenin asayiş sağlanmaktadır (SVS.H.1292/M.1875: 108). 1293 H. senesine gelindiğinde memlehanın 4 nefer ile korunduğunu, memur ve ambar emini olarak Hafız Halil Efendi, Kâtip-sandık emini olarak Mehmed Hamdi Efendi ile Kantarcı Abdürrezzak Efendi'nin isimlerinin salnameye yansıdığını görmekteyiz (SVS.H.1293/M.1876: 96) 1298 H. yılında tuzlanın güvenliğini sağlayan asker sayısında azalma vardır. 2 nefer ve 1 piyade bölgenin asayişinden sorumludur. Ambar emini-memur Ali Rıza Efendi'dir. Kâtip-sandık emini Mehmed Nuri Efendi ile kantarcı Mustafa Efendi memlehadı vazife yapmaktadırlar (SVS.H.1298/M.1880: 69). 1300 H. tarihinde daha önce zikredildiği üzere tuzla Koçgiri Kazası'na bağlanmıştır. Memur Hanefi Bey, Kantarcı Mihail Ağa, kâtip Osman Efendi bölgede 4 asker nezaretinde görev yapmaktadır. Ancak tıpkı bir önceki salname kayıtlarında olduğu gibi mezkur sene kayıtlarında da üretilen tuzun miktarı ve niteliği üzerine herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Hargün Memlehası hakkında 1301H. senesinde yazılan salnamedeki kayıtlar daha detaylıdır. 1302H. yılı salnamesine göre ise memur Bekir Efendi ve Hacı Abdullah Efendi, kâtip Ömer Efendi ve Kantarcı Mihail Ağa ile 6 asker bölgede çalışmaktadır. Bu salnamede ilk kez Hargün Memlehası'nda çıkarılan tuzun ihraç edildiği bilgisine rastlanmaktadır. Ancak bu hususta detaylı bilgi yer almamaktadır.

Vilayetin bir başka tuz kaynağı olan 1298 H. senesine kadar Divriği Kazasına bağlı olan, mezkur tarihten sonra Koçgiri Kazasına bağlanan Körce Memlehasıdır (SVS.H.1298/M.1880: 70). Sivas'a 16 saat mesafededir ve yılda 80.000 kıyye 2. kalite tuz üretilmektedir (SVS.H.1301/M.1883: 74). Bu durum ancak civar köylerin ihtiyacını karşılayabilecek kadar üretim yapılan tuzlada görevli memur sayısının hiçbir zaman 2 kişiyi aşmaması sonucunu doğurmuştur. 1289H. senesinde ambar katibi Mustafa Ağa ile kâtip Osman Nuri Efendi (SVS.H.1289/M.1872: 54), 1292 H.'de memur-sandık emini Lütfi Bey ve kantarcı Osman Nuri Efendi (SVS.H.1292/M.1875: 110) ve 1293 H. yılında memur-sandık

emini Bekir Efendi ile kantarcı Osman Vehbi Efendi (SVS.H.1293/M.1876: 98), 1298 H. senesinde ise memur-ambar emini Bekir Efendi vazifesine devam etmiş ve kâtip-sandık emini Esat Efendi ile çalışmıştır (SVS.H.1298/M.1880: 70). 1300 H. yılında ise sadece Mustafa Ağa bölgede hizmet vermiştir (SVS.H.1300/M.1882: 75). 1301 H. senesinde memur Hacı Yusuf Ağa ile kâtip Ali Efendi görev yapmaya başlamış ve vazifelerine ertesi sene de devam etmişlerdir. Sadece çevre yerleşimlerde tüketilecek kadar tuz üreten Körce memlehasında asayiş sorunu yoktur.

Sarıoğlan Nahiyesindeki Balas (Palas) Memlehası vilayetin bir diğer tuzlasıdır. Üretilen tuzun ihtiyaç fazlası çevre yerleşimlerde satışa sunulmuştur. Memlehadan çıkan tuzun miktar ve kalite bilgileri salname kayıtlarına bulunmamakla beraber görevli memur listeleri tuzlanın nitelik ve nicelik açısından kıymete haiz bir üretim alanı olduğu düşüncesini destekler niteliktedir. 1289 H. senesinde sandık emini Karabet, ambar kâtabi Hacı Mehmed Ağa ile Mehmed Talat Ağa (SVS.H.1289/M.1872: 54), 1292 H. yılında memur Talat Efendi, kâtip Ahmed Efendi, sandık emini Hoca Karabet, ambarcı Mehmed Nuri Efendi, kantarcı Şakir Efendi, muvakkit vezne kâtabi Mehmed Tahir Efendi ve muvakkit kantarcı Hacı Mehmed Ağa'nın görev başında oluşu ancak iş yükü ve üretim artışıyla açıklanabilir (SVS.H.1292/M.1875: 110). 1293 H.'de muvakkit kantarcı Hacı Mehmed Ağa ve ambarcı Mehmed Nuri Efendi dışında tüm tuzla çalışanları değişmiş, ancak kadro sayısında azaltmaya gidilmemiştir (SVS.H.1293/M. 1876:98).

Beliç (Peliç) Aziziye Kazasına bağlı 2. memlehadır. Gedikçik Nahiyesi civarındadır. Tuzla hakkında görevli memur adları ve nefer sayıları dışında salnamelerde detaylı bilgi bulunmamaktadır. 1289 H. senesinde sandık emini-kâtip Mahmud Efendi ve ambar kâtabi Nuri Efendi (SVS.H.1289/M.1872: 54), 1292 H.'de memur-ambar emini Mehmed Efendi, kâtip-sandık emini Ahmed Efendi ve kantarcı Mustafa Efendi'nin memlehadı görev yaptıkları kayıt altına alınmıştır (SVS.H.1292/M.1875: 108). 1302 H. yılında ise memur Feyzullah Efendi, kâtip Raif Efendi ve Kantarcı Süleyman Efendi ile 1 nefer bölgede hizmet vermişlerdir (SVS.H.1302/M.1884: 361).

Bedirli Tuzlası Sivas Vilayet Salmamelerinde kayıt altına alınan tuzlalardan bir başkasıdır. Tonus Kazası İlbeyli Nahiyesi Bedirli, Karyesinde. Sivas'a 7 saat mesafedeki memlehadı üretilen tuzun nitelik ve nicelik bilgileri çalışılan salnamelerde yer bulmamıştır. 1289 H.'de ambar kâtabi Mehmed Ali Efendi ve ismi zikredilmeyen bir memur (SVS.H.1289/M.1872: 54), 1292 H. senesinde memur-sandık emini Mustafa Efendi ile kâtip- ambarcı ve kantarcı Mehmed Hanifi Bey (SVS.H.1292/M.1875: 109), 1293 H. yılında memur-sandık emini İsmail Efendi ile kâtip-ambarcı ve kantarcı Süleyman Bey (SVS.H.1293/M.1876: 97), 1298 H.'de memur-ambar emini Osman Ağa ile kâtip-kantarcı Musa Efendi (SVS.H.1298/M.1880: 70) ve 1302 H. senesinde de memur Ahmed Efendi görev başındadır (SVS.H.1302/M.1884: 362). Bedirli Memlehasında ciddi bir asayiş

sorunu var olduğuna dair herhangi bir bilgi salname kayıtlarında bulunmamaktadır.

Sivas Vilayet Salnamelerinde bahsi geçen son memleha Finize Tuzlasıdır. İl merkezine 12 saat mesafedeki memlehada yılda 30.000 kıyye ikinci kalite tuz üretilmiştir (SVS.H.1301/M.1883: 78). 1289 H. senesinde ambar memuru Ali Efendi ile birlikte ismi yıllıkta zikredilmeyen bir memur (SVS.H.1289/M.1872: 54), 1292 H. yılında memur- sandık emini- kâtip Hasan Efendi ile ambarcı-kantarcı Rıza Bey (SVS.H.1292/M.1875: 109), 1293 H.'de memur- sandık emini-kâtip Ali Ağa ve ambarcı-kantarcı Mustafa Efendi memlehada vazife yapmıştır (SVS.H.1293/M.1876: 98).1298 H. senesinde ise memur-ambar emini Mehmed Selim Ağa ve kâtip-sandık emini Hacı Mehmed Efendi (SVS.H.1298/M.1880: 70), 1300 H. yılında memur Hacı İsmail Efendi ve Kâtip Ali Efendi (SVS.H.1300/M.1882: 77), 1301 H.'de memur Veli Efendi ve kâtip Ömer Efendi memlehada hizmet sunarken (SVS.H.1301/M.1883: 78) çalışmada kullanılan en son salname olan 1302 H. yıllığına göre memur Yusuf Efendi ve Kâtip Nuri Efendi vazife başındadır (SVS.H.1302/M.1884: 362). Finize Tuzlasında asayiş hususunda 1298 H. yılı dışında nefer sayısının artışı ile sonuçlanan durumlar söz konusu olmamıştır. Mezkur senede ise 4 adet silahlı kolluk gücü bölge güvenliğinin sağlanması ile görevlidir (SVS.H.1298/M.1880: 70). Ancak asker sayısındaki artış ile alakalı herhangi bir detay salnamelerde yer almamıştır.

SONUÇ

Hayvansal ve bitkisel ürünlerin uzun süre saklanması için elektrik enerjisi ile çalışan soğutucuların üretiminden önce insanlar bu amaçla tuz kullanmıştır. Osmanlı coğrafyasındaki çok sayıda tuzla halkın dışarıya bağımlı olmadan öz kaynaklarıyla bu ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlamıştır. Devlet yıllıkları olan salnamelerde her vilayet için tuz madenlerinin genel görünümünü ortaya koymaktadır. Sivas vilayetinin 19.yüzyılda gerçekleştirdiği tuz üretiminin anlaşılmasında salnameler de resmi ve detaylı bilgi vermeleri hasebiyle kıymetli birer kaynaktır. İldeki memlehalardan coğrafi konumu ve vilayet merkezine olan uzaklığı yıllıklarda yer almıştır. Kimi zaman idari kolaylıklar nedeniyle tuzların bağlı olduğu kazaların değişimi söz konusudur ve bu durum da salnamelerde belirtilmiştir.

Tuzlarda görevlendirilen devlet memurlarının isimleri de il yıllıklarında kayıt altına alınmıştır. Memurların ihtiyaç duyulduğunda görev yerleri değiştirilmiş ve kimi zaman da devlet görevlilerinin vazifeden el çektirilmesi mevzu bahis olmuştur. Ancak memurların atanma sebeplerine dair herhangi bir detay salnamelerde yer almamıştır. Memlehanın çalışanları arasında Müslüman- gayr-i Müslim ayrımına da gidilmemiştir. 214 Müslüman 14 gayrimüslim çalışan ismi kayıtlara yansımıştır. Fakat kimi zaman salnamelerde memurların sadece sayısının verilmesi ve isimlerin kayıt altına alınmamış olması bu konuda bir yargıya varmayı zorlaştırmaktadır.

Sivas vilayetindeki memlehalarda üretilen tuzun ekonomik değerine ilişkin detaylar da salnamelerde bulunmaktadır. Günümüzde hala yöre halkı tarafından kullanılan bu memlehalarda 19. asırda üretilen tuzun nitelik ve nicelik bilgileri ile tüketim alanlarına dair detaylı bilgiler de devlet yıllıklarında yer almıştır.

Memlehalarda görevli asker sayılarının da salnamelerde yer alması araştırmacılara sadece tuzlaların değil aynı zamanda memlehanın bulunduğu bölgenin genel asayiş durumu hakkında bilgi sunmaktadır. İhtiyaç duyulduğunda gerçekleşen görevli kolluk güçlerinin sayısındaki artış yıllıklarda kayıt altına alınmıştır. Ancak güvenlik sorunlarına dair detaylara salnamelerde yer verilmemiştir.

KAYNAKLAR

- Salname-i Vilayet-i Sivas. (H.1288/M.1871),Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 2, 106 sayfa.
- Salname-i Vilayet-i Sivas. (H.1289/M.1872), Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 3, 120 sayfa.
- Salname-i Vilayet-i Sivas. (H.1292/M.1875), Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 5, 142 sayfa.
- Salname-i Vilayet-i Sivas. (H.1293/M.1876), Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 6, 128 sayfa.
- Salname- i Vilayet-i Sivas. (H.1298/M.1880), Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 8, 233 sayfa.
- Salname-i Vilayet-i Sivas. (H.1300/M.1882), Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 10,189 sayfa.
- Salname-i Vilayet-i Sivas. (H.1301/M.1883), Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 11, 223+103 sayfa.
- Salname-i Vilayet-i Sivas. (H.1302/M.1884), Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 12,460 sayfa.

MAKALE YAZIM İLKE VE KURALLARI

Dergimize gönderilen yazılar, ulusal ve uluslararası araştırma ve yayın etiğine uygun bir şekilde hazırlanmalı ve sosyal bilimler alanında, bilime katkısı olan özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır.

- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.
- Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalıdır. Türkçe makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; İngilizce makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; Arapça yazılmış makalelerin başına ise Türkçe, İngilizce ve Arapça özet eklenmelidir. Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beşer tane anahtar kelime eklenmelidir. Özetlerin 100-250 kelime arasında olmasına dikkat edilmelidir.
- Makaleler, dil ve ifade bakımından dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, makalede açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, ayrıca amaç ve kapsam dışına çıkan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir.
- Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, makalede değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
- Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin üstünde kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklama bulunmalıdır.
- Makalede kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, kullanılan her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
- Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara sonuçta yer verilmemelidir.

YAZAR REHBERİ

Gönderilen çalışmalar hakem değerlendirmesi için aşağıda belirtilen yazım kurallarımıza uygun olarak hazırlanmalıdır.

- Makale başlığı ilk harfler büyük, sola yaslı, 14 punto olacak şekilde yazılmalıdır.
- Teşekkür yazısı ve çalışma ile ilgili açıklamalar varsa dipnot olarak bildiriniz.
- Paragraflar ve başlıklar içerden başlamamalıdır. Metin iki yana dayalı, satır aralığı tek olmalıdır. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 4cm, alttan 4.5 cm, sol 3.5 cm, sağ 3.5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1.25 cm. alt bilgi 3,5 cm olmalıdır.
- Metinler Times New Roman, 12 punto, normal, her iki tarafa dayalı olarak yazılmalıdır.
- Metin içinde satır aralığı 1 satır olacak şekilde hazırlanmalıdır.
- En fazla 20 sayfa olmasına özen gösterilmelidir.
- Metin içinde özel olarak vurgulanmak istenen cümlelerde italik yazı

karakteri kullanılmalıdır:

- Paragraf öncesinde ve sonrasında aralık (spacing) değeri olarak 6 nk boşluk verilmelidir.
- Makaleyi bölümlere ayırırken numaralandırma kullanılmamalı; başlıklar büyük ve bold, alt başlıklarda kelimenin ilk harfi büyük ve bold, üçüncü düzey başlıklarda kelimelerin ilk harfi büyük, dördüncü düzey başlıklarda yalnızca kelimelerin ilk harfi büyük ve italik olmalıdır.

Örnek:

KAMU PERSONEL YÖNETİMİNİN GELİŞİMİ

Planlı Dönem Öncesi Çabalar *Yabancı Raporlar*

Fritz Neumark Raporu

- Tablolara başlık ve sıra numarası verilmeli ve sayfaya ortalanmalıdır. Başlıklar tabloların üstünde yer almalı ve iki yana dayalı olmalıdır.
- Tablo dışındaki tüm grafik, harita ve fotoğraflar şekil olarak adlandırılmalıdır. Şekillere başlık ve sıra numarası verilmeli ve sayfaya ortalanmalıdır. Başlıklar şekillerin altında yer almalı ve iki yana dayalı olmalıdır.
- Şekiller ve tablolar metin içerisinde yer almalıdır. Şekil ya da tablonun kaynağı, şeklin ya da tablonun altında metin içi kaynak gösterme şartlarına uygun bir şekilde belirtilmelidir.
- Formüller ve denklemler, denklem editörü ile yazılmalıdır. Tüm denklemlere sıra numarası verilmelidir. Formüller ve denklemler paragraf başından başlamalıdır. Sıra numarası parantez içinde ve satırın en sağında bulunmalıdır.
- Kaynakların gösterimi dipnotlarla değil, metnin içerisinde parantezlerle yapılmalıdır. Açıklama notları ise sayfa altında dipnot şeklinde belirtilmelidir. Kaynaklar aşağıda tabloda örneklendirildiği gibi metin içerisinde gösterilmelidir.
- Çalışmada metin içerisinde atıf yapılan kaynaklar mutlaka kaynakçada yer almalıdır. Yazara(lara) atıf ile kaynakçanın uyum gösterip göstermediğini mutlaka kontrol etmelidir.
Kaynakça tek satır aralığında yazılmalı ve mutlaka yazar soyadına göre sıralanmalıdır. Yazar(lar)ın soyadı açık bir şekilde yazılmalıdır. Birden fazla yazar olması durumunda, tüm yazarların soyadları, adlarından önce belirtilmelidir. Kaynakçada aşağıda örneklenen biçime uyulmalıdır.

Not: Kaynakça için aşağıda verilen örnekler word dosyalarında yer alan “APA Altıncı Baskı” formatına uygun olarak hazırlanmıştır. Yazarlar Word dosyasında, “Başvurularım -Alıntılar ve Kaynakça - Alıntı Ekle-APA” aşamalarıyla alıntılarını yaparlarsa, kaynakçalarını kolay hazırlayabilecekleri gibi genel olarak dergide bütün kaynakların biçiminin aynı olmasına yardım etmiş olacaklardır.

Bitlis Eren Üniversitesi SBE Dergisi Atıf (gönderme) ve Kaynakça Yazım Kuralları

	Metin İçi Atıf (gönderme)	Kaynakça Yazımı
Tek Yazarlı Kitap	(Taşkiran, 2015: 15)	Taşkıran, H. (2015). <i>Selçuklu Devletlerinde Suikastlar</i> . İstanbul : Selenge Yayınları.
İki Yazarlı Kitap	(Erat & Arap, 2016: 90).	Erat, V., & Arap, İ. (2016). <i>Dünyada ve Türkiye’de Bilim İktidar İlişkisinin Evrimi</i> . Ankara : Notabene Yay.
Üç, Dört ve Beş Yazarlı Kitap	(Koçak vd., 2016: 101)	Koçak, Z., Demirtaş, M., & Taşkiran, H. (2016). <i>XIX. Yüzyılda Ahlat’ın Demografik Durumu</i> . Ankara : Gece Kitaplığı Yayınları.
Editörlü Kitapta Bölüm	(Gül, 2013: 70)	Gül, S. S. (2013). Sosyal Devlet ya da Refah Devleti Nedir? İ. Kamalak, & H. Gül içinde, <i>Toplumcu Belediyecilik</i> (s. 65-97). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
Tek Yazarlı Makale	(Özdemir, 2010: 96)	Özdemir, A. (2010). Silm ve Sulh Kavramları Açısından Kur’ân Barışı. <i>Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i> , 12(2), 90-100.
Çok Yazarlı Makale	(Şengül & Parlakpınar, 2017: 75)	Şengül, M. B., & Parlakpınar, M. (2017). Mehmet Rauf’un Genç Kız Kalbi Romanında Yeni Kadın. <i>Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi</i> , 3(7), 70-80.
Bildiri	(Akkoyunlu, 2007: 62)	Akkoyunlu, B. (2007). Öğrenme stilleri. Y. Tonta (Ed.) <i>Bilgi Yönetimi Ulusal Sempozyumu bildiriler kitabı</i> içinde (ss.51-71). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
Tez	(Kürüm, 2013: 67)	Kürüm, E. (2013). Muhsin İlyas Subaşı Hayatı Sanatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme (Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Web Sayfası	(MİPEX, 2015)	MİPEX. (2015). <i>Access to Nationality</i> . 05 01, 2017 tarihinde Migrant Integration Policy: http://www.mipex.eu/access-nationality adresinden alındı.